

На насловној страници: Диана Будисављевић

На задњој страници: Ђорђе Петровић, *Исјовијед свјетлу*, 1986.

Поглавља овог свеска су илустрована фотографијама са прославе 65-годишњице СКД Просвјета.

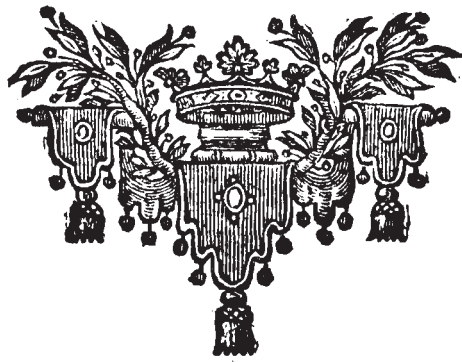
СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ
МАГАЗИНЪ.

що есть:

СОБРАНІЕ
Разныхъ Сочиненій и Преводовъ,
къ пользѣ и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

Въ Типографіи Славено-Греческой благочестивой
Димитрія Θεодосіева.

1768.

ЉЕТАПИС

ДВИЈЕ ХИЉАДЕ ДЕВЕТЕ

Уредник

Чедомир Вишњић

Српско културно друштво

ПРОСВЈЕТА

ЗАГРЕБ, 2009.

ЉЕТОПИС
СКД "Просвјета"

Загреб, 2009.

Уредник: **Чедомир Вишњић**
Дизајн: **Рута**
Унос текста: **Бранка Џамбас**
Коректор: **Јово Чорак**

Издавач: **СКД "Просвјета"**
Бериславићева 10, Загреб

Штампа: **ABF-Group**

Издано уз финансијску помоћ
Савјета за националне мањине Републике Хрватске

Садржај

I ЦРКВА И ДРУШТВО

- Крунослав Стјепан Драгановић: *Крашак живошћоис* — 8
- Ирена Смиљанић: *Писма Габријела Косћелника крижевачком бискупу Дионизију Њарадију (1925.-1934.)* — 49
- Амвросије Поповић: *Споменица парохије (Слашински) Дреновац* — 83

II ХИСТОРИЈА КУЛТУРЕ

- Боривој Чалић: *Новаја и основашелнаја славено-сербскаја [...] Калиграфиа – прва калиграфиа Захарије Орфелина* — 106
- Мирјана Лесек: *Црква свешћої Николе у Тењи* — 121
Црква свешћої Георгија у Маринцима — 126
- Боривој Чалић: *Инвеншар ейискојске библиошке у Пакрацу* — 132
- Никола Кукић: *Српске народне пјесме и приче* — 150
- Видосава Голубовић: *Прејиска између Мирка Кујачића и Љубомира Мицића* — 164
- Владан Десница: *Езошика и поезија* — 180
- Борис Врга: *Пејсажни минимализам на акварелима Ђорђа Пешировића (1982. – 2009. године)* — 200

III ХИСТОРИЈА НАРОДА

- Зринка Блажевић: *Поетика и полишика раноновековне културне транслације: Serbia illustrata Pavla Rittera Vitezovića (1652-1713)* — 208
- Богољуб Рапајић: *Бишка за Кореницу (29. децембра 1941. – 29. марта 1942)* — 228
- Радован Ковачевић: *Уз четрдесетгодишњицу почешка “Хрватскої пролећа”* — 251
- Борис Рашета: *Случај јосћодина Шшерца* — 289
- Љилана Вукашиновић: *Принове у Архиву СКД “Просвјеша”* — 297
- Милорад Савић: *Сондажно истраживање архива СПЦ ойшиине у Дубровнику* — 312
- *Из хисторије српских инстииуција: Проспект Српског девојачког интерната* — 356

IV ПРИЛОЗИ

- Ђорђе Нешић: *О кући* — 382
- Бранка Цидић: *Фолклорна грађа сакуљена међу избјеглицама* — 395
- Борис Рашета – Марко Грчић: *Траума и скривена муза: Јуославија између носталије и ресаншимана* — 410
- Alain Vadiou: *“Треба нам народна дисциплина”:* *Сувремена полишика и криза неашивної* — 422
- Зоран Богнар: *Орфејско завештање* — 438
- Зоран Богнар: *Песник изузешне чулности* — 442

V НЕКРОЛОЗИ

- Душан Иванић: *Поводом огласка Роксанге Њејуш* — 448
- Чедомир Вишњић: *Симо Мраовић (1966-2008)* — 451
- Данко Перић: *О Сими Дубајићу post mortem, неколико пућа у улоама ренеиша* — 455

VI ПРИКАЗИ

- Чедомир Вишњић: *О Заширању (Диана Будисављевић: Дневник)* — 468
- Дубравка Богутовац: *Производња доживљаја (Владан Десница: Хошимично искуство)* — 475
- Љилана Вукашиновић: *Изложба “Славонија, Барања и Сријем – врела еуројске цивилизације”* — 483

Црква и друштво

Уводно поглавље овог свеска Лѐтописа окупља разнородну грађу, обједињену примарно уредничком вољом. Грађу, с једне стране, насталу случајношћу уредничког бављења, прикупљања материјала и окупљања људи, и са друге стране, договором и наруџбом насталом на уоченим феноменима нашег времена.

Могло би се рећи да је ова завршна чињеница наше црквене историје, породила – наручила цијело ово поглавље. Јер оно, унаточ оваквом настанку, посједује вишеструку конзистентност; ти текстови из специфичних, личних углова говоре о животу и раду, о преокупацијама и оријентацијама католичког, православног и гркокатоличког клера средином двадесетог вијека. Сви су на неки начин везани за трагични прелом тог времена и за историју пречанских Срба. Драгановића је тешко и непотребно коментирати; Костелник је откриће, сасвим у складу с нашим увјерењем како се са жумберачких брда “далеко види”, бар до Рима на једну и до Москве на другу страну; А. Поповић је занимљив по беспоштедној слици свог стада. Ми смо до сада у Лѐтопису пречесто били у ситуацији споменички писати о нашој и цркви уопште, заупокојним током прикупљати крхотине, сада нам се чини да је крајње вријеме да се о питању подјеле црквених улога проговори на живљи и отворенији начин. Овдје објављене материјале треба разумјети као најаву опширнијег и интензивнијег бављења овим епизодама и људима.

Prof. Krunoslav Stjepan Draganović

*Kratak životopis**

Rođen sam 30. X. 1903. u Brčkom u Bosni od oca Petra i majke Marije rođ. Franić.

Djed mi se zvao Luka i bio je nepismen seljak u selu Matići u Bosanskoj Posavini. Kuća je bila kmetovska i zadružna pa je pred I. svjetski rat brojala 32 člana. Bezi su nam bili pravoslavni trgovci Tasovci u Bos. Šamcu, kasnije u Slav. Brodu, s kojim su se moji stari dobro slagali. Djed je dao svog najstarijeg sina u školu te je tako moj otac izučio najprije za pučkog učitelja, a kasnije, svojim trudom i nastavkom studija, dotjerao do nastavnika učiteljske škole u Derventi. Umro je razmjerno mlad, u 44. godini, od sušice, a imao je u braku s mojom majkom sedmero djece, od kojih je i danas dvoje živo.

Inače se moj otac isticao u nacionalnom radu i činio za dobro naroda sve, što je bilo u njegovoj moći. Posebno je gorljivo djelovao u hrv. kulturnom i potpornom društvu "Napredak", koje je odgajalo hrv. đake i obrtnički podmladak u Bosni i Hercegovini. U prvim izborima za bosanski Sabor (1910) živo sudjeluje na strani Hrv. narodne zajednice (dr. Nikola Mandić, dr. Jozo Sunarić, bosanski franjevci) protiv stranke nadbiskupa Stadlera Hrv. katol. udruge, iako je on inače bio uvjeren katolik.

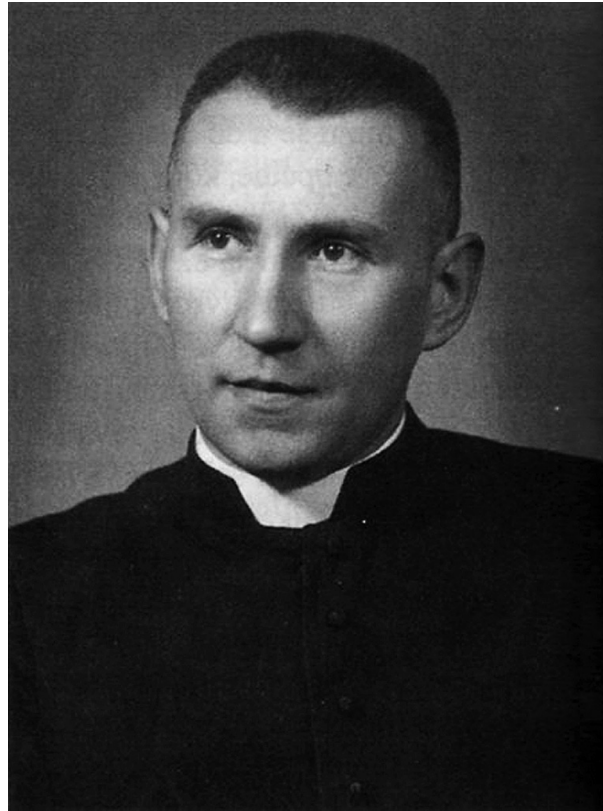
Po svom ocu ostao sam čvrsto vezan za rodbinu i za bosansko selo. Volio sam siromašnog seljaka-paćenika, naučio sve ratarske poslove i nastojao u svemu razumjeti njegove poteškoće i boli. Sudjelovao sam u radu oko pobijanja njegove zaostalosti i nepismenosti putem "Seljačke sloge".

* Ovaj "Kratki životopis" predstavlja uvodni dio prvog fascikla obimnog UDB-inog dosijea "Krunoslav Draganović". Slijede mu priloz:

Prof. Draganović u Zavodu za kolonizaciju, Odnosi Katoličke crkve i FSR Jugoslavije, Moje veze sa crkvenim krugovima u inozemstvu, Umetak o publicističkom radu i Abecedni popis "Indiciranih osoba".

U ovom vrlo zanimljivom imeniku nalazimo i braću Asima i Čazima Šahinpašića, trgovce u Trstu. Za njih dvojicu vezan je jedan od najintrigantnijih detalja policijsko-obavještajne historije druge Jugoslavije. Draganović to spominje nonšalantno, imajući u vidu svoje tadašnje "čitaoce": "Tako sam i

sada, pri svom zadnjem dolasku na 7. rujna 1967. navečer bio od Asima na stanici dočekan i smješten u hotel u Sistiani, sutradan bio kod braće Šahin na ručku i u nedjelju poveden na neki slovenski specialitet "koljenice" u selu blizu jugosl. granice koju smo nepažnjom na lošem seoskom putu prešli, jer je bio bez granične brklje i tako dospjeli u Jugoslaviju. Šofer je bio Ivo Babić, drug ili namještenik firme braće Šahin." Daljnja će istraživanja otkriti ostale slojeve i aktere ove povijesti. A cjelina Draganovićevog iskaza važan je dokument historije protivnika Titove Jugoslavije. Za mogućnost objavljivanja ovog priloga dugujemo zahvalnost beogradskom publicisti Slobodanu Kljakiću.

Moja majka potječe iz ličke, seljačko-vojničke obitelji Franića iz sela Smiljana. Među važnijim ljudima te obitelji su i njezina dva strica: prof. Dragutin, pisac poznatog djela o Plitvičkim jezerima te Filip, carski ruski general i nekadašnji guverner Port Artura.

Moje školovanje: osnovna škola u Travniku, velika realka u Sarajevu (maturirao g. 1922.), 5 semestara visoke tehnike u Beču s I. drž. ispitom (1925), zatim filozofija i bogoslovija u Sarajevu (1925-1930). U svećenički stalež, upoznavši život i nakon zrela razmišljanja, stupio sam – slijedeći Božji poziv – svojom slobodnom odlukom i bio zaređen za svećenika u Sarajevu 1. VII. 1928. Kasnije sam bio poslan u Rim na Papinski Orientalni institut, dio univerze "Gregoriana". Te na njemu i doktorirao iz crkvene povijesti tezom, koja je 1937. bila tiskana u časopisu "Orientalia Christiana Periodica" pod imenom (u njemačkom prijevodu) "Messenertritte von Katholiken zur serbischen herrschaft". U I. broju "Jugos. istoriskog časopisa" napisao je sam Stanoje Stanojević za tu moju radnju, da je "pisac u cijelosti dokazao svoju tezu". Moje studije u Rimu bile su god. 1932-35.

Prije svog polaska u Rim na studije bio sam u Sarajevu 2 godine kateheta na državnim pučkim školama i ujedno ravnatelj Statističkog ureda “Napretka” i “Napretkove zadruge”. U tom svojstvu izradio sam zidnu kartu (1,30 puta 1,30 m) pod imenom “Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas”, koja prikazuje povijest i sadašnje stanje Crkve. Karta me je stala dvije godine rada. Tiskana je u Ljubljani god. 1935.

Za prilike na ondašnjim školama moguće je karakterističan incident, koji mi se dogodio u zbornici I. narodne osnovne škole Prijestolonasljednika Petra u Sarajevu. Učitelj Iković dobio mi je pred više kolega i kolegica: “Lako ćemo za hrvatsko pitanje: Nama treba nekoliko Puniša Račića i ono je riješeno!” Ban Velja Popović uspio je cijelu aferu zataškati i Iković nije uopće bio za svoje teške riječi kažnjen ni ukorom.

Za vrijeme studija u Rimu najviše sam vremena proveo u Vatikanskim arhivima. Neke rezultate istraživanja tiskao sam u obliku znanstvenih rasprava u raznim časopisima, posebno u znanstvenom arhivu za hrv. povijest “Croatia Sacra” u Zagrebu, u “Starinama” Jugoslavenske akademije u Zagrebu, u listu “Napredak” u Sarajevu i drugdje. Radi učenja stranih jezika i proučavanja proboravio sam po više mjeseci u Parizu i Carigradu. Tu sam priliku iskoristio, da saberem tamošnje hrvatske kolonije na službu Božju, ispovijed i propovijed, što je redovito išlo s dobrim uspjehom, posebno među malim narodom. Moja znanstvena studija “Massenubertritte” bila je dosta puta citirana na velikim svjetskim jezicima.

Nakon Rima boravim *opet u Sarajevu 1935. do konca 1940.* Prvu godinu proveo sam kao vjeroučitelj na osnovnoj i građanskoj školi Sestara milosrdnica u Sarajevu, a zadnje četiri godine najprije kao tajnik i kasnije kao direktor kancelarije Vrhbosanske (Sarajevske) nadbiskupije. I u tom svojstvu vršio sam nadalje službu vjeroučitelja na raznim školama, među kojim i na ženskoj gimnaziji, ali uz smanjen broj sati. Osim toga bio sam duhovnikom 2 ili 3 katol. vjerska društva te upravitelj nakladnog poduzeća “ARA” (Akademija Regina Apostolorum), koje je izdavalo 4 časopisa i razne knjige. Živo sam surađivao s kulturnim hrv. društvom “Napredak” (kan. A. Alaupović, prof. Ante Martinović itd.) i “Napretkova zadruga” te bio jedan od suurednika i pisaca Napretkove “Povijesti Bosne i Hercegovine” (I. svezak, do pada Bosne pod Turke, izašao je, mislim, 1941.). Po mandatu Katol. Episkopata Jugoslavije izradio sam poznati “Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji” (Sarajevo 1939). Radio sam na njemu, uz druge poslove, preko 2 godine.

Od manje ugodnih uspomena na taj perioda života u Sarajevu spominjem, kako sam god. 1936. bio administrativno suđen na 8 dana zatvora ili 500.-Din. globe radi vješanja hrvatske zastave. Drugi događaj bio je, nakon što sam živo sudjelovao u pomaganju i obraćenju otpalog svećenika dr. fra Frane Bla-

ževića, koji je bio promijenio više vjera, te umro raskajan i davši izjavu pred svjedocima da žali svoje zablude i umire kao katolik, – da mu mrtvo tijelo bude silom dignuto, uprkos protesta žene i djeteta, te ukopano u pravoslavno groblje u Sarajevu. Razlog: on je formalno i dalje ostao pravoslavni, jer pred državnim vlastima nije izjavio svog istupa iz te vjerske zajednice!

Uskoro zatim napuštam Sarajevo i *polazim u Zagreb na teološki fakultet*, najprije kao docent i kasnije kao redoviti profesor. Bio sam jednoglasno izabran za to mjesto te se habilitirao u prosincu 1940. Sarajevo sam napustio odmah početkom siječnja 1941. i odmah započeo s predavanjima. Na Zagrebačkom sveučilištu, točnije na njegovu Teološkom fakultetu, kao nasljednik prof. Mihe Barade na katedri crkvene povijesti vršim predavanja punih 5 semestara, a isto tako i promocije, sve do prvog odlaska u Rim koncem kolovoza (avgusta) 1943.

U novom ambijentu, posebno nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, imao sam, uz svoje glavno zanimanje, vršiti i razne druge poslove odnosno dužnosti: na crkvenom polju sam više puta propovijedao ili držao duhovne vježbe. K tomu, valjda negdje u jesen ili zimu 1941. dobih također *dekret Episkopata, da budem članom Vjerske komisije za prelaznike na katol. vjeru*. U Komisiji je bilo također i drugih 4 ili 5 svećenika, jednako imenovanih kao i ja (prof. Kalaj, grkokatol. kanonik, mons. Juretić, kanonik Borić i drugi te ja na zadnjem mjestu). Na prvoj sjednici, na kojoj sam učestvovao, vidio sam, koliko se sjećam, više molbi pravoslavnih za primitak u Katol. Crkvu, među njima i molba iz sela Mikleuš kod Kutine, potpisanu na prvom mjestu od učitelja, a zatim od 150-200 drugih molitelja. *Nаша komisija nije imala djelovanje na terenu*. Ona je proučavala problem i nastojala primijeniti direktive primljene od viših vlasti, usprkos, često puta, protuslovnih odredaba lokalnih civilnih vlasti, koje su na svoju ruku miješale se u stvari i nisu respektirale crkvene zakone odnosno odluke.

Od ostalih svojih dužnosti spominjem:

uredništvo znanstvenog časopisa “Croatia Sacra”;
imenovanje članom Glavnog odbora Matice hrvatske;
zadacu da provedem preseljenje Hrvata iz Macedonije
(4.000-5.000), koji su ostali bez zemlje, službe ili mogućnosti života;
potpredsjedništvo upravnog odbora Zavoda za kolonizaciju;
predsjedništvo Odbora za primanje slovenskih izbjeglica.

Taj sam odbor osnovao vlastitom inicijativom videći strahovitu bijedu, u kojoj se nalazi ili imalo naći 30.000 slovenskih doseljenika odnosno deportiraca. Njemačkim transportima bilo ih je dovedeno 14.500 jednako toliko i u Srbiju – a ostali su pobjegli preko otvorene granice štajersko-hrvatske prije nego što su ih Nijemci pobrali i poslali u Poljsku i u okupirane ruske zemlje. U

tom Odboru bila su zastupana sva glavna hrv. dobrotvorna i socijalna društva (Hrv. Radiša, Hrv. Crveni križ), a isto tako i Slovenski, iz Ljubljane, Napredak itd., zatim grad Zagreb, državna briga za izbjeglice, "Caritas" Zagrebačke nadbiskupije, zastupnici zagrebačkih Slovenaca dr. Šinigoj i dr. Širca te konačno predstavnici samih slovenskih izbjeglica, za koje se Odbor imao brinuti. Na osnivačkoj skupštini bio sam izabran predsjednikom Odbora, koji je brojao 10-tak odbornika, a za tajnika u Hrvatsku prebačeni štajerski svećenik Rev. Jakob Rihter iz Maribora.

Taj Odbor je bio glavna moja briga izvan mog službenog, profesorskog djelovanja. Bio sam mu na čelu dvije godine. Odbor je radio u punoj harmoniji i na veliku korist tih Slovenaca bez domovine. Početkom god. 1944., prigodom mog kraćeg povratka u Zagreb, izdao je Odbor pregled svog rada na slovenskom jeziku iz pera spomenutog tajnika Rihtera.

O svakom od gore spomenutih djelovanja odnosno dužnosti spreman sam поближе opisati odnosno dati o njoj račun.

Prije nego što pređem na daljnji prikaz moram spomenuti i svoje mnogobrojne intervencije za razne osobe u nevolji odnosno progonjene. Dosta puta su te intervencije imale i uspjeha. Tu spominjem intervenciju kod vojskovođe Slavka Kvaternika za židovsku obitelj dr. Vladimira Šterka, veterinara (5 ili 6 članova zajedno s njegovim starim roditeljima), ing. Biena, prof. Pravnog fakulteta Stefanovića, Srbina, zatim prof. Berusa i njegovu gđu Anku, da mogu iz Maribora doseliti u Hrvatsku (to je kasnije gđa ministar A. Berus, čije komunističko uvjerenje nije mi bilo nikakva tajna) itd. To su tek pojedinci, koji mi usput, primjera radi, padoše na pamet. Koliko ih je stvarno desetaka i stotina bilo, ne znam niti sam ih brojio. Znam samo, da nikog nisam odbio, koji se na mene u teškoj bijedi obratio, ali kako stvarno nisam imao vlasti a niti pripadao Ustaškom pokretu, to je začudno da sam i toliko uspio. Međutim me jedan neuspjeh nije dekuražirao, da dalje ne nastojim pomoći gdje mogu slijedeći po savjesti zapovijed kršćanske ljubavi prema bližnjemu Hrvat i nehrvatu, katoliku i nekatoliku, čovjeku u bijedi i opasnosti bez razlike vjere, nacije i političkog uvjerenja. Stvar nije nikako bila lagana a niti bez opasnosti, posebno u izvjesnim slučajevima zauzimanja za Srbe, Židove i neke druge, na koje se bio posebno okomio ustaški režim, što sam od sebe, što po sugestijama Nijemaca. No o tom poslije, tokom daljnjeg izlaganja.

Moja prva, velika intervencija bila je /za/ grupu od nekoliko stotina mladića iz Slovenije, koji su još 9. travnja, dan uoči proglašenja NDH, manifestirali kroz Zagreb za borbu protiv Nijemaca, bili kasnije pohapšeni i čekali na odluku, što da se s njima učini. Duge patnje u zatvoru i logorima, pa čak i sama smrt, nisu bile isključene. Na molbu delegata ljubljanskog Crvenog križa g. Zolnarja opetovano sam se za njih zauzimao kod visokih državnih vlasti, dok nisu bili pušteni na slobodu i poslani natrag u Ljubljano.

Zašto i kako sam to učinio?

Prvo, kako već rekoh, jer sam čovjek, kršćanin i svećenik, pa me osjećaj humaniteta, oplemenjen Kristovim primjerom i zapovijedi na takva djela neodoljivo sili. A drugo, jer sam Hrvatsku smatrao svojom domovinom i svojom državom, u kojoj imam pravo izraziti svoje uvjerenje, zastupati ga javno i pred svim vlastima, lupati po stolu i svađati se, ako treba, sa svim predstavnicima vlasti, sve do ministara, koje sam često poznao iz školskih klupa ili iz javnog života, pa i do samog državnog Poglavara. Ako to kao čovjek, kršćanin i rodoljub ne mogu u Hrvatskoj učiniti, u kojem drugom dijelu svijeta bih to onda mogao učiniti? I tim sam se svojim pravom, i tom svojom dužnošću, obilno služio i postizavao uspjehe ili, naprotiv, sumnjičenja, prijetnje i neprijateljstva. Ako nisam mogao postići principijelnih ustupaka, što nije uspijevalo ni nadbiskupu Stepincu ni papinskom delegatu opatu Marconu, morao sam se zadovoljiti barem izlaženjem ususret u pojedinim slučajevima, gdjekada i vrlo teškim. Odlučnost i izvjestan moralni autoritet nije mi manjkao. Osim toga visoke državne vlasti su vjerovale, da razne intervencije činim odnosno barem da stojim u najbližim vezama s nadbiskupijom, ili, kako je to za dr. Pavelića bilo malo, i sa samim Papinskim Rimom.

Nužno je ovdje povratiti se na postanak NDH. odnosno na politički teren.

Proglašenje hrvatske države na 10. travnja 1941. dočekao sam u Zagrebu sa suzama na očima... Činilo mi se, da je hrvatski narod iza preko 8 vjekova ostvario svoje najdublje težnje za samostalnošću i nezavisnošću...

Kao dječak proživio sam I. svjetski rat, kao mladić postanak Jugoslavije, kao zreo čovjek njezinu praktičnu provedbu i njezin odnošaj odnosno postupak s hrvatskim narodom. Trpio sam ne samo kao hrvatski rodoljub nego i kao katolik i kao čovjek. To su za mene bila samo tri aspekta jedne te iste, moje, moralne ličnosti.

Kao čovjek sam bolno osjećao batinanje seljaka pod Pašić-Pribičevićevim režimom, stvar u tadašnjoj Evropi nemoguća, a dokinuta čak i /na/ tvrdoj i surovoj Vojnoj granici sto godina ranije. Nisam se mogao pomiriti s idejom, da pred vratima sreskoga suda (?) u Derventi sjedi "telohranitelj", četnik, do zuba naoružan, "pravi red" i tuče narod. Razina cijelog upravnog sistema bila je snižena s evropske visine na balkansku (Austrija je imala jednu od najboljih administracija u tadašnjoj Evropi), procvala korupcija, protekcionaštvo i primitivizam.

Čim dalje to jasnije osjećao sam, da vjerska ravnopravnost postoji samo na papiru i da pravoslavna crkva nastoji zadržati u praksi položaj državne crkve sa svim njenim privilegijama, makar da je Jugoslavija bila posve nova država, vjerski vrlo složena i različita od Kraljevine Srbije. Počele su prozelitske akcije, očevidno pomagane od beogradskih režima, koji su se, doduše, mijenjali,

ali ne u svom držanju prema vjerskoj “ravnopravnosti” (Vis, Prnjavor, Korčula, Bistrenica u Macedoniji, nepriznanje grkokatolika na Dojranu, Bogorodici i sl., koji su službeno morali ostati “srpsko-pravoslavni”, tolike druge pojedinačne akcije). U kotaru Prnjavor bilo je oteto više grkokatoličkih crkava, a kad je sud ipak dosudio da se one vrate crkvi, kojoj su pripadale, administrativna vlast nije htjela izvršiti sudske odluke. Pod pritiskom državnog aparata postepeno je prešlo na pravoslavlje, osobito prigodom mješovitih ženidaba ili za bolju karijeru mnogo klimavih i mladih katolika, kojih se broj, zajedno s njihovom djecom, cijenio i do blizu 200.000 duša, što je i više puta napisano. Aktivnim časnicima bilo je, osobito u početku, nemoguće sklopiti brak s katolkinjom u katol. crkvi uslijed neke tajne odredbe. Vrijeđanje katol. vjere u školskim udžbenicima i budžetske nepravde u korist pravosl. crkve bile su na dnevnom redu.

Ipak, najbolnije se nova država odrazila na nacionalnom polju sistematski provodeći velikosrpsku ideju, odnosno hegemoniju i eksploataciju nad hrvatskim i ostalim elementima. Hrvatski sabor sa svojom vjekovnom tradicijom, duboko ukorijenjen u svijesti naroda, bio je jednostavno ukinut, autonomije pokrajina, u prvom redu ona Hrvatske, preko noći su nestale, glavni grad Zagreb snižen na razinu jednog Bihaća ili Čačka. Krfska deklaracija nije bila respektirana, jugoslavenska ideja jednog Strossmayera profanirana, kompromitovana ideja zajedničkog života slobodnih i ravnopravnih naroda u istoj državi.

Kada je Stjepan Radić, neosporivo vođa hrv. seljaka i kasnije cijelog hrv. naroda, ustao na borbu protiv tih nepravdi, i to izrazito mirotvornim i legalističkim idejama, kada je tražio pravdu za svoj narod u Parizu, Londonu i Moskvi, završio je kao mučenik od hitaca primljenih na najsvetijem mjestu u državi, u parlamentu, a naručenih od “Prvog ustavnog faktora”, kralja Aleksandra, kako je to dokazao svojom doktorskom tezom na Sorboni Radićev sin Vlatko.

Diktatura Kralja Aleksandra “Ujedinitelja” pošla je još dalje i dotjerala ogorčenje hrvatskog naroda do vrhunca. Ukidanje Ustava, zavođenje jedne krvave diktature, pokušaj nasilnog stvaranja “jugoslavenskog naroda”, zabrana hrvatske zastave i drugih, dok je ona srpska ostala i dalje pod imenom “crkvene” te konačno stvaranje devet banovina od kojih šest srpskih odnosno sa srpskom većinom, iako ni polovina stanovništva zemlje nije bila srpska, sve su to jasni izrazi bitno hegemonističkog i velikosrpskog karaktera Aleksandrove vlade. Hrvatski narod osjećao je živo na svojoj koži ono, što su Pribićević, Pezet i drugi pisali o šestojanuarskom režimu. Bile su zabranjene sve stranke. Ipak su najviše trpjele pristaše KP kao i Hrvati svih boja, skoro kompletno ujedinjeni u HSS, osim one šaćice beskičmenjaka, koja je pod vodstvom častohlepnog mons. Svetozara Rittiga išla organizirati poklonstvene deputacije Hr-

vata kralju Aleksandru, što je uveo diktaturu. Sada istom počeo je među Hrvatima dobivati na važnosti ekstremistički pokret revolucionarnog karaktera, koji je tražio oslonca u inozemstvu kod zainteresiranih fašističkih sila. Osnutak Ustaškog pokreta dr. Ante Pavelića stoji u direktnoj vezi s diktaturom kralja Aleksandra. Hrvati su bitno demokratski i mirotvoran narod, koji se služi zakonskim metodama za postignuće svojih nacionalnih ciljeva, dokle god takve uopće još nečemu vode. Teroristički pokreti i metode mu "ne leže" u krvi te je za njima posegao tek rijetko kada u svojoj povijesti. Ipak jedna komunistička brošura, koju sam čitao u vrijeme diktature, spominje do 2000 žrtava Aleksandrova režima, u prvom redu Hrvata i komunista.

Ja sam osobno ukopao u Sarajevu pred mrak i praćen policijom ubijenog Ivicu Baruna iz Livna, koji je navodno bio uhvaćen prigodom paljenja željezničke radionice u Sarajevu u noći od 1. kolovoza 1929., dok je stvarno dan prije bio uhapšen kod svoje kuće i ubijen u policijskom zatvoru. Druge hrvatske žrtve, nalik na one u Oriovcu, Senju, Odžaku, Šibeniku i drugdje, ovdje je suviše i spominjati.

Kroz to vrijeme i inače nisam nikada pripadao ni jednoj stranci, pa ni HSS-u, ali sam kao svjestan Hrvat za nju glasao.

Peripetije nakon ubojstva kralja Aleksandra u Marseillesu (u to vrijeme boravio sam upravo u Carigradu) nije potrebno ni spominjati. Razne polovične mjere, sve tamo do paradnog "fašizma" Milana Stojadinovića, samo su tešku situaciju još više zaplitala. Sporazum Cvetković-Maček, sklopljen 5 dana prije početka II. svjetskog rata, ostavio je teško nezadovoljne i Hrvate i Srbe. U njegovu trajnost, što je najgore, nije nitko vjerovao. Borba protiv već potpisanog Konkordata sa Sv. Stolicom također je duboko odjeknula u narodu, koji je sticao uvjerenje, da svemoćna Srpsko-pravoslavna crkva nije uopće pripravna priznati ravnopravnosti Katoličkoj, perpetuirajući tako stvarnu podjelu stanovnika na državljane I. i državljane II. reda. Država se iznutra istrošila i rastočila. Prvi veći potres izvana morao ju je dovesti do propasti.

Hrvatski narod osjećao se kao nevino osuđen čovjek u tamnici. I kad su vrata na tamnici pukla, posve sporedno da li otvorena nekim prirodnim potresom, ili od zakonite vlasti, ili čak od hajduka, on je odmah izašao na slobodu i njome se poslužio. 10. travanj 1941. našao je najveći dio Hrvata jedne misli, koji je složno pozdravio novu, hrvatsku državu i stavio joj svoje sile na raspolaganje. Svaka, i malo inteligentnija, poštenija i sposobnija ekipa na čelu nove države mogla je mnogo više i bolje učiniti od one Pavelićeve, imajući punu podršku naroda za sebe, makar da su vanjskopolitičke prilike bile u najvećoj mjeri mutne i teške. Sredinom zemlje tekla je demarkaciona linija između Nijemaca i Talijana. Nazovi-prijatelji radili su joj o glavi, posebno talijanski fašisti, koji su anektirali trećinu Dalmacije i skoro sve što je Hrvatska imala čes-

tita na moru osim dalekog Dubrovnika. Došlo je do dubokog previranja u narodnom raspoloženju, posebno u spomenutim od Talijana ugrabljenim krajevima.

Ne želim ovdje iznostiti razne peripetije u NDH: slom kraljevske Jugoslavije, za koju se nitko nije htio pravo boriti, ni Hrvati ni Srbi niti ikoji drugi njezin narod; zatim mjestimična krvava nasilja nad Hrvatima one vojske u raspadu; daleko gore i veće osvete zato i za ono, što se je nepravедно dogodilo u 22 godine života stare Jugoslavije; ulaz Rusije u rat odnosno napadaj Njemačke na onu istu zemlju, koja joj je, dvije godine ranije, omogućila Rübentrop-Molotovljevim paktom napadaj na Poljsku i podjelu te slavenske zemlje; početak ustanka u zemlji, i onog predvođenog KP-om i onog četničkog; paktiranje četnika s okupacionim silama, i talijanskom, odmah od početka neprijateljstava, i njemačkom, a na kraju i sa Pavelićevom vladom na nekim sektorima; borbe partizana ne samo s okupatorom nego i četnicima, koji su, uz ostalo, tako htjeli predusresti kasnije nametanje komunističkog režima zemlji; itd. itd.

Sve ovo ne spada direktno na moje izlaganje. Ja sam htio istaknuti vanrednu zamršenost prilika u zemlji i kazati, kako je, uza sve vrlo teške prilike u zemlji i oko nje, ipak bilo moguće Pavelićevoj vladi, da je bila inteligentnija i poštenija, cirkumskribirati i umanjiti razaranje i potoke krvi na teritoriju NDH, a ne još uvećati i raspaljivati. Bilo je moguće, jer vjerujem da je veliki dio Srba u NDH ipak prije svega želio mir i sigurnost života i imetka pa kao takav nastojao sačuvati osnovnu lojalnost prema novoj državi, ma što o njoj mislio. Bilo je to moguće, još više, jer je najveći dio Hrvata, uslijed poznatih prilika u staroj Jugoslaviji, žudio za svojom narodnom nezavisnosti, pozdravio njezinu uspostavu i iskreno surađivao s novom državom nadajući se u njoj vidjeti oživotvorenje svojih čovječanskih i nacionalnih ideala, a ne možda nove nepravde i novu krv, stvari, koje su u ratnom stanju neprispodobivo veće i teže nego u mirna vremena. Odatle, može se mirno i istinito konstatirati, hrvatski narod bio je u svojim očekivanjima: prevaren. Ta prevara doduše je manja uslijed prilika, u kojima se našla NDH i uslijed većih i jačih nacija, koje su naš narod i našu zemlju smatrale samo sitnom parom za međusobno potkusurivanje, ali prevara ipak bitno ostaje, jer narod doista nije htio ono, što se je kasnije dogodilo. I svi pokreti i strujanja u našoj zemlji, htjeli oni to ili ne htjeli, bili su stvarno eksponenti drugih, većih i jačih, te kao takvi često iskorištavani, spasavajući kod toga, kako su umjeli i mogli, barem bit svojih nacionalnih ciljeva. Možda bi primjer državnog udara od 27. marta 1941. to mogao najbolje ilustrirati. Međutim, pustimo to, da istaknem osnovnu misao, koja mi je pri ovom pisanju bila na pameti, i koja je, što je zapravo jedino važno, u onim sudbonosnim danima god. 1941. mene isključivo vodila: ja sam samo neznanat djelić svog hrvatskog naroda, volim ga i poštujem njegovu volju; a ta je tražila

i prihvaćala novu Državu i stavljala joj se na raspolaganje. Nikakvi ustaše nego bilo narod direktno bilo seljačka i građanska zaštita HSS razoružavali su jugosl. kraljevsku vojsku.

Tako sam i *ja prihvatio novu državu i s njom surađivao na građanskom polju* – vojnik nisam bio – *u svemu, što se je slagalo s mojom kršćanskom i svećeničkom savješću*, a od mene se bilo tražilo. Ljudsko poštenje i humanost, što za nas vjernike je potpuno sadržano u Zakonu Božjem, bilo je meni svetinja i konačna linija moga djelovanja. Tako i jedino tako mislio sam da najbolje služim i svom hrvatskom narodu.

Dva dosta poznata događaja iz tadašnjeg života najbolje će ilustrirati moj gornji stav.

Prvi od njih bio je moj vrlo neugodni *sukob s vojskovođom hrv. vojske maršalom Slavkom Kvaternikom* negdje početkom godine 1942. Na nekoj sjednici, na kojoj se radilo o obradi zapuštenih zemalja u ravnoj Slavoniji i Srijemu, te, u vezi s tim, dovođenja radne snage iz pasivnih krajeva Dalmacije, Bosne i Hercegovine, došlo je slučajno do žučne debate između g. Kvaternika i mene, pri čemu sam uzeo u zaštitu pravoslavni, srpski elemenat, koji je često nepravedno progonjen. Uz to sam u debati dobacio, da Katol. crkva ne želi imati na silu prelaznika.

Epilog toga dogodio se nekoliko dana kasnije. Došao mi je prijatelj g. Vilim Cecelja, svećenik i zamjenik vojnog vikara hrvatske vojske i pokazao mi je Kvaternikovo pismo. U njemu vojskovođa navodi, kako je potresen mojim držanjem ("onda si tek mogu misliti, što i drugi katolički svećenici misle..."), kada sam uzeo u zaštitu "Vlašad ili po Draganovićevu pravoslavnu braću" i bacao krivnju na državu. Vojskovođa veli dalje, da me je odmah htio "predati prijekom sudu" (a taj je sudio samo na dva načina, bez obzira na veličinu krivnje: nevin – ide na slobodu; kriv – na strijeljanje!), ali je promijenio odluku. On traži od mene, da "smjesta položim čast sveučilišnog profesora" i netragom se "izgubim iz javnog života".

Rekao sam vlč. Cecelji doslovno sljedeće:

"Ovo je najprije Vama. Ja se stidim, da na čelu hrv. vojske stoji čovjek, koji ima vremena da se naganja s jednim popićem, dok se država grči smrtnim grčem.

A vojskovođi Kvaterniku poručite, molim, sljedeće: Prof. Draganović nije od hrvatske Države ništa tražio; i nije od nje ništa dobio. I neka mi ta Država slobodno 'otpara šterne', koje mi je prišla. A ja ostajem na mjestu, gdje sam, tu sam. "

Rekao mi je g. Cecelja u daljnjem razgovoru, kako sada stari Kvaternik "uživa", što me je prepaao, pa će vjerovatno zaboraviti na cijelu stvar. – Odgovorio sam, da nisam toliko lud, da bih želio imati posla s prijekim sudom, ali

ako ga Vojskovođa upita za stvar, on ne smije odgovoriti drukčije nego što sam rekao.

Tom prigodom mi je predao gornje pismo Kvaternika, koje i danas čuvam u svom arhivu i moguće ga čak mognem dobiti i u Jugoslaviju. Pismo je pisano na službenom papiru "Vojskovođe hrvatske vojske" te nosi službeni broj i poznati maršalov potpis. – Treba spomenuti, da mi je isti prijatelj Cecelja kasnije donio izvinjenje starog Kvaternika, koji je s njim ležao u kampu Glasenbach kod Salzburga i odatle bio i izručen jugoslavenskim vlastima god. 1946., kako "žali onaj incident sa mnom i traži oprostjenje, jer je svojevremeno bio opijen vlašću".

Naprotiv *drugi incident, onaj s dr. Antom Pavelićem*, bio je strahovito ozbiljan i smatram ga najtežim i najopasnijim, koji sam uopće u svom životu ikada imao. U nekoliko crta radilo se o sljedećem:

Kao i masa drugih Hrvata smatrao sam u početku krvoprolića u NDH djelom neodgovornih elemenata, osobnim osvetama i deliktima "nastaša" (u suprotnosti s "ustašama"), kako se onda govorilo. Kada sam međutim doznao za mnogobrojna i teška djela u više mjesta u zemlji, najviše protiv srpskog elementa, smatrao sam svojom ljudskom i kršćanskom dužnošću iznijeti te stvari pred dr. Pavelića kao šefa države i šefa ustaša te odlučno zatražiti, da te strahote i sramote prestanu. Bilo je to negdje u jesen god. 1941. Dr. Pavelića prvi put sam upoznao na audijenciji još u travnju 1941., kada je prof. Lukas predveo Poglavniku odbor Matice hrvatske i potresenim glasom ga zaklinjao, da spasi Dalmaciju.

Na moja izlaganja odvratio mi je dr. Pavelić hladno ali uljudno: da, u njima ima nešto istine. Ali to nije država niti ustaše nego nastase. Uostalom, mogu biti miran, pošto je on izdao stroge naredbe, da se takve stvari više ne smiju dogoditi.

Otišao sam zadovoljan i sretan iz audijencije, naivno povjerovavši njegovim riječima, riječima glavarara hrvatske države.

Ne znam kada sljedeće godine, ali svakako u zimu, dakle bilo početkom bilo krajem god. 1942., opet sam pošao u istoj stvari dr. Paveliću. Išao sam teško zabrinut, jer sam sada znao, da sam prvi put bio naprosto prevaren. Sada sam već bio uvjeren, da barem jednim dijelom iza tog prolijevanja nevine krvi stoji osobno dr. Pavelić. To mu moram kao svećenik i hrvatski rodoljub reći; moram protestirati protiv te stvari i učiniti sve, što do mene stoji, da ta teška krvava djela već jednom prestanu. Kad to učinim, izazvat ću njegov strašni bijes pa, po svoj prilici, završit ću kao i razni drugi Hrvati, koji su mu se bilo čim težim zamjerali, pa i sami završili među tolikim nevinim žrtvama. Još me je teže mučila misao, da će me on u govoru prekinuti, čim shvati, o čemu se radi, pa ću tako otići nesvršena posla. Molio sam boga, da se to ne dogodi i stvorio

čitav jedan mali plan, kako ću ga bezizlazno zavući u takav razgovor. Ne mislim sve to pripovijedati nego kratko iznijeti bit same stvari.

Ispuštam sve “taktične” i nevažne stvari, koje su mi samo omogućile da dođem do onog esencijalnog te iznosim tek sljedeće: iza kako sam u općim crtama iznio spomenute zločine i njihovu moralno-ljudsku strahotu, rekao sam doslovno, tako doslovno, da se i danas nakon 25 godina mogu pred Bogom zakleti na svaku riječ:

– Čast hrvatskog naroda je ukaljana. Nevina prolivena krv vapije u nebesa za osvetom. Jadni hrvatski narod, koji će sutra plaćati ono, što se danas čini u njegovo ime!

Dr. Pavelić, već otprije teško razdražen mojim izlaganjem, mračnim i uzrujanim glasom mi je dobio:

– Savjetujem ti, ne miješaj se u stvari, koje na tebe ne spadaju!

Odgovorio sam odmah, a ne tek nakon minutu-dvije buljenja u njega, kao što je on bijesnim pogledom buljio u nekoga, koga je htio prestrašiti:

– Ja sam hrvatski rodoljub i katolički svećenik! I ove stvari spadaju na mene! I zato Vam opet velim: Čast hrvatskog naroda je ukaljana. Nevino prolivena krv vapije u nebesa za osvetom. I jadni hrvatski narod, koji će sutra plaćati ono, što se danas čini u njegovo ime!

Pavelić mi nato još bjesnije dobio:

– Po zadnji put ti velim: ne miješaj se u stvari, koje na tebe ne spadaju.

Ja sam bio izvršio svoju misiju. Rekao sam: Spremni! I izišao iz sale za audijencije. Sav sam gorio u sebi. Vjerovao sam, da ću biti ubijen. Nije mi ništa bilo žao. Ponavljao sam u sebi: Hvala Ti, Bože, što si mi dao milost, da izrečem svoju misao do kraja! Ne tražim od Tebe, da ostanem živ! Neka se vrši Tvoja volja!

Nakon toga čekao sam desetak noći svake noći, da će me ustaše odvesti i da će me pojesti noć. Zašto to dr. Pavelić nije naredio, ne znam, ali znam, da nije naredio, jer sam, eto, još i danas živ.

Zaboravio sam reći, kako sam već prvih mjeseci NDH bio shvatio, da se među “vjernim ustašama” ipak sprema neko zlo i tako sam *postao “imun” od svake pogibelji “ustašluka”*. Evo kako se to dogodilo!

Stvar je jednostavna. Načitao sam u jednom broju “Hrvatskog naroda”, lista koji je bio službeno ustaško glasilo, člančić pod naslovom: “Deset zapovjedi svakog pravog ustaše”. Jedna od njih, peta ili šesta, glasila je: Vjerno izvršivati naloge svojih pretpostavljenih, bez obzira na propise svoje vjere!

Moj je zaključak bio jasan: u toj družini nema meni mjesta!

Ta tri događaja bitno karakteriziraju moje držanje prema Ustaškom pokretu. Posebno nisam bio nikako miljenac dr. Ante Pavelića, a slično tako, ako to ima važnosti, ni on moj. Napeto stanje među nama – neka se čitatelj ne smije, ka-

ko može biti neko “napeto stanje” između, recimo, jednog mamuta i jednog mrava – nastavilo se i dalje, najprije u zemlji, a onda u emigraciji, a da se nije nikada, *do njegove smrti*, popravilo. S moje strane nikada nisam pisao neke slavopojke u njegovu čast – a slično tako ni u čast ustaša, iako je među njima bilo i sjajnih ljudi, karakternih kršćana i neustrašivih boraca – ni u domovini, a još manje u emigraciji. Zato se nipošto nisam osjećao manjim Hrvatom ili rodoljubom, jer moje rodoljublje ili hrvatstvo nije ovisilo o dobroti ili rodoljublju bilo dr. Pavelića bilo kojeg drugog Hrvata. Ipak su me mnogobrojni Hrvati, pa i brojni ustaše i predstavnici tadašnje vlasti, smatrali čestitim Hrvatom. Tako sam jednom kasnije, kada sam već dugo bio u Rimu, čuo na radiju, da sam među stotinama drugih bio odlikovan nekim *redom za građanske zasluge*. Iskreno kažem, da mi je to bilo drago jer je država, koja me je odlikovala, ipak bila hrvatska država, bez obzira na režim, s kojim se nisam nikako slagao.

Pripominjem na kraju ovog odsjeka, jer to čini izvjesnu sponu s mojim kasnijim odlaskom u Rim, da sam priredio svečani i opsežni broj časopisa “Croatia Sacra” i u njem iznio veze Hrvata sa Svetom Stolicom, religioznu povijest Hrvata te sve, što su pojedini Hrvati doprinijeli za katoličku filozofiju, teologiju, umjetnosti i znanosti, u čemu su bili zaslužni za Apostolsku Stolicu te koje su blaženike i časne slugе Božje dale. Stvar se je mnogim svidjela te je nikla misao, da se stvar izda i na kojem stranom jeziku za katoličku publiku, u prvom redu na talijanskom, radi Svete Stolice. Kasnije bi eventualno došla i druga izdanja na red, posebno ona na španjolskom i engleskom. Inače, knjiga je pisana mirno i dostojanstveno, bez ikakvih glorifikacije ustaškog režima. U ona ratna i uzbuđena vremena nije bilo lagano ostati na takvoj visini.

Dodajem odmah, da sam još pripremio za tisak materijal zadnjeg broja časopisa “Scientia Sacra”, koji je kasnije izašao u mojoj odsutnosti god. 1944. i tim je, nakon 14 ili 15 godina, završeno publiciranje ovog zaslužnog arhiva za povijest Hrvata, u kojem su izašle mnoge zapažene i vrijedne studije. U njem je štampano i više mojih radnji, već tamo od god. 1933. I zadnji broj tog časopisa donio je moju kritičku raspravu “Katalog katoličkih župa u Bosni i Hercegovini XVII. vijeka”.

U vrijeme mog boravka u Zagrebu, iako vremenski i poslovima rastrgan, napisao sam, zajedno s prof. Josipom Butorcem, jednu kraću, pučku “Povijest Katol. crkve u Hrvatskoj”, koju je izdalo Društvo sv. Jeronima u Zagrebu. Knjige nisam više dočekaao niti je ikada imao u svojim rukama.

U kolovozu 1943. bilo je sve odlučeno glede mog puta u Rim. Imenovan sam savjetnikom hrvatske delegacije kod Sv. Stolice – to mi je osiguravalo materijalni opstanak izvan domovine – a ujedno dobio ovlasti da zastupam Hrv. Crveni križ i, kasnije “Caritas Zagrebačke nadbiskupije”. Pošao sam s rukopisima spomenutog djela, koje je trebalo izdati na stranim jezicima. Osim toga

dobio sam preporuku pok. nadbiskupa Stepinca na hrvatskom i francuskom jeziku, koju i danas čuvam. Te preporuke – različite po sadržaju – znak su, da sam u očima nadbiskupa Stepinca bio dostojan svećenik, koji se nije ničim ogriješio o crkveni zakon. Povrh svega toga, jer se nije moglo predvidjeti, koliko će vremena trajati moja misija, dobio sam od Ministarstva prosvjete dopust, mislim na godinu dana te otputovao koncem kolovoza 1943. u Rim preko Trsta.

Boravak u Rimu. Iako sam grad poznao iz svojih studentskih dana, ipak mi nije lako bilo priučiti se na nove, zamršene prilike na novu službu i djelatnost, koju sam trebao razviti.

Kao savjetnik hrvatske misije kod Sv. Stolice našao sam starog kneza Erwein Lobkowitza u svojstvu hrv. predstavnika kod Katol. crkve, u Vatikanu. On je bio slabo upućen u naše crkvene i političke prilike, a još slabije u hrvatski jezik. Ipak je živo djelovao kao diplomata, zahvaljujući to svojim visokim vezama u Crkvi kao visoki član nekog crkvenog viteškog reda, valjda Malteškog, i svom odličnom rodu te konačno svom izvrsnom tajniku Antunu Wursteru, koji je umro kao sveučilišni profesor u Španiji negdje 1959, pravoj duši poslanstva. Knez Lobkowitz odlazi u Njemačku nakon talijanskog armisticija 8. 9. 1943. ne na zadnjem mjestu i radi nedostatka sredstava za uzdržavanje. Njegovim odlaskom prestaju prave veze s Vatikanom na izvjesnoj diplomatskoj razini. Ja starog kneza tu doista ne mogu zamijeniti, ali, još više, razvoj ratnih i političkih prilika činili su opstanak hrv. misije kod Sv. Stolice izlišnim.

Ja sam ipak u nekoliko navrata posjetio vatikansko Državno tajništvo pa i samog njegovog šefa kardinala Maglionea. Radilo se najviše o pokušajima kard. Stepinca, da putem Vatikana zaštiti Zagreb kao otvoreni grad od bombardiranja te, u drugom slučaju, o odgovoru zapadnih saveznika nadbiskupu Stepincu, preko kojeg je njem. opunomoćeni general u Zagrebu Gleise Horstenu molio da bude skinut s liste ratnih zločinaca, jer je nevin. Odgovor je glasio, da neka general položi svoju čast u vojsci, pa će biti i brisan s liste. – Osim toga bio sam uspostavio dobre veze s više važnijih osoba diplomat. svijeta kao sa njemačkim poslanikom pri Vatikanu barunom Weizsäckerom i njegovim savjetnikom von Braunom (brat američkog kozmonautičkog stručnjaka Wernherra von Br. i sadašnji njemački predstavnik kod Ujedinjenih nacija u N. Y., koji ne propusti prilike, a da me svakom zgodom ne pozdravi), zatim sa mađarskim poslanikom bar. Aporom, slovačkim Sidorom itd. Najvažnija je veza bila ipak engleski poslanik u Vatikanu Lord Osborn, o kojoj ću kasnije.

Prva mi je briga bila, da se prevede i priredi za tisak talijansko izdanje moje knjige. Preveo ju je prof. Miotto, radi čega sam morao ići k njemu na jezero Como, a uvodnik napisao kard. Pietro Fumasoni Biondi, protektor hrvatskog

zavoda u Rimu. Knjiga je bila vrlo pozitivno ocijenjena u javnosti. 3000 primjeraka knjige bilo je do zadnjeg rasprodano te je odbacilo veliki suficit uslijed općeg, vrlo visokog povišenja cijena, koji mi je onda poslužio kao osnovni kapital za razvijanje dobrotvorne akcije među novim izbjeglicama, koji će god. 1945. u hiljadama stići. Primjerak knjige, bogato ukrašen, predao sam osobno Papi Piju XII. u posebnoj audijenciji, na kojoj je On žalosno s prozora promatrao savezničko bombardiranje rimskog predgrađa San Paulo.

Namjeravana ostala izdanja knjige nisu izišla. Španjolski prijevod bio je odviše "barbarski" te ga je trebalo nanovo praviti. U međuvremenu odnio je novac za tu svrhu, kako po svemu izgleda, zadnji hrv. poslanik u Madridu dr. Benzon. – Englesko odnosno američko izdanje za koje je kard. Spellman bio pripravan napisati predgovor, bilo je brižno priređeno i to u sjajnom engleskom jeziku, koje je stručnjak nazvao "lingua signorile", i s mnoštvom ilustracija. Nije izašlo, kako je već bilo ugovoreno u Chicagu intrigom jednog rimskog Hrvata.

Opresni rimski Vikarijat nije htio knjizi podijeliti običajni crkveni "Impriatur", očekujući skore političke promjene. Radi toga sam pošao u Zagreb sredinom prosinca 1943. i dobio ga od nadbiskupa Stepinca. Tom zgodom trebao sam biti uhapšen od Gestapo-a radi veza sa sumnjivim antifašističkim emigrantima i Židovima, ali sam na vrijeme izmakao zahvaljujući upozorenju dr. B. Murgića, preko kojeg su mene Nijemci odnosno njihova policija bili tražili.

U Zagrebu sam imao razgovore /s/ važnijim ljudima kao s ministrima dr. Lorkovićem, dr. Starčevićem, dr. Sušićem i drugim te predstavnicima HSS-a dr. Farolfiem, dr. Filipančićem, dr. Krbekom i sl. Svi su oni bili najživlje zainteresirani za prelaz Hrvatske sa strane sila Osovine na stranu Saveznika. Međeni je pala u dio delikatna zadaća, da uspostavim prve veze. Dakako, stvar je čuvana u najstrožoj tajnosti pred dr. Pavelićem i ortodoksnim ustašama.

Vratio sam /se/ u Rim oko sredine siječnja 1944. Odmah sam, zajedno s prijateljem A. Wursterom izradio memorandum za englesku vladu, jer sam računao, da ću moći prodrijeti do engleskog poslanika Lorda Osborna. Tako se doista i desilo u Vatikanu, gdje je on živio strogo odsječen od vanjskog svijeta, dok su okolo kružile njemačke straže. Da me je tko bio izdao ili zabilježio, bio bih vješan o prvom kandelabru. Pouzdavao sam se u Boga i vršio svoju rodoljubnu dužnost.

Osborn me je primio na vratima svog stana. Rekao sam mu, zašto dolazim. Upitao me je: jeste li Vi ustaša? Odgovorio sam: Eccelleza, dipende. Ako smatrate ustašom onoga, koji želi i stoji s Hrvatskom državom, onda sam dušom i tijelom ustaša. Ako naprotiv smatrate ustašom čovjeka, koji je upisan u tu organizaciju, položio ustašku zakletvu i vezan njezinom disciplinom, nisam ustaša niti to mislim ikada biti.

Poslanik je bio s odgovorom zadovoljan i pustio me je u stan. Predstavio mi je svog tajnika Hugh Montgomery-a i ostavio me na čaju (tajnik je bio nećak istoimenog engleskog maršala). Poslanik me je onda ostavio sa svojim tajnikom. Čitali smo memorandum i on je postavio čitav niz pitanja. Zamolio me je, da dođem za 10-tak dana. Rekao je da imaju redovitu vezu s Londonom preko Vatikana.

Došao sam po dogovoru, opet uz najveći svoj riziko. Montgomery mi je pokazao svoje opaske na moj memorandum, koje su bile tri puta dulje od njega. Rekao je, da odgovora još nemaju. Sljedeći sastanak ugovorili smo – radi velike pogibelji – u vatikanskim vrtovima.

Na sastanku mi je on rekao ledenim glasom: Vi ste profesore lagali! Vas su optužili vaši Hrvati, da ste ustaša. S vama ne želimo više imati posla. (Tko je taj hrvatski podlac bio, nisam mogao saznati). – Odgovorio sam, da sam pošten čovjek i da sam rekao punu istinu. Uza sve to, ja ih ne mogu prisiliti, da sa mnom razgovaraju ili ne. Na tom su moji kontakti s Englezima propali. Tri mjeseca kasnije već su anglo-američke čete bile ušle u Rim.

Preostaje *još jedna djelatnost*, koja mi je zapravo i bila glavnom u to vrijeme, *karitativna*, i uzimala mi najviše vremena. Na nju su me silile – osim mog kršćanskog i humanog uvjerenja – moje legitimacije kao predstavnika zagrebačkog “Caritasa” i “Crvenog križa”. Za nju je, u ona kritična vremena, trebalo vrlo mnogo snalažljivosti i hrabrosti, a prije svega iskrene ljubavi prema čovjeku, koji pati. O tom bi se dala napisati čitava knjiga, jer je fašistička Italija bila dovela iz naših krajeva od Crne Gore do Istre i Slovenije nekih 80.000 interniraca u logore od Gonarsa u Furlaniji do Sicilije i Lipara. Često su to bile cijele obitelji s malom djecom i starim roditeljima. Bili su izgladnjeli, bez odijela i bez ikakve pravne zaštite. Umirali su mnogi bolesnici, isto kao i gladni, ali za ubijanje po logorima skoro se nije čulo. Da se njima pomogne, bila je davno prije mog dolaska u Rim organizirana čitava četa naših časnih sestara i svećenika, a autoritet im je davala “Papinska pomoć” (“Assistenza Pontificia”) i “Caritas” iz Zagreba. Ja sam stigao u taj rad kasnije, ali doista u njegovoj kritičnoj periodu, tamo nakon italijanske kapitulacije (armisticija) do ulaska Anglo-Amerikanaca. O tom mom radu tek nekoliko kratkih navoda. Mnogi od tih interniraca i inače patnika bili su članovi ili simpatizeri NOP i KP. I njih sam, bez ikakve razlike od drugih, nastojao spasiti i pomoći ne iz političkih nego iz humanih i vjerskih razloga.

Spominjem prvo onu najtežu i najopasniju djelatnost: oslobađanje ljudi iz tamnica, onih, koji su bili osuđeni po talijanskim posebnim vojnim sudovima. U onoj općoj zabuni spasavao sam bez ikakve sigurne zakonske podloge nego izigravajući Talijane pomoću Nijemaca ili gdjekada, Nijemce pomoću Talijana. Tako se uspjelo izvući iz tamnice u Viterbu 40 ljudi (ni jedan od njih Hr-

vat!), koji su padali u nesvijest od gladi, jer su već 10-15 dana dobivali kao jedinu hranu šaku suhih kestena. Iz zatvora u Teramu izvađeno je 38 Crnogoraca i pomognuto potrebnim. Jedan od njih, štampar iz Podgorice, poginuo je u noći 5. 6. 1944. na Ponte Cavour u Rimu, kad je od pustog veselja htio silom oduzeti oružje talijanskom prometnom stražaru. Ubio ga je engleski časnik koji je stvar bio krivo shvatio. – Iz tamnice u Acquili izvađio sam dvojicu splitskih mladića, koji su izgledali kao aveti, propali, duge brade i kose i nisu podnosili svjetlo, pošto su bili u kazamatima. Oni nisu sebi vjerovali i neprestano su ponavljali: Zar još ima netko na svijetu, koji o nama brigu vodi? – Iz rimske kaznionice “Regina celi” izvađio sam sve naše sunarodnjake, njih 16 ili 17 na broj, među kojim, i neku Uršičku iz okolice Gorice. Neki Židovi, n. pr. jedan iz Osijeka u zatvoru Ascoli Piceno (?), radovali su se mojoj pomoći, ali su me ipak zamolili, da ih ne vadim iz zatvora, u kojem su se dobro snašli, da tamo, u sigurnosti od SS-ovaca, dočekaju Anglo-Amerikance. Naravno, učinio sam, kako su sami željeli. – Među teške slučajeve spada onih 40 Crnogoraca i Sandžaklija, svi pravoslavni osim jednog muslimana, koje sam skoro u zadnji dan prije strijeljanja izvađio iz logora Passo Correse između Rieti-a i Rima. Bili su uhvaćeni na prelazu fronte na Monte Majella i kao “banditi” poslani u logor, da dočekaju svoju sudbinu. Znao sam, što im se imputira i znao, u kakvoj su pogibelji. Uspjelo ih je spasiti, dati im u ruke legitimaciju HCK, potvrđenu od Nijemaca i poslati da se razidu i sakriju po talijanskim selima, koja su ih redovito vrlo milosrdno primala.

U selu Serravalle de Chienti bio sam pozvan od 200 Crnogoraca (talijanska je komanda bila to dozvolila), da ih dan prije njemačko-talijanskog “rastrellamenta” (“čišćenja” terena u Apeninima), spasim, jer su mislili, da će pri tom biti postrjeljani, pošto su tu živjeli bez službenih papira, ilegalno i nepoznato. Svi su bili spaseni. Sjećam se imena nekih Cetinjana: Vojo Begović, Vojo Mededović, neki mladi student Lopičić i drugi. Svjedoci tog mog čina, koji me umalo nije glave stao, jesu dr. Mitja Lukan, predstavnik ljubljanskog i neki Jelkić, predstavnik beogradskog CK. Vjerujem, da mnogi od onih spasenih i danas žive te mogu posvjedočiti istinitost mog iskaza.

Najopasnija stvar od svega bila je izaći pred njemački ratni sud i pokušati braniti nekoga. Gdjekad su me izbacili na vršku cipele. Gdjekad je pothvat i uspio. Tako sam n. pr. 4. 6. 1944. spasio u Rimu, na ratnom sudu u Via Po 15 (?) plivačkog šampiona Slovenije ili i cijele Jugoslavije Žižeka (ili Žužeka), u čijem su koferu bila nađena dva mašinska pištolja. Mislim, da je on spadao partizanima. Bez pretjerivanja, slučaj je bio u velikoj mjeri opasan po moj život, jer sam Nijemce bio zaveo u bludnju. Možda bi mi svršetak bio jadan, da sutradan nisu Saveznici ušli u Rim.

U logoru Badia di Corropoli, provincija Terramo, voljom Božjom, gonjen nekim nutarnjim glasom, iako sam svoje poslove bio tamo završio, povratio sam se sutra ujutro i bez ikakva prividnog razloga natrag. Samo par minuta kasnije, pred logor su došli njemački SS-ovci sa tenkovima i kamionima te htjeli ljude, koji su bili optuženi radi tajne radio-stanice i davanje signala svjetlom engleskoj mornarici, nekud odvesti, u Dachau ili možda do prvog ponora. Teškom mukom sam ih uspio uvjeriti o protivnom i tako ljude spasti. Bilo ih je 240, najviše iz sjeverne Dalmacije (poslanik Zečević i drugi). Uvjeren sam, da po koji od tih logoraša još i danas živi.

Mogao bih nabrojati još dosta toga, ali odustajem, bilo bi preopširno i možda nevažno, osim za one jadnike, kojima je pomognuto. Moram spomenuti samo još to, da su legitimacije, koje sam si uzeo slobodu da izdajem, i bez mog znanja znale spasiti život po kojeg prognanika. Tako sam n. pr. jednog jutra u Tolentinu ispostavio legitimaciju Židovu trgovcu Šoršu i senatoru Jovi Sekuloviću iz Hercegnovog u Boki Kotorskoj. Što više, ostavio sam je i Jovinu sinu, kapetanu Nikši Sekuloviću, koji se sakrivao negdje daleko u sjevernoj Italiji. On se povratio posve slučajno te večeri. U noći su kupili SS-ovci sumnjive ljude i gonili u Njemačku. Sva trojica spomenutih spasli su se mojim legitimacijama. Zato mi je kapetan Nikša ostao prijateljem do današnjeg dana.

Imao sam nekih veza, na bazi dobrotvornosti, s rimskim N. oslob. odborom (Crnogorac Popović, Mrđenović i drugi), kojim je također moja humanokaritativna djelatnost poznata.

Razdoblje od ulaska Aleata u Rim do završetka rata nije u mom životu imalo nikakva posebna značenja niti iskazalo nikakva važnijeg događaja.

Dolaskom Aleata prva mi je briga bila promijeniti stan i osigurati se na neki način od hapšenja ili odvođenja u logor kao /što/ se to dogodilo izvjesnim Hrvatima n. pr. puk. Ivi Babiću, koji je prebjegao u Bari s puna dva kofera dokumenata, važnih za ratne operacije, pa ipak je odležao u logoru (engleskom) blizu Napulja sve do rujna 1945., a bila mu je također zapriječena svaka veza s članovima HSS-a u londonskoj vladi. Tako sam se ja nastanio u Kolegiju sv. Jozafata na Gianicolu i ostao tamo preko godinu dana. Posebno su mi prijeli četnici odnosno vojna misija kralja Petra, koja je u to vrijeme još igrala ulogu kod aleata. Pohodio sam i ministra Kreka u Rimu, kojeg sam od ranije poznao kao kršćanina i nekomunistu. Prema meni se svakom zgodom lijepo ponio, jer je znao, kako sam za vrijeme rata bio predsjednikom Odbora za slovenske deportirce i izbjeglice u Hrvatskoj. Zadržao sam također veze sa Sidrom i Weiszäckerom, koji su sada sjedili u Vatikanu. Veza s posl. lordom Osbornom bila je posve ukinuta.

U to vrijeme pohodio sam s P. Sakačem D. I. kardinala Spellmana i zamolio ga, da napiše uvodnu riječ za američko izdanje spomenutog djela "Croatia

Sacra". Primio nas je milostivo i sve obećao, ali pod uvjetom, da ostane u knjizi i predgovor kard. Fumasoni Biondi-a i da on svoj predgovor piše tek kada knjiga bude već složena, jer je, veli on, više puta napisao sličan predgovor, a na kraju knjiga nije izašla. Tako od stvari nije ništa bilo, kako sam rekao, jer od američkog izdanja Cr. S. kasnije nije bilo ni traga nečijom intrigom iz Rima.

U međuvremenu, s nekoliko prijatelja, izradio sam "Mali hrvatski kalendar za god. 1945." I tiskao ga. Kalendarić je također bio dobro primljen i nadmašio je u mnogom pogledu sličan slovenski kalendar, koji je bio i povodom ovom hrv. kalendaru. Vjerujem da je iza slovenskog izdanja stajao ministar dr. Krek. – Inače se zapravo živjelo očekujući velike događaje, koje će svršetak rata donijeti. – Stan u kolegiju sv. Jozafata napustio sam koncem god. 1945. i preselio u penzion Sestara della SS. Adolorata u ulici S. Spirito blizu trga sv. Petra. Učinio sam to na navaljivanje Vatikana, koji se tim valjda htio distancirati od moje akcije. Isto tako sam kasnije morao napustiti taj stan, iz istih razloga i nastaniti se privatno u Via Oslavia 32 kod obitelji Ercoli.

Nakon završetka ratnih operacija bila je prva briga meni i drugim kolegama, svećenicima u Rimu, kako prihvatiti i nekako obezbijediti velike mase izbjeglica, koje su iz Hrvatske stigle u Italiju i još daleko više u Austriju. Kasnije se pokazalo, da njihov broj nije tako strašno velik, kako se moglo očekivati, pošto je ogromni dio vojske i izbjeglica bio natrag izručen u Jugoslaviju. U Italiji, po umjerenim kalkulacijama, našlo se god. 1945. između 20 i 30 tisuća izbjeglica, dok je u Austriji njihov broj po svoj prilici nešto veći. Na kraju, našlo se tu radnika i vojnika (zarobljenika) u Njemačkoj, koji su odbili da se vrate kući radi komunizma, a izvjestan dio potjecao je i iz afričkih zbjegova El Arish i El Shatt.

Da se svima njima na neki način pomogne i organizira briga za njih, stvorena je "Hrvatska bratovština sv. Jeronima" u duhu onih starih, stoljetnih bratovština uz Zavod sv. Jeronima u Rimu, koje su pomagale bjegunce pred turskom provalom i druge siromašne sunarodnjake.

Odbor bratovštine bio je sljedeći:

Predsjednik: mons. dr. Juraj Mađerec, kao predsjednik (rektor istoimenog Zavoda);

Potpredsjednik i blagajnik: o. dr. Dominik Mandić (blagajničku dužnost vršio je njegov pomoćnik o. Vitomir Naletilić).

Tajnik: Prof. Krunoslav Draganović.

Odbornici: mons. Antun Golik, o. Stjepan Sakač, o. Bono Zec, prof. Krsto Spalatin, prof. Jozo Kljaković, brodovlasnik M. Rusko, Ivica Eliaš (b. zastupnik zagreb. "Caritasa"), dr. Slavoljub Bošnjak i još neki drugi, koji su otprije već bili u Rimu.

Zadaća bratovštine, koja će se kasnije zvati i “Hrv. komitet pri papinskoj asistenciji”, jer je ta svoju pomoć izbjeglicama bila organizirala prema narodi-
ma, bila je: moralno i materijalno pomoći izbjeglice. Konkretno, ona je orga-
nizirala duhovnu pastvu po logorima, pa je tako više svećenika boravilo po
kampovima, a dobar dio nastanio se u zavodu sv. Jeronima ili po drugim katol.
institucijama i samostanima. Nadalje, ona je bila veza između tih izbjeglica i
institucija za njihovu pomoć i zaštitu, crkvenih i laičkih (Papinska asistencija,
Crveni križ, Aleatska uprava svih kampova u Italiji na čelu s engl. pukovnikom
Findleyem, zapravo penzioniranim generalom, i njegovom desnom rukom
majorom Simcockom, američkom katol. dobrotvornom organizacijom Natio-
nal Catholic Welfare Conference i sličnom engleskom katol. ustanovom, koja
je bila daleko slabija, posebno financijski, protestantskom organizacijom
World Council of Churches, talijanskim ministarstvima, posebno nutarnjim,
koja su imala vezu odnosno brigu za emigrante i izbjeglice itd.). Kasnije će po-
stati posebno važna institucija Komesarijat Ujedinjenih nacija za zaštitu izb-
jglica. Taj će imati svog stalnog člana u Komisiji za podjeljivanje političkog
azila.

Bratovština sv. Jeronima, čiji rad zapravo prestaje smrću rektora Mađerca
god. 1957., razvija živu djelatnost prvih 5-6 godina, dok kasnije njezin rad po-
staje sve manji, što je i razumljivo normalizacijom izbjegličkih prilika i boljom
organizacijom aleatske i državne skrbi za političke bjegunce. Otpočetak šalje
bratovština svoje predstavnike, osobito svećenike, u sve kampove, kojima do-
nose materijalnu pomoć, tješe izbjeglice i pokušavaju posebnu brigu posvetiti
t. zv. teškim slučajevima (invalidi, bolesnici, udovice, siročad, rastavljene fa-
milije itd). Kasnije će Ujedinjene nacije na tom polju t. zv. hardcordsa učiniti
velike stvari poslavši n. pr. plućne bolesnike u Švicarsku, Norvešku i drugdje,
dok se pronalazi neko rješenje za ratne invalide, siročad itd.

Bratovština, nadalje, nastoji nabaviti materijalna sredstva za pomoć hrv.
izbjeglica i to ne samo od katol. institucija nego i od Hrvata iz Amerike i iz
drugih zemalja. Za studente i studentice već god. 1945. je otvoren konvikt u
Rimu (studentice) i Padovi (studente), a ja sam bio postavljen njihovim kura-
torom, ponajviše da se pobrinem za potrebna materijalna sredstva za njihovo
uzdržavanje. Duhovnikom studenata u Padovi postao je mons. Usmiani, senj-
ski svećenik. Obilazak kampova bio je uglavnom moja dužnost kroz godine, is-
to tako i veza s vlastima i institucijama. Međutim su i najautoritativniji člano-
vi bratovštine mons. Mađerec i o. dr. Mandić pohodili kampove barem jedan-
put, koliko se meni čini, i oba puta donijeli veće svote novaca izbjeglicama. Dr.
Mandić imao je tu nesreću, da se u logoru Fermo teško zamjerio izbjeglicama,
što je Hercegovce kao svoje uže zemljake obilno obdario i tako učinio razliku
između njih i ostalih. Mons. Mađerec je, u mojoj pratnji obišao god. 1953. sve

logore i tamnice od Rima do Salerno i dalje i tom zgodom podijelio blizu milijun i po lira iz sredstava Zavoda sv. Jeronima, koji je te godine upravo slavio svoju 500-godišnjicu (točnije bratovština, koja je godine 1453. /godina je dopisana rukom, prim. Sl. K./ pod imenom "Ilirske bratovštine" izbjeglica ispred Turaka bila potvrđena od Pape Nikole V. i donekle dotirana najnužnijim sredstvima). Za tu zgodu napisao je on i izdao, uz moju svestranu pomoć, knjigu na talijanskom i hrvatskom jeziku pod naslovom "Hrv. zavod sv. Jeronima u Rimu".

Uz stare aktivnosti bratovštine pridolazi i jedna nova, koja ju u sve većoj mjeri zaokuplja tamo od početka god. 1947.; emigracija izbjeglica u prekomorske i evropske krajeve. Briga za emigraciju bila je spočetka neuređena i bez pravih veza sa institucijama kao n. pr. NCWC i Visokim komesarijatom UN, koji će onda na sebe polarizirati tu akvitnost, ali uvijek uz pomoć Hrvatskog komiteta kod Pap. asistencije t. j. spomenute bratovštine, ukoliko se tiče Hrvata. Pribavljanje viza, osobito u početku, a dosta puta i kasnije, bila je stvar raznih nacionalnih komiteta, među kojima na prvom mjestu hrv. bratovštine. Prvi veliki proboj uslijedio je u Argentini, koja je odobrila ulaz mnogim tisućama beskućnika, a zatim u druge razne zemlje (Paraguay, Chile, Venezuela, Brazil, Kanada, USA, Australija, Južna Afrika itd.), radom najviše Visokog komesarijata za izbjeglice. Odlaze i kontingenti radnika u Englesku, Njemačku, Švedsku, Nizozemsku i drugdje. Oni, ako žele, mogu tamo i stalno ostati te dobiti redovitim putem državljanstvo te zemlje, što su oni u priličnom broju i učinili. Iz tih zemalja mogu oni dalje emigrirati, gdjekada tek iza godinu dana rada i boravka tamo. Koliko sam puta ja ljude slao u takvim kondicijama, uvijek sam se pobrinuo, da im ostane neokrnjeno pravo daljnje emigracije kao i pravo, da im put preko mora plate internacionalne organizacije, jednako kao i onima, koji su direktno iz Italije, Njemačke i Austrije emigrirali.

Uživao sam veliko povjerenje i svestranu pomoć pok. mons. Mađerca pa sam zato i mogao dosta toga učiniti. On je bio svjedokom jedne do skrajnosti žučne debate, popraćene prijetnjama da ću biti izbačen iz zemlje kao nepoželjni stranac, koji je došao u sukob s politikom Aleata i talijanske države, pa kad je isti rektor Mađerec vidio moju neustrašivost u zalaganju za izbjeglice, poklonio mi je svu svoju naklonost i povjerenje, osjećajući da on ni radi svojih godina ni radi svoje nepokretne naravi ne može te snage naći u radu za izbjeglice. Ta teška svađa odigrala se negdje sredinom listopada god. 1947. u Ministarstvu unutarnjih poslova u Rimu u uredu jedne od najmoćnijih osoba ministarstva dr. Migliore-a, šefa odjeljenja, koje je imalo izbjeglice pod sobom i stvarnog organizatora talijanske policije. Ja sam se bio svim silama opro prebacivanju nekih 850 izbjeglica Hrvata i drugih naroda, okarakteriziranih kao "sivih", u Njemačku, koja je ležala u ruševinama i bez ikakvih mogućnosti za-

poslenja novih došljaka, i iz koje nije nitko mogao nikamo emigrirati. U to vrijeme bilo je stvarnih slučajeva smrti skoro od gladi n. pr. nekog našeg Dalmatinca Ante Bilavera, koji je umro kao rekonvalescent bez krepke hrane, a jedva je uopće bio hranjen. Moj nastup pred dr. Migliorem i rimskim kvestorom za strance puno mi je koristio, da sam kasnije kod istih i drugih njima podređenih mogao mnogo učiniti za izbjeglice.

10 mojih najboljih i najplodnijih godina života, 1943-1953, ispunio je najvećim dijelom rad za izbjeglice, koji me skoro posve absorbirao. Uložio sam veliki trud i svu moju dovitljivost, da pomognem braći. Ostao sam jednako nemućan kao i prije, što više, trošio sam bezobzirno i svoja vlastita sredstva na siromahe i ratnike. Uzdam se u Boga, da mi se nikada nije priljepio za prste tuđi novac ili tuđe stvari, koje su, posebno ističem, bile određene kao pomoć ljudima u nevolji, iako sam mnoge milijune preko svojih ruku premetnuo.

Za primjer uzimam studente. Već 1945. bilo ih je u Italiji možda blizu 200 (bilo ih je i više, ali tek po imenu!). Oni su bili moja posebna briga. Uspjelo je najprije probiti se u Španiju, putem OCAU (Obra Catolica Auxilio Universitario?), kamo su nam odjednom primili nekih 40 studenata u Internacionalni kolegij Santiago Apostol, a kasnije u sve manjem i manjem broju, zatim su došle na red stipendije u Njemačkoj, Nizozemskoj, Austriji i Evropskom kolegiju u Strasbourgu. Već sam prije spomenuo ona dva konvikta bratovštine, u koje su dolazile i druge, redovito obilnije pomoći pojedincima.

Kao sekretar hrvatske bratovštine bio sam dužan prije svega pomagati hrvatske izbjeglice (dok sam za vrijeme rata, u Rimu, više pomagao nehrvate iz Jugoslavije, nego same Hrvate, već prema tadašnjim prilikama, jer je onih prvih bilo više i, možda, u većoj nevolji). Odatle i potječe moj dosta znatni autoritet u hrv. emigraciji, a ne iz možebitnih političkih poteza, koji su mi donijeli uglavnom samo neprijateljstva i napadaje. Zna se, da su kroz moje ruke prošle tisuće, možda i desetine tisuća izbjeglica te je svakom bilo pomoženo na ovaj ili onaj način, makar i samo moralno ili juridički.

Ali zato nisam posve pustio s vida ni druge nacije. Među izbjegličkim "štićenicima" odnosno pomognutim osobama i obiteljima bilo je pripadnika 24 nacije (jednom sam si dao truda, da ih pobrojim) od Gruzije do Bretonije. Dakako, u prvom redu pripadnika svih narodnosti iz Jugoslavije, pa Albanaca, Bugara, Rumunja, Slovaka, Čeha, Nijemaca, Poljaka, Židova, Litvanaca itd. (Rusa, Ukrajinaca, Letonaca, Bjelorusa, Estonaca itd.). Nisam pravio razlike među vjerama (katolici, pravoslavni, muslimani, protestanti pa i pokoji bezvjerac) niti među političkim uvjerenjima od fašista preko demokrata do socijalista i komunista. Zajednički nazivnik svih tih ljudi bio je: trpe, progonjeni su, trebaju pomoć. Držao sam se kod toga Kristove nauke o bratstvu i ljubavi među svim ljudima, a svaki je patnik samo slika Krista, koji trpi. Dakako, mo-

gao sam učiniti samo malo od onoga, što je trebalo učiniti, ali to malo s moje strane nije manjkalo. Naglasuje/m/, dakako, da sam prvu obvezu, po svojoj službi imao prema Hrvatima, svojim najužim sunarodnjacima.

U prvom periodu svog života ipak sam pomogao i više Srba, iako su i oni imali svoje organizacije i fondove, pa su mogli biti i odatle pomognuti. Par imena iz tih davnih vremena: Stefanović iz Obrenovca ili Uba, stolar, Šoškić iz Beograda, možda Crnogorac, Skakić i M. Radić iz Bosne, Jovo Umčanin s Korduna... Radi njih doživio sam bjesomučne napadaje s hrvatske strane (dr. Vrančić i službeni ustaše onoga vremena, god. 1948-9), da "kradem hrvatska mjesta i dajem ih Srbima" (nota bene, uopće nije bilo nekih hrv. mjesta, nego sam se ja za njih izborio, da se ili stvore ili dodijele Hrvatima!). Doživio sam zadovoljštinu sa strane tih pomognutih Srba: Stefanović, u Cecchignoli kod Rima pred stotinjak drugih Srba, koji su mi psovali sve, što mi je bilo sveto, javno me uzeo u zaštitu, a Skakić, navodno četnik, javno je govorio u Buenos Airesu, čuvši kako ustaše napadaju mog mlađeg brata radi mene, da "treba pomoći i mačku iz Draganovićeve kuće kamo li ne njegova brata". – Spominjem usput, da sam negdje 1945. bio ušao u četnički logor Cesenu i ljotićeovski u Forli. U prvom sam bio teško napadnut (četnici gen. Damjanovića i Jevđevića, sami engleski zarobljenici, držali su kao svoje 'zarobljenike' u posebnom logoru 400 hrvatskih mornara, koji nisu htjeli pristati uz kralja Petra i njegovu t. zv. "Hrvatsku armiju jugoslovenske vojske u domovini", pod zapovjedništvom novopečenog generala M. Parca.) Naprotiv, u Forliju sam bio lijepo primljen, prisustvovao zajedničkoj molitvi te vojske i ponio pismo prof. Najdanovića Svetom Ocu, ne znam u kojoj stvari, ali svakako znam, da je prof. Najdanović teško žalio svoje potpisane napadaje na Svetu Stolicu negdje iz doba diktature kralja Aleksandra. *Na svaki način, nisam neprijatelj Srba ni srpskog naroda nego tek nepravedne, velikosrpske politike.*

Zaboravio sam reći, da sam, uz vrlo velike poteškoće, koncem svibnja 1945. bio pošao u sjevernu Italiju i Korušku, da se susretнем s novim valom izbjeglica, proučim njihove potrebe i podastrem prijedloge bratovštini sv. Jeronima, koja se je u to vrijeme upravo osnivala. Posebna mi je bila zadaća dovesti u Rim tri naša biskupa-izbjeglice: nadbiskupa dr. Ivana Šarića, biskupa mons. o. Jozu Garića i ljubljanskog biskupa mons. dr. Rožmana. Rim nije nika-ko bio oduševljen s njihovim dolaskom, ali je ipak na njega pristao. Stvar su, međutim, osujetili Englezi. Kako mi je isticala dozvola boravka, kao i prava na američka kola, to sam s engleskom vojničkom upravom Koruške (AMG.) bio sve uredio, da biskupima izdaju potrebne dokumente te našao kola, koja će ih u Rim dovesti. Podastro sam biskupima to rješenje, s kojim su oni bili zadovoljni i nisu me obvezivali, da ih ja u Rim pratim. Međutim, čim sam ja otišao, Englezi su najprije zavukli izdavanje dokumenata, a kasnije i odustali od izda-

vanja uopće iz nekih političkih razloga te biskupi uopće nisu došli u Rim. Biskup Garić je kasnije prešao u Graz, gdje je od raka i umro. Biskup Rožman je prešao u Ameriku, a nadbiskup mons. Šarić najprije u Salzburg, u američku zonu, odatle u Friebourg u Švicarsku (zapravo u obližnju cistercitsku opatiju Haute Rive) te konačno u Madrid, gdje je i umro 17. 7. 1960. – Ja sam se povratio s ovog putovanja u Rim negdje prije 15. 6. 1945. i onda posve posvetio radu u bratovštini.

Pripovijedajući događaje napreskok, vrijedno je spomenuti veću *akciju slanja radnika iz logora Italije u Njemačku*. Poslao sam ih u svemu nešto preko 5600, od kojih preko 90% Hrvata, a ostatak drugih narodnosti (Slovenci, Srbi, Makedonci, Mađari, Albanci itd.). Poteškoće emigracije u druge zemlje, koje su gdjekada bile vrlo velike i znale trajati po godinu i dvije dana, zatim očajne socijalno-ekonomske prilike po izbjegličkim logorima te konačno nezapamćeno velik, novi prilog izbjeglica iz Jugoslavije (možda negdje 1955. pa dalje) silili su me da potražim neki novi izlaz iz teške situacije, makar i privremeni. Prve izbjeglice poslao sam u Njemačku, Kaiserslautern i okolicu, već negdje god. 1952., kada sam bio čuo, da Amerikanci primaju izbjeglice kao čuvare vojnih skladišta u tom kraju, a bilo ih je već nekoliko satnija, sastavljenih iz svih nacija, ponajviše Poljaka i Slovaka. Zapovjednik tih stražara bio je poljski pukovnik Karczinsky u Kaiserslauternu. Stvar mi nije bila nipošto neobična, jer su takve jedinice već 1945. postojale u Italiji, pod engleskom komandom i trajale barem tri godine. Sastavljene su bile od raznih naroda. Broj Hrvata, ponajviše mornara, bio je možda 300-400 ljudi. Zapovijedao je tim ljudima, ukoliko su bili Hrvati, kapetan bojnog broda Andre Vrkljan, zapravo više kao administrativni činovnik i tumač. Kada je jednom neki engleski časnik bio uzeo 2 hrvatska vojnika sa sobom, da uhapsu kapetana Vrkljana kao političkog krivca, oba vojnika, spontano, htjela su ubiti Engleza, što je kap. Vrkljan jedva uspio spriječiti. On je odležao možda godinu dana po raznim engleskim zatvorima. Bile su provedene svestrane istrage, ispitivani svjedoci i dokumenti te je Vrkljan oslobođen svake krivnje kao "ratni zločinac". Sada on živi u okolini Münchena, u mjestu Holzkirchen. – Meni je uspjelo tamo god. 1952-3. (?) prebaciti moguće do 40 ljudi u spomenute američke stražare. Protivili su im se Nijemci, jer da imaju i sami odviše nezaposlenih ljudi, pa im ne treba još strane radne snage. Ti su ljudi kasnije skoro svi emigrirali u USA, Venezuelu i drugdje.

Daleko važnija bila je ona kasnija akcija s tisućama radnika, koji su ispočetka polazili na Rajnu kao lađari, zatim kao rudari u okolicu Aachena i u Ruhrsko područje, kao poljodjelski radnici u Baden-Württemberg i okolicu Ülzena u Donju Sasku, kao tekstilne radnice u Dühren i drugdje, a kasnije, kad su već bile otvorene mogućnosti, i u razne tvornice te na građevinske po-

slove. Treba znati, da su to uopće prvi strani radnici poslije rata u Njemačkoj, izbjeglice dovedene iz izbjegličkih kampova izvan Njemačke. Opozicija je protiv njih bila teška pa sam morao ići na najviša mjesta u Bonn (Ministarstvo rada, Min. za izbjeglice i Min. nutarnjih poslova) i u Nürnbergu, gdje se nalazila centrala za primanje stranih radnika (g. Sabel). U istom poslu, radi uvijek novih poteškoća, morao sam razgovarati s ministrima rada u Münchenu (g. Stain), u Düsseldorfu (g. Grundmann) i Wiesbadenu (g. dr. Frank). Kasnije je stvar postajala sve lakša te je njemački “Wirtschaftswunder” trebao uvijek novih, stranih radnika. Ipak, dolaskom ljudi s redovitim putnicama iz raznih istočnih zemalja, postao je priliv izbjegličke radne snage sve teži i neznatniji, dok nije i posve prestao (mislim tim /na/ dolazak izbjeglica bez državljanstva iz Italije i slično u Njemačku).

Na rad u Njemačku primali su se, mojim posredstvom, radnici-izbjeglice na njihovu molbu, bez ikakve sile i smatrali su to socijalnim napretkom, a ne ikakvim “ropstvom”. Njemačke komisije za primanje obilazile su logore ili sam ih morao predstaviti Njem. komisiji za strane radnike u Veroni, što je bilo puno teže, pošto je nedostajao novac za prevoz radnika do Verone i natrag te njihovo uzdržavanje u Veroni. Ja sam obično pratio komisiju u svojstvu tumača i socijalnog skrbnika tih ljudi. Da im se sačuva pravo plaćanja puta iz Njemačke u neku prekomorsku zemlju, ako su ljudi htjeli dalje emigrirati iz Njemačke, obvezao sam firme, da plate putni trošak ljudima iz Italije do mjesta rada, ujedno hranu na putu i slično. Ljudi su u pravilu bili obvezani raditi kod iste firme ili barem u istom poslu godinu dana, a kasnije su mogli mijenjati po volji i struku i poduzeće. Ako se netko želio vratiti u Italiju ili emigrirati, prestajao je onim časom ugovor o godini dana rada u Njemačkoj. Da bolje zaštitim te ljude od eventualnog kapitalističkog izrabljivanja, obišao sam svaku iole jaču grupu radnika, koja je došla mojim posredstvom, saslušao ljude, njihove želje i žalbe i nastojao kod poduzeća urediti eventualne nepravde. Gdje to nije išlo, pritužio bih se vlastima i sindikatima pa su stvari bile skoro uvijek uređene. – Pripominjem da sam iz humanih razloga nastojao uz grupe posve sposobnih ljudi postići ugovorom povlasticu, da mi prime i izvjesne starije, nesposobnije ljude, gdjekada invalide (djelomične) i zaposle na lakše poslove, a oženjene ljude ne dijele od njihovih obitelji nego ih odmah ili iza kraćeg vremena dovedu s ocem obitelji i dodijele im stan.

Poznato mi je, da sam često bio optuživan, da “prodajem” ljude i pri tom zarađujem velike novce, od 100 DM do 1000 po osobi. Moram se i na to osvrnuti.

Izjavljujem, da mi je pred Bogom i pred ljudima u toj stvari savjest posve čista. Nikada i ni jednom zgodom nisam uzeo ni po ugovoru ni pod firmom “nagrade” niti 10.- DM bilo za koga od tih 5600 ljudi. Nikada mi nije bio u tom

pravcu dokazan niti jedan jedini slučaj. Uostalom, zar bih mogao svijetla obraza traktirati na visokim njemačkim mjestima i biti uvijek primljen kao pošten čovjek, da je bilo i sjene od takvog nepoštenja. Upravo moja neporočnost mi je omogućivala takav rad i razgovore. Znam i vrelo takvih podvala protiv mene: HOP, službena ustaška organizacija, trebala je na svaki način, iz političkih razloga, upropastiti moj dobar glas i tako uništiti moj prestiž kod ljudi. Najprije su pokušali i sami meni "konkurirati" i poslali nekog Vrankovića, da izvede istu stvar. Taj se je konačno okanio tog vrlo teškog i delikatnog posla, jer je iza par mjeseci uspio poslati ne više od 50 ljudi iz logora Capue, ako i toliko. Ustaše su protiv mene izdale i okružnicu i poslale upute svim svojim organizacijama, kako da sistematski šire klevete protiv mene, ne samo na ovom nego i na raznim drugim područjima. Neuki ljudi u blizini Napulja nisu razumjeli točno riječ "prodaja bijelog roblja" nego su me glasno optuživali, da sam u Napulju otvorio tvornicu "bijelog rublja" i to "ženskoga"! Toličke klevete odrazile su se onda i u jugoslavenskoj štampi, pa je *Vjesnik u srijedu*, negdje u aprilu 1962. donio vijest, kako prof. Draganović "otprema karavane hrv. djevojaka u javne kuće Sirije i Libanona" te je i sam "vlasnik javnih kuća u Njemačkoj", kojih, uostalom, uopće nema. Pošto, po tim novinama, tal. policija čeka da me uhapsi, ja "čućim u Americi" i ne smijem natrag u Italiju. A ja sam već tri mjeseca ranije mirno sjedio u Rimu, a da me bilo sud bilo policija nisu ni za što sličnog upitali.

Da ne bi bilo nesporazuma, primjećujem, da za cijelu akciju slanja radnika u Njemačku nisam potrošio ni groša iz svog džepa. Što više znalo mi je ostati nešto maraka od putnih troškova i dnevnica. Ja se iz principa vozim uvijek II klasom, a imao sam plaćen I razred. Nadalje i od dnevnica ostajalo je novaca, jer sam nastojao živjeti što skromnije. Povrh toga dobio sam jednom na poklon pisaći stroj, vrijedan od 300.-DM po ondašnjim cijenama. To su moje "bajoslovne zarade" na "prodavanju bijelog roblja". Doista, da sam braću prodavao čak i po najnižoj cijeni od 100.-DM po osobi dobio bih oko 150.000 dolara! Uzme li se n. pr. da se obični radni ugovori za "Gastarbeiter" iz Jugoslavije prodaju u Austriji po 1000.-šilinga (150.-DM), a u Njemačkoj i više, iako ih je vrlo lako nabaviti, onda je svakom jasno, koliku sam "sreću" propustio, ne želeći se bogatiti sirotinjskim, bratskim, znojem i krvlju. A danas se to navelike čini na raznim mjestima, npr. u Salzburgu, pa i od ovog ili onog člana Partije.

Kleveta o "prodavanju ljudi" doprla je, nažalost, i u Vatikan. Došla je u času, kada je protiv mene bilo slobodno reći svaku sumnju i kada me je trebalo politički "likvidirati". Ne znam, da li su ikada crkvene vlasti tim klevetama nasjele. Znam samo, da nikada nisam bio pozvan na odgovornost ili na opravdanje radi njih. Ipak sam doživio tu strahotu, spojenu s profanacijom oltara

Božijeg da je jedan kolega, vlč. Josip Lončarić, u pola propovijedi počeo histerički vikati i mahati nekom hrpom papira: “Braćo Hrvati, ne dajte se prodavati u Njemačku od nekih svećenika!” Tužio sam se njegovu neposrednom poglavaru, ali bez uspjeha. Ništa nije učinjeno protiv onoga, što bi moglo pomoći i likvidaciji omraženog Draganovića. Inače je isti g. Lončarić poznat kao neuravnotežen čovjek, po familiji (po ocu) nasljedni lažac i često neubrojiv čovjek.

Spominjem također još jednu sličnu aktivnost: kroz više godina ukrcavao sam nešto izbjeglica kao mornare na razne brodove: Topića, Ivanovića, Genattera itd.

Možda bih na ovom mjestu mogao zgodno kazati nešto i o svojoj imovini, pošto su nađene moje štedne knjižice. Nosio sam ih sobom, da na putu u Rimu (Vatikan) i Münchenu dam u njih upisati zadnju godinu dana učinjene uloge te obračun kamate, što inače bez predložene štedne knjižice ne može biti učinjeno. Osim toga imam još jedan bankovni račun u Beču kod Credit-Anstalta u visini od oko 2000.– DM t. j. 14 tisuća šilinga ili oko te svote. Sveusvemu moja imovina u novcu iznosi okruglo 10.000.– dolara, dok inače ne posjedujem ni auto, ni stan ili kuću ni bilo kakav teren. Doista, moja imovina, čovjeka sveučilišnog profesora i. sl. u skoro 65. godini života i bez osigurane penzije, sigurno nije velika. Prosječan svećenik, i manjeg rada, inteligencije i aktivnosti, imat će daleko više od toga u skoro svakoj zapadno-evropskoj zemlji, a da i ne govorimo o bogatim anglo-saksonskim državama. Na svaki način, htio sam imati osiguranu potrebnu svotu, kojom mogu tiskati neke svoje stvari, u prvom redu svoje uspomene na ljude i događaje, koji su zanimljivi u najvećoj mjeri i daju puno uvida u prilike, u kojima sam živio.

U ovom svjetlu ne bi možda uopće bilo potrebno ikakvo dalje tumačenje mojih vrela, da nisu zlobni jezici, nalik na gđu i dr. Ciligu mene proglasili “najbogatijim i najškrtijim hrvatskim emigrantom”, a njima se pridružio i po koji zloguki jezik nalik na onaj dr. Drage Jelića te nekolicine hopovskih klevetnika. Govor je tu u prvom redu o “hrvatskom zlatu” i meni kao “zlatnom popu”, o čemu ću kasnije govoriti.

Osim svojih redovnih prihoda (misne intencije, pogotovo one obilne, od prijatelja iz Amerike, te plaće) dobio sam dosta novaca, ali također i šakom i kapom razdavao, od svog pisanja. Ni na jednoj svojoj knjizi ili brošuri nisam nikada izgubio nego uvijek znatno dobio. Tako mi je mala knjižica za radnike (“Mali priručnik njemačkog jezika”) donijela nešto ispod 15.000. – DM te je do zadnjeg primjerka rasprodana, iako se više godina prodavala. Posebno mi je dosta donio separat članka dr. Tomasa prigodom 60-godišnjice mog života, pretisak iz Hrv. revije, jer su prijatelji, kojim sam poslao s posvetom knjižicu, upotrijebili tu priliku da me prijateljski nadare. Jednako tako sam prošao s

bosanskim pričama ("Bosna u priči, šali i anegdoti"), članak o "Milivoju Magdiću" i drugi posebni otisci mojih radova, da ne spominjem većih stvari nalik na "Croazia Sacra", koja je u doba tiskanja stajala niti 100. – L., a kasnije izašla i na 5.000. – L. te je do kraja rasprodana. – Uz to moram spomenuti svoje brojne članke, potpisane i nepotpisane, u mnogim hrvatskim listovima u emigraciji, koji su mi samo indirektno bili honorirani, barem nekada (u intencijama, darovima i sl.), dok sam suradnju u stranim listovima kao u "Sudeten-deutsche Zeitung", "Rheinischer Merkur", "Nieveve Limburger" te drugim katol. listovima te suradnja s "Deutsche Welle" u Kölnu imao obilno refundiranu. – Nadalje u NCWC.-News (mons. Sullivan), Münchner Merkur u itd. Zaradio sam također nešto prodajom tuđih knjiga, u čemu sam bio bez sumnje vješt (Hrv. prosvjetnog instituta Chicago-Rim itd.). Relativno dosta novca donijela mi je prodaja vatikanskih maraka, koje su u svijetu jako tražene, a neku sitnicu i marke NDH. Ja sam bio filatelista od I. razreda srednje škole i imao dobar nos.

Ja sam se trgovinom maraka samo uzgred bavio, jer bih inače, bez sumnje, mogao sebi kupiti barem jedan stan ili na bolji način osigurati svoju starost. Gdjekada sam i neke stvari iz domovine unovčio, u momentima, kada sam trebao novaca, tako n. pr. hrvatski dukat od 500.– kuna i to za 2000.– DM, prodavši ga Hrvatima, da ostane u našim rukama, dok sam strancu mogao prodati i za 3500.– DM.

Daljnje vrelo prihoda bili su darovi ljudi, hrv. emigranata, koje sam nekada pomagao ili povratak novca, koji sam im nekada posudio. Poznato je, da je hrvatska emigracija u davanju novca velikodušna kao malo koja druga. O tome bih mogao napisati mnogo stranica, ali to nema smisla. Za ilustraciju navodim samo svoj zadnji put po Njemačkoj i Italiji. Taj mi je donio darova, od onih par osoba, koje sam susreo, od 1.200.– DM i više n. pr. od N. Milića 50.– n. z. funti, od P. Čaleta 200.– DM (u novcu i naravi), Joze Vujnovića 100.– DM (već nekoliko puta!), od obitelji Fichinger-Bušić 200.– DM, I. Hršak 90.000.– L. itd. A koliko mi darova stiže, a da za njih nisam uopće molio, osim u najrjeđim slučajevima, pismima i doznakama! Ja sam uvijek vjerovao u osnovnu dobrotu čovjeka, makar sam doživio u svom životu i protivnih strahota, osobito tamo, gdje su se bile rasplamsale političke strasti osobito ako su one bile ravnane s jednog središnjeg mjesta i podvalama raspirivane; a opipljivi dokazi tog mog uvjerenja bili su poštovanje i ljubav, kojim me susreće znatan dio emigracije te darovi, kojim me ona obasipa. – Najviše darova primio sam prigodom svojih putova u Kanadu i Sjedinjene Američke Države. Svako od tih putovanja donijelo mi je 3 do 4 tisuće dolara, po odbitku svih troškova, ali sam odmah znatan dio toga razdao za pomoć raznim hrv. stvarima (Hrv. povijesnom institutu, HR itd.), a nešto i pojedincima u njihovim potrebama.

Mogao bih ovako još nastaviti, ali od toga odustajem. Samo jedno je sigurno: niti jedna marka ili šiling od moje imovine ne potječe od t. zv. Hrvatskog zlata, radi kojeg sam toliko puta bio u javnosti oblaćen, da se drugi korisnici i kradljivci toga bolje zidom magle zaštite. Evo, što znam o cijeloj stvari:

U Koruškoj i usput u razgovoru s pojedinim važnijim izbjeglicama bio sam doznao, i to “pod najveću tajnu, koju samo on zna”, da se u Wolfsbergu nalazi sakriveno 400 kg zlata Hrv. državne banke te ruksak stranih novčanica i drugih vrijednosti. Svaki od spomenutih “jedinih, koji tu tajnu znaju” molio me je, da spasim barem nešto od toga, ako ne sve, i upotrijebim to na spasavanje emigracije. Jasno mi je bilo da će ta nemala vrijednost apsolutno propasti (Englezima u ruke ili tolikim gramzivim Hrvatima, pojedincima) te sam dlučio, iza dulje borbe sa samim sobom, nešto učiniti. Čuvar zlata bio je neposredno dr. Milas, liječnik, a raspolaganje s njim, ne znam po kojoj liniji ili kompetenciji, imao je ministar dr. Sušić. S privolom obojice digao sam s te hrpe zlata onoliko, koliko sam mogao, razumno razmislivši, pronijeti, a to su bila dva sandučića u težini od blizu 40 kg ukupno. Sadržavala su zlatne šipke s punčama, ne sjećam se, da li Hrvatske ili Jugoslavenske državne banke i pronio ih, uz veliku opasnost u Rim. Zanimljivo je, da mi je bio zatajen ruksak valute, stranih novčanica, koji je bilo najlakše pronijeti i koji je vrijedio sam možda koliko polovica ili cijela količina onog zlata. O njemu nikada više nije bilo govora, ali jest o nekim dijamantima, koji su prodavani uz svakaku cijenu u Argentini.

Zlato je u Rimu ostalo u mojim rukama nekih sedam mjeseci.

Dokora sam dobio pismo od Dr. Sušića, kojim imenuje u odbor za upravu tom državnom imovinom, dr. Stjepana Hefera i gen. Vilka Pećnikara te mene. Nije mi to bilo nikako milo, jer sam se bojao ludosti od strane Pećnikara kao i odavanja tajne, pa bi mi mogao svatko doći, koji ima bilo kakvo potraživanje od hrvatske države tražiti isplatu svojih prava.

Kroz sedam mjeseci izdao sam novac, primljen za prodano zlato, vrlo oprezno, skoro škrto. Novac je išao uglavnom na studente, bolesnike, invalide, pomaganje logora itd. Uzeo sam potvrdu za svaku i najmanju svotu, na svakih stotinu lira. To je išlo sve dotle, dok moja tajna nije postala javnom tajnom, a onda mi je položaj postao neodrživ. Posebno mi je bio težak Pećnikar, koji je tražio za neke ekstravagantne akcije odmah pod 4 ili 5 milijuna lira, što sam ja najenergičnije, uz svađu odbijao. Ukratko, kroz 7 mjeseci bilo je potrošeno nekih 7 kg zlata. Vrijednost toga lako je izračunati. Kako je zlato imalo 50 do 75% čistoće, a 1 kg čistog zlata tada na burzi kvotirao oko 900.000.– L., to je kraj 7 kg i nešto oko 2/3 prosječne finoće bilo primljeno nešto preko 4 milijuna lira. Osim toga, pod teškim pritiskom gen. Pećnikara, morao sam mu ustupiti 2-3 kg, za koje sam kasnije doznao, kako ih je naprosto ludo izgu-

bio, jer su mu ga pod vidom talijanske policije odnijeli neki obični gangsteri, koji su mu se predstavili kao “camarate”, fašistički “istovjernici”. Imam negdje i sačuvan novinski izrezak, koji govori o tom veselo-žalosnom “podvigu”. Dakako, Pećnikar nije toga nikada priznao ali se tajna ipak saznala, čak preko novina.

U prosincu 1945. morao sam položiti račune pred oba druga člana imenovanog Odbora. Pećnikar i Hefer pregledali su sve knjigovodstvo i potvrde, našli sve u najpotpunijem redu i dokumentirano, potvrdili mi pismeno svoj nalaz i stavili jedinu opasku: s novcem škrto upravljam. Dakako, svojim novcem mogu upravljati, kako hoću, ali tuđim nikako drukčije nego “škrto” t.j. do skrajnosti savjesno. Odmah nakon obavljenog pregleda zahvalio se Hefer na časti odbornika i meni privatno rekao, da je samo dotle izdržao na tom mjestu, dok je bilo potrebno da zaštiti moju čast, pošto se ona nigdje tako lako ne može okaljati kao upravo u novčanim stvarima. Bio mi je tada prijatelj. Tek kasnije, pod pritiskom Pavelićeve obitelji, otplovio je i on u luku mojih klevetnika i napadača, pošto je to bilo jedino, za njih podesno oružje, da mi se uništi glas poštena čovjeka.

Nije potrebno opširnije pripovijedati, kako mi je u siječnju 1946., u mom stanu u Borgo S. Spirito, bilo “oteto” hrvatsko blago. Bio sam ga spreman braniti svojim životom od napadača Pećnikara, ali je, srećom, nastupio neočekivani momenat, da se je inače moj pouzdanik Žubrinić Drago, novoimenovani član Odbora za upravu spomenutim vrijednostima, s kojim sam unaprijed bio predvidio i predusreo mogućnost takvog “colpo di mano” od strane Pećnikara, iznenada okrenuo i pristao uz Pećnikara. Bio je blijed kao krpa i bojao se, da ne bude kod svega većega zla, pa je na moje dvostruko zaklinjanje, da se ne predaje zlato u ruke takvog čovjeka, koji će ga naprosto rasprčkati, ipak odgovarao: Pustite, profesore, nije sve to vrijedno... Videći, da sam u Odboru ostao u manjini te ne htijući ostati ja nekim otimačem, koji protiv zakonite većine silom želi ostati u posjedu tih vrijednosti, predao sam zlato gen. Pećnikaru. Dobio sam na to i pismenu potvrdu, koja je i sada sačuvana, da “prof. Draganić ne bi ni pod cijenu svog života bio predao to hrv. zlato u ruke gen. Pećnikara, da nije nastupila zakonita većina u Odboru, koja je tako ipak odredila”. Rekao sam tom zgodom Pećnikaru: Pljunite mi u brk, ako do 1. svibnja o. god. bude još i gram zlata od ove cijele količine. – Bio sam optimista, jer do 1. IV (1. travnja) nije više ništa ostalo te su se na kraju i novi upravljači, Pećnikar, prof. Oršanić i prof. Bareza bili definitivno zavadili.

Kako rekoh, tih 40 kg zlata nije bilo jedino zlato, što je otpremljeno iz Zagreba. Ostalo je u Wolfsbergu još 360 kg i naprtnica strane valute. Sve je to ne-tragom propalo. Jednog dana došao je kamion ustaša i odnio sve. Bile tu zapravo dvije protivne struje. Odvezli su ga u Radstadt u zemlju Salzburg i zako-

pali. Kad su se rano ujutro članovi jedne struje bili podigli, da iskopaju zlao i odnesu, našli su, da su oni drugi bili brži, iskopali i odnijeli blago. Nemam načina da slijedim, kako je ono bilo rastepeno. Dr. Mato Frković vodio je o tomu oficijelnu istragu, koja nije stvari dovela do kraja. Na svaki način, tim su zlatom kasnije neki patentirani "rodoljubi" kupovali barove, noćne lokale, gradili vile i slično.

Osim tog zlata postojale su i druge manje ili veće količine tog sjajnog metala. Gđa Pavelić imala je dokazano nešto od toga. Jedan dio, na povlačenju, bačen je u neku rijeku, vjerovatno u Dravu. Nadalje, iza hapšenja gen. Moškova nađeno je od Engleza u njegovu safe-u u nekoj banci u Gamoni kod Udina par tisuća dukata, koji, možda, ipak potječu od onih "nestalih" 360 kg zlata u Wolfsbergu.

Najveća količina zlata, više mjeseci prije svršetka rata, bila je poslana u Švicarsku. Radilo se tu, kako se veli, o 2400 kg zlata. Čuvar toga blaga bio je dr. Grga Freš, "najvjerniji od najvjernijih". Zlato mu je bilo zaplijenjeno, po svoj prilici od švicarskih vlasti, ako nisu kod tog bili drugi i "Saveznici", a dr. Freš jednostavno prebačen preko granice u francusku zonu Njemačke. Odmah s druge strane dočekali su ga neki oficiri, moguće francuski, i od tad se izgubio svaki trag dr. Frešu, koji je sigurno negdje ubijen ili umro u zatvoru.

Kad se ima sve ovo pred očima, onda postaje posve jasna tendencija, zašto se o propalih možda 3000 kg zlata uopće ne govori nego uvijek o onih nesretnih sedam kg., kojim sam ja upravljao i pošteno ih potrošio za izbjeglice do zadnje lire. Mene je trebalo pred cijelom emigracijom žigosati i moralno uništiti, da se krivci i odgovorni faktori za propast tolike narodne imovine bolje sakriju.

Na kraju još jedna epizoda o zlatu. Negdje god. 1955. ili 1956. dobio sam pismo iz Melbourne-a od nekog hrv. izbjeglice iz Osijeka s njemačkim imenom (ime i naslov nalazi se zabilje/že/n u mom adresaru, a počinje, mislim, sa "m"), u kojem mi veli da on s nekim Škotom ima zaštitne poljane i mali rudnik zlata u Australiji. Bilo on bilo njegov drug donijeli bi u Evropu oko 400 kg te drage kovine, sa svim službenim papirima o njezinoj provenijenciji, te je žele uz moju pomoć dobro prodati bilo za funte, njemačke marke, lire ili franke. Obecaju mi izvjesnu nagradu, a novac, iz njihovih razloga, misle uložiti negdje u Evropi. Pripominjem, da sam tog Osječanina M. slabo ili skoro nikako poznavao iz Trsta, gdje je nekada boravio u izbjegličkom logoru. Motiv, zašto svoju robu i kapital želi prenijeti, barem djelomice, u Evropu, također mi nije poznat. Na svaki način, list sam do danas sačuvao.

Kako sam u to vrijeme bio prijatelj dr. Jelića i njegova HNO-a (članom mu nisam nikada bio nego simpatizerom i dobroželitelem), to sam pomislio, da bi se HNO mogao dobro okoristiti tim prijedlogom iz Australije, a ja stvar sa se-

be skinuti. Kako je brat dr. Branka dr. Drago trgovac i ekonomist, primio sam prijedlog dr. Branka, da se posao povjeri dr. Dragi u Njemačkoj. U međuvremenu dao sam upitati u drugim zemljama, kakve mogućnosti i kakve cijene za tu vrstu robe postoje.

To je uzelo prilično vremena, u Njemačkoj je stvar bila nemoguća, pošto je u to vrijeme država imala cijeli promet sa zlatom i postavila mu bila izvjesne dosta nepovoljne cijene. Tako mi je barem saopćio dr. Drago J., koji je čitao i list iz Melbourne-a, jer sam mu ga ja bez ikakva okolišanja bio dao na uvid.

Kad sam odgovorio spomenutom g. M. u Melbourne, bilo je, izgleda, sve kasno. Nikada na njega nisam više dobio odgovora. Tako sam na stvar posve i zaboravio.

Pet godina kasnije pojavio se opet taj posao, ali u vidu tužbe dr. Drage Jelića protiv mene i u tom obliku, da je cijela ta stvar s Australijom bila izmišljena, dok se u stvari radilo o “nestalom” hrvatskom zlatu (u izvorniku očigledna omaška – “hrvatskom zlatom” – prim. Sl. K.), koje je sebi prisvojio nesretni Draganović. Imam sačuvano i pismo s tom inkriminacijom. Kad sam, međutim, zaprijetio sudom dr. Dragi Jeliću, prestala je ta i razne druge optužbe protiv mene, uostalom, jasne klevete. Laž i kleveta, nažalost, bile su često upotrebjavano oružje u ondašnjim trzavicama u HNO, osobito ako se radilo o *prof. Draganoviću i “njegovu čovjeku” Varošu*.

Jedna od krupnih afera prvih godina emigracije bila je “Akcija 10. travanj” bolje poznata u inozemstvu pod imenom “*Kavranova afera*”. Ovdje želim iskazati, na koji način sam ja doveden u vezu s tom aferom. Danas je posve lako uočiti, pošto su objavljeni razni, vrlo važni podatci o njoj, barem ukoliko se to tiče same emigracije. Tu mislim na podatke dr. Mate Frkovića, jednog od trojice (ili četvorice?) pravih šefova organizacije, u II sv. Nikolićeve knjige “Pred vratima domovine”. U isto/j/ knjizi sam i ja iznio, što mi je bilo poznato o toj aferi i mene se ticalo. Pripominjem, da je svaka interviewirana osoba dobila od pisca knjige na uvid i ispravak ono, što je sama iskazala ili napisala, pa tako se svaki iskaz treba smatrati autentičnim izrazom misli svjedoka. Osim toga bi imala uskoro izaći i knjiga Ivica Prusca, jednog od članova Kavranove zavjereničke grupe, koji je u Jugoslaviji bio radi toga suđen, mislim, na 15 godina i došao u emigraciju prije valjda 4 godine. Knjiga je, kako čujem, već uglavnom u tiskari složena te čeka izlazak uglavnom radi financijskih briga. U prvom dijelu te knjige govori on o samoj organizaciji i postanku grupe “X. Travanj” te slanju ljudi u domovinu, opisujući ujedno svoj put kroz Mađarsku. Taj sam dio imao u rukama, radi gramatičko-stilističkih korektura, ali me je Prusac jednom svojom kasnijom izjavom uvrijedio te sam odbio svako dalje korigiran(j)e knjige. Konačno se on opet pokušao približiti meni radi pribavljanja barem dijela finansija knjige, ali ja u taj posao nisam htio zagristi. Međutim je bitno to, da

se iskazi dr. Frkovića i I. Prusca o samoj zavjereničkoj organizaciji u cijelosti slažu.

Danas je jasno, da je cijelu akciju zamislio dr. Pavelić za svog boravka u Austriji i povjerio je svom najvjernijem čovjeku Boži Kavranu. Od početka je bilo određeno, da sama organizacija nipošto ne će nositi ustaški karakter nego, navodno, općehrvatski. Bilo je to potrebno i radi raspoloženja u narodu, i radi kompromitiranosti ustaškog imena, pa su akciju kao “neustašku” mogli lakše primiti Amerikanci i Englezi, s kojim je grupa Kavran otpočetak tražila najuže veze i pomoć. Čovjek za te veze bio je upravo dr. M. Frković. Inače na čelu akcije stoji “triumvirat”, imenovan od Pavelića: Kavran, Frković, dr. Lovro Sušić. Po spomenutom Frkovićevom iskazu izgleda da je zapravo bio “quadrumvirat” na čelu, možda ne od samog početka, jer se i dr. Mehičić, za financijske stvari, spominje u vođstvu. – U Italiji, bila je to javna tajna, bili su predstavnici “vođstva” Drago Jile (Jilek) imenovan od strane Kavrana, i Jole Bujanović, imenovan od Mate Frkovića. Među tom dvojicom predstavnika u Italiji nisu bili najbolji odnosi, što bi dalo naslutiti, da i u samom vrhu organizacije nije bilo potpuno sve u harmoniji. Na to sluti i Frkovićeva izjava, da je u jedan kritični čas tražio od Kavrana, da “stavi sve karte na stol”, što je ovaj odbio “po višem nalogu”, što ima značiti Pavelićevu.

Pošto su i vrepci na krovu pjevali o toj tobože “tajnoj” organizaciji, znao sam i ja o njoj koješta. Radi mojih starih sukoba s dr. Pavelićem već 1942., koji su me vrlo lako mogli i glave stajati, te radi moje javno poznate protivnosti ustaškoj organizaciji, smatralo je vodstvo “Akcije X. Travanj” potrebnim, da od mene brižno sakriva sve njihove tajne. A ja, s druge strane, bio sam s tim vrlo zadovoljan, jer sam mislio, da svećeniku nije mjesto u revolucionarnoj organizaciji, koja ide za tim, da krv prolije. I tako sam stvarno ostao potpuno po strani posve indiferentan prema samoj organizaciji.

Uza sve, prigodom suđenja Kavranovoj grupi, moje je ime više puta spominjano (nije me čudilo, u svakoj aferi emigracije, moje je ime odmah došlo na tapet, imao ja s njom ikakva posla ili nema), pa se moram na to osvrnuti, i to po sjećanju, jer najnovije pisanje nekog Vukovića (?) nisam uopće pročitao nego sam se tek nadao dobiti cijeli njegov članak u ruke i javno mu odgovoriti.

U ono vrijeme, god. 1948., bilo je u običaju velike afere protiv FNRJ veza za dva imena: Trumana i Pija XII. Tako sam i ja, kako mislim, došao na red kao “čovjek Pape Pija XII”, putem kojega onda Papa ili Vatikan drži vezu sa tim zavjericima. – Na ovakvu impostaciju, mislim danas nije uopće potrebno odgovarati.

Drugi slučaj mojih “veza” sa spomenutom organizacijom bio je onaj nekog izbjeglice Stanića, inače učitelja odnekle iz Slavonije. Ja sam navodno poslao

njega “u šumu”, dao mu 2400.– L. te molitvenik, bodež i bombu ili takova nešto slično. Ponešto se sjećam slučaja uz stotine sličnih. Evo, o čemu se tu radilo!

Stanić je bio u nekom težem logoru, možda na Liparima ili u Frashettama, 100 km od Rima. Iz tih, kao uostalom i iz svih drugih logora mogao sam ljude izvući i poslati u neku zemlju izvan Italije, osobito prekomorsku. Tako sam izvadio iz logora i spomenutog Stanića. Bilo je mjesta da dobijem za njega vizu za Argentinu. Međutim, nisam ljude nikuda silio ići nego prepuštao njihovom slobodnom izboru. I tako su nerijetki odlazili u Austriju, Francusku, Njemačku, Siriju itd., svaki prema svojim potrebama i eventualno rodbinskim vezama, koje su ga mogle pomoći, da što prije počne sam zasluživati svoj kruh ili osnuje sebi što bolju egzistenciju. Glavno je bilo, da doista oputuju iz Italije, jer sam za to bio odgovoran talijanskim vlastima. Među ostalim, Stanić se odlučio za Austriju i tražio od mene željezničku kartu do granice, bit će nekih 2400 lira. Po običaju, dao sam taj novac, a po svoj prilici i hrane za put ili možda molitvenik, ako sam ga tada imao. To je sve. Bodeža, revolvera i bombe nisam u svom 24-godišnjem životu u izbjeglištvu nikada imao u rukama, pa ih ni njemu niti ikome drugome nisam mogao ni dati. A zna se i moje načelno stanovište prema prolijevanju krvi ili terorističkim organizacijama. Ukratko, smatrao sam tu iskićenu priču novinarskom izmišljotinom, koja pjesnički dočarava takav jedan ambijent. A što sam Staniću dao par tisuća lira putnog troška te eventualno molitvenik i hranu na putu, on je jedan od mnogih tisuća izbjeglica, kojim sam to isto učinio. Nesreća je bila samo u tom, što je Stanić mjesto u Austriju krenuo u Jugoslaviju, valjda preko Austrije, jer je bio član Kavranove organizacije, što, dakako, nije išao meni pripovijedati. A zašto to?

Iz jednog jasnog razloga. Ja sam naime bio odvratio i odvrtao više ljudi od tog mahnitog pothvata, uglavnom s uspjehom, pa sam tako postao “sumnjiv” organizaciji kao neki saboter ili izdajica. Ja nisam nigdje nepozvan ulazio u taj posao nego tek, ako bi mi netko otkrio stvar i zatražio od mene savjet, što da čini, jer mu se nalog za odlazak “u šumu” iz bilo kojeg razloga nije svidao. Kad se već netko na mene obratio u tako ozbiljnoj stvari, smatrao sam onda svojom dužnošću po savjesti da ga u tom pravcu prosvijetlim i odvratim od nje, tim više, što sam iz sabranih vanjskih indicija bio uvjeren, da priče o uspjesima pothvata ne odgovaraju istini i da se možda iza nje već krije gotova tragedija. I tako su, što se sjećam, na moj savjet ostali u Italiji ili prihvatili iseljenje u Argentinu, Siriju ili koju drugu zemlju: *Ibrahim vitez Pjanić, Ivica Abramović, radiotelegrafista iz okolice Slav. Broda, Borislav Jurić iz Konjica, Muharem Bajraktarević iz istočne Bosne, H. Hrustanović i valjda još tkogod drugi*. To su ujedno uglavnom oni, koji su preživjeli Kavranovu katastrofu i ostali dalje u “neoslobođenom” inozemstvu. Oni su najbolji svjedoci mojeg držanja odno-

sno nemiješanja u “Akciju X. Travanj”, osim u slučaju, da se je netko direktno na mene obratio i zatražio savjet kao od svećenika i čovjeka. Svi ti ljudi žive n. pr. u Njemačkoj (Münchenu), drugi i treći u Argentini, a preostali u Siriji ili Francuskoj te je lako zatražiti njihovo svjedočanstvo.

Imputiralo mi se također, da sam nekom *Špalju*, starijem čovjeku u logoru Fermo, *dao 100. – dolara* za pomaganje spomenute akcije. Stvarno sam mu jednom zgodom dao taj novac, pošto sam ga dobio od njegove tetke u USA, da mu ih uručim kao njezin dar. Treba naime znati, da su mnogi drugi znali primati novac od rodbine i prijatelja preko mora mojim putem, pošto se na poštama logora znalo “izgubiti” dosta novčanih pošiljki ili, u najmanju ruku, čovjek u logoru nije mogao sigurno od prevare dobro promijeniti novac, što je meni u Rimu uvijek bilo moguće. Ako bih bio kriv za sav takav novac, primljen od rodbine u Americi, ostao bih kriv za stotine tisuće, pa i za milijune izručenog novca.

U svom interveiewu prof. Nikoliću opisao sam *svoj prvi i jedini sastanak s Božom Kavranom*. Bilo je to koncem svibnja ili početkom lipnja 1946. što znam po tomu, što smo sjedili pred jednim barom u *via della Conciliazione i obilno se u hladu znojili*. Ja sam poznao oca i brata pok. Bože, ali ne i njega samog; oni su naime bili u Italiji, u logoru Fermo, a on stalno u Austriji (iz domovine ga nisam poznao). Rekao mi je ukratko, da je on došao u Italiju, da svojim očima vidi, kako je to moguće, da takav jedan rodoljub kao što je prof. Draganović može sabotirati akciju narodnog oslobođenja. To je, uglavnom, i bio sadržaj našeg razgovora. Pok. Kavran nastojao je svim silama, da mi dokaže, kako je cijela akcija sjajno uspjela, pošto se “oslobođenim teritorijem može doći od Maribora na Drinu”, a da se nigdje ne stupi na partizansku zemlju. Ja sam mu iznio svoje stanovište i sve svoje razloge, radi kojih mislim, da je cijela akcija zapravo jedna velika tragedija i da su ljudi naprosto poslani u smrt. Dakako, kako nisam u organizaciji, to vidim i prosuđujem stvari samo izvana, i one mi se čine fatalne. – Kavran me je svim silama nastojao uvjeriti o protivnom, pa kad već stvar ne pomažem, da je barem ne sabotiram. Zbunio me je, ali me nije uvjerio o svojoj tezi.

Ja sam slutio, da samo ovo ne može biti razlogom njegova puta iz Austrije u Italiju. Ipak nisam ništa pitao, a on ništa kazivao. Bilo je lako naslutiti, da on dolazi ovamo radi Poglavnika dr. Pavelića. Meni kao “nevjernom” odnosno neustaši nije to bilo dobro ni kazivati. Uostalom Kavran je imao adresu gdje Pavelić u Rimu, u Via Gradisca. Nadalje, imao je u Rimu dva predstavnika svoje zavjereničke organizacije, Jileka i Bujanovića. Znao je i ljude ili čovjeka, koji su bili Pavelićevi i eventualna veza s vanjskim svijetom. Kasnije sam doznao, da je gđa Pavelić zapriječila sastanak Kavrana s njezinim mužem na taj način, što je rekla, da je on u južnoj Italiji, ali još ne znam gdje, dok se on sam ne ja-

vi, a ona unaprijed ne može znati, koliko će to još vremena trajati. Kad sam načitao u novinama Kavranovu, uostalom neistinitu, izjavu pred sudom, da sam mu ja zapriječio sastanak s Poglavnikom, bio sam zadovoljan, vjerujući da je on već bio s njim, ali da sačuva tajnu njegove adrese izmislio, da sam mu ja osujetio sastanak, a sve što se rekne na fatalnog Draganovića, bit će bez daljnje lako primljeno pod gotov groš. – Toliko o sastanku s Božom Kavranom, o kojem se dosta pisalo i dosta netočnih stvari reklo.

Na koncu još jednu riječ *o mojim "vezama" s krvavim Ljubom Milošem*. Kad sam u novinama nešto o tom čitao, ostao sam duboko pogođen ne toliko težinom ili potpunom izmišljenošću njegova iskaza koliko gnušanjem, da uopće mogu biti doveden u vezi i "suradnju" s takvim čovjekom. Poznao sam ga po njegovu odurnom glasu kao neman, a ne kao čovjeka, kao kukavicu a ne kao junaka, jer koljači nevinih i nezaštićenih nisu nikada junaci.

Imao sam ne čast nego nesreću upoznati ga na mom putu god. 1945. u svibnju-lipnju u Korušku. Mislim, da je to bilo u logoru Lienz, gdje se je on i gen. Pečnikar sakrivao pod krivim imenom. Susret je bio tek nekoliko momenata i ne znam, što sam uopće rekao. Na svaki način želio sam, da što prije ode iz moje blizine.

Moguće te iste godine pisao mi je Miloš iz logora Modena, u kojem su bili skoro sami vojnici (oko 1000 Hrvata). Nudio mi se, da će se zauzeti za moju "stranku", ali da logor i on osobno trebaju obilnu novčanu pomoć. Ne sjećam se, da li sam mu uopće odgovorio. Na svaki način, nisam prihvatio njegove ponude. Prvo, jer nisam imao niti želio imati nikakve svoje "stranke". Drugo, jer s takvim čovjekom, ni u kojem slučaju, ne bih mogao niti želio praviti bilo kakve kombinacije.

Nije mi se više javljao. Bio sam čuo, da je otišao u Austriju te da globi i robi ljude na prebacivanju u Italiju, dakako onakve, koji mu se ne mogu oprijeti. Ja sam opisao, među ostalim, jedan takav sramotni Milošev "podvig" u dosta opširnoj noveli, zapravo istinitom prikazu iz emigrantskog života, pod naslovom: "Ako vjeruješ u Boga, imaš još 5 minuta vremena, svrši svoje račune s Bogom". Članak ima izaći u rimskom hrv. katol. časopisu "Novi život" i to u br. 3 o. god. Uostalom, upravo u tom časopisu, iznio sam svoje stanovište prema problemu ubijanja, nevino prolivene krvi, osvete i opraštanja. Pisao sam za tvrde uši mnogih emigranata, koji takve stvari teško ili nikako ne primaju, a ipak sam jasno i glasno osudio prolijevanje krvi, mislim one u prvom redu, nevine, a zatim tražio oprostjenje i odustajanje od svake osvete, kojekakvih privatnih "pravdi", pa tako naglasio kršćansko stanovište, koje je u najdubljem dnu duše i moje iskreno uvjerenje. Ljubav, a ne mržnja, ljubav koja je jača od mržnje i koja će konačno triumfirati.

Na kraju moj zadnji sastanak s Milošem. Bilo je to u Rimu, ne znam da li god. 1946. ili 1947., ali svakako u kasnu jesen. Poslao mi je nekog svog čovjeka, da želi sastanak sa mnom “radi važnih stvari”. Ma koliko mi stvar bila neugodna, nisam mogao odbiti sastanak radi opasnosti od nekih njegovih opasnih ljudi, koji bi mogli i životu zaprijetiti. Drago mi je bilo jedino to, da je te večeri bila tamna noć te da me nitko ne će vidjeti u tako neželjenom društvu.

Našao sam ga u jednoj gostioni nedaleko ulice Tomacelli. Izašao je odmah sa mnom te smo neko kraće vrijeme šetali po tiberskoj obali. Nikada u životu još nisam osjećao tako neugodan zadatak, upravo smrad zapaljenog vina iz jednog čovjeka kao upravo tada. Mislim, da se je Lj. Miloš bio već posve odao alkoholu. Ona “važna stvar”, radi koje je tražio sastanak, bila je opet novac. Ne znam već ni čim je svoju potrošnju bio motivirao. To, uostalom, nije bilo ni važno. On je znao novac uzeti i silom. Govorio je svakako, da opet mora natrag u Austriju, ne znam radi čega. Nastojao sam ne razdraživati tog neugodnog i razdražljivog čovjeka. Govorio sam s njim što pristojnije i dao mu novaca relativno obilno, ne znam točno da li 10 ili 20 tisuća. Bio sam sretan, kada sam ga izgubio s vida u noćnoj tmici. Nakon toga nisam o njemu više ništa čuo, a on mi se nije više javio. Kad se već na sva usta govorilo o Kavranovoj akciji, bio sam uvjeren, da Lj. Miloš nije u njoj ili barem ne će nikada krenuti u domovinu. Uvjeren sam o tome bio zato, jer sam imao vrlo nepovoljnu predstavu o njemu kao čovjeku i borcu. S druge strane, organizacija je javno naglašivala na svakom koraku, da samo ljudi najboljeg glasa i neporočna života mogu krenuti u domovinu, a kakav strašni glas uživa Lj. Miloš u cijelom hrvatskom i srpskom narodu, to je i odviše poznato. Zato sam ostao naprosto zaprepašten, kada sam načitao, da je Miloš, čak među prvima, bio poslan u Hrvatsku u “Akciji X. Travanj”.

Na sudu se ponio dosljedno sebi, neljudski i kukavički. To se vidjelo već iz novinskih izvještaja. Još više je o tome pričao Ivica Prusac, svjedok i suučesnik. Ne samo da je teretio svoje drugove i supatnike, on je izmišljao i podvaljivao stvari, nadajući se valjda nekako se spasiti i prebaciti na druge krivnju, iako je i budali jasno, da tu spasenja nema.

Međutim, mene treba interesirati od Miloševih iskaza samo jedan: onaj, kako je *navodno postojao neki “odbor trojice”, koji je određivao tko u Jasenovcu treba biti ubijen i tko ne. I u tom odboru, uz dvojicu drugih, kojim možda ni ime nije spomenuto, bio bi kao treći prof. Draganović!* Podlije, strašnije i gnusnije klevete doista nisam mogao doživjeti. – Žalosno je, da uopće prema njoj moram zauzimati neko stanovište. To, makar i nerado, ipak činim.

1. Nikakav drugi svjedok, nikakav dokumenat i nikakav čak indicij ne postoji za takvu optužbu osim – Ljube Miloša! Ne postoji i ne može postojati naprosto zato, jer ja s takvom stvari nisam imao i nisam mogao imati apsolutno

nikakve veze. A da li je uopće i sam takav odbor postojao, ne znam i sumnjam u to. Jedan Luburić i jedan Miloš, na žalost bili su dovoljno “kompetentni” zato, imajući odriješene ruke valjda odozgor, a ponašali su se, posebno zapovjednik logora, kao da imaju svu vlast i kao da im nitko ne može ništa. Tako se barem pričalo u Hrvatskoj u ono vrijeme, dok sam ja tamo bio. – Konačno, staro je pravno pravilo: unus testis, nullus testis! Jedan svjedok – ni jedan svjedok, tim više ako je on sam zainteresiran za svjedočanstvo, ako ima koristi od njega. A Ljubo Miloš mogao se nadati, dakako uludo, da ovakva strašna izjava, koja naprosto moralno ubija jednog od najviđenijih hrvatskih emigranata, posebno jer je taj duhovno lice i ostavlja dojam da je neki “predstavnik” samog Vatikana, može njemu biti od koristi, možda mu krivnju umanjiti i glavu spasiti. A na političkim procesima svakakvi su obrati mogući.

2. Kako da ja dokažem neistinitost Miloševa iskaza? Mislim, da nije moja dužnost dokazivati moju nevinost nego najprije dužnost optužbe dokazati moju krivnju. Kada bi me netko optužio, da sam ja potajni neki protestantski superintendant ili sultan od Maroka, možda bi me optužba stavila u nepriliku, upravo radi svoje apsurdnosti. I zato neka drugi dokazuju optužbu, a ja ću eventualno njihove dokaze trebati tek pobijati. To je, mislim, jedini razuman put.

3. U mom kovčegu nađeno je pismo i poštanski receptis iz Vatikana, dokaz da sam poslao uljudno ali i odlučno pismo g. ing. Simonu Wiesenthalu, šefu Židovskog centra za dokumentaciju u Beču i lovcu poznatog nacističkog ubojice Židova Eichmanna. List je poslan, mislim, 2. rujna o. god., ako se dobro sjećam. Iz kopije lista vidi se, da pozivam ing. Wiesenthala, da u svojem novom djelu, koje izlazi na francuskom i njemačkom jeziku (sažet sadržaj donio je uvaženi hamburški časopis “Der Spiegel”) ne iznosi klevete protiv meni, jer ću inače morati protiv njega nastupiti zakonskim sredstvima, koje mi stavlja na raspolaganje pravna država. Mislilo sam tu na dva sredstva: zahtjev, da se knjiga zaplijeni i ne pusti u prodaju te sudski proces radi klevete; a ta je bila dvostruka: da sam ja prebacio Eichmanna u Argentinu odnosno spasio kao i ona druga, da sam “ratni zločinac”. Tko zna, kakav strah i nemir vlada u izvjesnim političkim krugovima u Njemačkoj pred ing. Wiesenthalom, može se lako vidjeti, da sam bio odvažan i siguran za svoju nevinost. Posebno me je veselilo, da ću pred jednim stranim i nezainteresiranim sudom moći nastupiti dokaz istine u svom pitanju “ratne krivice” i stvar razjasniti odnosno raspršiti pred svjetskom javnošću.

4. Uvjeren sam, da je moj moralni profil, profil jednog iskreno humanog čovjeka, koji je tu svoju humanost u toliko slučajeva i teškim žrtvama i dokazao, najbolji dokaz, da je lažna, izmišljena i nemoguća u sebi tvrdnja koljača Ljube Miloša. Evo o tome nekoliko podataka:

- a/ kao znanstveni radnik, i još više, kao publicista, napisao sam stotine rasprava, članaka i drugih napisa. Nikada i ni jednim retkom nisam glorificirao zločin, krvoproliće, nasilje nad nevinim i slabim, a najmanje pokolje u smislu koncentracionih logora ili genocida. Naprotiv, osuđivao sam takva djela, govorio o ljubavi i praštanju, ustajao protiv osvete i t. zv. privatnih pravdi (vidi posebno članak “Pokušaj od njega učiniti čovjeka” u 1. br. rimskog časopisa “Novi život”, god 1967.) Zar je moguće, da čovjek sakrije svoju vučju narav kroz 40 godina pisanja nego izađe uvijek u drugom, protivnom svjetlu?
- b/ Katolički sam svećenik, koji je neprekidno kroz 39 godina vršio svoju dužnost, nikada kažnjen, suspendiran ili osuđen radi bilo kakvog djela, koje bi moglo biti u vezi s krvavim zločinima, progonima ili nepravdama bilo kojeg ljudskog bića. Zato i nakon one horendne podvale Ljube Miloša nisam opazio, da bi bilo tko u redovima svećenika i na čas povjerovao u nju. Kako sam naveo, imao sam baš u to vrijeme, kad bi se ta navodna moja krivnja događala, preporuke nadbiskupa Stepinca i drugih crkvenih predstavnika, koji bi ipak prvi bili tu, da nešto doznaju u tom pogledu (ovaj ili onaj drugi svećenik, ili bivši svećenik, na koga je pala i sama sumnja u tom pogledu, bio je suspendiran, izbačen iz reda ili inače kažnjen). Ja sam, uostalom, svaki dan vršio Bogoslužje odnosno čitao sv. Misu, što je nespojivo, za normalna i Bogu odana čovjeka, još više, svećenika, sa habitualnim stanjem smrtnog grijeha, pogotovo onako neljudskog i strašnog, koji u nebo vapi za osvetom.
- c/ ja sebe smatram rodoljubom, hrvatskim rodoljubom te sam pisao i radio za prava, slobodu i nezavisnost svog hrvatskog naroda, kojemu po svom rodu i odgoju pripadam svom dušom. Mislio sam i mislim, da tim istim, što je netko katolički svećenik, dakle član univerzalne i nadnarodne crkve, ne treba i smije biti anacionalan elemenat, bez duboke ljubavi za svoj vlastiti narod, jer Katolička crkva nije nipošto protunarodna ustanova, od Boga utemeljena, nego samo nadnarodna, povezana općeljudskim i Božanskim vezama. I zato sam svoj nacionalni osjećaj i svoje hrvatsko rodoljublje nastojao dovesti u svakom pogledu u sklad s Božanskim i općeljudskim elementom u crkvi Božjoj, bez mržnje i na koga osim na nepravdu i grijeh. A u pogledu svog naroda skovao sam si načelo odnosno cilj, kojem sam upravo sve svoje djelovanje u tom pravcu, pa o tom dosta puta govorio i pisao: osigurati Katoličkoj crkvi u hrvatskom narodu pravo mjesto i hrvatskom narodu u Katoličkoj crkvi, to je svrha i sadržaj moga djelovanja.
- Kako se iz ovog vidi, moje je djelo bilo, barem uglavnom, u okviru i na dobro hrvatskog naroda. Dakako, u životu sam se gdjekada imao brinuti i za pripadnike drugih naroda i drugih vjera, pa sam i u tom pogledu nastojao ispuni-

ti zakon Božji, koji je iznad svih naroda, i tako biti na korist, pomoć i spasenje svih ljudi, koji su se na mene obraćali za pomoć. Mislim, da sam tu ljudsku i kršćansku ljubav prema braći u nevolji, bez razlike vjere, narodnosti ili političke stranke u svom životu doista i pokazao. – A onda, kako bih ja radio za osnovni cilj svog života, da crkvi osiguram dostojno mjesto u hrvatskom narodu, kada bih horendnim grijehom prolijevanja nevine krvi, bez obzira, kojim je ljudima ona pripadala, gazio najdublji zakon Kristove nauke? Ili, uolikoj bih mjeri morao biti lud, kad bih mislio ili tako radio, da krvavima zločinima osiguram “dostojno mjesto Hrvatskom narodu u Katol. crkvi”, kada su upravo ti zločini ono, što crkva najviše odurava i najteže zamjera bilo kojem narodu?

To se možda nekomu može učiniti pustom teorijom. Za mene je to bilo praksa i život, a ne neko sanjarenje u sferama fantazije. Činio sam dobro i spasaovao, gdje sam koga mogao, i kod toga nisam žalio nikakvih osobnih žrtava, pa ni prijetnja mom vlastitom životu. Nisam mogao mnogo, ali ono malo, što sam mogao, činio sam velikodušno i od srca. Prigovor, da sam malo pomagao inovjeraca i nehrvate, a daleko više Hrvata, rješava se tako, da sam bio redovito u takvoj službi, n. pr. kao sekretar Hrvatskog komiteta u Rimu ili slično, da su mi Hrvati, a ne i drugi narodi bili direktno povjereni; ipak, koliko sam mogao na svom malom položaju, nisam nikada ni drugima uskratio. Moć mi je bila malena, ali srce veliko i puno ljubavi za sve, koji pate.

Bog mi je svjedok, da govorim istinu, da sam, upoznavši izvjesne zločine, posebno one krvave, koji su se događali u NDH, bio osobno pošao postarati na najviše mjesto i svim silama se kod Pavelića založiti, da te strahote konačno prestanu. Znao sam, da se igram svojim životom i da je nekoliko Hrvata, koji su se slično oprli, bilo ubijeno. Govorim istinu kada kažem, da sam, nakon spomenutog protesta i razgovora, koji smatram najtežim u svom životu, direktno čekao desetak dana odvođenje u noći u smrt, ali Bog to nije dopustio. – Ja za to pismenoga dokaza nemam, ali imam dosta svjedoka, kojim sam tada i kasnije ispričao cijeli taj teški slučaj.

Naprotiv, svoj slučaj s maršalom Kvaternikom radi zauzimanja za Srbe mogu i originalnim pismom Kvaternika na njegovom službenom papiru “Zapovjednika Hrvatske vojske” dokazati. Čuvam ga u svom arhivu odnosno spisima. Uostalom, to dobro zna i svećenik Cecelja u Salzburgu, koji mi je to pismo osobno predao. A bilo je vrlo ozbiljno: prijetnja prijekim sudom te polaganje časti sveučilišnog profesora, ukratko gubitak službe ili i samu smrt.

Kad ja, uz tako veliku opasnost po svoj život, na oba najviša mjesta u ondašnjoj Hrvatskoj činim takve korake za zaštitu nevino progonjenih, zar je moguće, *da tu istu krv potocima prolijevam u Jasenovcu, najstrašnijem morilištu, što ga je ikada hrvatska zemlja vidjela?*

Nije li to negacija svake logike i svake psihologije? A ona halucinantna i u sebi kontradiktorna optužba protiv mene od strane jednog okorjelog i nebrojenim krvavim djelima ukaljanog zločinca, čovjeka bez ikakvih ljudskih skrupula, može se samo tako razumjeti, da on, konačno u rukama pravde, očajnički pokušava po zadnji put spasiti svoj kukavni fizički život tim, da počini moralno ubojstvo jednog od najistaknutijih hrvatskih ljudi u emigraciji.

Prof. Krunoslav Draganović
(sr)

26. IX. 1967.

Ирена Смиљанић

Писма Габријела Костељника крижевачком бискупу Дионизију Њарадију (1925.-1934.)

1 Дионизије Њаради (1874.-1940.) – рођен је у Руском Крстуру, гдје се налази и његов гроб, у цркви св. Миколаја. Њаради је заређен у Загребу 1898. г., а ректор унијатског сјеменишта био је од 1902. године. Био је и администратор Пршовске бискупије 1922.-1927. г., те у Карпатској Украјини 1938.-1939. године. Процес за његову беатификацију је у тијeku.

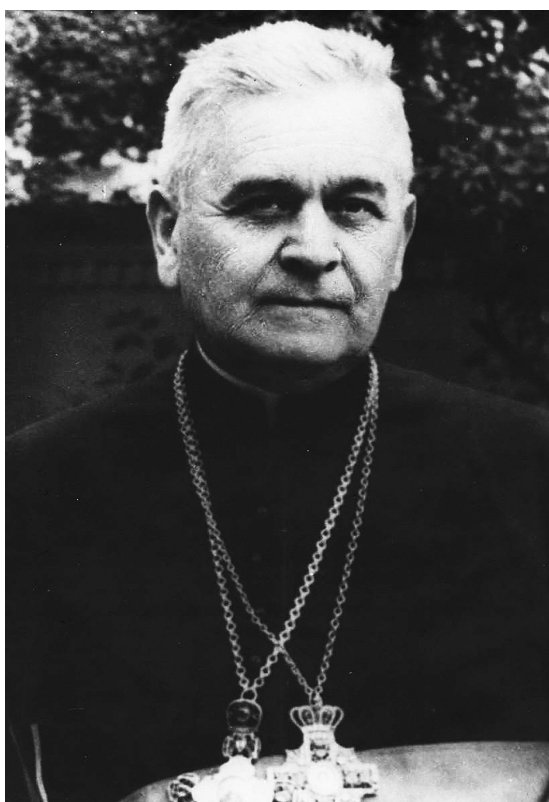
2 Украјинска унијатска црква, највећа католичка источна црква, настала је унијом у Брест-Литовску 1596. г., када је услед тешких прилика за православне у вријеме протуреформације у Пољској три четвртине православног епископата пристало уз Католичку цркву. Након поништења уније на сабору у Лавову 1946. г., Украјинска унијатска црква постала је илегалном у Совјетском Савезу све до 1989. године. Унијати који су одбили прикључити се Руској православној цркви називају овај сабор “псеудосабором”.

Габријел Костељник Гомзов, рођен 15. липња 1886. г. у Руском Крстуру (Мађарска, данашња Србија), познат је као личност заслужна за културни живот војвођанских Русина, понајприје као аутор прве русинске дијалекталне збирке поезије (*Из мој села - 3 мойого валала*, 1904. г.) и граматике (*Гарамашка бачванско-рускеј бешеди*, 1923. г.). Главнина Костељниковог филозофског, теолошког, књижевног и политичког рада везана је уз Лавов, у који га је, након похађања класичне гимназије у Винковцима и у Загребу, на наставак студија католичке теологије и филозофије 1906. г. упутио Дионизије Њаради (1874.-1940.), његов земљак, префект и ректор загребачког унијатског сјеменишта који ће 1914. г. постати апостолским администратором Крижевачке бискупије а 1920. г. крижевачким бискупом.¹ Студиј даље одводи Костељника 1912. г. на Католичко свеучилиште у Fribourg, гдје је 1913. г. докторирао и потом био заређен за свећеника Лавовске надбискупије. По свршетку Првог свјетског рата живио је у Лавову и од 1920. г. радио као професор у унијатском Лавовском богословном сјеменишту које је 1928. г. прерасло у Лавовску богословну академију. То мјесто Костељник је морао напустити јер је Рим осудио његов спис *Сиор о ейиклези између Исиока и Зайада* (*Сїір про ейиклезу мїж Сходом і Заходом*, 1929. г.), а контроверзном личношћу постао је 1946. г. када је на сабору у Лавову предводио тзв. “Иницијативну скупину” (унијатских свећеника) која се изјаснила за поновно сједињење украјинских унијата с Руском православном црквом.² Врхунац је тих контроверзија био атентат извршен

на њега 20. рујна 1948. г., у вези с којим није познато јесу ли за исти били одговорни украјински националисти и Ватикан, или совјетска полиција. Знанствена истраживања Костельниковог живота и дјела у новије доба настоје разјаснити мотивацију његовог приступања Руској православној цркви, при чему се мишљења разилазе у погледу тога да ли се радило о вјерским и идеолошким мотивима који би оправдали процес његове канонизације у Украјинској православној цркви (Московски патријархат),³ или само о психолошким, изазваним хтијењем да заштити унијатско свећенство као и властиту обитељ пред поступцима совјетских власти.

Костельников интелектуални рад и животни пут битно су одредила два искуства: особно – књижевно стваралаштво које је од младеначких дана остало његовим трајним надахнућем, те друштвено – судјеловања у културним струјањима везаним уз национално-интеграцијске процесе у Аустро-Угарској Монархији, најприје у хрватској средини, а потом још интензивније у Галицији. Костельник се понајвише занимао питањима филозофије спознаје, логике и психологије, и то на модернистички осебујан начин. У промишљање спознајно-теоријских питања укључио је емпиријско истраживање властитог пјесничког искуства и религиозних искустава других, очитујући кроз то начелну неовисност о уходаним мисаоним системима, па и сколастичким.⁴ О себи је казао: “Увијек сам био “слободан дух”, тражио сам властите путове у животу и никад се нисам задовољавао утртим путовима. Увијек сам се бојао да ћу бити ограничен у свом књижевном раду јер у Цркви влада свети конзервативизам који понекад узрокује стање које се може успоредити с мирисом црквеног руха које дуго остаје у ормару, јер га се штеди и ријетко раби”.⁵ Међутим, Костельник на ограничење није наишао поради неких дјела у којима је видљив удио имала његова жива имагинација, и у којима се, примјерице неким теолошким, удалио не само од католичке него уопће од кршћанске интерпретације, већ због афирмирања бизантско-славенске литургијске баштине у католичком контексту. Вјерска специфичност мањинске русинске унијатске заједнице из које је потекао у односу на политичке прилике у Мађарској и касније у Краљевини СХС, и још више важност тог разликовног обиљежја становништва Западне Украјине у односу на римокатоличку Пољску с једне и православну Русију с друге стране, увјетовали су Костельникова, из католичке перспективе гледано, за оно доба донекле неуобичајена схваћања католичке идеологије црквене уније. Његов украјински национални осјећај одредио је њено вредновање у смислу средства очувања украјинске националности. Одатле потјече и његов отпор “латинизацији гркокатоличке цркве” о којем говори у писмима бискупу Њарадију.

- 3 Чавага, Константин. Протопресвитер Гавриил Костельник – кандидат в святые Украинской Православной Церкви. <http://orthodoxy.org.ua/uk/lyudi_boji/2008/09/24/19283.html>
- 4 Усп. Хирнлук, Олех. Гавриел Костельник – *terra incognita* украјинске (и хрватске) филозофије. *Обновљени животи*. 4 (2005), (Загреб: Филозофско-теолошки институт Дружбе Исусове): стр. 373.-387.
- 5 Гавриїл Костельник. Священик наших часів, С. 5., цитирано према Гірник, Олег. Пошук ідентичності як творчності Гавриїла Костельника. у: Гавриїл Костельник. *Ultra posse: Вибрани твори*. Ужгород: Видавництво “Гражда”. 2008.: стр. 72., прев. О. Г.).

о. Габријел Костељник

(фотографија је преузета са странице
<http://www.kostelnik.org.ua/foto/fotogk.htm>)

Костељникова писма крижевачком бискупу Њарадију из раздобља 1925.-1934. г. садрже осврте на политичке и вјерске прилике у међуратној Пољској. Било је то раздобље најзаоштренијих пољско-украјинских сукоба због покушаја успостављања самосталне украјинске државе. Посљедњи такав покушај било је оснивање Западно-украјинске Народне Републике након распада Аустро-Угарске 1918. г., која је обухваћала источну Галицију, Буковину, Закарпаће те нека подручја данашње Пољске као Перемишљ (Przemyśl), Холм, Подоље и Лемковину, али су при прерасподјели тих територија за вријеме и након Совјетско-пољског рата 1918.-1922. г. Галиција и Волињ поновно припале Пољској, Закарпаће – Чехословачкој, а Буковина Румуњској. У Западној Украјини услиједила је пољска пацификација украјинске мањине, док су тридесете године у Украјинској Совјетској Социјалистичкој Републици биле обиљежене стаљинистичким чисткама и гладомором. Антипољско и антируско расположење било је најизраженије управо у западној Галицији, која је од 1770-их година па до краја Првог свјетског рата била под хабсбуршком влашћу,

за вријеме које је унијатска хијерархија уживала релативно повољан положај у друштву у којем је превладавала пољска елита. Вјерска саставница имала је важну улогу у етничкој идентификацији и борби за политичку самосталност како Пољака римокатолика, тако и Украјинаца, православних и унијата.⁶ У случају украјинских унијата, унија склопљена према фирентинском обрасцу функционирала је као двојно средство против колонизације и русификације, па су Пољаци, осим прогона православних, проводили и латинизацију унијата не би ли умањили дистинктивна обиљежја унијатске у односу на римокатоличку црквену хијерархију, и тако успјешили интеграцију Украјинаца у пољску нацију. Костељник је тих година заједно с неколицином унијатских свећеника, окупљених око часописа *Нива (Нива)*, устао у одбрану властитости бизантско-славенске литургијске баштине унутар Католичке цркве у Пољској, чије је уредничко мјесто такођер напустио након пријетње изопћењем. У годинама које слиједе и у вријеме фашистичке колаборационистичке владе успостављене у Лавову 1941. г. Костељник се ангажирао у борби против болшевизма, а након коначне совјетске побједе и припајања Западне Украјине Украјинској Совјетској Социјалистичкој Републици износио је критичке ставове о унији. Његова писма крижевачком бискупу Њарадију из 20-их и 30-их година 20. ст. утолико употпуњавају слику о могућем развоју његовог става о унији, што се такођер може видјети из текста његовог свједочанства о Д. Њарадију након бискупове смрти 1940. године.⁷

Разлог је објављивања пријевода Костељникових писама крижевачком бискупу Дионизију Њарадију што она садрже нека његова размишљања о Католичкој цркви и њеној идеологији уније у Краљевини СХС, те о досад знанствено неистраженој теми покушаја обнове православља међу Србима Жумберчанима у међуратном раздобљу. Костељникова писма Њарадију представљају један од ријетких објављених извора о догађајима у опћини Радатовићи, односно тамошњој унијатској жупи под јурисдикцијом Крижевачке бискупије, у којој је постојала тенденција повратка у Православну цркву од које су Католичка црква и хабсбуршке власти средином 18. ст. насилно одвојиле православно становништво Жумберка.⁸ Након Другог свјетског рата међу Жумберчанима није дошло до ширења покрета за обнову православља, као што је то био предвиђао Костељник. Занимљива је Костељникова оцјена тих догађаја које је унијатска хијерархија приписивала политичкој агитацији Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића, тј. српској аутоидентификацији дијела Жумберчана у раздобљу између два свјетска рата, из међународне перспективе.

6 Усп. Тљмоњски, Мицхаџ. *Крајшка њовијеси Пољске*. Загреб: Матица хрватска. 1999.; Wilson, Andrew. *The Ukrainians: Unexpected Nation*. New Heaven - London: Yale University Press. 2000.

7 Костељникова изјава о крижевачком бискупу Д. Њарадију објављена је у раду *Изопћени свети – Ђирил и Меџог (Викляїї свяїї – Кирило і Мефодій)*. Усп. Цап, Микола М. Писма Гавриїла Костељника владикови Дионизијови Њарадијови (Гу 60-рочниці трагичней шмерци Гаврила Костељника)., *Швейлосц.* 3/2008, (Нови Сад: Руске слово): str. 366.-368.

8 Усп. Швикер, Јохан Хајнрих. *Хисторија унијаћења Срба на Жумберку*. Крагујевац: Каленић. 1991.

Након сабора у Лавову 1946. г. Слијева надесно: свећ. Јевген Јурик (касније митрополит лавовски Миколај), протопрезб. Г. Костельник, Преосв. еп. станиславски и коломијски Антониј (Пељвецки), Његова Светост патријарх Алексиј (Симански), Преосв. еп. дрогобецки и самбирски Михаил (Мељник), свећ. Иван Лоточински из Ивано-Франкивска

(фотографија преузета са странице <http://www.kostelnik.org.ua/foto/fotogk.htm>).

- 9 Костельник, Гаврил. Крижівска епархија. *Нива*. (Львів), (1932.): бр. 4, стр. 134.-139., бр. 5, стр. 168.-176., бр. 6, стр. 209. 215.; (1933.) бр. 4, стр. 143.-147., бр. 5, стр. 175.-181.
- 10 Костелник, Гавро. *Жумберак. Горске симфоније 1909*. Загреб: Дионичка тискара у Загребу. 1911.
- 11 сп. Цап, М. М., исто.

Костельников говор о Србима Жумберчанима значајан је и утолико што без обзира на његов став о унији у времену настанка споменутих писама, користи елементе који су у Крижевачкој бискупији у Њарадијево доба, како и сам каже, већ били врло ријетки, а који ће из приказа повијести Жумберчана и службених докумената Католичке цркве услијед кроатизације особито нестати након бискуповања Јанка Шимрака, који је 1942. г. наслиједио Д. Њарадија на крижевачкој катедри. У том смислу, отклон од уобичајених приказа повијести унијатске Крижевачке бискупије представља и Костельников рад *Крижевачка бискупија*⁹, састављен на темељу Шимракових повијесних радова, а објављен 1932. и 1933. г. у часопису *Нива*.

Прилог теми Жумберка Костельник је дао и збирком пјесама на хрватском језику: *Жумберак. Горске симфоније 1909.*, објављеној у Загребу 1911. године.¹⁰

Деветнаест писама што их доносимо у хрватском пријеводу др. sc. Оксане Тимко Ђитко, изворно су објављена у русинском часопису за литературу, културу и умјетност *Свјетлост (Швейлоси)* 2008. године.¹¹ Осамнаест их се налази у власништву унијатског свећеника Владислава

Варге, једно у Централном државно-повијесном архиву у Лавову,¹² док је о остатку Костељникове и Њарадијеве кореспонденције засад познато само толико да се налазила или се још увијек налази у власништву унијатских свећеника Михајла Фирка (до 1984. г.) и Михајла Планчка (2008. г., Едмонтон, Канада). Према ријечима приређивача критичког издања писама М. М. Цапа, писма су откривена крајем седамдесетих, а за тисак су била припремљена деведесетих година прошлог стољећа, “Међутим, кад су дошле несретне деведесете године и постојала је реална могућност да одређена писма могу бити тенденциозно интерпретирана с циљем политичке и моралне дискредитације особе Габријела Костељника и особе владике Дионизија Њарадија, ми смо одлучили сва та писма не давати у тисак, него сачекати да се створе нормалнији увјети, па их тек онда изнијети на свјетло дана.” (прев. О. Т. Ђ.).¹³ Приређивач је писма Г. Костељника крижевачком бискупу Д. Њарадију уводно попрадио, према властитом свједочанству, цјеловитим текстом изјаве Г. Костељника о Д. Њарадију из времена након његове смрти, чији пријевод такођер доносимо.

Критичко издање писама које је приредио М. М. Цап попраћено је биљешкама с већим бројем података, углавном биографске нарави, које су прилагођене пријеводу у хрватском издању те надопуњене.¹⁴

12 Писмо од 26. сijeчња 1925. године.

13 Усп. Цап, М. М., стр. 365.

14 Биљешке су надопуњене према: *Enciclopedia cattolica*. Città del Vaticano: Ente per l'Enciclopedia cattolica e per il libro cattolico. 1948.-1954.; *Хрватска енциклопедија*. Загреб: Лексикографски завод Мирослав Крлежа. 1999.; Мајендорф, Џон. *Византиско бојословље: Историјски шокови и домајске шеме*. Крагујевац: Каленић. 1985.; *New Catholic Encyclopedia*. Детроит и др.: Thomson – Gale, Washington D. C.: The Catholic University of America. 2003.; Новак, Виктор. *Магнит српел. Пола вијека клерикализма*. Београд: Нова књига. 1986.; Тамаш, Јулиан. *Гаврил Косћелник међи доктрину и природу*. Нови Сад: Руске слово. 1986.; *The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity*. ур. Ken Parry и др. Oxford; Malden: Blackwell Publishers. 1999.; Ware, Timothy. *Православна црква*. Загреб: Просвјета. 2005.

Деветнаест писама Габријела Костељника

1 Григориј Давосир – поријеклом из Островчика крај Теробовље у Украјини, у то вријеме био је појац у унијатској катедрали у Крижевцима.

2 Штогрин је касније дошао у Загреб, али није студирао богословље.

3 Целибатна акција – мисли се на покушај увођења обавезног целибата за унијатске свећенике, као један вид пољске латинизације.

4 Дионизиј Головецки (1885.-?) – базилијанац, 1926.-1932. г. ректор Папинског колегија св. Јосафата у Риму, члан Кодификацијске комисије источног права, савјетник Конгрегације за Источну цркву и професор црквеног источног права на Католичком свеучилишту у Washingtonu.

5 РСБВ (Ред светог Базилија Великог) – унијатски ред организиран поч. 17. ст. по узору на исусовце. Папа Лав XIII реформирао је 1922. галицијску базилијанску конгрегацију која је дјеловала у емиграцији и од 1904. г. управљала Русинским колегијем у Риму. Тридесетих година 20. ст. базилијанци су имали три провинције: галицијску, подкарпат-

1.

Преузвишени Владико!

Ш

аљем Вам 1) тражену домовницу за Григорија Давосира¹ и његов крсни лист заједно с писмом жупника из Островчика (све то, како произлази из писма, ништа није коштало), 2) молбу богослова Штогрини² и његове документе. Ја тог г. Штогрини не познајем, али

долазили су ми свећеници, који га познају, и који су га препоручивали. Ако можете, примите га у своју бискупију.

Целибатна акција³ код нас јако лоше стоји. Мислим да ће за пар мјесеци доћи до формалног раздора међу народом, свећенством и бискупима. Већ данас бискупи немају никаквог ауторитета пред народом. Пуно се пише против целибата, против бискупа, а понегдје и против Рима (нажалост!). Бискупи пријете да нипошто неће одустати од својега, али и народ сигурно неће одустати. Значи, једна страна се мора сломити. Ми мислимо да урадимо овако: ако дође до крајности, да откажемо послушност бискупима и подредимо се апостолском нунцију. Само ћемо тако моћи сачувати Цркву и народ од православља, и разједињења.

Зачудит ћете се да смо тако “полудјели”... Али то је реакција на “лудило” те стране која уводи целибат. О. Головецки⁴ РСБВ⁵, који је до сада био предстојник самостана у Перемишљу, а сада одлази у Рим за ректора умјесто о. Березовског⁶, рекао ми је: “Ми смо (тј. он и перемишки бискуп⁷ и др.) спремни на то да ће 2/3 отпасти од католицизма, али и зато нећемо одустати од целибата – јер ћемо за 100 година (!) онда цијелу Украјину привући у унију (!)”... А ми (ја и *consortes* тј. цијело свећенство) сматрамо да данас, под Пољацима, кад све симпатије народа одлазе православној Украјини (јер нас само она може спасити), не смијемо ништа изгубити, јер кад се почне ломити, све ће се разрушити – на вијеке вјекова! Уз нас је цијели народ. А у цијелом народу је такво увјерење да нам целибат намећу Пољаци кроз Рим...

Већ из тих неколико мојих ријечи можете видјети да је положај тежак и “несигуран”.

Молите се за нас да успијемо Цркву сачувати и народ сачувати у цјелини, јер кад ми пропаднемо и вама свим гркокатолицима бит ће крај.

Од свега тога само Пољаци могу имати користи, а то нас највише боли, и за Метрополита⁸ већ јавно говоре да је он “Konrad Wallenrod”⁹, тј. Пољак-издајник. И већ га тешко можемо бранити, иако ја сâм не вјерујем да је то збиља тако.

Ускоро ће изаћи моја “Апологетика”¹⁰; послат ћу Вам.

Шаљем Вам “Украјински глас”¹¹ да видите што се сада код нас пише.

Примите моје ниско клањање и не заборављајте ме у својим молитвама.

У Лавову 26. I. 1925.

Ваш у Криту син
о. Габор Костељник

Бр. 34. 25.¹²

(Централни државно-повијесни архив у Лавову, ф. 358, оп. 1, стр. 283., арк. 47-48)

2.

Слава Исусу Криту!

Преузвишени Владико!

Сазнао сам из наших новина да је Ваша добра и побожна мајка умрла. Молим Вас, примите моју искрену сућут, а Вашу мајку нека прими Господ у краљевство небеско. Одслужит ћу за њу службу ових дана. Ја, што сам старији, све више признајем ту истину да се ми учени можемо учити светој вјери од таквих “мироносица”¹³ каква је била и Ваша покојна мајка. Ми учени баш због своје учености тако поступамо с вјером, као онај који процвјеталу ружу увијек разгледава и прстима јој латице увијек милује – а ружа је живи цвијет, не воли то... А код таквих “мироносица” цвјета мирисна вјера, као ружа у врту...

Наш метрополит још увијек није код куће: већ је прошао мјесец дана откако као апостол обилази села која су страдала од вода и дијели поклоне, проповиједа и исповиједа.

Чуо сам од митроносца¹⁴ о. Базјука,¹⁵ да се већ овог мјесеца спремате к нама. Жељно Вас ишчекујемо.

У петак 7. X. почињемо с предавањима на Богословији.¹⁶ О нашим приликама не желим писати у писму, оставит ћу то док не дођете.

ску и америчко-канадску, а узели су назив *Базилијански ред св. Јосафата*. Након 1918. године базилијанци су водили Лавовско богословно сјемениште, били су духовници и наставници у богословним сјемеништима у Перемишљу и Станиславову (Ивано-Франковску).

6 О. Березовски – неидентифицирана особа.

7 Перемишки бискуп од 1916. г. био је Јосафат Коциловски (1876.–1947.), базилијанац, затваран од пољских власти 1945. и 1946. године. Католичка црква прогласила га је блаженим 2001. године.

8 Галицијски метрополит у то је вријеме био Андреј (Роман Александер Мариа) Шептички (1865.–1944.), бискуп станиславовски од 1899. г., и надбискуп лавовски од 1901. године. Потјецао је из племићке обитељи и био члан Галицијског сејма и аустријског Горњег дома. У складу с амбицијама Католичке цркве на православном Истоку, залагао се за самосталност Украјине и покренуо оснивање низа украјинских институција, те од 1901. г. носио наслов бискупа

- камјанечко-подиљског. Тијеком Првог свјетског рата био је у руском заточеништву 1914.-1917. г., и у пољском 1918.-1919. године. Католичка црква прогласила га је “слугом Божјим”, што је први ступањ у каузи за проглашење светим. Гроб му је у унијатској катедрали св. Јурја у Лавову.
- 9 Konrad von Wallenrode (око 1330.-1393.) – велики мештар Крижарског реда од 1391. г., противник уједињења Пољске и Литве.
- 10 *Айолоіеџика* – односи се на књигу Г. Костељника *Крићанска айолоіеџика (Христїјанска айолоіеџика)* (Лавов, 1925.).
- 11 *Украјински глас (Український го́лос)* – новине које су излазиле у Перемишљу.
- 12 Сигнатура канцеларије бискупа Дионизија Њарадија у Крижевцима.
- 13 Мирносице – у византско-славенској традицији назив за жене у Исусовој служби које су након његова укопа, кренувши према жидовском обичају помазати његово тијело мирисавим уљем (грч. *μύρον* – мирисаво уље,

Опростите ми што Вам тако ријетко пишем. Увијек је исти разлог, од толико писања не да ми се писати и писма... па чекам док не морам.

Примите, Преузвишени Владико, мој срдачан поздрав и наклон, а свећенике канонике такођер лијепо поздрављам.

У Лавову 5. X. 1927.

О. Костелник –
Сајалница [?] – 1927.
одг.

Ваш у Криту син
о. Габор Костељник.

3.

†

Преузвишени Владико!

Тек што сам Вам послао писмо, а већ пишем друго – јер имам разлога.

Прије пар дана био је код мене митроносац о. Базјук с Вашим писмом да примите Модеста Куницког¹⁷ за свог богослова, те да би он био примљен на Ваш рачун ту у сјемениште. Отац Базјук је зато дошао к мени јер га је ректор Сљипи¹⁸ одбио, – па да још ја одем молити ректора. Отишао сам ректору, а он ми је тако објаснио цијелу ствар: да Модеста Куницког неће примити у сјемениште јер је познат као тупоглав ученик – три пута је полагао матуру и увијек падао. Што би на то рекла наша јавност? Исто то су ми потврдили други свећеници који тог Куницког добро познају (ја га знам само из виђења).

Ректор није промијенио мишљење и неће га никако примити, а он је као и ја, увјерен да Вам о. Базјук, наговорен од прелата о. Куницког, ваљда није написао цијелу истину о том Модесту Куницком.

Збиља не бисте имали користи од тог младића. Отац му је прилично богат, има двије куће у Лавову, па му син не мора тражити круха баш у свећенству.

Ви не морате, тако мислим, повући своју молбу да сте га примили, само немојте ургирати да га ректор прими, па ће се тако све “развезати”.

Наравно да би Вам ректор све учинио кад би био увјерен да Ви то истину желите, јер познајете младића. Али овако како је, ректор не жели ни себе, а ни Вас увлачити у “блато”.

Ваши богослови су сретно допутовали и донијели су ми (тј. мојој дјечи) грожђе, за које Вам од срца захваљујем.

Препоручам се Вашем добром срцу и љубим Вашу владичанску руку.

У Лавову 10. X. 1927.

о. Габор Костељник

помаст, балзам), откриле да је ускрснуо (Мк 16, 1-2; Лк 24, 1). У ширем смислу “мироносица” се може разумјети као особа која је испуњена благодаћу Божјом и проноси благодат, “миомирис” Крстов.

4.

Слава Исусу Крсту

Преузвишени Владико!

Испричавам се што Вам до сада нисам одговорио на Ваше писмо. Био је крај школске године, па сам заиста имао пуно посла. Што се тиче полемике с “Новом звијездом”¹⁹, она је већ завршена. Само, ипак нису завршена моја размишљања о нашем обреду. О томе се мора писати. Дошао сам до тога да је за мене идеал онај обред који сам упознао као дијете – тамо у Вашој дијецези. Тамо се наш обред развијао слободно и правилно, и зато је такав какав мора бити. Молим Вас, не дајте да га мијењају (сестре – опатице²⁰ свашта ново – галицијско – уводе)!

Сигурно сте већ сазнали од богослова да се спремам (10. VII.) с цијелом обитељи у Крстур. Па мислим да ћемо се видјети.

Хтио бих доћи код Вас кад тамо буде и наш метрополит.²¹ Пишем му у Рим да ми јави када ће доћи у Крижевце.

Препоручам се Вашем бискупском благослову и љубим Вашу очинску десницу.

У Лавову 9. VII. 1928.

о. Габор Костељник

14 Митроносац – свећеник који за вријеме богослужја носи митру сличну оној какву носе католички бискупи византско-славенског обреда.

15 Олекса Базјук (1873.-1943.) – апостолски администратор за Украјинце унијате у Босни 1914.-1924. г., касније бискупски викар Крижевачке бискупије те каноник на метрополитском капитулу у Лавову од 1926. године.

16 Богословија – односи се на Богословни одсјек Лавовског богословног сјеменишта на којем је Г. Костељник био професор од 1920. до 1928. године. Сјемениште је 1929. г. организирано у Лавовску богословну академију с циљем да буде основа будућег Украјинског католичког свечилишта. Костељник је предавао и на Академији до 1930. године.

17 Модест Куницки – неидентифицирана особа.

5.

†

Преузвишени Владико!

Написали сте ми дуго писмо, па бих ја морао написати још дуље, такав би био ред. Али, опростите ми што ће бити краће, јер – знате – ја увијек нешто пишем, па ми писање писама тешко пада.

- 18 Јосиф Коберници Диковски Сљипи (1892.-1984.) – професор Лавовског богословног сјеменишта од 1921. г. и ректор од 1926. г., те ректор Лавовске богословне академије 1929. године. Године 1939. постаје надбискуп лавовски и бискуп камјанечко-подиљски, те коадјутор Шептичког, а 1944. г. метрополит Галиције. Био је затворен 1945.-1963. г., а после ослобађања на иницијативу папе Ивана XXIII одлази у Рим гдје предлаже оснивање католичког кијевског патријархата. Папа Павао VI додијелио му је нови наслов “Врховног надбискупа Украјинске унијатске цркве”, а 1965. г. именован га је за кардинала. Сљипи је у Риму помогао утемељењу Украјинског католичког свеучилишта 1963. г. и 1969. г. иницирао изградњу украјинске католичке катедрале налик саборној цркви св. Софије у Кијеву. Католичка црква прогласила га је блаженим 2001. године.
- 19 *Нова звијезда (Нова Зоря)* – црквено-друштвени часопис који је излазио у Лавову-Станиславову 1926.-1939. г., а сматрало га се часописом станиславовског бискупа Григорија Хомишина (1867.-1945.) који је у

својој бискупији проводио латинизацију.

- 20 Према М. М. Цапу, односи се на сестре Службенице безгрешног зачећа Пресвете Богородице у Куцури.
- 21 Галицијски метрополит Андреј Шептички боровио је у Руском Крстуру у коловозу 1928. године.
- 22 Епиклеза (грч. *ἐπίκλησις* – призивање) – призивање Светога Духа на еухаристијске дарове ради посвећења и претварања у Тијело и Крв Господа Исуса Христа, дио канона Еухаристије, средишњег дијела свете литургије. У вријеме пред Фирентински сабор око епиклезе се развила полемика између православних и католичких теолога, од којих су посљедњи тврдили да се посвећење дарова врши ријечима установљења, такођер дијелом канона Еухаристије, а не епиклезом. Полемизирајући о епиклези с Н. Руснаком који је тврдио да је она сувишна, Костељник се у свом дјелу *Сјор о епиклези између Истока и Запада (Сјор њор епиклезу миж Сходом і Заходом)* приближио православном схваћању значења епиклезе и због тога умало био изопћен из Католичке цркве.

О епиклези²² сам намјерно писао у стилу полемике, јер сам мислио да ћу тако имати већу слободу. Познато ми је колико су се на мене жалили Риму, па сам страховао да ће ми отежати завршетак. – Па све ново, па макар и најљепше, има своје противнике. Хвала Богу да је дошло до краја, а метрополит ми је још дао и посебну аprobanteју.

Њемачки пријевод већ је направљен (превео је о. Садовски,²³ само би још требало да неки Нијемац то још једном прочита). Има и таквих који би то хтјели тискати, – у Низоземској. Пријевод мора остати као и оригинал. Трбало би од тога направити строго знанствену књигу – избацили све полемично, али за то још није дошло вријеме јер се још не може знати како ће се њемачки католички богослови поставити према тој мојој књизи. А ја и ту кажем да ће јој лакше бити проћи свијет у таквом стилу у каквом је сада. Из Вашег писма могао сам схватити да Вас боли што сам на крају књиге споменуо латинизацију²⁴ и у Југославији. Прво: Ви добро знате да ја ту нисам мислио Вас нападати. Друго: ја сам споменуо да то и свећеници на своју руку латинизирају, као у Вашој бискупији. Треће: ја тако схваћам данашњи смјер у унији да *расправљамо* очистоћи обреда, а заправо се латинизација шири и тамо гдје је никада није било. Разумијем јако тешке увјете, нпр. у Горњем крају,²⁵ гдје се гркокатолици морају борити против православних – уз помоћ базилијанаца. Тамо латинизација мора напредовати, али то је лијек само *percusidens*. А ту код нас, док Пољска господари, још се морамо борити јер ће Пољаци помагати само латинизаторским елементима. То се већ јако добро види. Насљедник метрополита бит ће само латинизатор – једино ако Пољаци погријеше. Њихова рачуница је јако једноставна: латинизатор ће увијек бити ближи по духу Пољацима (како на примјер “Нова звијезда”

збиља и јест). Не бих ја хтио судити бискупима – људе разумијем, али код идеја се не може гледати на људе, јер тако нећемо никуда стићи. У њемачком пријеводу настојат ћу ово шкакљиво мјесто у књизи ублажити (испустит ћу напомену о бискупима и свећеницима). Драго ми је да Вам се студија о епиклези допала. Ја сам и сам уз њу пуно научио, јер је литургија за мене била готово “terra incognita”. Али “научити бѣда ворожити” (научит ће невоља чарати, оп. прев.). Мислим да нећу никада обрадити аскетску страну литургије. Зато што ме такве студије не привлаче. Ја сам по природи логичар и метафизичар, па ме привлаче само теме гдје могу ловити “вратоломне” мисли. Лакше ствари ме муче. Тако нпр. најтеже ми је писати “све и свашта” за “Ниву”²⁶. То је за мене као кад би орао морао орати. Јер се и за епиклезу не бих примио да нисам примијетио како се тамо има о чему *мислиши* и што *огіонешаваши*.

Сада пишем логичке студије. Двије сам већ написао, а још три чекају ред. Прва од њих о процесу силогизама баш сада креће у тисак у Богословљу²⁷ – на њемачком (исто о. Садовски преводи). И ту сам нашао доста новог, свео све силогизме на једну врсту (*Identitätsschluss*), појаснио све до сада нејасне проблеме – до краја (тако барем мислим).

Хтио бих направити украјински пријевод псалама са жидовског оригинала, и изгледа да хоћу (јер сам већ почео). Имам добру прилику јер познајем једног Жидова библичара који је већ 35 година покрштен (католик). Он стално долази к мени јер нема посла – у мировини је. Прошао сам с њим сва за мене нејасна мјеста у Библији, па сам се увјерио да – посебно у псалмима – има јако пуно погрешно преведеног у нашем црквеном издању. Волим псалме, а дао ми је Бог и способност изражавања, па осјећам да је моја обавеза направити вјеран и смислен пријевод псалама.

Коме да пошаљем студију о епиклези у Хрватску да је изреферира? Шимраку²⁸ или Калају,²⁹ или неком другом? Требало би.

Биндас³⁰ ми ништа не пише. Жао ми га је. Написат ћу Пољаку,³¹ али не вјерујем да ће то помоћи.

Молим Вас примите мој синовски поздрав и наклон.

У Лавову 4. III. 1929.

Ваш у Криту син
о. Габријел Костељник.

23 Володимир Д. Садовски – унијатски свећеник, предсједник Друштва св. ап. Павла до 1927. г. и један од сурадника часописа *Нива* (*Нива*) у вријеме кад је његов уредник био Г. Костељник.

24 Под латинизацијом се разумију мјере прилагођавања одређених аспеката живота источних цркава пракси Римске цркве, догматских, теолошких, обредних, као и увођење целибата које је било значајно за повратак у православље дијела унијата у Америци.

25 Горњи крај (*Горніца*) – данашња источна Словачка и западна Украјина, област из које су се Русини преселили. Они је називају *Горніца* тј. Горњи крај (оп. прев.).

26 *Нива* (*Нива*) – црквено-друштвени часопис унијатског свећенства Лавовске бискупије. Излазио је у Лавову као двотједник 1904.-1914., и мјесечник 1916.-1939. године. Габријел Костељник био је уредник *Ниве* 1920.-1929. године.

27 *Бојословље* (*Бојословія*) – часопис лавовског Богословног знанственог друштва 1923.-1942. године. Јосиф Сљипи обновио га је у Риму 1963. године. Године 1929. објављен је у њему Костељников рад *Начело*

Фотографија снимљена у Кули 1928. године. Сједи (слијева надесно): свећ. Габријел Костељник, нотар Владислав Пољак, свећ. Мирко Бојић (каноник Томовић – ?), крижевачки бискуп Дионизиј Њаради, лавовски митрополит Андреј Шептички, непозната особа, свећ. Михајло Мудри. Стоје (слијева надесно): свећ. Јоаким Сегеди, учитељ Јоан Шандор, учитељ Михајло Њаради, учитељ Јосиф Фа, свећ. Ђура Микловш, свећ. Јанко Будински
(фотографија преузета из: Гавријл Костељник. *Ultra posse: Вибрани швори*. Ужгород: Издавниство "Гражда". 2008.)

иґенџиџеџа (Das Prinzip der Identität – Grundlage aller Schlüsse).

- 28 Јанко Шимрак (1883.–1946.) – професор на Богословном факултету у Загребу од 1925. г., публицист, политичар, повјесничар, од 1941. г. администратор крижевачког бискупа Д. Њарадија којег насљеђује 1942. године. Богословље је студирао у Загребу и Innsbrucku. Као свећеник (заређен 1908. г.) обављао је дужности духовника и префекта у загребачком сјеменишту Крижевачке бискупије, и катехете у загре-

бачким средњим школама. Шимрак је био идеолог црквене уније, објавио је неке од извора из Ватиканског архива о Марчанској унији. Уређивао је католичке листове *Новине* и *Народна њолиџика*, и био равнатељ новина *Хрватска сџража*. Био је тајник Хрватске пучке странке, члан Средишњег одбора Народног вијећа СХС и народни посланик 1919.–1923. године. У вријеме НДХ био је члан одбора за конверзију православних на католицизам. Сахрањен је у катедралној гробници у Крижевцима.

- 29 Јанко Калај (1884. – 1969.) – унијатски свећеник, хонорарни професор за старославенски језик и књижевност на Богословном факултету у Загребу од 1926. до 1951. године. Богословље и филозофију студирао је у Риму, Innsbrucku и Загребу. Као свећеник (заређен 1908. г.) службовао је у Сибињу (1908.–1914.) и Славонском Броду. Након Првог свјетског рата у Загребу је професор и катехета унијатских средњошколаца. У вријеме НДХ био је члан извршног одбора за питања

конверзије православних на католицизам.

- 30 Ђура Биндас (1877. – 1950.) – свећеник Крижевачке бискупије и културни дјелатник. Богословље је студирао у Ужгороду, а као свећеник (заређен 1901. г.) био је администратор у Сошицама у Жумберку (1902.), капелан у Руском Крстуру (1902.–1912.), те жупник у Ђурђеву (1912.–1923.), Куцури (1923.–1933.) и Врбасу (1933.–1950.). Био је главни оснивач Русинског народног просвјетног друштва у Новом Саду 1919. г. и

6.

Слава Исусу Крсту

Преузвишени Владико!

Пишем Вам с молбом. Цијела ствар Вам је потпуно позната, споменут ћу само детаље.

Имамо велике проблеме с хабилитацијама, у Богословној академији. Уистину хабилитиране имамо само двије снаге: о. Мишковског³² и о. Сљипог; о. Галушински³³ хабилитирао је само “напола” (још 1920. г. овдје у Лавову). А како добити даље хабилитације професора, запослених у Богословној академији? Постоји идеја да се они који имају увјете, хабилитирају кроз ту тројицу. То је најлакши начин, а он би био сасвим задовољавајући ако би наша Академија била правно призната или у Риму, или од државе. Али, тако како је, врло нас лако могу исмијати пољски часописи да украјински богословни знанственици чине “знанствено самопоосвећење”... А таква хабилитација не би имала “вриједности” за иноземство. Дакле, било би врло пожељно, а сматрам и потребно да још барем тројицу хабилитирамо на неком од иноземних свеучилишта, јер о пољским свеучилиштима немамо што ни мислити. Пољаци су и о. Галушинског тек тада пристали хабилитирати кад им је и самима био потребан (јер је о. Мишковски одустао). Сматрам да би нам најприје у тој ствари помогао загребачки Богословни факултет – и због симпатија према нама, и због утјецаја какве тамо можемо имати кроз Вас и о. Шимрака. Тројица од нас, ја, о. др. Ј. Левицки³⁴, о. др. Лаба,³⁵ имамо све податке да би нам тамо могли признати хабилитацију: имамо још аустријске докторате (мој је нострифициран), имамо одговарајуће објављене радове (о. Лаба сада тиска “Херменеутику”³⁶), а предајемо на теологији још од 1920. године. С обзиром на наша дугогодишња предавања, могли би нас ослободити од огледног предавања и диспута да не морамо долазити у Загреб (о. Лаба такођер прилично добро говори хрватски). Дакле, ријеч би била само о формалној страни, о “патенту” хабилитације. Очигледно, ми нећемо имати никаквих захтјева према загребачком факултету (осим када бисмо се натјецали за мјесто на његовој катедри).

Ако би нам Хрвати то направили, учинили би нашој Академији велику услугу – подигли би јој квалитету и дали би јој могућност лакшег напредовања.

Предлажем да одете до Преузвишеног Бауера³⁷ и унапријед с њим о томе поразговарате. А он нека позове декана факултета и с њим договори. Онда ћу ја писати о. Шимраку и другима које познајем. Будите милостиви, немојте нам одбити ову услугу и покрените ствар, а ја мислим да ће она

уредник Русинског календара. У часопису *Швешлоц* објављена је и Костељникова кореспонденција с Ђ. Биндасом.

- 31 Владислав Пољак (1878.-1943.) – нотар у Руском Крстуру и у Куцури, пријатељ Ђ. Биндаса с којим се је тридесетих година разишао због политичких питања.
- 32 Тит Мишковски (1861.-1939.) – унијатски свећеник, библичар, професор Свеучилишта у Лавову до распада Аустро-Угарске, када је морао напустити то мјесто због одбијања да положи заклетву вјерности пољским властима, а послније професор и декан Богословног факултета при Лавовском богословном сјеменишту као и Лавовске богословне академије. Утемељитељ је Богословног знанственог друштва.
- 33 Теодозиј Тит Галушински (1880.-1952.) – базилијанац, библичар и црквени повјесничар, дјелатни члан Знанственог друштва “Шевченко” (*Наукове Товариштво імені Шевченка*), ректор Лавовског богословног сјеменишта 1920.-1927. године. Од 1931. г. боравио је у Риму, од 1949. био је генерал базилијанског реда и савјетник Конгрегације за Источну цркву.

- 34 Јарослав Јуриј Левици (1878.-?) – унијатски свећеник, професор црквене повијести и пасторалне теологије на Богословном одсеку Лавовског богословног сјеменишта и на Лавовској богословној академији. Основао је и десет година био уредник часописа *Нива*, сурадник *Нове звијезде* и других.
- 35 Васиљ Лаба (1887.-1976.) – унијатски свећеник, библичар, патролог и канонист, члан Знaнственог друштва “Шевченко”, професор у Лавовском богословном сјеменишту и на Лавовској богословној академији. Био је духовник аустријске армије (1914.-1918.), Украјинске галицијске армије (1919.-1920.) и SS дивизије “Галиција” (1943.-1945.). Након емиграције био је ректор Украјинског католичког духовног сјеменишта у емиграцији (Њемачка и Нидерландска) (1945.-1950.), викар Едмонтонске бискупије (Канада) од 1950. г. и проректор Украјинског католичког свеучилишта у Риму од 1964. године.
- 36 Књига Васиља Лабe *Библіјска херменевшика (Біблійна терменевшика)* (Лавов, 1929).
- 37 Антун Бауер (1856.-1937.) – загребачки надбискуп и хрватски метрополит од 1914. г., политичар, члан ЈАЗУ. Богословље и филозофију студирао је у Загребу, Будимпешти и Бечу, аутор је неколико неотомистичких дјела. Од 1887. г. предавао је филозофију и апологетику на Богословном факултету у Загребу, а 1905.-1907. г. био је декан истога, те ректор Свеучилишта 1906.-1907. године. Уређивао је *Католички лист* (1886.-1890.). Године 1885.-1911. у више је наврата био заступник Странке права и Матице странке права. Иницирао је рад Бискупске конференције 1918. г. и судјеловао у раду комисије за израду конкордата 1922. године.
- 38 Габријел (Габор) Дудаш (1905.-1972.) – унијатски свећеник, нећак крижевачког бискупа Д. Њарадија. Богословље је студирао у Лавову, а за свећеника је заређен у Крижевцима 1930. године. Био је управитељ жупа у Драгама, у Жумберку (1930.-1936.), Бачинцима (1936.-1946.), Пишкореvcима (1955.-1958.) и Винковцима (1958.-1972.).
- 39 Ана Костељник, рођена Макаји (2. VI. 1847.-11. IV. 1930.) – мајка Габријела Костељника.
- успјети. Познавајући Вашу пожртвовну оданост за ствари наше Цркве, охрабрио сам се молити Вас.
- Остајем с дубоким наклоном за Вашу Преузвишеност и препоручам се Вашем добром спомену.
- У Лавову 29. III. 1929.
- Ваш у Крсту син
о. Габријел Костељник
- Р. S. Габор Дудаш³⁸ је допутовао, али га још нисам видио.
- Пр. 1/4 1929
- 7.
- Слава Исусу Крсту!
- Преузвишени владико!
- У Крстуру сам већ од 23. I. Дошао сам обићи мајку³⁹ јер је имала мождани удар и једва је остала жива. У Лавов се враћам 3. II.
- Сјетио сам се онога, што сте ми у Лавову говорили о Јанку Будинском,⁴⁰ па сам се сада побринуо да исправим ту ствар. Јанко Будински спрема се отпутовати 3. I. (ујутро, а ја навечер) у Крижевце. Што планира радити, тешко је од њега извући. Колико сам могао приметијети и контролирати, хтио би се оженити само оном коју је до сада чекао. Ако не успије, остат ће неожењен. То је, као што свећеник Мудри⁴¹ каже, “тврдоглав Гуздеров род”.⁴² Ја сам сâм био увјерити се у дому те дјевојке, причао сам с њезином мајком и с њом, па сам се увјерио да би мајка хтјела удати кћер за Јанка, али дјевојка неће. Мајка је и наговарала Јанка, јер му је обећавала “бит ће то, бит ће”... А то се више не може трпјети. Цијела моја родбина је већ јако

против те ствари, па би хтјели да већ једном буде томе крај. И тако смо сви одредили (сви: мајка Јанкова, ја и свећеник Мудри) да Јанко нема што чекати у Крстуру, кад се хоће женити. Ако се жели оженити негдје другдје, то је његова ствар. Али ту не, јер од тога неће бити ништа и нема наде. Зато Вас молимо и питамо да га прије ређења не пуштате у Крстур. Свећеник Мудри, у договору са мном, чврсто стоји при томе да Јанка више неће пустити у свој дом, ако би се поновно из Крижеваца вратио у Крстур – “чекати”.

Треба једном тај чир пробости. Све смо то већ претресли на све стране и то смо и Јанку рекли, и наредили.

Примите од мене синовски поздрав и наклон.

Остајем, љубећи Вашу посвећену десницу.

У Крстуру 1. вељаче 1930.

о. Габор Костељник.

Др. Костелник –

Бр. 545. 1930 –

8.

Слава Исусу Крсту

Преузвишени Владико!

Дописницу Вашу сам нашао кад сам се из Крстура вратио у Лавов. Бројеве “Ниве” 3 и 9 од 1929. г. шаљем посебно.

Ја и даље имам посла с “Нивом”, јер сам остао уредник “Проповједничког додатка”, а такођер и пишем чланке о свему. Редакцију чине: о. Хомин,⁴³ о. др. Сљипи, ја и о. др. Ј. Левицки. Али, како се чини, мира између “Ниве” и “Нове звијезде” неће бити: они опет нападају (о. Сљипог). Па се и уопће чини да међу нашим епископатом неће бити мира. Базилијанци и даље ратују.

Од наших хабилитација у Загребу већ неће ништа бити. Недавно сам добио од декана Живковића⁴⁴ одговор да су му сви референти вратили наше радове, јер су се увјерили да не разумију украјински језик. Ако би то била истина, ту су Хрвати врло жалосно поступили. Ми од њих нисмо тражили оцјену, само формално признање. А и какви су то свеучилишни професори који а ргоіг одустају, разумјели украјински језик, или не?

Ја мислим да су тамо морали наши базилијанци кроз Рим “нешто прошушкати” ... и декан се уплашио. Ако Ви сазнате који је био прави

40 Јанко Будински (1901.–1972.) – нећак Г. Костељника, богословље је студирао у Загребу и Лавову, за свећеника је заређен (неожењен) у Сошицама 1930. године. Као свећеник службовао је у Београду, Руском Крстуру, Сибињу, Куцури, Ђурђеву, Госпођинцима, у Македонији је управљао унијатским жупама Гевгелија и Богданци, а од 1937. године до смрти био је жупник у Петровцима.

41 Михајло Мудри (1874.–1936.) – унијатски свећеник и културни дјелатник. Богословље је студирао у Загребу, а као свећеник дјеловао у Пргомељу и у Костељниковом родном мјесту Руском Крстуру, гдје је 1912.–1918. г. био капелан, а 1918.–1936. г. жупник. Био је први предсједник Русинског народног просвјетног друштва, основаног 1919. г., а помогао је стварању Русинског народног дома и Русинске тискарне у Руском Крстуру.

42 Костељник је припадао роду Гуздера. Код Русина често исто презиме носи неколико родова али који врло често нису у међусобном сродству. (оп. прев.)

- 43 Петро Хомин (1890.–1988.) – унијатски свећеник, тајник Лавовске богословне академије 1928.-1944. г., 1924.-1930. г. члан уредништва часописа *Богословље* и уредник часописа *Нива* 1929.-1939. године. Лавов је напустио 1944. г. и касније живио у Бечу, Salzburgu и Торонту (Канада), гдје је од 1955. г. уређивао тједник *Наш циљ (Наша мeша)*.
- 44 Андрија Живковић (1886.–1957.) – професор и декан Богословног факултета у Загребу од 1925. г. и ректор Свеучилишта у Загребу (1938.-1940.).
- 45 Рожка(о) – неидентифицирана особа.
- 46 Григориј Хомишин (1867.-1945.) – бискуп-ординариј станиславовски. Од 1902. г. био је ректор Лавовског богословног сјеменишта. Године 1904. именован је за станиславовског бискупа. Године 1920. увео је обавезни целибат за студенте станиславовског сјеменишта. Године 1945. совјетске су га власти затвориле. Костељник га је једном пригодно описао као “Нерона у реверенди”. Католичка црква прогласила га је блаженим 2001. године.

разлог одбијања, молим Вас, јавите ми. Ја ни Шимраку нећу писати јер сам љут на цијели њихов Колегиј. Изложили су нас, а непотребно.

Што је с Јанком Будинским? Ништа ми не пише.

Метрополит је био тешко болестан, али хвала Богу, већ му је мало боље.

Љубим Вашу посвећену десницу и препоручам се Вашим молитвама.

У Лавову 16. II. 1930.

о. Габријел Костељник.

Бр. 751. 1930

о. Костелник -

9.

Слава Исусу Крсту

Ваша Преузвишености!

Знам од о. ректора Сљипог да Вас је молио (писмено) да будете љубазни примити г. Рожку,⁴⁵ некадашњег питомца станиславовског Богословног сјеменишта. Управо се због те исте ствари обраћам и ја Вашој Преузвишености, и молим да Ви будете добри и замолите станиславовског бискупа⁴⁶ о отпуштању тог бившег његовог теолога. Отац Сљипи би био сугласан примити г. Рожку у наше Богословно сјемениште, али станиславовски Ординаријат не жели дати г. Рожку отпуст. Ако би Ви замолили за себе, можда Вас не би одбили. А наш Ординаријат би га онда преузео од Вас тако да може овдје завршити студиј (на свој трошак) и овдје након ређења остати (у нашој надбискупији).

Младић је добар и способан, а хоће бити свећеник. Његов је “crimen” у томе да је у своје вријеме, кад је била целибатна реформа у станиславовском Богословном сјеменишту на њега пала сумња да је био предводник “револта”.

Ту код нас су сада политички односи лоши. Украјинци подмећу пожаре Пољацима, Пољаци Украјинцима. Данас су Пољаци дигли у зрак школу Лава⁴⁷ (приватну), у Лавову. По селима иду казнени војни одјели који затварају и безумно туку сељаке. Наша литургијска комисија⁴⁸ нема среће. Већ јој је други члан умро – о. Калиш. Кога ће изабрати на његово мјесто још не знамо. Метрополит ме је морао отпустити из Академије⁴⁹ јер му је кардинал Синцero⁵⁰ већ досадио – због вјечних жалби базилијанаца. Такве су код нас новости.

Љубим Вашу посвећену десницу.

У Лавову 21. IX. 1930.

Пр. 24/9. и одг -

10.

Слава Исусу Крсту!

Преузвишени Владико!

Захваљујем за писмо. Нисам Вам тако дуго писао јер сам од писања увијек измучен, па ми је онда тешко писати писма – тек ако морам. А нисам Вам имао што писати. О “пацификацији” знате из новина. Прошла је. То је било једно велико пољско лудило. Али то им је већ у крви. Они су увијек такви били, и такви ће и остати.

Литургијска комисија (међубискупијска) се не скупља и не вјерујем да би једном могла почети с радом. Бискуп Хомишин је позвао својега представника, а прије тога је то направио бискуп Коциловски.

Ја мислим да се ту код нас више ништа неће моћи мирно направити. Један од тих праваца се мора сломити. Кад би метрополит умро, сигурно би тријумфирали латинизатори, журили би што прије к римском обреду. Али кад би онда Пољска пала, с њом би пала и унија – зато што је латински дух сасвим туђ цијелом данашњем народу. Повијест увијек једнако иде. Др. Кархут⁵¹ има рак желудца, неће преживјети. Већ трећи члан Литургијске комисије! Нема среће та комисија.

Ја сам ове школске године доста написао – од тога још ништа није објављено. Главно дјело: “У оковима рационализма”.⁵² Из њега држим конференције за интелигенцију. Од 12. I. 1931. преузео сам равнатељско мјесто наше нове творнице, па више нећу имати толико времена писати. Већ сам годину дана имао дозволу од метрополита да би требало купити тискару. Куповао сам ју годину дана. А испало је тако да смо купили творницу књиговодствених књига, биљезница, блокова, нотеса и др. у којој постоје два тискарска строја, па ћемо имати и тискару. Кућа је нова, недалеко од св. Јурја,⁵³ дуга 30 метара, висока, на два ката и има високи сутерен. У њој раде 22 строја и око 70 људи. Кошта нас око 70 тисућа долара. Надамо се да ће доносити лијеп приход. Али наравно, могли бисмо због неких непредвиђених разлога и настрадати – као и све што живи. Та творница је доносила годишње 800 тисућа злата прихода. Ако би

47 Школа је, као и град Лавов, названа по кнезу Лаву Даниловичу (1264.-1301.).

48 Литургијска комисија – Међубискупијска литургијска комисија, коју је почетком 1930. г. основао метрополит А. Шептички, под руководством помоћног бискупа Ивана Бучка, са сједиштем у Лавову, с циљем припреме нових богослужних књига.

49 Габријел Костељник је 1930. г. отпуштен с Лавовске богословне академије, јер му се због критике латинизације приписивало протуватиканско расположење.

50 Кардинал Синцero – неидентифицирана особа.

51 Спиридон Кархут (1869.–1931.) – унијатски свећеник, филолог, члан Међубискупијске комисије за припремање богослужних књига, у Лавовском богословном сјменишту и каснијој академији предавао је црквенославенски језик. Његова је хабилитацијска радња *Грамашика украјинској црквенославенској језика (Грамашика української церковнослов'янської мови)*. Године 1930. одобрен је *Лишурікон* на којем је радио, а потом је радио на *Еванђелишару*.

- 52 *У оковима рационализма (В ђушах раціоналізму)* – Костељниково дјело, у рукопису, из 1930. године.
- 53 Св. Јурај (*Св. Јур*) – унијатска катедрала у Лавову. У барокном стилу изградио ју је средином 18. ст. галицијско-талијански архитект *Bernard Merettini*.
- 54 *Русинске новине (Руски новини)* – тједне новине, почеле су излазити у Новом Саду 4. просинца 1924. године. Уређивао их је унијатски свећеник Јурај Павић. *Русинске новине* излазиле су до 19. просинца 1930. г. те поновно у Ђакову од 28. коловоза 1931. г. до краја 1936. г., те у Руском Крстуру од почетка 1937. г. па до 6. травња 1941. године.
- 55 Односи се на *Русински календар за јужнославенске Русине за ђријесџу-џну ђодину 1932 (Руски календар за јужнославјанских Русинох на ђресџуџни рок 1932.)* (Руски Крстур, 1931.) који је уредио Ђ. Биндас, куцурски жупник.
- 56 Ставропегџа – односи се на тискару Ставропегџског института, галицијске културно-просвјетне установе настале у 18. ст. на бази Лавовског успењског ставропегџског братства.
- нама тако радила, било би добро. Купили смо је од Жидова којег смо оставили да је и даље води. Наравно, поставили смо и свог човјека. Назвали смо је “Библос”.
- Пуно, пуно сам посла имао док сам је купио, а и сада имам доста посла док је не уредим како нам треба.
- Па видите Преузвишени мало сам се пребацио на “жидова”. Што се може у тако тешким временима, и филозофи морају трговати...
- Затим, морам се у творницу и преселити (љети).
- Ваши богослови су ту задовољни, били су код мене за Нову годину.
- Жао ми је да су “Русинске новине”⁵⁴ престале излазити. Календар за 1931. г. још нисам добио. А тко ће бити уредник календара за 1932. г.?⁵⁵ Већ се треба побринути.
- Пуно Вас поздрављам и љубим Вашу посвећујућу руку.
- У Лавову 21. I. 1931.
- Ваш у Криту син
о. Габор Костељник
- Метрополит је сада, слава Богу, добро. Сада морам к њему често одлазити због творнице.
- Бр. 1415./31. –
- 11.**
- Слава Исусу Криту!
- Преузвишени Владико!
- Већ ни сам немам мира јер Вам тако дуго нисам писао. Али од када сам преузео творницу и тискару, ни “дисати” не стигнем. Кад све доведем у ред, надам се, имат ћу мање посла.
- У Ставропегџи⁵⁶ сам већ наручио црквене књиге за Вас. Обећали су их продати пуно јефтиније. Послат ће их у сјемениште,⁵⁷ у Загреб.
- Умро је о. Кархут, сахранили смо га ових дана. На његово мјесто у комисију ће доћи о. Садовски. Комисији од сада председава сам бискуп Бучко.⁵⁸ И завео је ред, јер не допушта полемику, него сватко диктира своје “мнијење”, па се то записује. Тако иде цијела ствар. Након Ускрса имат ћемо друго засједање.
- Да ли је о. Калај обрадио то што му је додијељено? Јер ми сада имамо план да референт мора доћи на засједање с готовим рефератом који чита и ми дајемо своје примједбе.

Још ћу се потрудити негдје пронаћи лавовски архијератикон,⁵⁹ па ћу Вам послати.

Штета да “Новине” не излазе. Мислим да ће их се моћи обновити само *сложно*, јер ако се разједините, како ће то бити. Ионако вас тамо мало има. Исто то пишем и о. Мудром.

Толико о свему, како о. Мудри има обичај додати: “укратко”.
Љубим Вашу посвећујућу руку.

У Лавову 25. III. 1931.

Ваш у Крису син
о. Габор Костељник

Сл. 1533./31

12.

Преузвишени Владико!

Молим да ми опростите што Вам тек сад шаљем Ваш рад о литургији.⁶⁰ Раније никако нисам могао.

Добро сте све објаснили, али сте ме јако онерасположили јер сте “переествлене”⁶¹ појаснили у архилатинском духу – тако да за епиклезу више није било мјеста. Да сам то знао раније, одмах бих Вам вратио рад неисправљен, јер збиља то се чини као иронија да ја стављам своју руку на такво појашњавање којем епиклеза смета. Па мене због моје књиге о епиклези из Рима прогањају! Да сам хтио промијенити своје мишљење, учинио бих то тако да ми помогне (а не тако тихо да нитко о томе нити не зна). Али, као што Апостол каже, “ништа не можемо против истине, само за истину”.

Примите мој синовски наклон.

У Лавову 19. XI. 1931.

Ваше Преузвишености
у Крису син
о. Габријел Костељник.

Бр. 2197/31

57 Односи се на унијатско сјемениште у Загребу, основано 1681. г. у вријеме Павла Зорчића, насилно наметнутог на марчанску катедру ради провођења Марчанске уније.

58 Иван Бучко (1891.–1974.) – почасни члан Знанственог друштва “Шевченко”, помоћник галицијског метрополита од 1929. г., од 1939. г. био је задужен за бригу о украјинским унијатима у Јужној и касније у Сјеверној Америци. У Риму је од 1942. заступао вјерске и политичке интересе украјинске унијатске цркве и заговарао украјинску политичку емиграцију. Године 1942. г. рукоположио је Ј. Шимрака за крижевачког бискупа.

59 Архијератикон – архијерејски чиновник, литургијска књига која садржи упуте за вршење црквених чиновна од стране епископа (архијереја).

60 Односи се на рукопис књиге Дионизија Њарадија *Служба Божја или Лишурџија (Служба Божја або Лишурџија)* (Ђаково, 1932.).

61 Богословни термин (пресуштаство, грч. *μετοστώσις*) означава промјену еухаристијских дарова круха и

вина услјед посвећења Светим Духом у Тијело и Крв Крестову, а настао је у католичком богословљу које ту промјену објашњава као "транссупстанцијацију" (лат. *transubstantiatio*), тј. промјену бити (претворба). Израз се у православном богословљу појавио у 17. ст. под утјецајем схоластичког образовања као пријевод латинског израза, а такођер и код унијата, али ондје у другачијем, латинизираним богословном контексту.

- 62 Односи се на Николаја Руснака (1878.-1952.), чија је књига *Ейиклезис (Ейиклизисъ)* (Прешов, 1926.) била повод Г. Костељнику за писање дјела *Сбор о ейиклези између Исока и Зайага* (Лавов, 1929.). Н. Руснак је од 1902. г. предавао у Богословном сјеменишту у Прешову (Словачка) и 1918.-1927. г. био генерални викар Прешовске бискупије, а од 1936. г. професор Богословног факултета Свеучилишта "Коменски" у Братислави. Сурађивао је с лавовском комисијом код издавања старославенских литургијских књига и судјеловао је у издавању Канонског кодекса Источне цркве.

13.

Слава Исусу Кресту

Преузвишени Владико!

Шаљем Вам протоколе са засједања литургијске комисије. Бискуп Бучко као предсједник, наложио нам је да до средине године сватко писмено предложи свој реферат. Зато молим, или да ми што прије пошаљете своје директиве за реферат о архијератикону, или да ми пошаљете свој тип архијератикона, ако имате свој тип. Ја бих га успоредио с лавовским, па бих саставио реферат. Молим, немојте то заборавити.

Ваше писмо и дописницу од Будинског сам примио. Захваљујем. Ја сам заиста био изиритиран кад сам дошао до епиклезе (а то је било око 10 сати навечер, у гимназији, за вријеме матуре). Али ваљда бих и данас био због тога такав. Ја цијелу ствар разумијем другачије него што Ви о њој пишете.

Кроз 30-40 година, кад нас више не буде, нови "Руснаки"⁶², или неки латински аутори појашњаваћу ће Вашу књигу о литургији не тако како Ви или ја мислимо, него како ће им бити згодније. И рећи ће: Видите, Руснак је само написао да се епиклеза може слободно изоставити из литургије, а бискуп Њаради, ма колики био "источњак", и ма како се Костељник борио за епиклезу, изоставио ју је, јер за њу збиља нема мјеста у литургији... Морао сам некако демонстрирати, иако ми је то било јако тешко, јер Вас, Преузвишени, поштујем као свог оца. Али идеје такођер имају своје право...

Овом приликом могу Вам рећи да наша борба међу "западњацима" и "источњацима" има своју другачију подлогу, од тога како се о њој у јавности пише. Живимо у таквим временима кад се цијели свијет љуља и преврће. Није чудо да се и унија налази у таквом положају. "Западњаци" хоће што више "покатоличити" унију, јер им се чини да ће тако спасити барем неки дио нашег народа за Католичку цркву. "Источњаци" су увјерења да то ништа неће помоћи јер ако дође до трагедије за унију, она ће се разрушити ма како била латинизирана, као што је била унија у старој Пољској која је такођер пропала... Будућност уније овиси не од саме уније него од политике Рима (целибат је за 50% већ сломио силу уније – у душама за сада...) и од политичких прилика. Зато треба чувати нашу унијатску цркву од свих латинских новотарија јер ће то само разбудити борбу у самој унији, а таква борба – то је за унију у данашњим временима готова смрт. Ја сам незадовољан јер би се сједиште Ваше бискупије требало пренијети у Загреб. Мислим да то латински бискупи узимају као "потпору" против тога што се

у Загребу оснива српска православна митрополија. Боље би било да се сједиште Крижевачке бискупије може преселити у Шид. Како чујем, у Радатовићима⁶³ се један дио већ признаје православнима и Србима, и имаће православу парохују. Мислим да ће за неких 30 година цијели Жумберак кренути тим трагом... Лоше ради Шимрак што издаје те жумберачке календаре,⁶⁴ па из њих се управо види да су Жумберчани прави Срби - *continuum* њиховог српства произлази из тих календара. А кад Жумберчани пријеђу на православље, одузет ће нам бискупијско сједиште, кад оно буде у Загребу... (то је сигурно!). Као што видим, у Југославији се спрема велика борба између православља и католицизма. Хоће ли након наше смрти унија преживјети?! Тога се јако плашим и зато морамо осигурати, колико можемо, наш народ, и нашу цркву, и на такву могућност. Добар је генерал онај који припрема војску и за побједу, и за пораз. Најстрашније би било кад бисмо изгубили јер би наше жупе подијелили по српским епархијама и пропала би, и наша побожност, и наша народност. А кад би била бискупија у Шиду, мислим да и ако бисмо изгубили, наши потомци би могли имати своју “русинску” епархију, иако би и била православна, али би у њој могли сачувати своју “русинску” побожност и своју националност. Тако ми се чини да ћете надаље имати све тежи криж. У православној држави за унију нигдје није “рај” – и неће ни бити, јер се сви боре за “опстанак”.

Примите мој синовски наклон.

У Лавову 9. XII. 1931.

Бр. 2260/31.

14.

Слава Исусу Крсту

Преузвишени Владико!

Заслужио сам да ме “изгрдите” јер Вам тако дуго не одговарам, нисам захвалио нити на честитку за имендан. Захваљујем сада и молим да ми опростите.

Чекао сам да Вам пошаљем одједном писмо и протоколе литургијске комисије јер иначе прегледавају на пошти што се шаље, као и “тисак”, а ако је уз писмо, онда не прегледавају јер виде писмо посебно. А протоколе сам добио од бискупа Бучка, тек јучер и данас (имали смо засједање).

63 Радатовићи – мјесто с унијатским становништвом у Жумберку. У вријеме догађаја о којима говори Костељник, тамошња унијатска жупа имала је око 2000 чланова.

64 Односи се на публикацију *Сјоменица – календар Ђрвокајџолика Крижевачке бискупије*, коју је од 1931.-1937. издавао Ј. Шимрак. Календар је највећим дијелом био састављен од прилога повијесне тематике.

65 *Крижевачка бискупија* – односи се на Костељников рад *Крижівська єпархія, “Нива”, Лавов*, (1932) бр. 4, стр. 134.-139., бр. 5 стр. 168.-176., бр. 6 . 209.-215.; (1933) бр. 4, стр. 143.-147., бр. 5, стр. 175.-181.

66 Није јасна употреба израза “племенски” на овоме мјесту. Говор војвођанских Русина према др. sc. О. Тимко Ђитко не познаје израз за племство, па је могуће да је аутор посуђеницу из српског језика употријебио у томе смислу.

о. Габријел Костељник

- 67 Јурај (Ђуро) Павић (1890.-1963.) – свећеник Крижевачке бискупије, професор на Богословном факултету у Загребу, Жумберчанин. Богословље је студирао у Fribourgu и Загребу. Службовао је као капелан у Куцури (1915.-1917.) и Руском Крстуру (1917.-1924.), и као жупник у Новом Саду (1924.-1942.). Судјеловао је у раду Русинског народног просвјетног друштва (1919.-1941.). Године 1942. одлази у Загреб, гдје на Католичком богословном факултету предаје повијесно-доктринарни дио литургије и старославенски језик, а у више је наврата био и декан тога факултета.
- 68 Године 1931. основана је у Куцури православна црквена опћина, а 1932. г. отворена је ондје и црква.
- 69 Василиј Такач (1879.-1948.) – бискуп, егзарх питсбуршки, први егзарх за Закарпаће у САД-у, рукоположен за америчког бискупа у Риму 1924. године.
- 70 Антониј Зубко – бискуп (оп. прев.)

Што се тиче моје “Крижевачке бискупије”⁶⁵ у “Ниви”, признајем Вам да сам од Вас први пут чуо да је међу ускоцима било и Хрвата. Али то су само “племенски”⁶⁶ Хрвати, и зато то стоји сасвим изван интереса мог писања. Ја пишем за Украјинце који су ту, а не за Југославене, па ваљда никоме неће нашкодити то што ја исписујем из Шимракових књига јер се позивам на то што је он издао. А тамо нема нити сјенке о Хрватима међу ускоцима.

Што се тиче побожности Жумберчана, написао сам оно што сам знао и из аутопсије, и што сам од других (самих Жумберчана) чуо, и читао (Павића⁶⁷ у Споменици календару).

Не мислим да бих тиме Жумберчане увриједио. Једино је чињеница да су наши Русини ниже по томе што су јако шкрти (не жене, него мушкарци) и не знају бити галантни тамо гдје би требало. Али та шкртост има и добру страну јер се лакше богате.

Никада Вам то нисам спомињао јер Вас нисам хтио жалостити (доста да сам ја сам жалостан), али кад већ то чујем, да у Куцури хоће основати православну парохију,⁶⁸ морам Вам рећи. Ја сам проанализирао пропаст уније у Русији из извора (споменика из тих времена) и дошао сам до тог увјерења да унија не може цвјетати у православној држави – а на дуље мора нестати. То није истина да је Русија сломила унију војском и полицијом, сломила ју је морално. Понајприје – зачудо! – почели су је сламати сами професори латинског обреда, Талијани, на свеучилишту у Вилну.* Данас је с унијом још горе због политике Рима који код нас присиљава на целибат, па у Америци, нпр. бискупију бискупа Такача⁶⁹ очито разбија тиме. Ја пратим што се тамо догађа (читам њихове новине) и мислим да за ту бискупију више нема спаса. Дакле, и у Вашој бискупији – мени је то јасно – мора бити случајева “православне струје”. Још је то велика срећа да су Срби у таквој агитацији “новајлије”, па не знају добро како то направити. Али, с временом ће се научити као што су Чеси већ научили “чехизирати”.

Након наше смрти, тј. након смрти ове генерације која се одгојила још у Аустрији, мислим да се унија у Југославији неће одржати нити међу Жумберчанима, нити међу нашим људима. Једино ако се Срби не би одржали у Бачкој и Сријему, или ако би неки српски владика прешао на унију са својим вјерницима. Али за то нема наде. Зато сам био за то да се бискупија пресели из Крижеваца барем у Шид. Јер кад за неких 30-50 година почну поједине наше жупе прелазити на православље, па их припоје српским епархијама, догодит ће се најгоре што би се могло

* Тамо је одгојен бискуп Зубко⁷⁰ и други.

догодити, јер ће тада пропасти не само унија, него и побожност нашега народа и његова националност.

Живимо у таквим страшним временима да би овакве промјене биле “врло мале”. Па у Русији су бољшевици цијелу цркву уништили, и православну и католичку, а Турци су од почетка свјетског рата до сада убили 2 000 000 Арменаца и 1 000 000 Грка. А нисмо о томе нити чули! Нажалост, политички погледи данас (већ одавно) више вриједе у цркви, него та свијест да бисмо себи сви кршћани требали бити ближи јер смо браћа, иако и не припадамо црквено гледано једној организацији. Страх ме је није ли Провидност досудила да нас све, и католике, и православне, и протестанте, бољшевизам “просије кроз сито”, па ће се ваљда тек након катастрофе кршћани вратити том “духу” опће љубави међусобно, која је владала у првим стољењима кршћанства.

Али доста о томе јер је све то тужно. Биндас ми је послао свој “Молитвеничић”⁷¹ да га прегледам. “Насущний” у Оченашу превео сам с “на живот” (*ἐπιούσιον*), јер “насучни” како је Биндас ставио, нитко неће разумјети.

Али како превести *χεχαριτωμένη* у “Богородице Дјево”? Мислим да мора бити једна ријеч, а не двије као у латинском (*gratia plena*) и како је Биндас ставио “обдарована зос ласкама”. Точно значење грчког израза је “willkommen” (*sic!*), то значи “поздрављена” (од Бога). “Благодатна” је доста добро, али то се исто даље каже “благословена” (међу женама). Заправо требало би овако превести: “Богородице Дјиво, витай, преблагословена Маријо! Господь зос Тобу. Благословена Ти” итд. То би било јасно и према оригиналу. “Благодатна” такођер неће бити разумљиво, јер “благодатни” означава у нас прије свега онога тко *даје* благодат.

За празнике се поновно спремам у Корчин⁷².

Метрополиту је боље, али тешко, не зна се хоће ли више икада ходати.

Примите, Преузвишени Владико, срдачан мој поздрав и синовски рукољуб.

У Лавову 19. V. 1932.

о. Габријел Костељник.

71 Односи се на *Молитвеник за русинску дјецу (Молитвеник за руски дзеци)* Ђ. Биндаса, састављен 1923. г., а објављен 1938. г. у Руском Крстуру.

72 Корчин – мјесто на галицијском Подкарпању.

73 Односи се на књигу *Библијски кашекизам кршћанско-кашолничке религије за оиће школе (Біблійний Кашехизм християнсько-кашолничької релігії для вселюдних шкіл)* (Лавов, 1926.).

74 Долина – мјесто на галицијском Подкарпаћу у подножју Горгана; обласни центар Станиславске (данас Ивано-Франковске) области.

75 Односи се на благодан св. ап. Петра и Павла.

76 Пидљуто (Pidljute) – одмаралиште у Карпатима на имању унијатске метрополије.

77 Михајло Поливка (1868.-1944.) – учитељ, равнатељ Државне основне школе у Руском Крстуру, аутор школских уџбеника, публицист. Учитељску школу је завршио у Ужгороду (1882.-1890.). Био је учитељ у Великом Липнику (1890.-1891.) и Шому (Дрењица) у Прешовској области (1891.-1892.) и Скејушу (1892.-1900.) у Румуњској. Почетком 1901. године преселио се у Руски Крстур и ту је био учитељ и равнатељ Државне основне школе до 1925. године. Судјеловао је у оснивању Русинског народног просвјетног друштва (РНПД) 1919. године. Аутор је првих уџбеника на русинском језику.

78 “Eventus belli semper incertus” (лат.) - Крај рата је увијек непознат.

15.

Слава Исусу Крсту

Преузвишени Владико!

Катекизам о. Рудовича⁷³ је издала држава зато се не може продавати по нижој цијени, нити Катехетско друштво нема примјерак. Књижаре не желе дати толико књига на дуг јер ће то с поштом изаћи око 700 злата (250 књига). Дакле, могли би купити само тако да најесен богослови доведу са собом готов новац. Сада прије празника од тога неће бити ништа.

Прекосутра (9. VII.) одлазим с обитељи у Велдиж крај Долине⁷⁴. Владика Бучко путује код Вас одмах након Петра⁷⁵ и хоће отићи у Крстур, посјетити Мудрог. Метрополит се спрема 15. VII. у Пидљуто⁷⁶ (у Карпатима), још не може стајати на ногама.

Оно “песимистично” што сам Вам раније писао је једноставна ствар. Ми смо за православне “саблазан”, а и они за нас. А гдје двије саблазни ратују међу собом, тамо побјеђује јача страна.

За нас који смо одгајани у Аустрији, православни Срби су били “ниже” и “горе” у сваком погледу. Али за ову дјецу која се сад школују у Југославији, Срби и православље изгледат ће боље: државна нација и државна вјера – то је јак адут.

У старој Русији унија је пропала кад је нова генерација унијата видјела да је због уније понижена (у Пољској је православље било понижено). То је било морално сламање унијата. К томе је унија у Пољској збиља била мост за латинизацију и полонизацију. И као што су наши учитељи (Поливка⁷⁷ и други), након пропасти Мађарске од “Мађара” постали Русини, а понеки и србофили, тако су тамо унијати од Пољака постали опет Русини, а од католика православни.

Ја јако добро разумијем да унијате у Југославији подржавају Хрвати. Да њих нема, данас тко зна што би било јер би Срби унијате оштро прогонили. У Бачкој је утјецај Хрвата јако слаб, а и у Сријему ће бити све мањи. Зато се ја бојим, кад размислим да ће након наше смрти наша млада генерација другачије гледати на те проблеме него ми, па ће се код ње појавити струја за православљем. Али наравно, све то од Бога зависи јер “eventus belli semper incertus”⁷⁸. Ми морамо своје радити и своје чувати, а што Бог да, то ће бити.

Поздрављам Вас од срца и љубим Вашу посвећену десницу.

У Лавову 6. VII. 1932.

о. Габријел Костељник.

16.

Преузвишени Владико!

У посебном пакетићу Вам шаљем протоколе и реферате литургијске комисије.

Жао ми је што за Преображење нисам дошао дан раније кад сте чекали. Али нисам знао да ћете тако брзо отпутовати назад, а у планинама је тај дан падала јака киша, па сам премјестио своје путовање за други дан.

Осим Виславског,⁷⁹ Ваши богослови су већ сви дошли. Чујем од њих да сте болесни. Молим Вас немојте се бринути због свега јер је данас свијет такав да се може потргати од живцирања. Све се трга и преврће – а тако изгледа, бит ће до гроба. Треба имати “хладну крв”.

Имам проблема са својим литургијским рефератом јер у хијератикону⁸⁰ има пуно тога латинског – цијела поглавља. Што да с тим направим? Да ли све избацити или оставити?

16. X. је Ваш имендан, честитам Вам све добро на “многа љета”.

Препоручам се Вашем благослову.

У Лавову 12. X. 1932.

о. Габријел Костељник.

17.

Крист ускрсну!

Преузвишени и драги Владико!

Одавно Вам нисам писао – никад немам времена, а није ни било о чему. Једва смо завршили с бискупом Будком⁸¹ редакцију Архијератикона. Било је доста бриге јер је велик материјал. Направили смо како смо најбоље знали. Помоћних књига смо имали доста, али не толико да бисмо све квестије могли ријешити на основу њих. Кад се реферат препише на машини, послат ћу Вам га.

Бискуп Хомишин је издао своју нову брошуру црквено-политичког карактера – “Украјински проблем”. Издао ју је, онда ју је повукао, поправио у њој три драстична мјеста (неподношљив стил), па ју је поновно издао. Написана је против наше “источне” цркве, против ожењених свећеника и против цијелог народа. Наравно, новине су се бациле на њега и изашла је, као одговор, посебна брошура “Писмо презбитера бискупу”.

79 Јанко (Јоан) Виславски (?–1942.) – православни свећеник, родом из Руског Крстура. Студиј богословља започео је на Лавовској богословној академији, али га је прекинуо и наставио на православном Богословском факултету у Београду, гдје је и дипломирао 1936. године. За свећеника је посвећен 24. ожујка 1935. године у саборном храму св. Велико-мученика Георгија у Новом Саду. Као свећеник Српске православне цркве службовао је у Куцури (1935.–1939.) и Госпођинцима (1937.–1942.). Био је уредник новина на русинском језику *Православни вјесник* (*Православни вистник*) које су излазиле у Новом Саду (1936.–1941.).

80 Хијератикон – литургијска књига, садржи дијелове литургије св. Ивана Златоустог, св. Базилија Великог и Литургије претпосвећених дарова што их моли свећеник.

81 Микита Будка (1877.–1949.) – насловни бискуп патарски, апостолски егзарх за Украјинце католике у Канади (1912.–1927.), од 1928. помоћни бискуп и генерални викар Лавовске надбискупије, од 1945. године у прогонству. Године 1945. био је

затворен и умро у логору у Карагандији. Године 2001. Католичка црква прогласила га је блажеником.

- 82 Григориј Лакота (1883.–1950.) – помоћни бискуп перемишки и насловни бискуп даонијски од 1926. године. Године 1946. пољска полиција га је затворила и предала бољшевицима, који су га депортирали у Воркуту. Католичка црква прогласила га је 2001. г. блаженим.

То “писмо” је полиција конфисцирала иако тамо није било ничега против Пољске. Наравно, сви то појашњавају као да Пољаци бране бискупа Хомишина као “свог човјека”.

Тај човјек ће уништити унију ту код нас! “Католицизам” какав он пропагира је јако одиозан цијелом нашем народу. У Риму или не могу, или не желе видјети – примијетит ће кад већ буде касно, као и у Лемковини гдје су управо сада поставили бискупа Лакоту⁸² (из Перемишља) за посебног апостолског администратора.

Можда се чудите да о Вашој “Литургији” нема ништа у нашим лавовским часописима. Шаљем Вам текст моје рецензије која је требала изаћи у “Ниви”, али ју је цензор (о. Сљипи) избацио, јер је био мишљења да таквом човјеку као Ви не смијемо направити такву неугодност. А ја опет сматрам да код идеја нема ни оца, ни мајке... Али зато смо се договорили да нећемо о тој књизи ништа писати у “Ниви”.

Немојте се на мене љутити што Вам одајем ову нашу тајну. Не желим Вас тиме љутити, али хоћу да знате да сам на својем стајалишту остао. Наравно, Ви живите у сасвим супротним приликама него ми. Вас “гуше” православни, а нас “латини”.

“Писмо презбитера” било би вриједно прочитати, али Вам га не могу послати јер се не може набавити. Постоји само 10 примјерака које су украли из полиције.

Метрополит, као и обично, не може ходати.
Честитам Вам весели Ускрс. Крист ускрсну!

У Лавову 11. IV. 1933.

о. Габријел Костељник.

[Исјечак из “Ниве”]:

Служба Божја или Литургија, појаснио др. Д и о н и з и ј Њ а р а д и, владика крижевачки. Ђаково 1932. стр. 135. са сликама, на бачком дијалекту. Преузв. Њаради, аутор вриједног молитвеника, животописа св. Ђирила и Метода, катекизма и др., појашњава литургију с литургијске и богословне стране. Рад је посвећен народу, ипак толико је пун и дубок да се њиме могу користити не само ученици средњих школа, него и богослови. А она је достојна свих похвала. Садржај је јако прегледан, стил уједначен, појашњења свугдје правилна и међусобно логично повезана. Велика је љубав према литургији и уопће према нашем обреду чита на свакој страници. Да би текст литургије био потпунији и ефектнији, Преузвиш. Аутор даје пријевод свих важнијих молитава које свећеник тихо моли.

Само једно мјесто чини “Ахилову пету” – п о т п у н о и с п у ш т а њ е е п и к л е з е (нема у књизи ни текста, ни спомена о њој).

“Амен”, који долази након ријечи “Примите, једите”, појашњава се: “то значи: “Ми вјерујемо и исповиједамо да се у овом трену претворио крух у Пресвето Тијело Крислово”. Аналогно је појашњен “амен” након ријечи “Пијте од ње”.

Такво појашњење својом стилизацијом подсјећа на ријечи које на тим мјестима у етиопској литургији говори народ, а оне су:

“Амен, амен, амен. Вјерујемо и сигурни смо, славимо Тебе, Господе Боже наш, ово је збиља Твоје тијело, и тако вјерујемо”.

Из даљњег контекста се види да ове ријечи ништа не говоре о тренутку посвећења, али исказују вјеру у Пресв. еухаристију уопће. Дакле, епиклеза, што слиједи даље, ту уопће не смета.

А по ријечима које на томе мјесту наводи Преузв. Њаради, више нема (логично) мјеста за епиклезу, зато је она ту и пропуштена – чак без икаквог спомена.

То се може оправдати тиме да се ту јавља тешко теолошко питање које је народу неразумљиво, а можда и саблажњавајуће, дакле боље је испустити цијелу епиклезу. Ипак, ја сматрам да је одговор на такво оправдање још јачи: епиклеза се ионако налази у Литургији и ту ће је наћи, нарочито ученици (а управо је то важно) – дакле, разлог саблазни никако није укинут, а још је интригантнији. Тужно је то и трагично да се код нас уопће јавља, и чак се намеће тврдња да би код појашњавања наше славне литургије требало пред народом скривати једну од најважнијих њених дијелова – епиклезу. Иако ја јако, доиста синовски поштујем и волим Преузвиш. Дионизија (он је био мој одгојитељ), ипак – “hier stehe ich und kann nicht anders”⁸³.

83 “hier stehe ich und kann nicht anders” (њем.) – ја иза тога стојим и другачије не могу.

- 84 Жулијан Дзерович (1871.–1943.) – унијатски свећеник, педагог, 1913.–1918. г. предавач катехетике на Свеучилишту у Лавову, од 1930. г. професор Лавовског богословног сјеменишта и Лавовске богословне академије.
- 85 Иван Фигољ (1881.–1933.) – унијатски свећеник, од 1929. г. професор хомилетике на Лавовској богословној академији.
- 86 Иван Новосад – унијатски свећеник, један од сурадника часописа *Нива* у вријеме кад је његов уредник био Г. Костељник.
- 87 Богдан Костељник (1921.–1941.) – син Габријела Костељника којег је након првог уласка совјета у Лавов НКВД (*Народный комиссариат внутренних дел СССР* - Народни комесаријат унутарњих послова СССР) затворио и погубио.
- 88 Мизуњ Нови – мјесто на галицијском Подкарпаћу.
- 89 Николај Чарнецки (1884.–1959.) – бискуп, од 1931. г. апостолски визитатор и егзарх за пољске унијате од 1939. г., насловни бискуп лебедски. Затворен је 1945. г., а у Лавов се вратио 1956. године. Католичка црква прогласила га је блаженим 2001. године.

18.

Слава Исусу Крсту

Преузвишени Владико!

Метрополит ми је написао писмо чија сила ми даје “власт” да приведем започети Катекизам до краја – што прије, јер Ви журите. Ја сам се сад обратио о. Дзеровичу⁸⁴ да видим зашто је ствар стала. Од њега сам добио одговор, да су он, о. Фигољ⁸⁵ и о. Новосад⁸⁶ на задњој конференцији с Вама тако ствар схватили да ћете нам Ви ту у Лавов послати исправљени текст Катекизма с прегледаним свим примједбама које су направиле оци катехете у Лавову и Станиславову, а исто тако лавовска комисија мора припремити коначно редигиран текст Катекизма. Дакле, молим дајте ми одговор на то: како и што даље радити.

Очито, сад су већ почели одмори, па ствар може бити помакнута напријед одмах након одмора. Осим тога о. Фигољ је већ јако тешко болестан, има дијабетес и више од мјесец дана лежи у болници (створила му се рана на нози и била је опасност ампутације, али му се стање мало побољшало). Ја сам већ требао отпутовати на одмор али сам имао несрећу, Боћо⁸⁷ (мој средњи син) је требао оперирати слијепо цријево. Он се данас вратио дома из болнице, дакле моћи ћемо отпутовати најраније за тједан дана. А путујемо у Мизуњ Нови,⁸⁸ пољски *Vigoda ad Dolina*. Наш је суфраган већ мјесец дана у канонској визитацији, враћа се 30. овога мјесеца. Метрополит ових дана путује у Пидљето, само чека лијепо вријеме јер код нас још нема љета, хладно је и стално киши.

Управо сада овдашњи часописи пишу да се бискуп Чарнецки⁸⁹ повукао са свог положаја уз образложење да у таквим околностима не може ништа направити. Можда ће њега послати у Лемковину?

Након одмора прелазим у св. Јурја – ни као сурадник, ни као каноник, него нешто средње, што још формално није дефинирано.

Ето, то су све наше новости. Сада пишем против “истраживача Библије” о посмртном животу на основу Св. писма. Јако сам уморан, морам се барем мјесец одморити.

Што је с о. Мудрим? Немам ни од кога вијести о њему већ неколико тједана.

Поздрављам и љубим Вашу очинску десницу.

У Лавову 27. VI. 1933.

Ваше Преузвишености
у Крсту син
о. Габријел Костељник.

19.

Слава Исусу Крсту

Преузвишени Владико!

Задњи пут сам заборавио написати о новцима које сте послали за “Божји наук”, сада шаљем потврду за тај Ваш новац. Ја агитирам да од Вас више не узимају новце за то јер Вама припада барем такав мали хонорар за Ваш труд и Ваше трошкове. Мислим да ће тако и бити (бискуп Бучко ми још није одговорио, али и он се слаже).

“Божји наук” се већ сав разишао, траже и даље, а више нема. Требало би издати II издање, али се суздржавамо док не скупимо новце. Сви приговарају “Божјем науку” да из Старога завјета има мало текстова. Ја сам знао наше људе, зато сам се тако залагао за проширење. На критику која је била у “Ниви” одмах сам дао одговор, и то строг, али у 11. бр. више није било мјеста, па ће бити у 12. броју. Примједбе долазе, али скоро ништа паметно. Један (о. Ратић⁹⁰ из Рогатина) у јако саркастичном тону ми је предбацио (заправо цијелој Комисији) да зашто нисмо примили “Кршћански наук” – он јадан мисли да је у “Кршћанском науку” било више о Јосипу и Мојсију, него у “Божјем науку”. Има сличних смијешних ствари! Али мени то задаје нови посао јер их морам “обарати”.

Заједно с овим писмом шаљем (посебно) мој реферат о Архијератикону и протоколе Комисије. Хвала Богу, коначно сам га завршио.

Када сад након свега гледамо на циљ Визитатора,⁹¹ јасно нам је да је он дошао (јер је био послан) или зато да метрополита врате, или због Бучка, јер он стално жели отићи одавде па ваљда и хоће (можда у Рим). Он је човек јаког осјећаја, великих идеала, али није “политичар”. Јако га боли што су Пољаци судили свим оним Украјинцима у Збаражчини⁹² који су судјеловали у његовој визитацији.

Масцјух⁹³ је типични “каријерист” који ће за каријеру све Пољацима и латинима потписати. Не крије да жели бити метрополит. И сигурно ће му Пољаци у томе помоћи чим буде могућност. Имамо се чега бојати.

За Виславског се чудим. Он је код мене био скупа с другима само за благодане, барем четири пута годишње. Никада ми се није повјеравао да жели пријећи на православље. Наравно, ја бих га одговарао. Не вјерујем да га је на православље навела моја књига о епиклези. Сматрам да он цијелу није ни прочитао.

Сигуран сам да је његова метаморфоза посљедица нових државно-политичких прилика у којима се нашла Ваша дијецеза. Па, за вријеме Мађарске понеки наши ученици су постајали мађарски свећеници, а

90 О. Ратић – неидентифицирана особа.

91 Вјеројатно се мисли на бискупа Николаја Чарнецког (1884.-1959.).

92 Збаражчина – област око мјеста Збараж на Подољу у Галицији; у аустријска и пољска времена Збараж је био окружно мјесто, данас центар Тернопољске области. Повијесна Збаражчина представљала је Збаражчинску Кнежевину на југо-западној Волињи, од друге половине 15. стољећа.

93 Масцјух – неидентифицирана особа.

94 *Просвјеша (Просвіша)* – други назив за Русинско народно просвјетно друштво, основано у Новом Саду 2. срдња 1919. године. *Просвјешу* је водило унијатско свећенство, па је дио Русина незадовољних вјерском и националном идеологијом овог друштва, 3. рујна 1933. г. основало Културно-просвјетни савез југославенских Русина (*Културно-просвјетни союз югославенских Русинах – КПСЮР*), оријентиран проруски и пројугославенски.

95 “називати се” – давати си погрдне називе (оп. прев.).

96 Ђуро Вишошевић (1887.-1969.) – унијатски свећеник (заређен 1915. г.), базилијанац. Богословље је завршио у Риму, а новицијат у Крехову (Украјина). На Теолошком институту у Лаврову стекао је докторат из црквеног права и повнјести. Био је духовник у унијатском сјеменишту у Риму те ректор Гркокатоличког сјеменишта у Загребу (1924.-1956.). Православна струја у Радатовићима о којој пише Костељник постојала је још за тамошње службе његовог оца Јанка Вишошевића.

97 Јоаким Сегеди (1904.-2004.) – унијатски свећеник, богословље је студирао у Загребу, Innsbrucku и Риму. Био је духовник у Гркокатоличком сјеменишту у Загребу (1930.-1936.), капелан у Куцури (1932.-1933.), тајник бискупа у Крижевцима (1936.-1940.), управитељ жупе у Грабру (1936.-1938.), управитељ жупе у Руском Крстуру и викар Апостолске администрације за гркокатолике у Бачкој (1941.-1946.), бискупски викар Бачке (од 1946. године) и декан бачки (од 1948.). Године 1959. именован је за папинског прелата, 1963. г. за насловног бискупа гипсаријског (остаје и даље жупник у

интелигенција се сва мађаризирала. А сада у новој држави ту корист ће имати Срби. То је сасвим “природно”. Велика је срећа да смо створили у Југославији “Просвјету”⁹⁴ и своју националну књижевност, јер би нам се до данас цијела интелигенција посрбила, а за тим слиједи и одбацивање уније. И тих нових “изметаморфозираних” се треба бојати. Једноставна је и јасна ствар да ће такви људи хватати сваку нашу ријеч да нас побију или нашим ауторитетом, или нашом слабошћу.

Јако сам незадовољан тоном полемике коју “Новине” воде против оних који прелазе на православље. Јако је *илишка*, главни јој је аргумент “називати се”⁹⁵. Најјаче су ријечи “комедија”, “враг” и др. Али тиме се неће ништа постићи! Требало би створити цијелу полемичну литературу, али озбиљну и паметну. Што раде Ваши “мудријаши” – професори у Загребу: Калај, Вишошевић⁹⁶, Сегеди⁹⁷...? Гдје су? Зашто ништа не пишу? А тај Калај! Одрекао се своје нације, цијели је Хрват. Зар он не мисли о томе да га млађи гледају и баш је он један од тих типова који одвлаче наше младе ученике националисте од уније. Тек сам сад схватио што је Виславски мислио кад је (код мене у друштву) рекао да се о. Калај само смије нашој “Просвјети”, а сам је Хрват и његова дјеца су Хрвати. Од када постоји наша “Просвјета” није написао нити једну ријеч! А он одгаја нашу гимназијску младеж у Загребу!

Ја сам Вам већ писао о томе да је велика срећа што Срби још и сами немају добру полемичну литературу и не знају како да почну. Тко хоће писати добру полемику за унију, тај мора унапријед упознати добру (јаку) полемичну литературу против уније и против римске цркве. Иначе ће све бити ђаволско. Најјаче што је написано против римске цркве, написао је након ватиканског сабора француски свећеник Vladimir Guettée⁹⁸ који је с католичанства прешао на православље. Његове су књиге “La Parauté schismatique” и “La Parauté hérétique” (постоји руски пријевод из 1895. г.). Тко то није прочитао не може себи нити замислити како је тешко бранити Рим. У његовим односима према источној цркви (почевши већ од времена св. Василија Великог, који је такођер јако оштро критизирао Рим) у 90% апсолутно се не може обранити Рим. Како се може обранити то да је Иван VIII изопћио због Бугарске, не само Фоција с којим се помирио, него прије тога и св. Игнација, и све грчке владике и свећенике у Бугарској? Како се може обранити то да је Стјепан V (VI) у писму Светоплку изопћио св. Метода и све методијевце, и наредио да их истјерају из Моравске? Како обранити то да су папински легати који су изопћили Церуларија у својем декрету прибројали му 15 или колико хереца, а све измишљене? А тога у повијести има пуно. Још раније латини су ратовали само тиме да је све то измишљено, лажно, али данас се више тиме не може бранити јер би испало да је готово цијела повијест лажна!

Нама у Пољској гдје увијек морамо ратовати против латина, таква повијесна појашњења помажу. Али код вас то треба скривати јер би то била корист православљу, али како све то у озбиљној полемици “сакрити” или прешутјети, ни сам не знам. Кажем, то није лака ствар. Али ту су “адвокати”, па нека бране. Зашто шуте?

Желим Вам радостан Божић и сретну Нову годину. Добро кажете, све на крају овиси од Бога. То је и моја једина утјеха.

Поздрављам Вас и љубим Вашу очинску десницу.

У Лавову 29. XII. 1934.

о. Габријел Костељник.

Р. С. Књижара неће књиге послати прије него што добије новце. Слат ће по 2 килограма.

Бр. 5535/55.

Руском Крстуру).
Године 1966. постаје генерални викар Крижевачке бискупије, а након смрти надбискупа Габријела Букатка 1981. г. администратор Крижевачке бискупије до 1983. године. Године 2004. именован је за насловног надбискупа гипсаријског.

98 Vladimir Guettée (René François Guettée) (1816.-1892.) – француски католички свећеник који се залагао за очување галског обреда, да би се еклезиолошки приближио православљу и постао свећеником Руске православне цркве. Папинство је држао типом нетолеранције и конфузије двију моћи. Митрополит московски Филарет додијелио му је наслов доктора богословља. Од 1881. г. живио је у Luxemburgu и Bruxellesu, и писао *Повијест цркве од рођења нашега Сјасишеља Исуса Христа до наших дана (Histoire de l'Eglise, depuis la naissance de N.-S. Jésus-Christ jusqu'à nos jours, 1869. г.)*. Дјела о папинству која Костељник спомиње су *Шизматично ѧаинство или Рим у односима с Источном црквом (Православном) (La Pauté schismatique, ou Rome dans ses rapports avec l'Eglise orientale (Orthodoxe), 1863. г.)* и *Херетично ѧаинство,*

излагање о херезама, погрешкама и иновацијама Римске цркве од времена одјељења од Католичке цркве у 9. стољећу (La Parauté hérétique, exposé des hérésies, erreurs et innovations de l'Eglise romaine depuis la séparation de l'Eglise catholique au IXeme siècle, 1874. г).

Након смрти владике Њарадија Костељник је написао:

“Бискуп Њаради је позната особа у круговима нашег галицијског свећенства, иако он није Галицијац, него југославенски Украјинац, бискуп је свих унијата у Југославији са сједиштем у градићу Крижевци, недалеко од Загреба. Мени је бискуп Њаради још ближи. Он је поријеклом из тог истог украјинског села у Југославији (Руски Крстур) из којег сам и ја, сјећам га се још као студента богословља, од III разреда гимназије био је мој одгојитељ (префект, затим ректор) у малом сјеменишту у Загребу. Њему сам захвалан за пуно добрих дјела, међу осталим, и то да ме је послао студирати теологију у Лавов. Бискуп Њаради (умро 1940.) био је свет још за живота и пуно је доброга направио за Украјинце у Југославији. Ипак, ми се никада нисмо слагали у мишљењу: он је живио кроз “створене” појмове, а ја сам сам себи стварао појмове. За вријеме Друге Пољске сасвим смо се разишли у схваћању црквене уније.

Бискуп Њаради је остао увјерен унијат како смо и одгајани, а ја сам дошао до сасвим других увјерења. Разумљиво, нисам му се могао сасвим повјеравати. Ипак увијек сам критизирао његову политику, која је произлазила из “унијатског духа” и огледала се у томе, да је бискуп Њаради и већина његовог свећенства (уз ријетке изузетке) водио хрватску политику, опозицијску према југославенској влади. То је довело чак до тога да је бискуп Њаради једанпут прочитао меморијал протеста хрватског (католичког) епископата пред краљем Александром. Тај меморијал је требао прочитати загребачки надбискуп Бауер, али се он за вријеме читања расплакао и тако је бискуп Њаради наставио читати. Њега је хрватски епископат као својег тајника послао с Бауером краљу у Београд.

Када ми је бискуп Њаради то испричао (он је путовао сваке године у Галицију), ја сам га оштро критизирао, рекавши: “О, Преузвишени, зашто Ви дозвољавате да Вас искориштава хрватски епископат који Вас је зато изабрао за свог тајника да би “грка” (православне) побијао “грком” (гркокатоликом, оп. прев.). Ваше је презиме мађарско (пуаг – љето; Njaradi – љетни), а ви сте Украјинац и унијат; унијати-Хрвати су поријеклом Срби, који су у XIX ст. постали Хрвати само захваљујући унији, а Ви српском краљу читате критику у име хрватског епископата. Све ће то довести до тога да ће и Вас, и унију, Срби почети презирати.

Погледајте нас у Пољској, успоредите како се католици односе с унијом – то за Вас није тајна. Ја бих вас све унијате Југославије, барем на годину ставио под католичку Пољску да дођете памети.

Југославенска влада признала Вам је јурисдикцију над цијелом Југославијом, Ваши свећеници добивају од владе не само плаћу, него и додаток за жену и дјецу као и православни, а римокатолички целибатари су увријеђени што православни свећеници добивају више, и Ви такве “неправде” стављате пред очи краљу, иако за Ваше свећенство то није неправда, него повластица. Ваши свећеници на жељезници имају попуст до половине цијене карте, имају пуну слободу у свему. Ви би требали љубити руке Србима и њиховој привржености. Волио бих видјети, како би било када би католици-Хрвати добили власт над православнима и унијатима. (Ја тада нисам могао предвидјети, а бискуп Њаради није доживио, вријеме у којем је хрватски фашист Павелић у 1941.-1945. г., као бијесан, рушио све што је православно и српско). Ви, Преузвишени, тако сам говорио даље, морате сами наговарати своје свећенике-Хрвате, да се враћају својим српским корјенима. – Очистите унију од те пошасте која свугдје денационализира народ у корист римокатоличких народа. Ви хоћете да се унија шири, али зар хоћете да она Србе претвори у Хрвате. Зар је то поштен начин? Ви се приклоните Србима, а оставите Хрвате...”

Бискуп је одговорио да је то немогуће, да се он нада одржати унију уз помоћ Хрвата. Све потешкоће сам разумио тако добро као и он. Приклонити се Србима, значило је вратити се православлу.

Бискуп Њаради је био најправовјернији унијат, у мислима никада није излазио изван успостављених вулгарних погледа које су умјетно створили римљани “ad usum catholicum” (за употребу католицима)⁹⁹.

99 Костельник, Г. Ф. *Изоб-ћени свети – Кирил и Метод* (Виклјати свјати – Кирило і Мефодій) и: Костельник, Г. Ф. *Вибрані твори*. Кијев: Видання Екзарха всієї України Митрополита Київського і Галицького (Г. Ф. Костельник, *Избрани радови*, Издање екзарха цијеле Украјине метрополита кијевског и галицијског). 1987., стр. 76.-77. Рад је први пут објављен у часопису *Єпархіальний висник* бр. 2-3 (1946), стр. 33.-53. Цитирано према Цап, Микола М. Писма Гавриїла Костельника владику Дионизію Нярادیюви (Гу 60-рочниці трагичней шмерци Гавриїла Костельника), *Швейлосц*. 3/2008, (Нови Сад: Руске слово): стр. 366.-368.

С русинског и украјинског превела др. sc. Оксана Тимко Ђитко

Амвросије Поповић

Споменица парохије (Слатински) Дреновац

приредила: Љиљана Вукашиновић

- 1 Хрватски повијесни музеј, Документација о предаји грађе бившег Музеја Срба у Хрватској Српској православној цркви.
- 2 Амвросије Поповић, Споменица парохије у Дреновцу, 1.

Текст који доносимо у овом *Љетопису* дио је Споменице западнославонске парохије (Слатински) Дреновац, писане у периоду између 1928. и 1952. године. Споменица се данас налази у Хрватском повијесном музеју, као остатак похране Српске православне цркве Музеја Срба у Хрватској. Дио је грађе преостале након поврата појединим епархијама осамдесетих година прошлог столећа.¹ Знајући да је сачуван изнимно мален број споменица православних парохија у Хрватској, то је већи значај у цјелини очуваног летописа ове мале парохије на ободу папучког горја.

Одредбу о потреби увођења Споменица за све парохије донијела је Епархијска конзисторија пакрачка 1913. године.² Њоме је прописан начин писања, односно предмет и редослијед уноса података, који је обухватио преко тридесет различитих тоачака. Судећи према обиму дреновачке, споменица је предвиђена као исцрпна биљешка свих важнијих догађаја и промјена у животу парохије, првенствено везаних за црквени, али и читав друштвено-културни живот заједнице. Она представља непосредну матрицу за разумијевање живота једног славонског села прве половине XX вијека, а посредно и пуно ширег друштвеног миљеа. Аутор, јеромонах Амвросије Поповић, уз историјски приказ и провјерене статистичке податке, оставио је и детаљна запажања о низу својих парохијана, о њихову начину живота, обичајима и навикама, праћеним током двадесетак година администрарања парохијом.

Јеромонах Поповић рођен је 1867. у Субоци код Новске. Након завршене основне школе прешао је у манастир Кувеждин, а потом и манастир Бешенево, гдје прима калуђерски чин. Повратком у Пакрачку епархију службовао је у парохијама Доњи Рајић, Граберје, Горње Средице, а 1914. бива интерниран у манастир Лепавину. У Дреновац је стигао 1919. и ту остаје све до 1941. када кришом успијева пребјећи у Србију. У (Подравску) Слатину вратио се након рата, гдје је Бакарићевим допуштењем обављао посао државног матичара. Писање Споменице довршио је у 84. години живота као парох у Горњој Буковици (Слатина).

Споменица обухваћа 250 страница рукописног ћириличног текста са биљешкама. Писана је новоштокавским екавским говором, блиским свакодневном разговорном језику, без придавања посебне пажње реченичној синтакси. Њен уводни дио садржи детаљан историјат тамошњег манастира Дреновца. Помно су описани сви јеромонаси администратори и њихове заслуге за парохију, истакнутији учитељи и управитељи опћина. Религијском, социјалном и културном животу Дреновчана посвећена су такођер засебна поглавља. Посљедње се односи на период Другог свјетског рата, гдје кроз опис властите судбине и судбине његових парохијана ишчитавамо сву трагичност тога времена.

Споменица је преживјела рат захваљујући Ивану Баху, кустосу Музеја за умјетност и обрт и Бошку Стрики, који су у новембру 1940. стигли у Дреновац ради прегледа и фотографирања цркве св. Георгија, наполе врло вриједног иконостаса малоруског сликара Василија Романовића, уништеног 1942. године.³ Бах је посудио Споменицу као вриједан историографски извор, а задржао ју је ради преписивања дијела текста за Етнографски музеј у Загребу. Враћена је Поповићу 1951, када је наставио, а убрзо потом и довршио њено писање. Дио који овдје доносимо, насловљен *Просвјета, култура и цивилизација народа ове парохије*, настао је 1932. године. Представља риједак етнографски, али и социолошко-историјски извор, важан за разумијевање живота западнославонског села почетком XX вијека. Уз властити текст приложио је и упитник од 77 питања, која је дијелом преузео из упитника осјечког Дома народног здравља.

3 О историји манастира Дреновца види: В. Красић, *Опис манастира Ораховице*, *Летопис МС* 1885, Л. Богдановић; *Манастир Дреновац у Славонији*, *Братство*, Београд 1899; Р. Грујић, *Старине манастира Ораховице у Славонији*, *Старинар* III, Београд 1939; Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, *МСПЦ* 1996; А. Кучековић, *Манастир Ораховица у Славонији*, *СКД "Просвјета"*, Загреб 2007.

Просвета, култура и цивилизација народа ове парохије

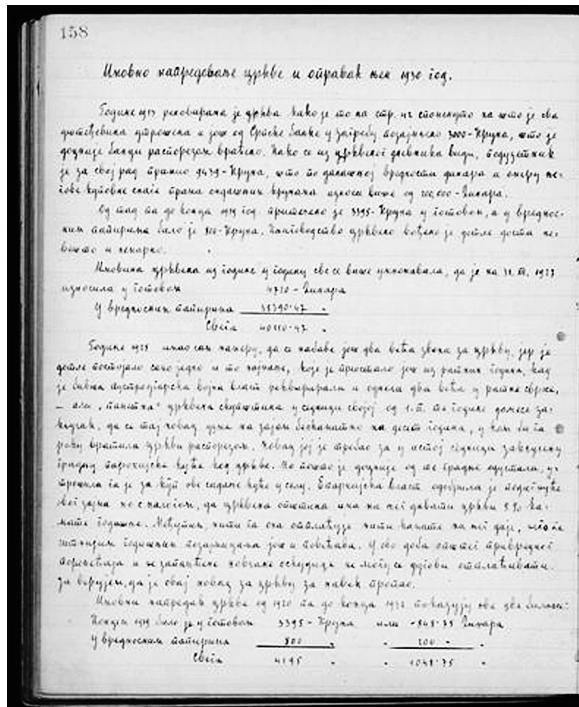
После некако свршеног поглавља о привредном стању парохије, неким логичним редом и неодрживо намеће се потреба да речем коју реч и о просвети, култури и цивилизацији народа овога ма да ово поглавље нисам предвидео. Па премда ми се непише баш радо, али да би све ово што сам предвидео и наумио да још напишем – потпуније било, написаћу и о том колико будем сматрао да је потребно. Додуше, тема је мало потежа и обрада њена захтева писца са много већом школском и научном спремом неголи с којом ја располажем. Но како сам све ово до сад у Споменици написао, написаћу тако и ово поглавље. Немора оно бити написано баш критички научно, нити се то може захтевати од мене.

Просвета, култура и цивилизација, то су богодане вредноте с којима се ни један народ, ни једно племе људско и ни једна држава на свету не одликује у потпуном значењу њиховом него мање-више у делимичном т.ј. релативном значењу. Свакој држави и нацији па и оној на око најкултурнијој до потпуности тих вреднота још увек доста што-шта недостаје. А колико тек тога недостаје и мањка нашој нацији и држави и појединим деловима њезиним!? Брдски, сиромашни крајеви лишени су тих вреднота скоро сасвим, или су оне код њих на посве ниском ступњу.

Овај предел где обитава народ парохије ове не спада додуше међу најзабитије крајеве. Једино што су Мељани на мало незгоднијем месту па ипак су те вредноте код њег посве минималне. Мањка му прва и најглавнија вреднота: просвета, а која је мати осталих двију вреднота: културе и цивилизације. Бадава што постоје школе у Дреновцу и Пушкину и што су их дужни сви школски обвезаници полазити, ипак за то има половина и више неписмењака. А и они што су писмени не могу се сматрати за просвећене јер никад ништа не читају и умни хоризонт њихов ништа није шири него што је и код оних, који школу нису полазили. Кад изиђу из школе примају се својих тежачких послова, а школске читанке у којима се иначе налази доста добрих ствари забаци, а ни друге корисне књиге не читају, те се убрзо одвикну од читања. Једва ко да има какав јефтине безвредни календар понајвише вашарски са празним причањима и лакрдијама јер ови се добивају за багателу а сељак за бољи и скупљи календар или другу коју корисну књигу колико из шкртости, толико још више из помањкања душевне потребе за њом ни једне паре не да. Стога тај народ као непросвећен неможе ни да схвати интенције и циљ предавања и покушаја од стране његових школованих људи за његово просвећење, његов привредни просперитет и за његову материјалну и духовну културу, него упорно и глупо остаје у својој вечној наслеђеној примитивности и вечно се јада и

гунђа преко свог сиромашног стања, за које окривљује и државу и њену управну власт и све и свакога, само неће да призна да има и његове кривице. Истина, он не би био крив што није довољно просвећен, али би требао бити крив – ако се тако може рећи – што је недоказан и неприступачан здравим разлзима и непријемчив за све, што му као савет, поука и опомена од стране његових школованих људи, његове народне господе долази. Неповерљив је до зла бога. Зазире од њих и упоређујући њихово стање и положај са својим завиди им бољшевички и у колико би према њиховој вољи и моћи било, снизили би стандард живота њиховог на свој сељачки, примитиван, којој вољи и жељи увек дају видног изражаја у својим злобним напоменама: “Треба свој господи снизити плаће. Како ми можемо живети без неке месечне плаће и просто сељачки, нека живе и они, а не да се они на наш рачун и терет наслађују.” У тој својој зависти мрзи их у души својој. Сматра само себе за мученика и паћеника а њих као дембеле и његове експлоататоре. Па завиди тај народ и мени као свештенику своме, којој зависти нарочито даје изражаја у прорачунским црквеним скупштинама, кад представници његови скупштинари увек теже да снизе моје припадности у које иначе немају права дирати, јер су одредбама црквених власти регулисане. Кад им то објасним, они онда инсистирају на томе, да на извесно снижење њихово драговољно пристанем. А кад ја то нећу и немогу на штету своју да учиним, они ми онда спочитавају да нисам пријатељ народа ни прави духовни отац његов јер да немам сажалења прама њему који стење под теретом превеликих разних даћа. Ово они не захтевају и не говоре из уверења, да би дотична свота које би се ја драговољно одрекао и у чем поправила њихово господарско стање већ једино из пакости и зависти сврставајући и мене у ред омрзнуте господе – готована. Колико је овај народ непросвећен, кратковид и пакостан – своме данас потешкоме стању и доиста великим даћама, за непосредне кривце сматра своју најближу господу: свештенике и службенике политичке општине и само кад би њихове припадности могао слистити, осећао би се некако задовољен, јер никако не може поднети њихов наоко бољи и угоднији живот. А њихову стварну кубуру и натезање неће он да види и разуме. Прама учитељима, такођер његовој најближој господи ипак није толико пакостан, јер његове припадности као државног чиновника недолазе у прорачун пред њег и његове представнике. У непросвећености својој и духовном слепилу своме још увек верује у гатања, чине и чаролије, у скроз неозбиљне ствари.

Дакле, народ парохије ове слабо је просвећен па му је наравно слаба и култура, јер просвета је мати културе, па ако је мати слаба и кржљава и пород јој је такав. Култура његова старинска је, наслеђена још од његових

прадедова и ништа се на боље не мења већ се је – тако рећи – скаменила. Ово важи како за материјалну тако и за духовну културу његову.

Материјална култура једног села одмах се види чим се у њега ступи. Она се огледа по његовим домовима, плотовима, двориштима и господарским зградама и справама и по уређају и намештају домова његових, и као таква мерило је његовог благостања и уједно и духовне културе његове јер је ова од материјалног благостања много а скоро и искључиво овисна. У селима ове парохије домови и господарске зграде посве су просто и без икаквог архитектонског укуса слупане и скоро већином и непрактично. А архитектонски укус може се и простој згради извесног смисла дати. Дворишта су им у јесенско и зимско доба блатњава, да се једва може по њима ходати. Хајде још тамо где их се нема чиме насути, али бар у Дреновцу кроз који тече поток са обичним наносом горског песка и шљунка могла би бити насута, али нису

као ни у Мељанима где је до шљунка и песка много даље. Унутрашњост домова им је нада све мизерна. Све што је у њима показује одсуство сваког естетског склада и смисла. У једном углу просто слупани заједнички кревет за домаћина и супругу му. У другом проста 50 и 100 година стара трпеза а око ње до зидова клупе. Под трпезом с преда редовно стоји земљани суд с водом из ког дружина пије нагињући га на уста. У већој задруги стоје поред зида обично и наћве (корито) за мешање хљеба. Над шпоретом по пар другова на којима се зими веша мокра обућа и поједини делови одеће за сушење. Столица обично нема или једва да се где год која нађе. Ормана двокрилног или једнокрилног уопште нема. Код бољих домова и већих задруга постоје “киљери” где спавају синови и снаје. Ту су им и сандуци где похрањују а у куту клинчанице за свечано одело. Много има домова који се никад преко године не крече. У већини домова зидови су црни и празни без икаквих икона и слика са мајушним прозорима, који се ретко кад отварају. Многи су преко зиме чак и заковани и засути пепелом како ни трунка ваздуха не би могло кроз њих у собу продрети. Домаћице чисте јутром собе а да не отварају ни прозоре ни врата а у соби пуно ситне чељади. Једног раног пролетњег јутра дођем к једном бољем газди са задругом од преко 20 душа у Мељанима. Закуцам на врата и кад ми се отворише морадох

устукнути и застати. Захвати ме немио задах и силна прашина. Редуша једна чистила је велику и пространу собу а да ни једног прозора ни врата отворила није. Деца већа и мања скупила се око пећи која је уједно и за шпорет служила. Ја јој рекох: “Како за Бога можеш чистити собу код затворених врата и прозора? Та треба да изиђе из ње прашина и да уђе у њу нови чисти ваздух. Она се изговори, да би деци било хладно. Зато су им деца која нису за вањске послове зими, држећи се стално пећи и шпорета сва жута, бледа и испијена да их је жалосно погледати, јер никад чиста ваздуха не удахну. О овом се сваке године осведочим приликом благослова домова њихових.

Колико су ови моји парохијанци некултурни и примитивни, одмах се види, чим се пред њихов дом ступи. Прво што падне у очи: нема скалина пред кућом већ рампа од неправилног камења и по њој се ступа у дом. А има прагова који су изнад земље и полдрук метар високи. У многи дом ко није вичан мора са великим опрезом преко тог камења наступати. Веома је мален број домова са правилним скалинама а то су и нешто бољи домови. Прошле зиме при благослову домова у Пушину дођем пред један дом пред којим уопште нема скалина већ некакав неправилан пањ, а с њега је требало још неких 80 центиметара високо до прага корачити. Деца што су са мном ишла узпузаше се у ходник а ја стао неодлучан, да ли да идем у дом или не. Ипак се са прилично напора попех на праг и уђох у дом. По свршеном благослову укорих домаћина што скалина нема, а он се ништа не извињава већ се наивно осмјехује а жена му се јада: “Та безброј сам га пута тентала да их направи па ето никад неће.”

Што се тиче културе представљене у радовима мушким и женским могу рећи, да мушки не израђују никакове предмете који би ма и најмање показивали уметнички карактер. Разуме се, да је од увек међу њима бивало па и данас има самоуких примитивних мајстора зидара, грађевинара (цимермана) и т.д. Но зато женски свет показује доста уметничког дара у својим ручним радовима на платну везењем те хеклањем, штрикањем и ткањем вунених шареница које – ако су дебље – ћилимовима називају. Но као домаћице доста су невеште у месењу и печењу хљеба и приправљању јела и слабо држе до чистоће у кући и – тако рећи – немају ни појма о хигијенским прописима. Хљеб им стоји на клупи поред трпезе у углу зида откривен и собна прашина и мухе падају по њему. Кад домаћин хоће да подвори госта чашом пића, домаћица донесе чашу мутну и прљаву. Ако сам ја тај гост што код мене принципијелно посве ретко бива, увек замолим домаћицу да чашу опере што она и учини па се онда лаћа прљавог пешкира, о који дружина данима руке брише да ју “обрише” што ја међутим не дозвољавам, него после прања да се само водом проплахне.

Што се тиче воде тог најнужнијег елемента за живот људи, свега вегетабилног и анималног света, ни до ње се много не држи. Бунари су посве нехигијенски, близу ђубришта, обично ниски да вода с површине у њих долази због чега често долази до тифусних обољења. Откривени, неограђени добро да у њих могу падати животиње. Много има случајева, да се данима пије вода из бунара кад се истом појави на површини воде надувена цркнута мачка, која се нехотично утопила. А све то због неимања нити најосновнијих хигијенских правила, да би требало бунар наткрити, околом оградити, при земљи повисоко набити иловачом земљом ако већ није могуће цементним бетоном. Ђубришта су им редовно у дворишту пред шталом која кишна вода сапире у ђубреницу – најважнији део ђубра по дворишту разноси. Захода – иако је наредба од општине да га сваки дом има ипак ретко ко има, већ чланови породице обављају нужду одмах иза куће или иза штале и сламе. Ноћну – мању нужду, мокрење, обављају с кућног прага пред кућом.

Слабо држе и до постеље и постељине. Кад сам 1921. год. обављао државни попис народа у Мељанима, боравио сам тамо два дана, па сам морао једну ноћ да преноћим. Био сам на конаку код једног имућног и једног од најугледнијих господара који је имао засебну собу с креветом. Па из почастии прама мени уступита ми је та соба са газдиним креветом, али ја те ноћи нисам ока склопио. Слама у сламњачи збијена као камен и покривена с једноставним прљавим чаршавом а нагнута од зида прама нутрини собе, да сам се стално сваљивао на ивицу кревета и сваки час да паднем на под, а под главом јастук исто тако као камен набијен сламом. Чудио сам се много домаћиновој равнодушности прама бољем и угоднијем кревету и лежишту. Таково тврдо и неравно лежиште њему није ништа сметало. Био је јаке корпуленције и за то му је и била сламњача као спрешана.

У 99% домова нема кревета с матрацем, перином и јорганом већ свуда само сламарице које се годинама не мењају нити се јутром или кад претресају. Ретко где да постоје јастуци под главом од перја већ набијени сламом или отавом, а млађа чељад уопште и не лежи на никаквом кревету или узвишенијем лежишту него на слами или сену на земљи. Пода од дасака нема ни једна кућа. Сви одреда покривају се дебелим платненим покривачима а по неко од бољих и вуненим шареницама. Ноћног спаваћег веша нитко нема него по цео тједан у чему дањује у томе и спава, што је врло нехигијенски.

Дакле, све ово и још друго што-шта за што немам времена ни воље у детаље спомињати, довољно сведочи о бедној култури и цивилизацији народа овога. И према његовом просветно-духовном нивоу и његовом бедном благостању неможе друкчије ни да буде.

Ово што рекох за бедну културу народа ове парохије, важи скоро и за сав наш овдашњи српски народ. Није просвећен и за то нема ни културе па следствено ни благостања. Дочим, насељеници других нација показују много више смисла за културу. Велика се разлика види између села која настањују Срби и села што га настањују Немци, Чеси па и Мађари. Домови, господарске зграде, дворишта, ограде око дворишта и вртова све је лепше и уређеније. Унутрашњост домова њихових са намештајем показује много више укуса и елеганције. Била кроз село цеста или не постоје са обе стране пута од цигле или од шодерског насипа пешачки тротоари. Кроз наша српска села мора се у јесенско и кишно време до кољена заглибљивати у блато, или странпутицама преко њива и вртова некако уклањати се. Село Чачинци настањују Немци и Срби. Па половица села што га настањују Немци изгледа као права варошица прама другој поли села што га настањују Срби. Кад је пре десетак година иницијативом Немаца увађано електрично осветлење, српски део села одлучно се је противио и првих година скоро нитко од Срба није хтео увести електрику у свој дом.

Где је развијена материјална култура ту је и благостање а оно је услов и за вишу и обимнију духовну културу и цивилизацију. Како је народ парохије ове слабе културе слабог је и благостања. Сиромашан је много. Бори се само за насушни хлеб и како да подмири многобројне даће своје држави те управној и црквеној општини својој. Те даће данас су тако велике, да му однесу скоро сав његов годишњи приход те није чудо, што је сељак данас незадовољан и што гунђа против свега и свакога. Черупају га са свих страна а од никуд помоћи ни заштите. У таквом стању нема воље ни полета за ништа, што би осим његових дневних брига забављало и занимало дух његов. Ипак за то има он своју традиционалну духовну културу и цивилизацију која се огледа у његовој религији, његовим душевним потребама, његовим религиозно моралним и етичким назорима, у обичајима, навикама и начину живота његова и ја ћу покушати, да ју овде ако не баш потпуно а оно бар делимично прикажем. При овом приказивању послужићу се згодно питањима о приликама села из једне тисканице од дома народног здравља у Осијеку која ми је при руци и то тако, што ћу на њих дати одговоре. Она се односе на све моменте и нијансе живота народног, у којима се та његова култура и цивилизација очитује. Нисам узео сва питања из те тисканице него само она која за моју тему одговарају и стављат ћу их под мојим редним бројевима.

1. **Какови су сељани када се упореди с онима у оближњим селима, да ли су у чем бољи или гори?** Међу житељима у пет села ове парохије нема никакове нарочите карактерне и психолошке разлике, нити су они у чем бољи нити гори од житеља околних села. Исте врлине и исте мане својствене су свима.
2. **Да ли су на гласу као карташи, бекрије, да ли пуно пију?** Карташи на новац доста су ретки. Но бива, да си за време дугих зимских вечери и празничних дана и старији и млађи играњем карата на празно прекраћују време. Разуме се, да они то чине у помањкању тежње за корисном лектиром, јер су слабо или никако просвећени. Изузетака има, а нарочито су изузетци чланови српске земљорадничке задруге у Пушини јер им то дисциплина задругарска забрањује. Они се на својим задругарским састанцима забављају корисним разбиркама о пољопривреди, разумном вођењу gospodarства и свему другом што отвара шири духовни видокруг њихов.

Што се тиче бекријања и пића могу рећи, да бекријања у његовом смислу уопште нема, али да сви вољу пити нарочито ракију јер је имају, а вина немају, и њој су много одани и да им није нужде нитко ју не би продавао већ би ју сам попио као што и има подоста таквих појединаца. Она се пије у свакој могућој прилици. С њом се наздравља. Уз њу се весели и пева. Много их има и мушких и женских као страствених пијанаца. Кад им понестане шљивове или воћне ракије они ју производе од кукуруза. У јесен, кад се пуше по селу котлови, скупљају се око њих ракијаши, те се је велик део за време печења попије. По којем од њих прека је потреба да ју прода но ипак ју рађе попије. Један нпр. у Дреновцу подобар господар Р. Л. добије по 25 акова и сву ју било сам, било са другим љубитељима ракије попије. Дође му нпр. јутром који од њих а он с њиме у киљер или подрум па чашицу по чашицу и при све живљем разговору толико се изопију, да се поред бурета трештени пијани поваљају. Једна опет бедна сирота са своје четверо деце страсна пијаница Б. М. редовно сву добивену ракију сама попије а она и деца јој иду боси одрпани. И докле год траје ракије не трезне се. А добије је кад како по 7, 8 и више акова. Па и међу члановима црквено општинске скупштине, који би требали да су трезвени људи има ноторних пијаница. Комично је гледати како по који појединац или у двоје у троје тетурају кроз село пијани. Једном приликом посматрао сам са још двојицом људи стојећи на десној страни потока подаље од брви, којом се од куће Ивковића прелази на десну страну његову, како двојица тобож угледних дреновачких господара и црквено скупштинских чланова С. Б. и Р. Л. тетурају

пијани путем. Па кад дођоше до те брви – а доста је подугачка и уска, требало је преко ње да пређу. Но по оној народној: “И пијана кока знаде што је јастреб”, тако и ови учише своју слабост и погибелъ прелаза преко ње, а да се у воду не сруше. Ми их из прека љубопитно посматрасмо како се код брви зауставише и подуго се о нечем договараху, кад С. Б. упрти свог колегу на леђа кркаче и некако прететура с њим преко брви на другу страну. Но чим ступи са брви на земљу сруши се заједно са својим теретом на земљу. Помислим у себи: “Ето, то су црквено општински оци, који у црквеној скупштини главну реч воде”. Овоме С. Б. ракија је за чудо пријала и погодовала. У јесен се очигледно удебљао од ње. Но она му је ипак дошла главе. Једне хладне кишовите септембарске ноћи ове године враћао се из села од неког свог колеге мртав пијан па се срушио у дворишту близу кућног прага. Сутрадан су га нашли домаћи прокисла и прозобла. Унели су га у кућу и положили на постељу са које су га после девет недеља тешке и мучне болести и у гроб однели. Но да је онако пијан само у кућу био доспео, ништа му не би било.

Међутим, морам истину признати да при оваковом опијању ипак не долази до свађе и тучњава. Само је један за мог времена до данас на својој крсној слави св. Николе у пићу од убода ножем од стране другог опијеног главом платио.

3. **Да ли се људи често свађају на селу?** Бива и то но врло ретко. И ако долази до свађе, то бива само у сукобима због пољске штете коју много један другом причиња, у чему се испољава њихов егоизам на штету ближњег свога.
4. **Да ли се људи чврсто држе са својим рођацима или се на сродство више не пази?** У кућним задругама мало се на сродство пази. Долази до свађе и разлаза задруге. Међутим на ванкућно сродство добро се пази и поштује се.
5. **Да ли се што држи до кумства?** Држи се и цени више него друго сродство. Шта више и венчано кумство које иначе није никаково сродство цени се као таково и поштије се. Венчани кум узима се обично и за крсног кума деци.
6. **Да ли иду у оближње село на год. вашар или на славу?** На вашар иду јер је потреба. На храмовску славу такођер иду, но на забаве којих нарочито и нема не иду.
7. **Да ли сеоске девојке иду радити изван села у службу, или се сматра за срамоту да девојке оставе село?** Сматра се за срамоту, а мало која би и могла да иде у службу, јер је потребна породици.

8. **Где људи посуђују новаца: у банци, код трговца, сељака, у задрузи и т.д.?** Посуђују где год могу, но само их тешко и несавесно враћају.
9. **Да ли се јако деле сељаци једне вере од иновераца, католици, рецимо, од православних или не?** Не деле се много. Ипак од стране православних Срба много се више показује толеранције неголи од стране римокатолика. Наш народ не мрзи никога због његове вере. У том је он доста либералан, што код римокатолика није случај.
10. **Да ли свет иде радо у цркву?** О том ћу рећи у следећем поглављу кад буде реч и о религиозној свести народа. Но и овде ћу коју рећи: Иде само о великим празницима и недељама кроз цео ускршњи пост када приступа к св. причешћу ради опроштења грехова јер верује у Бога и бесмртну душу и њен загробни живот. Иде и младо и старо, но ипак не у броју како би требало. Има подоста немарњака.
11. **Имаде ли особито побожних људи?** На жалост нема. Само у Дреновцу има један доиста побожан и потпуно исправан православни христјанин, одличан са свима хришћанским врлинама, а у Мељанима има једна жена.
12. **Како они живе и какав им је глас међу народом?** Држе много до постова, цркве и молитве. Примерног су живота и поштовани су у месту. Ипак за то има их доста који им се подсмевају.
13. **Имаде ли људи који не верују у Бога?** Нема нарочитих. По који по мало сумња у Бога, али га за то ипак не одриче.
14. **Какви су то људи, добри или рђави?** Нису ништа гори него и остали. Једино што за цркву не маре нити ју кад похађају.
15. **Шта се о њима говори и мисли у селу?** Ништа нарочито. Запажава се само што не похађају цркву и не приступају к светој тајни причешћа, но нису за то нарочито презрени јер по живљењу и понашању не разликују се ништа од осталих.
16. **Да ли свет сада радије шаље децу у школу или је по старому?** У главном радо шаље. Но доста их има који би волели, да им дете не иде у школу, једно, што не схваћају важност и потребу школе, а друго, што због сиромаштва не могу дете пристојно одевено слати у школу, а највише, што им оно треба и код куће за пастира. Тако је и до сад бивало.
17. **Што ради дете када изађе из школе?** Прима се послова код кућне економије, па иде и на пашу, који посао на дете лоше утиче.
18. **Што каже учитељ, какови су ђаци у овом селу, јесу ли бистрији него у његовом пријашњем месту?** Некоји су казивали да су опазили разлику на горе у умној способности и њиховој карактеристици. А и сам сам као вероучитељ њихов, бивши на више парохија, опазео сам повелику процентуалну разлику у том.

19. **Колико се може казати, да годишње одлази на више школе?** За мојих 13 година овде из целе парохије од 2500 душа отишло их је само двоје, једно из Дреновца и једно из Пушине.
20. **Да ли је који сељак свршио ратарницу и вратио се кући господарити?** Никад ни један из ове парохије.
21. **Да ли у селу постоји читаоница?** У Дреновцу је постојала пар година са неких 40 чланова понајвише од чиновника и намештеника Гутманове фирме и лепо је напредовала и за друштвено-културни живот у месту много чинила. Но кривицом данашњег учитеља Лалоша распршила се је 1929. год. и до данас се није поново основала. У Пушини је пре пар година основана по данашњем вредном учитељу Стојкову. Но пошто су у њој чланови све сами сељаци са slabим смислом и разумевањем за њу, то она постоји данас више на папиру него ли стварно.
22. **Када је била основана прва читаоница?** Пре ових споменутих уопште их није било.
23. **Има ли певачки, тамбурашки збор?** Само у Дреновцу постоји тамбурашки збор од сеоских младића, а певачки је постојао за време учитеља Божића што сам на стр. 92. споменуо. После њега престао је. Данашњи учитељ Лалош поново га је основао и лепо је успевао. Но данас је тај збор некако умртвљен.
24. **Да ли у селу има “диван” или сијело или прело?** У Дреновцу је постојало пре 35. год. а после га нема нити га у другим селима има.
25. **Да ли се момци и девојке састају на сокаку?** Састају се.
26. **Где се игра коло?** Лети се игра вани где год. Но ипак ни лети а поготово зими игра се најрађе у сеоској биртији.
27. **Када се плеше, у суботу по подне или у недељу на вече?** Плеше се и недељом и празницима по подне и на вече.
28. **Како се свет забавља?** Никако нарочито. Понекоји у Дреновцу и Пушини забављају се картањем и “Мице” – Млина, а то је повлачење зрна пасуља по неким унакрсним геометријским линијама, налик нешто на шах, и то чини само млађи свет.
29. **Где се сакупља?** Зими где у чијој кући а лети где у хладу. Некоји Дреновчани састају се пред овдашњом поточном пиланом па на којој клади седе и картају се на ситни новац но понајвише напрасно из досаде времена. То бива недељом и свечаним даном и до подне и по подне.
30. **Да ли имаде забава по кућама, или даје забаву читаоница, ватрогасци, обртници?** По кућама их нема. У гостионици кад-тад дају се од стране гостионичара у Дреновцу или којом дилетантском

приредбом. И сељаци их радо посјећују особито дилетантске, но само они који могу платити улазницу. Међутим угура их се доста бесплатно.

- 31. Да ли имаде кредитна задруга, господарско друштво, земљишна заједница, погребна задруга?** Напред сам на страни 94. споменуо, да је за време учитеља Коркута постојала у Дреновцу земљорадничка задруга, вересијска удруга и господарска подружница, но да су све због неспособности Дреновчана пропале. Данас постоје земљорадничке задруге у ликвидацији и у Пушини као активна и напредна. Земљишну заједницу има свако село ове парохије, а погребних задруга нема. Оне постоје обично само у варошима и градовима. У нашим православним српским селима сахрањује покојника родбина са комшијама и сељанима. И том приликом приређује се част са обилном ракијом и вином где га има, што се назива обично “даћом” или “подушјем”. То је код нас Срба наслеђени обичај још из доба нашег незнабоштва и не одговара ни хришћанској ни друштвеној етици. Јер како се слаже са осјећајем пијетета прама покојнику а нарочито прама ожалошћеној породици утученој душевним и срдачним болом за губитком оца, матере или једног чеда – засести после сахране за трпезу па пити и јести до миле воље. Догађа се да бива ту и певања но не црквеног за покој душе. Кад се деси смртни случај код којег великог сиромаша, тада комшије и сељани не радо иду на покоп јер не очекују богату и масну даћу. Бива, да у појединим таквим случајевима мора општина интервенисати.
- 32. Да ли има у селу каквих других друштава?** Никаких до сад није било у овој парохији. Но пре пол године основана је у Дреновцу стрељачка дружина у којој има највише сељака. Показују лепог интереса за њу.
- 33. Да ли се момци на вечер клатаре и певају?** Клатаре се обично уочи недеље и свечаног дана и праве помало и буке. Но највише то чине тих дана пијани шумски радници којих овде увек има подоста. Узнемирују буком ноћни мир грађана а општинска управа и жандарска станица не спречава им то, ма да су дужни то да чине.
- 34. Како је са дечацима око 14 година који још не раде код куће, да ли се они скићу, праве ли какове штете?** Употребљавају се у економији у свему. Иначе се мешају међу одрасле, те несметано попримају њихове понајвише рђаве навике. Штете нарочито не чине.
- 35. Како је с комшилуком, да ли се пазе комшије (суседи)?** Углавном добро. Но има их много који се не трпе и свађају се, као што је то опћенити случај.

- 36. Да ли иду један другом на разговор и забаву?** Иду но не баш много. Обично иду на разговор к селском надриписару ако га има. Неких нарочитих забава нема, на које би се сакупљали.
- 37. Има ли случајева, да су суседи добри пријатељи?** Ретко га има. Они који су си најближе, обично се најмање воле. То некако лежи у самој природи човековој. Достојевски, тај највећи психолог каже: “Кад би могао некога да љубим, тај би морао бити негде далеко и сакривен, јер ако је човек близу па чим покаже лице, пропаде љубав.”
- 38. Или се не пази на суседе?** У главном се пазе, јер су у свагдањем животу ипак највише упућени једни на друге.
- 39. Да ли су врло често посвађени и зашто?** Не баш врло често. Но има случајева да се свађају због разних хотичних и нехотичних сметњи један другоме.
- 40. Свађају ли се само жене или и мушки?** Свађају се једни и други. Људи због разних сметњи један другоме, а жене због оговарања и љубавног трача.
- 41. Да ли се слажу људи истог презимена као даљни род?** Као род само се наслућује, али као таково не узима се у обзир.
- 42. Како је с кумством, да ли је то ближе него род?** Ближе и више цењено него обични род и то свакако због традиционално наслеђеног црквено-религиозног осећаја. Кум се сматра као други и важнији духовни отац новорођенчета.
- 43. Да ли се у селу рођаци држе скупа, или су у селу рођаци посвађани?** Ван кућни рођаци држе се скупа. Види оговор под бројем 4.
- 44. Да ли се рођаци често састају и када?** Често не. Састају се обично при свечаним приликама: о храмовској слави и крсним именима, но не само рођаци него и пријатељи и познаници. При тим састанцима најбоље се очитује родбинска љубав и пажња и пријатељско и познаничко поштовање. Домаћин се тада труди, да што је могуће боље почасте госте. А свака их кућа па и она најсиромашнија има подоста. Код којег се дома – доста и сиромашног скупи и по 20 људи, а код бољих газда и много више. О храмовској слави и крсном имену кољу се свиње, прасад, јањци, живад па и по које веће говече. О св. Николи многи Дреновчани прибаве 50, 60, и више кила рибе. Трошка се не жали јер мора да буде. Часте се, певају и веселе се својски, невезано, по два дана и много нанесу трошка домаћину. При одласку гостију из дома, постоји доста незгодан и штетан обичај по домаћина, да мора сваком госту напунити торбу разним јествинама, што се код народа “спремак” зове и што он носи кући, породици својој, која, – пошто није могла сва учествовати у домаћиновој слави као родбина, овим

“спремком” бар донекле учешће узме. То се сличном приликом домаћину – истина – узврати.

45. Да ли је сеоски год велика свечаност? Особито велика и свако јој се много радује.

Тада се куће – но ипак не све – крече, чисте и припреме обављају.

46. Како се онда забавља? Имаде ли плес, коло, да ли се пије и весели на пољу, на вашаришту? Разуме се. Једе се, пије и весели у гостионици, на пољу и под шатром. Коло игра обично уз гајдаша у које се хватају из свих околних села придошли момци и девојке. Рингишпил се врти по цео дан и на њем и деца и одрасли.

47. Да ли се иде на оближња проштења? Дабогме да се иде, колико из религиозног расположења, толико још више ради узврате сличне посете родбини и знанцима.

48. Да ли имаде у селу забава на покладе, да ли у приватној кући или гостионици? Има и бива само у гостионици где је има. А где је нема састаје се млађи свет у којој приватној кући на игру, коло.

49. Да ли имаде забава о новој години? Има само у Дреновцу. Дочим у другим селима праве забаве нема.

50. Како је за бербе, је ли онда весело? Бербе овде нема јер нема винограда осим који “Ноја” звани.

51. Имаде ли моба и мобара? То је овде непознато. Ради свако сам а ретко ко коме уз позајмицу.

52. Да ли имаде ногомет или групних каквих сељачких игара за јачање тела? Никаких таквих игара нема већ има ногомет и то само у Дреновцу под именом “Јанковац” за одрасле младиће но у којем ипак не судјелују сви.

53. Да ли се момци зими састају и картају? Бива да се састају и за то.

54. Да ли се девојке играју? Не.

55. Што се све у селу игра за забаву? Види одговор под бројем 28.

56. Има ли село своје властито гробље? Имају га сва села ове парохије, но само их сељани слабо држе у реду. Мора их се на то приморавати. До светиње његове слабо се држи. Пуштају у њих говеда и свиње. Један н.пр. у Дреновцу краомице је напасивао ноћу своје коње у гробљу.

57. Имаде ли лечника? Има само у Дреновцу н то један умировљеник. Но врши лечничку праксу.

58. Да ли свет уопће позива лечника? Позива радо кад год је у стању да плати лечничку таксу и лекове. Но таквих је доста мало. И они који га зову чине то обично касно, кад је већ свака помоћ немогућа. Одлази радо и у болницу, а лечи се и разним домаћим лековима.

59. **Да ли се стари радије завештаји и иду на проштења, или кад оболе радије иду лечнику?** Случајеви завета доста су ретки. Лечник се чешће тражи, но највише их се поверава судбини Божијој.
60. **Да ли се још иде врачарама и гатарамa?** До њих се још увек много држи, но карактеристично је, да се до домаћих не држи ништа, него се иде таковима у даља села 50 и 100 километара далеко. У Дреновцу има таква једна, обична неписменка, а иначе доста побожна. Она је осетила у себи “гаталачки дар”, па га само из материјалних разлога искоришћује на рачун лаковерног света који из далека к њој долази.
61. **Какове народне лекове употребљавају?** Разно корење, траве, лук, сланину, ланено семе и т.д.
62. **Да ли имаде бабица у селу?** Има само у Дреновцу. Позивају ју жене, но највише помажу саме једна другој.
63. **Како је са женама које обављају побачај – абортус – је ли то чини каква баба у селу или се за то иде у друго село?** Има таквих на жалост у парохији потајних. Разуме се, да се тиме баве старије жене а иде се и у друго село.
64. **Како то жене раде?** Трењем, истискивањем и бодењем а и пију штошта.
65. **Да ли се и тко бави сводством?** Тога у овој парохији нема. То је обрт за градове. Народ је у том доста моралан.
66. **Да ли се догодило у селу да је који газда прорајтао свој имутак ради пића у биртији и занемаривања свога господарства?** За мог времена на овој парохији десила су се таква само два случаја и то у Пушину. Народ, истина, воли да пије но само своју ракију које обично прилично има, али у помањкању исте, неће да даје своје паре за њу. Изниман је случај ако би је требало за год или крсну славу набавити.
67. **Да ли се могу виђети какове промене код младог света у погледу пића? Да ли се сада мање пије или више?** Промене нема. Пију стари и млади па и малој деци дају што је свакако за осуду. Напред негде споменуо сам, да се због многог пића ракије подмладак видно дегенерише. У самом Дреновцу има данас 16 телесних и душевних дегенерика.
68. **Како је са пушењем, да ли свет сада мање или више пуши?** Пуши се подједнако као и до сад. Пуши и старо и младо. Младићи пред својим старијима и вишима пуше незазорно.
69. **Како се у селу поступа кад се нетко жени?** Загледа момак дјевојку. Родитељи удесе те девојка долази не венчана. Бива то највише у тишини а по некад и са сватовима ма да не иду на венчање. Ако се не разиђу па доцније дође до венчања, онда к цркви дође само момак са

- младом и једним сведоком као кумом, тако, да другог сведока понајвише мора звонар замењивати. Част се тада обично не прави.
- 70. Кога се све зове у сватове?** Женитба са сватовима, било да девојка долази венчана или не венчана врло су ретки случајеви и тада се позивају родбина и знанци.
- 71. Што одлучује код избора девојке?** Морал и поштење најмање већ понајвише што увек и свагде: симпатија и мираз ма какав. Но код овог сиромашног народа није ни мираз увек одлучан, а ни симпатија баш много, већ највише природна потреба за женском и радном снагом у кући.
- 72. Они људи који воле да иду “у штету” с каквим се женама састају?** Нема ту много избора. Са онима које су “попустљиве” а таквих се обично и увек у сваком селу налази.
- 73. Како код поделе наслеђа пролазе женска деца?** Код постојећих задруга према важећем закону о задругама, удата женска чељад губе свако право на наслеђе. Ако отац или мати имају самовласног иметка, њега наслеђују равноправно сва деца па и женска макар и удана била.
- 74. Да ли се који дан у години не ради, јер се у селу догодио који важнији догађај у старини, па се поштује то, на пр. на становити дан је село било више пута потучено, па сељани не раде?** У Дреновцу и Пушину не раде на св. Прокопија, јер је тог дана некада туча све усеве потукла. Дреновчани кажу, да од кад су почели не радити на њег, да их од тад никад лед не бије. За мојих 13 година како сам овде доиста није било јачег леда ни знатније штете од њег. Мељанчани због туге не раде у све четвртке од Ускрса до Петрова, додуше код себе не, долим у друга села иду на рад. Дреновчани не раде ни у петке пред какав већи светац као што су: св. Ђурађ, св. Петар, св. Никола и пред велике Христове и Богородичине празнике и у још некоје мање светачке. Жене опет имају своје некоје дане у које се уздржавају од својих женских послова. Наравно, да је све ово празноверица од давнина наслеђена и не искорењива.
- 75. Да ли се пред “год” цело село уређује, куће крече, чисти изнутра и извана? Је ли то дан чишћења?** Не може се право рећи да јест. Како сам код питања 45. споменуо, крече се куће но ипак не све и то само изнутра. Кречење извана подузима се поново након више година. Нема свет креча. Не предузима се дакле темељно чишћење. Па и кад чине то и онда је то само “темељно”.
- 76. Пече ли се печеница за Божић?** Наравно да се пече. То је од давнина српски народни обичај. Не пече се само код најбедније сиротиње, а те

се у сваком селу налази. Но сви народни обичаји Божићни не држе се као нпр. доношење и спаљивање “Бадњака”. Бива положајник и приправља се чесница. Ношење Вертепа по децу не бива овде. Јер спаљивање “Бадњака” и ношење Вертепа као верско-духовни и историјско-алегоријски значај у вези са самим празником код овог народа посве је заборављен и не познат. Дочим печење печенице и месење чеснице има чисто практични значај, за телесни ужитак а положајник опет као празноверица, да му квочка боље на јајима седи и више пилића изведе, па се за то ти обичаји и нису заборавили. Значи дакле декаденца национално-верског и духовног живота њиховог.

- 77. Како је са Ђурђевим даном, па Ивањем?** Постоји традиција да су у ове дане вршени неки обичаји, но нитко ми не имаде рећи у чему су се они садржавали премда они ту по неким крајевима нашег српског харода још и данас постоје. Опет дакле значи, да је овај народ те обичаје напустио и заборавио. Неће то бити за то, што би они можда носили на себи незнабожачко или иначе протугверско или какво неморално обележје, већ просто због закржљавости верско-националног и духовног живота његовог.

Са овим 77-мим питањем завршићу. Има их још доста у поменутој тисканици за упознавање материјалног и културног стања села и његове цивилизације што их нисам овде ставио. И из ових што сам их изабрао и из датих одговора на њих као и из свег оног, што сам дотле у овом поглављу о том написао, може се, ако не баш потпуно, а оно барем доста приближно упознати стање просвете, културе и цивилизације народа ове парохије и увидети, да је оно доста јадно и бедно. Но оваково стање важи у главном и за остала многобројна српска села наша. Шта више, у многим од њих оно је још и жалосније. Да ја имам боље опајачко око и “вештије перо” овај приказ или опис мој био би много стварнији и очигледнији и показао би, да је ово стање много јадније и бедније него ли сам га ја умео овде приказати. Па да би слика бедног стања како којег села ове парохије, тако и многих других наших српских села јаснија била, исписаћу овде једну песму, или боље рећи: жалопојку о беди села од Радована Кошутића, једног од најреалистичнијих песника и писаца наших. Најцрњим бојама оцртава он забринутост сељака при натуштеном небу (у пренесеном смислу) и како му разне штеточине развлаче муку његову, те бедно здравствено стање села које се огледа на јадном изгледу деце његове, па опустелост и заборав цркве и покварени биртијски живот његов и онда, како га зеленаши пљачкају, а оно јадно и беспомоћно остало само себи. Ово је ево та песма:

СЕЛО

Кроз сутон вире села жалосна...
 Ко очајници људи чекају,
 У натмушено небо гледају
 Да гране једном зрака светлосна.
 Ал` измаглина леже изнова,
 Са тамо спреже више и више,
 И душу стеже, мокра, сирова,
 Па засужена душа уздише
 И залуд жељка зраке животне.

А брига иде тешка, велика,
 И носи собом слутње грозотне,
 Па људи стрепе и послушкују,
 И чују – вране како пирују
 Са њива зрно грабе, односе
 И с грактањем се јате, витлају,
 Ко да им с граком срце чупају.

Тако ето овај песник и писац иначе професор универзитета у Београду оцртава беду села нашега уопште, остављеног самог себи без да се ико од меродавних побрине за његов културно-привредни просперитет. Све што меродавни за њег чине то је, што му дају неку основну школску наставу од које оно скоро никакове користи нема као што сам то на стр. 98. споменуо. Оно бива само исцрпљивано и изсисавано. Исцрпљује га држава са својим прекомерним даћама не само пореским него и разним таксеним. Само један пример: кад сељаку треба обитељска или задружна извесница или родословље, он није кадар насмоћи новаца ни само за таксене марке, јер за прве три душе што долазе у њој такса је по десет Дин. а за сваку следећу по пет Динара. Код једне задруге било је – рецимо 44 душе у родословљу. Кома је оно требало имао је да плати пет Дин. таксу на молбу и саме биљеговине још 235 Дин. Па долази ту још и нека пристојба свештенику за издање истог. Тако је огуљен на таксама при судбеним и парбеним поступцима. Надаље је огуљен и разноврсним бановинским, општинским и верским даћама, па банковним каматама ако је на несрећу дужан и онда трговцима, кајишарима и разним спекулантима. Сви га са свију страна гуле а он јадан беспомоћан стење под тим теретима који му сву његову мучну зараду однесу те тако рећи без своје кривице осуђен је да целог века свога у патњи и оскудици бос и подеран много пута и гладан бедно тавори

живот свој. Сви су сталежи у интересу свом организовани а само село – земљорадници нису. Ових дана покренули су некоји интелектуалци и јавни радници који саосећају беду села (а тих је веома мало) идеју организације малих господара пољопривредника, дакле сеоског сталежа те је ишла и депутација од више стотина људи у Београд к председнику владе Др. Сршкићу са израђеним правилима, а овај уместо да је изишао у сусрет овој посве нужној и по сељака спасоносној идеји, он је депутацију хладно и презриво одбио придавајући сасвим обратни и деструктивни циљ овој идеји. Дакле нека и надаље кукавни сељак остане од никуд незаштићени објекат за експлоатацију свих осталих сталежа и разних кајишара и спекуланата. Напред сам споменуо (стр. 114.) да су моји сељани пакосни и завидљиви свима бољима од себе свој господи па и мени свештенику своме. Ја их разумем. Такав би и ја био да сам у њиховом положају.

На све ово алудира и поменути Радован Кошутић у својој једној другој песми о радном народу и ја ћу је овде такођер преписати, јер је стварна и истинита. Она гласи:

За кога ореш орачу?
 За кога плуг ти надире,
 За кога снага понире?
 Да ли видиш, да ли знаш?

.....

За ког мишице напрежеш,
 За ког жиле истежеш,
 Издржи,
 Исисан
 Сав у патњи исклесан,
 Ко ме мука, ко ме рад?
 – Пита твоја нејачад –
 Ко ме тешки крвав зној
 Радениче,
 Бездомниче,
 Брате мој?

.....

Живот ти је читуља,
 Лице – земља жутуља,
 Рука – туђа грабуља

Грабуљаш,
Лопаташ,
А за кога, да ли знаш?
За кога радиш радниче?

Како се она прва песма тако и ова односи на наше село и сељака уопште, односе се оне и на села моје парохије. Али шта ћу им ја! Ја сам мален и немоћан да им помогнем. У Пушкину се иницијативом вредног учитеља Стојкова (в. стр. Споменице 98) организовала земљорадничка задруга, која ће само донекле, дакле врло мало олакшавати својим члановима њихово тешко стање, дочим и надаље остају у главном “остављени сами себи” мученици и аргати највише за другог неког.

Да је овако, криво је опште стање просвете, културе и цивилизације, како се оно инаугурише од стране најкомпетентнијих државних фактора у краљевини нашој, којима још увек много мањка од правог и здравог смисла за организацију опште-народног живота у држави у смеру просперитета његовог. Једино што су за ових 14 год. самосталног живота ове проширене краљевине наше успели, то је, да су цео управни апарат државни толико комплицирали, да то већ и самим непросвећеним сељацима у очи пада и много од тог трпе и они и сви остали грађани у држави. У том апарату ангажовано је данас дупло више чиновника и службеника него што их је пре формирања ове државе на истом територију било, па још он ни из далека не функционира онако прецизно као онај пређашни. Ту множину чиновничког и службеничког особља и непрецизност администрације објаснио ми је 1930. год. шеф једног одељења Банске управе у Загребу тиме, да се данас цео живот у држави одвија много бржим темпом него ли у предратно доба и да би за службу механизма и тока његовог још и више чиновника требало но што га данас има, али да државни буџет који је већ и тако са личним и другим издатцима преоптерећен не дозвољава.

Празне речи! Мањка систематика, једноставност, савесност, строг надзор и дисциплина. О овом ћу више рећи доцније међу приметбама, ако само добијем вољу и времена за то.

У Слат. Дреновцу 21. новембра 1932.

Амвросије Поповић
јеромонах администратор

A black and white photograph showing three men in dark suits and ties seated in the foreground, looking towards the right. They appear to be in an audience or a formal meeting. The background is blurred, showing other people and what might be a stage or a presentation area. The lighting is somewhat dim, creating a serious and professional atmosphere.

Хисторија културе

Боривој Чалић

Новаја и основашељнаја славено-сербскаја [...]

Калиџрафија – ѿрва калиџрафија Захарије Орфелина

Поводом 250-годишњице књиге

Године 1759. отворен је за јавност Британски музеј и формирана је његова библиотека. Исте године умро је Георг Фридрих Хендл, а рођени су, најављујући нека нова времена, Роберт Бернс, Фридрих Шилер и Жорж Дантон. Волтер је, тада то и не слутећи, објавио једно од најславнијих дела светске књижевности, свог *Кандида*. Седамнаестог фебруара, о св. Теодору Тирону, била је чувена гозба српске књижевности – слава у манастиру Хопову. Ту је нешто раније истог дана, млади манастирски искушеник Димитрије Обрадовић постао монах Доситеј. Двадесет петог марта Викентије Јовановић Видак устоличен је за темишварског епископа, а с јесени је Јован Рајић постао професор сремскокарловачке латинске школе.

Исте године, у Сремским Карловцима, у својој “бакарној типографији”, Захарија Орфелин отиснуо је књигу *Новаја и основашељнаја славено-сербскаја [...] Калиџрафија*,¹ намењену “в ползу и употребленије славено-сербскија учашчијасја јуности” у Покрово-богородичиним школама које је 1749, по руском узору, основао архиепископ и митрополит Павле Ненадовић. За Орфелина, тада већ архиепископско-митрополитског илиричког канцелисту, више није било тајни у коришћењу бакрорезне технике. Иза њега су две бакрорезне књижице – окружница Павла Ненадовића *Крашкoје о боѿюдодобајушчем шелу и крoви Христѿовој ѿкло-њенице*² из 1757. и катехетски текст *Орѿодоксoс омолоѿија*³ из 1758.⁴ те три самостална графичка листа – *Расиѿеће Христѿово*⁵, *Боѿородица Бођанска*,⁶ и *Св. Трoјица и арханђел Михаилo*⁷ из исте године. За отискивање у бакрорезу

1 Георгије Михаиловић, *Српска библиоѿрафија XVIII века*, Народна библиотека СР Србије, Београд, 1964, 49-51(бр. 36).

2 Г. Михаиловић, *Исѿо*, 46-47 (бр. 34); Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, Матица српска, Нови Сад, 1978, [309] (бр. 89).

3 Г. Михаиловић, *Исѿо*, 48-49 (бр. 35); Д. Давидов, *Исѿо*, 310 (бр. 90).

4 В. Теолошке бакрорезне књиѿе Захарије Орфелина, <приредно Владимир Вукашиновић>, Изд. Хаѿи Будиша Вишњић, Панчево, 2006.

5 Д. Давидов, *Исѿо*, [296] (бр. 69).

6 *Исѿо*, [296]-297 (бр. 70).

- 7 *Исџо*, 297 (бр. 71).
- 8 В. Jelena Todorović, *An Orthodox Festival Book in the Habsburg Empire: Zaharija Orfelin's Festival Greeting to Mojsej Putnik (1757)*, Ashgate, London, 2006. (са старијом литературом).
- 9 Детаљан опис у Д. Давидов, *Исџо*, 310-314 (бр. 91 и сл. бр. 142-150).
- 10 Музеј Српске православне цркве, Београд, Остатина Радослава Грујића, Старе српске књиге, 353.
- 11 Нечитко.
- 12 Псалом 142, 1: Господе, услиши молитву моју.
- 13 Чедомир Денић, *Прва Калиграфија Захарије Орфелина, (у) Сусрећи библиотеграфа у сјомен Др Георгија Михаиловића '85*, Народна библиотека Др Ђорђе Натошевић, Инђија, 1986, 42.
- 14 Уп. Душан Панковић, *Српске библиотеграфије 1766-1850*, Народна библиотека Србије – Библиотека Матице српске, Београд – Нови Сад, 1982.
- 15 МСПЦ, ОРГ, Архивалије, 212. В. Рад.[ослав] М. Грујић, *Прва Српска Гимназија у Новом Саду, (у) Лешојис Машице српске*, Нови Сад, 1927, књ. 313/1-3, 373; Срета

могла је бити предвиђена и раскошна рукописна споменица *Поздрав Мојсеју Пушнику*, којом је 1757. поздравио усточице овог архијереја у трон бачких епископа.⁸ На самом почетку свог просветитељског, књижевног и уметничког рада Захарија Орфелин се показао као свестрано даровита стваралачка личност.

Намењена ученицима и практичном школском раду, Орфелинова прва *Калиграфија*,⁹ у коју је уложио много труда, доживела је судбину свих уџбеника. Као школска књига потрајала је до смрти Павла Ненадовића 1768. и гашења сремскокарловачких школа наредне године. До данас је остао сачуван само један примерак књиге и то дефектан (без табле 22).¹⁰ На полеђини последњег листа, остављен је 1763. данас већ слабо читљив и избледео запис на латинском језику: Inqui[...]¹¹ / Domine exaudi orationem¹² и нечитак потпис. Почетком 19. века, у доба архиепископа и митрополита Стефана Стратимировића, један примерак књиге налазио се још у архиепископско-митрополитској библиотеци.¹³ Издање, међутим, није забележено у рукописној библиографији Лукијана Мушицког, а касније ни у *Историји српске књижевности* Павела Јозефа Шафарика.¹⁴ До књиге нису дошли ни свестрано обавештени Димитрије Руварац ни Тихомир Остојић, писац до данас јединог монографског приказа Орфелиновог живота и рада. *Новаја и основашљнаја славено-сербскаја [...] Калиграфија*, прва калиграфија Захарије Орфелина, задуго је остала непозната и веома касно је ушла у видокруг научне јавности.

2.

Не зна се како је Орфелин дошао на помисао о изради уџбеника за лепо писање. Могло га је на то потаћи и властито учитељско искуство. Не зна се ни колико је дуго и како је на њему радио. Таблу бр. 5 исписану у форми писма сину датирао је у Новом Саду 5. маја 1756, а посвету архиепископу и митрополиту Павлу Ненадовићу, у Сремским Карловцима 30. маја 1759. године. Ако се стварање ове књиге може поставити у оквире наведених датума, ваља приметити да је у том случају Орфелин започео рад у Новом Саду, док је још био учитељ славенске школе. Онда је 18. фебруара 1757. саставио учитељски извештај који је потписао као “Захариј магистер”.¹⁵ Ту је 6. јула датирао и *Поздрав Мојсеју Пушнику* да би до 17. августа већ прешао у Сремске Карловце. Пратећи Павла Ненадовића, боравио је од почетка септембра 1757. до краја јануара 1758. у Бечу.¹⁶ Могло би се претпоставити да је тај боравак искористио за набавку потребног материјала, али и за упознавање с оновременим немачким и аустријским приручницима за калиграфију.¹⁷ Вероватно је тада набавио и најновију аустријску калиграфију, ону Јохана Георга Шванднера (Johann Georg

Schwandner) *Austriaci stadelkirchensis dissertatio epistolaris de calligraphiae nomenclatione*, objavљenu 1756. у Бечу. Књига је сачувана до данас у Орфелиновој библиотеци.¹⁸ На њој је запис: “4 крменцлиа у Бечу”, с нечитком годином (можда 1758).¹⁹ На основу још једног примерка Шванднерове књиге сачуваног у Патријаршијској библиотеци,²⁰ Мита Костић²¹ уочио је њен утицај на Орфелинов трећи²² калиграфски приручник – *Славенскују и валахијскују калиграфују*²³ (1777/78). Тај примерак поклатио је у Бечу 20. августа 1771. царски архивар Фрајслебен (Freysleben) народном секретару Павлу Ненадовићу Млађем. Мада би се то, с обзиром на блиско време издавања очекивало, утицај аустријског калиграфског приручника готово се не уочава у Орфелиновој првој *Калиграфуји*. Након уводног дела о калиграфији, писаног латинским језиком, Шванднерова књига доноси свега два низа латиничних слова, отиснутих у неколико варијанти, по два на свакој табли, те даље искључиво декоративне елементе, оквире, заглавне украсе и цртеже начињене једним потезом пера. Намењена, чини се, искључиво канцеларијској употреби, она не садржи ни једну дидактичку компоненту које су снажно присутне у свим Орфелиновим калиграфујама, а њене табле не доносе ни један текст, чак ни као илустрацију могућности калиграфског писања. Уколико се о утицају може говорити, он је ограничен искључиво на ликовне елементе и може се заиста уочити само у Орфелиновој *Славенској и валахијској калиграфуји* и њеном рукописном предлошку, како је то већ приметио Мита Костић. Блиски одјек Шванднерове књиге видљив је, међутим, на декоративним елементима архијерејске грамате архиепископа и митрополита Павла Ненадовића темишварском епископу Викентију Јовановићу Видаку, коју је Орфелин исписао 1759. године. Извесну сличност не само попречним форматом већ и обликовањем слова, те исписаним поучним текстовима, Орфелинова *Новаја и основашељнаја славено-сербскаја [...] Калиграфуја* показује у односу на књигу *Neue und gründliche Calligraphia*²⁴ Јохана Штепса (Johann Stäps), издану 1727. у Лајпцигу те на *Elementa caligraphiae*²⁵ Јохана Кристофа Албрехта (Johann Christoph Albrecht), издану половином 18. века у Нирнбергу. Обе су књиге, такође, бакрорезна издања. Могућно је да је неку од њих, али и друге калиграфске приручнике онога времена, Орфелин такође видео за време свог боравка у Бечу. Амбициозно замишљена и раскошно изведена Орфелинова *Новаја и основашељнаја славено-сербскаја [...] Калиграфуја* исказала је не само богатство његовог талента већ и знатно уметничко опредељење које надилази практичну намену књиге. Као једини српски уџбеник за учење брзописа, књига је значајна и за праћење историјског развоја ћириличног писма и сагледавања раста утицаја руске графије код Срба.²⁶

Пецињачки, *Учишћелски извештаји о бачким школама из 1756/7. школске године*, (у) *Зборник за друшћивене науке*, Матица српска, Нови Сад, 1983, 153. Ни Грујић помињући извештај, ни Пецињачки касније га објављујући у целини, нису у потпису “Захариј магистер” препознали Орфелина, или бар тај налаз нису ничим истакли. Његова драгоценост је и у томе што је извештај Орфелинов аутограф.

- 16 Сава Паланчанин, *Data Orfeliniana*, (у зборнику) *Орфелиново Жишћије Пешра Великој 1772-1972*, [приредно Лаза Чурчић], Библиотека Матице српске, Нови Сад, 1972, 4.
- 17 Никола Гавриловић, *Орфелинове калиграфује – уџбеници за српске и румунске школе*, (у) *Српска графика XVIII века*, уредио Динко Давидов, Балканолошки институт САНУ – Матица српска, Београд – Нови Сад, 1986, 230.
- 18 Патријаршијска библиотека, Београд, сигн. Орф. 2.
- 19 В. и Тихомир Остојић, *Захарија Орфелин: живош и рад му*, Српска краљевска академија, Београд, 1923, 197.

- 20 Патријаршијска библиотека, сигн. П IV 528.
- 21 Mita Kostić, *Zacharias Orfelins Kalligraphie*, (у) *Archiv für slavische Philologie*, Berlin, 1915, 36/1-2, 160-161.
- 22 Орфелин је своју другу калиграфију *Новејшија славенскија прописи* реализовао такође као бакрорезну књигу и објавио је у 1776. у Сремским Карловцима. В. Г. Михаиловић, *Исшо*, 130 (бр. 131) и Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, 315-316 (бр. 94 и сл. 154).
- 23 Захарија Орфелин, *Славенскаја и валахијскаја каллиграфија или настављеније к њравилному писанију*, в Карловце Сремском, 1778. В. и фототипска издања: Југославија ЕКО, Београд, 1990. и Динко Давидов, *Српска уметничка ћирилица*, Просвета, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1994. Рукописне табле из 1777. које нису ушле у бакрорезно издање сачуване су у Патријаршијској библиотеци. Фототипско издања: Свети архијерејски синод СПЦ, Београд, 1992. и Д. Давидов, *Исшо*.
- 24 В. у дигиталном облику на интернетској адреси: <<http://libris.kb.se/bib/10923024>> (31. 05. 2009.). На једној од табли своје калигра-

3.

Новаја и основатељнаја славено-сербскаја [...] Калиграфија побуђивала је до сада интерес и због стихова који прате и објашњавају текст на таблама. Испевани у пољском тринаестерцу, омиљеном Орфелиновом стиху, окарактерисани су и као прва поезија у српској књижевности намењена деци,²⁷ а три су дистиха уврштена у антологију српског епиграма за децу.²⁸ С осталом Орфелиновом поезијом сабрани су и међу његове *Песме*.²⁹ Пажња је поклоњена и песми *К њаждашељу* којом је *Калиграфију* завршио.³⁰ Та песма је адаптација истоименог поетског састава којим је Симеон Полоцки завршио свој *Псалтир рифмоворнаја* (Москва, 1680). Уочава се и овде Орфелиново умеће адаптације па и непосредног преузимања. Од осамнаест тринаестераца те песме, девет је директно преузето од Полоцког. Таква, по тону необична, песма која се осврће на завидне критичаре, своје место у овој књизи нашла је, вероватно, на трагу манира, не тако ретког у оно време, којим се аутор унапред оправдава за евентуалне недостатке и погрешке.³¹

Прозним текстовима исписаним на таблама – руско-словенским, немачким, латинским и грчким језиком није до сада посвећена никаква пажња. Тек успут поменута је њихова педагошко–моралистичка садржина.³² Међутим, и њих би требало посматрати као део Орфелиновог књижевног или бар стваралачког опуса. Мудре мисли, изреке и моралне поуке исписане на таблама подижу ову књигу на много виши ниво и уз њену виртуозну ликовну компоненту чине да се она може сагледати као дело прожето јединственим синкретичким односом, слично начину на који је Орфелин такав однос уградио у *Поздрав Мојсеју Пушнику*, али и у друге своје радове, књижевне и ликовне. Због тога се, када је реч о целокупности Орфелиновог опуса и о тим текстовима мора у пуној мери водити рачуна. Иако највећим делом неоригинални, за разумевање Орфелиновог духовног профила и у светлу свега што се о његовом образовању не зна, они откривају каква је све знања овај стваралац имао већ у раном периоду свог стваралаштва. Уз библијске, новозаветне, изворе појављују се цитати из популарних дела Томе Кемпијског и Јохана Ритмајера, дакле, и из католичке и из протестантске моралне теологије, те цитати сентенци античког наслеђа. Ту је и чувени Овидијев стих “*Est Deus in nobis*”, који, кад говори о песницима, помиње и Сервантес у свом *Дон Кихоту*. Ако се *Зрцало науке*,³³ рукописни спис још увек неразрешеног ауторства, може прикључити опусу Захарије Орфелина, не би заиста требало ни у случају прве *Калиграфије* и извора морално-поучних текстова гравираних на њеним таблама бити места чуђењу. Захарија Орфелин био је већ у својим младим годинама добро образован и већ оформљен стваралац који је, уз неспорни талент и вештине, владао несвакидашњим знањима. Једном ће се, ваља се надати, поуздано утврдити где их је, како и када стицао.

Новаја и основатељнаја славено-сербскаја [...] Калиграфија
– текстови³⁴

1. Насловни лист

Медаљон с насловом

Новаја и основатељнаја славено-сербскаја с приложенијем немецко – латино – греческаго алфавита и прикладов Калиграфија в ползу и употребљеније славено-сербскија учашчијасја јуности. Написал, содјелал; в бакарнеј својеј типографији печатал и издал Захарија Орфелин архиеп[и] (с)к[о]по митрополитскиј иллирическиј канцелист. 1759 в Карловце.

Натпис око руба медаљона

Zachariae Orphelini Erzbischofflichen Illyrischen Cancellistens Neue Illyrische Caligraphia, zum Gebrauch der Lehrenden Jugend vorgesetzt

Натпис у горњем делу оквира, око медаљона са стилизованим приказом св. Тројице

Где с Б[о]гом начинајет, там и конец с њим бивајет

У доњем делу оквира, изнад медаљона са симболима еванђеоских теолошких врлина (вера, љубав, нада) иницијали

З О

2. Посветни лист, двоструке ширине у односу на књигу, пресавијен на десној страни

Преосвјашчењејшему, Превосходитељнејшему, високо же достојњејшему іосіодину, іосіодину Павлу Ненадовићу Божијеју милостіју православному архиепископу карловачкому и всеіо в цесаро-краљевских наследних земљах и державах обрешајушчиіосја славено-сербскаіо и валахијскаіо народа мистройолишу, и обојих цесаро-краљевских величеств іајному совјетнику

Слово “П” у речи “Превосходитељнејшему” стилизовано је од два анђеоска лика, који између себе држе архијерејску митру. Изнад које је натпис

Положи Г[о](с)[іо]д венац на ілаву ішоју.

Слово “П” у речи “православному” стилизовано је од мушког и женског лика, који између себе држе венац. Изнад је натпис

фије Штепс доноси образац писма сину.

25 Исто, < <http://libris.kb.se/bib/11241177> > (31.05.2009.)

26 Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, <1971>, 195-197.

27 Светозар Малешев, *Азбучник благодасности*, Змајеве дечје игре, Нови Сад, 1997, 52.

28 Баш најмање *йесме*, [приредио] Мирко С. Марковић, Српска читаоница и књижница у Иригу, Нови Сад, 1992, 7.

29 Захарија Орфелин, *Песме*, <књигу за штампу приредио Лазар Чурчић>, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1983. Пет дистиха исписаних на табли 10. грешком је остало неуврштено.

30 Бернард Џонсон, *Неки видови јесништва Захарије Орфелина*, (у зборнику) *Од барока до класицизма*, приредио Милорад Павић, 2. изд., Нолит, Београд, 1973, 143-145. (Српска књижевност у књижевној критици, 3).

31 Такву ограду Орфелин је изрекао и при крају предговора *Славено-српском маџазину* (1768).

32 Н. Гавриловић, *Исшо*, 231.

Corolla nobilitatis

33 Захарија Орфелин, *Зрцало науке*, с предговором Д-ра Димитрија Кириловића, Матица српска, Нови Сад, 1952. В. и Стеван Јосифовић, *Орфелиново Зрцало науке*, (у) *Зборник Мајице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, Књ. 1, <49>-61.

У доњем десном углу, испод оквира текста је сигнатура
Орфелин вирезал

За, ђ³⁵ – 4. Посветна епистола

Ваша екселенција преос[вја]шчењејшиј и високодостојњејшиј Г[о](с) [по]дине, Г[о](с)[по]дине архи-епископе и митрополите, милостивјејшиј мој господине и архипастире!

34 У прилогу се доносе сви текстови исписани на таблама *Калиграфије*. Овде се објављују и надом да ће њихови за сада неутврђени извори бити у будућности препознати и разрешени. Скраћивања су разрешена угластим заградама, а надредна слова стављена су у округле заграде.

Как в скоро ја сије ради славно-сербскија учашчијасја јуности настојашчеје писменнаго художества дело на свет произнести умислих, пришло мње тот час на памјат, јеже сицевоје прехвалному вашеја екселенцији имени причитати имушчи ја много к сему виње; Главнаја же что ваша екселенција при прочем о благостојанији честнаго клера и славнаго народа нашего славно-сербскога архи-пастирском попечительстве најпаче школи и науки нужднија в Србију вовести прилежњејше труждајетсја.

35 Једини лист с обострано отиснутим текстом.

Таковија вашеја екселенцији о школах и науках труди самоје јелико повсех уже местех, толико на(јпа)че покровобогородичних карловачких училиштах и в њих обојему чину потребујушчих славно – латино – немецко – греческих наук основательноје доволно свидетелствујет.

Отсјуду ја повод имушчи дезнул сије предитулованоје дело вашеј екселенцији воглубочајшеј покорности дедицирати, смирењејшије просјашч всежеби ваша екеленција (не на малејшество дела но в нем содержиму народнеј јуности корист призревше) сије благоутробњејше примити мње же отеческого и архипастирского високоју милостију и в напред благонаклонниј пребити изволили, которују ја за височајшиј верх мојего счастьяј почтити и тојужде јакоже с настојашчи(м) следователе и иними полезними дели дражајшеј јуности по всјакој возможности мојеј послужити до последњадо мојего дне тшчатитисја буду, непременноже обаче остати тако, јакоже јесм вашеја екселенцији покорњејшиј и вседолжњејшиј слуга Захарија Орфелин.

В Карловце Сирмијском дне 30. м[е](с)[јац]а маја 1759.

5. Табла 1.

N.V. [nota bene]. Лучшаго ради каждого писмене изученија, новоначеишиј отрок должен от прикладов, листа 1, 2, 3, 8, 9, 12, 16, 17, 18, 23, 24, 25, поједину токмо врсту, как например здје горе а б в г д, на целом својего прописа обороте писати, и тако даље но понеже к сицевому изученију најлучшиј способ јест перо; того ради знати надлежит, јако сего начина

скораго писанија перо сице творитсја, то јест: зарезати мало на једну страну к себе, и озгор добре постругати: и како на једну страну зарезано, тако на тују писавше и держи, с којим весма скоро сеј начин постигнути можно.

36 данас Гронинген у
Холандији.

Как часѣици ѿ рјаду ѿрилаѣиѣ' зје гају
Jeже цело производ' писма, предлагају.

6. Табла 2.

Зде азбуки слов разних сложит' имех вољу:
Дотле пиши донеле всја избикнеш, мољу.

7. Табла 3.

<i>аѿосѿол</i>	<i>блажениј</i>	<i>владешельсѿво</i>	<i>ѿосѿодсѿво</i>	<i>доброша</i>
<i>јесѿешсѿво</i>	<i>живоѿниј</i>	<i>зјелошуй</i>	<i>земниј</i>	<i>имјанно</i>
<i>исмаил</i>	<i>кровноје</i>	<i>људсѿво</i>	<i>менанѿес</i>	<i>небесноје</i>
<i>онисим</i>	<i>ѿраведноје</i>	<i>родсѿво</i>	<i>слагодѿољубије</i>	<i>ѿвергодѿи</i>
<i>умниј</i>	<i>француз</i>	<i>хироѿонија</i>	<i>царсѿвенниј</i>	<i>цицера</i>
<i>человеческоје</i>	<i>шимф</i>	<i>шѿајерскиј</i>	<i>јулейѿовиј</i>	<i>Оле!</i>
<i>јаросѿниј</i>	<i>канѿиѿа</i>	<i>ѿсалом</i>	<i>ѿавор</i>	<i>иссой</i>
<i>Арха[нѿе]л</i> <i>ѿ[аври]л</i>	<i>Б[о]жесѿво</i>	<i>Владичесѿво</i>	<i>Г[осѿо]г(с)ѿво</i>	<i>Димиѿриј</i>
<i>Есѿир</i>	<i>Жерѿва</i>	<i>Звон</i>	<i>Земља</i>	<i>Иванов</i>
<i>Иисус</i>	<i>Камен</i>	<i>Лукорас</i>	<i>Марлѿан</i>	<i>Неаѿолис</i>
<i>Перлијада</i>	<i>Рождесѿво</i>	<i>Сахарина</i>	<i>Тимошеј</i>	<i>Учиѿель</i>
<i>Филиѿи</i>	<i>Хр[и](с)ѿос</i>	<i>Царсѿво</i>	<i>Человек</i>	<i>Шѿајермарк</i>
<i>Идол</i>	<i>Онисифор</i>	<i>Јаков</i>	<i>Ксеркс</i>	<i>Псалѿир</i>

В реченијах приклад зје чисто полагају
Дражајшеј јуности писати так дају.

8. Табла 4.

Во Фрисландији в месте Гренингу³⁶ живјаше некиј муж, именем Јоанн Кантор, иже родил јединаго сина, коториј такој разум имел, да он удобе

- 37 В. Боривој Чалић, *Нейознайшо "йисмо" Захарије Орфелина сину, (у) Љейойис двије хиљаде осме*, СКД "Просвјета", Загреб, 2008, 156-161.

нечто в ум принјати, разумети, и в ползу своју употребити можаше. Ошчутивши же отец jeho тајној разуме в сине овом, ашче и убожен, однак по всеј возможности вручи jeho добрим прецептором. Отрок же тој тако учено приљежаше, да преже десјатих возраста својего лет неточију С[вја]шченноје писаније јавно профитирал, но и в правах изучилсја так, что достојне в јурисутриускве доктус бити. О котором отроце слух и до самага цесара Фридриха третијаго пришел, иже абије срдечно пожеливши видети jeho, послал неточију и нему посланики, но и писаније написал дружевне jeho к себе пријти просил.

Чаго! З сеіо йриклада учисја йисаџи,
А Кантору младому прилеж равен стати.

9. Табла 5.³⁷
Љубезни сине!

Понеже всемогушчиј и Премилосердниј Б[о]г, Создатель Неба и Земљи, јест всевисочајшаја Премудрост, и от него, аки от безконечнаго и неудоб почерпаемаго Источника, всјакаја проистекајет, и теми пребогатно дајетсја, Которији jeho со Сокрушенни(м) и Смиренни(м) Ср(д)цем призивајут; Того ради, Љубезни Сине мој, бојсја Б[о]га, храни Заповеди jeho, пребивај в Чистеј М(о)литве, приљежен в деле Својем буди, и тој не лишит тја присуствија прес(вја)таго Свое(ја) Д(у)ха, и ја буду непременно

Твој верниј отец
Аирахаз велтмерис

В Ново[м] Саде
5го маја 1756

Краснејшиј приклад сеј, в посланији сину,
Не без ползи предложих, за љубов једину.

10. Табла 6.
Скоройисниј великиј верзал йредлаїају,
В једниожди записат', новејше дају.

11. Табла 7. – без текста и стихова

12. Табла 8.
Фундус канцлај йисменах ново йредлаїају
По начину чистому јуности здје дају.

13. Табла 9.

Ашче пошшичиисја љубити Б[о]га, во всем изобилије будеш ти.
 Б[о]г јест свеш, и кшо на него уйовајеш штоо просвешчајеш.
 Все, жеже швориши, разумно швори, но конце смойри.³⁸
 Кого Б[о]г возвисиши хошчеш, штоо никшо умалиши можеш.
 Кшо смирено просиш, на ползу шоршиш, шому даши не косни.
 Прилежаније крейкоје, часшо и разум и художество получајеш.
 Раба разумва да љубити душа твоја, и не лиши је то свободи.
 Старшим чеш, равним учтивост, младшим дружба дај.
 Требујушчому дажд, а ученнао моби, шослужен будеши.
 Училиштинао праха не прешершевиј, шрудно мудрим шанеш.
 Философија истиннејша јеш, жеже помниши смерш.
 Хришту кшо шоследујеш, в ц[а]р(с)твије небесноје пријдеш.
 Ошкривајашајну, шоубљајеш верност, и не имаш грута.

14. Табла 10.

Екшракш славенскија калиграфши

1. О јуносте сербскаја приљез в шервих знаши,
 Како сербској скоропис надобно писати.
2. Таже фрактур, или так писма ц[е]рковноје,
 Жеже типу московскому бивајет сходноје.
3. Не иначеж между том скоропис гражданскиј,
 Иже канцлај зоветсја, или канцеларскиј.
4. При сем нужно и фрактур, канцеларскиј знати,
 Како фундаментално а красно писати.
5. Скоропис сеј зриши первише нова,
 Волно тебе писати буди нека слова.

15. Табла 11.

Всјакаја душа влашем шредержашичим да шовинујешсја њеш до власт
 ашче не ош Б[о]га: сушчија же властш, ош Б[о]га учинени суш. Темже
 шрошвиљајсја властш, божију шовеленију шрошвишсја: Прошвиљајушчисја
 же, се в шрех пријемлуш. Књази бо не суш бојазн добрим делом, но злим.
 Хошчешижели не бојашисја властш: блатоје швори: и имеш будеши шохвалу
 ош него. Б[о]жш бо слуа јеш, шебе во блатоје. Ашче ли злое швориши, бојсја:

38 Quidquid agis, prudenter agas et respice finem (Gesta Romanorum). Све што радиш, ради мудро и мисли на крај.

39 *Посланица святой айосшола Павла Римљанима, 13: 1.* Свака душа да се поковава властима које владају, јер нема власти да није од Бога, а власти што постоје од бога су установљене. 2. Зато ко се противи власти противи се уредби Божијој, а који се противе, примиће осуду на себе. 3. Јер старјешине нису страх за добра дјела него за зла. Хоћеш ли пак да се не бојиш власти? Чини добро, и имаћеш похвалу од ње. 4. Јер је слуга Божији теби за добро. Ако ли зло чиниш, бој се, јер не носи мача узалуд, јер је Божији слуга, осветник, да излије гњев на онога који зло чини. 5. Зато је потребно покоравати се не само због гњева, него и због савјести. 6. Јер због тога и порезе плаћате, јер су службеници Божији који се тиме стално баве. 7. Подајте, дакле, свакоме што сте дужни: коме порезу – порезу, коме царину – царину, коме страх – страх, коме част – част.

не бо без ума меч носиш: божиј бо слуџа јестш, ошмесшшшел в њеве злое шворјашчему. Темже шошреба шовиновашсја не шокмо за њев, но и за советш. Сеџо бо ради и дани гасшџе: служшше ли бо Божији суш во истшоје сије шребивајушче. Воздагашше убо всјем должнаја: јему же убо урок, урок: а јему же дан, дан: а јему же штрах, штрах: и јему же честш, честш. И шрочаја. Рим: шл:13 с:1[-7]³⁹

Каницлај=фракшур здје шриклад славенски видиши;
Бивши жив, по мал и фундус узриши.

16. Табла 12.

Фундус шисмен ушшавних здје аз шолоајају:
з часшшшц шисма целоје шворшшш знашшш дају.

17. Табла 13.

Понеже ничего прјамо доброга, тојест богоугоднога и Б[о]гу пријатнаго, природноју силоју нашеју, не токмо делати, но и начати, и намерити не можем: Того ради должни ми всегда молитисја Б[о]гу, да подаст нам Д[у]ха С[вја]таго силу просвешчајушчују ум наш и срдце движушчују к творенију заповедеј јего, и отвращчајушчују от преставленија.

Закон Б[о]жиј не ино што јест, толко от самага Б[о]га поданноје человеку определеније, што человек творити, и што не творити должен, и потому Божију определенију, а по своему долженству управљати житије своје, да би живота вечнаго не лишилсја.

Целосложниј приклад здје художне видиши
рачшшшелу љубимцј! По фундусу шшшш.

18. Табла 14.

Каницлај=курзив и фракшур начална шисмена,
с којих разноизрјадна мож' биват' измена.

19. Табла 15.

Каницлај=фракшур начална и в среде јављају.
Уставна же церковна, в крае прилагају.

20. Табла 16.

Fundament der gemeinen current

Зде немецкој алвафиш тринглих предлајају,
како з частиц целоје није мја творит' дају.

21. Табла 17.

Bitterten Gattungen der Kurent-Versalien.

Куренш=версал начална писмена слајају,
различнаја правилно немецка зде дају.

22. Табла 18.

40 Твоје дневне обавезе су: да се предано молиш, марљиво радиш и верујеш у Бога. (Johann Rittmeyer, *Das christlichen Lebensregeln*, No. 92). Јохан Ритмајер (1636-1698), лутерански пастор и проповедник у Хелмстеду, у Доњој Саксонији. *Das christlichen Lebensregeln*

<i>anständig</i>	<i>bandnagel</i>	<i>compagnie</i>	<i>diener</i>	<i>einnehmen</i>	<i>fenster</i>
<i>gemeiner</i>	<i>heiliger</i>	<i>immenzog</i>	<i>knothen</i>	<i>leinwand</i>	<i>mundlich</i>
<i>neuzig</i>	<i>operment</i>	<i>patient</i>	<i>quittiren</i>	<i>reismantel</i>	<i>sammet</i>
<i>schamrot</i>	<i>tornientil</i>	<i>uhrmacher</i>	<i>verschwendts</i>	<i>wandeln</i>	<i>zimmet</i>
<i>Armband</i>	<i>annehmen</i>	<i>Baumwollw</i>	<i>bogenwind</i>	<i>Centner</i>	<i>cucumber</i>
<i>Donner</i>	<i>düngen</i>	<i>Einbindung</i>	<i>eingirsten</i>	<i>freundlich</i>	<i>faulbaum</i>
<i>Gutig</i>	<i>gunstig</i>	<i>Hummer</i>	<i>handschrift</i>	<i>Jugend</i>	<i>imerlich</i>
<i>Kunstig</i>	<i>künstlich</i>	<i>Lamm</i>	<i>Leandma</i>	<i>Manna</i>	<i>mannsbild</i>
<i>Nordwind</i>	<i>niederland</i>	<i>Ordnung</i>	<i>ohninacht</i>	<i>Plündern</i>	<i>plaudern</i>
<i>Quittung</i>	<i>qualen</i>	<i>Ringel</i>	<i>rosemkurtz</i>	<i>Saumen</i>	<i>saumark</i>
<i>Tanne</i>	<i>Unmöglich</i>	<i>Verwunden</i>	<i>Wunder</i>	<i>Xantipa</i>	<i>Ysop Zimmer</i>

Приклад в' реченијах зде хошех предложити
чисто, фундаментално, немецки јавити.

23. Табла 19.

*Das deine täglich Übung seyn: andactig beten, fleissig arbeiten und Gott vertrauen.*⁴⁰

*Was dir an der Übung der Gottseligkeit kan hinderlich seyn, das must du vermeiden mit grossen Fleiss, alle weltliche liedeliche Gesellhastliche, zusammenkünst, mit weltlich gesinneten Herzen ohne Noth dich nicht vermengen, der Welt freude für Thorheit halten, und hingegen zu gottseeligen Leuten dich gesellen, und allenthalben Bessrung und Erbauung deises Christenthums suchen.*⁴¹

*Ein wahrer Christ halt das Leben für nichts anders, als für eine Gelegenheit Gutes zu thun, un den Tod für Ende seiner Arbeit.*⁴²

садржане су у његовој књизи *Himmlisches Freuden-Mahl der Kinder Gottes auf Erden*, објављеној први пут у 1655. Хелмстеду. Током 17. и 18. века књига је објављена у преко десет издања. Текстовете на немачком језику прочитала је и превела Гордана Кораћ, кустос Завичајног музеја у Земуну. Најлепше јој се и овде захваљујем.

- 41 Оно што ти може отежати служење Богу, тога се мораш с великим трудом клонити, сва светска промишљања срце муте, светска задовољства држи за глупост, а напротив, придружуј се побожним људима, и у сваком погледу тежи побољшању и уздизању у својој вери хришћанској. (J. Rittmeyer, *Isto*, No. 69).
- 42 Истински хришћанин свој живот сматра ни зашта друго него за прилику да чини добро, све док смрт заувек не оконча његов труд. (J. Rittmeyer, *Isto*, No. 66).
- 43 Старост не ослобађа од глупости.
- 44 Ко није мудар, глупан је, па макар при том био још толико стар.
- 45 Млад по памети и стар по годинама, боље да се никада не роди.

24. Табла 20.

*Куренѿ=версал немески чистѿој ѿредлаѿају,
с' едним цуѿом чѿо хѿѿро уѿисаѿ', знаѿ гају.*

25. Табла 21.

Fundament der Kanzley Schrift

*Alter hilfe für Thorheit nicht weise ist, der ist alt.*⁴³

*Wer nicht weise ist, der ist ein Narr wäre er gleich noch so alt.*⁴⁴

*Jung vom Verstand und alt von Jahren wäre besser nie geboren.*⁴⁵

*Каницлај=ѿисмен немеских, фундаментѿ зде зриши,
с ѿодложенним ѿприкладом, и версал видиши.*

26. Табла 22. – недостаје.

27. Табла 23.

Fundament der Lateinischen Cursiv

*Зде лаѿинској алфавиѿ ѿринглих ѿредлаѿају,
како з' часѿици целое ѿисмја ѿворѿ гају.*

28. Табла 24.

Bitterley Manieren von Lateinischen Versalien.

*Курсив=Версал различно лаѿински зде зриши,
смоѿрја с' ѿрилежностѿију учениче ѿиши.*

29. Табла 25.

Exemplum in vocibus.

<i>absolutio</i>	<i>aequitas</i>	<i>beneficium</i>	<i>bigamia</i>	<i>cambium</i>
<i>coemeteriu</i>	<i>delectatio</i>	<i>distractio</i>	<i>ecclesia</i>	<i>eucharistia</i>
<i>famulus</i>	<i>fortuna</i>	<i>gaudium</i>	<i>gloria</i>	<i>hortus</i>
<i>honor</i>	<i>ignis</i>	<i>jactantia</i>	<i>kamen</i>	<i>kapucin</i>
<i>lectio</i>	<i>lingua</i>	<i>magnus</i>	<i>minister</i>	<i>notitia</i>
<i>natura</i>	<i>observatio</i>	<i>occasio</i>	<i>pietas</i>	<i>patria</i>
<i>qualitas</i>	<i>quaestio</i>	<i>regula</i>	<i>rusticus</i>	<i>sacerdos</i>
<i>sententia</i>	<i>tentatio</i>	<i>traditio</i>	<i>vasallus</i>	<i>votum</i>
<i>xerxes</i>	<i>xaverius</i>	<i>ypsilon</i>	<i>zodiacus</i>	<i>zelus</i>
<i>Adamas</i>	<i>Barbara</i>	<i>Carolus</i>	<i>Dardane</i>	<i>Elisabetha</i>
<i>Filius</i>	<i>Gabriel</i>	<i>Hanibal</i>	<i>Jesus</i>	<i>Lucoras</i>
<i>Marletan</i>	<i>Nicolaus</i>	<i>Orices</i>	<i>Perliade</i>	<i>Quirinus</i>
<i>Regina</i>	<i>Sophia</i>	<i>Tetragen</i>	<i>Vincentius</i>	<i>Zacharias</i>

30. Табла 26.

Exemplum in Textu.

*Fili, noli credere affectui tuo: qui nunc est cito mutabitur in aliud, quamdiu vixeris, mutabilitati subjectus es, etiam nolens, ut modo laetus, modo tristis, modo pacatus, modo turbatus: nunc devotus, nunc indevotus; nunc studiosus, nunc acediosus; nunc gravis, nunc levis invenieris, sed stat super naec mutabilia sapiens et bene doctus in spiritu: non attendens quid in se sentiat vel qua parte flet ventus instabilitatis, sed ut tota intentio mentis ejus ad debitum, et optatum proficiat finem.*⁴⁶

*Fili, noli tibi attrahere si videas alios honorari, et elevari, te autem despici et humiliari. Erige cor ad me in coelum et non contristabit te contemptus hominum in terris.*⁴⁷

31. Табла 27.

Курсив=версал израдниј, латински видиши, единождиј заметнув, рачитељу пиши.

46 Сине мој, немој бити спокојан због због тога што осећаш у себи; јер то се може за тренутак променити. Докле год живиш, подложен си промени, и против своје воље: наизменце весео и жалостан, миран и неспокојан, побожан и непобожан; час раден, час лењ, час озбиљан, час лакоуман. Човек мудар и вичан духовним путевима уздиже се изнад ове променљивости. Он се не осврће на то што у себи осећа, ни на коју га страну повија нестални ветар: него сву своју пажњу управља жељеној мети. (Тома Кемпијски, *О уіледању на Христа*, превела с латинског Јелисавета Марковић, Београд, 1926. Гл. 33, 1).

47 Сине мој, немој се жалостити ако видиш како друге хвале и уздижу, а тебе презиру и понижавају. Уздигни срце своје к мени на небу, и неће ти бити тешко што те презиру људи на земљи. (Тома Кемпијски, *Исшо*. Гл. 41, 1).

48 *Прва саборна посланица свештој айосџола Јована Бојослова*. Гл. 3, 15. Сваки који мрзи брата својега јесте човјекоубица; а знате да ниједан човјекоубица нема вјечни живот који остаје у њему. 16. По томе смо познали љубав што Он за нас живот свој положи; и ми смо дужни полагати живот за браћу.

49 У нама је Бог и ми смо везани с небесима; Дух надахнућа долази с небеских сједишта. (Ovidije, *Umijeće ljubavi*, prijevod s latinskog Tomislav Ladan, Znanje, Zagreb, 1973, stih 549-550).

50 Очекуј од другогашто ти другоме учиниш. (Publilius Syrus, *Sententiae*)

51 *Дјела свештих айосџола*:
1. Прву ти књигу написах, о Теофиле, о свему што поче Исус и творити и учити 2. До дана када се вазнесе пошто Духом Светим даде заповјести апостолима које изабра, 3. Којима и по страдању своје показа себе жива многим истинитим доказима, јављајући им се четрдесет дана и говорећи о Царству Божијему.

32. Табла 28.
Fundament der Rotundae.

Omnis odiohabens fratrem suum homicida est. Et scitis, quoniam omnis homicida non habet vitam aeternam inse manentem. In hoc cognovimus charitatem Dei, quoniam ille pro nobis animam suam posuit et nos debemus pro fratribus animas ponere.⁴⁸

*Зде лиџере роџунде хоџех ѿоложиџи,
с фундаменџом ѿисмен сих, и ѿриклад јавиџи.*

33. Табла 29.
Fundament der Quadrat=Schrift.

*Est deus in nobis, sunt et commercia caeli, sedibus aethereis spiritus ille venit.*⁴⁹

*Ab alio expectes alteri quod feceris.*⁵⁰

*Квадратџи ѿисанија зде фундус ѿредлајају,
латинскога: с прикладом каждому јављају.*

34. Табла 30.
Alphabetum Graecum.

*Εγω, ὁ Θεοφιλε εγξάψά τον πρώτον λογος [...]*⁵¹

*Зде ѿреческиј ѿриклад аз хоџех ѿредложиџи
разно, и по начину нинешњем јавити.*

35.
К' Гаждаџељу

*Кџо боџи' знаше ѿој можеџи ѿрешки исѿравиџи,
ашче токмо от љубви хошчет сотворити.
В злобе ж' тебе сушчаго к сему аз не ишчу.
ниже завистлива тја ко исправку взишчу.
Речеши же: что и ти так, ил' болш могаше
соделати: но почто с створит не хотјашче?
Аз бо ради мудрејших сије не сотворих,*

токмо младој јуности в ползу уготових.
Убо престан завистији зуби изошчрјати,
еже дело моје се злобно схуждати.
Вскују труди моја тшчишсја судити?
сам не хотја ни могушч точних положити.
Сам же ти смотри полза тебе о сему каја?
зависти, хулитељства, слава злomu злаја.
Ашче ти Б[о]г дал разум то сам потрудисја,
не в чужих деле смислен но в твојих јависја.
Ибо ти буиство паче не. Мудрост судитсја,
егда кто хуленијем чуждих дел хвалитсја.

Мирјана Лесек

Црква Свешої Николе у Тењи

- 1 Д. Поповић, Срби у Срему до 1726/27, Београд 1950, 105, 221.
- 2 Д. Руварац, Српска митрополија карловачка око половине XVIII века, Сремски Карловци 1902, 49.
- 3 Исто, 49.
- 4 Исто, 49-50.
- 5 Д. Поповић, Наведено дело, 105.
- 6 Д. Руварац, Наведено дело, Статистика III, 52.
- 7 Л. Шелмић, Допринос осјечких мајстора развоју барокног дрворезбарства код Срба, Зборник Матице српске за ликовне уметности 20, Нови Сад 1984, 210-211.

У историјским изворима Тења се помиње 1433. године. У турском периоду имала је 30 домова. Крајем XVII века, Тења је опустела и тек у првој половини XVIII века (1734), јавља се као веће насеље са 130 домова. Тада је припадала Ердутском властелинству.¹ Визитациона комисија Карловачке митрополије у свом извештају од 1733. године, за цркву у Тењи, забележила је следеће: “Црква од дрвета олепљена блатом, покривена шиндром, трапеза од камена, крстионица од дасака, звоник на 4 растова стуба са 1 звоном.”² Цркву је осветио владика Максим Гавриловић.³ На трапези налазиле су се 2 плаштанице од белог бега (платна). На старом антиминсу био је потпис патријарха Арсенија III Чарнојевића. Иконостас се састојао од 4 велике престоне иконе и апостола на платну “старе изображеније”. У цркви је постојало 10 појединачних икона. Црква је била кољем ограђена.⁴

Током седме деценије XVIII века, становништво се повећало на 206 домова.⁵ Бројно веће и економски јаче становништво, саградило је цркву од тврдог материјала 1761. године.⁶ Током седамдесетих година, начињен је иконостас. Резбарију је радио осјечки дрворезбар Јакоб Герстнер,⁷ а иконе су сликали Јанко Халкозовић и Јован Исајловић-Старији.⁸

Црква је срушена до темеља у усташким разарањима, за време Другог светског рата, а нова је подигнута 1985. године. У току ратних операција 1991/92. године, минирана је и ова црква, а од ње су остали само темељи.⁹

У послератним годинама, импровизован је иконостас од преосталих икона, који је био постављен у привременој капели начињеној од парохијског дома. После 1985. године, односно после изградње цркве, иконостас је пренет у нову грађевину.¹⁰

После Другог светског рата, од иконостаса су спасене престоне иконе, св. Никола, Богородица са Христом, Христос и св. Јован, двери (царске и мале), Св. Тројца крунишу Богородицу, две иконе са сценама Великих празника и девет икона са стојећим фигурама апостола, крст са сликаним Распећем и медаљонима Богородице и св. Јована Богослова и четири медаљона са фигурама до испод појаса пророка.¹¹

На основу побројаних сачуваних икона, можемо реконструисати оригинални изглед иконостаса. У првој зони, као што је уобичајено, биле су престоне иконе и двери, а вероватно и одговарајуће сцене у соклу и изнад двери које су уништене. У другој зони, у два реда биле су сцене великих празника и иконе стојећих фигура апостола, између којих се у средини налазила велика композиција Св. Тројица крунишу Богородицу. Средину треће зоне заузимао је група са Распећем, крст са сликаним Распећем и медаљонима Богородице и св. Јована Богослова као и медаљони са фигурама пророка до испод појаса. Према четворолисним облицима медаљона са пророцима, можемо закључити да су они били постављени уз тријумфални лук.

Резбарија иконостаса сачувана је на царским и малим дверима, на оквирима Распећа и медаљонима Богородице и св. Јована Богослова као и на једном медаљону са представом пророка. На основу орнаменталне декорације и начина обраде царских и малих двери, резбарија иконостаса атрибуирана је осјечком дрворезбару Јакубу Герстнеру, аутору више иконостаса у православним црквама. Он је резао иконостасе за цркве у Боботи, Тењи, Миклушевцима, Обрежу и деспотској цркви Св. Луке у Купинову.¹²

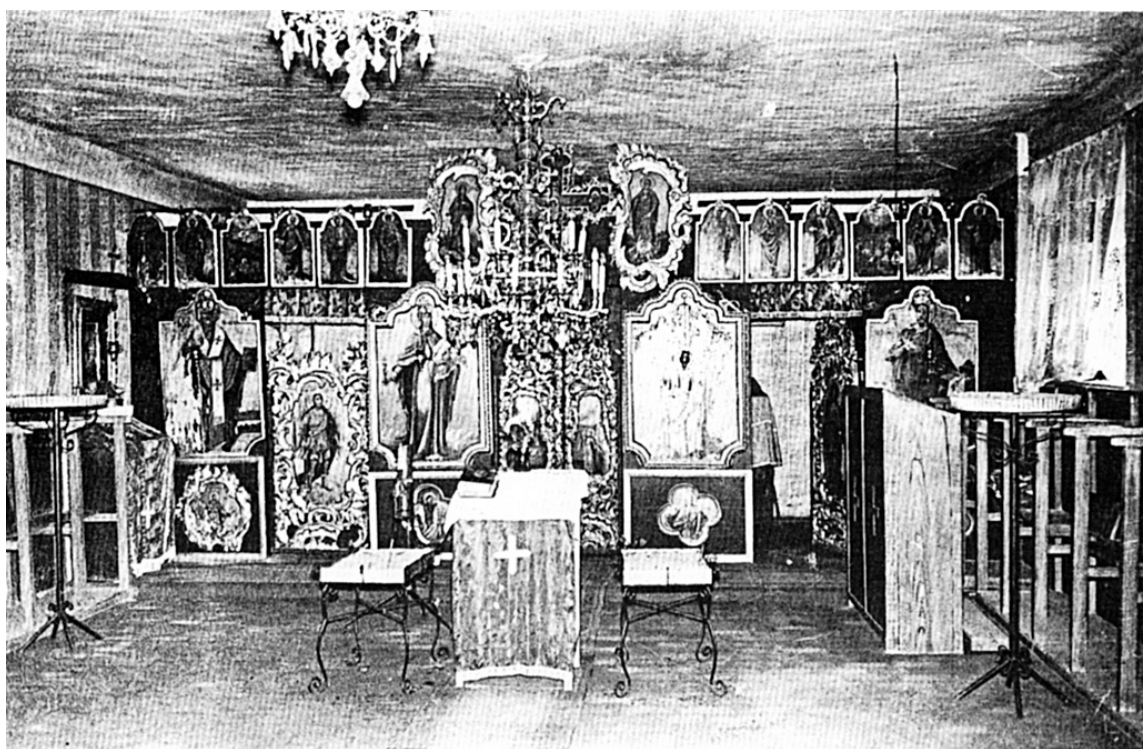
Резбарија на дверима рађена је у барокно-рокајном стилу, грундирана је и позлаћена, у декоративном репертоару доминирају једноставне и сложене S волуте, волутасте листови, годронирани и перфорирани листови, елементи рокаја у комбинацији са зооморфним мотивима птице које кљуцају грожђе, рогови изобиља и расцветале руже.

На крилима двери су медаљони са представом Благовести. Неправилне овалне облике оквира медаљона, формирају наизменично постављени на спољашњу и унутрашњу страну веће и мање разлистале S волуте. Изнад медаљона су фронтони крила, обликовани од лиснатих S волута, волутастих листова и расцветалих ружа. Средину фронтонa испуњавају расцветале руже и винова лоза са грожђем које кљуцају птице. Испод медаљона, је у

8 О. Микић, Сликар Јован Исајловић-Старији, Зборник Матице српске за ликовне уметности 7, Нови Сад 1971, 111.

9 М. Тимотијевић, Преглед уништених и оштећених православних цркава, Ратна страдања православних храмова у српским областима у Хрватској 1991, Београд 1992, 29; С. Милеуснић, Духовни геноцид – преглед порушених, оштећених и обесвећених цркава, манастира и других црквених објеката у рату 1991-1995 (1997), Београд 1997, 188.

10 М. Тимотијевић,
Наведено дело, 29.

11 Л. Шелмић, Наведено
дело, 210-211.

12 Исто, 209-212.

средици раскошна орнаментална декорација са роговима изобиља, око којих су асиметрично укомпоноване S волуте и волутасти листови. Испод њих се налазе шкољке формиране од годронираних и перфорираних листова. Доњи део шкољки, испуњавају раскошне S волуте у комбинацији са елементима рокаја.

На малим дверима, китњасте оквире медаљона формирају сложене S волуте разних праваца. На волуте налажу годронирани и перфорирани листови и волутасти листови. Испод медаљона су шкољке од годронираних листова.

Јакоб Герстнер, је на царским дверима поновио исти декоративни и композициони систем, као и на дверима иконостаса црква у Боботи, Миклушевцима, Обрежу и деспотској цркви Св. Луке у Купинову. Према сачуваним деловима резбарије, можемо закључити да је концепција иконостаса цркве у Тењи, била најближе концепцији иконостаса цркве у Миклушевцима. Осим прве две зоне иконостаса у којима су биле смештене престоње иконе, односно сцене Великих празника и стојеће фигуре апостола у трећој зони, четворолисни медаљони такође су били постављени лучно уз свод цркве.

Сликарске радове на иконостасу извели су Јанко Халкозовић и Јован Исајловић-Старији 1777. године. Јанко Халкозовић је аутор већих сликарских целина, у црквама на некадашњем подручју Карловачке митрополије. Претпоставља се да је дошао из јужних балканских крајева у Аустрију за време аустро-турских ратова и Друге сеобе под Арсенијем ИВ Јовановићем.¹³ Већ 1748. године, он је угледан и богат грађанин са кућом и поседима у Новом Саду.¹⁴ Међутим, пре 1755. године, о Халкозовићевом стваралаштву не зна се ништа. С обзиром на његов углед и солидно имовинско стање, он је сасвим извесно у то време био познат уметник. Нажалост, радови из његове ране фазе нису познати. Халкозовић као сасвим млад сликар није сигнирао своје радове, које је у почетку изводио у стилу левантинског барока, тако да нису издвојена од дела осталих анонимних сликара. Тек после допуњавања знања у радионици Јова Василијевића, Халкозовић излази из анонимности. Од 1755. године, може се пратити Халкозовићево уметничко стваралаштво, када у сарадњи са Василијем Остојићем, слика иконостас гробљанске капеле манастира Раковца.¹⁵ После тога, Халкозовић слика иконостасе за манастирске и веће парохијске цркве. Пре иконостаса у Тењи, сликао је делове иконостаса за цркве манастира Беочина (1756) и манастира Мала Ремете (1759).¹⁶ Он је у више наврата изводио сликарске радове за православну цркву у Осјеку.¹⁷ Током седме деценије XVIII века, радио је иконостасе црква у Буђановцима и Руми (црква Светог Николе).¹⁸ Овај последњи иконостас уклоњен је приликом обнављања цркве. Приближно из истог времена је и икона са представом Христа, на наслону епископског престола цркве у Инђији.¹⁹ Почетком осме деценије XVIII века (1772), осликао је иконостас за стару цркву манастира Кувездина (данас се налази у цркви села Опатовца).²⁰ У сарадњи са Андрејом Шалтистом, сликао је иконостас Успенске цркве у Новом Саду, датован у 1777. годину.²¹ Истих година, сарађује у осликавању иконостаса цркве у Тењи са Јованом Исајловићем-Старијим.²² Из архивских докумената познато је, да су се уметници пре склапања уговора договорили о распореду икона на иконостасу цркве у Тењи. Међутим, на самом почетку радова избио је сукоб између њих, па је дошло до прекида послова. Пошто нису могли међусобно да реше спор у њиховом измирењу учествовао је и сам митрополит Вићентије Јовановић-Видак. После измирења рад на иконостасу су наставили и завршили га 1777. године.²³

Сликарски радови су почетком XX века, премазани. Претпоставља се да је псеудорестаураторску интервенцију извршио Александар Токалић, чији су трагови нестручног обнављања приметни и на другим иконостасима у околини. Халкозовићу су приписане престоне иконе, иконе на дверима,

13 О. Микић – Л. Шелмић, Мајстори прелазног периода српског сликарства XVIII века, Нови Сад 1981, 79.

14 В. Стајић, Грађа за културну историју Срба у Војводини, Новосадски сликари XVIII века, Прилози Летопису Матице српске, Нови Сад 1928, књ. И, св. 6, 267.

15 О. Микић – Л. Шелмић, Наведено дело, 81.

16 Исто, 81.

17 J. Bösendorfer, Православни елемент као секундарни фактор у обликовању грађанског сталежа у Осјеку, Осјечки зборник, II-III, Осјејек 1948, 82.; О. Микић – Л. Шелмић, Наведено дело, 82.

18 О. Микић, Сарадња и сукоб сликара Василија Остојића и Димитрија Бачевића, Српско сликарство 18-20 века, Нови Сад 2005, 81.

19 М. Лесек, Црква Ваведена пресвете Богородице у Инђији, Стара Инђија, Инђија 1998, 53.

20 М. Лесек, Иконостас старе цркве манастира Кувездина, Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1996, 146.

21 М. Лесек, Радови Андреја Шалтиста у Срему, Српски Сион 3,

- Сремска Митровица
1992, 54.
- 22 О. Микић – Л. Шелмић,
Мајстори прелазног
пернода српског сли-
карства XVIII века, 84.
- 23 О. Микић, Јован
Исајловић-Старији, 111.
- 24 Исто, 112.
- 25 Исто, 117.
- 26 Исто, 110.
- 27 Исто, 110-111.
- две икона са сценама Великих празника и велика композиција Св. Тројица крунишу Богородицу.²⁴
- Мада су иконе почетком XX века, пресликане, на мање пресликаним површинама, може се у извесној мери приметити стил и рукопис Јанка Халкозовића. Фигуре светитеља су издужене, наглашеног волумена, статичне и мирне, уздржаних покрета и гестова. Физиономије су такође издужене, крупних отворених очију, са подочњацима који потенцирају њихов строги изглед. На мање пресликаним местима, види се да су ликови фино моделовани у градацијама топлих ружичастих и хладних зелених тонова. Испод премаза, местимично се назире декоративна обрада одеће стилизованом биљном орнаментиком, која у тешким наборима се спушта низ тела.
- Остале сачуване иконе, радио је Халкозовићев сарадник Јован Исајловић-Старији. Рођен је у Даљу око 1740. године, претпоставља се да је учио сликарство у радионици украјинског сликара Василија Романовича,²⁵ који је сликао иконостасе за православне цркве у Славонији. Уметничку каријеру започео је уз Теодора Крачуна, сликањем иконостаса цркве Св. Георгија у Сомбору 1771. године. До осликавања иконостаса цркве у Тењи, радио је иконостасе за цркве у Чуругу (који је страдао у Буни 1848/49)²⁶ и Маркушици (1776).²⁷
- Иконостас цркве у Тењи, Исајловић, као што је већ напред речено је радио у сарадњи са Јанком Халкозовићем. За сликара Јована Исајловића, стилски и рукописно, везују се иконе са стојећим фигурама апостола, медаљони са фигурама до испод појаса пророка, група са Распећем, крст са сликаним Распећем, као и медаљони Богородице и св. Јована Богослова. Фигуре су маниристички извијене, постављене су у различитим ставовима и живим гестовима, чиме је избегнута монотонија. На мање пресликаним местима, примећују се фина колористична и тонска решења. Хроматска скала састављена је од светлоплавих, ружичастих и жутих боја, уз појаву љубичастих.

Црква Свешої Георѣија у Маринцима

Село Маринци се помиње у историјским изворима већ 1427. године. У турском периоду, у Маринцима је било 7 српских домова. Међутим, почетком XVIII века (1702), Маринци су забележени као ненасељени. Тек 1733. године, село је имало 14 "глава", а годину дана касније (1734) било је 12 домова.²⁸

Средином XVIII века, број домова порастао је на 20, али тада још нису имали цркву.²⁹ Црква је саграђена 1753. године, а осветио је епископ Партеније 2. октобра 1756. године.³⁰ У каснијим преправкама, црква је изменила свој првобитни изглед. Већ крајем прве деценије XIX века, црква је обновљена. Општина у Маринцима је 3. марта 1808. године, закључила уговор са зидарским мајсторима Матијом Ковинчанином и Францом Шенталером, за обнављање цркве и подизање новог звоника. Мајстори су се обавезали да ће подићи зидове цркве за 1 фат, 3 шуха и 6 паласа, а 18 паласа дебљине. Затим, да саграде звоник и окрече цркву споља и изнутра, заједно са звоником. У име целе општине "Поглавари Сербљена", обавезали су се, да мајсторима плате 400 форинти у готовом новцу. Договорено је, да се половина погођене своте новца, исплати након изведене половине посла, а преостали део по завршетку целокупног посла.³¹

Током ратних операција 1991. године, црква је тешко страдала. Тада су страдали и уништени звоник и дрвени бачvasti свод наоса.³² На сачуваним деловима свода, остали су фрагменти зидног сликарства. Резбарија иконостаса и осталог црквеног мобилијара је већим делом страдала.

28 Д. Поповић, Срби у Срему до 1736/37, Београд 1950, 82.

29 К. Петровић, Статистички подаци о Сремској епархији у 1750-51. години, Зборник Матице српске за друштвене науке 15, Нови Сад 1956, 100.

30 Д. Руварац, Српска митрополија карловачка око половине XVIII века, Статистика III, Сремски Карловци 1902, 50.

31 М. Коларић, Класицизам код Срба 2, Београд 1966, 93.

32 М. Тимотијевић, Преглед уништених и оштећених православних цркава, Ратна страдања православних храмова у српским областима у Хрватској 1991, Београд 1992, 32;

- С. Милеуснић, Духовни геноцид – преглед порушених, оштећених и обесвећених цркава, манастира и других црквених објеката у рату 1991-1995 (1997), Београд 1997, 183.
- 33 М. Гавриловић, Неки дрворезбарски центри у Војводини, Рад војвођанских музеја 3, Нови Сад 1954, 246.
- 34 М. Коларић, Класицизам код Срба 3, 183.
- 35 Исто, 196.
- 36 Д. Живанов, Иконостас капеле Св. архиђакона Стефана у Даљу, Нови Сад 1995, 11-12.
- 37 Д. Гавриловић, Наведено дело, 246; П. Васић, Уметничка топографија Сремских Карловаца, Нови Сад 1978, 81; М. Лесек, Максим Лазаревић, Уметничка баштина у Срему II, Сремска Митровица 2004, 305-306.

Црква је у основи једнобродна грађевина, са полукружном олтарском апсидом на источној страни и призиданим звоником уз западну фасаду. Покривена је двосливним кровом од бибер црепа. Хоризонтално је рашчлањена ниским соклом и профилисаним венцем. Прозори су сегментно завршени. Према архивској фотографији, звоник је био једноспратни. У приземном делу звоника, на западној страни, налази се лучно завршен улаз. Изнад улазних врата је ниша, са храмовном иконом св. Георгија. На бочним странама звоника, налазе се лучно завршени прозори. Приземни део звоника, завршава се паралелним профилисаним венцима. На западној страни звоника, изнад профилисаног венца, налазио се окулус. Лево и десно од звоника, косине крова на броду цркве, затворене су забатима. У спратном делу звоника, налазио се на свакој страни по један лучно завршени прозор. Зидани део звоника завршавао се паралелним профилисаним венцима, који на свакој страни формирају округлине цифарника. Изнад зиданог дела звоника налази се метална капа. Метални део у доњем делу покрива зидани део звоника. У горњем делу метални део се сужава. Бачвасти део металне капе, наставља се на сужено постоље. Изнад бачвастог дела налазила се лантерна, која са свих страна има по један лучно завршени прозор, затворен шалукатрама. Пирамидални део покрива лантерну, а на врху се завршава јабуком и крстом.

Иконостас је настао почетком четврте деценије XIX века. Резбарске радове извео је карловачки уметник Максим Лазаревић, а иконостас су сликали сомборски уметници Илија Лончаревић и Јован Недељковић.

Аутор резбарије иконостаса Максим Лазаревић, оставио је незнатан број радова за собом. Уметничку каријеру започео је 1824. године, израдом певница за цркву у Черевиху.³³ Две године касније (1826), општина у Баноштру, поверила је Лазаревићу, израду иконостаса и епископског престола.³⁴ За цркву у Маринцима резао је иконостас 1829-1830. године.³⁵ Приближно у исто време радио је и иконостас капеле Св. архиђакона Стефана у Даљу.³⁶ Његов последњи познати рад је иконостас цркве у Крњешевцима, који је настао између 1837. и 1839. године.³⁷

Општина у Маринцима закључила је 13. јуна 1829. године, уговор са Максимом Лазаревићем за резање иконостаса, тронов и певница. Клаузулом уговора назначено је, да изради иконостас на "форму" иконостаса илочке цркве. Епископски престо и певнице са по три стола, са сваке стране, требало је да начини од доброг материјала и сувог дрвета. Све послове, билдхауерске и тишљерске, морао је да изради у временском року од једне и по године. За наведене послове Лазаревићу је следила награда у готовом новцу од 1200 форинти, а у депутату 2 мршава брава од

2 године, 600 ока пшенице, 500 ока кукуруза. Општина је морала да обезбеди бесплатан подвоз за уметника и превоз иконостаса, као и храну мајсторима за време постављања иконостаса у цркви.³⁸

Током ратних разарања 1991. године, класицистичка резбарија на иконостасу, је тешко страдала.³⁹ Од иконостаса је сачувана дрвена конструкција, а од резбарије у првој зони стубови који фланкирају престононе иконе и двери, фронтони изнад престоних икона (осим фронтонна изнад престононе иконе Христа), као и фрагменти орнаменталне декорације изнад икона у другој зони. Према сачуваној орнаменталној декорацији, види се да је Лазаревић поновио у фронтонима, декоративни систем са својих ранијих радова, иконостаса цркве у Баноштру и капеле Св. архиђакона Стефана у Даљу. Орнаментика се састоји од разлисталих хрстових гранчица, које формирају волуте, расцветалих ружа, ваза са букетићима ружа итд.

Иконостас има класицистичку концепцију. Таласастим венцима украшеним дентикулама, иконостас је подељен у три хоризонталне зоне. Канеловани стубови завршени композитним капителима, фланкирају престононе иконе и двери. Резбарија је грундирана и позлаћена. Изведена је техником пробоја, плитког рељефа и аплициране орнаментике.

Фронтоне изнад престоних икона испуњавају вазе са букетићима ружа од којих се разилазе лиснате хрстове гранчице, које се савијају у волуте.

У другој зони, лучно завршене медаљоне раздвајају пиластри украшени низовима алкица. У фронтонима изнад икона су сплетови лиснатих гранчица.

Трећу зону испуњавају овални медаљони, са фигурама до испод појаса пророка. Медаљони су међусобно повезани вијугавим разлисталим гранчицама.

Сликање иконостаса у Маринцима, извео је Илија Лончаревић у сарадњи са Јованом Недељковићем. Лончаревић је био становник Бачког Моноштра 1815. године, када је поднео молбу сомборском Магистрату, да му се дозволи да се настани у Сомбору. Након одобрења Магистрата преселио се у Сомбор, где је развио уметничку делатност. Претпоставља се да је учио сликарство код мало познатог апатинског сликара Антона Тордија. Најстарији засад познати Лончаревићев рад је портрет сомборског поцулана Андрије Одрија из 1815. године (данас се налази у Народном музеју у Београду).⁴⁰ Претпоставља се да је радио портрет Луке Црндака, који се налази у Сомбору у приватном власништву.⁴¹ Године 1817. израдио је за римокатоличку цркву у Бачком Моноштру, олтарску слику св. Мартина.⁴² Три године касније (1820), сликао је за римокатоличку

38 М. Коларић, Наведено дело, 196.

39 М. Тимотијевић, Наведено дело, 32; С. Милеуснић, Наведено дело, 183.

40 Д. Шкорић, Сомборски сликари Илија Лончаревић и Јован Недељковић, Свеске Друштва историчара уметности СР Србије 15, Београд 1983, 82; П. Васић, Уметничка топографија Сомбора, Нови Сад 1984, 137.

41 Д. Шкорић, Наведено дело, 83.

42 Д. Шкорић, Наведено дело, 83; Друштво музејских радника Војводине – Секција историчара уметности, Попис сликарских и вајарских дела у друштвеном поседу и приватној својини на подручју Бачке VI, Нови Сад 1986, 16; О. Милановић-Јовић, Из архитектуре, сликарства и примењене уметности Бачке, Топографски попис споменика у Бачкој I, Нови Сад 1989, 114.

43 Д. Шкорић, Наведено дело, 83.

44 Исто, 83.

45 Исто, 84.

46 Исто, 84.

47 Исто, 85.

48 Д. Шкорић, Наведено дело, 85; Исти, Српске иконе на стаклу, Нови Сад 2004, 54-55.

49 Д. Шкорић, Сомборски сликари Илија Лончаревић и Јован Недељковић, 86.

50 М. Кашанин, Постанак цркве у Шиду, Зборник Матице српске, сер. друш. нау. 10, Нови Сад 1955, 121-123; М. Коларић, Класицизам 1, Београд 1965, 104;

цркву у Дероњама, олтарску слику Христа на крсту и мању заветну слику св. Ванделина.⁴³ За римокатоличку цркву у селу Гакову, сликао је 1829. године, четири олтарске слике, св. Мартина (на главном олтару), затим св. Породицу, св. Ванделина и св. Себастијана. Црква је после рата срушена, а слике се налазе у Бискупском ординаријату у Суботици.⁴⁴ У осјечкој римокатоличкој Цркви св. Михаела, обнављао је 1830. године, олтарске слике са представом св. Отилије и св. Ивана Непомука.⁴⁵ После тога, сликао је у сарадњи са Јованом Недељковићем, иконостас цркве у Маринцима. Последњи његов рад је иконостас цркве у селу Доњи Рајићи код Новске (уништен за време Другог светског рата), где је и умро 1841. године.⁴⁶

Јован Недељковић, сарадник Илије Лончаревића, рођен је 19. јула 1787. године, у Сомбору.⁴⁷ Сликаство је учио код Михајла Протића, у чијој су се радионици израђивале иконе на стаклу.⁴⁸ Најстарији познати Недељковићеви радови су 18 целивајућих икона цркве у Станишићу, сликаних око 1807. године. Две године касније радио је неке мање послове у зимској трпезарији манастира Бођани. Године 1817. сликао је сводове капеле истог манастира.⁴⁹ Декорисао је унутрашњост Цркве св. Николе у

Шиду 1825. године.⁵⁰ Четири године касније (1829) чистио је иконостас и сликао зидове у унутрашњости Цркве св. Николе у Ердевику.⁵¹ Портретисао је 1830. године, сомборског свештеника Аврама Максимовића.⁵² Затим 1833. године, у сарадњи са Илијом Лончаревићем сликао је иконостас цркве у Маринцима. Недељковић је 1837. године, сарађивао са сликарима Јосипом Вајсом и Павлом Симићем, на изради тријумфалне капије, поводом постављања Јосипа Рудића, за великог жупана Бач-Бодрешке жупаније. За капелу иконостаса великог православног гробља у Сомбору, радио је престоне иконе Христа и Богородице, царске двери и св. Николу на епископском престолу. Последњи већи Недељковићев рад, су зидне слике, неколико рипида у стапарској цркви из 1847. године. Израдио је већи број целивајућих икона за цркве у околини Сомбора, као и славских икона за поједине породице.⁵³ Недељковић је умро 23. априла 1853. године, у Сомбору.⁵⁴

О погодби општине у Маринцима са уметницима Илијом Лончаревићем и Јованом Недељковићем, сомборским житељима, за сликарске радове у цркви, сачувано је само фрагментарно архивска грађа. У писму које је вуковарски протопрезвитер Гаврил Поповић 3. јуна 1833. године, упутио Конзисторији са молбом да се одобре сликарски радови, нагласио је, да је две године раније, начињен иконостас (резбарија).⁵⁵ Уговор општине и уметника није познат (сачуван). Међутим, из текста на полеђини акта, види се да је Конзисторија одобрила уговор 10. јуна 1833. године. У тексту су назначени послови које је Конзисторија одобрила општини, моловање и позлата темпла (иконостаса) по узору на винковачку цркву, шпалирање целог олтара, сликање певница са столовима (вероватно бојење) и епископски престо (вероватно сликање иконе на леђном наслону), као и декорисање свода са образима (ликовима). За изведене послове договорено је, да се мајсторима плати 1250 форинти и 3 кг брашна.⁵⁶

Религиозна тематика иконостаса распоређена је у три хоризонталне зоне. У првој зони су престоне иконе, св. Георгија, Богородица са Христом, Христос и св. Јован. Испод престоних икона, налазе се иконе Бектство у Египат и Самарјанка. На царским дверима су Благовести, а на северним и јужним стојеће фигуре непознатог светитеља и св. архиђакон Стефана. Изнад двери су: Рођење Богородице, Недремано око и Успење Богородице. Средину друге зоне заузима Св. Тројица, а лево и десно су медаљони са стојећим фигурама апостола. У трећој зони, у средини је група са Распећем, крст са сликаним Распећем и медаљонима Богородице и св. Јована Богослова, а лево и десно су медаљони са фигурама до испод појаса пророка.⁵⁷

Црква је између два светска рата страдала од удара грома. Тада су иконе делимично оштећене, а нестручно их је обновио сеоски иконописац Јоза.⁵⁸

Илији Лончаревићу приписане су престоне иконе, за које је наглашено да представљају дословне копије радова Павела Ђурковића из Мале православне цркве у Сомбору. Сем фигура, од Ђурковића је преузео и колорит који се састоји од јарких црвених, плавих и зелених боја.⁵⁹

За цркву у Маринцима, Лончаревић је насликао две појединачне иконе и то св. Георгија и св. Алимпија столника.⁶⁰

Јован Недељковић је извео већи део посла на иконостасу мариначке цркве. За његове руке везују се иконе у соклу, Благовести на царским дверима, медаљони изнад двери, иконе на стојећим фигурама апостола, св. Тројица, овални медаљони са фигурама до испод појаса пророка и крст са сликаним Распећем и медаљонима Богородице и св. Јована Богослова.⁶¹

Исти, Класицизам код Срба 2, Београд 1966, 176-178; М. Лесек, Иконостас цркве Св. Николе у Шиду, Зборник заштите споменика културе XXIV, Београд 1974, 89-94; Д. Шкорић, Наведено дело, 86.

51 М. Коларић, Класицизам код Срба 3, Београд 1966, 197; М. Лесек, Иконостас цркве Св. Николе у Ердевику, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XVIII, Нови Сад 1996, 121.

52 Д. Шкорић, Наведено дело, 84.

53 Исто, 87-88.

54 П. Васић, Уметничка топографија Сомбора, 137.

55 М. Коларић, Наведено дело, 226.

56 Исто, 226.

57 Д. Шкорић, Наведено дело, 84, 87.

58 Исто, 84.

59 Исто, 84.

60 Исто, 84.

61 Исто, 87.

62 Исто, 87.

63 Исто, 87.

За сликарство Јована Недељковића на иконостасу цркве у Маринцима такође је истакнуто да се угледао на иконостас Павела Ђурковића у сомборској цркви и то на апостоле и пророке, са напоменом да су фигуре здепасте, слој боје пастуозан и да делује сирово.⁶²

Претпоставља се, да је Недељковић радио и зидне слике у мариначкој цркви, које су сада под слојем креча. Од зидних слика, видљиве су само фигуре Саваота и јеванђелиста на своду.⁶³

Боривој Чалић

Инвенџар епископске библиотеке у Пакрацу

М еђу архивском грађом Пакрачке епархије¹ налази се и један непотпуно сачувани и недатиран инвентар епископске библиотеке сачињен, вероватно, у последњој деценији 19. века, на почетку управљања епископа Мирона Николића. Књиге су у њега уписане редоследом пакрачких епископа чије су оставине ушле у библиотеку: Кирила Живковића (бр. 1-81), Јосифа Путника (82-184), Стефана Поповића (185-206), Стефана Крагујевића (207-289) и Никанора Грујића (290-329, даље није сачувано).² Инвентар је драгоцен сведочанство о неколико првих десетлећа постојања епископске библиотеке и њеном развоју.

Библиотеку је утемељио дванаести пакрачки епископ Кирил Живковић.³ Он је већ својим тестаментом (1804.) одредио књиге које “епископији неприкосновено дајем и остављам да пребудут”.⁴ Након његове смрти, 1807, администратор епархије Јосиф Путник саставио је попис Кирилове оставине. Књиге је поделио у два дела. У први је, уз завештане књиге, унео још неке наслове које задржава за епископију, док је преостале наменио продаји на лицитацији у корист оставинске масе. Архиепископ и митрополит Стефан Стратимировић изузео је још неке књиге за епархијску библиотеку и одобрио продају осталих. Све књиге одређене за продају нису, ипак, биле продане, па су и оне прикључене библиотеци.

Инвентар епископске библиотеке, у који су унете и сигнатуре књига,⁵ одаје сређену збирку. У инвентару епископског двора из 1896.⁶ књиге су пописане у капели, библиотеци и архиви. У капели, вероватно у олтару,

- 1 На обради и чувању у Музеју Српске православне цркве у Београду.
- 2 Инвентар је, тада још потпуно сачуван, највероватније користио и Радослав Грујић будући да наводи исте редне бројеве кад пише о књигама појединих епископа. В. Радослав М. Грујић, *Пакрачка епархија*, (у) *Споменица о српском православном владицанштву пакрачком*, Пакрац, 1930.
- 3 Боривој Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, (у) *Љештоис двије хиљаде осме*, СКД "Просвјета", Загреб, 2008, 179-223.
- 4 Б. Чалић, *Истио*, 205.
- 5 Сигнатура се састојала од римског броја као ознаке за ормар/витрину, великог слова ћирилице за ознаку полице (А, Б, В, Г, Д, Е, Ж – означавају седам полица/преграда у ормару, од мањих формата на врху до већих на дну), те арапског броја за место на полици. Испод сигнатуре додан је још инвентарни број. Књиге су носиле и печат: "Епископска књижница у Пакрацу".
- 6 Боривој Чалић, *Инвенџар Епископског двора у Пакрацу из 1896. године*, (у) *Љештоис двије хиљаде девете*, СКД "Просвјета", Загреб, 2005, 238-265.
- 7 У његовој библиотеци биле су и две књиге Јосифа Јовановића Шакабенте (в. у прилогу бр. 151 и 183). На *Монашким правилима* је његов запис "Из рукописних књиг Ј. Шакабент епископа бачкаго, сего-

динскога и егарскога в Н. Саде 1785 г.", што ће упућивати да она није заостала из доба када је Шакабента био пакрачки епископ.

- 8 Р. Грујић, *Исшо*, 217, наводи да су књиге Никанора Грујића биле пописане од бр. 290-961.
- 9 Слободан Милеуснић, *Сћварање и сћрадање Епископске књижнице у Пакрацу*, (у) *Књижвне новине*, Београд, 1. децембра 1991, 3.
- 10 *Шемаџизам љавославне српске епархије пакрачке за јодину 1898*, У Пакрацу, 1898, 37.
- 11 Vladimir Mošin, *Stari rukopisi Srba u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1970; В. Мошин, *Ћирилски рукописи у Повијесном музеју Хрватске. Којишарева збирка словенских рукописа и Цојсов ћирилски огломак у Љубљани*, Народна библиотека СР Србије – Српска књижвна задруга, Београд, 1971; Radojka Kusturica, *Zbirka srpskih knjiga od XV do sredine XIX stoljeća*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1972.
- 12 *Српске рукописне и штампане књиге у Славонији од XV до XVIII века*, <редактор Лазар Чурчић>, Епархија славонска – Народна библиотека Србије, Пакрац – Београд, 1990.
- 13 *Музеј Српске љавославне цркве епархије Загребачко-љубљанске у Загребу*, <уредници митрополит загребачко-љубљански Јован, Слободан Милеуснић>, Загреб – Београд, 2006.

била су два јеванђеља, док се у певницама налазила 21 богослужбена књига. У библиотеци су, на три полице, биле смештене књиге владике Никанора Грујића. Књиге осталих епископа налазиле су се у архиви, смештене у три застакљене двокрилне витрине.

Праксу коју је започео Кирил Живковић наставили су и остали пакрачки епископи, остављајући владичанској библиотеци своје књиге. Већ је Јосиф Путник (1777-1830, пакрачки епископ 1808-1828) обогатио библиотеку са 102 наслова.⁷ Георгије Хранислав (1775-1843, пакрачки епископ 1829-1839) је своју богату личну библиотеку пренео у Нови Сад кад је 1843. изабран за бачког епископа. Онде је она изгорела 12. јуна 1849. године. Стефан Поповић (1792-1849, епископ пакрачки 1839-1843) оставио је библиотеци 22 своје књиге. Стефан Крагујевић (Осијек, 1803-1864, епископ пакрачки од 1843.) оставио је иза себе 76 наслова. Скоро 700 књига остало је иза Никанора Грујића (1810-1887, епископ пакрачки од 1864) у своје доба славног песника и беседника.⁸ Велику личну библиотеку оставио је у седишту своје епархије и Мирон Николић (1846-1941, епископ пакрачки од 1890). Он је за књиге уредио посебне просторије, фонд је пописан и сигниран, а уведена је и шема стручног распореда. Мирон Николић је одредио и да се у епископску библиотеку похране старе богослужбене рукописне и штампане књиге из манастира и цркава.⁹ Библиотека је поменута у епархијском *Шемаџизму* 1898.: "Библиотека епископска има по инвентару свега 477 дјела у 1209 свезака, од којих је знатан дио припао из оставине пок. епископа Никанора Грујића; осим тога налази се и 225 свезака разних часописа, понајвише црквених".¹⁰

У Другом светском рату библиотека је однесена у Загреб и тамо је, временом, прошла кроз разне институције. Њен садржај био је тек веома фрагментарно познат.¹¹ Уз друге црквене драгоцености, Српској православној цркви враћена је 1983. године. Након трогодишњег сређивања делимично је рестаурирана као споменичка библиотека. Објављен је и каталог најстаријег дјела њеног фонда.¹² У каталогу је описано 111 старих српских штампаних књига (15-17. века), међу којима и примерак *Саборника (Празничној минеја)* штампаног 1536-8. код Божидара Вуковића у Венецији. Тај јединствени примерак био је штампан на плавој хартији. Забележено је и 64 примерка српских књига 18. века, међу њима и пет униката који до тада нису били познати библиографима.

Коначна и трагична историјска судбина задесла је епископску библиотеку у минулом рату. Њен десетковани фонд, пренесен 1992. у Националну и свеучилишну књижницу у Загребу, враћен је 2005. Српској православној цркви. Данас се чува у Музеју Српске православне цркве епархије Загребачко-љубљанске у Загребу.¹³

Делимични инвентар Епископске библиотеке у Пакрацу (крај 19. века)¹

Број				Наслов књиге и име писца	Број				Стање	Вриједност (цијена)		Примедба
текући књига	ормара	полице	књиге на полица		свезака	примјерака	увезана	неувезана		кр.	фил.	

I. Књиге из оставине блаженопочившег епископа пакрачког Кирила Живковића (1786. – 1807.)²

II. Књиге из оставине блаженопочившег епископа пакрачког Јосифа Путника (1808. 1828.)

82.	I	Д	10-14	Библија сиреч Книги свјашченнаго Писанија ветхаго и новаго завета. – Будим-Пешта. 1804.	5	1	1		20		
83.а)	I	Е	1	Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti V. Pont. Max. Iussu recognita atque edita. Antverpisiae. 1905.	1	1	1		4	60	
83.б)	II	Б	9-11	Историја разних славенских народова наипаче Болгар, Хорватова и Сербова. Јоанн Раич. – Виена. 1794.	3	1	1		18		четврта свеска фали
84.	I	Ж	21-22	Das Neue Testament oder die neuesten Belehrungen Gottes durch Iesum und seine Apostel verden[...]scht und mit Anmerkungen verschen durch D. Carl Friedrich Bahrdt. – Berlin. 1783.	2	1	1		2		
85.	I	Д	15-17	Die heilige Schrift des neuen Testaments herausgegeben von Dominikus von Brentano. – Wien. 1802.	3	1	1		10		
86.	I	Ж	2-16	Die Heilige Schrift des alten Testaments, herausgegeben von Dominikus von Brentano. – Gratz. 1811-1814.	15	1		1	40		

- 1 Сви делови текста у оригиналу записани црквеном и руском ћирилицом транскрибовани су савременом српском ћирилицом. Изостављени делови разрешени су у угластим заградама. Наслове записане немачком готичком прочитала је Гордана Кораћ, кустос Завичајног музеја у Земуну. Срдачно јој се и овде захваљујем.
- 2 Први део овог инвентара, у којем су пописане књиге Кирила Живковића, објављен је као Прилог 4 уз: Боривој Чалић, Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека, (у) Љештојис двије хиљаде осме, СКД "Просвјета", Загреб, 2008, 217-223.

87.	I	Ж	17-20	Die Heilige Schrift des alten Testamentes, herausgegeben von Dominikus von Brentano. – Gratz. 1813-1814.	4	1		1	10		
88.	II	Б	5-6	Ορθοδοξος Ομολογια κης καθολικης και αποστολικης εκλησιαστη ανατολικης. – Ortodoxa Confessio catholicae atque apostolicae ecclesiae orientalis cum interpretatione latina et versione germanica. – Wratislaviae. 1751.	1	2	1		8		
89.	II	Г	2-5	Православное оучение или сокращеннаја хр[и]стианскаја б[о]г[о]словија с[в]ја[т]о тр[ои]цкија лаври архимандритом Платоном сочиненнаја. – Виенна. 1784.	1	4	1		4		
90.	I	Е	25	Tractatus Theologici Orthodoxi de Processione Spiritus Sancti a solo Patre elaborati auctore Pars. Prima Adamo Zvernikay. – Regiomonti. 1774.	1	1	1		20		фали друга свеска
91.	II	Г	22-31	Изјасненија воскресних и празничних Ев[анг]елиј ради оупотреблениј во оучилиштах издаанаја благословением правосл.[авнаго] Архиепископа Карловачкаго и Митрополита Г[оспо]ина Стефана. – Будим-Пешта. 1823.	1	10	1		20		
92.	II	А	13	Знаменија пришествија антихристова. – Москва. 1752.	1	1	1		2		Види тек. бр. 43
93.	II	А	20	Gott ist die reinste Liebe. Mein Gebeth und meine Betrachtung. Vom Hofrath von Eckertshausen. Hildesheim. 1799.	1	1	1		2		
94.	II	В	11	Die zelm Gebote des Herrn in sitblichen Erzählungen geschildert von dem Hofrath von Eckertshausen. – Augsburg. 1798.	1	1	1		2		
95.	II	В	30	Разсуждение о Постах восточнија цркве. – Виенна. 1794.	1	1	1		1		
96.	I	Е	13	Чин ос[в]ја[ш]ченија храма от архиереја творимаго. Рукопис.	1	1	1		10		
97.	II	А	14	Прочија сау дрептаре преочилор (румунски). 1789.	1	1	1		1		
98.	VIII	В	15	Театрон или позор историческиј от начала мира даже до лета 1680. вкратце чрез Вилгелма Стратеммана собранниј, није же на русијски јазик с латинскаго преведенниј иеромонахом Гаврилом. – Санктпетербург. 1720.	1	1	1		30		
99.	II	А	9-10	Epitome Chronologica scriptorum ecclesiasticorum. Duo partes. Graecii. 1732.	2	1	1		2		
100.	I	Е	17-21	De statu ecclesiae Panonicae libri septem. Stephani Salagii, presbyteri quinque-ecclesiensis etc. – 1777.	5	1	1		20		Седма свеска фали
101.	I	Е	2	Supplementun analectorum Terra Scepusiensis auctore Ioanne Bardosy. – Leutschoviae. 1802.	1	1	1		6		
102.	II	Г	34	Sz. István Magyar Király igaz Római Katolikus ezt a mako piispöki templomban meg mutatta. Bietek László. – Pesten. 1795.	1	1	1		1		

103.	VIII	B	16	LX librorum Βασιλικων id est universi iuris romani auctoritate principum Rom. Graecam in linguam traducti, Ecloga sive Synopsis hactenus desiderata nunc edita per Ion. Leunclavium. – Basileae. 1575.	1	1	1		10		
104.	VIII	B	17	Iuris Graeco Romani tam canonici quam civilis Tomi duo. Iohannis Leunclavii. Francfurti. – 1596.	1	1	1		18		
105.	VIII	B	13	Regulament од 1777 год. 2. јануара. – 1777.	1	1	1		4		
106.	VIII	B	18	Правила Монашескаја. – Reguale Monasticrae.	1	1	1		1		
107.	I	E	23	Praxix seu Forma procesualis fori spiritualis per Marciano – Apostolico Hungariae Regno usu recepta. Per Paulum Klalósz. – Tyrnaviae. 1756.	1	1	1		2		
108.	I	E	22	Стематографи – Христофор Жефарович. – Вијене. 1741.	1	1	1		6		
109.	VIII	B	14	Προκοπιον Καισαρεως υλουστριον Ανεκδοτα ει' ουν εννατη τωνδ ε'ντ θριων βιβλον. - Procoipii Caesariensis V. I. Anecdota. – Arcana historia. Ex bibliotheca Vaticana Nicolaus Alemanus. – Lungduni. 1623.	1	1	1		10		
110.	I	E	11	Собранија разних сочинениј в стихах и в прозе Михаила Ломоносова. – Москва 1759.	1	1	1		4		
111.	II	Г	11-20	Полное собрание всех сочинениј в стихах и прозе Александра Петровича Сумарокова. – Москва. 1781-82.	10	1	1		60		
112.	II	B	12	Θεοφραστου Χαρατηρες, ελληνισι ε'κθοθε'ιτες μετα συνιόμων κριτικων επιστασεων θπό. ΠΔημητριου Νικολάου Δαρθάρεος. – Βιεννι. 1815.	1	1	1		2		
113.	I	E	7-10	Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzeln nach alphabetischer Ordnung der Kurshwörter auf einander folgendle Artikeln abgehandelt von Johann George Sulzer. – Leipzig. 1792.	4	1	1		39	10	
114.	II	A	18-19	Die Geschichte der Menschheit. Isaak Iseln. – Carlsruhe. 1784.	2	1	1		4	60	
115.	II	B	31-32	C. Cornelii Taciti Opera. – Tubingae. 1797.	2	1	1		6		
116.	I	Д	18	Пространное землеописаније Росијскако Государства. – Санктпетербург. 1787.	1	1	1		4		
117.	II	B	17	Historiae Naturalis Elementa, conscripta per Andream Wolny, profesoem gymnasii que carlovitzensis directorem. -	1	1	1		2		
118.	II	B	21-26	Allgemeine Weltgeschichte für denkende und gebildete Leser. Nach. Eichchorus, Galletis und Remers Werken bearbeitet von I. B. Schültz. – Wien. 1805.	6	1	1		12		1. и 2. фали.
119.	II	B	7	Новиј Плутарх или краткое описане славеиши лудиј свију народа, по Бланмару и Шилеру. – Част I. – Пешта. 1809.	1	1	1		2		
120.	II	B	18-19	Nie Heinsi Commentarius in P. Ovidii Nasonis opera omnia addita est eiusdem Ovidii vita auctore Joh. Massono curavit Joh. Frider Fischerus. – Leipsig. 1758.	2	1	1		1		

121.	I	Ж	28	Сербскиј Секретар или Руководство како сочињавати различнеишта писма, квите, облигације, контракте и т.д. от Атанасија Стоиковича. – Будим-Пешта. 1802.	1	1	1	2		
122.	II	A	4-7	Philosophia critice elaborata, auctore Tomulus I.II.III.IV.VIII. Simeone Chuchich, presbytero diaecesis graec. Cath. Crisiensis. – Viennae. 1815.	4	1	1	4		
123.	II	Г	35	Несроп. – Russische Annalen in ihrer slavonischen Grndsprache verglichen, übersetzt und erklart von August Ludwig Schlozer D. Prof. in Göttingen. 1802.	1	1	1	4		
124.	I	E	24	Neuer National Kalender für die gesammte österreichische Monarchie das Schaltjahr 1816. Christ. Carl. Ardre. – Prag. 1815.	1	1	1	1		
125.	I	Ж	23-25	Catalogus Bibliothecae Hungaricae Schlenyiano Regnicolaris. – Posenii. 1803.-7.	3	1	1	4		
126.	II	A	11	Encyclopädie oder Kurzer Abriss der Wissenschaften. – Енциклопедија или кратко начертание наук и всех частеј учености преведена Иваном Шуваловим. – Москва. 1781.	1	1	1	1		
127.	II	A	12	Philosophische Fragmente über Din praktische Musik. A. W. S. – Wienn. 1787.	1	1	1	1		
128.	II	B	9-10	Обсервации де Лимба Румнеск прин. Паул Йоргович. – Пешта. 1799.	2	1	1	2		
129.	II	B	29	Gotthold Ephraim Lessings Fabelkn. – München. 1792.	1	1	1	1		
130.	I	E	27	Rövid Gondolatok irta Muskatirovics Janos. -	1	1	1			
131.	II	B	1	Attila, König der Hunnen von D. Fessler. – Breslau. 1794.	1	1	1	6		
132.	II	B	20	Bruchstücke über wilde – halb wilde – Militär und laudgestüte von Joh.-Gottlieb Wolstein. – Wien. 1788.	1	1	1	1		
133.	II	A	1-3	M. A. Plauti Comoediae superstiles viginti, cura Mart. Span. 1742.	3	1	1	12	80	
134.	II	Г	21	Пчелар или наставление о пчеловодству из разних писателеј собрано и на слав.-серб. јазикy издано Авраамом Максимовићем, парохом сомборским. – Будиму. 1810.	1	1	1	3		
135.	II	B	15-16	Betrachtungen über die Natur für Verstand und Herr und insbesondere zur Beförderung religioser Ueberzeugung und Gefühle von B. S. Walther. – Weimar. 1800.	2	1	1	6		
136.	II	Г	7-10	J. J. Rousseau Bekenntnisse. – Berlin. 1782.-1790.	4	1	1	6		
137.	II	A	22-25	Des Herrn Marquis d' Argens Jüdische Brilfe, aus dem französchem überselt. – Berlin. 1770.-1781.	4	1	1	8		4. фали
138.	II	B	1	Sämtliche Kanzelreden I. Theil Joh. Nepomuk Tschupick, k.k. Hofprediger. – Wien. 1785.	1	1	1	2	60	
139.	II	B	14	C. Plinii Caecilii Secundi Epistolarum libri decem eiusdem Gratiarum actio sive Panegyricus cum adnotationibus perpetuis Io. Matthiae Gesneri. – Lipiae. 1770.	1	1	1	6		

140.	II	B	8	Кратко ввдение в Историју происхождения славено-сербского народа сочинено Павлом Јулинцем. – Вијене. 1765.	1	1	1	2		
141.	I	E	5	Gazophyaciium seu illyricorum latino onomatum aerarium Joannes Bellostenez. – Zagrabiae. 1740.	1	1	1	8		
142.	II	B	2	Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii praeci pue hungaricam cum tabulis v. aevi incisis. Schwartner. Budaе. 1802.	1	1	1	4		
143.	II	B	13	Discurs über den Geist des Menschen. Aus dem franzosichen. Des Herrn Helvetius. – Leipzig. 1787.	1	1	1	6		
144.	II	B	12	Руководство к домостроителству с немецкаго на славено-сербскиј јазик преведено Стефаном Новаковичем. – Будим-Пешта. 1809.	1	1	1	2		
145.	I	E	16	Стихи каковым образом љубов у браку сохранили можно Атанасиј Стоикович. – Будим-Пешта. 1800.	1	1	1	1		
146.	I	E	3	De initiis iuribusque primaveris Saxonum Transsilvanorum commentatio. Conscriptit Iosephus Carolus Eder. – Wienae. 1792.	1	1	1	3		
147.	I	Ж	1	Antiquitatum et Historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus, libri novem studio et opera Stephani Schoenoisner. 1741.	1	1	1	12		
148.	II	Г	6	Масон без маски или подлиннија таинства масонскија. – Санктпетербург. 1784.	1	1	1	2		
149.	I	E	6	Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium litteris Ioannis Belostenez. – Zagrabiae. 1740.	1	1	1	12		
150.	I	E	12	Трагедија сиреч печалнаја повест о смрти последнаго ц[а]рја сербскаго Уроша Пјатаго и о падениј сербскаго царства Иоанн Раич. – Будим-Пешта. 1798.	1	1	1	2		
151.	VIII	B	9	Правила, имже должни сунт и обязанни вси монастырожители, наченше игумена даже до наипоследнаго Монаха жизн своју и спасение души своеја строити. Ешче же и церковнаја и Монастирскаја внутреннаја и внешнаја служенија исполнити. – Висарион, епископ бачки, Сегедински и Егарски. – Рукопис.	1	1	1	10		
152.	VIII	B	19	Tabuale Numismatae pro Catalogo numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani.	1	1	1	10		
153.	II	A	21	Расуждение о начале и основании неравенства между людми, сочинное Ж. Ж. Руссо перевел Павел Потемкин. – Москва. 1782.	1	1	1	2		
154.	II	B	28	Огледало човечности издао Павле Атанацковић парох сомборски. – Беч. 1823.	1	1	1	1		
155.	II	Г	33	Discours sur L'Esprit des Lois de Mr. de Montesquieu. - Расуждение на Монтескиеву книгу о Разуме Законов No. 1. I. Schmeider. – 1782.	1	1	1	1		

156.	II	Б	25-27	Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani in tres Partes. – Пешта. 1807.	3	1	1		10		
157.	II	А	17	Über die Bienenzucht in Doppelstöcken Mih. Rückblick auf die Magazin und Korb Rienenzucht von Iohann v. Csaplovics. – Wien. 1814.	1	1	1		2		
158.	II	В	17	Alexandri Kubinyi Enchiridion Lexici Iuris incliti regni Hungariae, studio et opera Ioannis Csaplovics de Ieszenova. – Posenii. 1810.	1	1	1		4		
159.	II	А	15	Auserlesene Stellen aus den besten deutschen Schriftstellern zum Genraucht bey den kais. Gymnasium zu Moskau. - Избранија места из лучших немецких писателеј дља оупотребленија при импер. москов. гимназијах. Теодор Сапожников. – Москва. 1780.	1	1	1		2		
160.	II	Б	18-19	Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus, auctore Iosepho Benko Tomi dio. – Vindobonae. 1778.	2	1	1		6	60	
161.	VII	Б	17-23	Articuli Diaetales anni 1792, 1796, 1802, 1805, 1807, 1808 и 1812.	7	1	1		7		
162.	I	Е	14	Свјашченномученика Петра, нареченога епископа Дамаскаго две книги о чловеческом 1.) истинном естетствовенном и 2.) о духовном разуме, сокрашченне и јасне преписани и на печат данни Кириллом Живковичем правосл. еп[ис]к[о]пом Пакрачко-Славониским. – Пешта. 1803.	1	1	1		2		
163.	II	А	8	Граматака в ползу и оупотребленије отроков Сербских желяушчх сосноватељнаго Наученија славенскаго диалекта. – 1755.	1	1	1		2		
164.	II	А	26-35	Zeitschrift von und für Ungern herausgegeben von Ludwig v. Schedius. – Пешта 1802-4.	10	1		1	2		
165.	II	Б	3-4	Marc Aurel von Fessler. – Bresslau. 1799.	2	1	1		20		
166.	II	Б	8	Aristides und Themistocles von D. Fessler. – Berlin. 1792.	2	1	1		3		Обе свеске уједно увезане.
167.	II	В	15-16	Пут у Рај или Краткое учение, које човека ко временному и вечному благополучију руководи, собрано Георгием Попович, парохом сентанским. – Будим-Пешта. 1815.	1	2	1		2		
168.	II	Б	20-23	Caui Plinii Caecilii Secundi Opera. – Des Plinius Cäcilii Secundi Werke, von Iohann Adam Schäfer. – Wien. 1814.	5	1	1		8		4. свеска фали.
169.	II	Г	1	Unterhaltungen aus der Naturalgeschichte. Der Insechen II. Theil, von Gottlieb Tobias Wilhelm. – Wien. 1811.	1	1		1	2		
170.	II	Г	36	Естетвословие Паулом Кенгелцем, архиманд. [ритом] С[вја]то-Георгиевским сочиненое. – Пешта. 1811.	1	1		1	2		

171.	I	Ж	26-27	Bedigten in den Jahren 1813.-14. gehalten im Bethhause der evang. Christen Helv.-Confession zu Wien von Carl Cleymann. – 1814.	2	1		1	4		
172.	II	В	2	Μικρα κατηγορις ητοι Συντομος ορθοδοξος – kis katekizmus avagy rövedre vett igaz hitü vallas tetele. παρά Αάρων Γεωργεβιτς - Georgievits Aaron által. – Göyrben. 1801.	1	1	1		2		
173.	II	А	36-48	Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume. Jahrgang 1810-11. – Wien. 1810. 1811.	12	1		1	7		Фали свеска 2, 5, 8 од 810. г. и 5, 6, 7, 9, 10, 11-12 од 811. г.
174.	VI	Б	14-15	Εικοδιον sive Pandecte Canonum SS. Apostolorum et Conciliorum ab eclesia graeca receptorum, nec non Canoniarum S.S. Patrum Epistolarum Guilielmus Beveregius, ecclesiae anglicanae Presbyter, recensuit prolegomenis munivit et anotationibus auxit. – London. 1672.	2	1	1		80		
175.	II	Б	24	Handbuch für Richter, Advocaten und Iustiz-Beamte in den K.K. Erbstaaten. Erster Theil. Ioh. Michel Edlen v. Zimmerl. – Wien. 1802.	1	1	1		2		Фали том I.
176.	II	Г	32	Elementa Iuris Hungarici civilis privati concinnata per Paulum Szlemenics. – Posonii. 1819.	1	1		1	1		
177.	I	Е	26	Sermones morales super totius anni dominicas Ioannis Baptistae Campadelli ex italico in vernaculum vulgare croaticum traducti Pars prima Balthasar Mattakovich. – Zagrabiae. 1770.	1	1	1		4		Друга свеска фали.
178.	II	В	3-7	Geschichte der römisch katholischen Kirche. – Unter der Regierung Pius VI von Peter Phillip Wolf – Zürich. 1793.	5	1	1		30		
179.	II	В	13	Граматика цркв.-словен. језика. – Рукопис.	1	1	1		10		
180.	II	В	14	Часослов (румунски). – Сибињ 1790. – Беч 1793.	1	1	1		3		
		II	В	27		1	1	1	2		
181.	II	А	16	Кулцере а мулге ругчунј пентру треба прунчилор челор румнешчи неуници, ари јавац. – Беч. 1781.	1	1		1		40	
182.	I	Е	4	Требник (румунски). – Рукопис.	1	1	1		10		
183.	I	Е	15	Требник (архијерејски). – Рукопис.	1	1	1		10		
184.	VII	Б	24-25	Articuli Dietales anni 1830. и 1836.	2	1	1		8		

**Књиге из оставине блаженопочившег епископа пакрачкога
Стефана Поповића (1839. – 1843.)**

185.	II	Д	4	Breviarium Romanum. – Venetiis. 1775.	1	1	1		4		
186.	VIII	В	10	Αρθολογιον συν θεω αγιω (Октоих греч.)	1	1	1		5		
187.	III	А	19	Молитвослов румуњски.	1	1	1		2		
188.	II	Д	14	Служебник (србуља). Василиа Поучение ко срем. 1754.	1	1	1		4		

189.	II	Д	1	Требник (ручни).	1	1	1		2		
190.	VIII	В	12	Казанин (румунски).	1	1	1		10		
191.	II	Д	22	Месјаслов на лето от Рождества Христова 1839. – 1838.	1	1	1		1		
192.	II	Д	3	Novellen Almanach 1835. von Adolf Glassbrenner. – Leipzig. 1835.	1	1		1	1		
193.	II	Д	10	Latinska gramatica.	1	1		1	1		
194.	II	Д	24	An die Ungarn. – Wien. 1798.	1	1		1	1		
195.	II	Д	7	Το μεγα Ααφαβηταριον παρα Μιχαηλ παπα Γεωργιου του Σιατιφωος. – Беч. 1781.	1	1	1		2		
196.	II	Д	25	Ordo iudiciarius pro omnibus tribunalibus et foris iudiciariis regni Hungariae partiumque eidem adnexarum praescriptus. – Viennae. 1785.	1	1	1		3		
197.	II	Ж	17	Oratio Funebris quam in soknibus Esequiis Principis Alexandri a Budna et Divék Újfalu, Archiepiscopi Strigoniensis die 25. Oktobris Strigonii dixit. Ioannes Stankovits, Abbas Strigonii. 1831.	1	1		1	1		
198.	II	Е	24	Чин ос[вја]шченија храма от архиереа творимаго. – Москва. 1770.	1	1	1		6		
199.	II	Е	9	Ἐρμηνεια και ακολουδα εις Ευκαινια Ναου. 1703.	1	1	1		3		
200.	II	Д	9	Ο΄ΚΤΟ΄ΗΧΟΣ. – ΕΝΕΤΙΗΣΙ. 1786.	1	1	1		2		
201.	III	А	3	Sacrorum Dialogorum libri quatuor. Sebastianus Castellio. – Debrecini. 1748.	1	1	1		2		
202.	II	Д	5	Первое оучение отроком в нем же букви и слоги таже краткое толкование законнаго Десятословија, М[о]литви Г[оспо]дња, Символ вери и девјати Блаженстав. Напечатасја повелнием Моисея Петровича православнаго Археп[ис]к[о]па и Митрополита Белиграда и инних стран. – 1726.	1	1	1		2		
203.	II	Е	8	Поучение о тајне с[вја]тој покајаниа сиест о истинној и правилној Исповеди. Его м[и]л[ос]ти г[осподи]на о[т]ца Инокентиа Гисиела, архимандрита с.[вјатој] великој чудотворној лаври киевопечерској (рукопис). 1671.	1	1	1		10		
204.	II	Ж	2-12	Иоанна Дамаскина дела философическа, Источник знаија и Изложеније православнија вери иобстојателное или Богословија. – Будим. 1827.	1	11	1		44		
205.	II	Е	6	Αποστων Πραξιεις, και επιστολαι, επ εκκλησολας καθ΄εкаστω κηρτομεναι. – Ενετιησι. 1783.	1	1	1		4		
206.	II	Е	7	Αποστων Πραξιεις, και επιστολαι, επ εκκλησολας καθ΄εкаστω κηρτομεναι. – ΕΝΕΤΙΗΣΙ. 1786.	1	1	1		4		

**Књиге из оставине блаженопочившег епископа пакрачкога
Стефана Крагујевића (1843. – 1864.)**

Историја културе

207.	II	E	19	Историческое обозрение богослужбних книг греко-россииској церкви. – Киев. 1836.	1	1		1	2		
208.	II	E	26-31	Грамата Царскаја и Грамати вселенских Патриархов о оучреждении С[вја]теишаго Всеросискаго Синода, с изложением православнаго исповеданија Восточнија католическија Ц[е]ркве. – Москва. 1848.	1	6		1	6		
209.	VII	B	2-6	1844. ik évi Országgyűlési lör vény czikkelyek.	1	1	1		4		
210.	II	E	1-5	Библија.	5	1	1		20		
211.	II	D	30	Manuale di Geografia moderna universale di (Volume III) Gio. Batt. Carta. – Milano. 1827.	1	1		1	4		
212.	II	D	29	Kleines Walachich-Deutsch- und Deutsch-Walachisches Wörterbuch, verfasst von Andreas Clemens, evang. Sfarer zu Brendorf bey Kronstadt. – Ofen. 1821.	1	1	1		2	80	
213.	II	E	10	Грамматика романсеск. Константин Диаконович Лога. – Будим. 1822.	1	1	1		4	60	
214.	II	D	11	Elementa mathesos purae in usum academiarium per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. – Budaе. 1818.	1	1	1		2		
215.	II	D	31	Allgemeiner österreichischer oder neuester Wiener Secretär, von Andreas Engelhart, ökonome controller. – Wien. 1835.	1	1	1		6		
216.	II	J	1	Диоптра или Зерцало мирозрительное, Три части. Г. С. Иоан Тредијаковским. – Москва. 1781.	1	1	1		4		
217.	II	J	13-14	Predigten über auserlesene Abschnitte der heiligen Schrift für alle Sonn = und Festtage des Jahres von Moritz Ferdinand Schnnaltz, Pastor in Neustadt-Dresden. 1827.	2	1		1	4		
218.	VIII	B	2-6	Neues elegantestes Conversations-Lexicon für Gebildete aus allen ttänden von Dr. O. L. B. Wolf. – Leipzig. 1851.	5	1	1		16		
219.	II	D	15-21	Путовање младог Анахарсиса по Грецији, сочинение Абеа Бартелемиа. Софроние Ивачковић, протопр. Б. Црквански. – Нови Сад. 1851.	7	1	1		14		
220.	II	E	12-18	Stunden der Andacht zur Beförderung des wahren Christenthums und häuslicher Gottesverehrung. – Aarau. 1840.	7	1	1		14		
221.	II	E	11	Прости опис свецелог земљепознања. Една земљеписна књижица за сваког од Георгија Хаджића, ц.к. поште чиновника. - 1844.	1	1	1		5		
222.	II	E	36-38	Die deutsche Volksschule oder die Bürger und Landschule nach der Gesammtheit ihrer Verhältnisse. Ein Handbuch für Lehrer und Schulaufseher, von Dr. H. Gräfe. – Leipzig. 1850.	3	1		1	6		

223.	II	E	32-33	Ода високодост. [ојњејшем] Госп.[одину] Стефану Крагуевичу, св.[ете] обители ходошке архимандриту, генерал Викарију епархије далматинске и новоименованом Епископу Пакрачко-Славонском приликом поласка Његовог из Далмације на посващение Корнелием Живковичем, иеродиаконем дне 22. п.н. марта 1843. поднешена. – Задар.	1	2		1		10	
224.	II	E	34	Чувствованија хорватских Сербов на висококржественниј дењ Рожденија его свјашченнейшаго импер.-крал. Величества Франца I. 1832. 31. јануара / 12. фебруара. – Karlstadt. 1832.	1	1		1		40	
225.	II	E	35	Bedenknisse eines Slaven. – Leipzig. 1850.	1	1		1		40	
226.	II	D	12	Corso completo di lingua francese ad uso degl'italiani ovvero gramatica francese dall autore Salvatore Forretti. – Milano. 1829.	1	1	1		3		
227.	II	D	13	Elementa Geometriae Practicae in usum academicarum per regnum Hungariae et Provincias, conscripti A. Francesco Staindl. – Budaë.	1	1	1		1		
228.	II	Ж	20-21	Vocabulario italiano-illirico-latino. Del P. Gioacchino Stulli Raguseo. – Ragusa. 1810.	2	1	1		24		
229.	II	D	9	Institutiones Poeticae in usum gymnasiorum regni Hungariae et adnexarum provinciarum. – Hungaricae. 1816.	1	1	1		2		
230.	II	D	23	Lehbuch der allgemeinen Erziehungskunde im Auszuge I. Theil, von Vincenz Eduard Milde. – Wien. 1829.	1	1	1		4		
231.	II	Ж	18-19	Lateinisch-deutsches und deutsch-lateinisches handwörterbuch. Georg Heinz Lünemann. – Leipzig. 1831.	2	1	1		10		
232.	V	E	56	Їдила високопреосвјашч.[ењејшему] и високодост. [ојњејшему] Госп.[одину] Стефану Станкович, прав. [ославному] Епископу бачком, сегединском и егарском от клира епархије бачке дне 30. септ. 1834. певао В. Максимович. – Будиму. 1834.	1	1		1	1		
233.	II	D	32	Руководство човеческог живота славног автора Лорда Кестерфиелд, преведено с италианског от Іереа Спиридона Алексиевича, пароха задарскога. – Пешта. 1830.	1	1	1		2		
234.	II	D	37	Theologiae Pastoralis Systema, Mauri de Schenkl. – Strigonii. 1824.	1	1	1		4		
235.	II	Ж	15-16	Handbuch für christliche Religions-lehrer von Dr. August Hermann Niemeyer. – Halle. 1829.	2	1		1	4		
236.	II	D	26-28	Der Prediger am Grabe, Entwürfe zu Leichenreden von Dr. Johann Jacob Kromm. – Verlag. 1832.	3	1	1		6		
237.	II	E	25	Die Diöcesansynode von George Phillips. – Freiburg. 1849.	1	1		1	2		
238.	III	A	61	Handbuch zur Uebnng in der deutschen und italienischen Sprache. – Mailand. 1842.	1	1	1		2		

239.	III	Б	62	Excell. Illustr. Ac rever. Domino libero baroni Ignatio Szepesy de Negyes miseratione divina neo-epescopo quinque ecclesiensi dum sedecu suam adiret. 1828.	1	1		1		40	
240.	III	А	69	Die Reaction. Ein Warmmgswort von Verfasser der Bürger Abc. – Ofen. 1848.	1	1		1		40	
241.	III	Б	14	Uibergabe der Festung Esseg an die k.k. Truppen am 13. und 14. Februar 1849. – 1851.	1	1		1	1		
242.	III	А	53	Cerknica in njena okolica. Andrej Likar. – Ljubljani. 1863.	1	1		1		40	
243.	II	Д	8	Die Züricher Mordnacht. Eine Volksgeschichte von Adolf Weisser. – Hamburg. 1856.	2	1	1		4		Обе свеске заједно увезане.
244.	III	А	17	Aus den Papiren eines weggejagten Jesuiten. Masc. Langenswarz. – Leipzig. 1847.	1	1		1		40	
245.	III	Б	64	Petitionen der Serben und Slowaken von Jahre 1861. – Wien. 1862.	1	1		1		40	
246.	III	Б	66	Oratio qua illustr. Ac. Rev. D. Ios. Geor. Strossmayer clerum suum dum regimen diocesium suarurr. Ritu solemni capesseret in domino salutavit anno 1850. die 29. sept. – 1850.	1	1		1		40	
247.	III	Б	18	Wien und Rom. Dem Nachfolger des Füssler Staats-kanzelers von Oesterreich. – Cöln. 1848.	1	1		1		40	
248.	III	Б	63	Epistola di sua Santita Gioseffo Patriarca di Serbja. S.E. Il. F. M. Krabsvsky. – Weis-Trieste. 1848.	1	1		1		40	
249.	III	Б	76	Kleine italienische Schulgramatik von A. I. Eal v. Farnasari – Verce. – Wien. 1842.	1	1		1	2		
250.	III	Б	47	Kolo. Članci za literaturu, umetnosti i narodni život. Izdavaoci D. rakovac, St. Vraz i L. Vukotinovics. – Zagreb. 1842.	1	1		1	1		
251.	III	Б	42	Свечаност приликом отварања прав. источ. Консистиоријума Епархије Далматинске. Герасим Петрановић. – Бечу. 1861.	1	1		1		40	
252.	III	Б	38	Domova Pokladnica. Kalendar 1847. Ročnik I. vydava Daniel Lichard. – 1846.	1	1	1		2		
253.	III	Б	36	Грамматика церковно-славјанскога јазика, сочинение Евгения Иоановича. – Виенн. 1851.	1	1	1		2		
254.	III	Б	3	Собрание Русских Проповедеј, издаваемих Др. Андр. Радолинским. – Буда. 1852. Том првиј	1	1	1				
255.	III	А	79-80	Черте живота народа србског у унгарским областима. Александер Стојачковић. – Беч. 1849.	1	2		1	2		
256.	III	А	72-74	System der praktischen Philosophie. Wilhelm Traugott Krug. – Königsberg. 1818-1819.	3	1	1		8		
257.	II	Д	33-36	Philosophia novis curis edita auctore Ioanne Imre. – Pestini. 1834.	4	1	1		8		
258.	III	А	28	Politische Volksbibel. Eine histor. Skize der März-Ereignisse nebst der nöthingen Aufklärung über die obschwebende Zeitfragen in Ungarn. – Pest. 1848.	1	1		1		40	

259.	III	Б	35	Die Kirkliche Reform. – Eine Beleuchtung der Hirscher-schen Schrift. Die Kirchlichen Lustände der Gogenwart von Dr. J. B. Heinrich. – Mainz. 1850.	1	1		1	2		
260.	III	Б	16	Adserta e jure naturali privato, publico universali et gentium, nec non jure ecclesiastico universo, quae in universitate hungarica superatis rigorosis examinibus pro consequende juris canonici doctoratus laurea aamnuente inclyta facultate juridica publice propr. Quanda suscepit Georgius Molnar die 12.v. septembris 1843. – Pestini. 1843.	1	1		1		40	
261.	III	Б	4	Историку-литерал Тлкуире а Корцилор Н. Т. комјус. de Basile Зановичиу, пресветер die епархиеа Буковинеи ши ч. Р. Професор ал студиулуи библическ. Томул I. S. евангелие дела Матениу. - Чернуци. 1858.	1	2	1	1	10		
	III	Б	48								
262.	III	Б	34	Antwort an die Gegner meiner Schrift: die irchlichen Lustände der Gegenwart von I. B. Hirscher. – Tubingen. 1850.	1	1		1	1		
263.	II	Е	20-23	Predigten auf das ganze Kirchenjahr. Alexander, Fürst von Hohenlohe Waldenburg – Schillingsfürst, infulirter Abt. Domherr und Erzdiacon zu Grosswardle. – Verlag. 1839.	4	1	1		12		
264.	III	А	70	Остромирово Евангелије, издане Већеслава Ганки. – Праг. 1853.	1	1		1	2		
265.	V	Е	1-53	Sveto Pismo Staroga i Novoga Uvita iz latinskoga sobzirom na matične knjige izbistreno i iztumačeno po Ivanu Matiju Skarich, sv. Bogosl. Naucitelju. – Веч. 1858-60.	53	3		1			
266.	III	Б	73	Lehbuch des Kirchenrechtes aller christtlichen Confessionem. Ferdinand Walter. – Bonn. 1846.	1	1		1	6		
267.	III	А	76	Историја восточно-славенског богослуженија и кирилског книжества код Славена западне цркве. Александер Стојачковић. – Нови Сад. 1847.	1	1	1		2		
268.	VIII	В	7	Gesetz über die Ergänzung des Heeres sanmf. Dem prorisonichen Amtsunterricht. Zur Ausfüh. Dieses Gesetz. – Wien. 1858.	1	1	1				
269.	VIII	А	1-37	Љетопис Матице Српске 1826 г./2.34 – 1827/1 – 1829/2.3.4 – 1830/3-3к.4 – 1831/3.4 – 1832/2.3.4 – 1833/2.3-3к – 1834/1.3.4 – 1838/2.4 – 1840/1-2к.2.3.4 – 1841/1 – 1842/1 – 1861/103 – 1863/108 – 1870 и 1871/113. – Пешта.	37			1			
270.	VIII	В	8	Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti, edidit F. Miklosich. – Vindobonae. 1850.	1	1		1	10		
271.	III	А	75	Weltorganismus oder System des gesammten Lebens dargestellt von Urosch Milankovitsch, k.k. öster. Auditor. – Wien. 1843.	1	1	1		4		
272.	III	Б	19-22	Критическиј Преглед, наградом увјенчаног дела "Краљ Дечанскиј" епос у 8 песама од Ђорђа Малетића. – Нови Сад. 1846.	1	4	1	3	4		
273.	III	А	52	Наше Време написао Светољуб. – Београд. 1847.	1	1		1	1		

274.	III	A	6-7	Gemälde von Aegypten in alter und neuer Zeit. Aus dem englischen des (Zwei Theile). M. Russel. – Leipzig. 1836.	2	1		1	3		
275.	III	A	8	Gemälde der Berberei. Aus dem Englisches des M. Russel, übersetzt von Dr. A. Diezmann. – hartlebens. 1836.	1	1		1	2		Друга свеска фали.
276.	III	A	9-10	Palästina oder das heilige Land. Aus dem englischen des Dr. M. Russel (Zwei Theile) übersetzt von Dr. A. Diezmann. – Hartlebens. 1836.	2	1		1	2		
277.	III	A	11	Historische und beschreibende Darstellung von Persien, von James B. Brassier Esg., deutsch von Johann Sporshill. 1836.	1	1		1	2		Прва свеска фали.
278.	III	A	12-16	Gesammelte Dichtungen von Johann Baptist Rousseau. – Berlin. 1845-46.	5	1		1	5		Четврта свеска фали.
279.	III	A	1	Зашто? Зато... или изјаснение најобичниј јавленија, која у естетству бивају. Превео с талианског Теофил Стефанович јеромонах и клирикалниј учитељ. – Задар. 1842.	1	1		1	1		
280.	V	E	57	Uspomena od venčanja Nj. Veličanstva Franje Josipa cara austrijskog sa Nj. Vis. Jelisivom vojvotkinjom bavarskom. Dr. Anto Molór. – Zagreb. 1854.	16	1		1	3	20	
281.	III	B	74-75	Thiers über das Eigenthum. Ins deutsche übersetzt von P. E. Obermayer. – Mannheim. 1848.	2	1		1	2		
282.	III	A	30	Max Fugger, Herr v Kirchberg und Weisshorn von der Zucht der Krigs und Bürgerpferde, aus dem Aldeutschen nach der Originalausgabe von 1578. übersetzt von Joh. Gottlieb Wolstein. – Wien. 1788.	1	1	1		4		
283.	III	A	36	Thermae Constantiniane das Kaiser Constantinische Baad in Konigreich Croatien. Thomas Prevendar, protomedicies Dr. Joseph v Staindl ausuberde Artz in Agram. 1822.	1	1		1	1		
284.	III	A	37-51	Nauk o duđarstvu, bubarstvu i svilarstvu za našeg seljaka izdao Anta Vukašinović. – Zagreb. 1857.	1	15	1		15		
285.	III	A	31-35	Praktische Regeln zur Seiden zucht, Anton Vukašinović. – Zagreb. 1857.	1	5	1		5		
286.	II	D	2	Cristoph Martin Wieland, Gedichte I. Band.	1	1	1		3		
287.	III	A	63-64	Sammlung deutscher Beyspiele I. Band und II B. zur Bildung des Styls. – Wien. 1847.	1	2	1		10		
288.	VIII	B	1	Az O és Új Szövetség Szent Irás kélszaz képpel. Szabó Jozsef. – Pesten. 1851.	1	1	1		30		
289.	V	B	71	Fragmenta Sacra Das ist überliebene geitliche Brosamen oder sittliche Lob und Ehren Predigen, Ignatii Frauner. – Dillingen. 1697.	1	1	1				Ex libris D. Protić, parochi Smoljanovi-cenns Anno 1862

**Књиге из оставине блаженопочившег епископа
пакрачкога Никанора Грујића од 1864-1887. г.**

290.	III	Б	5-9	Сербско-Далматински Магазин за 1870-1.год. 1867-1871. уредио Герасим Петрановић. – Задар.	5	2	2	3	9	60	
291.	III	А	2	Molitvenik rimokatolicki (latinski)	1	1	1		6		
292.	V	А	32	Учење Католичанске православне цркве изложено упоредо са разликама које постоје код других хришћанских цркава од Владимира Гетџе с другог француског издања превео Милош Парента. – Задар. 1886.	1	1	1				
293.	III	А	68	Generalia de haemorrhagiis dissertatio inauguralis medica submittit Ljubomir Radivojevic. – Pestini. 1846.	1	1		1		40	
294.				Како смо били, како смо саде, и како треба да будемо. Два јавна предавања. Емила Чапра. – Нови Сад. 1872.							
295.	III	А	57	Изгубљена земља. Излет у спреску шумедију од Г. Мигена с француског. – Нови Сад. 1886.	1	6		1			
296.	III	А	62	Критика на србски Псалтир преведен од епископа Платона. Др. Петар Матић. – Карловци. 1858.	1	1	1		1		
297.	III	А	55	Мала српска граматика за срп. народне школе по Даничићу и Миклошићу саставио Ђорђе Магаршевић. – Нови Сад. 1883.	1	1		1		34	
298.	III	А	29	Босна је српска или одговор на "Razgovor" Дон Мих. Павлиновића. – Нови Сад. 1877.	1	1		1		30	
299.	III	А	56	Одломци из једног рукописа састављеног пре двадесетпет година. – Нови Сад. 1884.	1	1		1		40	
300.	III	Б	17	Излив чувства приликом народног празновања на благовести 1846. г. Од Ђорђа Малетића.	1	1		1		20	
301.	III	А	54	Werden wir uns widersehen?	1	1		1	1		
302.	III	А	21	Хлеб што га једемо, какв је и какав треба да је. Предавање о св. Сави у Н. Саду у позоришној дворани 1874. – Београд. 1874.	1	1		1		40	
303.	III	А	58	Одговор вођама самозване "Српске слободоумне народне странке". – Нови Сад. 1883.	1	1		1		40	
304.	III	А	27	Судбе народа србскога од Евстатија Михајловића. – В. Кикинда. 1883.	1	1		1	1		
305.	III	Б	15	Неколико речи о Постанку Типографије митрополитско гимназиалне у Карловци и о нападају на памет блаженопочившег правосл. Патриарха Јосифа Ал. Барона Рајачић Брински. – Земун. 1863.	1	1		1	1		
306.	III	А	59-60	Глас вапијућег здравог разума против атеизма или ти безбожтва са доказима да има Бога, има душе и има будућности човечије послје овоземног вивота од Евстатија Михајловића. – В. Кикинди. 1882.	1	2		1	2		

307.	III	A	22-26	Представка коју је поднео учитељ. збор срп. учитељ. школе у Пакрацу Школском Савету о жалосном стању народ. школа у пакрачкој дијецези и срп. учит. школе Пакрачке. – Нови Сад. 1875.	1	5		1	1		
308.	III	A	18	Ручниј словар русијско-немецкиј и немецко-росијскии И. А. Е. Шмид. – Лајпциг.	1	1	1		5		
309.	III	A	5	Don Miho na braniku od Save Bjelanovića. – Zadar. 1883.	1	1		1	1		
310.	III	A	4	Govor Mirka Bogovića na saboru Dalm. Herv. Slav. U Zagrebu 17. prosinca 1866. – Zagreb. 1866.	1	1		1		20	
311.	V	E	58	Pamätnik Matice Slovenskej ka tristoročnej oslave Mikulaša Šubića Zrinskeho konanej na Slovensku. – Viedin. 1866.	1	1	1		4		
312.	V	E	55	Ogled. Rječnik hrv. Ili srp. jezika. Gj. Daničić. – Zagreb. 1878.	1	1		1		50	
313.	V	E	54	Letopis Matice Slovenskej v fisicročnu pamät pokrestanema Slovakov. Michal Chrastek. – 1864.	1	1	1		2		
314.	V	Д	41-42	Напутак за описивање правнијех обичаја, који живу у народу. Др. В. Богишић. – Беч. 1867.	1	100		1	20		
315.	III	Б	81	Das Ungarisch – kroatische Ausgleich. Eine Zeitgemässe Studie. – Esseg. 1884.	1	1		1		40	
316.	III	Б	82	Prinos poviesti šumskoga katastra u Hrvatskoj i Slavoniji. – Osiek. 1884.	1	1		1	1		
317.	III	Б	80	Ursachen und Wirkimgen. Ein Schlusswort zu den vorjähriigen Tumulten in Croatien von Emerich Bogović. – Zagreb. 1884.	1	1		1		60	
318.	III	Б	57	Račun Bele Lukácsa za finacijalno – samostalnu Hrvatsku. Ocienio ga jedan narodni zastupnik. – Zagreb. 1871.	1	1		1		40	
319.	III	Б	59	Vojnička krajina na razkršću svoje prošlosti i budućnosti. – Sisak. 1871.	1	1		1		60	
320.	III	Б	56	Tanternv a Népiskolák számára Az 1868. ki XXXVIII t.cz. értelmében. – Budapest. 1877.	1	1		1		40	
321.	III	Б	55	Österreichs Feldgeschütze. Ein Wort zur Ehrenrettung der öslerreich. Eisen Industriae von Josef Schnnidhammer. – Wien. 1874.	1	1		1		40	
322.	III	Б	50	Reden gehalten in der Unionsfrage mit Ungarn am 20. bis 24. september in der Sitzungen des kroat. Slavon. Landtages von den Rednern der Majorität. – Agram. 1868.	1	1		1		60	
323.	III	Б	52	Pastirska poslanica Jurja Kardinala Haulika, nadbiskupa zagrebačkoga o nastavi i uzgoju mladeži na biskupijsko svećenstvo izdana dne 14. veljače 1869. – Zagreb. 1869.	1	1		1		40	
324.	III	Б	51	Literae pastorales Georgii Cardinalis Haulik. Archi-Episcop Zagrabiensis quod institutionem, educationemque juventutes ad Clerum diocesanum editae die 14. Febr. 1869. – Zagrabiae. 1869.	1	1		1		40	

325.	III	Б	53	Uspomena na Mirka bar. Ožegovića Barlabaševačkoga, biskupa senjskoga i modruškoga ili Krbavskoga. I. K. – Beč. 1869.	1	1		1		60	
326.	III	Б	61	Zlatno slovo. – Slava Banu – Dar Narodu ili uspomena svečanoj inštalaciji bana Levina Baruna Raucha obavljenoj u Zagrebu 8. i 9. rujna 1865. spjevao Gjura Klarić. – Zagreb. 1869.	1	1	1		1		
327.	III	Б	54	Pomenik rečkoga gradskoga zastupstva preuzvišenoj kralj. Dvor. Kancelariji dalm. Herv. Slav. O pitanju Zemun – Rečke željeznice (prevod iz ital. Jezika). – Rieka. 1865.	1	1		1		40	
328.	III	Б	65	Slovenske Pohľady. Časopis pre literature, vedu, umenie a politiku. Redaktori. Svetozar Hurban (Vajansky). Jozef Škultety. - 1881.	1	1		1	2		
329.	III	Б	58	Fiume und das Donau – Adria Bahnmetz. Denkschrift gerichtet an die hohe königl. Croat. Slav. Dalm. Hofkanzeli von der Municipal Verhetung der Stadt. – Fiume – Fiuma. 1865.	1	1		1		60	

Српске народне пјесме и приче из Гомирја, Горњих Дубрава и Плашкој у рукописној збирци Николе Кукића

АСАНУ Етн. зб. бр. 31.

ГРАНИЧАРСКИ AUSMARCH У ТАЛИЈУ год. 1866.*

Српска народна пјесма из Гомирја

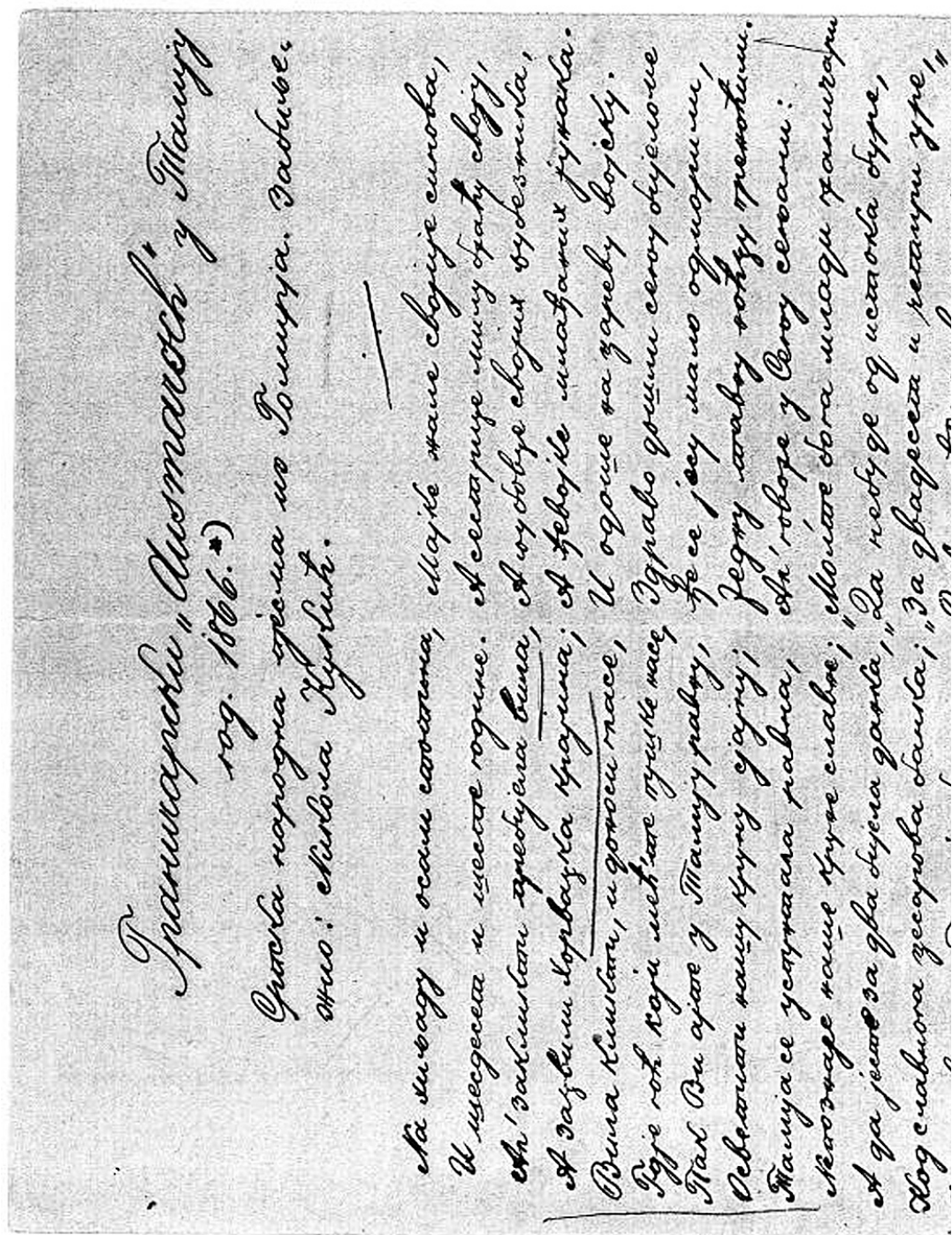
На хиљаду и осам стотина
И шездесет и шесте године,
Ал' закликти пребијела вила,
А зацвили Хорвацка Крајина!
Вила кликти и доноси гласе:
Гђе гођ који мећ'те пушке на се,
Пак ви ајте у Талију равну,
Осветити нашу круну сјајну;
Талија се успунтала равна,
Не познаде наше круне славе;
А да јесте, за два бијела данка,
Код славнога цесарова банка;
Ја сам вила у Талији била,
Код Идина¹ бијелога града;
У Идине Карибалда² ође,

Чула јесам од њега диване,
Да ће сада освојити довде.
Сад се купе млади граничари,
Пак сви иду к Огулину граду,
Све избрани под барјак јунаци.
Кад се војска лијепо сакупила,
И војничким одијелом одјела,
Тад пођоше млади преко града.
Кад војводе изнесе барјаке,
Онда горко закукаше мајке.
Ал' да ти је стати па гледати,
Кад одлазе млади граничари,
Кад се креће од Крајине цвеће;
Како цвиле мајке и сестрице,
И ђевојке младе неудане,
Да је срце од камена тврда,
Из њега би сузе прокапале.
Мајке жале својије синова,
А сестрице милу браћу своју,
А љубовце својих љубезника,

1 Идине – Удине

2 Карибалда – Бузепе Гарибалди (1807-1882), знаменити борац за уједињење Италије

* Ову пјесму много људи и момака у Гомирју знаде. Кад сам једном слушао како један ју момак пјева, замолим га, те ми је у перо сву и каже – а ја ју напишем. Запитам га ће је научио. А он ми рече: “Та ову пјесму већ од 10 година знам, а од кога сам је пришио, то не знам.” Отидем једноме који је 1866. марширао у Талију, Мили Мамули, сада жељ. стражару, прочитам је пред њим и упитам га: “Можеш ли приговорити јој?” “Не могу”, рече ми, “него ти могу казати откуд је та пјесма потекла. Кад смо ми, граничари 1866. у Талију машјерали, многи су опробавали да би спјевали наш граничарски *austmarch*, па су и спјевали, али на ту пјесму ни налик; а та је правилнија. Кад смо се повратили кућама нашим, много смо приповиједали о том. Народ то схватио; пак сам се чуддио – кад сам чуо од тога пјесму и баш тако како је год било.” Онда га замолим би ли ми могао казати ту што су они спјевали. “Не би”. Заборавно сам. Ето ти те, та је много боља.” Дакле, ова пјесма спјевана је и поникла у духу народном, од које ја нијесам одузео ни једне ријечи; него како сам из уста народних слушао, тако сам ја биљежио.

А ђевојке млађаних јунака.
 И одоше на цареву војску.
 Здраво дошли Сењу бијеломе,
 Ђе се јесу мало одморили,
 Једну тавну ноћцу преноћили.
 Ал' говоре у Сењу Сењани:
 "Мол'те Бога млади граничари,
 Да не буде од истока буре,
 За двадесет и четири уре,
 Док прођете ово сиње море."
 На галију танку посједашмо,
 Пак у сиње море зајездишмо.
 На мору нам лоша срећа бише,
 Студен вјетар од истока пуну,
 Пак је сиње разбуљао море.
 Море се је јако разбуљало,
 У галију танку ударало,
 Пак је баца десно и лијево;
 Ту се млади јако уплашисмо,
 Ђе оћемо изгубити главе.
 Још говоре на мору морнари:
 "Мол'те Бога млади граничари,
 И спомен'те светога Николу,
 Не би л' сиње умирио море,
 Не би л' вама оставио главе."
 Све клекнушмо па се помолишмо.
 Што молили то смо домолили,
 Сиње се је умирило море.
 Кад дођосмо Трсту бијеломе,
 Из сињега изађосмо мора,
 Јако бјешмо пјани и туробни,
 Без ракије и црљеног вина,
 Од ваљања тога сиња мора,
 Од љуљања претешке галије.
 Овђе бјешмо три мјесеца дана,
 Пак љубишмо младе и ђевојке.
 Ал' су лијепе Тршћанкиње младе,

3 Малфакоња – Монфалконе

4 Градичка – Градишче

У пасу су танке, а високе,
 И у лицу бијеле и румене;
 А на њојзи црна свила шушка,
 Свила шушка, жуте чизме шкрипе.
 Кад се шеће кò да паун креће,
 Кад дивани кò да голуб гуче,
 Кад се смије кò да бисер сије.
 Кад пасала три мјесеца дана,
 Али дође листак књига бијела,
 Од Малфакоње града бијелога,
 Баш на руке Вагнер генералу:
 "Води војску до Малфакоње³ града.
 Казаће ти што ће бити сада."
 Кад то виђе Вагнер генерале,
 Одма' скочи на ноге лагане,
 Води војску Малкафоњи граду.
 Кад дођосмо до Малфакоње града,
 Донесошмо пуно срце јада.
 Овђе јесмо одмор учинили,
 Једну тавну ноћцу преноћили,
 Да од пута мало починемо.
 Кад је било дана око подне,
 Ал' ето ти 'усара мађара,
 На вранчићу добру коњу своме,
 У бијелу га пјену угонијо,
 И он носи листак књигу бијелу,
 Баш на руке Вагнер генералу:
 "Води војску у Градичку⁴ равну,
 Води војску што најбрже мореш,
 Ево сада туге и невоље;
 Прво зоре и бијела дана,
 Ђе се двије ударише војске,
 Једна наша друга Карибалд'на,
 Карибалда љуто навалијо,
 До Градичке равне долазијо,
 Галежану воду пребродијо,
 Пак на нашу војску ударијо."
 А кад Вагнер разумио гласе,
 Бритку сабљу припасује на се,
 И оседла танку бедивију,

Пак се баци њојзи на демена⁵,
 Води војску у Градичку равну.
 Кад дођошмо Галежани води,
 Галежана брза и поамна,
 И све тече мутна и крвава,
 Пак доноси царева војаке,
 Вране коње и младе јунаке.
 Кад виђешмо, млади граничари,
 Смијешата крв и вода ладна,
 Крв се наша у нами упали;
 Појездишмо кано соколови,
 Карибалду не би л' уловили,
 Са својијем добрим господаром,
 Господаром Вагнер генералом.
 Карибалда бјеше опазио,
 Да му иде Вагнер генерале,
 А на својој брзој бедевји;
 Хитро иде ништа не узмиче,
 А са њиме Крајина примиче,
 Све јунаци срдити војаци,
 Хитро језде ништа не узмичу;
 Кој не жали млађан погинути,
 А душману жели се светити,
 И за бритку сабљу уватити,
 Који воли на бој ударити,
 Нек се својом љубом загрлити;
 Сад побјеже главом без обзира,
 У високе Тирилске⁶ планине,
 Не можмо га ни оком виђети,
 Дакмар да би њега уфатили,
 С црном прахом и брзим оловом.
 Тад се здраво натраг повратишмо,
 До Малфакоње града доходишмо.
 Онђе бишмо седам осам-дана;

5 Демена – нарамци

6 тирилске планине – тиролске планине

7 Канал – град на Сочи

8 Герц – Грац

9 Занча – Соча

10 Цивидал – град удаљен 15 км од Удина

Кад пасало седам осам-дана,
 Али кликти пребијела вила,
 Сврх Тирола високих планина,
 Пак дозива Вагнер генерала:
 “Ајд на ноге, Вагнер генералу,
 Ће си сада да би те не било,
 Води војску у Тирол планину,
 Карибалда сад је у Тиролу,
 До Канала⁷ доходио града.
 Љуто куну тиролске ђевојке,
 Љуто куну до Бога се чује;
 Да обљуби младе и ђевојке;
 Цвили, плаче старо и нејако,
 Да одгони краве и волове,
 И пороби села и градове.”
 Кад то чуо Вагнер генерале,
 Он посједе танку бедевјију,
 И сакупи граничаре младе,
 Па још нама бесједити стаде:
 “Граничари, мила дјецо моја,
 Сад идемо у Тирол планину,
 Многе мени тужбе додијаше,
 Карибалда – у Тиролу кажу.
 Сад ајдемо њега поискати,
 И из наше земље поћерати.
 Носимо му угодних дарова,
 Доста праха и тешка олова,
 Ће с' сватимо да се поздравимо,
 Своју десну руку осветимо
 Бритку сабљу крви напијемо”,
 Сад одошмо у Тирол планину,
 Испод свете горе Калварије,
 Па кроз Герца⁸ града бијелога,
 Седам дана кроз Тирол ходишмо,
 Око себе ништа не видишмо,
 Веће брдо десно и лијево,
 И уза се Занчу⁹ воду ладну,
 А над водом ведро небо плаво.
 Кад дођошмо близо Цивидала¹⁰,
 У Цивидалу бјеше Карибалда.

Говоре му грови и трговци:
 “Карибалда господине драги,
 Не дај сада Аустрији града,
 Даћемо ти небројена блага,
 И дебела мяса воловскога,
 Бијелога круха ‘шеничнога,
 И лијепа вина црљенога,
 Војску рани, из града се брани,
 Не дај града без велика јада.”
 Карибалда њима одговара:
 “Не будал’те грови и трговци,
 Да ми дате сву Талију равну,
 Не би чека’ Вагнер генерала;
 Хитро језде као соколови,
 За мношћу иду, а за ме питају,
 Не би л’ моју уграбили главу.
 Сад ја идем до Идине града,
 Ако мени Бог и срећа даде,
 Да утечем здраво у Идине,
 Искат ћу га мира и покоја,
 Нек’ му буде сва Талија моја.

СЛУЖБА ЈЕДНОГ МЛАДИЋА Српска народна пјесма из Плашког

Прво љето служио*:
 Коку сам заслужио
 Кока има бијелу главу,
 Пилиће ми изводила.

Друго љето служио:
 Рацу сам заслужио,
 Раца вели: лигум, лагум,
 Кока има бијелу главу,
 Пилиће ми изводила.

Треће љето служио:
 Туку сам заслужио,
 Тука вели: камо, тамо,
 Раца вели: лигум, лагум,
 Кока има бијелу главу,
 Пилиће ми изводила.

Четврто љето служио:
 Гуску сам заслужио,
 Гуска вели: гав, гав, гав,
 Тука вели: камо, тамо,
 Раца вели: лигум, лагум,
 Кока има бијелу главу,
 Пилиће ми изводила.

Пето љето служио:
 Јање сам заслужио,
 Јање вели: бе-е-е,
 Гуска вели: гав, гав, гав,
 Тука вели: камо, тамо,

* У Дубравама ђевојке, кад пјевају, оне овако: “Прво љето служио сам, служио”, а у Плашком сам слушао, али овдје изостављају “сам служио”, па сам се држао овога који је и у стиху сличнији.

Раца вели: лигум, лагум,
Кока има бијелу галву,
Пилиће ми изводила.

Шесто љето служио:
Теле сам заслужио;
Теле вели: кољи мене,
Јање вели: бе-е-е,
Гуска вели: гав, гав, гав,
Тука вели: камо, тамо,
Раца вели: лигум, лагум,
Кока има бијелу главу,
Пилиће ми изводила.

Седмо љето служио:
Краву сам заслужио,
Крава вели: доји мене,
Теле вели: кољи мене,
Јање вели: бе-е-е,
Гуска вели: гав, гав, гав,
Тука вели: камо, тамо,
Раца вели: лигум, лагум,
Кока има бијелу главу,
Пилиће ми изводила.

Осмо љето служио:
Вола сам заслужио,
Вô ми вели: јарми мене,
Крава вели: доји мене,
Теле вели: кољи мене,
Јање вели: бе-е-е,
Гуска вели: гав, гав, гав,
Тука вели: камо, тамо,
Раца вели: лигум, лагум,
Кока има бијелу главу,
Пилиће ми изводила.

Девето љето служио:
Коња сам заслужио;
Коњ ми вели: јаше мене,
Вô ми вели: јарми мене,
Крава вели: доји мене,
Теле вели: кољи мене,
Јање вели: бе-е-е,
Гуска вели: гав, гав, гав,
Тука вели: камо, тамо,
Раца вели: лигум, лагум,
Кока има бијелу главу,
Пилиће ми изводила.

Десето љето служио:
Дијеву сам заслужио,
Дијева вели: љуби мене,
Коњ ми вели: јаше мене,
Вô ми вели: јарми мене,
Крава вели: доји мене,
Теле вели: кољи мене,
Јање вели: бе-е-е,
Гуска вели: гав, гав, гав,
Тука вели: камо, тамо,
Раца вели: лигум, лагум,
Кока има бијелу главу,
Пилиће ми изводила.

Десетого да ли љета рана,
Не би казао да сам слуга био,
Десетог сам злато задобијо,
Чисто злато – и не окаљато.
О ђевојко, о румена рожо,
Са тобом се сад поноси Божо;*
Расцвјетај се, мириса ми давај
И уза ме на душеку спавај.

* Овђе примијећују и “сасу”, “зову” итд. Кажу се ком који је дуге године слуга био.

ДРАГОМЕ*

Голубе питоми,
Немој ми дивљати,
Доћи ће вријеме,
Даш се кајати.
Сунце је сунцу,
Мјесец је мјесецу,
А мени је драги
На мом срдашцу.
Ружице румена,
У срцу сађена,
Благо ономе
Коме си суђена.

ЂЕВОЈКА ПИТА МОРНАРЕ

Ви млади морнари,
Кажите ви мени:
“Куда је отишо,
Мој мили суђени?”
“Отиша је к мору,
Куповати робу,
Скоро ће се вратити,
У мили завичај.”

Мој мили суђени,
У којој си дубрави?
Напиши ми један листак
Од наше љубави.

* Ђевојке овако пјевају у Дубравама, Гомирју – па и у Плашком сам нешто овако слушао, ђе сам исте те године забиљежио.

ВЕЧЕРА ЈЕДНЕ МЛАДЕ ГОСПОЈЕ

Из Дубрава
Од једнога српскога слијепца

Прво вече вечерала,
Једна млада госпоја:
Једну тицу препелицу,
Тицу, тицу, господску.

Друго вече вечерала,
Једна млада госпоја:
Два голуба, једну тицу,
Једну тицу препелицу,
Тицу, тицу господску.

Треће вече вечерала,
Једна млада госпоја:
Три грлице, два голуба,
Једну тицу препелицу,
Тицу, тицу господску.

Четврто вече вечерала,
Једна млада госпоја:
Четир раце, перутаце,
Три грлице, два голуба,
Једну тицу препелицу,
Тицу, тицу, господску.

Пето вече вечерала,
Једна млада госпоја:
Пет гусака с гушчићима,
Четир раце перутаце,
Три грлице, два голуба,
Једну тицу препелицу,
Тицу, тицу, господску.

Шесто вече вечерала,
Једна млада госпоја:
Шест оваца са јањцима,
Пет гусака с гушчићима,

Четир раце перутаце,
Три грлице, два голуба,
Једну тицу препелицу,
Тицу, тицу, господску.

Седмо вече вечерала,
Једна млада госпоја:
Седам крава с теоцима,
Шест оваца са јањцима,
Пет гусака с гушчићима,
Четир раце, перутаце,
Три грлице, два голуба,
Једну тицу препелицу,
Тицу, тицу, господску.

Осмо вече вечерала,
Једна млада госпоја:
Осам волов' с јармовима,
Седам крава с теоцима,
Шест оваца са јањцима,
Пет гусака с гушчићима,
Четир раце перутаце,
Три грлице, два голуба,
Једну тицу препелицу,
Тицу, тицу, господску.

Девето вече вечерала,
Једна млада госпоја:
Девет коња с коњићима,
Осам волов' с јармовима,
Седам крава с теоцима,
Шест оваца са јањцима,
Пет гусака с гушчићима,
Четир раце, перутаце,
Три грлице, два голуба,
Једну тицу препелицу,
Тицу, тицу, господску.

НЕВАЉАНА ЖЕНА

Народна приповијетка

И ову сам приповијетку чуо од људи они који радо причају и сјећају своје жене и дјецу на бољу будућност – приговарајући им, као што ће оваква публика и ова (ниже) написана приповијетка увиђати – да не буду сасвим тупави и неразумни, него да буду на све позорни, паметни, штедљиви итд.

Живио један човјек на крај села Н. са својом супругом. Али неваљалом, то јест њеном. Не знађаше нити ткати нити прести; нит у брдо* увађати. Него само тако живљаше, а бијаше мало луцкаста т. ј. бенаста. А, срећом њеном, не имађаше ни једнога дјетета. Прем ју је човјек нагањао раду, псовао и тукао, све забадава – то му није помогло. Дакле, он намисли да иде по свијету, да види како се и у другим крајевима живи и је ли ико тако несретан женом као што је он. Дакле, што намислио, то и учинио. Али, прво него се кренуо на пут, остави жени овај савјет: “Жено! Ја сад идем по свијету и по свим крајевима ове царевине, да видим и нађем иђе овако несретна човјека као што сам ја с тобом. И кажем ти ово: Ако не нађем по свим крајевима теби равне т. ј. бенастије, неваљалије, онда, кад се врнем, тебе ћу у воду бацити – па се утопи – нећу онда да те имам код себе. Дакле, сад збогом.” И пружи јој десну руку – поздрави се и оде.

Путовао је дуго и тумарао којекуда по туђем свијету. Једнога лијепога љетнога дана стигао у један град Н. Замишљен, шетао кроз њега, десном руком притиснуо груди и гледа у мјесец, како је код сунца свјетлост изгубио, и како је потавнио. Тако замишљен, гледајући, пролазио је улицом, поред куће госпође Ј. која га је са прозора мотрила, знатижељна шта је тај човјек тако замишљен. Нагне се кроз прозор и позове га: “Куме** шта си тако замишљен и смиром у небо гледаш?” “Е, кумо, морам да гледам кад ћу опет горе да идем, јербо сам јуче са неба на земљу сишао. И гледам какво вријеме сутра оће да буде.”

Кад га она саслушала и заистину повјеровала да је на небу био, она га запита: “О, човјече! Кад си горе био, јеси ли иђе видио мога покојног мужа?” Када је овај саслушао шта она говори, мало се насмјехне па јој одговори: “Јесам ја горе на небу видио вашег покојнога мужа, али у врло сиромашном положају, да крува проси. И тако надрапане оправе, да би му се свако срце, да је и од студене стијене тврђе, смиловало и удијелило.” Госпоја бризну у плач, кад разуми ријечи, па му каже: “Куме, је ли истина да је тако?” “Јест, тако јест, управо како сам ти казао.” А она га онда замоли: “Драги куме, буди тако добар па мому мужу понеси зимску одјећу и пар стотина форинти, које ћу ти, причекај мало, сад изнијети.” И улети у кућу.

* У шта се нит увађа, кад се на тари тка, тако га зове сав народ у Горњој Крајини, без брда не може се ткати – “брдо” је од дрва од -м. и више дугачко, а ши-роко 5-6 цм. – у среди-ни дрвени зуби – “ни-ти” су од конца. ...

** Госпоја бијаше католкиња.

Човјек, изненађен нашто та шала наиђе, причека мало, срце му куца од смијеха и радости. Помисли у себи – у добри час небу погледао, још у бољи шалу завргао. Тако мисли – а она му већ носи зимску одјећу с неколико рубља и чизме до кољена и пар стотина форинти. Замоли га по други пут да му их преда, и да му каже да је то његова вјерна женица послала и поздравила га као вјернога мужа свога. “Хоћу га поздравити и казати да си му ти послала ово. Али, хити ми се, морам да идем што пре, јер ће бити доцкан (рад би с овим умакнути). Збогом, кумо! Желим ти срећан останак! “Бог, куме! Поздрави ми покојног мужа.” Тако се поздраве и он оде. Право у град Н. У исти распрода сву ону робу коју је био добио, а справи новце, па бјегај изван града. А та госпоја бјеше јако богата и имала је другога мужа, али јој се муж није код куће десио кад је она мртвацу шиљала робу и новце. Аман за један сат касније стигне јој и чојк кући из друге вароши М. Кад овај ступи у кућу, а жена му бризне у плач па му кроз плач казује шта се десило и како је првом свом човјеку, покојном, послала, по мртвачком слуги, зимску одјећу и пар стотина форината. Казује му и плаче, сажаљује првог мужа. Кад је муж разумио шта говори, плане на њу као жив огањ: “Ко оде једанпут на онај други свијет, тај се натраг више не враћа! Зар си тако полудила? Ко зна, осим драгог Бога, како је горе на небу? А јој мени несретнику с тобом! Је ли одавно отишао, да узјашем на коња па да га потјерам? Јест отишао има један сат. Усједе на коња па полети за њим у потјеру. Добро одмакао од града. А кад овај увидио за ким се лети у потјеру, збуну се, не зна шта да ради. Да бјежи, утећи коњу не море. Да се крије, на равном пољу, сакрити се не море. Дочекати, кад је кривац, опет страује. Брзо се досјети шта да ради. Скине шешир са главе, поклопи грумен земље са шеширом, па сједне уз њега и с објема га рукама држао. Кад овај што лети у потјеру стигао до њега, назове му добар дан и пита га одма’ је ли овуда таки и таки чојк прошао, са многим робом оптерећен. Овај му каже да јест таки и таки чојк прошао онуд, са робом оптерећен. “Али, драги чојче, не би ти знао којим је путем отишао, него те молим, сиђи са коња, привати овај мој шешир под ким лежи тица што златна јаја носи. Мени дај коња и свој шешир на главу ми – ја ћу га таки уватити. А ти, драги човјече, добро држи за шешир. Она, кад снесе јаје, зацвркутаће, а ти је онда пусти, јаје прими, кад се врнем назад, предаш ми га. Овај повјерује његовој бесједи, сиђе с коња, сједе на његово мјесто, даде му свој шешир, па гологлав за шешир држ! А странац чојек узјаше на коња па бјеж’ својој кући. Кад стигао кући, уђе унутра. Прво преко собног прага прекорачио – има одма шта и видити. Жена му легла потрбушице па витла ногама и рукама. Кад то виђе, зачуди се па је упита: “Жено, шта то радиш?” А она му на то питање одговори: “Ја, човјече, морам се учити пливати, страхујем и

бојим се твоје доласку, кад ме у воду бациш да знам испливати, да се не утопим.” Он се на то грохотом насьмије. Каже: “Не бој се, жено, нећу те бацили, нит ћу те више корити ка’ сам те корио, јер сам нашао несретнијег човјека женом него што сам ја. Има ји неваљалије и бенастије него што си ти”.

Кад овому додијало за шешир држати – и већ се бијаше насыћео, разљути се што већ тица не цвркти – подигне шешир, али под шеширом грумен земље мјесто тице. Онако љутит, лупи се у прса. Викне: “И ја сам преварен!” Врати се кући помоћи жени плакати. Жена за покојним, првим мужем, а он ради љуте преваре.

18. / II 1886.

Никола Кукић, питомац

ЦИГАНИН

Шаљива народна приповијетка

Био један сељанин, Симо Н., из Р. Имађаше доста оваца. Једног прољетног дана, дође му Циганин, именом Мате Х., из Р. и замоли га да му даде на пашу неколико комада оваца, па да ће за млијеко, које буде од оваца добивао, чувати и пасти, без икакве друге плаће. А кад дође доба, Циганин мора овце господару уручити. А то само преко љета ће пасти, а ујесен уручити.

Сељанин, шта ће, даде Циганину десет комада оваца да их пасе полаг погодбе. Циганин, дабогме, прими овце и одрене шатору. Тако, неко вријеме, чувао је Циганин овце веома добро. Али, снужди му се, тако, новаца, а не знађаше од које стране да се помогне. Намисли продати једну овцу сељака Симе. И заиста ју прода, упораби новце за своје потребе.

Сељак Симо, да сазна, није о томе нимало бриге водио, нити је у Циганина Мату сумњао, пошто цигански шатор није толико од сељакове куће удаљен био, а и циган Мате, пошто је ту највиш’ обитавао, разгласио с’ ј’ као поштен и вриједан човјек.

Пасало тому више од пол године дана да сељанин својих оваца није обишао, нит се с Циганином за даље разговарао. Дакле, намисли сељанин Симо цигана Мату посјетити и овце свиђати, јесу ли му у правој реду.

Пође сељанин од куће у упуту се шатору оног Циганина код кога су његове овце биле, да их види и с Циганином се мало и поразговори. А још за један мјесец дана, полаг погодбе, има Циганин овце чувати, онда мени све изручити.

Дође сељанин пред шатор Циганина, уђе унутра, а он сједи и пуши. “Помози Бог, Мате!” “Бог помого, Симо, Бог!” “А шта радиш?” “А, ништа, ево, пушим и мислим кад ће овце шатору да бану, па да их свидиш у каквом су реду.”

Симо сељанин сједе и пушти се са циганом Матом у разговор, очекујући док овце шатору приспију.

Не пасало ни по сата, чује се бронза и овце долазе и стигну пред шатор. Кад је Симо видио и чуо, изиђе ван, напоље, да овце види и преброји, скупа с Циганом Матом.

Преброји сељанин овце једанпут – девет само оваца. Не вјерује, броји други пут и трећи пут, и увијек девет. *Госино му шане – помисли сељанин – шша ће шо биши!?* Обрне се Цигану па му каже: “Мате, ја сам теби десет оваца дао!” Циган ће: “Десет – да!” Сељанин ће опет: “Мате, сад их нема него девет.” Циган ће: “Девет - да. Тако по два, три пута су се преговарали, увијек сељак Симо викне: десет сам ти оваца дао, а циган му Мате одговори: десет, да. Симо: “сад их нема нег’ девет, Циганин: девет – да. Симо: а сад их нема нег’ девет, Циганин: девет – да. И сељанин, кад увиди да не може Цигана под никакав начин предобити, сакупи десет људи и каже им шта је са ствари, како не може цигана Мату предобити, а овцу му онајбољу смакао. И каже им да сваки по једну овцу ухвати. Дођу људи Циганину, а Симо ће га упитати: “Мате, колико је овђе људи? Видиш да их је десет?” А Циган ће: “Десет – да.” Симо сељанин заповиди људма дахвати сваки по једну овцу. Људи прижурани почму – ухвати њи девет девет оваца, а десети, дабогме, нема шта да улови, кад више ни оваца било није. Обрне се опет сељанин Циганину па му вели: “Мате, девет људи ухвати девет оваца, а десети нема шта. А Цицанин одврати: “Јер није и он хвата, па сада гледа, него би, као и они, овцу има.”

И тако је Циганин Мате сељака Симу надмашио и преварио да је без овце остао, а оно друго све пометиљено. Ја сам ту толак био и све видио и уговор као свједок потписао.

ТОВУЊАЦ **Шалџива прича**

Један Товуњац М. живљаше са својом супругом у великој завади и мржњи, да им се није могао никад узрок њихове заваде знати, прем су многи други испитивали – зашто? Забадава, нијесу знали.

Једног дана, посвађају се на пасја кола, богме и потуку. Али жена бијаше јача. Ухвати чојка немилу тући и пребијати. Једва жив, под кревет утече, а

она га једнако, испод кревета, штрака и, с матовилом, по глави туче. Кроз неколико минута, дође му пред кућу други Товуњац па га зовне: “Куме! Кади си?” А он му: “Сам под креветом.” А овај га онда упита: “Ча радиш под креветом?” “Е мој драги кумак, нек се зна ки је господар.”

“Зар, кумак, ви плачете ча сте под креветом?” “Е, кумак мој, не да ми плакат срце јуначко.”

“Јадно ти срце и ти ш њим.”

15 / 27. новембра 1886.

прикупио и забиљежио

Никола Кукић

питомац М. Гомирја

Биљешка о рукојисној збирци

Ова рукојисна збирка Николе Кукића чува се у архиву САНУ, у Етнографској збирци, под ситнашуром Етн. зб. бр. 31. Кукић ју је послао Академији као његовац манастира Гомирје, примљена је 1886. Има осам листова, формата 21 x 34 цм; прва четвори листова исписана су ћирилицом, црним мастилом, а наредна четвори њавим. У збирци се налазе једна ејска, четвори лирске њјесме и три њриче, од којих су двије даширане.

У Кукићевим објављеним збиркама налазе се и њјесме знајне вриједности (њењ њјесма увршиено је у анњологију Здравка Крстиновића Златна пјена од мора/ Народне пјесме Срба у Хрватској (Београд, 1990), али Кукић је, најалости, њрибјењвао сњилизовању фолклорне грађе, није довољно њошиовао изворни језик казивача и није доносио њодашке о њима. У овој рукојисној збирци има неких њодашака. Посебно је занимљива биљешка о насњанку њрве њјесме. Рукојис, у њјелини, вриједан је као језички и фолклорни документи.

Никола Кукић

Приповједач, пјесник, скупљач народних умотворина и новинар.

Рођен 5. XI 1867. у Горњим Дубравама код Огулина. Отац Станко земљорадник; мати Марија, рођ Павловић. Основну школу завршио у родном мјесту, гдје је практикурао код биљежника (1881-1883). Писар у манастиру Гомирје (1883-1887), па конзисторије у владичанском двору у Плашком (1887-1892). Годину 1894. провео у манастиру Лепавина, потом,

као трговачки путник (1894-1898), пропутовао Хрватску, Далмацију и Славонију, Боку, БиХ, Барању и Војводину. Чиновник у Српској штампарији у Загребу (1898-1900) и администрацији загребачког одјељења Српске књижевне задруге (1900-1904). Од 1905. до 1907. у Загребу дјелује као слободни књижевник, затим био главни уредник листа *Народни гласник* (1907-1908). Краће вријеме радио у Хрватском дописном уреду. Током Првог свјетског рата (1914-1917) био подофицир у аустроугарској војсци. Са допушта у Загребу интерниран у Маутхаузен (1917-1918). У Загребу покренуо, издавао и уређивао “Кукићеву забавну библиотеку” (1919-1926). Од 1927. у Београду био новинар и одговорни уредник листа *Балкан*. Умро је 2. I 1932. у Београду.

Његови синови Василије (Загреб, 1. I 1901 – Пударци, 26. II 1935) и Јован (Загреб, 20 V 1908 – Београд, 21. I 1982) били су књижевници. Василије је писао приповијетке и пјесме и основао социјалну књижевну групу “Јато” (1931). Постхумно је објављен његов роман *Авлија* (Београд, 1963).

Јован Кукић објавио је збирку пјесама *Недовршена писма* (Београд, 1933), а у његовој заоставштини налазе се збирка пјесама, збирка прича и роман. Јован је био голман фудбалске репрезентације Југославије. Други свјетски рат провео је у њемачким логорима. Био је и сликар, члан УЛУС-а, након Другог свјетског рата и његов генерални секретар и члан управе. Пензионисан је 1972. као професор ликовног у I београдској гимназији. Портрет свог оца Николе начинио је 1923.

Никола Кукић првом пјесмом јавио се у *Невену* (1888), потом је сарађивао у низу листова, часописа и повремених публикација. Објавио је књиге: *Српске народне умотворине из разних српских крајева* (Загреб, 1898), *Освећници*, приповијетке (Загреб, 1905), Приповијести и цртице из народа (Загреб, 1913), *Лихвари и криомчари*, *Једно савремено пићање* (1919), *Звуци народне лире из Горње и Босанске крајине* (Загреб, 1924), *Истина о I. Машијевићу и његовом раду са шетришима* (Београд, 1929).

Приредио Здравко Крстиновић

Видосава Голубовић

Прејиска између Мирка Кујачића и Љубомира Мицића

Име Мирка Кујачића (1901-1987), сина познатог лекара Јована Кујачића, преводиоца Толстоја, обично асоцира на сликарство и графику. Ако је веровати мемоарима Мио-драга Поповића, Мирко је у свом животу био не само уметнички, него и друштвено, социјално и политички опредељен, потврђујући то емпиријским путем тиме што је лично упознао и прошао кроз искуства “глумца, балетана, боема, веслача, новинара, професора, Лотовог ђака и гостионичара на гусарском броду, робијаша, тринаестојулског устаника и нудолског усамљеника, кустоса, сценографа, рестауратора и комунисте” (**Познице**, Београд, 1999: 255). Још као младић, наговештавао је у окупацијским данима спонтану, самосвојну, несвакидашњу личност, оригинално транспоновану у литерарни лик у роману **Покошено поље** Бранимира Ђосића. Карактеристично је да Кујачић атрибуте уметничког најпре тражи у Глуматско-балетској школи, Народном позоришту и Уметничкој школи, да би у време четворогодишњег боравка у Паризу, од 1925. до 1928, изабрао сликарство као есенцијални медиј који више одговара његовим уметничким склоностима.

Нема сумње да је у београдској средини, пре одласка у Париз, слушао о модерним француским уметницима, видео нека њихова дела, а можда упознао **Зенит** и браћу Мицић, који су од 1923. у њој живели. Но, у Паризу, свакако, појачава везу са Пољанским и зенитизмом. Декларише се као члан зенитистичке тројке – линија Јосип Штолцер Славенски, Кујачић, Пољански – и у то име учествује у програмски осмишљеним демонстраци-

Abge ty ce uapymur
cuare (ove bene) za jru
jegan jymy y Cjuroj.
Muor wygraha Tocoo-
jn u Daria ofam wpu-
jauca Mupno K.

Spica carno:

M.K.

Tomiza - o. Vis

p. restants

Tomiza 6/11/930

hrytblam Dnyaleny,
Ebo me najsoy obge. Mucio
can lam us beppapa z gaty
gotu obge.

Abge je beppo u cyuge wjore
pena oracuocur ap wy cnob
u onija - dajem za cog.

Nanepa me je sa abge
ocuwem papetu za jgny
orluomty nrowy y uuo-
aupaucobly. Komno ty y wty
jwem sabru ay kaga
u specuaba.

Una jgna beura uerog

јама против Алфреда Кера и присуствује дијалогу између футуриста и зенитиста, где је било могуће пратити оштру критику Пољанског поводом Маринетијевог поновног покушаја поистовећивања футуризма са фашизмом. Своју фазу у знаку зенитизма Кујачић овако описује: “Дошао сам у покрет зенитизма преко Бранка Ве Пољанског, ушао у уски круг **Зенита** не преко слика и графика као Михаило Петров. Више сам био зенитиста преко својих схватања и тумачења тога покрета, не само обичног подржавања, већ сам ушао дубоко у духовно значење и смисао покрета, па ме често чуди како сам имао поверење и место у уском кругу зенитиста” (Сведочење Мирка Кујачића, забележено у Нудолу септембра 1982. Упор.: В. Бетковић. **Социјална уметност у Србији између два рата**. Нови Сад, 1991: 326).

За Кујачића је у **Зениту** могла бити привлачна развојна фаза у знаку књижевне и уметничке левице, експлицитно и имплицитно доступна у манифесту, поезији, прози, примењеној уметности, продирања изразито социјално обележених левих идеја. Тако, на пример, Мицић у чланку “Треба уништити антисоцијалну уметност” (**Зенит**, бр. 35, 1924), види потребу широке примене социјализације изражајних средстава у домену уметничког заната. Овај прагматични захтев изискивао је увођење уметности у практични живот, чиме се зенитизам приближио руским продуктивистима, који су функцију уметности свели на материјалну делатност, на прављење корисних ствари. Могло би се рећи да је Кујачић, испрва склон боемству, интерпретирао социјалне идеале и циљеве зенитизма на оригиналан начин у животу и уметности. Они су се читовали у виšekратним боравцима међу далматинским рибарима, са којима је подносио све невоље тешког и претежно суморног рибарског живота: истезао је мреже, борио се са олујама, хранио оскудном рибарском храном, “не би ли доживео сваки покрет њиховог уморног тела, и тек онда почео да их црта” (**Познице**: 285). Ови доживљаји и искуства прерасли су из цртежа у графичку мапу **Рибари** почетком тридесетих година. Она је по ликовном опредељењу, за разлику од Ђорђа Андрејевића Куна, мање политички и ангажовано експлицитна, зарад снажније наглашене хумане и естетске спознаје рибарског живота.

Споне са зенитизмом приметне су надаље у Кујачићевом револуционарном ставу, жељи за превратом и бунтом, незадовољству са статусом и улогом уметности у грађанском друштву, покушају формирања аутономне уметничке индивидуалности, ослобађању уметничких средстава од ларпурлартизма и имитативних начела. Он открива духовну бит ствари у спољним појавама и збивањима (слика **Бродоломац**, потписана са Мир. К. Барбар, скренула је на себе пажњу гротескном драматичношћу психич-

ког проживљавања борбе морнара са разбеснелим морем), следи идеје балканизма, барбарогенија, барбарства у социјалном значењу појма, тражи инспирацију у национално обојеним облицима примитивизма – замисао да сликарским језиком дочара фантастично биће маџић, које живи у причама и легендама далматинских рибара.

Епистоларна грађа која се овде објављује употпуњује представу о струјањима на прелому двају епоха међуратне књижевности и уметности, уоквирене модернизмом, авангардом, надреализмом и уметничком левицом, која је у измењеним друштвеним и политичким околностима хватала замах. Крећући се у то време кривудавом линијом, повезаном са Кујачићевом животном и уметничком борбом, суочавањем са материјалним проблемима, и са напором за размицање граница у приступу уметности, он ће већ 1932. понети титулу социјалног сликара, својом преоријентацијом на примену социјалних начела у ликовној пракси, манифесту, иницијативом за оснивање напредне сликарске групе **Живот** 1934. године.

У преписци, Кујачић се већ толико приближио захтевима леве уметности да је остао само корак до стапања са њом. Занимљиво је у чему се састојао тај корак и под којим условима је учињен? У изласку из конформизма модернизма, политичком ангажману који ће Кујачића одвести у затвор, кретању у круговима леве интелигенције (Отон Крстановић, Криста Ђорђевић), у преношењу интересовања са егалитарних на сврсисходне културне вредности, и напokon, у обликовању нових идеолошких назора на основу литературе из области филозофије, књижевности и социјалних наука.

Већ је напред било речи какву су улогу у свему томе могла имати браћа Миџић и часопис **Зенит**. У сваком случају, Кујачић их је уважавао као пријатеље, ценио њихово књижевно и уметничко стваралаштво, прихватао њихове савете и мишљења, нудио помоћ, охрабрење кад су били неопходни.

Најважније теме у преписци оставиле су добар доказ о томе шта је Љубомир Миџић могао значити Кујачићу. Занимљиво је видети како је он своје дивљење и емоције казивао језиком сликарства, а спознајне вредности Миџићевог романа **Зенитон** сводио на фактографско виђење његовог и свог живота. Миџић је код Кујачића исто тако могао побудити знатижељу да одмери вредности свога сликарства у париској средини, и да више сазна о духовном аспекту ликовног стваралаштва у њој. Начелна претпоставка за развијање тезе како је Миџић имао одређену улогу у формирању Кујачићевих почетака, мада је с тим у вези у преписци, ипак, изостало помињање Кујачићеве ране фазе, обележене сликањем и

продајом слика у Лотовом атељеу. Оба тока текла су, по свој прилици, паралелно, или приближно у исто време, при чему је Мицић био значајан као медијатор, а Андре Лот као педагог и учитељ.

Навешћемо и остале теме, равноправно заступљене са претходним. Зближење са Тином Ујевићем изведено је на подлози занимања за песничко богато знање и животно искуство, нарочито оно везано за национално и револуционарно врење пре Првог светског рата, за Тинову неконвенционалну појаву и понашање. Кујачић с разлогом говори о изложбама својих радова у Београду и Сарајеву, о иновацији сликарске праксе, посредованој спонтаном инспирацијом Далмацијом. Од збивања у књижевном и уметничком животу њега особито привлаче надреалисти и надреалистичка издања, а од писаца Раде Драинац, од кога очекује наставак стваралачке линије ране фазе. Није се либио да пише о жестоком обрачуну београдских надреалиста са овим писцем.

Специфичност преписке са Мицићем састоји се у томе што даје добар увид у етапу Кујачићевог духовног и уметничког развоја крајем двадесетих и почетком тридесетих година, и што из његове перспективе профилише културну атмосферу Београда, у којој се стварају претпоставке за појаву социјалног сликарства.

Београд, 8. фебруара¹

Драги господине Мицићу,

Не љутите се на мене. Карту сам истина, добио већ пре недељу дана. Ето већ сам био застао читавих 5 минута, смишљајући одбрану. Оћу да будем искрен – не умам да се браним. Једино – опростите!

Благо вама, о изгнаниче, јер сте у Париз доспели. Ми “слободни” на својој “рођејој груди”, пуним срцем и са неким, ако се тако може рећи, дубоко искреним патосом, кличемо вам: “благо вама”!

Ја знам да би се могло између оне две речи “благо вама” усугубити много, или боље, да већ стоји, тако много горчине и јада, да то свако не би могао поднети. Хтедох већ да запевам романтично, од тога патим, па се уздржах, да ми се не смејете држећи ме неозбиљним. Ко зна да ли бисте и погрешили?... Али ви сад идете у *Louvre*, у *café de la Rotonde*, на аутобус АЕ, *place de l’Opera* и т.д. и т.д., колико љубави и чежње представља оно “и т. д.” то је скоро невероватно. Све то стоји у само једној јединој речи “Париз”. Ви можда и не идете баш тамо где наведох, нити је то можда све мој идеал, али то навре одједном у мене као бујица и сав бих пукао да не написах и главно тежиште реченице и главни излив мојих мисли и слика у “и т. д.”.

¹ Писмо је датирано без ознаке за годину када је написано. Вероватно потиче из 1929. или 1930, после Кујачићевог повратка из Париза, где је боравио од 1925. до 1928.

- 2 Сасвим неочекивано, иако свестан тежине Мицићевог изгнаничког живота, Кујачић дочарава свог кореспондента романтичним представама, претежно одређеним просторним карактеристикама Париза. На визуелном плану оне су описане језиком жанра портрета и пејсажа, при чему метонимијско начело – замена целине делом – доследно ставља Мицића у центар сликарског интересовања.
- 3 Комита – припадник тајне револуционарне организације која је својим војним и политичким акцијама обезбеђивала заштиту српског живља у Старој Србији и Македонији од бугарског, турског и арнаутског терора (Види: Стеван Симић. *Српска револуционарна организација*. Комитско четовање у Старој Србији и Македонији 1903-1912. Београд, 1998).
- 4 Мицић је објавио роман *Zéniton*. *L'Amant de Fata Morgana* у Паризу 1930. године.

Драги господине Мицићу, ја сам вас помешао сасвим у Париз и Париз у вас. Тако неизоставно, у ваш портрет у мојој глави је чудо невиђено: кроз вашу лепу браду видим обелиск; на *place de l'Opera* као аути севају ваше очи; на вашем црном капуту је цео *Montparnasse*, а црвена кравата покрива *avenue Champs Élysée*, и све тако некако чудно. Ух, кад бих умео тако нешто и да насликам...²

Стегао сам био каиш око врата, на последњу рупу, па ипак ми утече нешто романтике.

Иначе овде дивно, грип и блато се загрлили а ми се све давимо од њиховог слатког загрљаја. Ја одјуче болујем, а од прекјуче сликам портрет свога оца. За који дан ћу оздравити, јер је лакша форма грипе. Прексиноћ сам био са комитом³ Костићем. За Париз већ имам 3000 динара, надам се ускоро још 3000. Па кад то стигне тако до 5000 франса онда ћу вас, ако Бог да, видети. (Овде се владам по веровању наше народне песме. Ко верује у ако Бог да – добро, а ко не – “Ал не рече Туре, ако Бог да... као што му” – зло).

Много вас поздравља и воли ваш
Мирко Кујачић

(Писмо писано руком, ћирилицом)

Београд, 20/V (1930)

Поштовани гне Мицићу,

Не могу да Вам овим начином не изразим поштовање и дивљење за Вашу епохалну књигу *Zéniton*⁴; у толико пре што се налазим у средини која Вас је гнусно-интригаторски и игнорантски отерала са терена коме сте овде асмо Ви били дорасли.

Прелазим преко тога што сте ме Ви пренагљено одбили од себе. То ми није сметало да се овде и против својих интереса борим за Ваш престиж.

Био сам сретан кад сам са *Zénitonom* у руци прошао улицама и између људи, који су Вам нанели толико увреда и разочарења, сретан и зато јер сам тај мали драгоцен предмет осећао као најјаче оруђе да првом клипану са њим разлупам њушку .

Верујте ми да је све ово искрено и спонтано.

Поштује Вас
Мирко Кујачић

(Писмо писано руком, ћирилицом)

20/V 930

5 Кујачић у писму с огорчењем реагира на чланак К. Ковачића "Југославенска уметничка репрезентација у Паризу", објављен у загребачким "Новостима" 9. маја 1930. У средишту чланка је критика браће Мицић, посебно Бранка Пољанског, поводом његове париске изложбе и књиге песама **Црвени петак**. Своје круте критичке оцене Ковачић образлаже негативним чињеницама, изреченим ироничним и подцењивачким тоном, не узимајући у обзир позитиван предговор париског критичара у каталогу, ни успех уметникове изложбе, нити продају његових дела. У моменте који, према Ковачићу, јачају позицију Пољанског као уметника убрајају се необавештеност француске интелектуалне публике и њен сентиментални однос према Пољанском, осведоченом борцу за слободоумне политичке идеје.

6 Крешимир Ковачић (1889-1960), књижевник, публициста и новинар. Живео у Београду, где је радио као шеф извештајне службе загребачких *Новости* и *Morgenblatt*. *Новости* уређује од 1920. до 1925, а у њима повремено сарађује све до 1940. године.

Драги Бранко,

Све то, што сам имао изложбу, зарадио 8 хиљада динара и т. д. наводи ме да Вам пишем. Излагао сам у Нов(инарском) клубу и једног дана обрати ми пажњу др Отон Крстановић на чланак у З(агребачким) Новостима "Југосл(авенска) уметничка репрезентација у Паризу"⁵ од К(решимира) Ковачића.⁶ Дobar део тог кретенског чланка носи једну инфамну увреду и клевету на Вас и г. Мицића. Бранко, верујте ми да је тај тип био овде данас би сте чули да сам га смождио. Ја сам био толико бесан и узрујан да не бих Вам могао ништа цитирати. Трудићу се да га добијем и послаћу Вам тај број. Најбестиднија и најполтронскија увреда је тај чланак.

Било је онда ту и неколико чланова Н(овинарског) клуба, којима је тај тип био и председник и ја сам у беснилу рекао најгорих ствари за тога говнара и за све⁷ новинаре као сталез. Осећао сам потребу да Вас ма на коме осветим.

Молим Вас јавите ми јесте ли имали тај лист. Ако можете разлупајте њушку томе прасцу.

Ја сам као што Вам рекох зарадио нешто пара, али нећу сад у Париз. Идем у Далмацију (паре остављам на банку) где ћу провести као гост лето и зарадити још новаца.

Онда ето ме. Онда ћу имати став. Истесао сам га овде.

Много Вас поздравља Отон Крстановић.⁸

Ваш
Мирко.

(Писмо писано руком, ћирилицом)

Београд 4. јуна (1930)

Поштовани господине Мицићу,

Скамених се од ужаса и бола прочитавши Ваше писмо. За име Бога има ли му спаса.⁹

Знам како Вам је. Не могу, не смем Вас мучити питањима. Реците могу ли помоћи ако дођем? Готов сам за таквог пријатеља као што је Бранко, да све учиним.

Можда му је потребан одмор, далеко од целог тог вртлога г... цивилизације, која тако ужасно, подло нитковски обара велике духове.

У том случају ја бих са њим провео на имању мога оца, далеко у

- 7 све – прецртана реч.
- 8 Др Отон Крстановић (1899-1942), економист, по опредељењу комунист; био близак “Нолиту”, један од оснивача НИН-а (Миодраг Поповић, *Познице*, Београд, 1999).
- 9 За име Бога има ли му спаса – Ово Кујачићево писмо прожето је у целини неизмерним болом и тугом, саосећањем са Мицићем, знацима охрабрења и жељом за пружање помоћи пред сазнањем да се Пољански због болести нашао у то време у азилу за умоболне у Воклизу. У писму А. Барбису од 8. децембра 1930. Мицић износи аргументе и крајње неповољне околности, у којима пружа објашњење за могући настанак братовљевог болести: “Пољански је проживео најболнију драму, пошто је пет месеци био интерниран у једном азилу. А због чега... због тога што је у својој земљи страшно, с великим песничким даром, служио истом идеалу као и Ви. Када је дошао у Париз, денунциран је и прогањан од стране полиције током целе године; последице су биле фаталне: азил за умоболне” (В. Голубовић и И. Суботић. *Зенит 1921-1926*, Београд 2008: 268).

херцеговачким брдима. Знам колико је он то желео. То би га можда освежило и повратило нама и акцији коју Бог зна оћемо ли и ми дочекати.

Ви знате да сам увек остао Ваш искрени и одани пријатељ, макар да је кадкада изгледало да се удаљујем. И ја сам живео и живим страховима психичке кризе. То је наша духовна трагедија. Ја сам и Вас таквога нашао у *Zéniton*-у.¹⁰ Разумео и заволео још више.

Молим Вас рачунајте са мном ако Вам могу помоћи.

Не могу да се снађем. Хтео бих да Вам само о Бранку говорим, а знам како је то за Вас тешко.

Писмо Ваше сам добио са закашњењем (иако)¹¹ јер у Н(овинарски) клуб не идем од затварања моје изложбе. Данас пуки случај ме тамо одведе да нађем Ваше писмо које ме је из основа потресло. Одговарам Вам имедиатно.

Сада су све моје најкрвавије жеље – крик за Бранково оздрављење.

Надајмо се. Поштујте Вас

Мирко Кујачић

3, ул. хаџи-Проданова.

(Писмо писано руком, ћирилицом.)

15 јуна (1)930

Драги господине Мицићу,

Са разлогом сте се чудили и сигурно наљутили што Вам нисам одговорио. Али видећете да ми није било могуће, макар да сам цело време носио мисао о Вама и Бранку.

Друго Ваше писмо нисам примио јер је било уништено у мом одсуству. То је била потребна обазривост – тако је бар изгледало у оном часу. Наиме ја сам био 20 дана у затвору. Сада кад сам изашао дознао сам од мојих за то писмо. Надам се да у њему није било (тако)¹² ништа односно мог доласка тамо. (Ком)¹³ “*Comœdia*”¹⁴ сам примио и радујем се критици. Честитам Вам од срца, макар да знам, уверен сам, да Вам те победе сада не доносе ону задовољштину коју би иначе.

Молим Вас, ако Вам то није тешко, реците ми шта је са Бранковом болешћу. Има ли наде? Ја сам претресао дуго о узроцима и потресима који су изазвали несрећу, и скоро сам увјерења да ће се спасти. Да је то сада још увек само један страховит потрес и клонулост нерава, али да је врло вероватно да ће нам се опет вратити. То му желим јер осећам да је његов геније нама био потребан. На страну то колико сам га волео.

Али опростите нећу Вас мучити са овим.

Кад се видимо, ја ћу Вам рећи свој случај за сада је то за мене из овог положаја немогуће. Немојте ми ни Ви о томе ништа писати.

Искрено Госпођи
и Вама одан МКујачић
(Писмо писано руком, ћирилицом.)

Београд 23 јуна (1)930

Поштовани пријатељу,

Јест одиста сам био добро покисао, али (се) је добро свршило и ако и сад имам још малу кијавицу. Но и то ће проћи.

А како би и могао сад изгледати Хајдук Вељко него као патуљак. Није му време. Мора да падне киша да га залије.

Радоваће ме да прочитам нешто о Вашим победама, па ћу и покушати да овде дам нешто Времену.¹⁵ Дада¹⁶ ће вероватно написати чланак.

Зенитон је на продаји код Цвијановића¹⁷ али не знам је ли све продао и колико. Сви они "од пера" су га прочитали. Никако не могу знати од њих како им је, али ми се чини није добро, јер најрадије побегну од тог предмета.

Рака¹⁸ се је са *Zénitonom* и Вашом посветом дичио окол, али га је нестало, пре него је, по уверавању, штампао свој сензационални чланак о Вама. Отишао је у Бугарску, заљубљен у неку песникињу¹⁹ и та се авантура сада зауставља док Раки не изваде слепо црево. Налази се у болници у Варни.²⁰ Чуди ме да Вам Риста²¹ није ништа писао, а код Раке сам видео у неком париском листу (мислим Ви сте му га послали) о Зенитону леп чланак од Ристе.²²

Знате ваљда, да сам и ја правио своју изложбу, али без великих материјалних успеха. Ипак сада идем у Далмацију да се одморим и поправим нешто од велике душевне депресије, а нешто и од овог назеба. Оданде ћу Вам се јавити, те ми немојте дотле писати.

Доле ћу дабоме ваљда успети да радим и разуме се да ће то бити један нов корак, јер сам са многим и многим заблудама о т. з. уметности пречистио.

Желео бих Ваше мишљење о надреалистима.²³ Али о томе после, ако Вас то сувише не гњави.

Сећам се увек оне две три слике које сам правио о вили *Zenit*²⁴ и сад ме помало стид како Вас нисам разумевао онда.

Ваше наде у Бранково оздрављење храбри и моју наду.

10 Ја сам и Вас таквога нашао у "*Zéniton-u*" – Михаило Павловић је у раду о Мицићевим романима писаним на француском изнео мишљење да *Zéniton* има изразите црте аутобиографског прозног поступка и да подсећа на Аполинеровог Убијеног песника (Српске теме у француском роману XX века, Београд, 2000).

11 и ако – прецртано.

12 тако – прецртана реч.

13 Ком – прецртана реч.

14 Односи се на француски часопис.

15 Кујачић помиње београдски дневни лист **Време**.

16 Надимак песника, писца и новинара Драгана Алексића, склоног дадаизму у раној стваралачкој фази.

17 Светислав Б. Цвијановић, издавач и књижар.

18 Односи се на Радета Драинца, песника, писца и новинара.

19 Писмо подсећа на краткотрајну љубавну страст између Драинца и бугарске песникиње Јелисавете – Лизе Багрјане (Недељко Јешић. **Непознати Драинца**, Београд 1993).

- 20 Кујачић је овде непоуздан: Драинац је са Лизом летовао на обали Црног мора, у летовалишту смештеном крај Варне, надамак Крима, али је оперисан у Софији (Н. Јешић: Исто).
- Много пријатељских поздрава Вашој Госпођи и Вама
- Ваш М. К.
- Р.С. Фан Нолију “стисак шапе”.²⁵
(Писмо писано руком, ћирилицом.)
- 21 Мисли на песника и писца Ристу Ратковића, бившег сарадника Зенита.
- Кomiža 6/VIII (1)930
- 22 Колико је досад познато Р. Ратковић је објавио чланак о Мицићу и зенитизму у париском листу L'Esprit Français (16. мај 1930), а да притом у њему није говорио о роману Зенитон. То ће учинити годину дана касније у загребачком Савременнику (број 14-15, 1931).
- Поштовани пријатељу,
Ево ме најзад овде. Писао сам Вам из Београда да ћу доћи овде.
Овде је ведро и сунце пржи нема опасности од пљускова и олуја – барем за сад.
Намера ми је да овде останем радећи за једну озбиљнију изложбу у иностранству. Колико ћу у томе успети зависи од рада и средстава.
Има једна велика незгода. Немам добрих т. ј. никаквих књига, осим **Зенитона** и Le petit Larousse, а у овој самоћи без њих било би немогуће.
Молио би Вас да ме упутите у једно серијозно читање и да ми кажете могућности куповине књига тамо.
Хтео бих нешто из области филозофије, поезије и социјалних наука. Потпуно препуштам Вама избор. Дабоме само француски и руски језик долазе у обзир.
Ја немам много новаца али можда је могућа каква позајмица код књижара које се баве тим.
Обраћам Вам се са пуним уверењем и поверењем.
Зенитона сам оставио Тину Ујевићу у Сплиту, који хоће да пише један чланак о њему.²⁶ Чим добијем број послаћу Вам.
Како стоји сликарство у Паризу. Мислим на духовној берзи, она друга нема важности. Јесу ли се људи оставили l'art pour l'art-а.
Овде ћу се закупити снаге (обе врсте) за још један јуриш у Европу.²⁷
Много поздрава Госпођи и Вама одани пријатељ.
- Мирко К.
- 23 Желео бих Ваше мишљење о надреалистима – У начелу, Мицић је оштро критиковао надреалисте и надреализам. Писао је памфлете против њих, разоткривао је њихову мистификаторску стратегију, укључио се у међународну полемику, усмерену против Бретеновог надреалистичког концепта (В. Голубовић. “Зенит и надреализам”. У: Надреализам у свом и нашем времену. Београд, 2007).
- Адреса само:
М. К.
Komiža - o. Vis
p. restante
(Писмо писано руком, ћирилицом.)
- 24 Кујачић се сећа времена када је боравио и сликао код Мицићевих у вили Зенит у Медону. Могуће је да су тада

Београд 28/XI (19)30

Поштовани пријатељу,

Ево ме, видите, у Београду. Дођох и жао ми је. Али сам морао.

Нисам одавна имао одговора на моје последње писмо, па се бојим да ће доћи у Комижу.

Честитам, сретан сам да је Бранко оздравио. Вратио нам се Бард. Био је овде Стожан Аралика²⁸ па ми рече (на питање разуме се): да је Пољанског било нестало из Париза, али да се пре неколико дана опет појавио на Montparnasse.²⁹ С муком сам задржао урлик радости, а лице ме издало. Али разуме се да је то њему изгледало сасвим природно знајући за моје пријатељство са Пољанским.

Ура! Живео Бранко. Виргил Пољански.³⁰ Нека зафијукне његово перо и глас.

Молим Вас реците му да ми пише на Кр. Александра 2/8.

Ја као што видите не могу да се исчупам из Београда. Примео сам ствар као такву – осамљујем се у раду. Научио сам се томе на острву, те ћу и овде остати на хридици.

Шаљем Вам овде једну репродукцију исечену с мог плаката, извините (јер)³¹ боље немам, да видите што се од мене направило од оних почетака из Meudon. Реците ми како Вам се чини. Чим будем имао добре фотографије послаћу Вам. Да ли бих могао послати штогод тамо за излагање у ком салону. Ако то Вама није *très génouh*.

Направио сам доле неколико слика из рибарског живота, али сам нажалост, осим две, морао продати за мале новце. Сад правим једну велику слику неког фантастичног бића кога рибари зову “Мацић”³² а који им ждере рибу, “па ако се кад коме јави мора му дати пола ловине јер иначе неће никад више уловити”. Мацић је нека мешавина рибе и човека. Разуме се да га нико никад није видео. Постоји ето, у њиховим фантазијама и постојаће на мом платну (ако успе).

Знам да ћете рећи како Вас то не интересује, али ипак само као нека вест у новинама.

Р. Драинац је написао један оштар напад на београдске надреалисте поднасловом: “Сумракнадреализма”³³. Резултат је био да суга надреалисти напали тројица-четворица (јуначки – центлменски!!) и изударали. Ипак Рака спрема и други напад.

Иначе од “литерарних” новости нема до купусара које издаје свом снагом Цега Нок³⁴ и то све јаче: Кашанин и др.

Нигде књиге, нигде покрета, нигде поштеног става, те се све више осећа да Вас нема.

вођени разговори о уметности и сликарству, и да је Кујачић упознао Мицићеву галерију уметничких дела.

25 Фан Ноли – Мицићев пас.

26 Zenitona сам оставио Тину Ујевићу у Сплиту, који хоће да пише један чланак о њему – Ујевић претендује да пише о Мицићевим књижевним почецима, ставу Зенита према њему и о активностима Пољанског у Паризу. У овом окружењу није изречена нарочито похвална критика о Мицићевом Зенитону. Своје вредновање Ујевић комбинује са мишљењима Анрија Барбиса, Макса Жакоба и Филеаса Лебека о истом делу.

27 За још један јуриш у Европу – Кујачићеве намере и размишљање поклапају се са идејама и програмом револуционарног активизма зенитизма.

28 Стожан Аралика – француско читање имена сликара Стојана Аралице.

29 да је Пољанског било нестало из Париза, али да се пре неколико дана опет појавио на Montparnasse – На основу преписке између браће Мицић може се закључити да се Пољански још октобра месеца 1930. налазио у

- азилу у Воклизу (В. Голубовић. "Из париске преписке браће Мицић". Љетопис, Загреб, св. 1, 1996).
- 30 Употребом различитих имена за Мицићевог брата, Кујачић брижљиво успоставља разлику између њега као биографске, емпиријске и песничке личности.
- 31 јер – прецртана реч.
- 32 По Вуку, маџић је некрштено дете које је после смрти постало вампир.
- 33 Све до оснивања групе београдских надреалиста текстови Р. Драинца бележе позитивно спомињање идејног света у њиховом стваралаштву (на пример духовно богатство, завидна мисаоност). У напрегнутој полемици са њима Драинац улази у чланку "Сумрак сирреализма", објављеном у Правди 25. октобра 1930, после чега су га они два дана касније физички напали. Инспирисана познатим формулама о импотенцији, одсуству витализма, колонијалној свести, полемика је у целини била уперена против надреализма као уметничког и социјалног покрета.
- 34 Цега Нок – Кујачић помоћу фигуре анаграма и читања унатрашке преобликује име Геце Кона, београдског издавача и књижара.
- Зато ја правим острво у сред Београда.³⁵ Много најтоплијих поздрава и жеља Пољанском.
Вама и Госпођи
пријатељски одан МКујачић
(Прилог писму: једна репродукција, исечена с Кујачићевог плаката, и потписана: Mir. K. Barbar: "Brodolomac". Њоме треба да упозна Мицића са својом тадашњом развојном фазом, која се надовезује на његове почетке у Медону.)
(Писмо писано руком, ћирилицом.)
- 3, хаџи Проданова
- Сарајево, 24/X (1931)
- Београд
- Драги пријатељу,
Као што видите свршио сам са Сарајевом и одлазим у Београд. Још само који дан, можда ћу ипак нешто продати. До сада ништа.
Тинов чланак о "Zéniton-y" не могу наћи, јер код тих провинцијалних листова све пре него ред.³⁶
У Београду ћу излагати у јануару, те сада не знам што бих Вам послао од својих слика. Кад тамо стигнем одвојићу једно две-три јер ме врло интересује Ваше мишљење као и то како стојим према Паризу. Ако би их још могао изложити било би ми као да сам тамо.
Молим Вас да ми, кад за то имате времена кажете има ли могућности да човек некако заради. Мислим на име после моје изложбе у Београду и испита на Универзитету, дотле соите que соите.
Застидели сте ме са оном примедбом за латиницу. Није ни моја кривица потпуно. Ипак. Неће се више догодити. Све оно што би Вас могло занимати одавде ја ћу Вас држати у контакту.
Од "манифеста бр II о Балканској култури", нема још ништа. Можда потежи порођајни побачај.
Од сензација дана била је и та да ми је изложбу у Сарајеву отворио Тин³⁷ (Рин-тин-тин). Он је још увек исти – прљав. Али је постао нешто активнији. Пише. Преводи. Његов напад на младе подигао је велику прашину. Ако Вас занима послаћу Вам. Зове се "Недјела малолетних".³⁸ Његов говор на отварању моје изложбе изненадио ме је својом озбиљношћу. Представио ме је лепо и интересантно учмалој у димијама Саp(ајевској) публици. Кад би он био нормалан, а људима требало мање забаве, "интелектуалне клаунштине" Тин би био човек. Овако... Кад умре видећемо шта оставља иза себе.

Молим Вас саветујте ме: зар није смртно потребно оставити ову средину.

Поздрав Госпођи.

Поштује Вас Ваш одани
МКУјачић

(Писмо писано руком, ћирилицом.)

З, ул(ица) хаџи Проданова

Сарајево, 28/X (1)931

Београд (од 1. новембра)

Драги пријатељу,

Примио сам Ваше писмо које је унело умирење у моје планове. Одиста, и сам сам мислио о бесмислености једне нове авантуре гладовања у Паризу, не због стомака колико због нерада, неминовне последице гладовања. Јер обузет бити бригом и борбом за одржање живота и здравља, а радити је немогуће. А баш тамо где се тако грозничаво ради, седети немоћан у каквој очајној Rotonde-и или Dôme-у, је очајније, луђе и бесмисленије. Моја средства су сада тако мала да не бих знао како ухватити краја једном или два месеца. Стога идем у Београд (Сплит испада из пројекта, као врло ризикантан покушај за сад) да ()³⁹ савијем “своје гнездо”.

Радићу на једној организацији сликарских снага које стоје разбациане, усамљене те немогуће за неку ефикаснију борбу. Позваћу их на сарадњу за једну изложбу. С тога бих Вас молио за адресу Пољанског да га позовем на суделовање. Било би нас до десет и заузели бисмо цео павиљон за 10 дана у месецу јануару или фебруару.

У фебруару ћу полагати испит на Универзитету. Ако затим зарадим нешто онда ћу ипак доћи у Париз да видим, коригирам се, научим и утврдим где се налазим, да бих из тога извукао нешто. Покушаћу и да изложим, али одиста са најмање наде и уверења на материјални успех. Чак се ни од оног фамозног “моралног” не надам много.

Нећете ми оспорити, сигурно, да се одиста има чему научити, има шта видети и имам чему кориговати у Паризу. Ја улажем и вољу и напор да то учиним сам, али Ви знате која је разлика у времену да нешто у човеку сазре, од Париза, пуног примера и доказа и Београда, празног, без живота, а особито уметничког и где немам шта од кога да научим. Шта више морам се бојати, чувати и за то напор учинити да се сачувам сваког ближег контакта са “*maîtres de Belgrade* и њиховог рђавог утицаја. До сада сам сачуван.

35 Мицићев сабеседник у преписци размишља по угледу на зенитисте који су усред Европе пројектовали идеју о Балкану као шестом континенту.

36 Т. Ујевић је објавно чланак “Зенитон”. Повампирени Љубомир Мицић, у сплитском листу Јадранска пошта (бр. 181) 6. августа 1930.

37 Мисли на Тина Ујевића.

38 Предметом Ујевићевог оштрог памфлетизма постала је у тексту “Недјела малољетних” (Млада Босна, бр. 1, 1931) генерација младих, од којих изузима надреалисте, сматрајући да су они “господа отменог држања и релативно добре школе... људи бољег понашања”. Што се тиче осталих младих, с аспекта супротстављања њиховом стваралаштву, јављају се имена Р. Драинца, Д. Јерковића, И. Андрића, као и скривене алузије на програмски концепт и поезију зенитиста: критика капитализма, културе, теме и мотиви “чедног лудака”, надчовека, генија, револуције и револта у најопштијем смислу, заступање вулканизма као израза револуционарног чина.

- 39 Прецртане две речи у писму. Поздрав Госпођи
Ваш Мирко Кујачић
- 40 Адреса писана укосом и подвучена. (Писмо писано руком, ћирилицом.)
- 41 Мисли на Светислава Б. Цвијановића, издавача и књижара. 3 хаџи – Проданова⁴⁰
Београд 3/XI (1)931
- 42 Те 1926. године београдски лист **Време** бавио се више пута **Зенитом**, његовим уредником и акцијама зенитиста, и то поводом забране и цензуре Мицићеве поеме **Аероплан без мотора**, и поводом демонстрација зенитиста на предавању индијског филозофа и песника Р. Тагоре.
- Поштовани пријатељу,
Ево ме већ у Београду. У Сарајеву сам прошао осредње. Не знам још јесам ли и колико зарадио, док ми не исплате рачуне Бановина и Општина. Јуче сам примио “Зенитона”. Хвала. Примерак који сам у своје време купио у Цвијановића,⁴¹ изгубио ми је Тин.
Овде не мислим излагати за сад. Можда у јануару или фебруару. Дотле, у новооснованој “Задрузи југословенских уметника”. То је нека чисто пословна организација “банкара” која искључује свако застајање дебатом: “Ја сам бољи него ти”. За наше београдске прилике то је и боље.
Писао сам Вам да имам намеру организовати једну изложбу која не би била у знаку “сталожавана и враћања добрим старим путевима”, како бестидно подваљују публици и уметници и критичари. Ја то називам “трбух и црева у мозгу и срцу”.
Молио сам Вас и за адресу Пољанског. Ова изложба коју намеравам значила би у рукама **најбољих** и “најмлађих” труба бораца који још носе заставе. Т. ј. оних који још носе проблеме, полете и даве се у свом хоћу, крче.
Још нисам предузео кораке да је организујем, али свакако прегледавам и доцртавам план.
Поздрав Госпођи,
Ваш Мирко Кујачић
(Писмо писано руком, ћирилицом.)
Београд 24/XI (1)931
- Поштовани пријатељу,
Извините да тек сад одговарам на Ваше писмо. Презаузет сам био око уређења својих ствари и изложбе на којој суделујем.
Био сам у редакцији и администрацији “Времена”. Немогуће је добити оне бројеве из 1926. године⁴² пошто веле немају чак ни комплете из те године.

Што се тиче Париза, сасвим сам се умирио и помирио са судбином. Негде је остао мали угарак који ће планути тек кад га залијем златом. Без пара нећу тамо, јер би било одиста бесмислено.

Петковића⁴³ још нема на пролазу, да бих му дознао адресу. Гђу Крису⁴⁴ још нисам питао. Надам се да ћу га наћи преко једног колеге у Паризу кјои такође улази у круг ових за излагање. Сада ступам у везу са свима, те би изложба била тек крајем фебруара или чак и у почетку марта. Овде је основана “Задруга југосл(овенских) лик(овних) уметника” на једној доста практичној основи, која би кад се развије и разради могла донети лепих плодова. Ја сам изложио и првог дана откупљена ми је слика, уједно и једна у прва четири дана.

Не знам у колико ћу моћи организовати пројектовану изложбу само са Србима. Јер је већина младих Срба већ корумпирано чланством у групи “Облик”.⁴⁵ Мени је стало да окупим младе првокласних квалитета. Већ сада могу Вам рећи да је већина ипак наша. А и они други су нама по свему ближи, него “онамо”.

За сада: из Париза бих имао у пројекту Пољанскога и Лубарду, еминентно балканце, а овамо: Томић (вајар), Стевановић, Бераковић, Шумановић (?), Форетић, Вукотић и можда још два.⁴⁶

Хвала на **Зенитону**.

Јесте ли видели Марка Ристића “Феноменологију”?⁴⁷ Можда бих Вам је могао послати, ако Вас интересира.

Рака⁴⁸ је замро са својим манифестима. Потпуно је безсадржајан па није ни могуће да настави.

Пратим све ствари и чим је што од интереса јавићу Вам.

Молим Вас да ми јавите цену претплате на Cahier(s) d'art, ако је још увек добра ревија.⁴⁹ Препоручите ми и коју другу.

Поздрав г-ђи Мицић,
поштује Вас Ваш

(Писмо писано руком, ћирилицом.)

Мирко Кујачић

43 Вероватно се односи на бившег сарадника **Зенита** Властимира Т. Петковића.

44 Криста Ђорђевић (Загреб, 1892 – Београд, 1981), веома важна и значајна личност у културном животу међуратног Београда. Пореклом из Шида, из породице Шумановић; одатле њена родбинска веза са сликаром Савом Шумановићем. Отац др Светислав Шумановић налазио се најпре на месту подбана Хрватске у периоду пре Првог светског рата, да би касније био на високом политичком положају у влади у Загребу. Са супругом доктором Ђурицом Ђорђевићем (једним од оснивача Медицинског факултета Београдског универзитета) Криста напушта 1918. загребачку средину и прелази у београдску. Ту је све до друге половине тридесетих година везала свој рад за Удружење пријатеља уметности “Цвијета Зузорић”, оријентишући га, истовремено, у правцу меценатства (била вишегодишњи пријатељ и мецена сликара и вајара: Сретена Стојановића, Мила Милуновића, Пеђе Милосављевића, Ивана Табаковића, Ристе Стијовића). Може се констатовати да су јој били блиски појаве и

- стремљења интелектуалне и уметничке левице (опширније о К. Ђорђевић: Радина Вучетић Младеновић. **Европа на Калемегдану**. "Цвијета Зузорић" и културни живот Београда 1918-1941. Београд, 2003).
- 45 Уметничка група "Облик" основана је у јесен 1926. у Београду, а престала је да постоји јануара 1939, после затварања њене последње изложбе. Оснивачи и челне личности "Облика" били су Бранко Поповић и Јован Бијелић. Заступала је савремене уметничке тенденције, тежила модернизацији српске ликовне уметности, ослањајући се у свом стваралаштву организацијски на искуства Париске школе и Сезана. Владимир Розић износи претпоставку да је Мирко Кујачић учествовао као гост на Првој самосталној изложби групе "Облик", одржаној у Уметничком павиљону "Цвијета Зузорић", од 15. децембра 1929. до 4. јануара 1930. (В. Розић. **Уметничка група "Облик", 1926-1939**. Београд, 2005).
- 46 Кујачић има на уму следеће уметнике: Бранка Ве Пољанског, Петра Лубарду, Бору Стевановића, Драгана Бераковића, Саву Шумановића, Винка Форетића, Михаила Вукотића и вајара Михаила Томића.
- 47 Програмску филозофско-теоријску расправу српског надреализма **Нацрт за једну феноменологију ирационалног** објавио је Марко Ристић половином 1931. у коауторству са Кочом Поповићем. Појавила се као посебно издање у едицији библиотеке "Надреалистичка издања".
- 48 Односи се на Радета Драинца.
- 49 Cahiers d'Art – уметнички часопис. Објављивао кратке информативне чланке о уметности; касније постаје ревија за критику и културу уопште. Нарочиту пажњу поклањао документацији и информацији о савременој уметности, не запостављајући ни публикавање опширнијих студија о проблемима и питањима из историје уметности.

Владан Десница

Еізошика и іоезија

Убрижљиво и систематично сређеној заоставштини Владана Деснице налази се неколико кућија и картонских омотница/фасцикала у којима смо пронашли већи број необјављених шекшова различитој нивоа довршености, од тубих скица до шекшова припреманих за објављивање ња и оних који су чекали задње чишање или су прошли задњу редактуру. Та рукописна трађа углавном "припада" временском периоду раних шездесетих година, што упућује на период кад је Десница покушавао са једне стране да разноврсношћу шекшова раздије блокаду објављивања што му је намећнула ушјецајна и моћна група моћника у култури а са друге да ипак задовољи и проиша своју разнолику стваралачку знаижељу ше шиме сионшано иде усусрећ и у складу са својим процесом стварања – истовремено би радио на неколико шекшова диференцираних дискурзивних пракси. У тој трађи проналазимо шекшове који додашно освјетљавају мање познат антажман и интерпретативни интерес Владана Деснице, а то је шумачење поезије, настојање да за себе и групе појашњава, шумачи, проише у феноменологију ијесничкој говора, односно искуства језика. Иако је цјелокупно његово стваралаштво снажно маркирано и лирским говором ше је због тога био посебно хваљен, ипак није био задовољан иосиинушим и није се осјећао у цијелости ишврћен као ијесник, што показује и књижевнокритичка рецеиција његове једине ијесничке збирке *Слијепац на жалу* (1956) и његов однос према тој рецеицији – ијесништво му остаје трајном оисесијом. У ручно рађеном картонском омоту насловљеном **HAIN – TENYS** аутор је груирао више шемашски

повезаних рукописних цјелина: 1. три којије превода са француској на срјско-хрвајски језик под насловом **ИЗ МАДАГАСКАРСКЕ ЛИРИКЕ** и са поднасловом **на тему присјанка** /8 преведених шексцова/, 2. три којије превода са француској на срјскохрвајски поднасловом **ИЗ МАДАГАСКАРСКЕ ПОЕЗИЈЕ** и са поднасловом **на тему жудње** /17 преведених шексцова – у рукопису се не налази превод V. и VI. преведене пјесме, као ни XV./, 3. три којије есеја под насловом **ЕГЗОТИКА И ПОЕЗИЈА**, 4. у склопу претпоследње варијанте есеја налазе се и коментари уз пјесме укључене у есеј – из дефинираног шексцова есеја искључић ће их и 5. у маји се налази још неколико преведених пјесама насловљених **Из мадагаскарске лирике** и с поднасловом **на тему присјанка**, што упућује на то како је преводац хитио на одређени начин да систематизира избор из мадагаскарске лирике па је практично прећна група преведених пјесама постала дио есеја **Егзотика и поезија**. Дакле, Десница је превео 34 пјесме из мадагаскарске поезије (12 + 8 + 14/17). Смајрамо да је објављивање цјелокупне грађе маје **HAIN-TENYS** прилој што цјеловитијем и што комплекснијем упознавању књижевној рада Владана Деснице, поштово у контексту његова преводачкој рада на поезији и тумачењу поезије у цјелини.

Приређивач је у приреми рукописа за штампу у пошуности поштовао сва ауторова рјешења и није ништа мијењао. Приредио за објављивање и коментарима попрашио:

Душан Маринковић

Поетска интересовања младих, у потрази за новим и свјежим, често се и радо обраћају поезијама далеких средина и народа. И то кудикамо чешће и радије просторно удаљених него поезијама временски удаљених поетских подручја; ма да би им и ова потоња, једнако непозната и једнако далека менталитетом, обликом душе и ставом духа, каткад могли да приреде не мања изненађења и да им пруже не мању новоту и освјежење. Али изгледа да субјективна открића објективно већ познатих Атлантида не пружају подједнако лично задовољство као открића нових и више мање опћенито непознатих. Готово као да је /таквом/ човјеку мање до самог открића Америке него до улоге Колумба. Можда егзотична поезија данас егзотичних крајева има још једну предност пред егзотиком прошлости, пред егзотиком давно откривених и у навигационе карте прецизно унесених поетских континената: на овој потоњој поезији налијепило се толико егзегезе, коментара и обраде, толико филолошких, књижевних, хисторичких, етнографских и других презнојених труда, да је она већ одавна изгубила драж новоте и чар херметичности. Док напротив код релативно новооткривених егзотичних поетских континената њихова релативна непознатост и оскудност коментарске и аналитичке обраде сачувавају том поетском благу још прилично /релативно/ цјелокупну драж нејасноће, пружајући тим не само могућност за слободна тумачења и интерпретације по милој вољи, већ неријетко и потврду за какве му драго поетске теорије. Тако се догађа да неке нејасноће и неразумљивости на које наилазимо у поезијама егзотичних крајева могу да, бар привремено, и бар наоко легитимно, играју улогу ирационалних и херметичних поетских вредноста. Али – не тангирајући тиме ни најмање интуитивни карактер умјетничке спознаје и алогичку вриједност и моћ поезије –, при пажљивијем упознавању таквих далеких и егзотичних поезија неријетко откривамо да се добар дио тих пресумптивно ирационалних и на први мах алогичких елемената своди на сасвим рационалне и логичне но само нама субјективно непознате моменте /елементе/. И при откривању или упознавању читаве те сасвим рационалне /који пут до сухопарности рационалне/ логичке, хисторичке, географске, етнографске, лингвистичке итд. позадине, каткад се пред нашим очима – авај! – распршава један дио поезије која је раније изгледала садржана у тим пјесничким творевинама. А нарочито се распршава онај дио шарма који је лежао баш у њиховој херметичности и пресумираној ирационалности. И не само то, него се, веома често, управ оно што се час прије чинило најоригиналнијим, најинвентивнијим и најнепосреднијим, час касније показало као пука баналност, опће мјесто, конвенционални начин изражавања, механичко

отискивање овештаних шаблона. Далека и парадоксална асоцијативност показала нам се, напротив, као веома оскудна и некрилата, блистава, изненађујућа метафора и сликовност показала нам се као шаблонизирана говорна фраза код које се већ давно изгубила свака свијест о њеној метафоричности, или нам се чак открила не као метафора него као пука дословност. А оно што смо сматрали изненадним бљесковима инспирације и експлозијама креативне инвентивности открило се као смирено жвакољење и прежвакавање вјековних мудрих ријечи, пословица, узречица. А, надасве, оно чему смо час прије придавали вриједност подсвијесног, ирационалног, херметичног, и готово окултног, често се је, уз припомоћ једног ситног практичног податка или чињеничке информације претворило у до тривијалности јасну и до досаде рационалну мисао.

То, дакако, не значи – одмах се журим да наодома – да онај наш ранији ужитак, па макар да за њ морамо захвалити само привременој необавијештености и пролазном неспоразумку, није био ужитак, или није био ужитак поетске природе. Само, одатле нас логика и здрав разум, макар и против наше воље /макар и на нашу жалост/, неумитно наводе на закључак да смо у том случају творци оног поетског доживљаја, или оне поетске илузије, уствари били ми, читаоци и слушаоци, а не сам пјесник. Да је ту наша читалачка или слушалачка сарадња далеко већа и далеко активнија него што и иначе бива код примања /рецепције/ поезије. Тиме, наравно, не падамо одмах у круг теорија о “поезији-сљепарији” у којој свако налази тачно онолико колико тражи, или онолико колико сам у њу унесе. Али ипак долазимо већ у опасну близину тог круга. Свако је имао више или мање прилике да буде свједоком кад је у очима каквог примитивна човјека имала једну ирационалну вриједност а у његовом духу једну магичку моћ некаква ријеч или фраза која је за нас, напротив, била само сасвим рационално и скроз банално грчко име за неку болест или њемачки технички термин /за неки механизам/. Само у овом случају, често су улоге извртнуте, и ми се налазимо у улози примитивца: примитивац само, сасвим рационално, миче прстима, а западњак-рационалиста је онај који у сјенама на зиду види фантоме и митске немани.

Осјећам потребу да још једном истакнем како се овим ниуколико не начиње интуитивни и рационални карактер поезије већ се једино настоји рашчистити један неспоразумак, како се под рачун ирационалног не би узимало и оно што то није, оно што је често тек пука, било индивидуална, било опћенита, необавијештеност на подручју рационалног, те како се не би без основа упало у нехотичну дарежљивост да се, пред лицем неке поетске творевине, другоме /сцилицет формалном аутору/ бесплатно уступи она улога поетског творца која уствари припада нама, нашој читалачкој /прималачкој/ креативној сарадњи.

Покушат ћу да ово што сам довле рекао, ако не поткријепим, а оно бар илустрирам с мањим бројем примјера на које сам наишао листајући неке збирке мадагаскарске урођеничке лирике, а који су ми се учинили прилично подесни да то илустрирају /за ту илустрацију/. Навести ћу туце карактеристичних “hain-teny”-ја племена Мерина /Хова/ на Мадагаскару, а затим дати нека обавјештења која нам пружају проучаваоци те поезије и иначе познаваоци живота, обичаја, прилика тог краја и тих људи. И видјет ћемо да нејасноће у тој поезији, које су дуго времена мучиле и наводиле на криве путеве њене проучаваоце, највећим дијелом нису никако херметичке природе већ да потјечу само из непознавања скроз рационалних елемената потребних за њихово разумијевање. А видјет ћемо уједно да се разјашњењем тих нејасноћа не губи и не расплињује већ баш напротив постаје приступачније и потпуније усвојиво оно и онолико поезије колико у њима има. Нарочито сам изабрао краће а карактеристичне “hain-teny”-је /који се понекад појављују и као саставни дијелови у склопу дуљих “hain-teny”-ја/, не само ради економије простора, већ и стога што су нејасноће у њима ограниченије и лакше протумачиве.

1.

Убијте моје уши, саплетите моју косу
 На запад од наше куће
 Видим плави цитрон.
 Птица жали за одбјеглом годишњом добом,
 А ја жалим за пријатељицом која је отишла.
 Дијете које су напустили његови другови
 Игра се само с прашином.

2.

Пошаљите ми чун
 Пријатељице с друге обале.
 Ништа се не љуби тако као дјеца,
 Ипак, кад нам угризу дојку,
 Ми их отресемо.

3.

Брежуљак мирише кадуљом
 Лук има мирис цитрона.
 Језик је истрцана крпа
 Која се овдје распреда
 Која се ондје цијепа на крпице.

4.

Што чини да поток пјева: камење.
Што чини да краљ влада: гомила.
Пао ме су ноге воде.
Вјетрови су ноге огња.
Љубљена је коријен живота.

5.

Влат трстике слиједи сплав
Влат шиља слиједи чун.
Сакриј ме
Укради нешто љубави за мене.

6.

Пи-ти-пи-ти-ка – прскање ситне кише
У чију кућу да се склоним?
У кућу Онога – који-купује-хиљаду-одједном
Коза се чуди.

7.

Ако је за Вас
Ја сам шевино јаје украј пута.
Ако је за другога
Ја сам птиче што спава на отоку.

8.

Тананарив вели: “ми смо још дијете”
Аласора вели: “ми смо још ситни”
Име ламбе коју видиш
Гласи: мила-ламба-којом-не-машем.

9.

Кад бијох вјетар,
Нема тог брежуљка који не пређох.
Сад сам уморан вјетар
Који иде при дну траве.
На западу наше куће
Двије су плаве птице
Биштите ми уши, плетите ми косу.

10.

Скут моје ламбе је мокар
То је жабица скочила
У воду коју сам пила.

11.

Ако морам да умрем, нек умре радије мој пријатељ
Ако мој пријатељ мора да умре, нек радије умре во.
Ако ме сам један човјек не воли
Стуцати ћу рижину кашу да се удебљам.
Мрав који гамиже уз сухо дрво
Навече се нађе у страниој земљи.

12.

Реци облацима да чекају
Вјетар јењава
Реци језеру нек заборави
Птице неће доћи на спавање
Зло је заборавити одједном
Добро је заборављати мало помало.

Најприје се треба напоменути да су “hain-teny” нека врста дискусионе, расправне, “правдашке” поезије. У њима је љубав, противно него што би се на први мах, с обзиром на њен привид богате и разигране сликовитости рекло, више интелектуалне и резонерске природе. Она, као што се је запазило, дискутира и настоји да увјери више него да потресе или узбуди. По том обиљежју, рекао бих, она је сличнија оној “dottrina amorosa”, оном “intelletto d’amore” из ране талијанске лирике с краја XIII. и почетка XIV. вијека у којој је много мјеста заузимало спекулирање и теоретизирање о љубави и којој је и млади Данте платио свој трибут /данак/, него неким другим, распојасанијим и сензуалнијим поезијама неких других егзотичних крајева. “Hain-teny” нам готово редовно доноси супротне тврдње или изјаве двају лица, најчешће мушкарца и жене. Он се, надаље, састоји од два дијела, која, привидно и на први поглед, немају међу собом никакве везе. Потоњи дио обично је још нејаснији од првог; он је готово редовно нејасан, чак и онда кад нам први изгледа јасан; а та несувислост споја између првог и другог дијела урађа једном новом нејасноћом која обухвата читаву пјесму, одразујући се и на онај први дио који нам је претходно

изгледао јасан. Превише би нас далеко одвело кад бисмо се упустили у подробније објашњавање како је некад “hain-teny”, тај дискусионни облик поезије, некад, служио и за разрјешавање практичних, сасвим ванпоетских спорова, при чему су парбеници или њихови заступници “in imagine” рјешавали свој спор симболички га дискутирајући у дискусији коју у себи садржи “hain-teny” и при чему је пјеснички побједник у том поетском натјецању бивао и побједник у практичном спору који се ту рјешавао. Готово невјероватно, али, чини се, истинито. Као што уопће изгледа невјероватно уљуђеност и питомост тог примитивног људства. На доказ и на илустрацију које обично се цитира оно што нам прича један француски путник с конца XVIII. вијека – он је лично присуствовао битци код Бетафа коју урођеничко предање памти као једну од најљућих и највећих у историји њихове земље. Борба између Меринске и бетсилејске војске трајала је читавих пет дана. Борба се водила копљима, стријелама и камењем, а била је попраћена и усменим изазивањем, апострофама и увредама. Било је и људи наоружаних пушкама. А једна од војска имала је чак и један топ којим је оперирала жустро га преносећи с једног крила на друго. Кад су се најзад, под вече петог дана, бетсилејске трупе повукле у неред, приступило се пребрајању жртава. Било је пет рањеника. А један од њих био је рањен каменом у главу тако озбиљно, да је – вели приповједач – био за више дана живи извор забринутости међу својима. Очеvidно, тај је спор међу двама народима био и одвише знатан а да би се могао ријешити самим вербалним, пјесничким дуелом, па је ето, уз вербалне апострофе и инвективе, ту употребљено и оружје. А употреба оружја, као што нас и овај примјер учи, није баш никада сасвим безопасна.

Природу “hain-teny”-ја, а и његову дискусиону моћ, нешто ће нам објаснити ако кажемо да онај његов потоњи дио – онај привидно најнејаснији, најхерметичкији, најоригиналнији – садржи напосто једну пословицу или мудру ријеч, од давнине и до баналности опће познату, која се каткад елиптично али по смислу најчешће сасвим логично надовезује на онај први дио који садржи, рецимо тако, једну индивидуалну и контингентну тврдњу или изјаву, те ју у неку руку потврђује и појачава својим ауторитетом. Исто тако, и у оном првом дијелу наилазимо на метафоре, слике и асоцијације које на нас дјелују као необично оригиналне, инвентивне и спонтане – али само зато што су нашем уху нове. А у своме крају оне су понајчешће исто тако баналне и шаблонске, и употребљавају се исто тако механички, без свјежег учинка и без свијести о њиховој метафоричности отприлике као у нашој народној поезији “обрвице – морске пијавице, ситни зуби – два низа бисера”, или “сабља му се по калдрми вуче”. И зато се не би требало чудити кад би какав

мадагаскарски сабрат наших Ливингстон̄ поезије – једног од оних наших преводаца црначке или кинеске лирике с неког језика који му је једнако тако непознат као и црначки или кинески – кад би тај њихов мадагаскарски сабрат нашао у нашим домородним обрвицама – морским пијавицама и сабљама које се по калдрми вуку оно исто чудо од свјезине, спонтаности и муњевите креативне инвентивности “што никада не закуња” које би наши домородни Ливингстони нашли у мадагаскарским “плавим цитронима” што расту “на запад од наше куће” или у “миомирису мртваг краља” / јер по вјеровању Мерина мртви краљ нарочито угодно мирише угодним мирисом /балсамски замирисава зрак око себе/. А честе асоцијације и метафоре у вези с рижом, с лимунима, с тиквицама, с чуновима, с малим крокодилима кајманима, с црвенпером птичицом “cardinal” и т.д., потјечу напросто одатле што су то ствари њихове најобичније хране и употребе, њиховог свакидашњег сусрета и додира – таман онако као што су за нашег народног пјевача кукуруз и пшеница-бјелица, хатови и друмови, славуји и ђулводица, вроне и гаврани врани. И можда би тамо, на Мадагаскару, гдје је, /бар у поезији/ коњ непозната животиња, наши “шарци” и “зеленци” наишли на ону исту срећу на коју код нас наилазе њихови кајмани и црвенпери “cardinali”. [Сјећам се колики је чар у дјечаштву /у дјечачко доба/ на мене вршио у француској поезији често сусретан цвијет “népurrhar” – све док нисам прецизно дознао /утврдио/ да је то ни више ни мање него наш лопоч, или, чак, наш локвањ.] И зато, сама по себи, та “рижна поезија” има ону исту поетску вриједност и моћ коју би могла да иманаша “кукурузна поезија”. А акота егзотична поезија, декукуризирајући се при експортацији, у нашим очима задобија извјесну свјезину и драж, то треба приписати управ том њеном експортном /односно импортном/ карактеру – другим ријечима њеном карактеру егзотике. Ради се дакле и опет о нечему што доприноси од свога консумент, читалац.

Већ поодавно упозорио /указао/ је један проучаватељ /познавалац/ егзотичне лирике на заблуду једног пјесника који се дивио што неко егзотично племе млијечну стазу назива “небеском лијаном” а радост “мјесечевим-свјетлом-у-срцу”, и коме је то откриће извабило из груди усклик: “каквих ли пјесника!” Онај познавалац надодаје да се сусрео с једним цивилизираним припадником тог племена који је био исто тако ганут кад је дознао да је његова “небеска лијана” за нас “млијечна стаза” /или чак “кумова слама”!/, и да је на то не мање одушевљено ускликнуо: “Ох, дражесне ли метафоре! Мили боже, како је пријатно саобраћати с културним народима!” Али ствар је, упозорава нас онај познавалац, само у томе што Европејац спомињући млијечну стазу нема ни на крај памети млијеко, једнако онако као што онај припадник примитивног племена о

галаксији и о радости нема ни на крај памети лијану или мјесечево свјетло. Као дијете или странац, вели он, говоре о “жлици с рупама” о “поклопцу за главу” да би означили виљушку и шешир, они, далеко од тога да би тежили за што оригиналнијом, што апартнијом метафором, теже само за тим да што ближе приђу предмету који желе изразити, да га што из ближега обухвате. И вјероватно би били сретни кад би им неко у том њиховом напору прискочио у помоћ пришапнувши им називе “виљушка” и “шешир”. Све и ако на први мах може да изгледа малко натегнута та мисао, није на одмет имати је у виду кад је ријеч о тим питањима.

Мислим да и код пјесника /ако је заиста пјесник/ далека, оригинална ефикасна метафора ниче не из тежње или из свијести о њеној ефектности већ из свијести или осјећаја о њеној ефикасноси, из тежње да што боље, што потпуније, што изразитије ријечима обухвати и испољи оно што пред очима види и у себи осјећа, а не из преокупације “какву што парадоксалнију и асоцијативно што даљу метафору да пронађем?” А, на сву срећу, постоји једно додуше теоретски тешко ухватљиво али ипак, на дјелу, прилично сигурно ћутило којим одмах осјетимо /спознавамо/ да ли је новота и оригиналност метафоре /и изражаја уопће/ сретно пронађено средство за што ближе и што снажније обухватање оног оригиналног сагледања и оног личног /персоналног/ садржаја које је у пјеснику никло – или плод не пјесникова настојања да зажмури како би му се контуре сагледаног расплинуле и читава слика деформирала, плод тежње да једним хотимичним, или бар полухотимичним, актом пода вањску и слабоприањајућу оригиналност изражају једног (неличног) баналног гледања и једног баналног осјећања. Има у свим умјетностима обилато примјера како је то хотимично жмирење кроз трепавице, дуљим временом и истрајнијом вјежбом, човјеку прешло у обичај, тако да је касније веома успјешно и затим благополучно жмирио. Несумњиво, чим је набачена прва хипотеза о El Grecovoj конгениталној астигматичности, било је веома много сликара који су покушали да жмире на elgrecovski начин, /настојећи/ трудећи се тако да марљивом вјежбом и здушним настојањем надокнаде недостатак тог органског недостатка који им је окрутна мајка природа нељубезно ускратила. Та с муком /трудом/ стечена самосвојност, та аквизитна личност, с временом може да постане и “altera-natura”. И тад, практично, ствар маршира добро. Људи, с корекцијом наочала, ступају кроз живот практично више-мање исто тако добро као и они са здравим очима; наочари постају као један продужетак њиховог природног органа, готово један њихов аквизитни дио тијела. Овдје је ствар различита само у толико што се ту ради о корекцији на горе: о лећама које би здравом погледу давале преимућства астигматичнога. А бином “altera-natura” за њих,

вјероватно, до конца њихових дана представља нешто слаткогорко, улијевајући им једним својим термином, “natura”, извјесну сигурност, али их уједно, другим својим термином, “altera”, загорчавајући потсјећањем на аквизитност те “друге природе” и, очевидно, на мању вриједност оне прве коју су одбацили. Људи који су по својој природи мирњачине и склони да спорове рјешавају мирним путем или нагодбом, у тим случајевима обично, про боно расис, одбацују /напуштају/ израз “природа” па мјесто тога радије кажу “стил”: “то је његов начин, то је његов стил!” – Ето још једног случаја гдје нам многосмислена ријеч “стил” пружа своје благотворне услуге.

Враћајући се на питање “оригиналне метафоре”, и на ћутило које нас обавјештава /упозорава/ на њено поријекло и на њену вриједност, рекао бих да постоји нешто што нас упозорава да ли је она бређа центрипеталном или центрифугалном стремљом према објекту који она изражава, нешто као један невидљиви графички знак стрелице који нам назначује да ли метафора – ма колико далека, страна и смиона она била – стреми према намјераваном објекту пјесникова изражаја, према интимном унутрашњем комплексу који он хоће да испољи, или она стреми од тог интимног комплекса, удаљујући се од њега. Дакле није у самој удаљености метафоре од у духу представљене ствари која се жели изразити.... А ако ријечи декадентност и ларпурлартизам могу разумно имати једно покудно значење, онда им то значење пристоји управ у оним епохама маразма и у оним струјањима кад се у умјетности хотимично жмири кроз трепавице да би се тако добила једна нешто новија и нешто занимљивија визија слике свијета која нам је већ досадила и којој немоћ нашег креативног акта сагледавања не успијева да наметне новоту и занимљивост и животност. А свеједно је којим ћемо називом окрстити било те идеалне било контингентне моменте у историјском развоју или у теоретском идеалном систему поезије и духа уопће. Може се то назвати како се хоће маниризмом или маринизмом, декадентношћу или ларпурлартизмом, или сваки пут изнова ad hoc пронађеним термином, и могу ти називи бити више или мање тачни и више или мање подесни за споразумијевање или подобни да скроз замуће, да узрокују неспоразум, али у суштини то ће увијек бити једно те исто: умјетност-играрија, умјетност-калеидоскоп. То ће бити само термилошка новост, можда и новост у појединим контингентним моментима, али као основни духовни став то ће бити стара ствар. А нова ће, још, можда бити само поновна обмана да оно старо што у бити тога лежи претставља један нов и модеран основни став духа. Додуше, новоизнађени начини жмирења могу да нам пруже нове калеидоскопске комбинације и забавице. Али у њима је константан тај моменат калеидос-

копичности и став хотимичног потресања справице калеидоскопа. Кад ријеч не би била тешка и непристојна, то би се најбоље могло назвати онанистичком концепцијом умјетности. А, у додатку, и овдје једна конси-дерација практичарског и хисторичког реда може да нам буде од драгоцјене користи: ма колико унатраг бацили поглед на повијест духа, нећемо наћи да је ни једно јединцато од оних великих умјетничких дјела која стоје као стубови и миљокази на том њеном путу, потекло из таквог гледања на умјетност и из таквог става према њој. А схватити све ово као рационализацију или интелектуализацију умјетности, очевидно би значило схватити из основа криво. Чудном шалом случаја, управ они који најжешће и најекстремније заступају крајну ирационалност и потпуну аутоматичну спонтаност умјетности не виде /не увиђају не бивају свјесни/ до које мјере извире директно из рационалног и интелектуалистичног и њихова умјетност /и дјела – производи њихове умјетности/ и њихова теорија умјетности.**

А сад пређимо на коментар наведених /цитираних/ Hain-tenya.

Ad. 1.

Убијте моје уши, саплетите моју косу... Код Мерина, кад муж раскида са женом или отправља жену раскидајући с њом, дужан је да врати потпуно опремљену и прописно дотјерану. Контингентни детаљ тријебљења ушију, према томе, у себи ипак садржи један скроз ђентлменски став и обичај. А ако би се коме од љубитеља пјесничке егзотике тај детаљ могао чинити непоетским, треба га упозорити на досљедност /на дужност досљедности/ и у његовој егзофилији: цитрон, лимун и т.д. – обична су, банална, прописно следујућа метафора за драгана, као што су чентрун /цедар, rantlemuosse/ те разна имена птица и биља редовна конвенционална метафора за драгану. Плави је напросто синоним за лијепи, дивни, вајни. Пошто у језику Мерина нема разлике међу родовима, често се тек по тим епитетонима или метафорама, или само по смислу пјесме, разумије што говори мушкарац а што жена. Смисао је пјесме: нашла сам другог човјека кога волим. /1-3 стих, које говори жена; 4. и 5. стих говори мушкарац; по смислу се разумије да она ријеч у 5. стиху значи “пријатељицу” а не “пријатеља”; 6. и 7. стих су већ споменута опћа мудра ријеч или пословица./ Као што се види, нажалост, баш ништа тајанствено и рационално у овој пјесми.

Ad. 2.

Прва два стиха значе мушкарчеву тежњу, чежњу за драганом. Потоња три стиха, пословична у форми пословице, значе њено одбијање с разлога што јој се драган некад раније замјерио. Спол лица која говоре и опет се разумије по смислу а не по граматичком роду, кога нема.

Ad. 3.

Прва два стиха говори мушкарац настојећи да прими жену. Лук је опет једна од конвенционалних метафора за драгана. У даља три стиха жена изражава своју невјерицу: говори се може што се хоће, а да ли томе треба вјеровати, то је друго питање.

Ad. 4.

По чему камење чини да поток у кориту жубори, како гомила даје могућности да краљ над њом влада /јер без ње не би имао над ким да влада/, како вјетрови, у лијепој метафори “ноге огња”, чине да се огањ шири – то је све јасно. Али по чему су паоме ноге воде? – Напросто по томе што Мерина употребљавају издубљена дебла паома као канале за наводњавање рижиних поља.

Ad. 5.

Прва два стиха употпуни: ја сам влат трстике..., ја сам влат шиља. Сплав и чун симболизирају живот човјека који већ има жену. А то чини разумљивим потоња два стиха. Из свега скупа бива јасно да то говори женско, друга жена заљубљена у тог човјека.

Ad. 6.

Пјесму говори жена. Смисао: она хини да је кишица оно што је присиљава да уђе под кров љубљеног човјека, онога што купује хиљаду, сцилитет хиљаду жена одједном. /Несталан, дон жуански настројен човјек./ Коза, која је редовно привезана пред кућом, са чуђењем гледа страну жену што улази /– тако се жени, у њеној бојазни бар причиња!/. – Ето, ни у овој прелијепој пјесмици разрјешење није успјело да дотуче њену поезију.

Ad. 7.

Говори жена. Смисао: За Вас, довољно је да се сагнете па да ме узмете; за друге сам, напротив, недостижна, недочувана.

Ad. 8.

Имена мјеста Тананариве и Аласора, ваљда из неке стидљивости, замјењују имена жена. Смисао је: ја сам премлада да Вам се подам. Ламба је огртач,

* вјероватно треба:
врст(а)

некакав урођенички женски огртач или марама. Смисао је: ја сам још премлада да Вам се подам. Смисао посљедња два стиха: дошли сте непозвани, ја Вас нисам позвала, ја нисам махала скутом ламбе да Вас дозовем.

Ad. 9.

Прва четири стиха говори старији мушкарац. Смисао: некад сам био оран, али сад... У 5. и 6. стиху одвраћа жена: имамо опет конвенционални “на Запад од наше куће” и двије плаве птице / два красна мушкарца/ који се интересују за ту жену. И завршни 7. стих, који, као што отприје знамо, значи: одлазим, отпремите ме за одлазак, као што доличи. Бројне су пјесме на исти калуп: на запад од наше куће, два су плава цитрона, или двије плаве птице, или два слична језера, или, чак, плави црвени пладањ: ако се приволим једноме, жалит ће онај други.

Ad. 10.

Треба знати да код Мерина постоји обичај двожењства, или вишежењства, бигамије или полигамије. Овдје је ријеч о првој жени и о “иночи”. Говори прва жена и каже, у параболу каже: руб, скут моје мараме је мокар јер сам њиме брисала сузе. Жаџица – иноча – је скочила у мој миран живот, у воду коју сам пила. Иначе се, стереотипно, жена симболизира као кокош, иноча као кокош-бисерка.

ИЗ МАДАГАСКАРСКЕ ЛИРИКЕ

/На тему жудње/

I.

Ви сте жуђено воће,
драгоцјена банана.
И ако вас такне лептир смрти,
ја вас нећу оставити.
Онај који умире за драгану
мали је крокодил кајман кога прождире његова мати:
враћа се у уптобу коју добро познаје.
/говори човјек;
кајман је врт*

II.

Говорите Оном-који-прима-хвале,
том младом принцу, на исток од Намехане.

Ако га ја зовем, свијет ће чути,
ако устанем, свијет ће примијетити.
Не мичем се: реците му моју жудњу.
Кожа љубљенога лијепо мирише.
/говори жена/

III.
Брежуљак мирише кадуљом,
лук има мирис цитрона.
Кад осјетим мирис љубави,
хтјела бих је купити, хтјела бих је замијенити.
Њежна ријеч је као оброк јела.
/говори човјек, одговара жена/

IV.
Што чини да поток пјева: камење.
Што чини да краљ влада: гомила.
Пао ме су ноге воде,
вјетрови су ноге огња,
љубљена је коријен живота.
/говори жена, одговара човјек;
издубена дебла паома употребљавају
се као канали за наводњавање риже/

V.*

VII.
Ко је она што долази с Југа?
То је кћи Господара-богата-тустим-воловима,
Која-носи-сунцобран-од-сребра,
Која-носи-сунцобран-од-кораља.
Њене двије руке су цитрона.
Ако је запросим, стидим се,
ако је не запросим, кајем се.
Може ли се имати драгану, ако хајемо за стид?
/говори човјек/

VIII.
Влат трстике слиједи сплав,
влат шиља слиједи чун.
Сакриј ме, ја сам малена.

* Нити на једном компле-
тираном примјерку, а
има их пет, нема
пјесама V. и VI.

Укради нешто љубави за мене,
 ако припадаш другој.
 /говори жена;
 смисао је: ја сам као влат трстике..., ја сам као влат шиља... Сплав и чун
 симболизирају миран живот ожењена човјека коме се жена из ове пјесме
 обраћа/

IX.

О луковица плавих жила,
 о шећерна трско плава листа.
 Чак и сјена њене ламбе мирише,
 а још више ламба коју она носи.
 /говори човјек;
 плав је синоним дивног, рајског. Ламба је вунени или свилени огртач
 којим се огрћу Маринас, становници из средишта Мадагаскара. Смисао
 је: она је као луковица ... итд./

X.

Ви сте Птица-која-иде-камо?
 Ако сте Птица-која-иде-на-Исток,
 окрените се: дати ћу вам поруку
 за Ону-са-раствореним-очима.
 Учините страном вашу ријеч,
 учините неодлучним ваш говор.
 Чувајте се да не кажете да не жалим –
 мислила би да је заборављам.
 Чувајте се да не кажете да жалим –
 она би ме сматрала лудом.
 /говори човјек/

XI.

Андриаматоа је алга,
 он пузи под водом, али се лако претргне.
 Раматоа је лист биљке веро,
 она расте зелена, али брзо сахне.
 Ја сам као жара: она има на уму само воду,
 ја сам као вода: она има на уму само жару.
 /говори човјек, одговара жена;
 андриаматоа је најстарији син у породици, раматоа најстарија кћи; али
 то су и титуле из почасте – Господине старији, Госпођо старија – који се

дају особама с којима се говори;
лако се претргне: несталан, непостојан;
веро: веома висока и зелена трава;
 смисао је: човјек отприлике каже: “чувајте се, јер сам ја несталан”. Жена
 одговара: “Не одбијајте ме док сам млада. Ја желим само вас.”/

XII.

Ја сам рижа, ви сте вода.
 У пољима, они се не растају,
 у селу, они су заједно.
 Сваки пут кад се сретну,
 то је међу њима нова љубав.
 /говори човјек;
 рижина поља наводњавају се непрестано;
 кухана рижа је свакидашња храна Мериноса./

XIII.

Могу ли да уђем, Расоа-драгоцјена?
 Уђите, Рандриаматоа,
 за вас ћу простијети чисти простирач.
 Нећу чистог простирача,
 ја хоћу skut ваше ламбе.
 /говори човјек, одговара жена/

XIV.

Моја су уста зашивена стидом,
 моје су усне везане сметеношћу,
 пошаљите ми Оног-који-пита, да му одговорим.
 Ја сам суха воанемба:
 кад је такну, струни се на земљу.
 /говори жена;
 воанемба: биљка са зрњом сличним сочиву/

XV. текста нема

XVI.

Птица зимовка гине, птица сољ је тужна.
 Овуда, према Истоку,
 тамо су два бананина дрвета што се гледају.
 Ако се и не вјенчају, они су љубавници.
 /жена говори, човјек одговара;

смисао је: ја сам птица зимовка ... итд.;
сољ је мала птичица зелена и плава/

XVII.

Ко пролази без жеље, привиђа се поносит,
ко често жели, привиђа се наметљив.
Ја вас желим, Таматоа.
Ако ме нећете,
ја сам навикао да спавам сам.
/говори човјек/

Превео с француског
Владан Десница

ИЗ МАДАГАСКАРСКЕ ЛИРИКЕ

/на тему пристанка/

I.

– Гдје је напитака жеље?
Гдје је напитака љубави?
У селу Може-Бити,
Ниче из једне хриди.
Ја Вас љубим.
А како ме љубите?
Љубим Вас као ламбамену.
Тад ме не љубите:
Умријет ћемо прије него што се нађемо.
Ја Вас љубим.
А како ме љубите?
Љубим Вас као тиквицу:
Свјежу, ја Вас једем,
Од сухе, правим шољу,
Од разбијене, правим коњиц за валиху:
Тихо свирам крај пута,
Чују ме сви који пролазе.
– Сад ме љубите.
/говори човјек, одговара жена;
ламбамена је свилена ламба, огртач у који се умотавају мртваци;
валиха је главни музички инструменат мадагаскарских урођеника: жице
натегнуте на стабљици бамбуса и подигнуте на коњицима од тиквице;
пребиру се прстима/

II.

Пи-ти-пи-ти-ка - прскање ситне кише.

У чију кућу да се склоним?

У кућу Онога-који-купује-хиљаду-одједном.

Коза се чуди.

/говори жена;

смисао: жена хини да је кишица оно што је присиљава да уђе под кров

Онога-што-купује-хиљаду-жена-одједном; коза је с чуђењем гледа гдје улази/

III.

Нек умрем, Рамаота

Прошао сам испред куће Вашег мужа.

Поздравио сам га, није ми узвратио

Упитао сам га за извињење, није ништа рекао.

Што значи све то?

Нека Вас то не мори.

Одијелит ћу дан од ноћи:

Ноћ ће бити за њега,

Свијетли дан за Вас.

/говори човјек, одговара жена/

IV.

Ако је за Вас,

ја сам шевино јаје украј пута.

Ако је за другога,

ја сам птиче што спава на отоку.

/говори жена;

смисао: Ви, довољно је да се сагнете па да ме узмете; за другога сам недостижна/

V.

Ти си лимун,

Ја крупна цитрона.

обоје смо млади, обоје бијелих зуби

Ако ме желиш, дођи овуда

Ја сам високо горе у Антсираби.

/говори жена;

Антсирабе је село у јужној Емугни, на граници бетсилејског краја/

VI.

Ку-па-ку-па-ка, тресе се решето,
Нга-дунга-ду-на, тучак крупно у авану шеће,
Ка-ру-ка-ру-ка, варјача претура,
Поклопац је у сузама до грла
Али тек мала жлица допире улази у краљевску одају.
/говори жена;
краљевска одаја: уста;
читава слика је узета од радња око чишћења и припремања риже, али
пјесма има двоструки смисао/

VII.

Дјевојка се успела на дуд
Момак се успео на лимун.
Паучина их саплиће
Милина их не пушта одвојене.
/говори жена/

VIII.

Чуо сам говорити о Вама,
Рангори која сте на отоку
И прешао сам воду, јуче, на чуну
Кажу ми да не пристајете
Без десет здравих пјастара.
Било је то у некадашње дане
Али данас сам разбијени пладањ
врч од пјешчењака што се дроби.
Говорите, јер вече надолази.
/говори човјек, одговара жена/

Превео с француског
Владан Десница

Борис Врга

Пејсажни минимализам на акварелима Ђорђа Петровића

(1982. – 2009. године)

Д

јелујући тридесетак година унутар једне традиционалне и захтјевне сликарске технике и размјерно ограничених иконографских исходишта и тематско-мотивских координата, Ђорђе Петровић створио је стилски кохерентан и сингуларан акварелски опус.

Реферирајући се углавном на пејсаже четирију карловачких ријека и велике водене масе оближњих драганићких рибњака, као мање или више стално топографско одредиште, овај је опус реализиран минимумом пластичких средстава и крајње осјетљивом колористичком разрадом споменутих пејсажних локалитета. У њихов доминантно тонски (сивозелени, зеленомодри, њежно жути, окерасте), готово монохроматски контекст, уписанесунепосреднеживе, сликареведоживљајне интерпретације, његова углавном сјетна ментална стања и меланколична емотивна расположења, али и медитативно-сензуалне особине његове, лирски угођене личности, што нас све заједно наводи на помисао да Петровићева хроматска гама функционира као визуални аналог ауторовог ментално-сензорског устроја и сугестивно ликовно средство његове психолошке експресије.

Наизглед једноставна и оплошњена, композицијска потка Петровићевих акварела темељи се на процесима редуције и синтезе конкретних пејсажних предлогака, чије су примарне морфолошке датости екстрахиране на релевантни минимум и сведене на сажете пластичне метафоре и тектонски јасне поетске визије, пуне неке тајанствене утихе и загонетне

неоромантичке угођајности. Уздигнуте у симбол и поопћене у знак, достатно херметичан, да своје евокативне импликације и несликарска значења постави у други план, ове сублимиране импресије афирмирају чин сликања сам по себи, дакле, артистички склад и специфичне квалитете сликарске материје, њезин прозачни колоризам, озарујућу атмосферу и тихе угођајне вриједности које су детерминирани свјетлом те његовим филтрацијама и преобразбама.

Сагледани из приземног очишта, стварни подаци из исходишног крајолика, мајсторски су елаборирани у јединствене угођајне призоре и смирене сањарске складбе чија је умјетничка (само)битност, симптоматично сведена на трајнију рукописну, гестуалну и знаковиту препознатљивост, изразито особна и ауторски посебна.

Унаточ становитој серијалној репетитивности синестезијски (визуално, олфакторно, акустички) доживљених и промишљених мотивских исходишта, свака ауторова реализација одликује се својим ступњем поједностављења и свођења на битно те посебним ритмом којег динамизирају зналачка контрастирања освијетљених и засјењених површина те контрапункти између шуљивих бјелина и понешто звучнијих кроматских поља, равних и окомитих, паралелних и заобљених силница, осликаних и неосликаних, фигуративних и апстрактних партија.

Сталним враћањем на истоврсне мотиве и медитативно концентриран на виђено, Петровић се примјетно удаљује од перцепције пејсажа према његовој доживљајној стилизацији и артикулацији оне идеалне сликарске стварности

која се одликује увијек другачијим, ма колико год дискретним, композицијским помацима и ритмизацијама сликарске површине, кроматским посебностима и “блендирањима” свјетла које се шири и увире у дубину простора те постаје кључни медиј композиције. Захваљујући томе аутор је створио велики број звуковно јединствених, кристално чистих и суптилно изнијансираних пејсажних виђења, од којих свако представља аутономну (самосталну и засебну) артистичку вриједност чији се јасни и увјерљиви естетички квалификативи једноставно не могу игнорирати.

Имагинација свјетла, које извире и исијава из танкоћутне супстанцијалности акварелног медија и шири се посвуда; по небу и површини воде, по атмосфери и сјенама, исказује се притом као један од приоритетних Петровићевих артистичких циљева. Основне градбене јединице Петровићевих пејсажних композиција су различито велике кроматске мрље те уже или углавном шире, флуидне и диафане тонске плохе које се у облику хоризонталних појасева простиру до дубине хоризонта и чији узајамни односи и ритамска измјењивања, интерактивна прожимања и претапања, стварају илузију треперења атмосфере и титрања свјетлосног сјаја.

Осим занимања за једноставну чистоћу израза, деликатну тонску угођајност и мистериј прозирне, козмичким свијетлом прожете сликарске супстанце, коју представља један, али особан тон који даје препознатљиву специфичност пејсажу и у којем се отапају границе тварних облика, Петровић је исказао посебан интерес за остале метијерске специфичности инхерентне медију акварела, између осталог и за градбени (контрастни) и просторни (свјетлосни) потенцијал акроматске и неосликане, чистом водом навлажене бијеле папирне подлоге.

Као код других савремених умјетника, и Петровићев је сликарски идиом ослоњен на постмодернистичку слободу цитатности и реминисценцирања појединих умјетничких стилова из прошлости, што се у његову случају, одчитава мање или више индивидуализираним референцама на поетски или можда магични реализам, експресионизам и симболизам, интимизам с неоромантичарским евокацијама и наравно постимпресионистичко и метафизичко сликарство. Метафизичка сугестивност његова сликарства произлази из композицијске уравнотежености и хармоничности форме, чистоће сликарске материје и њене пиктуралне дефиниције као и самог карактера тишине која дахом искони и осјећајем безмјерја прожима и идеализира простор у који су уписана ауторова ментална стања и у којем се најпотпуније резимирају његови осјећаји непомућена мира и коначно досегнуте равнотеже.

Ненаметљиве и суздржане, у ово наше сложено, све брже и неподношљиво бучно вријеме, препуно апсурдних естетских мијена и мистифицираних ликовних вриједности, Петровићеве спиритуализиране сликарске визије, пуне тиха природна живота и запретених значења, примјерен су, самосвојан и свима прихватљив дио нашега умјетничког обзорја. Апстрахиране до визуалног знака, функционирају као зачудни спојеви објективног и субјективног, реалног и ониричног те интимни записи стварнога пејсажа оплођених јакошћу ауторова умјетничкога ега.

Снагом акварелног медија, мануалним виртуозитетом и естетском довршеношћу, оне ободрују наш сањарски потенцијал и обогаћују га новим контекстима који еманирају посебну енергију и проширују наше хоризонте нудећи нам илузију спасоноснога, бојом и свјетлом трансцендиранога завичајног исходишта. Њихова занешења у нестварност и затрављеност надрастају задани простор и омогућују нам да, парадоксално, захваљујући култивираној стваралачкој преобразби и чистој пластичкој текстури, лакше допремо до његове природне суштине и да још сугестивније и присније, цјеловитије и истинитије доживимо његов *genius loci* и универзализирамо његове аутохтоне вриједности.

Управо стога, Петровићев опус, емпатијски посвећен пејсажу и враћању релеванције интимистичком акварелном медију, у којем је изнашао властити, једноставан и избирљив, традицијски, а опет толико богат ликовни језик, у којем се годинама потврђује његова племенита стваралачка култура и апартан укус, метијерска вјештина и начело изврсности, особен лиризам и креативан, чисто умјетнички назор на свијет, представља релевантан допринос опстанку акварела у полимедијској ликовној савремености те особеној сликарској преобразби и артикулацији низинскога пејсажа на домаћој, према неоспорним вриједностима, неријетко неемпатичној ликовној сцени.

МАЛОГРАДАЧКИ ХАИКУИ

1.

опустјело село
жеђа за лицем
пресахнут бунар

2.

гримиз и чађа
док макови букте
огњишта вену

3.

пламтећ
догоријевају
мру

4.

вјетар и иње
на дим из једног димњака
сведено сеоце

5.

старац
под теретом крижа
погрбљена сјена

6.

хрђа у пању
очева сјекира
свједочи да га нема

7.

зарастао шљивик
давно га оче нитко
побирао није

8.

изненадни гром
кору бијеле брезе
зацрнила муња

9.

обасјана муњом
пропиње се и њишти
сапета кобила

10.

из сата у сат
троши стијењ лампе
напето штиво

11.

живи кратко
у одразу потока
срндаћев скок

12.

врелина лета
све већи дио неба
губи рјечица

13.

надвија струк
перачица
бљеска стражњицом

14.

док отире зној
цвркут је врабаца бодри
шути мотика

15.

повијена на врху
гранчица дивље руже
бумбар је сише

16.
ушуткава птице
јека
што ми је шума узвраћа

17.
прионувши уз цвијет
плави је лептир
сакрио бијелог

18.
у ведрини неба
модри је лептир
постао небо

19.
изненадни облак
задржава роду
у средишту баре

20.
поцрњело сунце
мрак на птице пада
ружа на трн

21.
послије кише
у брзацима Обручине
поскакује млађак

22.
плутајући на грани
пут живота
слиједи корњача

23.
корњача једва
одржава смјер
у горском потоку

24.
промрзло јутро
само до пола стабла
успети бршљан

25.
бријег у снијегу
све мањи размаци
између стопа

LISINSKI

Хисторија Народа

Зринка Блажевић
Загреб, Филозофски факултет

Поетика и политика ранонововековне
културне трансације:

Serbia illustrata

Pavla Rittera Vitezovića
(1652-1713)

У фокусу овога рада је испитивање поетичких обиљежја и идеолошко-политичких функција феномена културне трансације на примјеру рукописне српске повјеснице коју је почетком 18. стољећа по наруџби карловачких митрополита саставио хрватски полихистор и творац панкroatистичке идеологијске платформе Pavao Ritter Vitezović (1652-1713). Премда је на први поглед ријеч о пукој репродукцији Витезовићева хрватског “илиризма” у српским категоријама, подробнија анализа показује да процес културне трансације неизбјежно резултира својеврсном идеологијском хибридизацијом и субверзијом редуктивних националноексклузивистичких модела, што пак повратно свједочи о изнимном трансационалном и трансационом потенцијалу илирскога идеологијског супстрата.

Кључне ријечи: културна трансација, *Serbia illustrata*, Pavao Ritter Vitezović, ранонововековни илиризам

- 1 О Бечком рату и његовим посљедицама прегледно усп. Charles Ingraо, *The Habsburg Monarchy 1618- 1815*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, 74-104, и John P. Spielman, *Leopold I*, Styria, Graz, 1981, 98-158.
- 2 Сумарно о питању статуса и уређења *Neoaquisita* усп. Зринка Блажевић, *Вишезовићева Хрватска између стварности и уштојије*, Барбат, Загреб, 2002, 59-67, 75-80.
- 3 Прегледно о теорији и пракси аустријског меркантилизма тијekom друге половине 17. стољећа усп. Зринка Блажевић, *нав.гј*, 2002, 42-46.
- 4 О облицима и функцијама мита о “златном добу” у оквиру симболичке “нациогенезе” усп. Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, Oxford-New York, 1999, 39-56.

Посљедња два десетљећа 17. стољећа на подручју шире јужнословенске “контактне зоне” обиљежавају тектонски поремећаји не само у социјално-политичком, војно-стратешком и етно-демографском, већ и културно-симболичком погледу. Наиме, тзв. Велики бечки рат (1683-1699)¹ који је означио дефинитиван почетак краја османске превласти у југоисточној Еуропи имао је и епохални катализацијски учинак за реструктурирање културне динамике читавог јужнословенског подручја, претварајући га у лиминални међупростор културних хибридизација, синкретизама, али и конфликта, који су увелике били детерминирани и премрежени промјењивим и асиметричним констелацијама политичке и симболичке моћи.

Наиме, војни успјеси хабсбуршких снага тијekom 80-их година 17. стољећа довели су до поремећаја традиционалне војно-политичке равнотеже снага на Балкану чиме су у први план избила питања територија, власти и легитимитета. То се понајприје односило на правнополитички статус *Neoaquisita*, земаља нетом ослобођених од османске власти, које су Хабсбурговци, ослањајући се на интерпретацију ратног права Нуга Grotiusa, прогласили властитим доминијем с којиме могу потпуно слободно располагати.² С друге пак стране, у контексту посткарловачке рестаурационистичке и реинтегралистичке политичке платформе, иста су подручја на темељу историјског права својатали угарски и хрватски сталежи, чему се од 90-их година придружују и аспирације српско-православног становништва досељеног на хабсбуршки териториј. Симболички гледано, управо су те “нове стечевине” за све стране представљале својеврсну утопију, имагинарни простор флуидних граница у трајноме процесу конструирања, у који су се пројцирали компетитивни интереси, жеље и визије “новога поретка”. У плановима хабсбуршких реформистичких структура то је подручје требало послужити као полигон на којему ће се на теоријским темељима апсолутизма и меркантилизма³ с упориштем у *ius belli* изградити модерна *societas civilis*. С друге стране, у визијама хрватске и српске политичке елите тај је териториј имагиниран као “историјским” правом легитимирани оквир обнове националне величине, ревивификације “златног доба” екстензивне националне државе и снажних националних институција.⁴ Управо ће тај “ревивалистички” момент који поткрај 17. стољећа још увијек има доминантно религијска изворишта како у католичкој, тако и православној есхатологији, остати, премда у другачијим филозофским извођењима, идеологијском баштином каснијих романтичарских илирских национализама.

Кад је ријеч о утјецају те специфичне повијесне коњунктуре на реконфигурирање културнога хабитуса српског етноконфесионалног ентитета, тзв. “велика сеоба Срба” из 1690/1691. године⁵ може се из епистемолошке перспективе “транслацијскога обрата” концептуализирати не само као физичко односно просторно премјештање с подручја под османским врховништвом на хабсбуршки териториј у јужној Угарској, већ и као својеврсна делокализацијска пракса културнога пријеноса односно интерактивни чин комплексних интер- и транскултурних преговарања у оквиру различитих транслацијских сценарија. Такав приступ феномену културних трансфера који су крајем 80-их година 20. стољећа инаугурирале тзв. студије превођења (*Translation Studies*)⁶ изискује напуштање тзв. “субституцијског теорема” о семантичкој еквивалентности изворника и пријевода, у корист апоријског Derridaова поимања текста (пријевода) као непотпуног и неодређеног “суплемента” који истодобно представља и сувишак и мањак, екстензију и компензацију увијек већ одсутног Оригинала.⁷ Идућа важна епистемолошка претпоставка савремених теорија културне транслације која се, наравно, има захвалити упливу постколонијалне теорије јест динамичка и трансформативна концептуализација културног идентитета који се не схваћа као фиксна и хомеостатска категорија већ процесуални феномен што се константно (ре)продуцира у лиминалном пољу транслационога, осцилирајући између стабилизације и дестабилизације, прихваћања и одбијања, истости и разлике.⁸

Увид у комплексне процесе културног транскодиранија може стога пружити анализа специфичне поетике и политике културне транслације као двију структурно и функционално аналогних конфигурација идеологије, ауторитета и моћи што чине растер унутар којег се у одређеном социохисторијском контексту одабиру, преносе и прерађују различити културни садржаји. Осим тога, у складу са императивима актуалнога “праксеолошког обрата” у хуманистичким знаностима, не смије се занемарити нити конкретно дјеловање тзв. културних медијатора као кључних фактора у економији културне размјене.⁹ Концептуализирана на тај начин, културна транслација престаје бити питање механичкога пријеноса и присвајања културних елемената, већ постаје својеврсна “гранична пракса” културног преговарања те материјалних и симболичких трансакција у којима се стварају асиметричне и хибридне констелације знања и моћи.

Управо је граничност, односно контекстуална ситуираност у лиминалном међупростору пријелаза између источне и западне, католичке и православне културалности кључни катализатор, али и најважнији увјет

- 5 Прегледно о томе усп. Радојка Горјанац – Петар Милошевић (ур.), *Сеоба Срба: чиштанка о историји и културној прошлости Срба у Мађарској*, Београд, 1990; Снежана Николић, “Сеоба Срба у време Бечког рата (1683-1699)”, *Српска слободарска мисао*, 33/6 (2005), 318-414.
- 6 Прегледно о епистемолошким претпоставкама, теоријским концепцијама и академској афирмацији студија превођења (*Translation Studies*) у англоамеричкој знанственој домени усп. Harish Trivedi, “Translating Culture vs. Cultural Translation”, у: Paul St-Pierre – Prafulla C. Kar, *In Translation – Reflections, Refractions, Transformations*, John Bwamins Publishing, Амстердам, 2007, 277-287. Детаљније усп. André Lefevere (ур.), *Translation – History, Culture: A Sourcebook*. New York: Routledge, 1992; Susan Bassnett, *Translation Studies*, Routledge, Лондон, 2002; Susan Bassnett – Harish Trivedi, *Post-Colonial Translation: Theory and Practice*. Routledge, Лондон, 1999.
- 7 “The supplement adds itself, it is a surplus, a plenitude enriching another plenitude, the fullest measure of presence. It cumulates and accumulates

presence. (...) But the supplement supplements. It adds only to replace. It intervenes or insinuates itself *in-the-place-of*; if it fills, it is as if one fills a void. If it represents and makes an image, it is by the anterior default of a presence. Compensatory [*suppléant*] and vicarious, the supplement is adjunct, a subaltern instance which *takes-(the)-place* [*tient-lieu*]. As substitute, it is not simply added to the positivity of a presence, it produces no relief, its place is assigned in the structure by the mark of an emptiness." Jacques Derrida, *On Grammatology*, The John Hopkins University Press, Baltimore – London, 1967, 145.

- 8 На сличним је основама модел транскултурне транслације концептуализирао социолог Zygmunt Bauman: "Translation is an ongoing, unfinished and inconclusive dialogue which is bound to remain such. The meeting of two contingencies is itself a contingency, and no effort will ever stop it from being such. The act of translation is not a one-off event which will put paid to the need of further translating effort. The meeting ground, the frontierland, of cultures is the territory in which boundaries are constantly obsessively

могућности раноновјековне културне транслације која је у фокусу овога рада. Наиме, будући да је српскоправославна заједница била увелике импрегнирана бизантском вјерском и културном традицијом, "велика сеоба" у домену западне, католичкореформне културе наметнула јој је нужност конструирања адекватног аутопоиетичког и ауторепрезентацијског инвентара захваљујући којему је нови етноконфесионални елемент као културно Друго у процесима полифоног и полицентричног транскодиранија могао задобити примјерену национално-идентитетску конфигурацију и нужну симболичко-политичку легитимацију.

Творци политичко-легитимацијске парадигме новодосељеног српскоправославног елемента у Хабсбуршкој Монархији били су људи завидне (транс)културне компетенције – дипломат ердељскога подријетла и самозвани "илирски" деспот Ђорђе Бранковић (1645-1711)¹⁰ те двојица кључних представника православне хијерархије, пећки патријарх Арсеније Чарнојевић¹¹ и јенопољски епископ Изаија Ђаковић.¹² Тако већ 1693. године Чарнојевић у својству врховног црквеног и свјетовног поглавара српскоправославне дијаспоре у јужној Угарској задаћу састављања српске историје повјерава Ђорђу Бранковићу који је, због одвећ изражених политичких и владарских амбиција и политичких веза с Русијом, од 1689. године био интерниран у Бечу.¹³ Међутим, ускоро долази до раскола на линији Чарнојевић – Бранковић¹⁴ због чињенице да је потоњи своју историјску и идеологијску концепцију базирао на свјетовној деспотској институцији¹⁵, док је српскоправославна хијерархија властиту политичко-легитимацијску стратегију градила на теократском начелу фокусираном на институцију и јурисдикцију патријарха која се темељила на традицији *Iustinianae Primae*, како је наводно "своју домовину назвао сам бизантски цар Јустинијан".¹⁶

Пошто су се Бранковићеве интелектуалне услуге очито показале неадекватнима, захтјеван посао састављања репрезентативне српске повјеснице Чарнојевићев наслједник Изаија Ђаковић нуди хрватскоме полихистору сењскога подријетла Pavlu Ritteru Vitezoviću (1653-1713)¹⁷, иначе аутору панкroatистичке идеологијске концепције која је била окосницом политичке платформе хрватских сталежа на пријелазу 17. у 18. стољеће.¹⁸ Наизглед парадоксалну чињеницу да је прву модерну српску историју пристао саставити творац хрватског националноеклузивистичког програма објашњава Витезовићева "источна" оријентација, посебице изражена након 1710. године, када он, након Хабсбурговаца, све политичке наде почиње полагати у Петра Великог и православну Русију као најизгледније ослободитеље "оживљене Хрватске" од "турскога јарма".¹⁹

- drawn only to be continually violated and redrawn again and again – not the least for the fact that both partners emerge changed from every successive attempt at translation. Cross-cultural translation is a continuous process which serves as much as constitutes the cohabitation of people who can afford neither occupying the same space nor mapping that common space in their own, separate ways. No act of translation leaves either of the partners intact. Both emerge from their encounter changed, different at the end of act from what they were at its beginning – and so with the translation left behind the moment it has been completed, in need of “another go” – and that reciprocal change is the work of translation.” Zygmunt Bauman, *Culture as Praxis*, Sage, London – Thousand Oaks – New Delhi, 1999, xlviii.
- 9 О културним медијаторима као главним иницијаторима и актерима транскултурациских процеса у хисторијској перспективи усп. Jürgen Osterhammel, “Транскултурна поредбена хисторијска знаност” у: Драго Роксандић (ур.), *Увод у компаративну хисторију*, Голден маркетинг – Техничка књига, Загреб, 2004, 201-202.
- 10 Ђорђе Бранковић рођен је 1645. године у Јенопољу у арадској жупанији. Његов брат Симеон, православни ердељски митрополит, преузима бригу о Ђорђеу одгоју и образовању и припрема га за дипломатску службу. Године 1663. Ђорђе у оквиру дипломатске мисије у службн ердељског кнеза борави у Београду, Осијеку и Једрену, а 1668. заједно с братом у склопу ердељског дипломатског посланства одлази и у Русију. Године 1671. као ердељски дипломатски представник борави на Порти где долази у контакт с хабсбуршким царским резидентом Кинсбергом, те постаје хабсбуршким агентом. По повратку у Ердељ судјељује у уроти против актуалнога ердељског кнеза Арафуја, па бјежи у Влашку гдје улази у дипломатску службу влашког кнеза Шервана Кантакузена. Коначно, 1688. године у склопу влашког посланства одлази у Беч гдје саставља познати меморандум за цара Леополда с програмом стварања Илирског Царства. Бечки политички кругови, а поготово група окупљена око утјецајног кардинала Леополда Колонића, настоје искористити амбиције самозваног деспота те заједно с племићком дипломом и статусом грофа Светог Римског Царства, Бранковић добива мандат да организира протутурски устанак у Ердељу. Незадовољне резултатима Бранковићеве дјелатности на терену, али и због његових одвећ изражених политичких и владарских амбиција те политичких веза с Русијом, бечке власти почињу сумњичити Бранковића. Недуго након уласка царске војске у Србију у љето 1689. године он коначно бива ухићен и интерниран у Бечу, гдје у кућном притвору борави све до 1703. године, када га се тјјеком Rákóczyjeва устанка “ex rationes status” депортира у чешку утврду Хеб (Егра). Подробну биографију ове контроверзне личности усп. Јован Радонић, *Ђурађ II Бранковић, “десџош Илирика”*, Цетиње, 1955.
- 11 Још увијек најисцрпнији политички животопис патријарха Арсенија Чарнојевића усп. Стефан Чакић, *Велика сеоба Срба и њихови патријархи*, Добра вест, Нови Сад, 1982.
- 12 Захваљујући “познавању њемачког језика и политичким везама на двору”, Изајија Ђаковић већ 1690. године постаје савјетником пећког патријарха, а тиме и главним креатором политике новопридошлага српског ентитета у Хабсбуршкој Монархији. Након патријархове смрти Ђаковић постаје и првим митрополитом новоосноване Крушедолске (од 1713. године Карловачке) митрополије под чију су духовнополитичку јурисдикцију потпадали сви православни на територију Хабсбуршке Монархије. Детаљније усп. Стефан Чакић, *нав. гј*, 120 и даље *passim*; Јован Радонић, *нав. гј*, 121, 132-135.
- 13 У уводу *Хроника* Бранковић пише да је патријарх Арсеније у јесен 1693. године особно од њега наручио да напише *Хронике* “како би њему и српским првацима дао што више материјала за обрану вјере и народних захтјева у Монархији”. Чини се да је и Бранковић био свјестан великог “екуменификациског” потенцијала свога идеолошкополитичког концепта, барем судећи према наводима из писма упућенога 1705. године цару Леополду, у којему истиче како би особно могао допринијети “да

- се приближе и измире двије одавна завађене вјероисповијести, православна и католичка." Усп. Радонић, *нав. гј*, 152, 181.
- 14 О политичком ривалству Бранковића и Чарнојевића као својеврсном сукобу између клерикалног и антиклерикалног, свјетовног начела усп. Коста Милутиновић, "Две тезе о грофу Бранковићу Подгоричанину", *Историски записи* 61/ 1-2 (1988), 12.
- 15 О деспотској институцији и њезиним политичко-легитимацијским потенцијалима усп. Сима Ђирковић, "Поствизантијски деспоти", *Зборник радова Византолошког института* 38 (1999- 2000), 395-406.
- 16 То је посебице видљиво из патријархове споменице цару Леополду из 1698. године коју је, по свему судећи, саставио Бранковић, а у којој се Арсеније потписује као "архиепископ и патријарх Источне Цркве Прве Јустинијане". *Iustiniana Prima* био је службени назив католичке Охридске надбискупије, основане 1647. године у наводном родном мјесту "иљирског цара" Јустинијана. Арсенијево преузимање те титуле израз је не само његових легити-

Међутим, поставља се питање који су мотиви навели српску црквено-политичку елиту да се обрати управо Витезовићу? Преостаје дакле на основу опсежне латинске рукописне историје знаковитог наслова *Serbiae illustratae libri octo* (Осам књига расвијетљене Србије)²⁰ испитати модалитете ове егземпларне ранонововејеквне хрватско-српске транслације односно истражити како је Витезовић обавио повјерену му задаћу културног медијатора задуженог да српскоправославном ентитету осигура остентативну историјску репрезентацију која ће усто бити транскултурно читљива.

Наиме, управо је историја, захваљујући импресивном реторичком арсеналу којим постиже (barthesovski речено) "учинак збиљског" и своје епистемолошкоме статусу транстемпоралног посредоватеља политички и етички кориснога знања из прошлости у садашњост (а индиректно и у дезидеративну будућност), у то доба сматрана привилегираним жанром и медијем инсценације и репрезентације секуларних и професионалних модела политичке идентификације и легитимације. Захваљујући управо трајективном механизму историографије, такви наративни идентитети добивају с једне стране неодољиву метафизичку ауру, а с друге неупитни континуитет и легитимитет, приказујући се као природан и нужан производ повијести.²¹

Кад је ријеч о структурним одредницама Витезовићева историографског пројекта, он је посегнуо за провјереном жанровском формом универзалистичке национално-политичке географије која се у оквирима еуропске *rei publicae litterariae* још од краја 15. стољећа афирмирала као изнимно ефикасан модел националнополитичке репрезентације и историјске легитимације. Ради се о историјама насталим по узору на монументално дјело *Italia illustrata* које је између 1448. и 1453. године саставио повјесничар у служби Римске курије Flavio Biondo (1392-1463). У генолошком погледу то је синтеза географског и топографског приказа те политичке и културне историје, у подлози које стоји универзалистичка идеја о језично и културно јединственом талијанском националном колективу који захваљујући своје древном подријетлу ужива привилегиран положај међу осталим еуропским народима. Народу, осим тога, припада и одређени повијесни териториј репрезентиран као својеврсни *lieux de mémoire*, чиме идеализиран национални простор постаје симболичким епицентром колективнога памћења, али и "светим дједовским тлом" које ваља ослободити односно обновити и ујединити захваљујући јединственом националном напору инспирираном персвазивном и перформативном снагом историје саме.²²

- мацијских потреба, него настојања да одреди своје јурисдикцијске овласти “преводећи” их на католички еклезијалнополитички језик. У овом случају улогу интеркултурног медијатора имао је, чини се, деспот Ђорђе Бранковић. Усп. Никола Радојчић, “*Iustiniana Prima und Graf Georg Branković*”, *Südostforschungen* 22 (1963), 312-235.
- 17 Исцрпну биобиблиографију о Pavlu Ritteru Vitezovićу усп. Вјекослав Клаић, *Животи и дјела Pavla Rittera Vitezovića (1652.-1713.)*, Матица хрватска, Загреб, 1914.
- 18 Тијеком двогодишњег раздобља између склапања Карловачког мира и коначног утврђивања нових граница (1699-1701.), Хрватска је постала виртуалним сједиштем двију идеолошких и политичких парадигми – хрватске сталешке и хабсбуршке “државне”. Улогу стварног, дипломатског и симболичког посредника између тих двију парадигми имао је Pavao Ritter Vitezović као изасланик хрватских сталежа у Комисији за разграничење након Карловачког мира (1699) на челу с опуномоћеним царским повјереником Luigijem Ferdinandom Marsiglijem. У пет споменица (*Responsio ad postulata Comiti Marsiglio, Croatia, Dissertatio Regni Croatiae, Croatia rediviva i Regia Illyriorum Croatia sive Croatia rediviva*) које су настале између 1699. и 1701. године односно тијеком рада Комисије за разграничење Витезовић конструира имагинарне пројекте новог територијалног и политичког уређења Хрватског краљевства. Тематска окосница Витезовићевих споменица је дискурзивно “картографирање” Хрватске на темељу двају аргументацијских и топичких комплекса: историјскоправнога (државноправна традиција, континуитет институција краља и жупана), те етнолингвистичког и етнокултурног (заједнички језик, подријетло и обичаји). Осим на моделе сувремене хабсбуршке политичке публицистике, Витезовић се у својим “посткарловачким споменицама” надовезује на књижевну, политичку и идеолошску традицију хуманистичког илиризма и барокног славизма. Стога је с обзиром на тематске и жанровске одреднице, али и идеолошке те прагматично-политичке функције дјела, Витезовићеве споменице тзв. посткарловачког циклуса могуће симултано читати на неколико разина: као примјер хабсбуршке империјалне публицистике, као политичку платформу артикулацију националног идентитета. Детаљније усп. Зринка Блажевић, *Вишезовићева Хрватска између стварности и ушћојје*, Барбат, Загреб, 2002.
- 19 Наиме, након што Јосип I (1678-1711), син и наследио Леополда Хабсбуршког, уплетен у Рат за шапањолску баштину у потпуности губи интерес за политику *Drang nach Osten* коју је у војном, политичком и економском погледу тијеком друге половине 17. стољећа трасирао његов отац, Витезовић нову политичку узданицу проналази у Петру Великом (1682.-1725.) и новој империјалној сили – Русији. Конкретан повод за то била је вјеројатно чињеница да је у склопу своје експанзионистичке политике “император читаве Русије” Петар Велики 1710. године заратио с Османлијама, уједно позивајући и балканске кршћане на устанак како би проширио фронт. Витезовић је стога исте године написао и посветио рускоме цару низ од двадесет анаграма на латинском и народном језику, али написаних ћириличком грађијом, под називом: *Geneticon sive fatum ex nominibus serenissimi, potentissimi, invictissimique principis ac domini Petri Alexievich, Moscorum imperatoris, Magnaeque Russiae Monarchiae*, односно *Rogосује, алишћи огсуду уз имен ґришасноја, ґризмноја и неодолишћоја ґолавноика и ґосјодина, ґосјодина Пешра Алексиевича, цара Московскоја, велике Русие самогрґца*. Детаљније усп. Вјекослав Клаић, *нав.гј*, 256-257.
- 20 Рукопис *Расвијељене Србије (Serbiae illustratae libri octo)* чува се у Збирци ријеткости Националне и свеучилишне књижнице у Загребу под сигнатуром Р 3452. Обасиже 186 страница текста и 34 странице додатака и исправака, дијелом аутографа, а дијелом пријеписа Витезовићева писара. Дјело је посвећено карловачком митрополиту Христофору Митровићу и ‘пречасним, надасве побожним, преузвишеним као и племенитим, извршним и одважним мужевима и господи, људима свих положаја, сталежа, части, достојанства и истакнутости, напокон читавом српском Сабору и народу, заштитницима, пријатељима и својим

- сународњацима' и подијељено је у осам књига у којима се приказује повијест Србије од почетака до пада Смедерева 1459. године. У сурадњи с академиком Симом Ђирковићем, проф. др. Драгом Роксандићем и на темељу транскрипције Иве Краљевић управо довршавам припрему критичког издања пријевода тога дјела.
- 21 Детаљније о генези “националне историографије” у раздобљу хуманизма усп. Зринка Блажевић, *Илиризам љрије илиризма*, Голден маркетинг – Техничка књига, Загреб, 2008, 51-58.
- 22 О жанровском моделу национално-политичке географије коју је инаугурирао Flavio Biondo усп. Зринка Блажевић, *Илиризам љрије илиризма*, 61-63.
- 23 Према маестралном археолошком опису Michela Foucaulta, темељно обиљежје класичне, за разлику од модерне, дводијелне епистеме која је дефинирана везом између означитеља и означенога, јест тродијелна структура језика унутар које између знакова и садржаја посредује “сличност”, која се остварује у склопу парадоксалне, конвергентно-дивергентне дијалектике принципа

Такав жанровски одабир има и важне посљедице по концептуалну конфигурацију дјела будући да се темељи на класичној хуманистичкој теорији историје. Наиме, захваљујући хуманистичкој рехабилитацији аристотеловске реторике у њезиној интегралној когнитивној, етичкој, естетичкој и, дакако, политичкој функцији, историја се у то доба поима као комплексна етичко-естетичка конфигурација, при/повијест о заједници и за заједницу која на херменеутичкој, али и прагматичкој разини претпоставља активну интеракцију свих трију темпоралних категорија: прошлости, садашњости и будућности, сукладно аналогичкоме аксиому *similitudo temporum* на којему се заснива класична епистема.²³ Премда се на први поглед може учинити да је ријеч о пукој репродукцији цикличке теорије повијести према ауторитарном обрасцу *imitatio veterum*, хуманистичка теорија историје језичну форму концептуализира као неразлучиву цјелину *res et verba* која се у свакоме новом чину писања реализира као креативна иновација *per comparationem*. Практичну функционалност таквој историографској концепцији осигуравају илустративна *exempla*, појединачне и индивидуализиране репрезентације људског моралног дјеловања у прошлости, које захваљујући сложеној дијалектици принципа *aemulatio* и *emendatio* читаоцима пружају оријентацију за пожељно политичко дјеловање у будућности. Другим ријечима, пројекти националне историје на трагу Biondove *Расвијетљене Италије* у формативном погледу почивају на два међуовисна принципа: *memoria* и *renovatio*, будући да ерудитским напором “расвијетљена” историја, као интерферентна тријада памћења, дискурса и дјеловања има експлицитну адхортативну и мобилизацијску сврху која се остварује у рекреирању сјећања (*memoria*) у сврху обнове (*renovatio*) негдашње националне величине и славе, што је и био темељни мотив описана Витезовићева жанровског избора. О томе свједочи и закључни дио Витезовићева предговора *Расвијетљеној Србији*:

“Будући да сам увијек држао да ће за вриједност дјела бити особито корисно и нужно повратити исправан изговор и повијесну истину, сам сам се прихватио те покрајине и, тешком муком расплићући толике застарјеле будалаштине, разјаснио је у приповијести коју сви могу лако и читати и схватити. Баш као да сам из пепела ускрисио Феникса којег треба гледати и ви и свијет и потомство. Стога вама, којима припада по праву и правници, својевољно и радо дајем, дарујем и посвећујем ово дјело урешено насловом РАСВИЈЕТЉЕНЕ СРБИЈЕ. У њему ћете наћи подријетло, распрострањеност домовине, снагу и овласти владара вашег надасве племенитог народа, вашу дику и славу која надилази ону Грчкога Царства, да их проматрате као да су вам

пред очима. Наћи ћете, напokon, и несталност среће овога свијета, брзи удес краљева и нагло уништење краљевства, потом изненадно пустошење домовине те тужно поробљавање или крвави покољ или пак жаљења вриједан прогон у стране земље њених грађана, да им се чудите, говорећи заједно с Хекубом, некоћ тројанском краљицом и краљевском прогнаницом, коју, уздишући, наслеђујете: *Бијасмо Србљи!* Примите, дакле, србљански мужеви, расвијетљену Србију, домовину и ваше пређе приказане као у зрцалу, да не кажем оживљене. Штујте и сами успомену на њих и предајте је својим потомцима. Завјетујем вас да, наоштривши народне мачеве и слиједећи знак живодајнога крижа, кренете на поља румена од барбарске крви и, прогнавши тиранију из очинскога краја, обновите жртвенике и огњишта како бисте повратили пријашњу службу Божју, дику и славу вашег рода. Нашавши тако окрепу у миру и вјечној срећи, уживајте ваше земље.”²⁴

Изузев преузимања и прилагодбе западних историографских модела, Витезовић је и формално-садржајну димензију *Расвијетљене Србије* обликовао аплицирајући илирску тополошку матрицу која се с већим или мањим модификацијама појављује у већини дјела тзв. раноновјековне илирске продукције.²⁵ Ријеч је о осам топоса односно (прото)национално-идеолошки кодираних функцијских наратива у којима су обједињене нормативна и генеративна димензија и којима раноновјековни илиризам дугује своју парадоксалну варијабилну перманентност. То су топос о заједничком древном подријетлу, територијалној распрострањености, језичном јединству, националној карактерологији, националној географији, те националним институцијама, херојима и свецима.²⁶ Осим перформативног учинка којим “илирску” нацију као репрезентативну репрезентацију тежи успоставити онкрај текстуалних оквира, топика као кључно организацијско начело рецепцијско-репродукцијске изведбе раноновјековних текстова функционира и као генератор комплексних интертекстуалних процеса, због чега се процес културне трансације симулатно може пратити на текстуалној, интертекстуалној и контекстуалној разини.

Као и у својим панкroatистичким дјелима, Витезовић топос о заједничком подријетлу Срба веже уз етимолошку експликацију њихова етнонима који пак одражава есенцију њихова националног карактера. Наиме, према Витезовићевој интерпретацији Срби су добили име “по сврбежу за војничком славом” односно према ријечи “сивер” (сјевер) која пућује на њихову наводну заједничку прадомовину:

симпатије и антипатије. У томе свом повијесноме стању језик, дакле, није био арбитран сустав знакова, већ мрежа индикација, тајних ознака ствари, који ваља читати попут велике књиге Природе. Тако разријешени у јединственој фигури која је свој облик, али и ограничење налазила у аналошком односу, когнитивни поступак и његова језична формулација која је савршено могла бити артикулирана само у тексту, наликовали су на бесконачну и недовршну спиралну игру препознавања подударности. Детаљније усп. Michel Foucault, *Ријечи и ствари*, Голден маркетинг – Техничка књига, Загреб, 2002, 53-63.

24 Pavao Ritter Vitezović, *Serbiae illustratae libri octo*, NSK, R 3452, s.n.

25 О генези, структурним модификацијама и инструменталним употребама раноновјековног илирског идеологема усп. Зринка Блажевић, *Илиризам њије илиризма*, 2008.

- 26 Илирску топологију конструирала сам на основу типологизације генеративних елемената “етније” A. D. Smitha и илирске топологије Reinharda Lauera. Детаљније о тополошкој таксономији и структурно-функционалним обиљежјима појединих “илирских” топоса усп. Зринка Блажевић, *Илиризам њије илиризма*, 88-113.
- 27 Pavao Ritter Vitezović, *Serbia illustrata*, фол. 2, 3.
- 28 О контактима карловачког митрополита Изаније Ђаковића и његових непосредних наследника с Петром Великим усп. Јован Радонић, *нав. гј*, 468-470.
- 29 Pavao Ritter Vitezović, *Serbia illustrata*, фол. 4.
- 30 Усп. Pavao Ritter Vitezović, *Serbia illustrata*, фол. 5-7.

“Ипак, властито име ‘Србљи’ није једноставно открити: због толике његове древности и удаљености од родне груде, а и стога што га досад (колико знадем) нитко није истраживао. Доиста, због временског размака од толико столећа, и честих, све удаљенијих селидби од првобитне постојбине, многа су се обиљежја народног језика могла измијенити, а нека су чак злоупотребе и заборав потпуно уништили. Иначе, првотнo *Sirb*, од којег се изводи *Сирбаљ*, *Сирбљанин*, *сирбско* итд., на латинскомe значи ‘свраб’. Како се чини, и ‘Сирбљи’ су узели име слично као и остали сународњаци своје надимке: премда се сви они опћим именом називају Славенима, то јест гласовитима или славнима, ипак су се једни хтјели посебно називати Хрвати или Ервати, од ријечи ‘хрвање’, као ‘хрвачи’, други Хирли, Хрли или Врли (изврсни), неки Вандали (они који ће кренути ван даље), понеки *Пазинасе* (пази на себе), а други друкчије. Тако су ови (на то ме наводи моје размишљање), названи ‘Сирбљима’ по сврбежу за војничком славом, богатим плијеном или новим постојбинама. (...) Ако се пак има на уму значење Сиберије или можда боље Сиверије (одакле, сматрамо, потјечу Србљи), требало би их се називати ‘сјеверњаци’. *Сивер* је, наиме, Славенима ‘сјевер’, што је посве примјерено, будући да на том подручју пуше углавном тај вјетар.”²⁷

Управо “источна теорија подријетла” према којој Витезовић Србе смјешта у Сибир који се “покорава великом цару Русије” недвојбено сугерира да је хрватски полихистор настојао произвести “примјерен” дискурс компатибилан очекивањима политичких представника српске дијаспоре која у то доба интензивира контакте с руским царем Петром Великим:²⁸

“Из горе наведеног извјешћа Теофилакта Симокате произлази да је древна постојбина Срба била код Кавказа и сјеверног подручја у Скитији. С њим се слаже и Цедрен. Стјепан и Орфеј смјештају понтско племе у средишње крајеве. Мишљења свију њих воде у Сибир, огромно подручје које се пружа с оне стране ријеке Об. Сибир се пружа мимо крајњих обала ријеке Јенисеј, који утјече у море насупрот Нове земље и ријеке Јене која утјече у Ледени или Татарски океан. Покорава се великом цару Русије са чашћу властитог славног краљевства.”²⁹

Есенцијалистичка етноетимологија и сибирска теорија подријетла окосница су за идући топос, топос о територијалној распрострањености “народа Срба” који се, након боравка у Скитији и продора “у дубину Германије”, на концу населио унутар граница “Илирика и Мезије”³⁰ камо

га, у меморандуму из 1688. године смјешта и “илирски деспот” Ђорђе Бранковић.³¹ То указује да би могло бити ријеч о територију којега је српска интелектуално-политичка елита идеологијски конструирала као властити повијесни простор и на којега Витезовић потом пројцира дезидеративни пројект обнове српске државе након “прогона барбарске тираније”.

Топос о језичном јединству у Витезовићеву је илиристичкоме опусу опћенито функција топоса о територијалној распрострањености, а темељи се на теорему о идентичној протежности народа и језика. Међутим, у *Расвијешљеној Србији* Витезовић српски језик експлицитно надређује “свим другим славенским и илирским језицима”, вјеројатно због привилегиранога статуса који језик ужива у српскоправославној традицији³²:

“Говор народа је славенски, у свему сузвучан босанскоме. Они одржавају свој језик чистим и неисквареним гдје год да станују. Ваља га с правом претпоставити свим другим славенским и илирским језицима једнако због особености ријечи, као и углађеног изражавања. Понешто се друкчијим језиком користе у писму и називају га књижевним, као изврснијим од пучког. На том језику казују свете псалме, мисе и сва црквена славља, управо као Хрвати и сви Илири, не разликујући се међу собом ни у једној јединој ријечи. Управо као што су блажена браћа Ђирил и Метод од ријечи до ријечи преузели Јеронимов пријевод, промијенивши једино слова која су готово у потпуности прилагодили грчком облику, како би се лакше могао записати, будући да хрватска или илирска слова која су се сачувала од св. Јеронима, изискују много већи труд писара. То писмо према четвртој јединици (глаголе) у низу зовемо глаголицом, док се ћириљско писмо према својој аутору назива *ćurullica*, а употребљавају га Бугари, Рутени и Срби. Исто је писмо прије било заједничко и Босанцима; тако сам прочитао неколико краљевских повластица написаних и потписаних на томе писму.”³³

Национална карактерологија Срба такођер је репрезентирана према стандардном илиристичком тријадном обрасцу: *virtus militaris*, *ingenium* и *pietas*, с тиме да је, компаративно гледано, српски национални карактер најближи идеалу примордијалних врлина античких Илира, што изнова упућује на то да у Витезовићевој идеолошко-политичкој визији српски народ посједује највише моралнога капитала за реализацију универзалне илирске/славенске *renovatio*:

“Нисам примијетио да свјетовњаци иједнога другог народа с којим сам до сада био у дотицају више штују свећенике него Србли. Они све

31 “Тако се и ми, житељи и народи читавог горњег и доњег Илирскога Царства, Велике кнежевине Мезије као и осталих дијелова који су у сусједству тога Царства, наиме, Босанци, Срби, Бугари, Рашани, Трачани, Албанци и Македонци, утјечемо Његову Пресветом Величанству као, након Бога, нашем будућем избавитељу из тиранскога ждријела, те премилостивом цару, краљу и господару чију нека власт по читавоме свијету оснажи и сјајем своје милости просвијетли Господин Бог, те уреси премоћним побједама тијekom дугог времена. Пошто је након уништења Илирског Царства окрутни тиранин заузео читаву Европу, исказујући своје штовање и у подложности простријети на тло, понизно молимо Његово пресвето Величанство да по обнови Илирскога Царства поврати кршћанску слободу не само Европи, него и Азији и осталим многобројним краљевствима и господствима које је отела турска моћ и истодобно му, с једнаком понизношћу, пружамо доље наведене захтјеве (...).” Јован Н. Томић, “Два нова податка о деспоту Ђорђу II Бранковићу”, *Споменик Српске краљевске академије* 42 (1905), 37. Интегрални

- текст Бранковићева меморандума усп. исти 1905, 35-42.
- 32 Тако, примјерице, у тзв. *Румуњској хроници Ђорђе Бранковић* етноетимологију славенскога имена изводи од Ноина сина Јафета: "Јафет значи: проширен и достојно прослављен; и по слави Јафетовој први Словени, распространивши се по свету, по значењу у свом језику најпре су се били назвали Славенима, па се понегде и дан-данас на то име одазивају." Ђорђе Бранковић, *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије, Прометеј, Нови Сад, 1994, 19.*
- 33 Pavao Ritter Vitezović, *Serbia illustrata*, фол. 14.

њих, наравно, оне који су посвећени, зову или свеци или свети оци. И то није нов примјер. С којом је понизношћу Стефан, најмоћнији цар Срба, некоћ примио властитог архиепископа, с удивљењем свједочи очевидац, грчки цар Иван Кантакузен: *Позван од краља Стефана, доскора је сјишао. Краљ му је кренуо усусрећ до средине шријема, и примио узде коња на којему је јахао те га довео до мјеста гдје је обично силазио. Пошито га је краљ поздравлио, добио је његов блајослов.* Свећеници се, једнако као и редовници, држе свога сталежа: уопће не теже за свјетовном и правном влашћу над краљевим поданицима, већ се брину за олтар и душе. Попови су задовољни својим женама и они заручују или барем именују оне дјевацице које ће примити подђаконски ред. Допуштено им је уклонити оне које су искварене забрањујући им приступ у свећеништво. Ако им умре прва жена, забрањено им се други пута женити, те се обично замонашују и затварају у манастире удаљене од градова и села. Како не би у тјелесном нераду постали наклоњени ђаволу, непријатељу душе, исцрпљују се канонским или физичким пословима између молитви. Сами, наиме, обрађују поља и винограде, жању усјеве које осушене скупљају у стогове, сијеку и возе дрва, жуљевитим рукама на жртвенику приносе хостију Богу и ништа не сматрају недостојним црквењака, имајући пред очима и душама свједочанство светог бискупа Павла, првога међу апостолима: *Нисам љожелио ниције сребро, злато или одијело, како сами знаше, јер оно што ми је шребало прибавиле су ми ове моје руке које су са мнош.* На заједничке се монашке молитве које обављају ноћу или тијеком дана не сазивају звоњавом звонаца или звона, него се марљиво окупљају на ударце дрвених чекића преко објешених плочица и хвале Бога различитим попијевкама. (...) Тај народ изнад свега воли слободу, премда подносећи мијене среће у нади да ће се она окренути набоље. Обилази своју земљу и боравиште, удаљено од сусједних. Понајвише живе од пољопривреде и узгоја стоке, а највише полагају на стоку, оружје и сјајну одјећу. Стога, заједно с осталим Хрватима, стоку и стада на народном језику зову *Блајо*, што на латинском значи 'благо' или 'богатство'. Неки су се посветили трговини: особито они који су се преселили к Панонцима и који, будући да немају ни властитих поља ни пашњака, станују у селима и градовима придруживши се њиховим становницима. Нису похлепни за разноликом и скупом храном; навикнути на кухана јела, чак и за вријеме гозби задовољавају се обилним печењем. Не познају деликатесе, ни паштете. Умјесто тога воле сир отопљен на маслацу и то нуде гостима. Нису склони пијанству, чак ни уз обиље вина, и више су жељни јела него ли пића. Жећ гасе изворском водом, и ни најмање не настоје

око виноградарства. Гозбе уљепшавају пјесмом, славећи изнимне подвиге неког јунака, а иначе им је посве страна забавна музика. Наиме, чак су и њихови плесови зборски: под водством коловође (док остали мушкарци и жене, испреплевши руке, наизмјенце плешу укруг) између плесова се пјевају јуначке пјесме и то тако да двојица предводе пјесму, на што друга двојица одговарају. Они пак, природно обдарени, зналачки воде пјесме немајући ни оловке, ни плочице за писање, док остали трајно памте оно што једном чују. Код њих није могуће чути бесрамне пјесмице, а и љубавне су врло ријетке, док су погрдне и светогрдне најрјеђе. Обичаји су им врло простодушни. Старији су људи надасве склони умјерености. Имају један језик, а вјешти су племенитијима сусједним језицима, но изузев свећенства, малобројни се баве књижевним радом. Задивљујућа је њихова способност истраживања путова те прорицања из разливеног воска и плећа нетом изморене стокe. Гостољубиви су према дошљацима и надасве великодушни према гостима. Највећу љубав исказују према својима: кад их након неколико дана сусретну, грле их и љубе те питају за стање и за здравље као да су били раздвојени више мјесеци и као да их је дијелила велика удаљеност. Надасве су милосрдни према заробљеницима, несретницима и сиромасима, па их Кантакузен стога не зове напамет човјекољупцима. Њихове жене заслужују похвалу због суздржаности, не познајући никакву раскош осим чистоће тијела. То је Србима удијелила природа: да буду јаки попут добро сложених удова тијела, те да изврсно подносе напоре, жеђ, глад и оскудицу новца.”³⁴

У погледу репрезентације националне географије Витезовићева се *Serbia illustrata* највише разликује од свога талијанског предлошка. Наиме, за разлику од Biondova дјела у којему се на основу регионалног начела подробно приказују физичке карактеристике националног простора, Витезовићева се дискурзивна Србија у претежној мјери састоји од мреже утврда које, изузев симболичкога (алегоријски мотив библијскога “града на гори”), имају и војно-стратешко значење, што је из перспективе текстуалне прагматике од виталне важности за потенцијални ослободилачки пројект. Штовише, приликом објашњавања етноетимологије српскога имена Витезовић спомиње могућност да је оно изведено од назива града Србија чиме се потенцира симболичка повезница између народа и његова идеалног “етнобраза”³⁵:

“Да ли је пак град Србија придонио називу за ово племе, или га је од њих преузео, не усуђујем се предмнијевати. Њега више пута спомиње цар Иван Кантакузен и овако описује: *Пошћо је војсци дано мало*

34 Pavao Ritter Vitezović, *Serbia illustrata*, фол. 17-19.

35 У расправи о феномену конструирања “етнобраза” (*ethnoscape*) Anthony D. Smith упозорава на два важна аспекта реченога процеса, а то су територијализација памћења и натурализација историје. Наиме, у оквиру националногенеративног дискурса териториј се поима као повијесно јединствен поетски крајобраз који има пресудни утјецај на повијесне догађаје и посвједочује егзистенцију колектива у дугом трајању, те му стога симболички гарантира емотивну и физичку сигурност. Anthony D. Smith, “Nation and Ethnoscape”, у: исти, *нав.гј.*, 150.

36 Pavao Ritter Vitezović, *Serbia illustrata*, фол. 2.

37 “Исти они који бијаху краљеви Хрвата у Илирику, бијаху и краљеви Срба све до подјеле краљевства које је названо Краљевством Хрвата, како преносе Константин Порфирогенет и други грчки писци, те Поп Дукљанин и Марулић из прастарих домовинских љетописа. Србија је, наиме, коју зову и Рашка, била под управом посебног жупана, док су Босна и остали дијелови Краљевства – Бијела, Црвена и Међуријечна Хрватска – били под управом банова. *Жуџа* је, наиме, напучено подручје, а *жуџан* поглавар напученог подручја. Цинам га сматра војводом, а Дукљанин кнезом, но подразумевајући владара. *Кнез* је, наиме, за Славене и све Илире ‘кнез’, а *бан*, ‘војвода’. Након *жуџана*, проширивши јурисдикцију над покрајином и властите овласти, почашћени су насловом *велики жуџани*, за повјесничаре *архижуџани*, грчко-славенски *међажуџани*, потом краљеви, а напосљетку и цареви. Пошто је царство нестало, а доскора и краљевство, хтјели су прво бити називани *кнези*, и коначно *гесџи*, грчком ријечу која значи ‘господар’”. Pavao Ritter Vitezović, *Serbia illustrata*, фол. 21.

одмора, изнова је (сам Кантакузен) погузео поход против Срба. Тај траг није мален и лежи до граница Беошије и Тесалије. На његову је челу и на челу преостале Тесалије Прељуб, један од одличника краља Трибалаца, који се, изгледа, изнад свих одликовао разборитошћу, срчаношћу и војничком вјештином. Сахрањен је над сирмом иланинском узвисином и одмах се чини од почетка вишим од онога уз што лежи. Завршава пак на самој иланинској коси. Раздвојен је и прехрањен широким зидом, да извана мислиш да је ријеч о три трага, једном након другог. С обје је сирне окружен дубоким јарцима. У дијелу који се пружа до равнице и удолине траг је прикладан за ситановање; многа је зрага и ситановника, и то не само јучана нећа и одличника, те храбрих домаћих војника. Због тога трага, куће се пружају према горе и чини се да има мало зрага с више катова. У двама нижим дијеловима трага ситанују трагани, а шрећи, где се налази шврђава, прејуштен је зајовједнику. Са свих му је сирна шешко прићи и оисједати га.”³⁶

Топос о националним институцијама пак најевидентније разоткрива панкратистичка идеолошка изворишта Витезовићева “српског” илирзма. Наиме, хисторијско-правни легитимитет “читаве Хрватске” Витезовић гради на Дукљанин – Орбинијевој институцији “готских” крајева на челу с легендарним краљем Остривојем којега смјешта у 495. годину. Након подјеле краљевства средином 8. стољећа владарски континуитет осигуравају краљеви Црвене Хрватске, потом жупани Рашке, да би на крају врховништво прешло на Немањиће, чиме се у симболичко-политичком смислу збива својеврсна *translatio imperii ab Croatis ad Serbos*.³⁷ “Златно доба” Србија дакако доживљава у вријеме владавине цара Стефана Душана, који у Витезовићевој интерпретацији бива извикан за цара од пећког патријарха те представника клера и угледника, што је врло сигнификантно из перспективе актуалних политичких аспирација кружока окупљеног око карловачких митрополита:

“Краљ Тривала СТЕФАН бијаше, дакле, увидио какво је честохлепље грчких крајева који су се уз помоћ страних сила међусобно борили за већ готово испразни наслов Романскога Царства и све јадније стање у које је Царство из дана у дан тонуло, будући да је и сам већ *све зајадне трагове пошчинио своје пошогсџу и власџи*, а сада и Феру. (...) *И држећи себе већ величанственим, будући да је заузео већи дио Царства, јавно се пројашава Царем Срба и Грка*. Догодило се то у присутности пећког архиепископа Данила, којег је назвао патријархом, и осталих епископа, опата, попова и монаха из својих области, баруна и племића

те поглавитих грађана, који су га свечано извикали 1340. године од утјеловљења Господњег, када је, како се прича, био и покрштен.”³⁸

Последња два топоса, онај о националним свецима и херојима, Витезовић имплицитно изводи из топоса о националним институцијама угледајући се притом на средњовјековну српску хагиографску традицију. Интермедијални аспект тих топоса, што је једнако важно из перспективе иконодулијске православне, као и театралне барокне визуалне културе, требали су чинити и бакрорези грбова српских угледника који су на крају ипак изостали из рукописа због превеликих тискарских трошкова, о чему свједочи писмо Христофора Митровића упућено Pavlu Ritteru Vitezovićу и датирано 8. априлом 1712. године:

“А што се тиче грбова српског племства, као што сам у ранијим својим писмима јавио, највећи дио њих треба изоставити из овог дјела. То зато што осим мене нитко не жели помоћи у плаћању дијела трошкова. Желио бих ипак међу преостале унијети један или два грба првака и великаша јер су прикладни као урес: на примјер, грб *Сшароѿа Влаха*. Јер је домовински. И, осим тога, нећу изостати у достојној помоћи око трошкова.”³⁹

Ваља рећи да је дискурзивна елаборација споменутих топоса далеко “секуларнија” него ли у случају традиционалних средњовјековних владарских житија, сугерирајући да је њихова намјена била прије еземпларно-мобилизацијска него ли адорацијско-мнемоничка, што је посве у складу с новим (транс)културним стандардима и политичко-легитимацијским потребама српске елите почетком 18. стољећа. О томе рјечито свједочи Витезовићев еулогиј цару Стефану Душану, састављен према стандардним западним обрасцима похвалнога говора:

“Стефан бијаше неуспоредив војник, војсковођа, владар и јунак у своје доба, једнако способан пожељети и постићи оно највише. Надасве је штовао срчане и крепосне људе које је поставио на чело својих покрајина и служби. Намјесницима у своме царству исказивао је достојне части, но никоме није допуштао да дуго обнаша једну дужност него га је премјештао на другу како не би оснажен дуготрајном моћи почео владару радити о глави. Напокон, да је дуже поживио, био би раван највећим царевима древних стољећа. Бијаше величајан и слободоуман краљ. За његове се владавине Србија над многим другим крајевима свијета одликовала богатством и људима који су се истицали у ратовању и савјетима. Био је и истакнути штоватељ Бога. Саградио је немали број цркава и манастира грчкога обреда и обдарио их обилним

38 Pavao Ritter Vitezović, *Serbia illustrata*, фол. 80.

39 *Коресѿонгенција Pavla Rittera Vitezovića (1709-1712)*, Архив ХАЗУ, сг. IV. д. 85.

40 Pavao Ritter Vitezović,
Serbia illustrata,
фол.106.

41 *Кореспонденција Pavla
Rittera Vitezovića (1709-
1712)*, Архив ХАЗУ, сг.
IV. д. 85.

милодарима. Богате је надарбине удијелио светим мужевима који су пјевали свете хвалоспјеве. Међу те се манастире убрајају и они смјештени на македонској планини Атос. Осим тога, монасима блаженог Михајла Арканђела у Јерузалеми додијелио је вјечни данак од пет стотина перпера или стотину и педесет дуката које му је сваке године био обвезан плаћати дубровачки град Стон.⁴⁰

Изузев описаних жанровских, структурних и топичких модела (западно)еуропских историографија, Витезовић у дискурзивно ткиво *Расвијетљене Србије* инкорпорира и фрагменте канонских дјела бизантске средњовјековне кронистике (нпр. Cedren, Cinam, Kantakuzen, Halkokondil), дубровачке историографске продукције (Мавро Орбини, Јаков Лукарић) те елементе српске хронографске традиције и народне предаје. Као интеркултурни медијатори српскоправославне традиције истакли су се будући карловачки митрополити Христофор Митровић и Софроније Подгоричанин који су, одржавајући сталну кореспонденцију с аутором, не само финансијски потпомагали него и фактографски допуњавали *Расвијетљену Србију* о чему, примјерице, свједочи следећи фрагмент писма Христофора Митровића од 8. децембра 1711. године:

“Пресвијетли, пречасни, врло штовани господине, из посланих копија *Расвијетљене Србије* упознао сам дјело наручено од Вашег Господства. Но будући да је Ваше пресвијетло и пречасно Господство наишло на богатију грађу о српској повијести, нипошто је не треба изоставити због повећања трошкова узрокованих њезиним придодавањем. Средства ће услиједити на основу претходних сазнања о *количини* истога. Наиме, желио бих да се дјело поновно тиска у већем формату. Дакако, нећу допустити да пропадну зној и труд Вашег Господства марљиво утрошени на то. Поврх тога ћу на будућем нашем сабору препоручити Ваше пречасно Господство штованом клеру и народу. Тијело, пак, кнеза Лазара заједно са главом постављеном уз тијело налази се у манастиру Раваница или такозваном Врднику; затим Светог Максима епископа и његовога брата Јована деспота, као и мајке Анђелије у манастиру Крушедолу, или у *Crussedolu*; Светог Теодора Тирона у манастиру Хопова, Светог цара Уроша у манастиру Јазак, Блаженог Стефана од Скилановића у манастиру Шишатавац. Они се налазе у Сријемској војводини и шују се као блаженици. Свети Сава, син Светог Симеона налази се у манастиру у Милешеви, а гласовити Исаија у Острогови.”⁴¹

Осим што зорно илустрира канале интеркултурне циркулације (хисторијскога) знања, овај навод упозорава и на важност институције наручитеља односно интендиране читатељске публике као важна чворишта симболичке моћи која увелике детерминира сваки процес културне транслације.⁴² Тако се, напосљетку, из густе мреже транскултурнога знања, ауторитета, институција и моћи кристализирала *Расвијећљена Србија*, полифони интертекстуални и интеркултурни *bricolage* којему формално јединство гарантира једино латински идиом, макар и сам као продукт вишеструких и вишесмјерних језичних транслација.⁴³

Коначно, вјерујем да се на основу укратко анализираних случаја Витезовићеве *Расвијећљене Србије* може закључити да феномен културне транслације није механички поступак адопције готових културних форми већ интерактивни процес адаптације, реконтекстуализације и функционалне модификације културних елемената различитих провенијенција. Наиме, нови, хибридни облици “локалнога знања” настају само дијелом као посљедица културне селекције, док специфичну синкретистичку фигурацију добивају тек у сложеној интеракцији нових и страних односно наслијеђених и традиционалних културних модела и пракси, при чему ваља имати на уму да је кључни катализатор тога процеса акумулација и дистрибуција стварне и симболичке моћи. Осим тога, чак и у оваквој “националној” артикулацији, ранонововековни се илиризам указује као динамичан транснационални и транслациони (Bhabha) идеологем у процесу трајних ревизија и модификација који не само што открива палимпсестну, хибридну природу сваке културалности већ, захваљујући своме инхерентно трансгресивном потенцијалу, субвертира ригидну антиномијску структуру националноексклузивистичких бинаризама.

42 О конститутивној улози идеологије, институција и ауторитета у процесу транслације усп. André Lefevere, *нав.гј*, 8-10.

43 О томе довољно свједочи чињеница да је приликом састављања *Расвијећљене Србије* Витезовић користио велик број хисторијских извора на различитим језицима: од латинских пријевода бизантске средњовековне кронистике (вјеројатно на основу хрестоматије Мартина Ханкеа *De Byzantinorum rerum scriptoribus Graecis liber*, Leipzig, 1677), до Орбинијеве, изворно талијанским језиком писане историје *Il Regno de gli Slavi*.

Литература

1. Bassnett, Susan – Trivedi, Harish, *Post-Colonial Translation: Theory and Practice*. Routledge, London, 1999.
2. Bassnett, Susan, *Translation Studies*, Routledge, London, 2002.
3. Bauman, Zygmunt, *Culture as Praxis*, Sage, London – Thousand Oaks – New Delhi, 1999.
4. Блажевић, Зринка, *Илиризам прије илиризма*, Голден маркетинг – Техничка књига, Загреб, 2008.
5. Блажевић, Зринка, *Витезовићева Хрватска између стварности и утопије*, Барбат, Загреб, 2002.
6. Бранковић, Ђорђе, *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије*, Прометеј, Нови Сад, 1994.
7. Чакић, Стефан, *Велика сеоба Срба и патријарх Арсеније III Црнојевић*, Добра вест, Нови Сад, 1982.
8. Ђирковић, Сима, “Поствизантијски деспоти”, *Зборник радова Византолошког института* 38 (1999- 2000), 395-406.
9. Derrida, Jacques, *On Grammatology*, The John Hopkins University Press, Baltimore – London, 1967.
10. Foucault, Michel, *Ријечи и ствари*, Голден маркетинг – Техничка књига, Загреб, 2002.
11. Горјанац, Радојка – Милошевић Петар (ур.), *Сеоба Срба: читанка о историји и културној прошлости Срба у Мађарској*, Београд, 1990.
12. Ingraо, Charles, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
13. Клаић, Вјекослав, *Живот и дјела Pavla Rittera Vitezovića (1652.-1713.)*, Матица хрватска, Загреб, 1914.
14. *Кореспонденција Pavla Rittera Vitezovića (1709-1712)*, Архив ХАЗУ, сг. IV. д. 85.
15. Lefevere, André (ур.), *Translation – History, Culture: A Sourcebook*, Routledge, New York, 1992.
16. Милутиновић, Коста, “Две тезе о грофу Бранковићу Подгоричанину”, *Историски записи* 61/ 1-2 (1988), 5-35.
17. Николић, Снежана, “Сеоба Срба у време Бечког рата (1683-1699)”, *Српска слободарска мисао*, 33/6 (2005), 318-414.
18. Osterhammel, Jürgen, “Транскултурна поредбена историјска знаност”, у: Драго Роксандић (ур.), *Увод у компаративну историју*, Голден маркетинг – Техничка књига, Загреб, 2004, 201-202.
19. Радојчић, Никола, “*Iustiniana Prima* und Graf Georg Branković”, *Südostforschungen* 22 (1963), 312-235.

20. Радонић, Јован, *Ђурађ II Бранковић, "десџоџ Илирика"*, Цетиње, 1955.
21. Smith, Anthony D, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, Oxford-New York, 1999.
22. Spielman, John P, *Леџоџ I*, Styria, Graz, 1981.
23. Томић, Јован Н, "Два нова податка о деспоту Ђорђу II Бранковићу", *Сџоменик Срџске краљевске академије* 42 (1905), 35-42.
24. Trivedi, Harish, "Translating Culture vs. Cultural Translation", u: Paul St-Pierre – Prafulla C. Kar (ur), *In Translation – Reflections, Refractions, Transformations*, John Benjamins Publishing, Amsterdam, 2007, 277-287.
25. Vitezović, Pavao Ritter, *Serbiae illustratae libri octo*, HCK, P 3452.

POETICS AND POLITICS OF EARLY MODERN
CULTURAL TRANSLATION: *SERBIA ILLUSTRATA*
BY PAVAO RITTER VITEZOVIĆ (1652-1713)

Summary

This article is aimed at examining poetical features and ideological and political functions of early modern cultural translation on the basis of the manuscript of *Serbia illustrata*, historical work which was ordered by Metropolitans of Sremski Karlovci and written by Pavao Ritter Vitezović (1652-1713), Croatian erudite and author of Pan-Croatian ideological platform. Although at first glance it seems that *Serbia illustrata* was a mere reproduction of Vitezović's "Illyrism" in Serbian terms, a minute analysis shows that the process of cultural translation inevitably results in a kind of ideological hybridization and subversion of the reductive nationally exclusivist models. Conversely, it is at the same time a convincing proof that Illyrian ideological substrate possesses enormous transnational and translational potential.

Key words: cultural translation, *Serbia illustrata*, Pavao Ritter Vitezović, early modern Illyrism

Богољуб Рапајић

Бишка за Кореницу

(29. децембра 1941. – 29. марта 1942)

Талијански окупатор ушао је у Кореницу неколико дана након капитулације старе Југославије.

Безбрижно, као што су дошли у неку своју колонију ради разоноде, Талијани су одмах приступили изградњи тениских и других игралишта, базена за купање и томе слично.

Бројно стање гарнизона износило је приликом њиховог доласка око 700 војника и официра. Био је то коњички батаљон.

Међутим, ситуација се брзо мијењала. Усташка упоришта у мањим мјестима, углавном су ликвидирана већ првих дана устанка, па су преживјели остаци потражили уточишта у јачим талијанским гарнизонима.

Крвави сукоби с Талијанима у Црној Власти, на Погледалу код Коренице, у Средњој Гори и неким другим мјестима, разбили су сваку илузију о њиховој дубокој завјетрини у мјестима поробљене али непокорене раје.

Прва репресалија, примијењена према талијанском гарнизону у Кореници, била је “економска блокада”, како су назвали те мјере неки промућурнији сељаци. Наиме, наше војно-политичко руководство упозорило је становништво тога краја у јесен 1941. г. да је штетно по интересе наше борбе односити у Кореницу на продају ма и најмању стварчицу, која може корисно послужити окупатору.

Стопостотни успјех ове, наоко безазлене акције, разјарио је Талијане. У немоћи да што друго предузму, они су хватали случајне навратнике из

Богољуб Рапајић

(Крбавица, 1902. –
Шибеник, 1984.)

Истакнути лички комуниста, првоборац, близак Ради Жигићу. По професији новинар, по избијању рата 1941. године враћа се из Новог Сада у родну Крбавицу. Послије првих покоља постаје командир сеоских стражи у селу, 1. септембра 1941. именован је “командантом герилских одреда Коренице и околице”, а крајем те године постаје први командант батаљона “Огњен Прица”. Уласком партизана у Загреб ради у тадашњим српским институцијама, поред осталог и као секретар СКД “Просвјета”. Политички уклоњен са својим саборцима Жигићем, Бркићем и Опачићем 1950. године. Послије робије живио у Шибенику, гдје је и сахрањен на православном гробљу “Св. Спас”. Овај понесени текст у славу личких устаника, одличан примјер партизанског српства, написао је за зборник “Крбавица у прошлости и садашњости (Загреб, 1988), у којег из непознатих разлога није уврштен. Редакцији “Љетописа” предао га је г. Дане Мирић Миланковић.

- 1 Међу њима је био и тада 18-годишњи ђак Симо Дубајић.

околних села и преко њих слали поруке становништву, да ће попалити сва околна села, уколико и даље остане на снази “блокада”. Своју грожњу су поткрјепљивали чињеницом, да они одмазде врше без икаквог милосрђа, како су то већ и учинили са селом Врело, које су до темеља спалили приликом нашег напада на њихову колону на Погледалу у септембру 1941. г.

При оцјени тадањег стања у нашим селима, било би неправилно подцјењивати ефекат ове пријетње, јер су прва паљења села, у вријеме спремљене зимнице, стварала приличну панику, суочавајући погорјелце са црном перспективом биједи и неимаштине у најтеже доба године. Ту бојазан разбијала је, ипак, чињеница, да су они први погорјелци наилазили свуда на широко отворена врата и срца својих гостопрималаца, а та и таква сусретљивост имала је и касније одлучан значај.

Стање застрашивања потрајало је све тамо до пред конач године, када су Талијани били одлучили, да од ријечи пређу на дјело.

У међувремену, некако крајем новембра, у Лику су стигле двије групе далматинских партизана Хрвата и у мањем броју Срба из Шибеника и околине, њих око 80¹. Овај догађај, био је крупан прилог постављању темеља, на којима се искивало братство и јединство између Срба и Хрвата, и то у покрајини наше домовине, гдје су националне супротности биле велике.

Висока патриотска свијест ових бораца, које је Партија одгојила у својим њедрима, дошла је до свог пуног изражаја у новој средини.

Незабораван ће остати њихов долазак у Крбавицу, гдје им је било одређено прво бивовање. А и ко да заборави моменат, када је пред окупљеним народом њихов представник изговорио ове ријечи: “Браћо Срби, чули смо за ваша страдања и патње, које су вам нанијели усташки изроди. Ми даље нисмо могли подносити ту срамоту, него смо на позив Партије кренули с нашег плавог Јадрана и дошли ево међу вас, да вам помогнемо у праведној борби и да нашом крви замијенимо вашу крв”.

Видећи да пријетње само учвршћују одлучност у истрајности околних села, Талијани су преко неких особа упутили и посљедњу поруку тамошњем становништву, да ће сачекати још до сљедеће суботе, када је у Кореници сајмени дан, па ако и тога дана не буду допремљене никакве намирнице, да ће одмах у недјељу извршити своју одмазду над селом Бјелопољем, које се налази источно од Коренице удаљено 6 км. На предузимање неких одлучнијих мјера присиљавала их је и јака зима с високим снијегом, због чега су били одсјечени од своје главне базе за снабдијевање, па им је понестало многих намирница.

На основу тог упозорења, наше руководство је ради осигурања Бјелопоља, неколико дана раније упутило тамо 3. чету батаљона “Огњен Прица” с недавно приспјелим далматинским борцима, који су уједно били и понајбоље наоружани.

У даљем ишчекивању догађаја, дошла је и недјеља 29. децембра, дан када је најављено паљење Бјелопоља. И збиља, око 1 сат послје подне, на хоризонту од Коренице, појавиле су се на бијелом сњежном плашту црне мрље које су се котрљале према селу. Наше су извиднице одмах обавијестиле центар засједе и за неколико минута сваки је борац заузео своје унапријед одређене мјесто, упућен до танчина што му је чинити при доласку паликућа.

У троје велике саонице с 15 људи, Талијани су јурили као вихор. Њихово весело подцикивање и пјесме више су приличили сватовској поворци него казненој експедицији. Недуго затим, кроз нијемо село зачуло се снажно фрктање помамних атова. Зауоставили су се у средини села, брзо поскакали са саоница и с празним врећама испод пазуха, размилили се по околним кућама. Вреће су брзо биле напуњене сухим месом и сланином и стрпане у саонице, па су паликуће кренуле на извршење свог главног задатка. Но кад су се појавили с буктећим угарцима, да их с вањске стране поставе под кровове кућа, на команду комесара чете Анте Банине, сручила се на њих плотунска паљба. Погинула су 3 Талијана, 4 су тешко рањена, 8 заробљено, међу њима 2 официра. Заробљене троје саонице са запрегама, 1 пушкомитраљез, 12 пушака, 3 пиштоља и 2 бомбе.

Што се више приближавала ноћ, то је бивало и веће нестрпљење у сусједном гарнизону, јер се експедиција није појављивала са свог “тријумфалног похода”. Обузети црном слутњом, Талијани су око 23 сата упутили на извиђање према Бјелопољу 2 чете војника. Али ни наши борци нису чекали скрштених руку. Предвиђајући да ће Талијани кренути у потрагу, брзим маневром, у растегнутом стрељачком строју, нашла се 1. чета батаљона “Огњен Прица” под командом Илије – Брате Орлића и пребацила на Кељево брдо, гдје су укупани у дубоком снијегу сачекали надолазеће Талијане, који су се такођер приближавали у растегнутом поретку, па кад се одстојање смањило на свега десетак метара, засули су их жестоком паљбом с бока. Сутрадан 30. децембра око 8,30 сати кренули су према Бјелопољу опет 2 чете Талијана и један митраљески вод. Брзо су враћени у Кореницу. У овим борбама око Бјелопоља укупни губици Талијана били су: погинулих 4, рањених 7, заробљених 36, смрзнутих 23. Вијест о овом догађају пронијела се муњевитом брзином читавом Ликом. Управо је невјеројатно каквом брзином се преносила та вијест у разним

правцима, обзиром на оштру зиму и високи снијег, због чега су комуникације биле јако тешке. Када смо касније провјеравали брзину преношења вијести у поједине удаљене крајеве, никако нам није пошло за руком одгонетнути ту тајну. Захваљујући овој чињеници, још прије него су стигле службене директиве на поједине секторе о осигурању пролаза према Кореници, већина војних руководилаца самоиницијативно је поставила засједу на главним пролазним пунктовима.

И тако је започела битка за Кореницу, која је потрајала равно три мјесеца, до 29. III 1942.

У непријатељским редовима, вијест о извршеном нашем нападу дјеловала је као гром из ведрог неба, јер ко је могао очекивати, барем по њиховој рачуници, да је у таквим временским условима могло доћи до било какве протуакције?

Већ сљедећи дан, на запомагање блокираног гарнизона у Кореници, учињен је покушај продора Талијана из Оточца, гдје је био стационаран штаб дивизије "Ре", уз помоћ гарнизона у Врховинама, како би се пружила помоћ том гарнизону. И у осталим околним гарнизонима: Бихаћу, Госпићу, Грачацу, Удбини и Лапцу, настало је живо комешање, уз покушаје извиђања с већим снагама у правцу Коренице.

Наше оперативно руководство реагирало је брзо и ефикасно. Са релативно малим бројем наоружаних бораца, свега око 200, затечених на ужем сектору око Коренице, требало је блокирати не само Кореницу, него и све прилазе који су гравитирали према мјесту. Наша курирска служба одиграла је у том моменту бриљантну улогу. Седамнаест курира у седамнаест разних праваца кренуло је у недјељу навече с наређењима оперативног штаба. Тако су већ те ноћи постављене засједу на Вратнику према Бихаћу, на Шијановом кланцу према Оточцу, на Љубову према Госпићу, на Горици према Удбини, Грачацу и Д. Лапцу.

Први покушај продора Талијана, како смо већ напријед споменули, услиједио је из Оточца и Врховина са снагама од око 300 војника. До жестоког сукоба с њима дошло је на Шијановом кланцу, који се налази као нека гранична узвисина између два велика поља, Брезовца и Хомољца. Ту, у нашој засједи, налазио се један вод састављен од курсиста партијског курса у Трнавцу, њих око 26 под руководством Милана Купрешанина, који су управо херојски одолијевали насртајима Талијана, наносећи им тешке ударце, да би их коначно распршили и натјерали у бијег. Но судећи по свему, том приликом, заобилазним путем, успио се пробити до Коренице већи дио тог одреда на челу с колонелом Giuseppeom Angelinijem о коме ће касније бити више речено.

У та два прва крешева, наше наоружање се повећало за преко 100 пушака, док смо бораца добровољаца стално имали неколико стотина у резерви, који су жељно чекали да се домогну оружја.

На сектору Коренице, у то вријеме су се налазили многи, касније прослављени руководиоци, између којих ћемо споменути само неколицину: Раде Жигић, Владо Ђетковић, Ђоко Јованић, Иван Рукавина, Милан Купрешанин, Мићун Шакић, Милан Жежељ, Перица Клеут, Анте Банина, Станко Пармаћ, Милош Узелац, из Д. Лапца дошао је Гојко Половина, Станиша и Стеван Опсеница, Стојан Матић, Шиме Бален, Срђан Брујић, Милан Шијан и низ других живих и погинулих јунака.

Кад се чини неки ретроспективни осврт на догађаје, о којима не постоје сачувани изворни документи, онда је незахвална ствар улазити у такве детаље, који би сваком поједином учеснику одредили његово право мјесто. Због тога нећемо, а нити је то могуће улазити у такве детаље.

У Наполеоновом походу на Русију, хроничари су створили легенду о моћном савезнику Руса – генералу “зими”. Мислимо да нећемо умањити значај јуначких подвига наших бораца, ако и ми устврдимо, да смо заиста имали великог савезника у врло оштрој зими. Прије свега зато, што су наши борци неупоредиво лакше подносили оштру климу, па према томе били далеко покретнији од непријатеља. Друго, што је таква зима наметнула подједнаке услове ратовања, јер огромно техничко преимућство противника није могло наћи своју примјену, него се борба у већини случајева водила између човјека с човјеком, “пушка теби, пушка мени, па како јуначка срећа одлучи”. Разумљиво је да при свему томе треба имати у виду велику бројчану премоћ непријатеља у људству и неограниченим количинама пушчане и митраљеске муниције, што још више истиче јунаштво и сналажљивост наших бораца.

Поучен горким искуством у тадањим борбама око Коренице, непријатељ је касније на све могуће начине избјегавао да прихвати сваку већу битку под условима оштре зиме, него би се убрложио у добро утврђеним јазбинама и чекао повољније временске прилике.

Битка за Кореницу распламсала се пуном жестином. Истовремено, док се водила борба на Шијановом кланцу, услиједио је наш први јуриш на Кореницу. Но јаке утврде око мјеста и у мјесту, са безброј митраљеских гнијезда, дочекале су наше борце убитачном ватром. Свега стотињак наших бораца, и поред највеће храбрости, није било довољно да савлада јак гарнизон непријатеља. У томе јуришу, десетак мртвих и рањених наших бораца помијешало је своју братску крв. Обистиниле су се ријечи изговорене у Крбавици, да су хрватска браћа из Далмације дошла, да својом крвљу замијене крв своје српске браће. Били су то надасве потресни

моменти, када је једна мајка, оплакујући свог јединца Јову, истим болом мајчинског осјећаја нарицала и над мртвим Ивом, који је случајно био додијељен њој као гост. Том приликом био је тешко рањен и познати лички јунак Станиша Опсеница, командир 2. чете батаљона “Огњен Прица”.

Талијане није уразумио тешки пораз на Шијановом кланцу. Два дана касније, баш за Нову годину, предузели су истим правцем надирање према Кореници са знатно јачим снагама. Овог пута наше оперативно руководство приредило им је главни дочек, не на Шијановом кланцу као претходног пута, него на Погледалу. То је назив који затвара сјеверозападну страну кореничке котлине, а доминира над прилазом преко широког Хомољачког поља. С приличне узвисине пружао се идеални видик на правац кретања Талијана, који су се брисаним простором полако пробијали кроз дубоки снијег, приближавајући се подножју Погледала. Однос снага износио је један према десет. Но овог пута упорност Талијана била је изнад сваког очекивања. Кошени рафалима митраљеске и пушчане ватре, живи се нису освртали на погинуле, него су луђачки срљали напријед преко мртвих тјелеса, ријешени ваљда да се боре до последњег човјека. Поред великог броја разноврсног лаког оружја и богатог плијена намирница, ту је заплијењено и првих седам тешких митраљеза “Бреда”, као и 8 пушкомитраљеза, те 80 пушака и велика количина муниције. Седамнаест талијанских војника оставило је своје животе на овом попришту, заробљено 125, 60 војника с 3 официра спасило се бијегом. При крају ове борбе тешко је рањен командант Групе ПО за Лику Владо Ћетковић.

Колики је значај ове борбе био за Талијане, може као доказ да послужи сљедеће: Када је у прољеће 1943. ослобођена читава Гацка долина, затечене су Врховине пуне модерно израђених бункера. Сваки од тих бункера носио је по једно име погинулих официра с ознаком: “Храбро погинуо на Погледалу 1. I 1942. г.”.

Помишљало се да су двије претходне крваве лекције биле довољне, да Талијани одустану од даљњих покушаја повезивања с Кореницом истим правцем. Због тога се та релација није ни чувала с неком нарочитом пажњом, него су наша осигурања истурена ближе према Врховинама, на лијево и десно од овог пролаза у Турјански и Кончаров крај.

Међутим, Талијани су одлучили и трећи пут да покушају срећу истим правцем.

Дознавши правовремено да су Талијани кренули из Горњег Бабина Потока преко Брезовца према Кореници, наше јединице из Кончарева краја, и оне из Турјанског, кренуле су најпречим путем према Шијановом кланцу, гдје су се спојиле прије него су Талијани допрли тамо.

С намјером да нанесу што тежи ударац овој скупини Талијана, којих је било десет пута више него наших, пропуштена је њихова претходница у јачини око 30 војника, да несметано прође кроз кланац, желећи на тај начин довући главнину у непосредну близину, што је нашим и успјело. Али када је започела с главнином жестока борба, претходница се повратила и почела тући наше с леђа. Да би парализирали ово залеђе, одвојена је једна наша десетина, која је прихватила с њима борбу и убрзо их сјурила у једну тамошњу кућу. Ту су држани опкољени, док није ликвидирана борба с главнином, чији је исход био још једна сјајна наша побједа а тежак ударац за непријатеља. Након тога су наши бомбаши ликвидирали и ову групу у кући.

Три покушаја продора истим правцем, засјекла су дубоку рану на тијелу окупатора. Они, међутим, не одустају од насртаја, него и по четврти пут покушавају, на први поглед истим правцем. Након извршене концентрације у Врховинама, служећи се лукавошћу, Талијани фингирају исти правац кретања, да би нагло скренули у Црну Власт, а затим даље преко Турјанског, Трнавца и Крбавице према Кореници. Знајући да су ова села веома важна наша позадина, гдје су биле смјештене и прве наше болнице, Талијани су хтјели пошто-пото уништити тај наш ослонац паљењем села, а рачунали су да ће изненадним нападом тим правцем лакше продријети и до Коренице, с обзиром да тај сектор није био довољно осигуран. Тако су они мислили једним хтицем убити два зеца. Но и овдје их је преварила њихова рачуница.

Не усуђујући се да у касно послеподне крену у сусрет кланцу, који их је очекивао на путу за Турјански, они су занови у Црној Власти, а то је било фатално за њих.

Наш оперативни центар у Крбавици био је још исте вечери обавијештен о покрету Талијана. Претходни закључак о њиховим намјерама показао се потпуно исправан, што су касније потврдили и њихови заробљеници. Требало је, дакле, радити највећом брзином, да се зачепи велика пукотина на кланцу између Црне Власти и Турјанског, који је због своје теренске конфигурације управо идеално одговарао нашој обрамбеној тактици. Изгубити у том моменту тај кланац значило је опасно угрозити читаву нашу позадину, а то се није смјело дозволити. Поставило се, међутим, веома деликатно питање, од куда узети неку јединицу за одбрану кланца, јер је постојала велика удаљеност између тога мјеста и наше најближе оперативне јединице. У таквој ситуацији није преостало друго него дигнути с положаја опсаде Коренице један дио борбених ефектива. Да ствар постане још компликованија, владала је страшна снијежна вијавица, која је затрпала све пртине.

Те вечери, смијењена је Далматинска чета с положаја око Коренице и тек што су стигли у своју базу на Врпилама, да мало предахну и да се загрију, као најближој јединици стигло је наређење од штаба Групе, да смјеста крену усиљеним маршем правцем Крбавица – Трнавац – Турјански, гдје ће их дочекати ново наређење о задатку. Овај задатак представљао је заиста огроман напор и за одморне људе, јер зимске ноћи с ужасном вијавицом, у оном кршевитом беспућу, траже од човјека максимум физичке и моралне снаге да би се упустио у борбу с том стихијом. Био сам присутан кад им је саопштено примљено наређење. Очекивао сам да ћу чути оправдане примједбе на тежину постојећег задатка, с обзиром на њихову исцрпљеност и промрзлост. Но умјесто тога, била је дивљења вриједна њихова дисциплина и висока свијест и за неколико минута десетари и водници су рапортирали да су борци спремни за покрет. Ту и тамо чуле су се духовите доскочице на рачун Талијана и њихове изјаве да ће бити опет “нагари, нагари, побро!”, коју су узречицу усвојили од личких партизана.

Велику помоћ пружала нам је и наша обавјештајна служба из околних непријатељских гарнизона, јер би скоро редовно и на вријеме били упозорени на припремање покрета непријатеља. Разматрајући те обавијести, наше оперативно руководство скоро без погрешке би правилно оцијенило намјере непријатеља, а то је у доброј мјери допринијело онако бриљантним успјесима у виšekратним борбама на прилазима ка Кореници.

Далматинска чета је стигла у предвиђено вријеме на свој борбени положај – Радов кланац.

Долазак Далматинске чете, о чијој су храбрости у борбама код Коренице становници Турјанског били већ обавијештени до танчина изазвао је велико одушевљење. Читаве поворке мјештана кренуле су за њима на положај, носећи им топлу домаћу одјећу и пуне торбе разних бираних јела и пића.

У протеклим борбама било је заробљено преко 200 талијанских војника, подофицира и официра. Према њима је поступак био на висини људске хуманости. Објашњен им је циљ наше борбе, па се рачунало, да ће једног дана, када буду пуштени у неки талијански гарнизон, постати тумачи наше оправданости, да бранимо своје животе и огњишта од туђинских уљеза. На сектору Врховина, Талијани су већ раније били похапсили неке наше активисте – теренце. Од заробљеника смо дознали да су неки од њих још на животу и да би, према њиховом мишљењу, талијанска команда пристала да их замијени са неке од заробљеника. Према оцјени нашег руководства, није било разлога да се не учини покушај ове размјене.

Преко наше везе у Врховинама, добивена је порука од Талијана да им се учини писмени приједлог у томе смислу. То је учињено у службеној форми с точном ознаком назива нашег Штаба Групе. Но при одговору, Талијани су већ у самом наслову упућеног одговора показали своје бахато дивљаштво и омаловажавајући нашу означену команду, насловили је: “Comando partizano bandito”. А кад им је с наше стране повраћен акт недирнут уз усмену поруку – да не желимо убудуће никаквих разговора о додирнутом питању због њиховог непристојног и увредљивог тона, настала је права збрка у њиховој команди. С највећом ужурбанашћу измијенили су читави текст одговора на наш приједлог, но овог пута с управо претјераном сервилности и комплиментирањем.

Док се све ово збивало унаоколо, гарнизон у Кореници стењао је у челичном обручу, тако да се с узвисина изнад мјеста, унутра није могла примијетити ни жива душа. Ако би случајно извирила из куће или рова нека приказа у униформи, бодно око наших бораца узимало их је истог тренутка на нишан. О стању у гарнизону смо имали доста добре податке, јер и поред најбрижнијег мотрења Талијана, скоро сваке ноћи би понека особа вјешто се прокрала изван утврђеног појаса, а претходно би настојала да прикупи што више корисних података. Тако смо дознали да због несташице дрва сијеку одреда воћаре и стабла на алејама у мјесту, те да су већ добар дио крава и свиња присилно реквирирали, пошто им их мјештани нису хтјели продати ни уз највише новчане понуде. Према истим информацијама, које су се показале прилично поуздане, дознали смо да је због насталог квара на радио-станици прекинута свака веза с осталим гарнизонима, што је још више појачало неизвјесност њихове даљње судбине.

Наша претпоставка да се приликом оне прве борба на Шијановом кланцу “прокријумчарио” у Кореницу колонело Giuseppe, добила је своју потврду, у обезглављеном гарнизону, једини је он задржао донекле присебност, с обзиром на војничку репутацију, коју је уживао као “прекаљени ратник из Абисиније”, успио је колико-толико да утиче на морал људства. Оцјењујући да се не може очекивати скору помоћ из вана, “колонело” се одлучио да покуша пробијањем обруча извући гарнизон из шкрипца. Правац пробијања замислио је према Врховинама, па је једног дана наредио присилну мобилизацију читавог становништва, које се затекло у обручу Коренице, да уз стражу усташких жандара започну чишћење снијега са цесте у правцу сусједног села Врела. Но чим се та колона чистача удаљила од Коренице свега неколико стотина метара, наши борци, као из земље никли, појавили су се из околних живица и позвали жандаре на предају. Некоји су то учинили без оклијевања, али се неколицина дала на бијег према Кореници, но брзина метака је учинила своје.

Сљедеће ноћи, било је то 12. јануара 1942. користећи жестоку снијежну вијавицу, колонело се одлучио на још један “подвиг”. Желећи пошто-пото да успостави везу са штабом своје дивизије “Ре” у Оточцу, затражио је међу својим људством добровољце, који би као курири кренули с његовим извјештајем. И збиља, јавила су се њих тројица – један официр и два подофицира. Чим је замркло, та тројица су кренула скијама из Коренице пут Врела, настојећи успут избјегавати цесту и домоћи се што прије шумовитог предјела Капеле. Врлудајући тамо-амо, успјели су некако, уз највеће напоре превалити око 5 км од полазног мјеста. Високи снијег и жестока вијавица исцрпили су их до највеће мјере, па је један од њих потпуно малаксао, на рубу шуме остао за сва времена, да постане добар залагај насртљивим вуковима, док су преостала двојица кренула даље, не знајући ни сами куда их ноге носе. Кад се мало разданило, могли су једино установити да се налазе окружени са свих страна високим стаблима у шумском беспућу. Срљајући тако већ напола ошамућени од умора и студени, наједном су у близини чули лавез паса. Без икаквог размишљања, а за то нису били ни способни, кренули су несвјесно под нагоном борбе за одржање у правцу откуда је допирао лавез и ускоро натрапали на усамљену кућу. По жустрини лавежа, домаћин куће, један старији човјек и двије жене осредњег доба, оцијенили су да се то приближују неки необични посјетиоци – “вуци или хајдуци”, како је то обичај рећи. Примијетивши двије приказе у по злу добро познатим униформама, није било сумње, да ове луталице спремају неко зло. Без дугог размишљања и договора, домаћини су ријешили да обрачунају с дошљацима. Пограбили су сјекире и поставили засједу иза кућних врата. Чим се први појавио, сручила се на њега два снажна ударца, од којих се стропоштао као свијећа. Други је покушао мало узмаћи, али је старац скочио к њему и ухватио се с њим укоштац. У томе гушењу, Талијану је некако успјело извући пиштољ и опалити у старца, али истовремено је и он добио ударац од кога се онесвијестио. Тада су их за сваки случај добро везали и извршили претрагу над њима. Код једног је пронађена велика службена коверта с пуно печата. Једна од жена смјеста је кренула до прве наше војне јединице у Дракулића Ријечи да извјести о догађају и да преда пронађене списе, од куда су одмах посебним куриром прослијеђени Штабу Групе. Био је то извјештај колонела Giuseppe Angelinija, команданта гарнизона у Кореници команданту дивизије “Ре” у Оточцу.

Када се описује овај догађај с талијанским куририма, постоје двије верзије: једна је овдје описана, а према другој су курире заробиле наше партизанске патроле. Но, међутим, било како било, курири су ухваћени и ми смо се дочепали драгоцјених информација.

(Овај колонело издао је 1945. г. у Италији опширнију књигу о “тактици партизанског ратовања”, у којој је један дио посветио борбама око Коренице. О.п.).

Обраћајући се свом претпостављеном, колонело је писао тоном такве оштрине, да би то било мало чудно и у преписци подређеним себи.

Приказујући стање у Кореници као ванредно критично, он оштро приговара генералу што није извршио дато обећање – да се околна села свом жестином бомбардирају авијацијом. Он га укорава и због немара за опкољени гарнизон, јер да не доставља падобранима тражене намирнице, за које настаје све већа потреба.

У даљњем садржају извјештаја он стилем прилично вјештог новинарског репортера описује партизанске акције, а нас назива “побуњеницима”, што је ваљда до тада први случај у њиховој међусобној преписци, јер су нас раније називали “бандито”. Између осталог он наводи да су све наше акције ванредно брзе и убитачне, тако да подсјећају у много чему на нападе урођеника, који се појављују изненада као изникли из земље, изврше ударац, да би затим исто тако изненадно нестали као пропали у земљу. У приказу нашег бројног стања на најужем сектору око Коренице, он га оцјењује на неколико хиљада (у страху су велике очи), па описујући начин нашег одијевања с огртачима и капуљачама од бијеле тканине, успоређује нас на Ибн Саудовом војском (Саудијска Арабија).

На крају, тјешећи талијанску команду, самохвалисаво изјављује, нека имају повјерења у њега, јер да ће “побједник у Абисинији бити сигурно и побједник над овом шареном војском”.

Што се тиче нашег бројног стања у опсади Коренице, оно никад није било премашило бројку од око 200 бораца. Но размјештај наших бораца унаоколо Коренице, био је тако вјешто изведен, да је непријатељ могао добити утисак да је тај број знатно већи. Ово би произлазило из чињенице што је будност с наше стране била толика да талијански војници напросто нису смјели нос показати а да не буду примијећени и гађани. У прилог овоме још ово. Када су нешто касније, послѣ ових догађаја вршене наше акције на Доњи Лапац и Срб, главнина опсадних снага дигнута је од Коренице, тако да је неколико дана око саме Коренице било свега око 25 наших бораца, додуше добро наоружаних с аутоматским оружјем. Ех, да је то колонело којим случајем могао наслутити?!

Тачна је међутим његова констатација да су наши борци били загрнути бијелим плахтама и ручницима на главама, прилагођавајући се на тај начин снијегом покривеном терену. Али нека га ђаво знаде, гдје пронађе да нас успореди с Ибн Саудовим Арабљанима? Но било како било ипак је “јунак из Абисиније” имао замаглене очи.

Наша два покушаја да се јуришем продре у Кореницу показала су да би остваривање тога изискивало велике људске жртве, с обзиром на јака утврђења и многобројна митраљеска гнијезда. Стога се није ни форсирало њено ослобођење, јер херметички затворен гарнизон није представљао неку нарочиту опасност, а нити је ангажирао неке наше веће снаге за опсаду. Овоме је ишло у прилог то што смо тада располагали с приличном количином аутоматског оружја и што су наши околни положаји на узвишинама имали доминирајућу предност. Но и поред наведених чињеница, није се одустало од припрема за ликвидацију гарнизона.

У првим данима устанка, нарочито жестоке борбе водиле су се с усташама у Лапачкој долини, која је потпуно ослобођена заједно с Доњим Лапцем, као котарским сједиштем, што је уједно могло послужити на част личким партизанима – да су ослободили прво котарско мјесто у Хрватској.

У тим борбама, поред осталог плијена, заплијењена је и једна пољска хаубица 105 мм с приличном количином муниције. Та прва наша хаубица постала је права напаст за околне непријатељске гарнизоне. Она би се привлачила по широко ослобођеном простору с једног краја на други крај, од куда би послала по који убојни поздрав у сусједни непријатељски гарнизон, уносећи велику стрку и метеж.

Послије губитка ослобођеног територија Лапачке долине, хаубица је нашла своје привремено склониште у масиву Пљешивице, брижљиво закопана и камуфлирана.

При планирању коначног обрачуна с непријатељем у Кореници, узета је у обзир и ова хаубица, да својим дејством прокрчи пут за изравни напад. Међутим, поставило се питање – како је превући преко високог седла између Лапца и Коренице, гдје је снијег у просјеку био висок око 2 метра. Али и овај је случај доказао, да за партизане није постојала природна запрека, која би остала несавладива. Упрегнувши 8 пари добро утовљених волова, хаубица и њена вуча запливали су дубоким снијегом уз лапачко Погледало, па даље преко Каменског и низ Фркашићку драгу до била између Понора и Шегановца код осамљене куће, одакле је одмах, 14. јануара испале неколико граната на Кореницу. Муницију (25 граната) пренијело је 25 омладинаца на својим леђима. Осјетан недостатак је представљало помањкање нишанских справа, због чега се наметала потреба да се хаубица што више приближи своме изравном циљу, како би се тај недостатак барем донекле надомјестио изравним нишањем кроз цијев. Из тих је разлога хаубица с овог мјеста превучена на Крст, изнад Шупутових млинова, откуда се пружао потпун видик на Кореницу с растојањем од око двије хиљаде метара, што је практично значило довући је Талијанима под нос. Да би се дјеловало што усклађеније, било је одређено

да наше јединице претходне ноћи заузму положаје у непосредној близини самог насеља Кореница, како би се у даном моменту, након артиљеријске ватре, могле што брже и успјешније убацити у само мјесто. Кад је шишнула прва граната, умјесто свог предвиђеног домета, да се сручи у средину насеља, она се забила у земљу на око 300 метара испред првих кућа. Ово подбацивање је одмах објашњено на тај начин, што су приликом барутног пуњења узете одговарајуће количине врећица барута, које се због овлажења нису све упалиле, него су неке код изласка гранате залепршале испред цијеви.

Код другог пуњења, узимајући у обзри претходни случај, узето је јаче пуњење од прописаног, но овог пута ето нове невоље. Услијед исправности барута, појачан је домет и граната је прошишала изнад Коренице и треснула под врх Мрсиња право на положај наших бораца. Само случају се има захвалити што није било жртава. Нишањење ипак није успјевало. Елем, није преостало друго него потражити боље мјесто. И тако је следећег дана, заобилазним путем, превучена на високу чуку Варићак подно саме Коренице, тамо источно од Врпила. Овим маневрисањима с хаубицом, руководили су наши стручни артиљерци, па се не би могло приписати незнању ове перипетије. Штовише, у једном службеном извјештају упућеном вишем штабу, главни руководилац на завршетку извјештаја, поред свог потписа: Дане Чортан, означио је и свој положај: “командант целокупне артиљерије”, што је разумљиво изазвало духовите досјетке.

Док се ово збивало око Коренице, стигла је вијест из Госпића да се у мјесту осјећа живо комешање међу талијанским и усташким јединицама, те да је претходне ноћи стигло и појачање из Грачаца. Закључак наше команде, да ће покушај продора овог пута услиједити с те стране, био је исправан, тим више што су уназад неколико дана, на једном дијелу цесте од Госпића према Широкој Кули осмотрене и ралице за разгртање снијега.

Али, допријети од Госпића до Коренице, није било једноставно, јер на тој релацији, као главна запрека уздигао се масив Вребачке стазе, а једини пут је водио преко Љубова, којег су усташе већ до тада добро запамтиле као непроходну баријеру и прозвале га “Гвоздено љубово”, које љубоморно чува горски див Станиша Опсеница.

Споменули смо напријед, да је Станиша, приликом оног првог јуриша на Кореницу, био тешко рањен у трбушну шупљину. Два дана раније, он је устао из кревета и кад се појавио улогору међуталијанским заробљеницима, међу којима је било и неколико лијечника, ови се нису могли чудом чудити, да је тако тешка рана могла зацијелити за свега 15 дана и то без лијечничке помоћи, па су затражили да им се омогући детаљнији преглед

и опис случаја, како би га негдје могли приказати као феномен у медицинској пракси. Станиша се по обичају само благо насмијешо уз примједбу, да талијанска пушка није у стању убити партизана. Одатле је кренуо на своје Љубово да се као реконвалесцент мало опорави и не слутећи да ће већ сутрадан његово Љубово пронијети до тада у Хрватској највећу славу партизанског оружја и његовим учествовањем у тој борби.

Љубово је било стално осигурано, некад већим, некад мањим бројем наших бораца. Тога дана, поред двадесетак бораца из Станишине чете, затекла се тамо и чета батаљона “Велебит” под командом Јоце Његомира, дакле у свему око 180 бораца. Вијест о намјераваном покрету из Госпића, удвостручила је и иначе живу будност наших осматрача. Кад ли збиља око подне једног дана оштро око примијети танку црну траку на цести између Госпића и Личког Осика. Сумње није било да је то очекивана колона. Но још се могло претпоставити да би та колона могла продужити право према Перушићу, па стога није ништа ни подузимано за заузимањем положаја, јер је прилично велико растојање од скретања с главне на споредну цесту према Широкој Кули, односно Љубову, осигуравало је доста времена за евентуални размјештај наших бораца. Напрегнутим погледом пратило се даље кретање. Чело колоне напokon је стигло до раскршћа и ту застало. То је још више појачало неизвјесност. А када је трака, из положаја растегнуте, дошла у положај склопљене хармонике, учињен је заокрет надесно, према Љубову.

Сада се дао на посао и Станиша. У сурадњи с осталим командним кадром, познавајући сваки камен и сваки грмичак, њему није било тешко извршити распоред бораца. Поред тога, он је, на њему својствен начин, био прави умјетник у постављању засједа. Тамо, гдје би он поставио најопаснију клопку, непријатељ је срљао као опчињен. При томе, он се помало служио и психолошком лукавошћу. Наиме, он би борца добро угнијездио, гдје је био заштићен и с одличним прегледом терена испред себе, али, у случају да покуша измаћи, тада би се изложио непријатељу. У току борбе, Станиша би својим силно продорним гласом соколио борце повиком: нагари, нагари Јоване! или пак, погледај га, погледај како бјежи и то обично у моменту, када непријатељ луђачки насрће.

Док је очински бдио над сваким појединим борцем, себе није чувао, па би се у току најжешће борбе пребацивао с једног краја положаја на други, да би се нашао у помоћи тамо гдје је непријатељ најжешће надирао. Безгранично храбар и незадржив у силовитим налетима на непријатеља, када је он то оцијенио за корисно, Станиша се није устручавао да непријатељу окрене леђа, када су то објективне околности захтијевале. Обично би знао рећи, да није храброст непромишљено срљати напријед и при томе

изгубити главу, него да је некад разумно јунаштво у томе, да непријатеља оставиш празних шака, када се очекује највећи плијен у крви. Себе никад није прецјењивао а нити потцјењивао. Своју личну храброст и дивовску физичку снагу никад није истицао. Вазда ведар и насмијешен, са топлом њежношћу према човјеку, освајао је срца бораца. Заробљеног непријатеља никад није дирао. Једину изнимку је учинио приликом ослобођења Личког Петровог Села, када је међу заробљеним усташама пронашао и једног српског изрода.

Своју ратну лукавост и вјештину, којима се обилато служио, Станиша никад није примјењивао по некој шаблони, нити би се послужио неком варком два пута. Његова ратничка машта радила је беспријекорно као добар stroj, па би сваки пут уносио у борбу нешто ново, до тада непријатељу посве непознато. Због тога је постао страх и трепет за непријатеља, а његово Љубово је остало непрегажено, док год га је он бранио. (Погинуо је чапајевском смрћу код Грачаца око 10. јануара 1943.)

Од скретања цесте код Личког Осика према Кули, пут се одвија преко равног Кулског поља у дуљини од око 4 км, а читав је веома видљив с Љубова, тако да су наши борци са својих положаја тачно могли контролисати бројно стање и наоружање непријатеља.

Попут огромне црне змијурине, колона је у вијугавом поретку плазала према своме циљу. Чело је већ било стигло до кулског насеља, а зачеље још није било ни скренуло с главне цесте. Кретање је успоравао обилан снијег у коме су тенковске гусјенице чешће застајале, ролајући на мјесту. Исто се дешавало и с артиљеријом на моторну вучу, па би им онда помагали пјешаци, повлачећи их конопима. Кад се коначно од раскршћа одлијепило зачеље колоне, наши борци су могли установити да бројно стање непријатеља износи преко три и пол хиљаде људи, велики број тенкова, топова, бацача мина, тешких митраљеза и огромна комора.

Од Широке Куле, према Љубову, почиње валовити успон цестом до насеља Сердара које се налази од прилике на пола пута, смјештено на терасастом терену. Даље према Љубову, настаје оштрији успон и цеста се пробија с више окука преко степенастог терена, због чега тај предιο ваљда и носи име Кулски подови. За онога, ко долази одоздо према горе, због овакве конфигурације терена, услови кретање су знатно тежи, поготово кад је то случај у борбеном сусрету. То би правило додуше било логично само у случају, гдје је однос снага био један према дванаест (2000 према 180) у корист непријатеља, који је усто располагао с великим техничким наоружањем, та предност је имала само симболично значење. Основно је било лично јунаштво, морал бораца и ратна вјештина.

Међу Талијанима, налазио се и приличан број усташа, који су кренули са својим господарима, да прославе крваво пировање на разореним огњиштима Љубовчана, желећи на тај начин задовољити своје животињске нагоне, пошто им је Љубово остало у језивом сјећању.

Из Куле, колона се полако наставила котрљати према Сердарима, још увијек не узнемиравана с наше стране. Пошто се приближавала ноћ, непријатељ се ту зауставио, не усуђујући се даље. Сада је већ растојање између наших положаја и непријатеља било смањено свега на домет пушке, но још никаквих знакова није било с наше стране. То је појачавало његов опрез, јер је наслућивао да су наше снаге негдје ту близу. Ноћ је протекла на страни непријатеља у живом чаврљању уз велике логорске ватре, а на нашој у гробној тишини без знакова живота. Претходни дан био је нешто топлији него иначе, али се у току ноћи превремило и зима је поновно почела стезати својим невидљивим клијештима, да би до сванућа достигла размјере најхладнијих дана тога доба године.

Дуга зимска ноћ у сучељу с душманином клетим, који је кренуо с намјером да уништи све што му се на његовом путу испријечи, евоцирала је код наших бораца вјековну борбу наших народа за опстанак. Навикнути од раног дјетињства да слушају и читају пјесме и приче о славним биткама, асоцијација мисли тражила је успоредбу с предстојећим бојем. Сјећали су се многих легендарних јунака, па им је некако, по чојству и јунаштву, био најближи и најдражи Милош Обилић. Сваки од њих зажелио је да у сутрашњем боју освјетла образ свога народа и да показаним јунаштвом постане достојан стати уз бок Обилића.

Сванула је зора, заогрнута тмурним облацима, из којих би повремено залепршала по која пахуљица снијега. Пушке су се загријавале под пазухом, да им се затварачи не замрзну. У непријатељском логору настало је живо гибање уз паклену галаму.

Прве претходнице Талијана и усташа пуштене су до самог судара човјека са човјеком, пошто је дубоки снијег у оном камењару и грмљу, дозвољавао одличну камуфлажу. Учињено је то из разлога да се главнина снага привуче што ближе, како би се постигао већи ефекат код првог ударца по непријатељу. Наши борци били су одјевени у топлу домаћу одјећу, а добар дио је поред осталог имао на себи личке кожуне од овчије или козије мјешине. Било их је и са шубарама на глави, скројеним од козје коже, па све то приказивало их је онако горостасне као нека наднаравна људска бића, управо језовито страшна за непознато око. Тако “униформисани”, при овом првом сусрету лице у лице, наши би се борци нагло уздигли из свог склоништа с упереном пушком и стиснутим искешеним зубима, па прије него што би доспјели да опале метак, дешавало се да се

противник стропошта у несвијест, те му је био довољан и ударац кундаком по глави, да остане непомичан. Дочаравало је то слику изненадног сусрета усплахиреног зечића с мрким вуком.

Наишавши на непробојни бедем, талијански војници су почели узмицати након неколико првих покушаја, да потисну наше снаге. Тада би их сусретали официри с упереним пиштољима и натјерали поново у борбу.

Док је у центру напада одбијен један за другим јуриш Талијана, једна група усташа, вјероватно добрих познавалаца терена, покушала је искористити ту гужву и заобилазним маневром пребацити се иза леђа наших бораца. Али на њихову несрећу, та намјера није могла остати скривена пред продорним оком Станишиним. Он се брзо рокирао с неколицином бораца да им пресјече пут, па када су усташе прелазиле на једном мјесту преко брисаног терена, Станиша је дограбио тешку “бреду”, наслонио јој цијев на раме једног борца и онако из стојећег става сручио на њих неколико убитачних рафала.

Морал наших бораца био је на завидној висини. Њих није нити најмање импресионирала голема бројчана премоћ непријатеља. Када би им понестало муниције за њихове “маузерке”, они би купили пушке мртвих Талијана и усташа, уз које су проналазили веће количине муниције.

И овдје је страшна зима учинила своје. Слабо одјевени, не привикнути на тако оштру климу, Талијани нису били у стању да прецизним баратањем оружјем усмјерују своју паљбу у жељеном правцу, него су пуцали онако насумце, а већина аутоматског оружја им се замрзла. Тешко оружје им је такођер остало ван употребе, јер је било загушено у дубоком снијегу, а поред тога борбени ланац између наших и њихових снага био је у цик-цак линији и тако зближен, да би ватра из тешких оружја могла једнако тући њих и нас, ако га употреби из веће удаљености.

Увиђајући своју немоћ, да човјеком према човјеку, иако неуспоредиво већим бројем људства, ма шта постигне, непријатељу је преостала још једина нада његово тешко оружје. Зато је отпочео с једним дијелом људства да крчи цесту од снијега с намјером, да истури у први ред борбе тенкове и топове.

Тај црни дан Талијана и усташа, примицао се крају, па су и њихове навале јењавале. Ноћ је прошла релативно мирно уз обострано пушкарање, да би се противника увјерило, да се положај није напустио ни с које стране. Наши борци су је искористили у смјенама за краћи одмор и загријавање у недалеким настамбама, гдје су их чекале велике количине топле одјеће, пршута, сланине, меда, чешњака и осталих ђаконија, а није недостајало ни добре шљивовице. Све је то народ с Крбаве и Љубова донио самоиницијативно као милошту својим јунацима.

Сљедеће свитање зоре затекло је наше борце поново на својим мјестима из претходног дана. непријатељ је за разлику од претходног дана, ставио у покрет тенкове и топове, започињући своје нступање жестоком комбинираним палбом из свих оруђа. Али, “тресла се брда, родио се миш”. Та канонада могла је једино, да барем за тренутак, ублажи страх на њиховој страни, јер добро заклоњеним нашим борцима није нанијела никакве штете. Поуздани у своја тешка оруђа, Талијани су насрнули свом жестином. Дочек с наше стране био је још енергичнији и убитачнији него претходног дана, јер “бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака”.

У том крвавом рвању, непријатељ је полако напредовао с истуреним тенковима, вукући за њима и топове, па му је тако успјело, да цестом забије клин у наше положаје, рачунајући да је коначно поправио своје позиције. Међутим, била је то клопка, која је била судбоносна за исход борбе. Не губећи даље времена, ураганском снагом услиједио је јуриш наших бораца, који су засули непријатеља бомбама. Под силовитим изненадним ударцима, у редовима непријатеља настао је метеж, а затим се дао у паничан бијег. Погинуо је и командант мајор Giufriada. У муњевитом налету, истурена два тенка и четири топа, постала су плијеном наших херојских бораца. Остављајући на попришту 409 мртвих, рањених, смрзнутих и заробљених уз големо мноштво сваковрсног плијена, 20 митраљеза и пушкомитраљеза, око 400 пушака, 50 пиштоља и око 2,500.000 пушчаних метака. На нашој страни један је борац погинуо, а два рањена. Непријатељ се у бијегу није зауставио све до своје полазне базе у Госпићу.

Главне снаге, укупно преко 3500 војника, груписане су у Врховинама, одакле је требало, да с главним дијелом наступају преко Црне Власти, Кланца, Турјанског на Трнавац, а мањим дијелом преко Бабина Потока и Хомољца према Кореници. Кад је подухват на правцу Широка Кула-Љубово-Кореница пропао, ова акција је обустављена. Талијани су имали мање губитке у људству.

Као што је вијест о почетку борбе за Кореницу прострујала муњевитом брзином кроз читаву Лику, тако се исто брзо прочуло о овој великој побједи нашег оружја. Одушевљење је обузело не само борце, него и читаво становништво, јер није то мала ствар, од голоруког почетка, ето, домоћи се већ тенкова и топова.

Колико је то одушевљење било, најбоље су показали примјери неколико дана касније, кад су се ти наши топови и тенкови појавили доље у селима Крбавског поља. Куд год би пролазили, народ је хрлио из кућа, носећи богате поклоне: ручнике, кошуље, чарапе и слично, све то везујући на она “челична чудовишта”, а пратиоци тих оружја били су просто затрпани колачима, воћем и пићем.

По први пута од почетка ових борби за Кореницу, које су трајале пуних мјесец дана, наступило је разведравање. Користећи повољне временске прилике, ступила је сада у акцију и талијанска авијација. Дјеловање авијације до тада је било посве непознато тамошњем становништву. Стога није никакво чудо, да су прве сручене бомбе на Крбавицу и Бјелопоље, својом страховитом детонацијом изазвале приличну страву и узнемиреност неборачког становништва. Заглушна бука мотора, митраљеске паљбе, прасак бомби, густе облаци дима, све је то у оним првим тренуцима уносило збуњеност. Женска чељад је у свом јадиковању и ајмекању наговјештавала, да је “дошао смак свијета”, бјежећи безглаво са својим малишанима из куће. Но то је потрајало само толико дуго, док се није стишала та несносна бука првог налета и док се није сагледао учинак бомбардирања, који је у ова оба случаја био раван нули, јер осим неколико убијене телади и прасади, никакве друге веће штете није почињено. Видјевши то, жене су саме себе кориле због “кукавичлука”, а на рачун Талијана пљуштале су погрде: “ма виде ти мачкождера ћаћа и њиов, чиме су они дошли нас плашити”.

И тако се једно вријеме сва активност Талијана на кореничком сектору свела на ваздушне акције. Поред бомбардовања околних села, почеле су стизати редовно и падобранске пошиљке за опкољени гарнизон. Спуштање падобрана покушали су у почетку пилоти вршити из ниског лета, како би пошиљке стизале у близини маркираног мјеста. Али кад су осјетили нашу плотунску паљбу пушака и митраљеза с околних узвисина, брзо су се устремили према висини, па су касније то обављали из велике висине.

Насеље Коренице смјештено је у јајоликом облику испод масива Мрсиња с промјером од око 800 метара у својој дужини. Поред насеља, Талијани су држали под својом контролом и избочине: према сјеверу болницу и Станићеву кућу, према истоку кућу Шупута, а према сјеверу насеље Компоље. Као централна тачка насеља служила је овелика зграда гимназије, испред које су на слободном простору постављали неки видљив знак, велику црвену цераду са иницијалима “Ф. И.” што им је ваљда требала бити оријентациона тачка за пилоте.

Читава Кореничка котлина лежи стијешњено смјештена између два велика масива, Пљешивице и Мрсиње, па ваљда због такве теренске формације, Кореничком котлином у зимско доба скоро свакодневно ковитла ћудљиво струјање сјеверњака, који долази тамо с Вратника, кроз уско грло између Капеле и Пљешивице. Услијед тога, услијед скученог простора под талијанском контролом, као и услијед присилног бацања падобрана с велике висине, дешавало се скоро редовно, као по неком правилу, да половина бачених падобрана доспије на нашу страну као

плијен. У њима смо налазили санитарског материјала, цигарета, чоколаде, какаа, говеђих бутина, муниције, па чак и цјепаница дрва. Према томе не би се могло рећи, да се команда дивизије “Ре” није великодушно односила према нама?! Било је и случајева, да понеки падобран доспије на “ничije земљиште”, између једног и другог положаја. Тада би се љубоморно пазило, да га се не дочепа противник, па у случају да једна страна покуша приближити му се, осула би се на њега жестока паљба с друге стране. У таквој ситуацији нестрпљиво се очекивало прво смрачење, а онда би се с обје стране кренуло највећом брзином према плијену, но ту су наши били бржи и смјелији.

У то вријеме, ми смо имали већ формиране и своје болнице, које су у већини случајева биле смјештене у школе по околним заштићенијим селима. Рачунајући да ће Талијани поштивати усвојено међународно ратно правило, те да ће поштедити бомбардирања објекте означене с црвеним крстом, ми смо на кровове наших привремених болница били поставили те ознаке. Но умјесто очекиваног поступка, ознаке црвеног крста постајале су за њихове пилоте оно, што је црвена марама за разјарена бика, па би сав свој терет сручили на тако означена мјеста. Међутим, ни ово сазнање није било за нас на одмет, јер смо им касније измамили доста бомби, које су бачене бесциљно.

На источној страни од Коренице, од Шупутове куће до нашег положаја на цести у поповој кући, удаљеност је износила око 600 метара. Да се мало поиграју с Талијанима, наши су борци пружили преко цесте двије паралелне жице. Од крпа напуњених сламом направили су двије лутке (људске сподобе), које су причврстили на жице и затим повремено превлачили с једне на другу страну цесте, што је пружало слику кретања људи. Чим би то примијетили Талијани, осули би тај правац дугачким рафалима. Ова игра потрајала је десетак дана, док се коначно нису досјетили варци. Да би се нашалили и пилотима, била је на овом истом мјесту постављена ознака слична оној у Кореници, велика црвена крпа с истим иницијалима. Сљедећег дана су то примијетили два надлазећа бомбардера и након дугог кружења изнад тога предјела, наједном су отворили митраљеску паљбу испуцавши на хиљаде метака.

Иако тек у зачетку оформљавања регуларних војних јединица с наше стране се предузимало све потребно да у сваком случају поступамо људски и хумано према немоћном непријатељу. У томе смислу одвијао се наш поступак и према болници, која нам је стајала, онако истурена према нашем положају, као кост у грлу. Међутим, Талијани су у свакој пруженој прилици злорабили ту нашу пажњу и толерантност. Тако би они осипали паљбу на наше борце из болничке зграде, иако с наше стране на њих тамо

није испаљен ни један метак, премда смо им могли задати доста јада, јер су се наши борци налазили у непосредној близини, размјештени по кућама у селу Врановачи. Свако стрпљење има и своје границе, па кад се увидјело да Талијани не кане престати с нечовјечним провокацијама, ријешено је да се заузме и болница, то је 21/22. фебруара 1942. и извршено. У болници је затечено поредболничког особља више рањеника. Доследно принципима човјечности, наше руководство је одредило, да сви рањеници остану на својим мјестима, а поред њих и цивилно особље болнице. Што се тиче војних лијечника, њима је такођер дозвољено, да свакодневно могу долазити у одређено вријеме из гарнизона и након обављене визите вратити се натраг. Ово кретање лијечника обављено је свакодневно у 9 сати на тај начин, што би се они појавили са знаком бијеле заставе и црвеног крста на њој код доласка и повратка. Све се то одвијало без икакве сметње с наше стране, а излијечени војници не би се заробљавали, него су и они пуштени у гарнизон.

С постепеним одласком њихових рањеника, смјештавани су и наши рањеници у исту болницу. Оправдано се рачунало да ће овакав хумани поступак с наше стране утицати и на држање Талијана у сличним случајевима. Но умјесто тога, неколико дана касније, приликом пренашања једног нашег рањеника из Врановаче у болницу, Талијани су запуцали на ту нашу скупину из оближње Станићеве куће, која је била истурени непријатељски пункт а удаљена од болнице свега стотињак метара. Даљњи обзири у таквој ситуацији постали су немогући, јер су Талијани у нашем племенитом поступку гледали неку нашу бојажљивост пред њиховом “силом”. То је и био разлог, да им се ускрати сваки даљњи приступ болници.

Заузимање утврђења у Станићевој кући и околини. Између болнице и Станићеве куће, био је ископан дубоки ров испод цесте, којим су се Талијани служили, потпуно скривени за вријеме саобраћаја између ова два објекта. Сада је тај ров био постао нека гранична подземна артерија, на чијим су крајевима бдиле страже. Споменуто кућу Талијани су претворили у јаку утврду, начичкану аутоматским оружјем и бацачима мина. Обзиром на њену истуреност према нашим положајима, као и малу удаљеност од болнице, представљала је велику напаст за наше борце. Због тога се постављало као неопходно, ријешити се по сваку цијену тог “осињег гнијезда”. На неки изравни јуриш није се могло ни помислити, с обзиром на близину касарни и брисани простор. Требало је дакле прибјећи једној смишљеној тихој акцији. За извршење тог задатка затражени су добровољци у најближој јединици, па су се сви присутни јавили. Одабрана је само седморица, физички и психички најотпорнијих јер задатак је заиста био ванредно тежак и скопчан с највећом смјелости. Наиме, према предвиђе-

ном плану, та седморица су морала да се тихо провуку у ноћно доба кроз ров, гдје их је на путу очекивала талијанска стража. Први од њих морао је познати талијански језик, да би тако код првог сусрета за тренутак код њих отклонио сумњу, а затим хитрим скоком уз помоћ осталих, ликвидирати их хладним оружјем. Даљњи план није разрађен, него је све препуштено сналажљивости бораца.

Седам дивова, седам љутих рисова, кренуло је на извршење повјереног им задатка. Први сусрет у рову одиграо се тачно према предвиђеном плану. На даљњем путу, на самом улазу у кућу, очекивала их је друга стража. Брза и тиха ликвидација на исти начин, а затим хитри изненадни упад у кућу. На огњишту, поред ватре, дремуцкала су четворица Талијана, који видећи непозната лица у талијанским униформама, нсу томе придавали неку нарочиту важност. Но прије него су доспјели да протрљају сањиве очи, заклопили су их за сва времена. У подруму куће налазило се двадесетак војника, опружених на даскама. Шкиљава лампица освјетљавала је просторије тек толико да се могло назирати људске прилике. Улаз у подрум водио је низ степенице, но постојала је и велика отворена рупа. Како је од брзине зависио успјех овог подвига, наши борци су се истовремено сручили у подрум кроз рупу и низ степенице. Тај изненадни штропот разбудио је Талијане, од њих су неки онако дремовни покушали да се лате оружја, али хитри ударци су им га избили из руку. Остали су, видјевши пред собом седам горостаса, покорно држали руке у вису, преклињући да им поштеде животе.

Ликвидацијом овог разбојничког гнијезда, Талијанима је још више скучен "животни простор". Талијани су изгубили 35 људи што мртвих, рањених и заробљених. Плијен је био права ризница оружја: преко 200 бомби, 6 пушкомитраљеза и 2 тешка митраљеза, 3 бацача мина, као и велике количине разноврсне муниције.

Ова акција по начину извођења, по одважности учесника у њој, утјерала је страх у кости опкољеном гарнизону у толикој мјери, да уопште нису покушавали вршити протунапад, иако им је овај веома важан чвор био у непосредној близини и постао трн у оку.

Ако би се давала оцјена храбрости, онда би несумњиво подвиг ове седморице јунака морао заузимати највидније мјесто на таквој ранглисти, а било би веома пожељно, да се овај догађај детаљно обради, што би свакако била дужност неког од учесника, уколико се још који налази у животу.

У току минулих борби, било је заробљено више од 300 војника и официра. Они су задржани у нашем логору у Крбавици, последије у Бунићу око два мјесеца. Напријед смо већ споменули, да је према њима био

поступак у духу људских начела у тада постојећим могућностима. Вјеровали смо, да ће као очевидци наше пожртвоване и праведне борбе, постати убудуће барем што више пасивни у вршењу злочина, па су на темељу те претпоставке и пуштени једног дана у гарнизон у Кореницу. Али, каквог ли горког разочарења! Приликом каснијег извлачења гарнизона из Коренице, баш те наказе су се показале најкрволочније у вршењу свог кољачког и паликућког заната. А како тек да означимо њихов поступак с тројицом наших рањеника затечених у болници приликом брзог продора у Кореницу, које се није доспјело правовремено евакуисати. Ти јадници су преклани у својим креветима, иако су због тешких рана били непокретни.

Команда 2. талијанске армије одлучила је да ће свој гарнизон у Кореници деблокирати, кад снијег окопни. За то су припремљене веома бројне снаге. Средином фебруара главнина тих снага 6000-7000 војника размјештена је око Госпића и у Гацкој долини. Располагали су с 40 топова, 12 тенкова и с више авиона. 15. марта фингирали су покушај пробоја преко Љубова. Вратили су се уз знатне губитке: 12 погинулих војника, већи број рањених, с два изгубљена митраљеза и неколико пушака. У тој борби рањен је Драган Ракић, командир 3. чете батаљона "Огњена Прице".

Најзад, 24. марта, талијанске снаге кренуле су у напад на Плочански кланац, да се преко Удбине пробију у Кореницу. Колона под командом генерала Занусија ушла је у Кореницу, последије подне 28. марта. Преноћивши у Кореници, пошто је спалила све државне зграде, напустила је Кореницу заједно с деблокираним гарнизонам око 13 х последије подне. Повлачећи се преко Удбине према Госпићу успут су спалили 20 српских села у кореничком и удбинском срезу (данас опћина Титова Кореница). Ова експедициона талијанска групација имала је мање губитке у људству, док су наши губици међу цивилним становништвом били велики. Према подацима 2. талијанске армије погинула су 372 устаника. А према подацима Штаба групе ПО за Лику погинуло је 15 партизана а рањено 28. Талијани су међу погинуле устанике убројили и све цивиле.

Радован Ковачевић

Уз четрдесетгодишњицу почетка "Хрватског пролећа"

"Жута минута", или задња бакља југословенства

- 1 Exlibris, Split – Zagreb, 1995
- 2 Освојила је Ђурђица Бједов

Активност Милоша Жанка 1967 - 1969, у Силишу, па и у целој Далмацији, и прва је шумачена као нерационално солирање политичког чистуња, индивидуално исцртање из колосека политичке доктрине. Ошрежњење је моло насупротни тек кад су његови есеји грубо злоупотребљени у комбинацији вишег ранга: за пријему Десете седнице хрватског Цека, посредно и за сврхавање српских либерала. Кад се показало да је то, заправо, важан предуслов за раслињавање пројекта Југославија, било је већ касно...

У уводу своје "Кратке повијести Сплита"¹, историчар Мирко Сарделић наводи да та књига садржи све важније биографске податке о другом по величини хрватском граду, а главни догађаји су током 1967-1970. били – по његовом суду – објављивање једне фотомонографије, златна медаља у пливању на Олимпијади у Мексику², папска одлука о обнављању сплитске митрополије. Дакако, и пожар у згради градског казалишта... Аутор се држао неких посебних критерија, пропустио је да региструје бар неки детаљ из тог драматичног времена, кад се Југославији већ озбиљно радило о глави!

У то доба сам био новинар – дописник *Политике* за подручје Далмације, стационаран у Сплиту. Хроничарски кроки тог времена би могао да почне на сплитској Риви, у маленом уреду, где шјор Иво Видовић, шездесетго-

дишњак са Шолте и један од пионира јадранског туризма, панично листа новине: Шта још треба да се догоди па да се понови 1941? Надао се да ће старе дане дочекати у заветрини југословенства као модерне идеје по мери практичног реализма и националне потребе, али му не дају! Ајме ако пукне пушка – за дуже време неће бити туризма, и зато пита: зашто да се неке туђе лудости, као варијанте социјалног дарвинизма, опет остварују преко његових леђа?

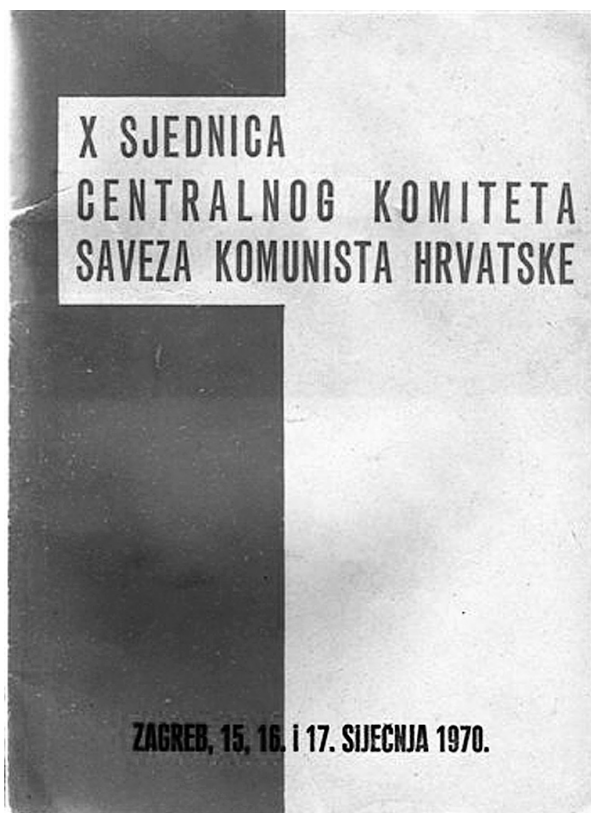
Требало би имати много памети, па прозрети Титове мотиве за одустајање од југо – идеологије. Нешто боље информисани људи су се питали: да ли се то, после пада Ранковића, припрема активирање доктрина Коминтерне, по којој би Југославију као версајску творевину требало разбити? Већ се шушка како су у Загребу 1941. комунистички прваци Бакарић и Андрија Хебранг у два наврата³ водили разговоре са усташким министрима о легализовању Компартије НДХ. Је ли то могуће? – гласи забринуто питање колега из редакције. Не знам, сем да се фебрилне перцепције будућности осећају јасно у Далмацији; а како је у Београду? Нарочито се то осећа после половине марта 1967, и ненадног објављивања *Декларације о називу и положењу хрватског језика* – као да безглаво улазимо у време *невера*...⁴

Реч је о нервозно сроченом, а стилски неуједначеном тексту – по томе не би ушао у антологије. Ипак, одмах је био доживљен као разорни хитац против Југославије, посебно против “доминантног утјецаја административног средишта наше државне заједнице”! Оптужба је тешка – хрватски говор и писмо се наводно сузбијају свуда – у војсци, Танјугу, савезним гласилима, железници..., што значи да се и Хрватска, и поред неотуђивог права на језик у заједничкој држави, потискује са сцене “са свим атрибутима националног постојања”!⁵ Је ли то параноја, или можда “ситнобуржоаски језички национализам”?⁶

Бесне речи, почиње бука...

Ускоро је постало јасно да је тај, наоко језички спор, само лапидаран сажетак фрустрација, динамички повод да се с једног нивоа – необичног у једнопартијској држави – подстакне дуго запретена жудња Хрвата за остваривањем националног суверенитета! Опет интелигенција, као и иначе у тренуцима кад се процени да је нација зрела за акцију, звони на узбуну, упозорава на опасност због наводно угрожене егзистенције! Не тражећи мандат ни од кога, она узима право на то као чувар и заштитник најдрагоценијег блага, народног идентитета – језика и културног наслеђа, наводно јединог смисла националне историје... Хрватски интелектуалац неретко наступа “као верник национализма; још чешће као његов свећеник”⁷! Папир је потписала Матица хрватске, са републичким

- 3 17. и 21. априла 1941.
- 4 *Невера* (у Боки невијера), израз у Далмацији за олују
- 5 Текст Декларације објављен је први пут у *Телеграму*, 17. марта 1967.
- 6 Ерик Хобсбаум, *Нације и национализам од 1780 – њроірам, миш, сшвар-носш*, Београд 1990,187
- 7 Boris Buden, *Kaptolski kolodvor*, Beograd 2002, 70
- 8 Иначе, Хрвати су кроз векове, водећи борбу за своја права, постали “истински експерти у тој области”; уз то, одаје им се и признање да су то чинили “завидљујућом упорношћу” (Василије Ђ. Крестић, *Геноцидом до велике Хрватске*, Јагодина 2002, 24
- 9 Текст Декларације је први пут објављен у загревачком *Telegramu* 17. марта 1967.
- 10 Групе усташких герилаца у Далмацији после 1945.

Друштвом књижевника и шеснаест националних институција које се баве језиком, закључно са Старославенским институтом и Друштвом преводаца. Чинило се при том да у овом случају хрватски националисти нису баш били маштовити, јер су као и столеће раније, својим обновљеним програмом, ритуалним фразама циљали на Србе – посебно на оне у Хрватској, с врло танком рачуницом да су им се као реметилачки фактор, у старчевићанском смислу, опет згодно наместили...⁸

Само три дана после Декларације, којом се први пут јавно од краја Другог светског рата неко у земљи позвао на принцип суверенитета и “свих атрибута националног постојања”, реаговао је др Милош Жанко: с осећајем да треба барем регистровати ту мутну антијугословенску сеизмику! Објавио је, у загребачком *Вјеснику*, текст “О различитим појављивањима и међунационалних односа”. Није се тада ни наслућивало да ће две године касније писац тог ангажованог есеја, после млаких аплауза и потрошње времена, остати сам на пустопољани

подмукле политичке борбе...

Како је Жанко ушао у тај тамни вилајет? О томе је аутор ових редова причао с њим много касније, почетком деведесетих, у његовом ново-београдском стану с погледом на Дунав и на једну сликарску драгоценост... Присећао се како је током телевизијског дневника, једне мартовске вечери 1967, чуо вест из Загреба: Декларација!⁹ Повод за тај акт је вешто одабран – у Хрватској, која је таман почела да осмишљава стратегију националне еманципације, питање језика је међу онима од пресудног значаја! Декларацијска аргументација је зато морала бити агресивна, подразумевајући спремност на конфронтацију с другима. С ким, ако не с оним републикама које су се највише идентификовале са Југославијом! Ето предфиналне рунде хрватско-српских спорења...

Жанко: “Указивао сам да је ту, у ствари, ријеч о злоупотреби природне бриге за властити језик – опет ретроградне снаге дјелују из помрчине! Некад су то били шкрипари и крижари,¹⁰ сада су за катедрама – нападају из институција, и то веома важних! Био је то атак на Југославију...

“Обитељ је на окупу, гледамо се нијемо. Згрожено, прва реагира моја супруга Вања: ‘Упропастише ову државу!’ Она је изданак старе патрицијске фамилије из Задра, умјетник и убијеђена Југославенка, а говори из душе:¹¹

‘Тко ће на ово реагирати, ако не ти?’

“Муњевито размишљам: ако је добро бити без порока, није увијек добро остати без искушења – па ево ми још једног! Питања која се покрећу с *Декларацијом*, веома добро познајем, бавио сам се њима неколико година... Истовремено, свјестан сам ужасног ризика: што ако излетим а покаже се да ново политичко руководство у Хрватској, на челу са Савком Дабчевић Кучар и Миком Трипалом, имају можда реалних разлога за неки други угао гледања, па се мој глас може протумачити као волунтаризам? Ипак, превладала је субјективна комунистичка потреба за акцијом... Јесам ли се бојао да ће мој поступак бити схваћен као бољшевички радикализам? Да ће ме оптужити за умишљену оптерећеност властитом, можда историјском(!) улогом... Не, мирна ми је савјест...

“Особно се нисам бојао, усталом, такав живот сам одабрао одавно. Али, мисао на могуће патње обитељи изазива у мени језу – могу ли се упустити у ризик, који ће можда бити велик и с несагледивим посљедицама, без њихове сугласности и подршке? Окупљамо се, мајка и ја објашњавамо што би требало учинити. Лакнуло ми је кад сам увидио да смо сви увјерени у исправност и цјелисходност мог корака: ‘Уз тебе смо’ – рекли су.

“Одмах сам се повукао и те ноћи, на четрдесетак типканих страна, срочио своје прво реагирање, и сутрадан послао у Загреб. Главни уредник *Вјесника* Божо Новак убрзо ми је јавио да је ‘текст на читању’, што значи да треба сачекати на миг неког супервизора, можда Бакарића особно. Знао сам за тај ред – и сам сам предуго у том колу... Убрзо сам у Палати федерације, на холу, сусрео Мику Шпиљака, потпредсједника савезне владе. Знао сам га као преливоду, нисмо били у срдачним односима, али сам застао да саслушам његове дојмове: како је *Декларација* већ изазвала бурне реакције у савезним органима! Препричавао је реагирање Коче Поповића: ‘Значи ли, према духу тог папира, да Србија треба да протера ћирилицу само да би се удовољило захтевима за ‘равноправност’ латинице?!’ Тих дана одржавала се сједница Це-ка Југославије – Трипало¹² и Савка¹³ осјетили су извјесну потребу да се бране, иако је Тито ћутао. Углавном на примједбе у кулоарима, објашњавали су да је хрватско руководство некомпромитирано – држи ситуацију под контролом: врло брзо ће реагирати на *Декларацију* као на дрску, али не баш превећ важну националистичку провокацију ...”

11 Вања Жанко је прва у Загребу, педесетих гдина, покренула женски лист *Наша мода*

12 Мико Трипало (1926-1995), у то време члан Извршног бироа ЦК СКЈ

13 Савка Дабчевић Кучар (1923 -), од 1969. предсједница ЦК СКХ

- 14 Милош Жанко рођен 1915. у Сплиту, где је завршио гимназију. После студија права одбранио је у Загребу докторску дисертацију. Члан КПЈ од 1941, био је већник ЗАВНОХ-а и АВНОЈ-а, од 1943. уређивао је “Слободну Далмацију”...

Жанко наводи како су се Мика и Савка, на питање Цвијетина Мијатовића о каквој акцији је реч, досетили спасоносног решења: “Почели су спремно објашњавати да су на најбољи могући начин подузели иницијативу – да ће одмах бити објављен убојит одговор. Коча: Чији је текст? Не трепнувши, Савка је одговорила:

“Жанко је аутор!”

Он је тај свој текст – како је нагласио, писао с пуно обзира – пре свега као грађанин, али и “као Хрват и југославенски комунист”. Сматрао је да постоји прави начин за отварање проблема националних права, што није академско, кабинетско питање, већ важно поље рада Савеза комуниста! Подсећа да је у Европи тада настало време оживљавања нацизма – убистава наших људи по Западној Немачкој, атентата на југословенске амбасаде у САД и Канади, а откривене су биле и припреме за атентат на Тита у Бечу... Жанко се скрупулозно клонио свега што би макар наликовало на полицијски цинизам, а камоли на улогу некаквог месије – тако што у титоизму не би прошло без катастрофалног исхода! Указивао је на ксенофобичност аутора *Декларације*, што је само знак културне слабости. Он искрено верује у познати концепт хрватских комуниста: “У борби против великокрпског угњетавања савезнике нисмо тражили ни међу франковцима, ни међу хрватским клерофашистима, ни међу великохрватском буржоаском Мачековом кликом”. Као политичар незанемарљивог ранга, и као интелектуалац, каже да се просто осетио позваним да просуди појаву националистичког негативитета. Макар и формално, *Декларација* је као документ упућена Сабору Хрватске, али и Савезној скупштини, у којој је он био потпредседник...

(У ствари, показале се да је Жанко био апатрид – чак и кад се мучио у једноличној догматичности, припадао је, без обзира на лепоту завичаја, неком неостваривом друштву будућности!)

Многи су се по Далмацији запитали: ко је тај Жанко? Више су му знали брата, познатог енолога... “Фетиви” Сплићани – слој градског становништва који је себи, (без устезања и без обзира на стварни друштвени положај), приписивао позицију извесне посебности, чак и “плавокрвности”, једва да су се могли пробити кроз непоуздане пределе сећања: да ли је, ипак, реч о њиховом равноправном грађанину?¹⁴ “Сви Жанкићи су *влаји* – ено у Сињу Жанкове главице; није у Сплиту, ни на Мосору, него ванка у Влашкој...” Просечног Сплићанина није импресионирано какво место заузима Милош Жанко у номенклатури далеког Загреба, и још даљег Београда – све док не заседне у почасној ложи на Хајдуковом стадиону није бог зна шта... Па ни

15 *афан*, у Далмацији израз за несвестицу, узнемиреност

дошур, као голема академска титула, није за сплитски пук био повод за падање у *афан*¹⁵...Зато је Жанково опсежно реаговање на *Декларацију* доживљавано, барем у почетку и у неким одјецима, као заморно доцирање – још једно из пера “*онизи јори*”... Егалитаристичка философија о једнаким шансама за све, заправо о равнању у сиромаштву, попуштала је и овде, са свим последицама; ипак су памћене године пропале “невиности” пошто је у Сплиту једини моторизовани срећник постао Бернард Вукас, голгетер Хајдука – возио је ‘веспе’, мада му се могло опростити и нешто више од тога... У време кад Жанко почиње свој рат, ривом су већ прашили први половни гастарбајтерски “мерцедеси” – стидљива најава повратка незадрживе капитализације. Девизе се већ прихватају као афродизијак посусталог либида државних финансија! Највиши сплитски руководиоци становали су у “црвеном кутићу” – подмарјанском делу града који подразумева ексклузивност. Али, потихо се причало о неком директору у Задру, како је државним парама купио у Лондону пар теретњака, вешто их присвојио, па лагодно – на тржишту бродског простора – отима хлеб предузећу које му је поверено...Ето проблема, а не Жанково замајавање око језика – кога је то брига?

С таквим односима, у прилично мучаливој, инертној атмосфери, сплитска интелектуална (па и политичка) већина, тргла се тек кад је, четири дана после Жанка, у новинама реаговао Анте Јеласка, кога су сви знали (“наш Тончи”), иначе режисер сплитског Народног казалишта. Тај високи педесетгодишњак под боемском беретком, са шпанским брчићима на аскетском лицу, довикнуо је као са сцене потписницима *Декларације* – уваженим академицима, књижевницима професорима и осталим фарисејима: нека оставе народ на миру са “својим лингвистичким педантеријама и историјским заслугама”:

“Рјешавајте то у својим кабинетима и стручним публикацијама, никако у дневним новинама...Што се тиче историје, односно повијести, за мене је најпоучнија она кад смо узајамно копали јаме и пунили их лешевима, кад смо једни другима вадили очи и пресијецали гркљане. И тад смо тако ‘доказивали’ своје лингвистичке и националне аргументе...” Поентирао је с протестом што му се као грађанину намећу атавистичка национална разрачунавања уз помоћ застрашујућих динарских демона анималне природе са стихијом опаких нагона:

“И не нађашавајте ми ујорно да сам Хрваџ, јер ја то знам, и не осјећам се због те чињенице ништа пријатније него да сам Македонац, Србин, Словенац или Црногорац!”

16 Он је, врло брзо, “ре-видирао” тај свој став и постао један од актера “маспока”, због чега је 1970. осуђен на годину дана затвора. Политички се поново активирао почетком деведесетих као један од најближих сарадника Фрање Туђмана. Као бивши председник Председништва СФРЈ потписао мемоарску књигу “*Kako sam razbio Jugoslaviju*”...

Одјекнуло је! Један усамљен, али снажан глас разума.

Уследиле су у новинама прилично рутинске, акцијашке осуде *Декларације*. Лако је било предвидети да ће је брзо заташкати... На њу појединци и непозвани бацају анатему! Једно од многих писама из Шибеника, за локалне новине, гласи: “Ми нисмо толико “учени” као потписници *Декларације*, али смо довољно разумни да схватимо коме она служи и камо води”... У поплави метанисања пред олтаром СКХ, нашао се одмах и један прилично млад човек, председник општине у славонској варошици Ораховица. Као што се и очекивало од људи који су почели да граде политичку каријеру, и овај је – наводно – одмах схватио да је *Декларација* “политичка диверзија”, јер је уперена против социјалистичког развоја Хрватске. И да су све те декларацијске речи само “гнезда (!) неприхватљиве идеологије”, јер удара перверзно на оно што је најсветије – на тековине НОБ, на братство и јединство за које су пале “милијунске жртве”. У потпису: Стјепан Месић.¹⁶

Било је, међутим, и реаговања друге врсте. У Кистању, већем српском селу у Буковици (на пола пута између Книна и мора), Симо Дубајић је као ексцентрични првоборац и партизански мајор, каснији питомац италијанског филмског студија Чинечита, и без сценарија окупио горштаке да би скинули нешто путоказа с латиничним натписима, а истакао ћириличне, уз крајње реалистично објашњење – “И ја се борим за језичку равноправност”! Локални српски главари, од којих су неки вукли корење од сердарског вакта, и били прилично зањихани југословенством (касније ће се то опредељење назвати, као у Добрице Ћосића, корумпираним титоизмом), љутито су реаговали због тога – врло споро препознавање најаве судбинског изазова... Одмах иза брда загунђала је Лика, али у *militargrenz* маниру: још увек је то тврђава Титових генерала и адмирала, од којих – додуше, родни крај нема вајде...

У ређим продубљеним реакцијама – тек индивидуалци се усуђују да у Београду поставе питања хрватског језика и писма, и то она која се по “државотворној” технологији намећу Србима у Хрватској као правило понашања. Нигде нема ћирилице, још само у црквама, без обзира на гарантована национална права... Није ли Бакарић, још 1945. у Шибенику, јавно признао да су главни терет НОБ у Хрватској “понијели на својим леђима Срби”, пре свега као “носиоци братства и јединства – тековине која представља основу наше боље и сретније будућности”! Гашење сећања на те речи наговештавало је само део проблема који су *Декларацијом* лукаво прећутани, суштински фалсификовани... Мало касније, чула се такође и мангупска, (у ствари демократска!) примедба: Како то да се сарајевско *Ослобођење* штампа латиницом, а Србима у БиХ то као да уопште не смета,

или је можда реч о политичкој заблуди! И *Вјесник* се, као “орган ССРНХ (по томе и гласило Срба у Хрватској, чак с ореолом службености!), штампа само латиницом. То је било могуће само у ауторитарној скаламерији СФРЈ!”¹⁷

Показало се да је било довољно да партијски естаблишмент покаже зубе и – ускоро су неке хрватске културне институције скоро рефлексно реаговале на опасност одусијања – брже-боље су повукле свој декларацијски потпис! На пример, на састанку у сплитском огранку Друштва хрватских преводилаца, новинари су се смејали хорском правдању вајних потписника – они нису ни знали чему тај чудни папир служи, а крив је – зна се – председник управног одбора др Људевит Јонке! И он је ћутке поднео оставку... У Задру је наступио прави циркус: *Декларацију* су наводно – по тумачењима у Загребу – на Филозофском факултету потписале две катедре – једна за старију, друга за новију хрватску књижевност, али Задрани су тај навод барем формално демантовали: постојала је само једна катедра, и то за (иначе љуто оспоравану) југословенску књижевност! Али од њих нико није ни затражио пристанак за потпис, други су то учинили у њихово име; дакле – реч је о подвали... Тек касније се сазнало да се Крлежа прилично бедно правдао пред Титом: да је као једини лични потписник у тренутку слабости подлегао обичном опортунизму – иако је сматрао да тај текст није добар, чак и да је рогобатан и безобразан, ипак се ко зна зашто солидарисао... Зато је у Београду замолио српски партијски врх да се “ствар не драматизира”. Ускоро се повукао из хрватског Це-ка и јавне политичке делатности – као да је сам себе казнио на једну врсту ћутања, до смрти!¹⁸

Двадесетак дана касније, фингирајући стаменост и одлучност, *Декларацију* је осудио и хрватски Це-ка, и то као “ексцес” и “стран начин рјешавања постојећих отворених питања”. Као да је то олако одмерено преко камиша, с недовољно памети и смелости... По Сплиту се препричавало да је стари рапсод Драго Иванишевић, у неком окршају с потписницима за које се већ уврежио назив “матичари”, узвикнуо: “Руке к себи од Југославије!”¹⁹ У Друштву књижевника Хрватске млађи су га немилосрдно исмејали као мимозоидног лиричара који се и своје сенке плаши... Свој страх он као да је описао стихом “Превихе нас на броду” – кад посада, колективитет или можда нација, одлучује да одбаци сувишног да би се достигао циљ. Округла визија му се наметнула:

“Поново ће олуја свјетлости иошчулићи!”²⁰

Бележим и нека питања књижевнику Живку Јеличићу у његовој кући у Варошу. (Свакога одушеви његова збирка античких амфора, и уопште грнчарије, које је само култивисани ронилац могао да отргне од морских

- 17 Тек десетак година касније на проблеме језика и писма Срба у Хрватској упозорио је јавно Маринко Груић, директор *Вјесника* и члан хрватског Це-ка, али је његово размишљање о том делу националне равноправности брзо забашурено.
- 18 Славољуб Ђукић, *Слом српских либерала*, Београд 1990, 35
- 19 Тај детаљ помиње и Слободан Новак у својим “*Digresijama*”, Загреб 2000, 186
- 20 Драго Иванишевић у песни *Previše nas*

21 Новак, н.д., 266

дубина.) “Да ли је истинита прича о захукталим постдекларацијским чисткама у Загребу”?

Одговара неразговорно: “Можда се и претерује...У Сплиту тога нема.”

Незгодно је Живку да се изјашњава – о њему као старом комунисти влада уверење да има добру позицију код савезних руководстава – ето, члан је жирија за награду АВНОЈ-а, што не може бити свак, још се по школама рецитије његова “Пјесма о повратку борца”:

“Гдје су друзи, гдје су стали?”

Али, као академик, он ипак зна да на састанцима с писцима у Загребу, због “разговора” о *Декларацији*, нема много милости! Већ се препричавало како је било и “дрхтања и кајања” не би ли се прошло с блажом казном.²¹ Јеличић неће о детаљима, али прво разложно, потом и прилично јеретички размишља: Друга Југославија је плод пројекта југословенских комуниста, и тај политички и социјални програм радничке класе с прилично изједначеним изгледима за све, усвојен је кроз револуцију. Истина је да рационално мишљење не утиче увек на токове историје, али је дужност чланова Партије да бране своје дело (“Госпе ти!”)! Треба коначно да се успостави ваљан систем вредности, а не да се, мимо поузданих критерија, троше огромни *шолди* на монстр-филмове о Неретви и Матији Губецу...

Тешко му је рећи оно што и сам зна, да је свака утопија дочекивана с много наде, а испраћана са још више подсмеха. Шта ако ова социјалистичка заједница више не личи на револуционарну представу о себи? И шта ако се класна браћа не сложе, ето – ни око језика?

Живко: “Надам се да нам месеци неће више никад бити у распону од примера до термидора...”

Кад се очекивало, а ваљда и планирало смиривање, “антидекларацијска” ватра се због нечег нагло разбуктала – избио је прави пожар у Главном одбору ССРНХ! Не случајно, опет су у игри Далматинци – најжустрији је Драго Гиздић, првоборац и солински цементаш, посебно писац неколико књига из историје НОБ – дакле модел ортодоксног комунисте бољшевичког обрасца, који као и Жанко искрено чека свитање свеопште црвене зоре. Он не говори ништа ново – на сцени је груба политичка диверзија асоцијације књижевника, (иначе, по њему, загребачких докоњака): њихова шовинистичка работа прикрива се тобожњом борбом за равноправност језика! Он наглашава да лингвистички аспект *Декларације* нимало не занима радног човека и грађанина (“Не вјерујем да су побуде стручњака биле пресудне за овакав акт!”), него случај првенствено доживљава као смишљени ударац политичке реакције! Његов иступ би био немилосно заборављен да се, одмах затим, није јавио први јачи глас у одбрану потписника *Декларације*.

Реч је о Јосипу Шентији, родом из околине Сиња и једном од ређих новинара који је продро у политичко сазвежђе Хрватске; он покушава да убеди скуп о нужности амнестије – да се нађу “олакотне околности за Матицу хрватске”, али и низ хиперактивних културних институција, јер, побогу, оне нису ишле свесно с тим актом да “заварају цијелу нашу јавност”! Можда су то учиниле “у једној ноншалантности, и у помањкању потпуније културне и политичке одговорности...” Али, зато је уверен у правоваљаност основних мотива аутора акта! Ипак, ко ће Хрватској добро желети ако не они?

Био је то очит маневар да се ублаже, али и узврате ударци. Шентија ће бити упамћен као први у Хрватској који је, за рачун тек оформљене национално агресивније политике партијског врха, покушао отвореније да дефинише оно што су други у себи мислили: не сме се једна Матица стављати на стуб срама! “Прави кривац је Милош Жанко...” – изговара зато Шентија. Како, зашто? – чују се гласови у конференцијској дворани. Одговор: Зато што сваки члан ЦК има секторску одговорност за проблеме који искрсавају! Жанко је својевремено радио на креирању просветне политике, и да је учинио оно што треба, не би ни било језичких проблема, не би ни дошло до *Декларације!*

Гиздић му не остаје дужан, укрштају се повишени тонови, претње... Опортунистичка већина довикује: Далматинци, договорите се! Ипак, Шентија је прерано закликтао – његов став ће, не само због прилично бедне аргументације, остати неко време на форумском леду, али га треба меморисати због целине приче.

Зато националистичке провокације успевају тамо где је циљано: у најгори час је на ту клизавицу излетела група од 42 писца из Београда, окупљених око Издавачког предузећа *Просвета*: – они се оглашавају са својим *Предлогом за размишљање*. Је ли то израз демократске озлојеђености, или показивање мишића? Истичу: Пошто је “ужа Србија” већ стављена под трагикомични протекторат Косова и Војводине, зар није требало очекивати, код национално осетљивих српских интелектуалаца да се закономерно појави бранитељски порив? Као да им је *Декларација* постала драгоцен повод, нешто као хватање за реч – доиста, имају права Хрвати: зашто сви језици југословенских народа, и сва писма, не би били подвргнути истом режиму равноправности! Нека сви Хрвати у Србији, али и сви Срби у Хрватској, добију иста права – нека се школују по својим националним програмима, нека добију културна друштва, завичајне музеје, издавачка и новинска предузећа... Свак' у своје село!

22 Вицко Крстуловић, првоборац, у то време члан Савета федерације

23 Јован Кесар, Буро Билбија и Ненад Стефановић, *Генеза маслока у Хрватској*, Београд 1990, 118

Разговарам са Вицком Крстуловићем: шта ту има лоше?²² Он дуго ћути, промишљајући одговор. Онда брзо говори, тешко му је хватати мисао, па га се мора препричати:

На први поглед, каже, догађа се нешто несхватљиво – као да српски интелектуалци, импулсивно и у некритичком заносу, на неки ироничан начин подржавају хрватске шовинисте, али то је очекивано. У ствари, има много мрзовоље на обе стране, људима је одавно послата порука да се конфликти више не решавају ни револуционарним методом ни на уставноправном пољу. Него се овако поново, по ко зна који пут, призива акција националистичке идеологије, што је нова прилика за бирократију да живе, размаше се...

Зар устав није, у суштини, привидно мутиран партијски програм?

Вицко, који је у кругу најближих пријатеља поодавно означавао Тита као “фараона са пудлицама”, опет остаје замишљен. Тешко му је да каже како се Броз све више управља по “бечкој школи” владања – антагонизира Загреб и Београд, Београд и Приштину, а он се онда сам на крају појави ради арбитраже – спасилац! Коначно проговара:

“Не знамо ваљану технологију управљања државом. Клецање и посртање... Бојим се бити ће горе јер су револуционари почели да губе дах још педесетих, кад смо у партију почели да примамо домобране, па чак и усташе!. А кому дати власт? Зар “матичарима”... Ишчекивали су криви потез из Београда, и прихватили га с олакшањем као жедник воду у пустињи – коначно им је омогућено да с њима поставе знак једнакости, па и да изборе предност: ето, били смо у праву... Иако је бјелодано да побуде и одговорности нису ни близу исте...”

Истовремено, на полузатвореним скуповима у Сплиту, али и јавно на фудбалским трибинама, пева се Јелачићу – “Устани бане, Хрватска те зове”, затим “Здраво дјево, краљице Хрвата”... Жанко је забринуто размишљао над видљивим појавама с дубљим коренима: ко потпирује шовинизам у Хрватској? Нико, па ни он сам није могао да не примети појављивање, а затим и све разорнији утицај новине с патетичним заглављем “*Хрватски књижевни лист*” (ХКЛ). Забележио је: од почетка 1968. он “дјелује изразито шовинистички”¹²³ Зато Жанко стрпљиво анализира сваки број, упоређује информације, врши синтетичке процене. “Том листићу је за кратко вријеме тираж нарастао 25.000 примјерака, широко га растурају свуда, а нитко не реагира... Ми смо као комунисти и чланови ССРНХ дужни да га до краја политички раскринкамо!” – пише он главном и одговорном уреднику *Вјесника* Јосипу Врховцу.

Међутим, на то Жанково писмо, и предлог о објављивању једног критичког текста, Врховец не реагује!

Понуду је зато прихватила *Борба*, и од 14. до 20. фебруара 1969, почиње да излази серија текстова под заједничким насловом “*О лисћу који није ни хрватски ни књижевни*”.

Одјек огроман! Жанка величају: прави си! Тако поступа комунист! Али, ипак, језа почиње да га хвата:

Жанко: “Могло се тада у Сплиту чути наоко добронамјерно “приботу-навање” мојих познаника, па и другова: ‘Зашто си у форумским расправама, свуда и на сваком мисту, против сваког национализма? Истураш се превише. Мораш ли увик на ту тему с тежим политичким калибрима...’ Питали су ме и ово: ‘Зашто баш ти да будеш најпапетнији? Шта не пустиш да и други циљају у исту мету, ако је баш толико примамљива? Индивидуалац, функционер, а окомио се на ХКЛ, танку, каткад и опскурну новину²⁴ – чему такви ризици кад партијска машинерија може увик да је згњечи као *ташираиана*...²⁵”

Завиривање у Жанкове контрааргументе “о хрватској културној баштини и свијетлим традицијама”, “о војној баштини, ратној слави и витештву”, “о хрватском националном бићу и хрватској националној свијести”, не прија такав набој – привлачи муње и громове! Многи верују, као и он, да хрватско национално биће није баш нимало угрожено истовременим постојањем југословенског патриотизма “као интернационалистичке, опћечовјечанске свијести о припадности социјалистичкој заједници радних људи и народа Југославије”. Уврн је да треба рећи да Хрвате управо угрожавају шовинисти, сад и ХКЛ који пише о југословенству “само као о опасности и нечем туђем”!²⁶

Комитет СК у Сплиту је уздржан на његова реаговања – висока политика се збива иза Козјака – у Загребу и Београду! Домаћи националисти су још под контролом... Али, комунисти по месним организацијама често подржавају Жанка – ипак је Сплит “црвени град”, а с Марјана са свих страна видљив натпис упозорава на “револуционарни дух” овог града! Међу комунистима је доста Срба – према статистичким подацима који се тешко могу проверити – око пет одсто, али са Југословенима има их доста...²⁷. Мање је домаћих православаца, више досељеника – то су махом војна лица или пензионери, међу којима почасно место припада сплитском пароху Воји Шешуму, коме је борачка организација, као партизану, доделила стан. Незаобилазна је, за сагледавање атмосфере, и група мешовитих бракова, који доживљавају препознатљиву еволуцију. Ипак, осим симболичних напора цркве, која има више угледа него утицаја, нико у тој аморфној категорији не види потребу утврђивања националног статуса, нити јој –

24 Покренуло га је, у пролеће 1968, Друштво књижевника ТИН

25 *ташираиан*, у Далмацији израз за бубашвабу

26 *Генеза масџока*..., 129

27 У структури становништва Сплита, према попису из 1971, било је 4,4 посто Срба, а Југословена око 10 одсто

28 У смислу високог
представника

осим кроз повремену анационалну солидарност партијске организације – ублажава неизвесност. И тако ће остати до разбијања југословенског брода, истеком века... Дотле се из прилично снажног дела грађанског Сплита – а то нису само неке “барбе” с прилично закржљалим хаесесовским опредељењем, и поборници западних демократија – који пут признавало да се у ХКЛ примећује и начин изражавања сличан...клерофашизму! Али, додају, комунисти су криви – тај инцидентни лист успева само зато што сурогат “идејне борбе”, у таквим случајевима, углавном не помаже – колико ни топови на врапце; него “еуропска мјерила слободе мишљења и одговорности за јавну ријеч”, укључив и кривично гоњење ако се прекардаши. Треба пазити шта говори Европа... Тако се Здравко Биримиша, стари адвокат, један од цењенијих, плаши да Жанкова политичка пустоловина не заврши као његова, субјективна “жута минута” ирационалне политичке праксе! Адвокат није у групи главних актера ове теме, али је подобан за мозаичко решавање укрштенице:

“Што ће Жанку, старом партијском кадру који се баш и не сналази у контроверзама хрватске повијести, а ни у књижевности, аперкати по псићу лајавићу, макар и кад се надмено назива ХКЛ? То је или за прешутит, као на многе факинске *берекинаде*, или за полицију...” Сумњичаво врти главом: “Или Милош није знао одабрати гдје ће циљати, или је каријерно нишанио превисоко; али не видим могућност да добаци! Знадем Жанка из рата, кад му је било дато да оснује *Слободну Далмацију* – био је зелот задане комунистичке идеологије; и зато барем он као доктор права познаје партијски систем конгреса и пленума – тешко ће му ван тога зрно проклијати, а камоли окласати... Он није од оних предводника, нима форце за то, а увик га могу из Загреба поклопити и оборити, рецимо, овим питањем: изабран си за хрватску преженцу²⁸ у Београду – амо ћа, буди то и баста!? Други је пар рукава што се не сми ни упитаг у савезном парламенту колико пара иде из циле земје, рецимо за трусно Скопље. Нити, у што се војни буџет троши...”

И мимо Жанка, вукла се та прича о претњи национализма, као гладна година, месецима. Као да је неко, вешто а врло лукаво, омогућавао да се љигава атмосфера шовинистичког спорења с догматским комунизмом, отвори и затрује што више. На једној страни био је дрски (а упорни!) књижевни сиротановић на лошем рото папиру, а стално под претњом нокаута из разних комитета, организација “радног народа” и сл., што су без јасних знакова искренности, регистровали медији... На другој страни, у тренутку замора, као да је неком постало добродошло да се прича одржава, али при том обесхрабрујуће своди на изолован, скоро лични сукоб једног

надменог политичара који је отишао у Београд и одродио се, и те редакције у којој заправо и није било значајнијих имена хрватске културе! Драз другоразредног гладијаторског сукоба је, као у арени, била у науко доконом сеирењу са галерија – интелектуални и партијски публикум, свако на својој колосеумској трибини, још није био спреман да покаже палцем: живот или смрт...

Конечно, ХКЛ је пред пролеће 1969, не бринући много за свој део ниског нивоа комуникације, одлучио да обнародује (поодавно срочен) одговор редакције Жанку.²⁹ Колективна лукавост – појадала се, уз провидно фолирање, да јој је све време био угрожен један од темељних демократских института – право на “конструктивни дијалог”. А онда је читала лекцију прилично усамљеном идеолошком противнику – да његов поступак “негира темељ и принцип самоуправљачког друштва”! Жанко је прокажен као човек који злоупотребљава идеје најзначајнијих великана, па и Крлежине мисли, а све ради “дифамације” Хрватске; а уз то он – наводно – припросто схвата и Зринске, и Франкопане, и бана Јелачића! Жанков критички метод – кажу они – своди се на непринципијелно цитирање а онда на брзу егзекуцију – “хладним фијуком пера”! Оптужују га да све што је написао о ХКЛ врви од подметања! Банализују што су код Загреба претучени неки момци, регрути, хладно коментаришући: Ако неког војника млате зато што није Хрват, за то није крив ХКЛ, него полиција! Лист доказује свој смисао за исмејавање под маском доброћудности, објављујући песму Тина Ујевића песму о Србији, као и стихове Змаја Јове о Хрватима...Пошто му је тако узвраћено немилосрдном дисквалификацијом, Жанко као да је упао у изолацију – дрски ХКЛ га ставља на стуб срама као догматског политичара који чврсторукашки и орјунашки “сије страх и панику”: Он се “боји сабласти усташке, а ми се (напротив) бојимо сабласти Шестојануарске диктатуре...” Конечно, ХКЛ погађа (и одушевљено подржава!) фришко напирлитану синтагму хрватског партијског руководства: “Ми се бојимо унитаризма, етатизма и бирократског самовлашћа”! Тако се изненада сврстао уз бок свог природног непријатеља – уз Це-ка-Ха!

Многи су се са стране запитали: каква је то коалиција?

Почињали су први сунчанији дани (“полу веље³⁰ ресте зеље”), кад се сазнало у Сплиту, у круговима најпосвећенијих, да је Тито позвао Жанка на разговор.³¹ У четири ока, без трећег лица као сведока – то је у држави политичког монизма, државне својине и превласти ортооксије у идеологији, могло бити нешто више од обичног реферисања. Један наспрам другог су Броз – као владар из основне политичке типологије која се у аутархичном друштву Балкана врло споро мења, а пред њим партијско-државни функци-

29 Објављен 1. марта 1969.

30 *веља* – вељача

31 Разговор је вођен 21. фебруара 1969.

онер који не брине за будућност – као да је запео да уђе у историју! Нема ни привида од драмског заплета, нити ће се решавати основна загонетка да ли су југословенски народи довољно подвргнути дисциплини очувања државне целине. Наиме, основне особине Тита као владоца формиране су на обрасцима из Совјетског Савеза, али уз дипломатску окретност, он је задржао много личне самосталности и према истоку и Западу, тако да не мора да се оптерећује идејом модерне државе у смислу ослушкивања гласа народа...

Пред њим је Жанко, чија би партијска карактеристика могла да се сажме на четири појма: образован, храбар, поштен, одан, што је ипак недовољно за дијалог који би се дотакао још неких најважнијих питања, на пример о редистрибуцији државне моћи... Али, барем њих двојица се не би морали убеђивати шта каже марксистичка доктрина о опасности шовинизма. И то оног којем је опстајање културне и националне разноликости трн у оку, и који би, у име “чистоте” своје нације, да се рве до изнемоглости са стварним и виртуелним противницима... Обојица знају и да етнонационализам не може да спаси гладне, ни да обезбеди мир и здравље; та куга доноси корист само онима који свет гледају из свог екстремног угла!

Сцена са два неравноправна саговорника се може замислити само с елементима изразите трагикомике – ако се на Жанкова плећа товари крстача унитаризма, сад треба да се исповеди творцу друге Југославије која је дуго практиковала ригидни централизам – шта му све раде националисти! Али – већ јасно види – и неки значајни партијски кадрови! Заједнички, већ угрожавају државу настојећи да је доведу у лебдеће стање, или претворе у свећу која се пали с оба краја... Могу ли да се, бар за овај ватрогасни случај, покрену полуге власти социјалистичког самодршца?

Претпоставља се да није било ни стенографисања, видљивих магнетофона или нечујних камера – ионако се публикује само оно што одговара носиоцу поретка. Једини познати траг о том сусрету је Жанково сећање. Оно се испрва сводило на чин исповести пред божанством – ништа се Титу не сме сакрити! Постоји и службена забелешка коју је Жанко начинио на Титов захтев, из које се види његов основни став: да “појаве и тенденције национализма у Хрватској, по ширини, организираности, систематичности и интензитету, забрињавајуће расту током двије посљедње године”...³²

Разумљиво, Жанко је за ову прилику прикупио хрпу оних партијских и полицијских информација које вероватно, (да ли само због сита и решета разнобојних агенцијских билтена?), нису увек стизале до југословенског врха. Систематизовао их је овако: о основним носиоцима националистичког деловања међу писцима и новинама, о организованом и повезаном деловању шовиниста у верској штампи, о инфилтрацији антисоцијалистичких

снага у часописима које је основала држава, о политичким проблемима у Хрватској после уставних промена... Суштина његовог напора је да каже непријатну истину – свашта се Титу иза леђа ради! Поштуј бога – веруј мени! – рекао би Шекспир...

Жанкова дилема је безначајна: иако је знао неке који су неуспешно покушали да Брозу, сличним поводом, саопште шта знају, није се плашио њихових неуспеха! Ни што се, с годинама, Тито све осетније уживљавао у сјај церемонијалности и тек тада доносио одлуке, што су око њега, као и у свакој дворској камарили, знали да искористе...³³ Зато Жанко није крио узбуђење због прилике да дуже отворено дивани, између осталог да каже Титу и ово: нешто раније срео је Бакарића у Београду и замолио га за разговор “о националистичким струјањима у Хрватској”, на што је овај привидно пристао, а онда га је, као јегуља у муљу калкулација, лукавим маневром избегао... На ту жалбу Тито није ни трепнуо! Уосталом, могло се то и очекивати од Бакарића – он је ретко наступао енергично, нити ће ући у горштакче десетерце по храбрим двобојима, али је већ трећу деценију држао Хрватску као свој феуд у Брозовом краљевству! Као присталица политичке постепености, темељито је освајао простор у две, три етапе. При том је Титу био добродошао и ради умањивања Кардељевог утицаја... И најзначајније – није показивао амбицију да наследи Тита – довољна му је Хрватска...

Броз жмирка док Жанко опрезно оптужује Бакарића: можда овај Далматинац само користи погодност тренутка да истакне своју кандидатуру? Временом, многи су Титу припремали замке па и ломаче, али он би увек доказао да еквилибристички влада техником политичких обрачуна – увек би се извукао неопрљен! Биланс протекле деценије био је драматичан. Опасно уклањање Александра Ранковића и напад на привредну реформу 1965. Реакција у Србији на збацивање првог човека службе безбедности, као на антисрпски чин 1966. Отварање питања Косова, а и конституција државе 1968. Студентска побуна у Београду – први јавни масовни покрет у земљи од изласка из рата. Уз то и лагерска окупација Чехословачке, са далекосежним поукама о немогућности реформе државног социјализма и партијске државе... Сад се епицентар потреса пренео у Хрватску а нико још – па ни Жанко – не сумња да би то могло бити намерно пуштање духа из боце да би се услови за велики добитак могли исконструисати другде – показаће се против либерала у Србији...

Жанко зато покушава да увери Тита да није реч о унутарпартијском сукобу у Хрватској, већ да руководство с Миком и Савком настоји да се учврсти на власти, макар и у савезу са црним врагом... Тито не одаје своје

33 Славољуб Ђукић, *Слом српских либерала*, Београд 1990, 74

34 Никола Карановић (1914 - 1991), командант бригаде на Неретви и Сутјесци, народни херој, генерал-пуковник

расположење: исувише је политички искусан да би га овакви гости узнемирили. Само је великодушно благоизволео одобрити Жанку да му се јави кад год за то има потребе: “Само ти дођи!” – обратио му се доброћудно, чак пријатељски, или је барем на то личило.

Жанко је после тога, прилично охрабрен, чекао на Титове потезе – дешифрујући јавне и остале сигнале, чекао је резултате своје интервенције на највишем месту! Убрзо је настојао да искуша ваљаност мудрости о најбољем тренутку за ковање гвожђа, па је преко кабинета Председника СФРЈ пожurio да утаначи нови састанак на врху. Повод је био добар – изненадна промена концепције Дубровачких летњих игара, којима је покровитељ био Тито; таква част барем би требало да обавезе организаторе да не мењају правила игре без његова знања! У Дубровнику – јавио је Жанко председничком кабинету – одједном су почели да креирају игре уског националног формата, са шовинистичким шмеком, што Тито, сигурно, неће одобрити... На то писмо Тито није одговорио, што је код Жанка морало да изазове прву зебњу и да се дубље замисли: како да разуме ситуацију? Тита већ и он види, као и многи други, као историјску личност големе моћи, али која – назире се и на овом примеру – ипак не може да разреши основни југословенски проблем – унитарна или сложена држава. Не могу сви под исту заставу, колико год црвена била, јер се основни принцип федерације на врху остварује сталним успостављањем равнотеже снага. Како ће тај рецепт применити на све нервознију Хрватску, кад је Србија још у постбрионском шоку, док њено руководство трпи подругљиве критике? А било је и других дилема...

Кроз тај честар нејасноћа, историја је брзо наилазила.

Новинарско кафенисање са Николом Карановићем, на Бачвицама, уз измену информација без политичких мудролија.³⁴

Крајишник држи ордење у простој дрвеној кутији... Али, не може да гледа равнодушно како се нарушавају његови идеали, у чију исправност још није стигао да озбиљније посумња... Прича како га је посетио неки ратни друг, Кордунаш, и донео свеже вести из Загреба:

Отишао Јаков Блажевић (још с ореолом главног тужиоца у процесу против Степинца!), у команду Загребачке војне области. У пратњи му је био Јанко Бобетко (“Тај каријеристички пигмеј, знам га док је био овдје, у Сплиту...”). Састанак чудан: без дневног реда, у ствари пропагандна припрема за сурвање Жанка под лед! Јаков је оштро насрнуо на већ омиљене мете – на унитаризам и бирократске тенденције, на великосрпске “брионске репове”... “И знаш ли што се догоди? Блажевићу су се супрот-

ставила два генерала и један капетан... У брк су му скресали што се по републици збива – Жанко је у праву – штошта се допушта само да се затрују односи Срба и Хрвата! Гуше се протести зато што је генерал Иван Рукавина, као бивши командант области, раселио четири стотине фамилија из околине Слуња, главнином Србе, да би се изградио војни полигон – у ствари, спроведено је етничко чишћење!” При набрајању скандала, на том армијском скупу посебно је поменут и генерал Срећко Манола као командант територијалне одбране Хрватске: почео је, вероватно у дослуху са партијским врхом, да намеће ‘домобрански језик’ у војној комуникацији – појмове и изразе који су коришћени још у Аустроугарској, и за време НДХ...³⁵ Међутим, Јаков је те примедбе схватио као унитаристички безобразлук и побеснео! “Иако је војска имала приличну аутономност у односу на републичка руководства, он је одмах затражио партијске казне... Али, организација СК Друге армије, није гласала за тај предлог...”

Старом Карану се због таквих вести тресу руке... Признаје да је био у мноштву официра који су током рата, и у миру, “вјеровали у Тита више но у бога”... Кажем опрезно да се на тај начин можда пресудно утицало на профилисање култа личности... Он се тргне – доиста, Титово име и појава дуго су били под велом мистерије, да би коначно из рата, с још увек непрецизним идентитетом, изашао као непоречиви вођа, победник и спасилац, а у годинама које су следиле утврђивао се и као једина алтернатива. Отада су многи – тумачи мој генерал – били чврсто уверени да Тито све види (“Зар није?”), све зна, и да увек на време доноси исправне одлуке!

Кажем: “Онај ко може много, некад неће моћи одмах! Зар одржавање овако сиромашног и егалитарног друштва, није богом дано за једну аутократску владавину – краљевање без миропомазања?”

Каран: “Језик прегризо! Како то...”

Колико год се трудио да измакне крутом правоверју, он ипак верује у скоро сакралну, непоткупљиву проницљивост свог маршала! Истина, ситуација је већ неколико година таква да су му чешће неопходни докази о непогрешивости свог вође, али кад их нема, своје уверење поткрепљује сећањем:

“Ево како се Тито, последије неких маневара у Шумадији, са свитом попео на Оплепац... Србин сам, али морам да признам да су ми мало значили сви ти полилеји, крипте, мозаици... Такође, иако сам носио генералске плетенице, остале су ми као предратном подофициру, рупе у образовању, и зато сам незаинтересовано блејао околу по задужбини... Шта мислиш – обраћа ми се – да ту моју незаинтересованост, па и непоштовање, врховни командант није примјетио, иако се налазио усред маузолеја краљевске

35 Тај покушај има своју предисторију: прво су Словенци 1975. захтевали формирање републичке армије, што је Тито – према сећању генерала Радојнице Ненезића (НИН, фебруар 1991), оштро одбио као подвалу Е.Кардеља (“Бевц стоји иза тога!”). Ослонац за каснији Манолин потез “пронађен” је, према неким тумачењима, у закључцима Хрватско-славонског сабора из давне 1868... У ствари, посебном царском заповести бло је регулисано да се право народног језика народности успостави само као “говорно право појединих регимената”. Истовремено, монарх се “категорички императивно” успротивио сваком подмуклом субверзивном покушају да се његова армада разједини, јер “царска аустријска Војска остаје са њемачким командним језиком!” Ту царску заповест су сви земаљски парламенти, укључујући и Сабор краљевине Хрватске, Славоније и Далмације, одмах и беспоговорно извршили! (Мирослав Крлежа, *Десет крвавих година*, Београд 1977, 166-167)

- 36 Предавање одржано 7. марта 1969.
- 37 Igor Mandić, *Eskalacija politikantstva u Hrvatskom književnom listu*, VUS 25. decembar 1968.

династије коју смо срушили? ‘Карановићу, што свако војно лице мора учинити прије уласка у затворену просторију?’ – он ће мени оштро. Сенуло ми је: правило службе! Хитро сам скинуо шапку пред гробовима Карађорђевића, усталом као што је то и маршал већ урадио. Ето, то је Тито: све види, а види и сад”!

Бритка сабљо велевласти!

Све што се догађало око вештачки изазваног (и с напором одржаног) сукоба Жанко – ХКЛ, на неки волшебан начин опет одјекује у Сплиту. Један од повода је било појављивање *Вјесниковој* колумнисте Игора Мандића у родном граду.³⁶ Лепо, чак господствено одевен млади лав са златним ланцем на прслуку, светлосни милениј удаљен од кумровачких “радника – самоуправљача”, али и од већине из разбарушене регименте песника и уопште писаца, доминирао је са својом врцавом (најчешће бенигном) ерудицијом. Пре трибине на сплитском Правном факултету, у кратком сусрету, о *Полицици* се изјашњава врло ласкаво, као о југословенском Тајмсу, али ме ипак упозорава да ове људе, Сплићане, није баш лако разумети. Поред осталог, и због тога он не живи овде...

После предавања, у питањима се цитира његов став да је Жанко узвитлао праšину “настојећи прије свега да истакне своју улогу”, значи да промовише сопствено име и дело! Игор потврђује да се Жанко доиста није потрудио да на време анализира узроке и последице свих оних разнородних појава “што их се олако трпа у исти смрдљиви кош”. Првенство обрачуна са ХКЛ Игор ипак приписује себи – сви су у Хрватској ћутали кад се тај листић појавио “а једини који се ухватио укоштац с том повампиреном националном митоманијом била је моја маленкост... Тада сам изволио доћи под нож ХКЛ³⁷ ...”

Треба признати да је донекле био у праву. Пошто се замерио националистима, био је изложен бујици гадних псовки, увреда и дисквалификација (“Жданов”, “отровни инсинуатор”, “Јуда”, “мрзитељ хрватства” и сл.). На злочесто питање колико му то, без правога уверења, треба за промоцију, одговара комбинацијом жустрине и лежерности, иронично, богме и цинично: да је увек и до краја против корака који би могли да одведу у крв, насиље и лудило – “такви као ХКЛ ће прије или касније завршити на ломачи сопствених хипокризија...” Примећује се да предавач не изговара до краја оно што има на уму. У Сплиту се сви знају, а публиком промиче и неки удбаш; зато добронамернији део академских слушалаца као да показује разумевање за Мандићево тактизирање прикривено реторичким фигурама... Он је одлучно против стила полемике коју је изазвао Жанко, али је и против укидања ХКЛ, јер забране у култури никад нису довеле до

правог излаза... Трапава политичка кампања само диже “ону ствар” листићу који је тек навршио годину дана, а у ствари, припада минорној субкултури. Они који га здушно прихватају, опчињени су најопаснијом од свих заблуда, које иначе оптерећују интелектуалце још неких народа – да је на Балкану могућа национално хомогена држава... Студенти му довикују да се *ХКЛ* доказује као гласило “старчевићанског и кршћанског романтизма”; и кад се учини да је нетолерантан, па каткад и да делује деструктивно, он ипак једини “квалифицирано брани хрватство”! Одговор: Зато се, ваљда, то штиво полулегално штампа у Словенији, а онда растура по Хрватској, за дивно чудо, преко продајне мреже *Борбе* и *Вјесника*...

Игор је на крају (*optima forma!*), побрао коректан аплауз са закључком да је – част слободи стваралаштва и на оштрици проблема који постоје у Хрватској и федерацији – недопустиво играти се политички безбрижно као што то ради “полуписмено уредништво и сурадништво *ХКЛ*”. Опасно је таквом памећу изазивати националну нетрпељивост, бедно је потхрањивање ситних националистичких страсти “гријући се на лажном сјају племениташке и клерикалне прошлости”. Зато Игор одобрава једном министарству хрватске владе које је одбило да суфинансира *ХКЛ* због ниског културног нивоа и политичке оријентације; то је, сматра, прави пут, а не ангажовање судова, или политичког топништва разроких нишанција...

Још једно у низу предавања, али другачијег аутора. У сплитском Народном свеучилишту, под немуштим насловом “Раскорак сувременог хуманизма”, одржава своје слово неки анонимус. Али, привлачи пажњу јер је представљен као члан колегијума *ХКЛ* – то већ делује убедљивије од званичних политичких и академских титула! Лако је распознати да су међу слушаоцима у већини сплитски сјемеништарци, углавном млади сељаци из Босне, мање из побрђа од Вргорца и Имотског – ови се зарана отискују “на рађу” по Немачкој... Лица будућих фратара су озарена – по први пут им је у великом граду (који их често није примао пријатељски) – дато да макар пасивно учествују у нечему што почиње да личи на критику “комунистичких” идеја, можда чак и на заверу! Као да им се са лица чита почетна спремност да Маркову теорију дефинитивно заврљаче на буњиште историје! У салу привирују неки борци и прете им: “Усташијо!” Сјемеништарци их игноришу – дотле дошло!

Примећује се по Далмацији почетни кужни ток политичке кризе – од расправе о језику прешло се брзо на грозничаву дебату о српским реекспортерима и сличним економским темама – по опробаном моделу браће Радића из двадесетих година тог века оживљава се на тај начин тема

38 Објављена од 17. до 21. новембра 1969.

о пљачкању Хрватске – држ’те лопова! Два имена се нагло намећу с овом темом – Ђодан и Веселица! Да ли се овако, декларативним рушењем бирократизма, шири фронт сопственог унитаризма за поништавање Југославије? То је, током године, неминовно водило ка трећем (и последњем!) судару Милоша Жанка са хрватским национализмом...

Из Београда, у возу за Сплит, у прохладној новембарској ноћи, читам први из нове серије Жанкових текстова у *Борби*³⁸ – “*Ушој (националистичкој) лудости има система*”. Снажно, мада прилично круто... И овај есеј је, ваљда, претходно понуђен *Вјеснику*!? Касније се могло сазнати да је управо тако и учинио, али га у Загребу нису прихватили, наводно зато што је тај текст требало да буде предговор најављене Жанкове књиге о национализму... Још један од доказа да наши дневни листови имају главне уреднике изван редакција... Ипак, једна мучна мисао не да мира – да ли су ови текстови основ за расплет, или за још дубљу конфузију?

У суседном купеу неки Книњани, партијски људи, бесомучно се картају и пуше. Воз клопара у прохладној ноћи – као да намеће ритам Жанковог наслова, с досад најтежом критиком контра Матице хрватске и снага у крилу Римокатоличке цркве... Улази Душко Старевић, правник из Бенковца и посланик у хрватском Сабору – плућа му не трпе дуван. Коментарише песимистички:

“Жанко је баш заратио, али залуд непорециви аргументи, и та скоро епска храброст...”

Кажем да ће овакво упозорење Титу добро доћи... Душко слеже раменима:

“Види он све, и без Жанка. Ништа се значајно у земљи не чини без његовог одобрења...”

Приметно је да по Хрватској, а и у Далмацији, ничу све организованија и све агресивнија националистичка упоришта. То су легалне јавне трибине, часописи, листови, разне организације – и сви полетно освајају нове позиције... По конкретности – указује Жанко – “та упоришта су без преседана у нашој послижератној политичкој пракси”! Националистичка концепција није нимало наивна, колико год била ретроградна; она прераста у друштвено конфронтирање са духом устава, као директна негација револуционарне борбе... Користећи појам “лудост” у поменутом наслову, он указује на збијање оних снага које ће се устремити на режим, у погодном тренутку... Из целог текста пробија само једно питање – рачуна ли Тито на помоћ људи као што је он – који се с наднационалним опредељењем уздају у Југославију?

У Сплиту већ с појачаном пажњом анализирају Жанков текст, којим се опрезно позива на Тита и на његова “жигосања национализма као најгорег непријатеља социјализма”. Тактика је отворена – Жанко је евидентирао шта све пише у часописима Матице хрватске, па и бедасте жалопојке да су “за Хрватску све битке изгубљене”, као и да је већ написан “реквием за једну стару нацију, коју су њезини синови сами избрисали...”³⁹ Али, ту је и отворена, искрена порука Матице да од Југославије више нема ништа! Тек од независних република, кад настану националне државе, можда буде некаквог јужнословенског савеза, “али таквог који ће тим државама осигуравати пуну равноправност и оптимални развој”⁴⁰. И ово: “Наше је стољеће доба великог полагања рачуна о нацијама...”⁴¹ Јер – каже један од актера маспока – ако је брига за властити народ, за његову судбину, национализам – “онда ја јесам националист!”⁴²

Жанко на све то одговара указивањем да је национализам из средства израстао у циљ – као да моли и преклиње да се не руши темељ државе, ни већ успостављена основа равноправности република, да се пази на “опстанак слободне и на равноправној међусобној одговорности засноване заједнице народа”! Посебно, да већ постоје услови за демократско разрешавање спорова и проблема, “и даљи позитивни развој међунационалних односа”! Чему русвај, кад може мирно?!

Основне позиције две ушанчене стране видљиве су већ годину дана. Само, чини се, Жанко је све усамљенији.

Чак на сплитској пјаци се чује да ће Жанка из Њујорка (а преко Радио-Мадрида), напасти Мате Мештровић! То је већ познато лице у хрватској причи – као новинар он никад није скривао своје антијугословенство. Али је ипак десетак година раније успео да буде примљен на Брионима и разговара са Титом, ваљда само зато што је настао из биолошког пражњења свог чувеног оца Ивана... За шта ће сада окривити Жанка него као заговорника гулага и голих отока, за орјунаштво, чак за следбеништво маоизма и стаљинизма! Иначе, зна се да је Мате две године раније у Њујорку угостио Фрању Туђмана, кога је додуше, као директора загребачког Института за историју радничког покрета, сврстао у категорију “средњерангираног функционера СКХ”... Гост није порастао у његовим очима ни кад је, неколико месеци касније, смењен због покушаја да једном својом књигом обезвреди број жртава у Јасеновцу... Мате је први, на неком симпозију хрватских интелектуалаца у Минхену, поменуо наоко немогућу замисао – уједињење супротстављених хрватских табора комуниста и антикомуниста! Није крио да му је управо о томе “заносно” говорио Макс Лубурић, злогласни оснивач јасеновачког логора смрти, али осим примедбе да је ту монструозну личност “пратио лош глас”, и да је усташки режим био

39 Објављено у “Kolu” бр 3, 1968.

40 Исто, “Kolo” бр 11, 1968.

41 Очит пример позивања на “принцип националности” који међутим подстиче сукобе (Ерик Хобсбаум, *Нације, и национализам од 1780.*, Београд 1996,185)

42 Исто, “Kritika” бр. 8, 1969.

43 Пун назив је *Jugoslavensko ujedinjenje и рочетак srpsko-hrvatskih sukoba 1918- 1923.*

“катастрофалан по хрватски народ”, он му – зарад антијугословенске борбе – није нашао неке мане...

Мате је, с чином америчког поручника у корејском рату – специјалност психолошки рат – функционално био везан за ЦИА-у, и на време закључио да је југословенски политички систем недовољно ефикасан, да постоји повелики раскорак између норми и понашања..., дакле да убрзано атрофира. Иначе, у својој докторској тези, коју је одбранио у САД, највећу пажњу је посветио хрватско-српским сукобима у заједничкој држави...⁴³ Ојачале републичке партије се већ тешко договарају о приоритетима у развоју и није тешко схватити да је излаз у напуштању центрипеталног ауторитета! О томе је разговарао и са Бруном Бушићем, једним од уредника у *ХКЛ*; допао му се као “следбеник радикалне идеје о ослобођењу Хрватске”... Коначно, после забране новина, Мате шаље протестно писмо Бакарићу због угрожавања слободе мисли: “Такав лист одговара потребама хрватског човјека” – упозорава он. Пошто га Бакарић није удостојио одговора, пише Савки и оптужује Жанка. Колико се зна, ни она није смела да ступи с њим у контакт... Све говори да ће се о Мати Мештровићу још чути.

Удаљавам се за кратко од Жанка – одлазак у Гата, пољичко село изнад Омиша, са по једним професором, брадатим сликарком и ловцем недефинисаног занимања. Још једна од прича ван наше теме, али је – због поучности – штета прескочити. Слушамо Јуру Каштелана који се повремено загледа у модрину хоризонта. Забринут је, одсутан; педесетгодишњак а већ прилично стар... Је ли то онај момак, који је – по сплитској легенди о недосегу клерикалне индоктринације – побегао из сјеменишта непосредно пре заређења? И то – смртни грех (али романтични чин достојан будућег значајног песника)! – са девојком, на мотоциклу?

Около разваљени тежачки кућерци, с кровова им клизе окресане камене плоче, из прагова шикља бујад, извирују поскоци... – људи махом одселили. Јуре се занесено приклања некој стени и запису коме не треба литерарна финоћа: “Овдје Пољичани бираху, дне 23. травња сваке године, себи кнеза...” То је мосорски крш, утиснут у рељеф као трајна тетоважа. Наводно има 250 квадратних километара између Цетине и Жрновнице... Јуре објашњава да је први члан Статута ове средњовековне републике гласио: “Бира се кнез Богу вјеран, а Пољичанима угодан”, али овде је ипак народ каменовоа једног сплитског бискупа, кога је касније Ватикан прогласио за свеца ! Три пута годишње изборни владалац је излазио пред народ и доносио пресуде, а сва његова владарска зарада била је 90 овнова! Мало ли је... Одмах наредне године, због снаге и отрова власти, претходник је пред сабором свих села и катуна морао да положи рачуне и да истрпи критику,

а потом је биран наредни кнез.

Неко додајује: А не као у нас: Зајашу, па не силазе...

Јуре не улеће у замку. Не изјашњава се – полубоговима је то дозвољено.

Онда барбудос начиње другу тему, као да ће му ко одговорити: “Пусти Пољица и прошлост; како ће Хрватска без ослонца на друге – на Беч или Пешту. Београду истиче рок трајања...”

Каштелан се не укључује у разглабања о таквим алтернативама: нема довољно информација, а ни живаца! Само је нешто прогунђао о расипању енергије народа због недостатка јасне стратегије – Далмација је вековима изложена главној опасности с Апенина. “Та геополитика је трајала и трајат ће, и зато сам ишао у рат, а не због Београда. Југославија није неко бајно рјешење, али бољег нема... Ђујићеви четници су уништавали Пољица⁴⁴, али су и наши гадови клали Србе и пунили јаме – докле тако у безмјери лудила? А што се социјализма тиче, ако је точно да је свака идеологија смртна као и човјек, онда то дочекајмо коректно...”

Поћута мало и дода утешно:

“Лако је рећи – док Тито буде жив, бити ћу спокојан!”

Сликар: Значи ли то да Јуре није за оне у ХКЛ? Уместо одговора, само му је одмахнуо руком, а вероватно није могао више и боље. Ипак, чинило се као да је песник “Усјаваanke ножева” наслућивао коб. Можда зато што су његове “иланине ѿоцркале од змијских ујега”...⁴⁵

Повратак у Сплит подразумева поновно суочавање с новостима о Жанку, који се, у својој борби на ивици психолошке провалије, позива на неку седницу ЦК Хрватске која потврђује његове ставове: на сцени су покушаји националистичких и шовинистичких снага “да закоче и омету развој социјализма”. Али, Матица хрватске, као организациони центар рада на *Декларацији*, несметано делује и даље, иако је тај акт на највишим местима у републици више пута оцењиван као политичка диверзија. Жанко се љути у својим новим јавним иступањима зато што уместо звоњаве на узбуну, ЦК СКХ прилично лежерно сугерише “ширу и интензивнију политичку акцију за идејну борбу”, уз ред голих еуфемизама! Како писци ових закључака не схвате да су им мисли израубоване, фразе звуче тромо и неискрено. Зато шупље речи ветар носи...

Али, чује му се иза леђа, и већ гласно, од људи који предвиђају и њему статус изопштеника: “Жанко редикул – баш забраздио у поправак пројекта партизанске државе. Ка’ товар у чокоте!” Зар зато што није ћутао кад већина жмури? Није му касно да заћути: “Не море шут с рогатим...” Истина, у његовом граду мало ко тврди јавно да *гошур* пише неистину; али му приговарају да је комунистичко-језуитски чистунац! Шта му је требало да

44 Да би због нечег казни-ли Пољичане, Италијани су крајем септембра 1942. пребацили камионима 200 четника преко Сплита до Омиша, а у рану зору 1. септембра повели су их у казнену експедицију на пољичка села. Поклали су близу 200 старца, жена и деце и попалили куће. Из Ђујићевог штаба су покушали да оправдају тај ужасни чин тумачећи га као освету за усташка зверства. (Sibe Kvesić, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Split 1974.)

45 Стих из Каштеланове песме “Успаваanke ножева”

- 46 *Ослобођење*, Сарајево, 21. новембра 1969.
- 47 За сахрану је био одређен 28. јануар 1962. а покопан је четири дана раније!
- 48 понтификална миса – у смислу врховног обреда, чак папског значаја

се с презрењем односи према светињи нације – шта год значила – друге немамо! У Сплиту се већ прилично поуздано прича да у Загребу (после мадридског Мате Мештровића!), спремају посебну цекаовску расправу о Жанку, јер се извргао у гласноговорника бољшевизма и бирократије, поготову савезне – дакле београдске. ”Није чудо што његову писанију објављује само наднационална *Борба!* – речи су још једне рођене Сплићанке, Савке Дабчевић Кучар.

Јасно је било само да се неће тек тако завршити – неизвесност и поделе на политичкој сцени све су дубљи! У једном тренутку постало је још јасније да се на збивања у Хрватској све забринутостије гледа и из других република. Бранко Микулић, невољно али по дужности као председник Це-ка у Босни и Херцеговини, пита: “Како то да се у *ХКЛ* у посљедње вријеме објављују путописи и чланци уредника Томичића, у којима се говори о хрватској Босни, о хрватским муслиманима...”⁴⁶ Мало касније одговор се могао препознати у прилично осорним речима Савке Дабчевић Кучар:

“Ми не можемо прихваћати мишљење оних који осјећаје хрватског и националног а priori сматрају антитезом социјализма...” Толика њена сигурност није безразложна и Микулић се морао замислити над иначе честим питањем: ко иза ње стоји?

Новинарски задатак као дигресија: репортажа о Маузолеју Ивана Мештровића у Отавицама. По Петровом пољу, између Загоре и Свилаје, расута су српска и хрватска села, углавном измешана... Уместо непостојећег кустоса, неуки чувар из даље родбине Мештровића ромори о дечаку пастиру коме су за козама руке немирно музицирале по клавијатури камена(!) Тако је неко у породици сконтао да ће од клипете бити нешто, па су га дали у Сплит на “споменичарски”, клесарски занат. Али је он, као и у свакој легенди, ипак гледао много даље, изучио је вајарство у Бечу а, затим показао и дар фајтера – успева да се представи крунисаним главама, портретира српског краља Петра I Карађорђевића, постаје лични пријатељ принца Александра...

Славни Мештровић је овде сахрањен предесетак година⁴⁷ – својевремено је око тога букнула афера која је грубо одјекнула у свету! Породица је, наводно, добила уверавања од Тита, тачније од његовог личног секретара, да се власт ничим неће мешати у религиозни обред; па је породица планирала да се посмртни остаци задрже у цркви у Загребу ради понтификалне мисе⁴⁸; затим би се све то репризирало у Сплиту и Дрнишу, коначно у Отавицама... Изненада, породица сазнаје да је све то збрзано, и да је ковчег пребачен у Дрниш – наводно због високих снежних намета у Лици. Ни на једној згради, ни на ЈАЗУ или Ликовној академији, није било заставе

на пола копља – ту врсту почести одао му је само амерички конзулат... У Дрнишу, такође, никаквог знака жалости. Новине и радио у Сплиту нису обавестиле читаоце о миси, па ипак је стари вајар сахрањен уз опело два бискупа и у присуству око... три хиљаде људи!

Све то је Мати Мештровићу био повод да с огорчењем пише Титу, али му он није одговорио. Онда је у америчким новинама жестоко осуо паљбу по комунистичкој власти и Удби – зар се Броз уплашио спровода као могуће побуне!⁴⁹ Емигрантска штампа је једногласно, по навици, кривицу свалила на “Србочетнике” и Београд...

Немогуће је (и непотребно) правдати хрватски политички врх због безбројних промашаја, али, судећи по касније објављеним документима, у овом случају је – према свом резону – имала разлога за сумњу. У свим анализама стања у Далматинској загори полазило се од признања да је комунистички утицај у тим селима “незнатан” или никакав. На голом загорском камењару одувек се тешко живело, образовање слабо или никакво, а “*фрајтери су смишљено и ујорно ширили франковачку идеологију о Србима и Југославији као највећем злу. У неким дијеловима овој краја усјели су у приличној мјери заштровани народ. Стваране су франковачке организације по селима у виду разних црквених друштва, у првом реду крижара. Из тих средина репретирао се највећи дио предрајне усјашке емиграције окуљене око Павелића у Италији и Јанка Пустих у Мађарској. Ти емигранти, који се са Павелићем на њемачким њенковима враћају у земљу, и та франковачка ујоришта у земљи, одиграли су пресудну улогу, не само као главни ослонац усјаша приликом оснивања НДХ, већ и као главна снага која је онемоћила брзи развој усјашка у Далмацији 1941, и задала смртоносне ударце првим партизанским одредима у Далмацији*”!⁵⁰

Ови голотрби и гологузи горштаци су обично отпорни према власти, чувају макар неку своју илузију о слободи, али зато демонстрирају жилаву подложност олтару! Мате Мештровић тврди да је сплитском надбискупу Франи Франићу полиција претила затвором ако покуша да сахрану искористи за политичке циљеве, што је врло вероватно. Зато је Титу бачена рукавица у лице – каква му је то држава која стрепи од шаке свећеника и неколико хиљада ненаоружаних сељака из Загоре? Таква је ниво политичке културе... Жестоко је Мату опатрнуо *Вјесник*, тачније коментаторка Неда Крмпотић:⁵¹ због “отвореног клеветања Југославије”, и што као осведочени непријатељ социјализма распирује етнонационализам, злоупотребљавајући патриотска осећања обичног света... Помаже присећање – није случајно што је годину дана раније, док се Мештар спремао за одлазак на Брионе на Титов позив,⁵² Бакарић у Загребу избегао сусрет с њим и Матом, што додатно објашњава потоњу аферу око сахране... Иначе, Тито је тада морао

49 Мате Мештровић је већ годинама био у сукобу са југословенским властима. Према сопственој тврдњи, од 1962. је био на индексу “хрватских националиста, непријатеља социјализма, агената ЦИА-е” (Мате Мештровић, *У вртлогу хрватске политике*, Загреб 2003, 118)

50 Анализа продора национализма – необјављени елаборат Међуопћинске конференције СКХ за Далмацију, Сплит 1972, Непријатељски иступи на подручју Далмације, Конференција СКХ Заједнице опћина Сплит, јун 1972, под ознаком “државна тајна”; Извјештај радне групе Конференције СКХ опћине Задар, 13. март 1972; Анализа појава национализма на отоку Брачу, 5. II 1972; Извјештај радне групе Комитета СКХ за Имотски, 7. III 1972..

51 Неда Крмпотић је ускоро променила страну и заузела високо место у “маспоку”

52 Тито га је примио на Ванги у лето 1959.

53 Анализа..., 8 - 10

54 Исто, 72

да прогута врло неугодну кнедлу – пре него што је примио госта из Америке, полиција му је јавила да је Мештар дао предност посети Степинцу, интернираном у Крашићу... Тито, упркос свему, прима старог Мештровића, и три пута с њим разговара у четири ока! Касније ће се дознати да је Милован Ђилас, само пар дана пре једног од хапшења, и не упуштајући се дубље у смисао Матине политичке акције – потврдио процену да се власт непотребно плашила! Свечане мисе неретко могу да буду “повод нечему другом”, али у овом случају Загреб и Ранковић су се заједнички прерачунали, јер за побуну није било “довољно критичне енергије”(Ђилас). Страх је својство оних који мисле само на себе, а и онај ко се боји “не мисли баш логично, и тешко му је то доказати...” – закључио је велики комунистички отпадник.

Чувар маузолеја, по невољи и водич, фјакаво одговара на новинарско питање да ли Мате Мештровић долази у Отавице: “Није био дуже времена, далеко му прико बारे...” Показало се да човек не чита новине.

Јер, у тај час стиже полиција – чистачи. Нека делегација, новинари да се удаље! Протест (“коме ми то сметамо?”), не помаже. Али, радозналост превладава, а са стране се све види. Из црне лимузине извлачи се први Перо Кристе, заменик председника Међуопштинске конференције СК за Далмацију. (Родом Дубровчанин, изазвао је – судећи по документима – нервозу, па и неред у политичком руководству града, тако да га је већина одбацила као “нездраву особу”!⁵³ Кружио је глас да ће, иако је склон конфликтима, ипак бити издигнут на неку вишу функцију у Загребу, јер је наводно “десна рука Савке Дабчевић Кучар у Идеолошкој комисији Це-ка – особа од њеног посебног поверења”!⁵⁴ У томе је, изгледа, било истине – Савка се током претходне године жустро залагала да Кристе дође на чело комуниста Далмације, иако су се у већини општинских комитета чудили, па и згражавали, како се може мало познат (а сасвим неафирмисан човек!) поставити на такво место! Пошто није успела да устоличи свог фаворита, он се морао задовољити улогом потпредседника, али професионалца, јер је, као волонтер, за председника изабран неки Неретванац. Зато је, сваки час, Савка звала Кристу на консултације са ЦК у Загребу... У Дубровнику нису крили задовољство што им се склонио с леђа: “Нек иде ће год му је мило, само што даље од нас! Дали смо му најбоље препоруке...”)

Дакле, ево тог Кристе сада у Отавицама. Услужно отвара врата некоме. Препознајемо Мату Мештровића: ретка брадица, лисичје лице – суморна маска; о њему, као човеку америчких тајних служби је неповољно говорио чак и Туђман. Користимо тренутну погодност за питање:

“Читаоце *Полиџике* занима све о Ивану Мештровићу – дубоки су његови трагови у Београду. Треба нам прво Ваша изјава о стању објекта, чујемо да му треба реновирање...”

Мате као да није чуо добро, или се само тако чини, па пита: за које новине? Одмах покушава да пребаци “склопку” на подручје “шалјивости”:

“Да нисте, којим случајем, из удбе?”...

Кристе му нешто шапуће, договарају се и – коначно – одговор је негативан: други пут, сада немају времена... Чувар маузолеја се потихо домишља: “Значи, за њих су ноћас спремали јање, и крух испод пеке!” Полицајац га кори: “Човик мој липи, ушути, изгубит ћеш посал!”

У позну јесен, кад коче све ређе излазе на море, али се зато отварају бачве младог вина, у некој дубровачкој периферијској коноби се могло чути да је Перо Кристе, дословно режирао Мештровићу јуниору сусрете са Миком Трипалом, дакле с врхом хрватског комунистичког руководства! Јесу ли се више пута састали?⁵⁵ Далмацијом кружи вишезначна досетка, столећима потврђивана: све је трговина, од рала до олтара! Тренутно, није лако претпоставити какав би могао бити интерес комунистичког главара, који стреми зениту СФРЈ, с путником преко Атлантика који злоукоко процењује брзо урушавање Југославије! Узалуд домишљање: зашто би Трипало пристао на неко деоничарство; шта добија за ризик?

Мате се, иначе, може срести и на релацији Загреб – Сплит. Нема иза себе ни труна очевог духа; зато је потписао две књиге, антијугословенске. У једној, издатој 1968, и с насловом “*У борби за Хрвајску*” изложио је свој програм разбијања СФРЈ... Жанко га је класификовао као представника проусташке емиграције, што је – не улазећи у финесе – било тачно. Мате му не остаје дужан – у емигрантским новинама узвраћа опет да је Жанко орјунаш и хрватски ренегат, да се ставио на чело антихрватске кампање... Ипак, с америчким пасошом, Мате наметљиво парадира, очито уживајући у улози важног фактора новој фази буђења хрватске националне свести⁵⁶... Ту је одговор на питање докле сежу његове активности – у дубровачком “Атласу” отворено причају како је Кристе приредио Мештровићу излет бродом, тамо негде у Елафитске отоке, дакако, о државном трошку... Није случајно што је Мико Трипало управо тих дана пред политичким активом Дубровника, међу првима јавно напао Милоша Жанка... Одмах затим, од једног поморца из Бара, у сплитско дописништво *Полиџике* стиже поштом примерак *Хрвајској гласи*, који је прошле јесени у Винипегу (САД) објавио текст Мате Мештровића “*О неким проблемима хрвајске полиџике*”. Нема сумње да ово није фалсификат, који би новинару подметнули емигранти, или можда полиција:

Хрвати и Срби, рачунао је тада Мештровић, сачињавају око 70 одсто становништва Југославије, која као држава не може да опстане без

55 Трипалово познанство с млађим Мештровићем почиње од 1969. у Сплиту, о чему је полиција одмах обавестила Бакарића!

56 Мало касније, веома је хвалио “велебне” резултате Десете седнице ЦКСКХ. јер су – како се изразио – хрватски комунисти, предвођени Савком и Трипалом, “једино тада имали потпору у народу”.

сагласности та два народа. Из разговора са људима у домовини разабрао је аутор да “неки српски прваци долазе у Загреб са приједлозима о подјели Босне и Херцеговине, и то по линији ријеке Босне, а у Херцеговини линијом нешто на исток од Неретве”. Отуда рачун: ако би такво територијално разграничење било пропраћено делимичном и добровољном разменом житеља, онда би – по њему – територијални проблем у склопу хрватско-српског спора био у ствари решен! Али, шта би Мате са Србима у Хрватској, којих – како наводи – има 15 одсто становништва? Маниром ригидних старчевићанаца, он им не да никакву шансу, осим да се подвргну принципима које је формулисао Павелић: Ил’ се склони, или се поклони!, и На љуту рану љуту траву! Узгред, наводи основ за ту страшну дисквалификацију – помоћу те мањине, још од бана Куена Хедерварија, туђин је владао Хрватском – као што се некад владало из Пеште, тако сада из Београда! Кључни пример му је генерал Ђоко Јованић – Србин а командант Загребачке војне области – где то има! (Не би помогло побијање контрааргументима, јер хрватски националисти заборављају Гошњака у Београду, Туса у ратном ваздухопловству, и још низ хрватских добрих (или лоших!) генерала и адмирала у другим командама и војним подручјима. Њихову националност нико у тим срединама не помиње. (Бруно Вулетић се, као командант Нишке војне области збуњивао због почаста које су му одаване као за старе српске војводе!).

Мате се хвата још мрачније формуле: око 70 процената милиције у Хрватској, дакле снаге сурове репресије, наводно је у српским рукама: “Неприхватљиво је да др Душан Драгосавац прогони Хрвате у њиховој домовини због измишљеног национализма”! Истовремено, пише Мештровић, на свечаности сињске Алке 1968, главни говорник се није усудио да спомене ниједно хрватско име...Укратко, он једноставном једначином закључује опело Југославији – власт у Хрватској треба да буде хрватска, као што у Србији треба да буде српска... Неке од Матиних примедби би можда разумели и други – доиста су по Хрватској, српским кадровима, даване специфичне, препознатљиве функције за које није била потребна нека спрема. Као да је неком вештом режисеру било неопходно да баш они обављају прљаве полицијске послове – није им народ, ни Срби у Хрватској, давао такве мандате – ко пучину пита... У Сплиту је у том тренутку шеф полиције био врло частан човек, али... Србин! У Дубровнику, с превагом хрватског становништва, партијски извршни секретар за безбедност био је такође Србин – несрећник је имао само неки занатић, али и много *пациенце* (воље) да води баш политику жандарских послова. Слично је било у Шибенику и Задру, чак и на Хвару једно време. Упадљива је, и у низу других далматинских места, та подударност каријеризма с једне

и нечасних намера с друге стране! Неретко, поводом афера се шкрипало зубима – Србин нам капу кроји! После бројних летњих пожара дуж Јадрана увек би се просуо глас: Срби нас попалише, а српски инспектори не скривају своје! И тако се, нарцисоидном заводљивошћу, постављао угаони камен хрватског Новог доба.

По периферији Задра се певало:

*"Друже Тито, оженић ћеш Савку,
да имамо и оца и мајку"!*

У јесен 1969. у Хвару су изненада букнули нереди, о чему је посведочио у својим мемоарима и генерал Коста Нађ. Он се ту одмарао заједно с Бранком Ђопићем кад су једне ноћи зачули буку: ничим изазвана руља низ обалу бацала је у море аутомобиле с београдском регистрацијом... Читав тај дан – сећао се он – групе националиста су певале о бану Јелачићу, као и усташке корачнице; поздрављале су партијски врх у Загребу извикујући паролe против Срба! У Хвару су своје виле имали Бакарић и Родољуб Чолаковић – и они су могли чути бесну вику и погрде... Замало је настрадао и Вељко Влаховић, повремено један од важнијих Титових сарадника – таман је искрцавао кола са трајекта, а руља навалила и на њега! Полиција га је извукла, догађај је заташкан – у сплитским и загребачким новинама о томе ни слова...⁵⁷

По зидовима кућа, у ходницима војних стамбених зграда и у портама православних цркава, сваки час освану паролe о Србима и *врбама*, још чешће убедљива скраћеница *ЖАР* – порука да Павелић итекако живи у доста црних срца... У свим далматинским местима полиција је имала посебну екипу која је уредно вршила увиђај, узимала отиске, брисала...

Професор војнопоморске академије, иначе Нишлија, жали се: шта да каже, у четири ока, оним питомцима завршне године који су обећали брак цурама, Сплићанкама? Каже: "Не би да погазе официрску реч, али немам снаге да тим момцима одговорим ништа сувисло, сем општеважеће истине да је у овим временима најважнија љубав..." Иначе, он има двоје деце, и супругу Хрватицу која га много воли.

Причам о томе Миљенку Смоји и његовој Лепи. Мрште се: "Бидни људи...Што нас све море снаћи..." Годинама су за њега, необичног новинара с псеудонимом "Мали Маринко", знали само у Сплиту; сада се серија "Мало мисто", коју он потписује као сценариста, врти на малим екранима – гледаност је велика! У ТВ Загребу се неко на време досетио да та кућа има "комплекс хумора", па су ангажовали више аутора да ураде... "нешто смешно"! Од свих, примио се само Смојин пелцер, али богато – сад је врло популаран... Каже да је страховао због језика као препреке – икавица

57 О ментално-психолошком склопу овог човека говори из тих дана и ова анегдота. Био је сведок једног од Трипалових инцидената: запретио је да ће се Србија свести на праву меру тек кад јој се одрежу "крила" – Војводина и Косово! Кад је то саопштено Титу, он је Влаховића запитао шта је истина? Отђутао је "без потврде, али и без оповргавања..."(С. Ђукић, н.д., 32)

58 Генекс, београдска фирма коју је маспок најчешће прозивао због реекспортерских послова на уштрб хрватске економије

59 *марчайија* – у Далмацији израз за крађу

(чакавштина) ће, чинило му се, бити хендикеп свуда изван Далмације. Прибојавао се не због лагане сатире, колико због специфичног хумора – “тко ће то разумит?” Причам му како су мојој мајци, у селу код Прокупља, у почетку долазиле жене да им преводи сплитско говорeње; после су се и саме сналазиле...

“Ситија сан се да то носталгичари вапију за романтиком на мору! Сватко има неко своје мало мисто, упозна’ је ликове подобне мојим, подсића их на портуне, кале, рибаре... И на то колико у својим градовима имају муваторе ка’ ћа је Иван Трогиранин, што за прштут измунтаје борачку мировину...”

Каже да му није до славе, ни до зараде, него, као ислужени товар (магарац) којем фали самар, пише по навици, по инерцији – ништа друго у животу није радио, нити зна да ради... Жали се на атмосферу у Сплиту, уопште у Далмацији, препуну случајева и “шкандала”. У *Вјеснику* га напали због наводне његове изјаве да је “у додиру с београдском ТВ”, која ће снимати по његовим сценаријима – и још уз све то – да ће ‘Генекс’ финансирати пројекте! Смоје показује припремљен деманти: Та новинска информација је од прве до последње гадна лаж! Нека пронађу и покажу те његове речи о Београду и “Генексу”⁵⁸ – нема их! И додаје у поруци загребачкој новини:

“Дозволите да вас упитам: је ли ви то мени идеју дајете? Ако имате гори какве везе, препоручите ме, молим вас; јер знате, ја никога на београдској ТВ не познајем. Па замолите да ме екранизирају – немојте погријешити молим вас – не екавизирају него екранизирају... А подметање о ‘Генексу’.? Ето што сам доживија – да ме у опћој јагми за девизама чак и фирме купују...” Тако тада, тако до краја – никад етнонационалисти нису разумели његово признање да је он, Миљенко Смоје као потомак једне од старијих сплитских фамилија, “само безначајни мали Хрватић” – дакле национално неодушевљен. И да никако не успева да се носи са “наметљиво големим Хрватима, Хрватинама”, који се баш множе – треба се бојати – по некој малигној прогресији...

Ипак, у то време пријатељство глумаца Бате Живојиновића и Бориса Дворника није било нарушено.

Већ друга година у Сплиту с врха актуелности не скида се тема о Титу – колико је стварно информисан о “марчапијама”⁵⁹ по предузећима и иначе, шта се све ради у његово име? Још су чести они, нарочито међу старинама с (избледелом) партизанском ауром, који чврсто верују да Титу ипак не промиче ништа важно; а то што “знаковито” ћути, значи да спрема неки јачи маневар. У ком правцу? Нема сумње – само он може још једном

спасити Југославију... Тек најсмелији помишљају на варљивост и рок трајања политичких комбинација. Није ли Броз – ко зна зашто – принуђен на улогу капетана који се колеба око правца пловидбе између опасних теснаца, домаћих и страних? Као да је приморан да игнорише нарастање све сложенијег идеолошког и политичког заплета... Ловре Курир као стари револуционар (и удбашка жртва), мисли да Тито на овај начин само открива деликатност своје позиције – дуго је сматрао национално питање решеним, а сада му управо из тог спектра проблема стиже страшна претња... Још се и муларија⁶⁰ спрда:

Двадесет јогин јослин раша, наша куна своја браша.

Неминован је зато повратак Милошу Жанку, јер око њега се све плете. Видимо га почетком друге декаде децембра 1969. на Брачу. Фијуче бура као у стиховима Тина Ујевича, провејава снег док се сахрањује неки стари савезни функционер. Континенталци и Сплићани су забринуте: може ли брод кроз овакву неверу назад, преко канала? По повратку у Сплит, изненада се чује – Жанко изненада, за само два дана, развија завидну активност – одржава састанке са политичким врхом Далмације, са главарима града, коначно са адмиралима у команди РМ!⁶¹ Чак ни Хрвоје Баришић као главни уредник *Слободне Далмације* (у којој је инсталиран специјални телекс с једносмерним информацијама из загребачког ЦК, дакле – без техничких могућности за постављање питања или тражење разјашњења!), изгледа ништа не зна о тим разговорима. Ко је подозревао због готово уротничке атмосфере, био је у праву... Али, у то време и многи важни политички скупови одржавани су полутајно, без новинара, без записничара и стенографа, да би се на њима углављивале погодбе и нагодбе далеко од званичних институција – што мање трагова то боље!

Можда се понешто дозна пријатељским каналима? Унапред знам да ће бити штуро... Адмирал Бенко Матулић, достојанствена фигура античког стратега, пристаје на кратак, строго поверљив разговор, под условом да ништа не процури у јавност: Врло смелу иницијативу је предузео управо он “са још једним другом”:

“Некако смо натирали Жанка да се задржи у Сплиту пар дана” – тумачи. Ко га је натерао? “Ја и Звоне⁶²... Морали смо му рећи оно што осјећамо...”

Бенко је Брачанин, а као и већина војника невичан је нарочитом политичком фразарију. Мршав, изборан, на тренутке делује светачки:

“Ако се може доћ’ до Тита, триба му рећи: људи су забринуте и застрашени због могућих нередa, можда и контрареволуционарних испада...”!

Националистичко зло – наставља он – врло брзо се шири, провокације попримају злоћуде облике. Партија је блокирана; армија не може дуго да

60 *муларија*, у Далмацији израз за дечурлију

61 Разговори обављени 11. и 12. децембра 1969.

62 Звонко Јуришић председник Међуопштинске конференције СКХ за Далмацију

остане неактивна, скрштених руку да мирно гледа ту злоћуду плиму... Официри, поготову у мањим гарнизонима, почињу да се питају шта њиховим породицама доносе наредне ноћи... У Загребу се напада савезна држава, формално ради растерећења привреде; у ствари, види се – главно је бити против Београда и Срба... Комунисти су у Далмацији разочарани у републичко партијско руководство, некомунисти ликују... Савка као да прекида комуникацију с већим делом легалног сплитског руководства:

“Борци су се ужарили, бојим се могућности да плану и неки делови региона... Кад год смо у Далмацији били против дезинтеграције Југославије, увек се нашао неко да нас оптужи за унитаризам... Ето, доста рекох за спас душе своје!”

Дакле, он верује у процену да је већи део далматинског партијског руководства на правој страни? Јер, могло би се одмах набројати бар двадесетак Трипалових приврженика, из Сплита, из Задра, Шибеника... Бенко мирно: “Они су у мањини!”

Али, Жанко је разговарао и са командом РМ?

“Не смим ти ништа више рећ'...”

Зато по нешто сме Дмитар Лукач, капетан бојног брода (будући адмирал), један од не тако ретких Крајишника који су на мору изградили каријеру – сада је трећи човек команде флоте. Али, и он говори строго инкогнито:

“Рекли смо Жанку да смо забринути због националистичке еуфорије која се пумпа из Загреба, и то из врха партије. Ово су тешке ријечи, али је дословно тако... Замолили смо га да пренесе Титу нашу забринутост и све што осјећамо. Дали смо му један запечаћени омот с поруком Врховном команданту...”

Значи, морнарица нема другог начина да се обрати маршалу?

“Ради се о експедитивности и хитности, и зато се прескаче љествица командовања... Мучно је то, јер ми смо организација с врло прецизним и строгим режимом функционисања, али – прићерала орла зла година! Зато користимо партијску линију...” Пита: чему новинарска радозналост кад се такве ствари не објављују? Постбрионска Србија нема снаге да се умеша у “хрватске ствари” а Марко Никезић је изјавио да ће пружити помоћ Хрватској на принципијелним основама борбе против национализма... “Шта ли му значи такав еуфемизам?”

Кажем Лукачу, добром пријатељу, да је информацију о Жанковој активности немогуће сада објавити у *Полицици*, али је важно забележити макар за себе, а редакција ће знати...

Касније, адмирал Стеван Жутић, други човек команде РМ, у писму Жанку⁶³ је потврдио детаље о тим разговорима у Сплиту. “Ишли су ‘ђоном’ на Вас и већ у тим полемикама са Вама, очита је била намера Ваше

дисквалификације. Заташкани су били националистички испади у разним срединама, а са Матицом, Шимом Ђоданом, Марком Веселицом и компанијом, није се уопште, или се само спорадично или млако полемисало. То је оно што је узнемиравало армијску јавност, о чему сам Вас на том састанку информисао...” Жутић је посведочио да су из Морнарице и раније обавештавали политичке органе ЈНА о стању у Далмацији, али они изгледа то нису преносили Титу! Зато су адмирални искористили прилику да се – слично убогим рођацима из провинције – директно обрате Титу преко Жанка, верујући да ће га он ипак примити, као што је уосталом и обећао... Углавном, многе очи у Сплиту су у том тренутку биле окренуте ка Жанку: он је Хрват, комуниста, партијски је везан за Београд. За политичаре и морнаре то је била прилика да успоставе везу са могућим тајним гласником – сламка спаса! Колико је Жанко свесно допринео таквом њиховом уверењу, тешко је рећи – он сам је више пута порекао – осим поменутог Титовог обећања – да може увек да рачуна на сигурну проходност до светлог трона југословенског вође. Сплићани су се зато ухватили за последњу грану, уз наду да се неће поломити – ваљда се царска не пориче! Жанко каже да је интимно рачунао с могућношћу поновног сусрета с Титом, и треба га разумети – “ само луд човик би повјеровао да му се могла допасти та националистичка бука, какофонија!”

(После је негде прочитао да су сви националистички покрети позног 20. века били у ствари “негативно семе раздора”, али лека за њега, ни за Југославију, није било.⁶⁴)

Верованье је прихватљиво само док не пристигне рачун о заблуди... Касније ће се сазнати да је Жанко доиста, одмах после боравка у Далмацији настојао да поново дође до Тита, али му покушаји нису нешто успевали. Преко Јожега Смолеа, Брозовог секретара, молио је да му се да бар једна прилика – да Тито саслуша “још неке чињенице” о све извеснијој претњи да минијатурна југословенска планета нестане у сопственој “црној рупи”, у вихору хрватског етнонационализма! Позивао се на поменути дуг разговор са Брозом, као и на то да се ништа у његовим – Жанковим – политичким схватањима отада није изменило, али општа ситуација иде на горе... Мора да му каже какво је стање у Сплиту, у Далмацији... Притом, мора да се брани од све тежих јавних дисквалификација шовиниста да је “фалсификатор, инсинуатор и неодговорни јавни радник са сумњивим побудама и улогом”, како га у Загребу јавно понижавају. Свестан је да полако постаје уклетни борац с аветима, али он не тражи помоћ за себе – у питању је држава!

63 Писмо је датирано 27. марта 1988.

64 Хобсбаум, н.д., 186

65 На Брдо код Крања до-
путовао је 9. децембра,
о чему је у новинама
објављена врло штура
информација; заним-
љиво је да су га допра-
тили Бакарић, Трипало
и Савка. О њиховом
разговору нема служ-
беног трага – штета,
јер су вероватно тада
затражили дозволу да
се коначно ратосиљају
Жанка ... Следећа два
дана Тито је био у
Љубљани, 13. децембра
вратио се у резиден-
цију Брдо – Крањ. Тек
14. децембра Тито је
допутовао у Загреб, а
наредног дана је у том
граду одржана седница
Председништва СК)

66 Љубљанско Дело је 3.
августа 1969. затражи-
ло ревизију материја-
лних обавеза Словеније
према федерацији, а
југословенски политич-
ки врх је одмах реаго-
вао одбацујући такву
врсту притисака. Непо-
средан повод је билла
расподела међунрод-
ног зајма за градњу пу-
тева по Југославији

67 Пленум је одржан 13.
децембра 1969.

Пред крај 1969. пажњу далматинских (конзервативнијих) комуниста, изазвала је посета српског партијског врха Загребу. Марко Никезић и Латинка Перовић би – како се група сплитских адмирала и народних хероја надала – морали бар да покушају да увере домаћине да Жанко није никакав “фракционашки дјелатник”! У повратној информацији ништа од тога није јављено, а после се показало да су се гости нашли у небраном грожђу због Бакарићеве оптужбе да су Жанкови чланци “великосрпско и унитаристичко масло” с прстима Милентија Поповића и Мијалка Тодоровића! Зато су се опрезно повукли, јер ипак Жанко, као савезни функционер делегиран из Хрватске, није њихов проблем! Јуре Билић, тада члан Извршног комитета ЦК СКХ, у једном свом сећању у Макарској изнео је: “Латинки и Марку је било важно да избјегну сукоб са Хрватском, па су се определијели за формулу да се треба борити са шовинистима у властитој средини. Али су – послије наше најаве да се само бира трен кад ће Жанка ‘напеналити’ – остали скептични: ‘Тито ће бити против тога! Биће то отварање новог фронта!’ У Загребу је тај недоречени посјет оставио мучан дојам...”

Али, убрзо се показало да Броз баш и није показивао неко своје негативно расположење према збивањима у Хрватској!

Управо тих дана је допутовао у посету Словенији, за коју се – према програму – предвиђало да ће бити протоколарна.⁶⁵ Званично, требало је учествовати у неким свечаностима... Показало се да се Тито тада већ усредредио на своје комбинације за српске либерале (које је фиксирао и о њима мислио све лошије!). На другом месту по значају била му је Словенија, иако су се у њој тек смиривали духови после Цестне афере – кад је – подсетимо, с нивоа владе у Љубљани оштро постављено питање улоге ове републике, и њеног положаја у Југославији!⁶⁶ ...Ипак се примакао и Хрватској, наводно зато што ће се тих дана у Загребу одржати два важна политичка саветовања.⁶⁷ Предзнак неких бурних догађаја било је поновно Бакарићево иступање – знатно гласније но обично, у оптужбама против “великосрпске чаршије” и делова савезне администрације, због “злонамерних” гласина о нарастању хрватског национализма! Напоко – ти кругови – по Бакарићу – приписују Титу и Хрватима да су “руска агентура”, шта год то значило!

Укратко, Бакарић је управо формулисањем кључних теза за Десету седницу Це-ка Хрватске припремио главни удар на део регулативног система југословенске федерације! Али, није он сам замесио колач – као неупоредиво виспредији, па и лукавији политичар, наметнуо му се Тито са својим сценаријем – био је то његов филигрански рад... Жанко је само, као добра прилика, био повод. Што му (Жанку) није лако, то спада у аксиом

људске стрепње, поготову што се ни у Београду нико није усуђивао да га јавно, (још мање институционално) подржи, иако је свуда изазивао симпатије.

Жанка није било лако сломити. Рачунао је да има још једну шансу – да новим писмом поново увери Тита да је остао непомирљиви борац против национализма и етатизма, и да му се не би ни обраћао (јер савест му је мирна!), да није – као посланику Далмацији – осетио “дубокуузнемиреност” због нових забрињавајућих појава! Истина је да су само комунистички режими успевали да ограниче разорне последице национализма, што ће се убројити у велика достигнућа!⁶⁸

Али, Тито му не одговара – из његовог кабинета злослутни мук...

То Жанко, према властитом исказу, доживљава као ударац – врло болно разочарење, подсвесно чак и као вођино изневеравање комунистичких принципа! Може само да наслућује како се Бакарић, образован политичар који је вешто остваривао хрватске интересе (а ипак га је пратио глас да је за Југославију!), припрема за улогу духовног мајстора у великом процесу – неће бити шале! Како другачије Жанко да тумачи његову безобзирну тврдњу да хрватски национализам “као трајна тенденција у СК Хрватске”, никад није ни постојао! И да сва опасност долази од унитариста који “могу наћи савезнике у Југославији и ван ње”!

Жанко је у белешкама тада меморисао последњу дилему, а она пуно говори о њему као политичару који види губитак свог места у револуционарном братству: “Тито никад раније није ово радио. Чему тактика гњилог опортунизма? Можда је то знак старачке кризе, дегенерације”. Каже да му није падало на памет да Брозу управо оваква сложена игра одговара – да уз помоћ баука хрватског национализма, у шаху држи целу земљу, да би затим славodobитно наступио кад му буде одговарало. Да би му чак и контролисани хаос добро дошао за одрешене руке, при увођењу реда по властитој мери...

Конечно, објављена је вест да је Десета седница хрватског Це-ка сазвана за 15. јануар 1970. “Нисам био изненађен...” – каже Жанко. “Био сам спреман”.

Јуре Франичевић Плочар, “умировљени пјесник” – како се који пут представљао, за историју ове фазе незанимљив, а ипак за нашу причу није неважан:

“Не ваљају вијести из Загреба!”

Он се, иначе, сматра обавештеним – људи веома уважавају честитост његових седих година, често га зову на неформалне састанке далматинског

- 69 *мандрил* – врста мајмуна; у Далмацији шаљив назив за Сплићане
- 70 Јуре Франичевић је то (видовито!) учинио десетак година пре франтарске лакрдије с Међугорјем. Само, ту међу главним актерима није било јунака романа...
- 71 *бешулавање* – у Далмацији израз за опуштен разговор уз чашицу
- 72 Једна од анегдота, коју Шувар није демантовао говори о његовом сусрету са Кардељом: “Само нек вас бог поживи, друже Бевц, биће нама устава и устава...” Очевици кажу да Кардељ није показао љутину...

партијског врха, а управо се ту, уз припремање одлука, расплићу свакојаке нити. Одмерава какав је квалитет тих информација – Загреб није близу, а до Сплита, ипак, стижу само суви папири уз нешто интерпретација... У сплитски комитет, који се налази код некадашње зграде Бановине, Плочар не залази пуно – далеко му је од куће, а не воли неке бахате сировине! Као Хваранину, треба му времена за пуштање корења у Сплиту (“а при том не бити мандрил међу мандрилима”⁶⁹), па зато шета поред мора и међу боровима на Бачвицама. Тумачи да *шиква иде по врижи*, што би значило да логику његовог кретања не одређују само жеље... Он је учесник поменутих сплитских разговора са Жанком, дакле експониран је, што му “матичари” и Бакарић никад неће заборавити. Кад касније буде добио Нинову награду за роман, многима ће то бити доказ да је одувек “воњао по јуџи”, иако се труди на не одлута ван доктринарних сфера:

“Жа’ ми је Жанка, он је поштењак, можда мало неопрезан, могуће и преоштар у својим критикама. Ка’ да још не види што му се спрема...”

Јуре, лирска душа у тврдом комунисти, дефинитивно је уверен у планетарни распоред звезда марксистичке религије – све друго су само препреке на том путу. У једном свом новијем роману описује драму бившег партизана на неком острву, дакле у миљеу ускогрудости и конзервативизма, док настоји да раскринка манипулацију “видилица” и “приказања Госпе”⁷⁰. Колико енергије се мора уложити у доказивање нечег што је очито! “Суочаваш се с таквим трошењем снаге до саможртвовања... Тако и Жанко: сам вуче свој криж, а мангупи му спремају освету јер се дрзнуо да, без дозволе већине, упозорава на експлозије национализма што одјекују по престрашеној Југославији!” И он је уверен: “Све ће то Тито средити...”

Ипак је он стари кадар и не излеће се: правда и политика не станују под истим кровом! Још ређе политика и морал...

Доиста, сценариј за почетак Десете седнице био је замишљен лукаво, кројен вешто. Говори Стипе Шувар, још један у прилично раштимованом хору Далматинаца:

“Затичем овакву слику: службеници ужурбно дијеле ‘материјале’.– прича у Гајевој 7, у загребачком дописништву *Полишике*. Ту повремено долази да се релаксира у вицкастом *бешулавању*⁷¹ са новинарима Стевом Остојићем и Душаном Басаром. (Стипе је симпатичан – већ је прихваћен као *enfant terrible* хрватске политичке сцене):⁷²

“Али, због једног документа ти чиновници дају комплет само уз потпис, и уз строгу напомену – вратити у архиву, због Титове ријечи! Реагирање: ‘Која Титова ријеч, кад је то било...’ Ником више нису били занимљиви остали папири, као ни преписка између Савке и Жанка, која је требало

показати тко је у том спору заправо у праву, па ни 'Кронологија контаката' – наводни доказ о напорима правовјерних да сврну тог Далмоша као заблудјелу овцу у заједнички тор... Све главе анализирају само загонетни папир који је – сазнајем – настао послје недавног Титовог посјета Загребу. Показало се “коначно”, тко и у овом случају црну вуну преде...”

Из Шуварове приче могло се схватити да се Тито, седмицу после Жанкових разговора у Сплиту са политичарима и адмиралима, (и њихове молбе да на највишем месту објасни шта се догађа у Далмацији!), изненада нашао у Загребу, на седници хрватског Це-ка.⁷³ Зна се да је нешто у четири ока разговарао са Бакарићем...За то време, у новинама није било ничег што би указивало на предстојећу драму... Међу позванима на Десету седницу, данима је владала грозничава радозналост: шта је то рекао Броз? Шувар овако описује кулминацију напете атмосфере пред почетак седнице: како су многе очи ужурбано, и с нескривеном неизвесношћу, прелетале преко тог кратког излагања, да би се на већини лица затим појавило озарење – Тито је пресудио, хрватско руководство је у праву! Тито је задовољан радом хрватског руководства, никаквих примедби нема!

После нам даје да и сами читамо:

“Мени је била скренуџа љажња на чланке друџа Жанка. Ја их нисам читџао јер су били исувише оџширни. Ви сџе руководство Хрваџске, ви одџоварџте за сџање. Оџоварање и најџдање руководства једне реџублике је суџроџно џолиџици СКЈ. То се не смије џолерирџти. Жанково џисање није наишло на џлодно џло. Ја нисам знао да ће се џакви чланци џојавиџти у Борџи. То није било џправилно. Такве џојаве џреба сџријечџиџти. Ви сџе одџговорни за сџање у Хрваџској. Ви добро радиџте. Не смије се џреџаџивџти одџговорностџ на вас за неке националистџичке и шовинистџичке џојаве у Хрваџској – јер је џознаџо да се ви, као руководство Хрваџске, бориџте џроџив џих џојава”!

Тако је из своје ложе Тито императорски оборио палац – оде Жанко! Наступају звездани тренуци Мике и Савке...

Питамо Шуvara: Шта Тито, с оваквом подршком Хрватској, заправо смера?

Он се загонетно чешка одлазећи: “Зар ово дописништво није озвучено?”

* * *

Путујем према Сплиту. По Лици снег. Шта ли нам носи овако започета 1970. година?

(Извод из рукописа о маспоку у Далмацији)

73 Тито је одржао састанак са Извршним комитетом ЦК СКХ 19. децембра 1969.

Борис Рашета

Случај Ђосїодина Штерца

Слобода је ропство, Лаж је истина, Противници су нељуди.
(Orwell)

Стјепан Штерц данас, у лето 2009. изгледа као обичан, тихи сусјед. Сиједа брадица, модре очи, помало успорен говор. Флегматик. Доимље се као самозатајна особа. Можда и као човјек који нешто скрива, којему је нелагодно?

Пажљивије осмотривши његов лик, човјек би се одважио посумњати да изгледа сурово. Но то је, можда, тек нека канцеларијска, бирократска окрутност какве је Erich Fromm масовно описивао у “Анатомији људске деструктивности” – Стјепан Штерц нема лице кабадахије. Хрватски медији биљеже његову ресурекцију 17. српња 2009. Након година тиховања Штерца видимо у улози свједока на Хашком суду. У говору он истиче узвишена морална начела која су водила тадашњи државни врх. “Хрватска је у годинама након ослобођења својих подручја инзистирала на повратку свих избјеглица и прогнаника у своје домове. Било је то темељно начело којим ће се не само ријешити избјегличка криза него и почети нормализирати односи, али је међународна заједница била усредоточена на повратак Срба у Хрватску” говори у поступку који се пред Хашким судом води против Анте Готовине, Ивана Чермака и Младена Маркача.

“Исељавање становништва након завршетка рата уобичајена је појава, па је тако било и у хрватском Подунављу након ослобођења окупираних подручја. Тад је нешто мање од четвртине домицилног српског становништва отишло из Хрватске” додаје Штерц, појаснивши да се није иселило 300 него 130 тисућа људи. Томе је, према његовом свједочењу, допринијела гандијевска политика тадашњег државног врха.

Свједочење

“Наши родитељи су Србе тјерали да оду из Хрватске, а они су остали. Ми смо их молили да остану, а они су отишли. Радило се, дакле, само о приступу.”

Гојко Шушак, изборна скупштина ХДЗ-а Жупаније сплитско-далматинске, листопад 1995.

Професора Стјепана Штерца у име тужитељства испитује тужитељица Катрина Густафсон. Он је позван као свједок обране. За вријеме рата и почетком пораћа био је помоћник министра за обнову и развитак, и као такав, највише рангирани дужносник хрватске Владе по питању повратка избјеглица.

Хашком суду Штерц даје исказ под заклетвом. Тврди да је Влада пуним срцем заговарала повратак Срба. Зато је, према његовом тумачењу, донијела Закон који их је требао натјерати да се што прије врате. Ранији хрватски Закон је прописао одузимање станарског права ако се носилац не врати за 90 дана, но тај је рок скраћен.

– Је ли постојао претходни закон колико би станар могао бити одсутан а да не изгуби станарско право?

– Не знам, одговара Штерц.

Одвјетник обране генерала, Лука Мишетић, предлаже увид у документ – закон СР Хрватске о станарским правима из 1985. и амандманима на исти закон РХ из 1992. и 1993.

Судац Alphonse Orié дозвољава потпитање, успркос противљењу тужитељице Густафсон. – Колики је био рок? (У СР Хрватској)

– Рок је био 6 мјесеци, толико је станар са станарским правом могао бити одсутан, тумачи Штерц.

– Који је био смисао смањење рокова на 3 мјесеца?

– Смисао тих кратких рокова који су били и чини ми се продужавани, да се носиоци станарског права што прије врате и затраже откуп стана....

– Гдје су у тим напуштеним градовима могли бити смјештени ватрогасци, полиција?

– Они би могли бити смјештени само у таквим становима.

– Је ли постојао закон који би отежавао повратак Срба?

– Не.

– Јесте ли добили напутак о отежавању повратка Срба?

– Не.

– Јесте ли икада били критицирани од стране владе у том смислу?

– Не, одговара Штерц.

Појашњава да предметни закон није читао, и да се његов став о томе своди тек на дојам. Као помоћник министра, он је био посве неупућен. Одвјетник Мишетић у протуиспитивању:

– Јесте ли знали за било какав план о колонизацији у подручју сектора Сјевер?

– Не.

С обзиром на ваш положај у министарству обнове бисте ли требали знати за такав план ако је постојао?

– Да, требао бих бити извјештен о томе.

– Садако Огата је изјавила: повратак избјеглица у подручје гдје их нису спремни примити може изазвати озбиљне посљедице. Прво повратак из Хрватске и БиХ, затим из других земаља бивше СФРЈ, па онда из трећих земаља које су удомиле/смјестили избјеглице.

– Је ли за РХ представљало проблем 10.000 ненасељених четворних километара у сектору сјевер?

– Да.

– Какав је био проблем?

– Господарски ненасељено, релативно богато ресурсима, то подручје није могло бити ван функције. Требала су бити насељена младим образованим људима који би требали бити носиоци развоја на том подручју.

Кратки подсјетник

Тужитељица тада представља транскрипт састанка на којем су судјеловали Фрањо Туђман и Јуре Радић, на којему је Јуре Радић изнио карту, и рекао како је то за Хрватску повијесно важно подручје, које треба колонизирати Хрватима.

Подручје је подијелио и бојама означио у 5 приоритета по хитности/важности за населити Петрова гора, и Зринска гора опћине – Војнић, Глина, Костајница, Вргинмост, Двор.

РАДИЋ: Срби се неће ту никад вратити, никад их неће бити изнад 10 посто.

ТУЂМАН: Не треба их бити ни 10 посто.

Штерц тврди да није знао да је Радић нешто такво имао у плану или да је проводио припреме за такво нешто.

Слиједи испитивање Штерца.

– Јесте ли имали разговор у четири ока с Јуром Радићем?

– Не.

– Јесте ли причали о вашем именовану за помоћника министра?

– Да.

– Рекли сте како нисте разговарали с Радићем... Тада одвјетник Мишетић даје приговор Орие-у, и Густафсон мора преформулирати питање.

Штерц једноставно одговара: тај разговор није био у четири ока.

Промијенит ћемо лице наше земље, измијенит ћемо душе наших људи

Суздржано, хладнокрвно, јуридрички вјешто осмишљено свједочење Стјепана Штерца. Он није упућен, не зна, не сјећа се, оно што зна зна по чувењу, а ако је то нешто наводно и спорно, криво је објашњено јер су намјере биле добре, само је потребан поуздан тумач. Он, Штерц, могао би бити идеалан; наводно нема ни дана стажа у ХДЗ-у; неовисни је стручњак, данас свеучилишни професор демографије.

Већ летимичан увид на јавну сцену онога времена у којему је Штерц био више од професора приказује, међутим, сасвим другу слику. Тједник *Национал* од 1. ожујка 2000. године као стварног аутора перфидног закона о етничком чишћењу наводи баш његово име!

“Стјепан Штерц један је од креатора и реализатора закона који је као темељ ХДЗ-ове ратне и мирнодопске стратегије Хрватској замало донио економске санкције Уједињених народа: Закона о подручјима од посебне државне скрби. Заузврат је заједно с Драгом Крпином и осталим заслужним хадезеовцима награђен повлаштеним стамбеним кредитом од два посто камата годишње” открива новинарка Јасна Бабић, која тај пропис лапидарно описује као “закон који је Хрватима дао право да присвоје српске куће”. Нешто екстензивнији цитат из њеног чланка о “Проводитељу хуманог пресељења” и “творцу дискриминаторског закона” вриједи навести у цјелини.

“Закон о подручјима од посебне државне скрби написан је 1996., годину дана након војне операције *Олуја*, која је након своје ослободилачке и херојске фазе склизнула у типични ратно-политички злочин с масовним паљењем српских кућа и протјеривањем цивилног становништва. Након *Олује* остала су, дакле, згаришта, опустошена насеља и километри сабласно празног територија које је Фрањо Туђман одлучио населити етнички чистим Хрватима из подијељене Босне и Херцеговине. Реализације те идеје повјерена је Министарству обнове и развитка, односно Стјепану Штерцу, који је у њему био запослен као стручњак за националну демографију и асистент на Природословно-математичком факултету. Закон је потенцијалне колонисте подијелио у четири категорије: избјеглице и прогнаници из Босне и СР Југославије, емигранти-повратници, демилитаризирани судионици Домовинског рата и млади, незапослени становници великих градова. Свима је њима на тзв. подручјима од посебне државне скрби понудио живот у напуштеним српским становима и кућама, најприје на десет година, знатне порезне и царинске олакшице, те врло јефтине

кредите за обнову разрушених објеката. Остану ли пак живјети дуље од десет година, стамбена јединица аутоматски би постала њихово трајно приватно власништво. У Доњем Лапцу и неким другим насељима гдје су Срби чинили велику већину, понуђени су и много већи привилегији за стимулацију њихова пресељења и трајног пребивања. Како је Штерц тада објашњавао у својим интервјуима, ријеч је о пограничним крајевима уз БиХ које ваља ојачати хрватским живљем из стратешко-обрамбених разлога...”

У једном од тих интервјуа, којега је дао *Слободној Далмацији*, откривамо напакон право лице Стјепана Штерца. Он резолутно урла како Хрватска неће прихватити “никакав реципроцитет” у повратку избјеглица

– при чему мисли на реципроцитет повратка Хрвата у Подунавље с повратом Срба у бившу Крајину. Према његовим процјенама као демографа, Хрватску је напустило око 300 000 Срба (sic!) а UNHCR процјењује да ће их се вратити само 10 посто, што значи око 30.000. “Иако ће бити тензија, у Хрватску као сређену државу може се без проблема вратити тих 30.000 Срба”, додаје.

Остали Срби се по Штерцу не желе вратити, али хоће уновчити имовину коју су оставили.

Е, ту ће им он опет бити од помоћи.

Он, исти онај Стјепан Штерц који у Наагу 12 година касније хладно тврди како је “смисао кратких рокова да се носиоци станарског права што прије врате и затраже откуп стана....”

Подузеће за размјену

У стварности, они су требали што прије дефинитивно продати своју имовину и заувјек отићи. Права форма требала је прикрити стварну нарав ове сложене међудржавне операције. Њу је требало извести тако да изгледа као слободно “оптирање” приватних лица.

“Сви наши подаци показују” говори половицом 1997. године др. Јуре Радић, првосвећеник ове политике, “да се сви Срби који су отишли из Хрватске не кане вратити него ће се вратити само дио. Тај дио, погледајмо истини у очи, не прихваћа овакву Хрватску, и он се одлучује за неки други живот. Ми смо због тога формирали Агенцију за посредовање у промету некретнинама која ће такве који више не желе живјети у Хрватској обештетити. На тај ће начин доћи нови људи који желе живјети у Хрватској. Уз одређена средства која ћемо уложити у обнову, ми ћемо тако у неколико сљедећих година за све грађане Хрватске створити доличан смјештај”. То је изјава за међународну јавност. За домаћу употребу, Радић ће то рећи пуно бруталније: “Хрват из Вуковара отишао је из своје куће с врећицом

у руци, побијени су му чланови обитељи, а Србин из Книна, који је био позван да остане у Хрватској, тракторима је и камионима, украденима најчешће од Хрвата, имао времена одвести своју имовину. А сада од нас траже да томе који је одвукао и украо из Хрватске, отишао из ње својом вољом, дамо потпуно једнако право као онима који су отишли из своје срушене или запаљене куће, рањени, осакаћени. Не можемо им дати једнако право!"

(Глас Славоније, субота, 14. липња 1997.)

Агенција за посредовање у промету некретнинама је подuzeће за размјену становништва.

Агенција је предвиђена "Споразумом радне скупине о оперативним поступцима повратка" којег су 23. травња 1997. потписали представници хрватске Владе, Untaesa и UNHCR-а. Основана је већ дан касније, 24 травња, а за њеног првог директора именован је Ивица Вркић.

Пропагатор Агенције – дакако Стјепан Штерц – вели да ће Срби који су напустили хрватску државу "и не желе се вратити, а имају имовину, моћи преко агенције, која ће јамчити сву правну сигурност и логистику, продати или замијенити своје некретнине."

Објашњава: они за ту трансакцију не морају имати нове хрватске документе (домовницу као доказ држављанства, прије свега) али морају имати доказ о власништву над имовином. Додаје да ће Агенција прикупљати доказе о власништву, "како се не би догодиле правно неодрживе власничке трансакције" што би знатно убрзало и поједноставило цијели процес, јер би се све одвијало "под једним кровом".

Штерц појашњава да ће се Агенција у том послу ангажирати на два начина. Она ће, прво, посредовати у замјени оних некретнина за које су власници сами нашли партнере у замјени – легализација индивидуалне "хумане размјене" – али ће и сама откупљивати некретнине које ће онда – кредитирањем или додјелом – стављати на располагање коме процијени да то треба учинити. Напуштену имовину, замишљено је, моћи ће куповати физичке особе које имају хрватско држављанство, али и правне особе – и у једном и у другом случају, уз сугласност Агенције. Углавном, радило се о Хрватима из других република бивше Југославије. Тај је посао, у међувремену, успјешно окончан.

Баш онако како је то давно прије договорио Фрањо Туђман: "Треба бити предусретљив у смислу територијалног разграничења, и то је прихватљиво јер код тога повијест показује да је понекад требало чак не само такво разумјевање, него понекад и размјене пучанства", рекао је тада још "свјежи" хрватски предсједник у разговору са Николом

Кољевићем и Фрањом Борасом, у сијечњу 1992. године у Загребу. Још у *Бесџућима*, програматском спису његове политике, Туђман искрено признаје да геноцид не сматра ултимативним злом.: "... Овакве насилне, па и геноцидне промјене, какве су извршене и по окончању Другога свјетског рата, доносе увијек двостране послетке. С једне стране, неизбјежно продубљују повијесне раздоре, разјарују међунационалну мржњу и потичу осветничке пориве, па са свиме тиме придоносе одржавању међународне затегнутости и избијању све нових и нових сукоба. С друге стране, доводе до етничке хомогенизације појединих народа, до већег склада националног састава пучанства и државних граница појединих земаља, па то може имати позитивне учинке на кретања у будућности у смислу смањивања разлога за нова насиља и повода за нове сукобе и потресе." (Из "*Бесџућа*", поглавље 4, Сведобна свеудиљност геноцидне чинидбе, страница 164, Накладни завод Матице хрватске, Загреб 1989.)

Ђавољи шегрт

Дојам о Штерцову свједочењу брзо ће изблиједити. Вријеме у којему је био моћан више се не може вратити. Сва она лица из Туђмановог театра у којему је био једна од важнијих драмских персона, данас изгледају смежурано, осим, можда, вјечитог младића, неимара Јуре Радића. Он у Нааги није чак ни свједок, његово име је тек на једном анексу којег би Радић могао искористити у заходу. И ту је крај приче, што се његове улоге у повијести тиче. О Штерцу, шегрту, да и не говоримо. Неугодне успомене су потиснуте. Зло се повукло с површине, као у "Избавитељу" Крсте Папића, и рује попут штакора негдје по утроби земље. То не значи да га нема. Али, документи не могу приказати његово лице. Њихов је језик штур. Зло није штуро. Оно је банално, како точно примјеђује Hannah Arendt, оно је елементарно, каткад и приглупо, али је – кад се су-очимо с њим – запрепашћујуће одвратно. Без су-очења, нема правог, како би Нијемци рекли "hineinfühlen" – "у-осјећања".

Ми никада нећемо моћи пренијети нашим потомцима осјећаје које смо имали слушајући eichmanovske трактате, заогрнуте у државноправну фразеологију, тако популарну у оно доба. Ново доба носи нове проблеме. Један од њих је демографско изумирање нације, над којим здваја стручно лице Стјепана Штерца. У *Вјеснику*, након пописа становништва 2000. године, читамо његов интервју под насловом: "Демографско стање у Хрватској лошије је него било гдје у Еуроци". На питање новинара "Је ли демографска слика Хрватске катастрофална?" Штерц одговара "Апсолутно. Без обзира на различиту методологију пописа у односу на 1991.

годину, овогодишњи је попис потврдио да је Хрватска ушла у врло интензивну фазу изумирања становништва. По демографској типизацији, то је увјерљиво најтежи облик. За нас демографе је упитно може ли се из таква стања извући, ако то дуже потраје. У Хрватској је између 1991. и 2001. умрло око 25.000 особа више, него што је рођено, Хрватска је имала рат и око 20.000 убијених или несталих, те исељавање становништва, што све у свему даје негативну демографску биланцу и значи изумирање и смањење становништва. По трендовима, то је можда и најтеже стање међу свим еуропским државама. Ако се томе дода и лоше господарско стање и нестабилна политичка ситуација, то значи да ће се тај процес изумирања убрзати.”

“Темељ сваког развика је човјек”, ламентира Штерц. “По економској логици, која се провлачи и у политици, сматра се да то није приоритетан проблем, какав се нама демографима чини. Али ће постати! Већ сада се показује да се господарска активност у великом дијелу Хрватске не може остваривати, јер у тим подручјима нема људи који би је обављали. У Хрватској смо дошли дотле да је све изван градских простора потпуно девастирано, без људи, без младих људи који би покренули развика, и то постаје кочница развика....”

Велики пројекат Фрање Туђмана, скандинавизација Балкана насилним сеобама становништва, доиста је довео до мира.

Али то је мир гробља.

Љиљана Вукашиновић

Принове у архиву СКД “Просвјета”

Дио оставштине Хинка Хинковића

Почешком ове године “Просвјета” је одлуком Главног одбора ошкуйила од познајој зајребачкој анџиквара Шиме Брале, дио оставштине Хинка Хинковића, адвоката, поличичара, једног од бранишља ошжужених на зајребачкој “велеиздајничкој парници”. Његов јавни рад био је изузетно разнолик и дугошрајан, овдје представљени скромни дио трајова њој анјажмана, односи се на одјек зајребачкој процеса 1908-1910, шзв. “бањалучкој процеса”, на Хинковићево дјеловање унушар Југославенској одбора и ошћенишо дојађаје из времена Првој свјетској раша. Од посебној су интереса писма Сишон-Војсона која су превеле Најаша Десница (француски) и Љиљана Вукашиновић (енглески и њемачки језик).

Лични документи

1. Потврда о додијеленом праву одвјетовања одлуком Краљевског банског стола. У Загребу, 24. листопада 1883.
2. Потврда о додијеленом праву одвјетовања при Краљевском судбеном столу у Цриквеници. У Загребу 8. листопада 1903.
3. Друштво “Југославија” из Париза обавјештава Хинковића о избору нове управе друштва, надзорног одбора и њега за предсједника друштва, Париз 11. аугуста 1917. (Новоименовани чланови управе су др. Живојин Спасојевић, др. Филип Волф Вуковић, др. Љубо Радић, др. Алфонс Крибар, Антоније Урошевић, др. Павле Чубровић, Угљеша Јовановић, Бранко Чачуга, Бошко Токин, Војислав Ђорђевић). У потпису Ж. Спасојевић.
4. Окружница Краљевског банског стола свим кр. судбеним столовима и кр. котарским судовима о суспензији др. Хинка Хинковића и др. Pavla Theodorovića према одлуци од 22. липња 1915. У Загребу 3. просинца 1919.
5. Одлука Сиротинског повјеренства слободног и кр. главног града Загреба о именовању Хинковића тутором малодобне Rene Sekondo Vonpot, незаконите кћери Meline Vonpot. У Загребу 26. колОВОза 1919.
6. Захвала Саламона Бергера, директора Етнографског одјела Хрватског народног музеја, Слави Хинковић на донацији Етнографском одјелу, Загреб 5. сижечња 1920. У потпису С. Бергер.

7. Препис *Брзојавке* Покрајинском намјеснику у Загребу о именовану Хинка Хинковића и Милорада Стражничког за делегате на конгресу уније удружења за Лигу народа у Прагу 1922, Загреб, 23. маја 1922.

Писма познатих личности упућена Хинковићу

1. Три писма Томаша Masaryka из 1909. упућена Хинковићу везано за Велеиздајнички процес, у којима између осталог потражује одређене документе за припрему говора у аустријском Парламенту. У Бечу, без тачног датума. (њем.)
2. Три писма Ивана Мештровића везана углавном за рад Југославенског одбора; договор око датума сједнице Одбора, Декларације те лична молба Мештровића да се дозна разлог неодржавања договорене умјетникове изложбе у Паризу код Министарства спољних послова. У Cannesу без тачног датума.
3. Писмо Душана Богдановића везано за његову породицу у Србцу и Милана и Светозара Прибићевића. New York, без датума.
4. Писмо Николе Стојановића у којем захваљује Хинковићу на труду и успјешној одбрани босанскохерцеговачких Срба током Бањалучког процеса, у Женеви, без тачног датума.
5. Писмо Михајла Идворског Пупина у којем препоруча за сарадњу свог пријатеља Стану Ускоковића. У New Yorkу, 18. јануара 1910.
6. Писмо министра правде Драгољуба Аранђеловића у којем обавјештава Хинковића о радовима на реформи Казненог законика и именовану њега чланом комисије за израду казненог судског поступка. У Београду, 2. јула 1911.
7. Попратна порука уз примјерак новог Кривичног законика начелника Министарства правде Милића Милићевића. У Београду 6. јула 1911.
8. Писма R. W. Seton Watsona током 1912. и 1913;
 - Писмо са препорукама потенцијалних сарадника у Лондону (Strachy, уредник магазина Spectator; Brailsford, аутор књиге о Македонији и слободни новинар; Hirst, главни уредник магазина Economist; Pilcher, уредник вањскополитичке редакције Morning Post), информира га и о свом чланку у магазину Contemporary Review за мјесец јун те једном краћем издању на њемачком језику “Корупција и реформа у Мађарској – са посебним огледом на Хрватску”. Ирска, 12. мај 1912. (франц.)
 - Писмо у којем подсећа на свој чланак у Contemporary Review и на краћи текст “Апсолутизам у Хрватској у Цувајево вријеме”. Шкотска, 26. мај 1912. (франц.)

- Писмо у којем моли Хинковића за сусрет у Паризу, обавјештава га да је пред довршетком књиге са посебним поглављем – Случај Хинковић. Лондон, 26. јануара 1913. (енгл.)
- Молба за осврт на поглавље које се тиче његова случаја; полемика око Хинковићева не прихваћања Watsonove идеје федерализма унутар Монархије, могућих посљедица и Великог европског рата као јединог могућег рјешења за остварење јужнословенске идеје. Rapallo, 16. фебруара 1913. (енгл.)
- Писмо у којем полемизира с Хинковићем о проблему унутрашњег преуређења Монархије на принципима триализма и федерализма; припреми нове књиге на исту тему, концентрирајући се на јужнословенски простор; моли га за кратак извјештај о случају Радић. Rapallo, 23. фебруар 1913. (њем.)
- Писмо у којем га извјештава о пропутовању балканским земљама и припреми текста “Будућност Балкана”. Лондон, 31. децембра 1913. (њем.)
- 9. Писмо Јована Дучића у којем изражава задовољство због повратка Хинковића из егзила у Хрватску. У Риму, 27. децембра 1913.
- 10. Писмо грофа Hуге Borellia и супруге Eveline у којем изражавају симпатије и жаљење због Хинковићева егзила. У Паризу, 5. јуна 1913.
- Писмо грофа Hуге Borellia и супруге Eveline са честиткама на повратку у Хрватску и избору за заступника у Хрватском сабору. Париз, 22. децембра 1913.
- 12. Писмо мајора Васића са исцрпним описом стања на југу Србије, Косову и Македонији, страдањима од стране Турака, Арнаута и “Шиптара”, нужном отпору и сукобима у околини Куманова, Скопја и Јадрене; односима с Бугарском и неминовности Великог рата. Март 1913.
- 13. Вучетић(?) пише понукан Хинковићевим отвореним писмом у The Observeru, описује му стање на Кумановском фронту. У Скопју, 22. фебруара 1913.
- Писмо у којем исцрпно разматра питање јужнословенског јединства, посебно наглашавајући проблем Бугарске. У Лозани, 19. марта 1916.
- 14. Писмо Луке Смодлаке у којем Хинковића обавјештава о актуалним збивањима и сусретима са познаницима, између осталих с Прибићевићем. У Београду, 1. априла, 1913.
- 15. Писмо Чеде Мијатовића са честиткама на повратку из егзила и избору за народног заступника. У Лондону, 29. децембра 1913.

16. Писмо А. Анђелковић тумача и преводитељице за српски и хрватски језик и секретара у краљевском српском конзулату. У Минхену, 4. новембра 1913.
17. Молба Алексе Милака, краљевског судбеног вијећника, да ургира у Београду за његова сина. У Петрињи, 20. новембра 1913.
18. Писмо др. Владимира Загорског везано за његов рад на прикупљању материјала за књигу о Strossmayerу и грађе за хрватско-српску етнографску изложбу у Паризу. У Сплиту, 21. маја 1914.
19. Три писма Лује Војновића по питању актуалних збивања око Југославенског одбора. У Паризу, фебруар-мај 1917.
20. Пет писама Анте Трумбића везаних за рад Југославенског одбора, политичке ситуације на Балкану, посебно Србији. Занимљив детаљ о младом пјеснику Ујевићу. У Лондону и Сappesu, 1915-1917.
21. Писмо Јована М. Жујовића у којем изражава забринутост због гласова из Хрватске против јужнославенског уједињења. У Паризу, 7. аугуста 1915.
22. Писмо Леонтић Љубе у којем описује америчку рецепцију збивања на Балкану и потреби јаке “публицистичке офензиве” у корист југославенског питања.
23. Писмо др. Filipa Wolffa-Vukovića у којем подсећа на важност добре пропаганде у Америци, као одлучујућем фактору у завршници Великог рата. У Паризу, 12. фебруара 1918.
24. Писмо подршке Љубе Јовановића прије почетка суђења. У Београду, 16. маја 1911.
25. Писма Л. Марковића у којима га обавјештава о стању у Србији, раду Међународне комисије за казнене заводе чији је члан и бањалучком велеиздајничком процесу. У Београду и Женеви, 1913-1915.
26. Писма Срђана Туцића везана за Bulletin који издаје Југославенски одбор, жали се на недостатак финансијских средстава. У Давосу, током 1917.
27. Писмо Јосипа Марковића у којем опомиње на важност оснивања представничких тијела Југославенског одбора у јужној Америци, те агитирања код сјеверноамеричке и европске дипломатије. У Буенос Аиресу, 2. децембра 1917.
28. Писмо подршке Ивана Милчетића након Хинковићева повратка у Хрватску. У Вараждину, 22. јуна 1919.
29. Писмо Јурја Рукавине с молбом да се заузме око рјешавања опорукe његова оца. У Буенос Аиресу, 19. јуна 1917.
30. Писмо Јована Бањанина испред Југославенског одбора у Лондону у којем одбацује Хинковићеве тврдње о његовом искључивању из активног судјеловања у раду Одбора. У Лондону, 13. фебруара 1917.

31. Писмо др. А. Biankinia везано уз неисплаћене хонораре. У Chicagu, 22. аугуста 1918.
32. Писмо захвале Главног одбора СПКД “Просвјета” Сарајево на активном заузимању током бањалучког процеса. У Сарајеву, 8 децембра 1919.
33. Писмо дон Nikole Sabiancella испред канцеларије Југославенског народног вијећа у Washingtonu у којем изражава забринутост због политичке ситуације у Хрватској, као и апатије и незадовољства које је завладало међу симпатизерима и активистима у Америци. У Washingtonu, 20. фебруара 1920.
34. Писмо др. Б. Пурића као реакција на чланке у Обзору уз молбу да му јави своје виђење тренутног политичког стања у земљи. 17. маја 1921.
35. Два писма Mark Cosulichа везано за Франка Акачића и политику владе у Београду. У San Franciscu, април и јун 1921.

Телеграми потпоре

1. Скупни телеграми: Срби са скупа у Јошевици, универзитетска омладина Србије, Српско-хрватска средњошколска омладина, супетарски Слободњаци, универзитетска омладина Чешке, Срби Босанске Крупе и Приједора, вараждински одвјетници (Миланић, Магдић, Lурolt, Ернст, Рудолф). 2. Појединачни телеграми: др. Демл, казнени бранитељ Прзентић, Мишо Матејић, проф. Живојин Ђачић, др. Грисогоно (супотписани Трипало, Брадић, Брабић, Грабовац, Цатиповић, Перковић, Алексијевић), др. Томашић, брањеници Михајло Ђорић и Танасије Облаковић, сељак Анте Ђукић, др. Миле Мишкулин, Франо Супило.

Писма потпоре

1. Писма потпоре сплитских адвоката поводом загребачког Велеиздајничког процеса с потписима њих двадесеттројице. У Сплиту, 12 априла, 1909.
2. Захвала учитеља Милана Вукелића, брањеника из Велеиздајничког процеса и подршка због осуде.
3. Предсједница Кола српских сестара Љубица С. Луковић јавља да је именован почасним чланом. У Београду, 15. априла 1910.
4. Писмо подршке Хинковићевој супрузи од предсједнице Кола српских сестара Љубице С. Луковић. У Београду, 15. априла 1913.
5. Шест писама Милана (?) у којима га информира о догађањима у Београду, најављује му групу људи која стиже у Загреб пратити

његово суђење (Влајко Савић, Милан Ђорђевић, Бранислав Нушић).
У Београду, 1911-1913.

6. Писмо подршке оца Јоакима Бједова из Кливленда, 15. јуна 1911.
7. Писмо посланика Eugene Chiesa. У Милану, 13. аугуста 1909.
8. Писмо подршке Ивана Хрибара. У Љубљани, 4. јуна 1911.
9. Писмо подршке Милана Вујаклије, који пише и у име банијских Срба сељака. У Вргинмосту, 1911.
10. Пјесма посвећена Хинковићу у име Хрватског Сокола из Цхицага.
11. Писмо солидарности адвоката Ивана Рибара. У Ђакову, 1911.
12. Писмо потпоре *ђенерала* Божидара Јанковића. У Београду, 20. маја 1911.
13. Писмо подршке адвоката Николе Соларића уз исприку за изостанак с расправе. У Кореници, 22. маја 1911.
14. Писмо Šime Mazzuge и Богдана Медаковића у којем безрезервно нуде колегијалну помоћ у процесу, као и свих његових брањеника. У Загребу, 25. марта 1911.
15. Писмо потпоре адвоката Душана Миљушевића. У Карловцу, 20. маја 1911.
16. Одбор "Слободне мисли" нуди сваку помоћ и потпору током процеса. У Загребу, 18. маја 1911.
17. Два писма подршке члана Касационог суда М. С. Ђуричића. У Београду, 11. маја 1911.
18. Писмо потпоре адвоката Отона Гавранчића. У Вировитици, 22. маја 1911.
19. Писмо Хинковићева штићеника др. мед. Душана М. Миоковића. У Гјуловцу (Славонија), 1. јуна 1911.
20. Писмо подршке истраживача Драгутина Лермана (франц.). У Крешеву, 31. маја 1911.
21. Писмо колегијалности др. Јовановића. У Београду, 31. маја 1911.
22. Министар правде Д. Аранђеловић захваљује му што се прихватио израде пројекта казненог поступка и моли га за стрпљење док траје његов процес. У Београду, 17. јуна 1911.
23. Писмо подршке адвоката Милана Лазаревића. У Београду, 2. јула 1911.
24. Писмо захвале и подршке брањеника Антонија Фрњића. У Перни, 6. јуна 1911.
25. Два писма потпоре адвоката Еугена Лукинића. У Карловцу, 10. јуна 1911.
26. Писмо солидарности адвоката Р. Ленца. У Ријечи, јуна 1911.
27. Писмо потпоре Шоштарића (?). У Карловцу, 30. маја 1911.

28. Писмо потпоре од К. Ј. (?). У Задру, л. јуна'1911.
29. Писмо захвале и подршке бившег браћеника Лазара Балића. У Јасеновцу, 12. априла 1911.
30. Писмо колега адвоката из Карловца у којем га обавјештавају да у знак подршке стижу на главну расправу. У Карловцу, 19. маја 1911.
31. Заједничко писмо захвале и потпоре Срба из Двора.
32. Писмо колега адвоката из Стубице у којем нуде своје бранитељске услуге, а у знак потпоре стижу на главну расправу. У Стубици, 21. маја 1911.
33. Писмо потпоре Ђорђа Јагнића. У Пакрацу, 31. марта 1911.
34. Писмо кјолегијалности ријечног адвоката Ерасма Барчића. У Ријечи, 30. маја 1911.

Хинковићева архива садржи уз то низ фотографија, чланака из дневних новина и сепарата.

AYTON HOUSE,
ABERNETHY,
PERTHSHIRE.

- 1 Фонетска транскрипција имена на француски, чита се Стрече.
- 2 Добротворна организација

12. маја 1912.

Драги господине,

Ваше прво писмо сустигло ме у Ирској, гдје сам био у посјети рођацима моје жене. Јако ми је жао што смо већ били отишли из Лондона прије вашег доласка; јер више нећу моћи отићи тамо прије зиме. Остајемо код куће до краја маја, а затим одлазимо на оток Skye (на сјеверозападу Шкотске). Све се бојим да не намјеравате путовати чак до Шкотске; међутим, ако би имали такву намјеру, било би ми јако драго да Вас сретнем овдје. Нажалост, имам премало слободних дана прије одласка; али било би нам јако мило да Вас видимо овдје од 21. до 25. маја и да Вам покажемо нешто из овог дијела наше земље, разговарајући истовремено о пословима Хрватске. Чим чујем да намјеравате доћи, одмах бих Вам јавио све потребне детаље трасе путовања.

За случај – бојим се вјероватнији – да не можете напустити Лондон, шаљем Вам четири писма с препорукама, у нади да ће Вам бити од користи.

1. за господина Strachey-a (Strétchéé¹), власника и главног уредника *Spectator*-а, који се јако занима за све што се тиче Славена и Аустро-Угарске. То је врло интелегентан човјек из старе енглеске породице, и он игра одређену улогу у вијећима конзервативне странке (као посљедњи заговорник слободне трговине у тој странци)
2. за г. Brailsforda, аутора сјајне књиге о Македонији, и либералног новинара. Пред 8 година са својом супругом надгледао је расподјелу "Relief Fund-a"² међу македонским сељацима и изблиза познаје балканско питање.
3. За г. Hirsta, главног уредника *Economist*-а, главног финансијског тједника. Велики је пријатељ проф. Redlicha, којег вјероватно познајете, и занима га југославенско питање и Аустро-Угарска.
4. За г. Pilchera, који уређује вањскополитички дио *Morning Posta*.

Најбоље вријеме да нађете господина Stracheya је сриједи (од 11 до 1 прије подне или 3 – 4,30 послје подне). Г. Pilcher је код куће послје подне до 4 сата или у редакцији *Morning Posta* послје 7 сати). Што се тиче остале двојице, најбоље је писати им и замолити да предложе вријеме састанка.

3 њемачки: додатак

Ако Вам могу пружити било какву другу помоћ за вријеме Вашег боравка у Лондону, молим Вас реците ми.

Сада пишем за Contemporary Review чланак који излази у јунском броју; а њемачко издање моје књиге “Corruption and Reform in Hungary” - уз Nachtrag³ о Хрватској – излази сасвим скоро. За вријеме мог боравка у Загребу били су ми обећани неки документи за то издање, али ништа није учињено и нисам добио одговора на моја писма. Сад је већ прекасно.

Примите, драги господине, изразе мог дубоког поштовања

R. W. Seton. Watson

Овдје се почињу занимати за југославенско питање и почиње се схваћати његова важност за Европу. Зато вјерујем да можете доста тога урадити у Лондону.

AYTON HOUSE,
ABERNETHY,
PERTHSHIRE.

4 Сјеверозападни дио
Шкотске

25. маја 1912.

Драги господине,

Јако ми је мило да се намјеравате вратити у Лондон и остати неколико мјесеци. У том би Вам случају можда било могуће доћи и у Шкотску у августу или септембру. Били бисмо сретни да нас посјетите овдје и да Вам покажемо дио Highlands-а⁴. Послије повратка са запада почетком јула бит ћемо код куће цијело љето.

У сваком случају, послат ћу вам – мало касније, кад се вратите из Париза – још двије препоруке за два господина који би Вам могли бити од користи.

Мој ће чланак изаћи у јунском броју часописа Contemporary, а у исто вријеме објавит ћу брошурицу о “Апсолутизму у Хрватској” у којој је ријеч о задњим изборима и Цувајевом режиму. Али – морам признати – нисам одушевљен држањем Загреба у задње вријеме.

Примите, драги господине, изразе мог дубоког поштовања

R. W. Seton. Watson

Могуће је да ћете овдје срести младог Хрвата који ће доћи, надам се, на три мјесеца да ми помогне у учењу језика, који могу читати, али не довољно глатко.

5 Превод с енгл. језика.

Лондон, 26. јануара 1913.

Драги др. Хинковић,⁵

Звао сам Вас прошли тједан, но нажалост већ сте отпутовали за Париз. Јављам Вам се поновно како би договорили сусрет идуће недјеље, 2. фебруара. У Паризу остајемо само два дана, на путу за Rapallo, но свакако бих Вас волио видјети у било које доба дана. Одсјест ће мо у близини станице Gare de Lyons па би можда било zgodније да ја свратим до Вас. Жао ми је што не можемо дуже остати у Паризу, како бих упознао све те људе заинтересирание за балканско питање, али морамо отпратити моју пуницу што прије на југ.

Закључио сам последње поглавље своје нове књиге. Радо бих чуо Ваше мишљење када се сретнемо.

Што се тиче суђења, очекујем да ћу дио који се односи на случај Хинковић довршити овај тједан, тако да ћу га понијети са собом. Мислим да ће захтијевати минималне интервенције.

Ако сматрате за потребно забиљежити неке опаске, мислим да ће то бити још корисније од сваког вербалног осврта, а ја нећу ништа објавити без Вашег знања и допуштења. Одлуку препуштам Вама, најважније је да успијемо договорити састанак.

Молим Вас стога да ми јавите на ову адресу да ли Вам одговара недјеља. Мени би евентуално одговарала и субота након осам сати навечер.

Тренутачно сам врло запослен, довршетком поглавља о Цувају (већ ми је стигла половина пробног тиска књиге), као и пакирањем за пут. Мале су шансе да ћу се успјети још сусрести с мировним делегатима, а дипломате као дипломате, не говоре језиком обичних смртника!

Моја супруга и ја жалимо што су околности такве да Вама и Госпођи нисмо на располагању за вашег боравка у Лондону. Ако се поновно вратите почетком љета, свакако ће мо вам то надокнадити.

Примите срдачне поздраве!

Ваш одани
R. W. Seton Watson

Rapallo, 16. фебруара 1913. 6 Превод са енгл. језика

Драги г. Хинковић,⁶

Жао ми је што није дошло до нашег сусрета у Паризу. Бојим се да је дошло до неспоразума. Из Вашег писма схватио сам да ме намјеравате посјетити у недјељу иза два сата, тако да сам Вас ишчекивао читаво послијеподне. Покушао сам Вас назвати, али Ваше паришке адресе нема у именику. Морали смо у понедјељак отпутовати из Париза, пошто смо већ раније резервирали смјештај овдје у Rapallo, тако да ми је уистину жао што се нисмо успјели састати прије изласка моје књиге.

Ако сте успјели забиљежити неке своје опаске и сугестије на рукопис "МС" који сам Вам послао, замолио бих Вас да ми их свакако пошаљете. Ускоро би Вам требале стићи двије странице које се односе на Ваше суђење, па бих радо да ми јавите ако сам нешто пропустио. На крају поглавља Расправа навео сам попис свих личности важних за случај Хинковић, а како сам титуле наводио на француском, дошло је вјеројатно до погрешака, па Вас усрдно молим да их исправите и поновите на њемачком. Овдје у Рапалу не могу доћи до потребне документације за тај посао.

Жао ми је, иако ме не изненађује, што Вам се мој приједлог изнесен у претходном писму чини неприхватљивим⁷. Одбацивши моје ријешење, реално гледајући, једина алтернатива је Велики европски рат. Сматрам да све друго води само до Вашег дуготрајног егзила.

Лично се противим рату јер није у интересу Европе, моје земље па ни Јужних Славена, нити вјерујем да би завршио потпуним поразом Централних сила – у ком случају ваша ствар пропада, јер јужнославенска опција овиси искључиво о распаду Монархије. У најбољем случају ситуација би остала непромијењена.

Побједа Русије, балканских савезника и Француске (уз неутралну Италију) над Њемачком, Монархијом и Румуњском, довела би Британију у такав положај да би била присиљена интервенирати у корист Централних сила. Не би могла допустити превласт Русије у Перзији, Арменији, Мезопотамији и Константинопољу.

Вјерујем да би Румуњски пристанак уз Савезнике (при чему би Румуњска добила Трансилванију), увелике измијенио односе, што је за владавине Карла И. и балканских вођа "познатих по својој способности" тешко оствариво.

И тада, Савезници би се могли надати правој побједи само ако Италија остане неутрална, а Британија се активно укључи. За прво двојим да је могуће, а ово друго, само у случају директног напада из Берлина или Беча.

7 Мисли вјеројатно на федералистичко уређење Монархије.

Све је то засада само *Zukunftsmusik* и најгори могући сценариј. Но, уистину сматрам да изричито одбацавање сваке могућности останка унутар Монархије, доноси потпуно неизвјесну будућност с низом непредвидивих опасности.

Очекујем Ваш скори одговор, рокови ме стижу и морам што прије предати рукопис. Још се надамо у априлу посјетити Македонију, тако да смо се већ цијепили против тифуса.

Моја супруга се придружује искреним поздравима, Вашој госпођи супрузи и Вама лично.

Ваш одани
R. W. Seton Watson

Rapallo, 23. фебруара 1913. 8 Превод са њем. језика.

Поштовани г. Хинковићу,⁸

Захваљујем Вам се на писму и Вашим размишљањима о могућем уређењу Монархије. Из Вашег писања видима да сте исправно перципирали моје залагање за триалистичко уређење, али на снажним федералистичким основама. Можда нисам томе дао довољно јасан нагласак, па ћу настојати то исправити и додати још неке ствари. Наиме, ограничио сам се на разматрање проблема везаних искључиво за јужнословенске народе, на уштрб осталих народа Монархије (за разлику од прошле књиге "Национални проблем у Угарској").

Не вјерујем да би Ви потцијенили снагу Монархије. Потпуно се слажем са Вашим оштрим оцјенама аустријске дипломатије; њихове јадне методе су Аустрију, а посебно Балкан стајале многих успјеха. Притом, Монархија ипак остаје важнијим политичким фактором у Европи од Русије, која уосталом има сличне унутарнационалне проблеме.

Радујем се Вашем повратку барем у Аустрију. Ако ћете крајем марта бити у Опатији, надам се да ће се указати прилика за сусрет, прије наставка нашег балканског путовања. Планирамо провести Ускрс у Венецији, након чега путујемо за Ријеку, гдје ћу се састати с г. Супилом. Након Ријеке настављамо за Сплит, Дубровник и Корчулу, али лако можемо доћи и до Опатије. Молим Вас да ми пошаљете тренутну адресу, како бих Вам се могао јавити.

Имам још једну молбу. На моју велику жалост негдје сам изгубио биљешке о случају Радић. Како ми овдје у Rapallo није ништа доступно, успио сам реконструирати мањи дио текста. Стога Вас молим, ако сте упућени у случај, да саставите и пошаљете кратак извјештај – само са најважнијим детаљима случаја, посебно процеса у Осијеку.

Проблем је што имам мало времена, читава књига треба бити готова и штампана прије мога одласка из Rapallo.

Срдачан поздрав уз жељу за сусретом у Опатији идућег мјесеца,

Ваш одани

R. W. Seton-Watson

9 Превод с њемачког.

Лондон, 13. децембра 1913.

10 Мисли се на Други балкански рат (29. јуна – 10. августа 1913).

Драги господине докторе,⁹

Обрадовао сам се Вашем писму. Већ сам Вам се два пута јављао разгледницама на стару адресу у Паризу, но нисам добио одговора. Ваше писмо доказује, што сам и претпостављао, да се нисте тамо задржали. Замолио сам Вас за допуштење да мојем издавачу у Њемачкој јавим Вашу адресу, како би Вам он могао послати примјерак моје књиге која је управо у штампи. Дакле, сада не морам очекивати Ваш одговор, већ ћу му одмах јавити да пошаље књигу препоручено за Загреб.

Књига ће се појавити у берлинским књижарама почетком маја, допуњена са осамдесетак страница и дијелом измијењена. Мислим да ће се више поклапати са Вашим стајалиштима него енглеско издање. Уопће, у посљедњих 18 мјесеци, односно од нашег посљедњег сусрета, ревидирао сам многе своје ставове и погледе на ствари. Моћ чињеница побјеђује моћ предрасуда, па су се и нека моја Бечко-Британска предубјеђења срушила.

Тренутно радим на новој књижици која би требала носити наслов "Будућност Балкана". Видјет ћете, након што ју прочитате, да од рата нисам само спавао! Будућност увијек садржи велики дио прошлости!

Током седам тједана које смо прошлог маја и јуна провели у Београду и новим српским територијама (Скопље, Приштина, Митровица, Призрен, Тетово, Куманово, Прилеп, Велес, Охрид, Струга, Салоники) сазнао сам и доживио многе ствари које ћу тешко заборавити. До Беча смо се вратили преко Софије и Букурешта, непосредно пред почетак другог рата¹⁰, који смо исправно предвидјели.

Радовало би ме када би нашли времена да ми повремено јавите развој ситуације у Хрватској и на југу. Претплаћен сам на Угарске дневне новине и Нови лист, а читам још и Народни лист и Хрватску риеч, тако да са великом радозналешћу пратим догађања, иако с приличном резервом. Нема мјеста превеликом оптимизму!

У сваком случају радујем се што је Ваш дуготрајан егзил дошао крају, иако, не бих се изненадио да Вас поновно сретнем у Паризу или Лондону.

Све симпатије за Вашег господина Frana Gemahlina.

Желим Вама и Вашој домовини много среће у 1914. години! Да се идеја јединства између Хрвата и Срба настави развијати!

Ваш одани
R. W. Seton-Watson

Милорад Савић

Сондажно истраживање архива СПЦ општине у Дубровнику

Стање и садржај. Попис снимљене грађе.
Неопходни стручни послови

У Дубровнику, у архиву Српске православне општине дубровачке радио сам од 7. јула 2009. закључно с 13. јула. Послан сам од Архива Срба у Хрватској, од управника др Филипа Шкиљана. Дошао сам у Дубровник поподне 6. јула, а отишао ујутро 14. јула. Сваки радни дан осим недјеље радио сам најмање 8 сати, а у недјељу послеподне отишао сам снимити и убиљежити податке о сликарским дјелима иконостаса цркве у Бонинову и цркве Благовијести у старом граду.

Као добри домаћини, сусретљиви су били пароси Горан Спаић и Славко Зорица, такође и радници продајне галерије, а савјетима за истраживање помогао ми је колега Милорад Вукановић, иначе одличан познавалац овог архива.

Пошто сам имао задатак да снимим стање и садржај архива СПО Дубровник и да направим увид у друге покретне споменичке вриједности, направио сам око 1000 снимака архивске грађе дигиталним апаратом и око 200 снимака икона и иконостаса, укључујући фотографије пренесене на ЦД које сам добио од пароха Г. Спаића.

Смјештај и стање архивске грађе и другог културноисторијског материјала. Архивска грађа је смјештена у парохијској згради уз цркву Св. Благовијести у старом граду. У згради, уз друге садржаје и функције, на другом спрату смјештен је музеј икона и портрета. Архив се налази на трећем спрату (поткровље) у двије врло неадекватне веће просторије.

Плафони у просторијама су изразито ниски, заправо је ријеч о гредама и даскама шуфита тако да правога плафона и нема. Зимом је ту велика индиректна влага а љети је велика топлина, што укупно знатно негативно утиче на квалитет папира и поспјешује му крхост.

Кутије су на полицама уз зид. Осим архивске грађе на полицама у двије просторије смјештен је добар дио укупне библиотеке црквене општине, група штампаних ствари и графика, кутија старих печата, кутија са црквеним предметима: кандила, свијећњаци, кутија са старим штампарским клишеима, група икона, уоквирене и неуоквирене фотографије и други појединачни предмети, уз пар примјерака намјештаја: два велика стола, пар фотеља и столица и других комада.

Архивска грађа се чува у првобитним оригиналним кутијама и регистраторима, мјестимично је и у појединачним свежњевима а има је и расуте и налази се на столу и другдје. Сложена грађа је остављена преломљена у свежњевима односно фасциклама. Поједине кутије имају од по 4-5 до 10-15 свежњева, зависно од броја докумената у свежњу и од укупних активности у појединим годинама. И кутије и свежњеви имају адекватне или барем најосновније називе. Старија и новија архивска грађа је на полицама, али није обједињена на једној стелажи већ је стављена заједно с књигама на два мјеста, што је неопходно објединити. Такође је и библиотечну грађу неопходно објединити на једној или двије сталеже, па би се већ тиме унијело мало више реда у смјештају архивске грађе и књига.

Стање архивске грађе у цјелини је због микроклиматских прилика лошије него кад би се чувала у нормалним собним условима. Један број грађе је изразито пропао због неадекватног смјештаја под кров, пошто је једно време кров био пробушен и на њу је цурила вода. Тако су знатно оштећене кутије и свежњеви и рукописне књиге које су датацијски одређене углавном у четврту деценију 19. вијека.

Простор за рад с грађом не постоји. Врло ријетки истраживачи користе сто у једној од двије просторије. Архив није уређен за јавни рад. Не постоји нико ко има задужење за било какав рад с архивском грађом и библиотеком, од манипулације, уређења смјештаја, конзервације, до обраде грађе и рада са заинтересираним странкама. Двије-три нове кутије започео је одрађивати колега Вукановић, а набављено је и неколико десетина нових картонских кутија. Не знам зашто том приликом нису поштоване старе ознаке и називи за кутије.

Уз побројано у црквеној општини се чувају три албума старих фотографија, ту је речени музеј икона, иконе и иконостаси из три цркве и друга опрема, појединачни предмети и умјетничка дјела и дјела примије-

њене умјетности. Један дио библиотеке налази се у канцеларијским просторијама уз музеј на првом спрату, такође и појединачни предмети примијењене умјетности.

Садржај архива. Кутије су насловљене: “Туторски списи”, “Парохијски списи”, “Акта за сједницу”, “Акти парохијског одбора”, “Акти српско-православне парохије дубровачке”, “Разни списи и исправе”, “Парохија”, “Црквена општина”. Укупно је око 40 кутија старије грађе која датацијски сеже од почетка парохијалног живота крајем XVIII вијека до Другог свјетског рата. Постоји преко 50 регистара грађе која датацијски сеже од Другог свјетског рата до данас. Ту су и рукописне књиге различитог садржаја, којих је око 50, можда и која више.

Архив је, дакле, временски везан за појаву парохијског живота у Дубровнику крајем XVIII вијека, за градње трију цркава, уређење гробља и за све аспекте вјерског, друштвеног и културног живота српске православне заједнице дубровачке, за живот и догађаје који су се одвијали кроз два сљедећа вијека у смјени управљача и држава, а у вези с општим покретима, појавама, догађајима и личностима како у православној заједници у Далмацији у Боки Которској тако и шире. Устројство дубровачке парохије, свештенства, далматинске и бококоторске и захумско-херцеговачке епархије, њихових курија и консисторије, затим устројство дубровачког савјета братства, туторства, вијести из појединих манастира, и других мање или више удаљених парохија и првенствено њихове активности и односи одлично су представљени овим истраживањима, а укупан архив је право мјесто за истраживање тих облика и појава. Социјални рад у православном дубровачком општеству такође је добро представљен истраживањем, а мноштво је докумената у архиву који се односе на такве активности, помоћи, као и на основна лична питања парохијана и њихову администрацију. Градња и уређење цркава и гробља били су од почетка парохијског живота основе њеног ангажмана. Ово истраживање многоструко документује ту врсту и значајне теме. Многе личности у Дубровнику и изван њега везане су за такве подухвате. Незаобилазне су знатне улоге грађана и свештеника и страних личности у тим подвизима, од руских конзула у Дубровнику до појединаца из иностранства. С тим у вези врло је јасно и документовано приложништво цркви и православној заједници, а оно је врло богато. Културни и просвјетни рад дубровачке православне заједнице је замашан. Посебно је богата традиција установљења фондација за разне сврхе, најчешће за просвјетне, што је карактеристично за нека друга далматинска општества, манастире и појединце. Разумљиво је да је овдје мало мјеста да би се побројиле све

активности а камоли фасцикле с грађом, рукописне књиге и појединачни документи који се односе на задужбинарство, просвјетне иницијативе и настојања и унапређење тих послова заједнице. Мушка и женска школа, учење у пјевању црквеном, пјевачко друштво “Слога”, културне активности “Српске зоре” и “Матице српске у Дубровнику”, установљење и рад неколико библиотека добро су документовани у архиву и овим истраживањем.

Један дио грађе се односи на српску банку и друге финансијске организације и послове. Редовно је слагана грађа о економском годишњем стању парохије, о трошковима градњи и доградњи, о куповинама, о некретнинама и покретнинама парохије, изнајмљивањима – о укупним и посебним приходима и расходима за поједине године.

Јерархијска питања, вјерска, питања из живота цркве, однос црквене власти с грађанским властима и обрнуто, унутрашњи односи у црквеним круговима око појединих питања чести су садржаји докумената. Начини вођења парохија, администрације, затим различити обреди и обичаји и сасвим дневне појаве у вјерском животу парохија епархије далматинске и бокоцоторске чести су. Циркуларна писма епископа, епископске курије и консисторије, писма татора, писма других парохија и цивилних власти грађа су за ту врсту питања и појава.

Јавна народна питања и политички догађаји и мовенси такође су садржани у грађи овог архива. Нека од њих су везана за активности око градњи цркава, али су многи примјерци везани за општа историјска кретања: 1848. годину, за преустројства аустријске управе, Први и Други свјетски рат, промјене власти и држава итд.

Спомињући се фамозног духа времена, стила времена, карактеристичних мисли и осјећања временских етапа, као и сви архиви који садрже хронолошки дуготрајну грађу и овај садржи грађу која документује такве промјене. Буђење културне и националне свијести и усвајање сасвим модерних мисли времена одлика су наших православних општества у Далмацији, посебно градских, а таква осјећања и мисли она су знала артикулисано изразити у међусобном комуницирању и комуникацији с властима, изразито 1848. године. Баш је далматинско српско грађанство, иако релативно малобројно, у својим културним настојањима изразито по значајној и знатној улози у Далмацији у епохи народног буђења, док у оквиру укупне српске културе иде уз бок предводничким јој регијама. У том погледу карактеристичан је културни модел складног рада свештенства и грађанства у јавним подухватима, рана и из XVIII вијека наслијеђена црквено-народна симбиоза у управљању, иницијативама и вођењу цркве-

них и народних послова, који су у XIX вијеку добили пуни замах у цијелом културном српству.

Архив пружа могућност да се прате многе појединачне приватне судбине људи, њихове амбиције, школовања, догађаји из живота, с низом података од рођења до смрти.

Поједине активности из парохијског живота, тако и дио грађе директно су скопчани с умјетничком дјелатности, са дјелима архитеката, сликара, ствараоцима примијењене умјетности, са наручиоцима, организацијом конзерваторске службе, па онда и са укусом заједнице, па је у том погледу грађа подлога за историчарскоумјетничка истраживања.

Аривска грађа често је везана за истакнуте личности из јавног живота и живота цркве. Руски конзули у Дубровнику, поједини епископи, истакнути појединци из политичке и војне управе, умјетници, задужбинари, приложници, културни радници, књижевници и други појединци јаким активности оставили су више или мање значајног трага у архиву црквене општине у Дубровнику. Ево неких: генерални викар Герасим Зелић, епископ Вендикт Краљевић, намјесник Томашић, намјесник Лиленберг, администратор Кирил Цвјетковић, администратор епархије Спиридон Алексијевић, Вук Стефановић Караџић, епископ Ј. Рајачић, Пантелејмон Живковић, Мутибарић, Стефан Кнежевић, Герасим Петрановић, Георгије Николајевић, Петар Петровић Његош, до аустријских и руских царева, водитеља конзулата, кнежева и краљева Србије и Југославије итд.

Значај. Сумарно, овај архив чува врло значајну и богату грађу за истраживања разних питања и појединачних појава на славенском југу, у Дубровнику и Далмацији у периоду од краја Млетачке Републике до данас. Успут: на основу његове грађе и других материјалних и умјетничких остатака и дјела укупне парохије могло би више стручних радника из више области магистрирати и докторирати, што би могло имати позитивне посљедице и на сам архив и његово укључење и заузимање улоге у архивској мрежи. Један од оних који су свој докторски рад засновали на овој архивској грађи је колега Милорад Вукановић.

Значај претходних истраживања састоји се у томе што показују, археолошким рјечником речено, стратиграфију Архива СПЦ општине у Дубровнику. Иако хронолошки не спада у најстарије далматинске парохије, дубровачко општество оставило је у својој архивској грађи тематски врло богат и изнијансиран архив, који може послужити за сасвим нова и различита истраживања и, заједно са другом преосталом архивском грађом православних заједница у Далмацији, у изградњи једне другачије, богатије, с вишеструким карактеристикама и вредностима опремљене, коначно и знатно истинитије слике укупне српске православне заједнице

и њезине прошлости и културе у Далмацији. У количини грађе и тема које доносе ова сондажна истраживања имају своју добру улогу, јер, осим информација широј публици, лако могу показати пут будућим истраживачима, па је и у томе њихова вриједност.

Метод рада. С обзиром на задатак снимања садржаја архива важно је било утврдити карактер појединачних кутија које су означене различитим називима. Међутим, како је велика количина грађе то се није могло никако извести за све кутије, потпуно нити за пробране кутије и фасцикле. Радио сам на грађи од почетка парохијског живота у Дубровнику до иза Првог свјетског рата. Остало сам евидентирао као цјелине. Било је битно сконцентрисати се и снимити кључне године, догађаје и личности у животу заједнице и опште, али и устаљене активности tutorства и парохије у цјелини, као и односе заједнице с другима, с властима, даљим заједницама, институцијама и личностима. Мада и разумљиво не у свој својој ширини, снимљене су незаобилазне опште појаве и питања из живота ове православне заједнице. Грађа у регистраторима, која хронолошки иде од краја Другог свјетског рата до данас, остављена је за преглед за неку другу прилику. Укупно сагледавано овај пробни рад је имао сондажни карактер а не систематски. Подаци у попису кога овдје доносим одговарају снимљеном материјалу кога сам обрадио, који уз аутоматски број дигиталног апарата има додан и број с пописа, како би се лакше могло снаћи приликом прегледавања. Сам попис не доноси све податке потпуно обрађене грађе, али сам снимљени материјал, сваки документ даје податке о садржају, ауторству и датацији. Уз то наслови кутија и фасцикли који су написани изнад дијелова пописане грађе, углавном, упућују на датацију докумената који су садржани у њима. Водио сам радни дневник записујући основне податке о грађи а ради лакшег сналажења.

7. јул 2009.

Најприје сам снимео двије просторије у којима се налази архив, библиотека и друго. Затим сам снимео групу графичких портрета и посебних штампаних листова:

- 1 Giono Palmotić, A. Nardello, графички портрет
- 2 Јакоб Палмотић, потпис нечитак, графички портрет
- 3 Franz Josef I, Krichuber, 1861, графички портрет
- 4 Краљ Александар, репродукција портрета рађеног уљем на платну
- 5 Raimondo Cunich, A. Nardello, графички портрет
- 6 Giorgio Ferrich, вјероватно А. Нарделло
- 7 Проф. Љубомир Вуиновић, непознати графичар, графички портрет

- 8 Josip Juraj Strossmayer, Krichuber 1850, графички портрет
- 9 Петар Прерадовић, И. Бауер, графички портрет
- 10 Никанор, репродукција фотографског портрета
- 11 Огњеслав М. Утјешеновић, И. Бауер, графички портрет
- 12 Вук Карацић, непознати цртач, цртеж оловком
- 13 Краљ Александар, непознат фотограф, репродуковани фотографски портрет
- 14 Краљ Александар, непознат фотограф, репродуковани фотографски портрет
- 15 Милан Обреновић IV, “Јосип Манчун по отцу Дубровчанин нарисао и урезао у Риму 1872.”
- 16 Милан Обреновић, детаљ
- 17 Кнегиња Зорка, непознати фотограф, репродукована фотографија портрета
- 18 Гуслар, репродукција слике, бојена графика
- 19 Пред тамницом. Lord Strafford, “grave par Hannequet Dupont 1840”, графика
- 20 Пред тамницом, детаљ
- 21 Franz Joseph I, непознати графичар, графички портрет
- 22 Св. Сава, архиепископ српски, Ђорђе Ноковић, графичка икона
- 23 Михаило Обреновић III, нечитки натписи ауторства, графички портрет
- 24 Таковски устанак, бојена графика, репродукција слике
- 25 Maria Stuarda ed Elisabetta d`Ingliterra, слика Ернеста Фонтане, цртеж аутора, графика
- 26 Говор Лује Бакотића о Валтазару Богишићу, плакат, 1938.
- 27 Пододбор друштва “Кнегиња Зорка”, непознати аутор, пастел на тамној подлози
- 28 Календар за 1934. Српске манастирске штампарије Сремски Карловци, с фотографским портретима патријарха и епископа
- 29 Грамата епископа Никодима Милаша, штампарија И. Водицке у Задру
- 30 Повеља о уписнини у Просвјетно-привредно друштво “Српска зора” у Дубровнику, нацртао Драгутин Инкиостри 1910.
- 31 Именовање за члана Дубровачког српског пјевачког друштва “Слоге”, штампарија браће Јовановић у Панчеву
- 32 Диплома панчевачког Црквено певачког друштва дубровачком друштву “Слога”, 1936.
- 33 Поход на гроб Валтазара Богишића у Цавтату у организацији “Матице српске” у Дубровнику, плакат, 1938.

- 34 Дубровачко српско пјевачко друштво, фирма, златотисак на стаклу
- 35 Диплома Српског пјевачког друштва “Јединство” Котор, бојена графика, 1931.
- 36 Плакат краљевине СХС, Драгутин Инкиостри, бојена графика
- 37 La famille et l`alcool 1, Геоз, бојена графика
- 38 La famille et l`alcool 2, Геоз, бојена графика
- 39 La famille et l`alcool 3, Геоз, бојена графика
- 40 La famille et l`alcool 4, Геоз, бојена графика
- 41 La famille et l`alcool 5, Геоз, бојена графика
- 42 La famille et l`alcool 6, Геоз, бојена графика
- 43 La famille et l`alcool 7, Геоз, бојена графика
- 44 La famille et l`alcool 8, Геоз, бојена графика
- 45 La famille et l`alcool 9, Геоз, бојена графика
- 46 La famille et l`alcool 10, Геоз, бојена графика
- 47 La famille et l`alcool 11, Геоз, бојена графика

КУТИЈА: “Акта православне парохије дубров. од године 1818-1830. (1829-1835)” (укупно 7 фасцикли)

- 48 Кутија с горњим насловом
 ФАСЦИКЛА: “Епископски циркулари од године 1830.”, додано: “Измјешане 1829. и 1830.” Из те фасцикле снимео сам све што је имало смисла снимити по критерију очуваности:
- 49 Циркулар јеромонаху и обштеству – примјер оштећености и стања
- 50 Циркулар епископске курије о упису крштених и рубрикама, администратор С. Алексијевић, А-Б
- 51 Циркулар епископа Рајачића о свађи између села Побор и Маине и дужности свештеника, А-Е
- 52 Окружница епископске курије пароху у Рагужу о Анаграфу, администратор С. Алексијевић
- 53 Владика Рајачић јеромонаху о архијерејској наредби о списку свештенства
- 54 Списак свештенства Далматинске епархије за љето 1829. с рубрикама
- 55 Дубровачком пароху о школи у Дубровнику с рубрикама пописа, од градских власти, А-Б
- 56 Списание парохија Епархије далматинске за љето 1829. с рубрикама
- 57 Окружница еписк. Рајачића попутна уз горњи списак
- 58 Окружница јеромонаху еписк. Ј. Рајачића о поступку код смрти и обавијести цивилним властима

- 59 Оружница еписк. Рајачића о помоћи грађанима Беча због
надошлог Дунава, А-Ц
- 60 Окружница еписк. Рајачића о миру и миропомазанију, А-Б
- 61 Окружница еписк. Рајачића јеромонаху о вођењу матрикуларних
протокола, А-Б
- 62 Окружница еписк. Рајачића јеромонаху о сујеверју приликом
крупe, А-Ц
- 63 Окружница еписк. Рајачића јеромонаху о болестима и помоћи
убогима, А-Б
- 64 Окружница еписк. Рајачића јеромонаху о матрикуларном
протоколу
- 65 Окружница Рајачића јеромонаху о самоубиствима, А-Б
- 66 Писмо еписк. Рајачића јеромонаху о прошњи Петре Обрадовић
- 67 Окружница еписк. Рајачића јеромонаху о предаји матрикуларних
протокола цивилним властима, А-Б
- 68 Окружница еписк. Рајачића јеромонаху о предаји података
претурама поводом смрти, А-Б
- 69 Окружница Рајачића о освешченију и погребенију, А-Б
- 70 Окружница еписк. Рајачића јеромонаху о новом мјесту за
погребеније мртвих
- 71 Progetto riformato за инструкцију власницима стоке и пастирима,
штампа, А-Ц
- 72 Notifikazione о резултатима милосрдне активности поводом глади,
Governo della Dalmazia
- 73 Градска власт пароху у Дубровнику о списку дјеце
- 74 Градска власт пароху у Дубровнику о попису православних
фамилија
- 75 Епископска курија паросима и капеланима о особама које
примају пензију, администратор С. Алексијевић
- 76 Окружница епископа Рајачића свима, свештеницима и грађанима
поводом Христовог рођења, А-Ц
- 77 Окружница Јосифа Рајачића јеромонаху о невјенчаним
супружницима, А-Б
- 78 Окружница еписк. Ј. Рајачића, фрагмент
- 79 Окружница еписк. Ј. Рајачића јеромонаху о парохијанима,
пословима и лошим навикама, А-Б
- 80 Окружница еписк. Ј. Рајачића о друштвеним појавама међу
парохијанима, А-Б
- 81 Окружница еписк. Ј. Рајачића, знатно оштећена влагом, А-Ц

- 82 Окружница православне курије епископске о именовану епископа Рајачића, админ. С. Алексијевић, А-Б
Напомена: Покушао сам да снимим све документе у овом свежњу. Међутим, осим примјетних оштећења на снимљеним документима у свежњу је било око 10 докумената које није имало смисла снимати због скоро потпуне оштећености влагом.
8. јул 2009.
Нове кутије недавно је уређивао колега Вукановић.
НОВА КУТИЈА: нова ознака: “Т. С. 1814-1823”
ФАСЦИКЛА: “L`anno 1811. 14. e 15. Dal N 1 al N 15”
- 83 Извод из књига продаје некретнина 1788, А-Б
- 84 “18. јуна 1790” нови назив: “Уговор о куповини куће за цркву на Посату”, препис из државног архива у Дубровнику, А-Ф
- 85 Писмо о уређењу православног црквеног живота, превод, А-Ц
- 86 Превод с италијанског документа о продаји и куповини 1788., А-Б
- 87 Писмо Герасима Зелића о установљењу за ген. викара који управља и дубровачком парохијом, А-Ц
- 88 Писмо Герасима Зелића о потврди примања новца од прокуратора
- 89 Писмо Герасима Зелића о односима парохијана према црквеном реду, А-Б
- 90 Писмо Герасима Зелића општеству о уређењу реда у црквеном животу и управи, А-Б
- 91 Писмо Герасима Зелића о друштвеним и управним питањима парохије, А-Б
- 92 Писмо Герасима Зелића (на италијанском) полицији у Дубровнику о књигама, устројству парохије и цркве, А-Ц
- 93 Писмо Герасима Зелића Лазару и Василију о плати свештеника и уздржавању
- 94 Писмо епис. Венедикта Краљевића о новом пароху, А-Б
- 95 Писмо еписк. Венедикта Краљевића о избору Теодосија Трескавице за пароха
- 96 Писмо дубровачке администрације о конту парохије за 1814. и 1815. годину
- 97 Писмо еписк. Венедикта Краљевића прокураторима Перовићу и Вуковићу о пароху Теодосију, А-Б
- 98 Писмо дубровачког општества епис. Краљевићу о нескладу с парохом Теодосијем
- 99 Потврда о примљеном новцу пароха Теодосија Трескавице

ФАСЦИКЛА: "L`anno 1818. Dal N 1 al N 10"

- 100 Дубровачки парох капетанату о рачунима парохије
 101 Гасталди парохије – приходи-расходи за 1818.
 102 Гасталди парохије – приходи-расходи за 1816.
 103 Гасталди парохије – приходи-расходи за 1815.
 104 Окружни капетанат правосл. пароху о рачуну парохије за 1815,
 1816. и 1817. годину
 105 О терену званом Градац и рушевинама старе православне цркве,
 1818.
 106 О обиласку Franceska I провинцијом
 107 Окружница еписк. Венедикта Краљевића о доласку цара у
 Далмацију и посјету црквама, А-Б
 108 Гасталди цркве магистрату у Дубровнику о гробљу, А-Ц
 109 Административна омисија Гасталдима грчке цркве о
 административном плаћању
 110 Авио прокураторима цркве ради плаћања, 1818.
 111 Калуђеру Стефану Баићу
 112 Еписк. В. Краљевић свим парохијанима Дубровника о Стефану
 Баићу и његовом учитељевању, А-Б
 113 Капетанат Дубровника, штампа (фрагмент) о црквама и култу, о
 администрирању, 1817., А-Б
 114 Градској управи у Дубровнику окружни капетанат о улози пароха
 у управи црквених добара итд.
 115 Православној цркви градске власти

КУТИЈА НОВА: "Т. С. 1824-1828" (пет фасцикли)

ФАСЦИКЛА 5: "L`anno 1828. Dal N1 al N 31" (због оштећености
 докумената дјелимично снимљена)

- 116 Дубровачкој градској власти о рачунима православног братства за
 1827.
 117 Рачун православног братства за 1827. годину, штама-рукопис
 118 Конто за изградњу православног гробља Градац, А-Ц
 119 Писмо монаха Макарија Грушића из Савине прокураторима у
 Дубровнику о потреби свештеника у граду
 120 Нота градоначелника савјету прав. братства о администрацији
 121 Градоначелнику Дубровника о управи и Савјету братства
 122 Прокураторима од еписк. курије о Андрији Лазаревићу за
 помоћног свештеника, 1828. С. Алексијевић
 123 Градоначелнику о непостојању уговора за изнајмљивање
 123а Градоначелнику о градњи православног гробља, А-Б

- 124 Градоначелнику о рачуну за 1829.
- 126 Рачун парохије за 1829.
- 127 Допис Савјета уз рачун парохије о вођењу послова
- КУТИЈА: “Туторски списи 1846. до 1851.” (6 фасцикли)
ФАСЦИКЛА: “L`anno 1847-8 Dal N 1 al N 30”
- 128 Писмо дубровачком општеству еписк. Мутибарића, А (Б недостаје)
- 129 Писмо опшества архипастору о избору Јована Шушића за
учитеља, 1845., А-Б
- 130 Писмо учитељу у вези посла, становања и другог, 1847., А-Б
- 131 Рачун парохије за 1848.
- 132 Рачун парохија за 1847.
- 133 Примједбе ревизије књиговодства Далмације на рачун
парохијалне цркве, А-Б
- 134 Акт Савјета православног братства о вођењу и новцу парохије,
1848., А-Б
- 135 Акт Савјета православног братства о сличним питањима као горњи
акт, 1848., А-Б
- 136 Dimostrazione di tutti gli obblighi... парохијске цркве 1848.
- 137 Рјешење на Рачун правосл. цркве за 1847.
- 138 Рачун цркве за 1849, администрација братства
- 139 Писмо задарских Срба дубровачкој господи о православној вјери и
народности а за државни сабор
- 140 Писмо обрвачких Срба дубровачкој господи о депутатима за
државни сабор итд.
- 141 Писмо обрвачких Срба дубровачком општеству о државном
сабору, април 1848., А-Е
- 142 Писмо дрнишких Срба дубровачком општеству о народним
питањима и државном сабору, А-Б
- 143 Одговор скрадинског опшества дубровачком о народним
словима и сабору, А-Ц
- 144 Општество топалско дубровачком општеству о депутатима, 1848.
- 145 Задарско општество дубровачком о вјери, црквеној организацији,
школству, с постулатима, А-Х
- 146 Из засједања дубровачког опшества – одговор задарском
општеству, 1848.
- 147 Которско општество дубровачком о народним питањима
- 148 Дубровачко општество которском о истим питањима, А-Б
- 149 Постулати православних у Далмацији о народним и црквеним
питањима, А-Б

- 150 Постулати православних у Далмацији о народним и црквеним питањима, А-Д
- 151 Проглас новосадског обшества дубровачком о народним питањима и тражењима, штампа
- 152 Писмо Шпире Поповића о средишту епископа, с одговором Дубровчана А-Д
- 153 Штампани проглас Новосађана о народним питањима, А-Б
- ФАСЦИКЛА: "L`anno 1848-9. Del N 1 al N 29"
- 154 Окружном капетанату у Дубровнику о подизању нове православне цркве, А-Б
- 155 Извјештај Савјета братства капетанату, А-Б
- 156 Капетанату новчани извјештај Савјета, А-Ц
- 157 Извјештај касе православне цркве за 1847-1848, А-Д
- 158 Рачун цркве Св. Благовијести за 1848.
- 159 Окружној канцеларији у Дубровник од Томашића о уређењу црквеног живота, 1827., А-Б
- 160 Рачун дубровачке цркве за 1849.
- 161 Епископ Јеротеј Мутибарић дубр. обшеству о Теодору Јанковићу као учитељу, А-Б
- 162 Писмо обшества дубровачког архипастиру о учитељу Т. Јанковићу
- 163 Писмо Николаја Кнежевића обшеству дубровачком с предлогом да буде учитељ, А-Б
- 164 Писмо Теодора Јанковића дубровачком обшеству с предлогом да буде учитељ, А-Б
- 165 Писмо Теодора Јанковића дубр. обшеству са захвалом за избор учитеља
- 166 Писмо Теодора Јанковића дубров. обшеству у коме потврђује долазак
- 167 Писмо "доброжелатеља" из Дубровника у вези доласка учитеља
- 168 Писмо "доброжелатеља" из Дубровника о доласку учитеља
- 169 Писмо прав. Дубровчана о избору учитеља и уређењу тога посла, 1849., А-Ц
- 170 Писмо Лазара Ерцеговића као молба за мјесто учитеља
- 171 Prospetto књиговодства о плаћању цркве за 1848.
- 172 Prospetto књиговодства о плаћању цркве за 1848.
- 173 Управи града о непостојању фондација
- 174 Капетанат Савјету правосл. братства, наредба за економској администрацији
(У истој фасцикли слиједи још неколико писама дубровачком обшеству.)

9. јул 2009.

– Настављено са снимањем јучерашње фасцикле:

- 175 Православном братству – приватни садржај – о тестаменту С. Маргетић
- 176 Окружном капетанату о рачунима
- 177 Православној заједници о посланој помоћи сиромашним фамилијама у Унгарији по наређењу Јелачића
- 178 Капетанат о православној заједници и њеном функционисању
- 179 Писмо А. Враницана дурбов. обштеству о новцу и писму за бана Јелачића
- 180 Писмо владике Ј. Мутибарића о поштовању цара Франца Јосифа I, 1848.
- 181 Писмо Е. Шкуљевић Г. Николајевићу, са штамп. прогласом Ф. Јосифа И о успостављању патријарха, А-Б
- 182 Окружни капетанат православног братству о тестаменту и легату С. Цинковића
- 183 Окружница Савјета братства о капиталу и зајму

КУТИЈА: “Туторски списи од г. 1863. до г. 1877.” (15 фасцикли)

ФАСЦИКЛА: “1865.”

- 184 Одбор Српске народне школе туторству о новцу за школски фонд
- 185 Нотарски спис: Купопродајни уговор Б. Бошковића и правосл. братства за “стари театар”, А-К
- 186 Нотарски спис: кућа Бошковић, А-Ц
- 187 Одобрење обштества за куповине куће Бошковић за подизање цркве
- 188 Листа обавеза парохијана за изградњу цркве
- 189 Акт далматинског намјесништва о купопродајном уговору
- 190 Консистирија дубровачком туторству обавјештава о царском даровању новца
- 191 Обавијест о новчаном прилогу цара Ф. Ј. I за градњу цркве
- 192 Писмо дубровачког обштества захвалности цару
- 193 Признаница о добијеном новцу за цркву
- 194 Писмо православне заједнице Максимилијану I у Мексико о градњи нове цркве, А-Ц
- 195 Писмо Кнежевића о односу према власти и свом интересу, Котор 1863., А-Б
- 196 Позив Б. Бошковића за ношење иконе у литији
- 197 Позив Б. Бошковића на ношење балдахина у литији
- 198 Писмо сарајевског обштества дубровачком о извјесном Петру који треба на пут у Јерусалим

- 199 Писмо окружног капатаната о православном братству
- 200 Писмо задарског обшества о историји православног обшества у
Задру од Г. Петрановића
- 201 Руски конзулат дубр. обштеству о прослави царева празника у
цркви на Бонинову, А-Б
- 202 Дубровчани руском конзулу поводом царевог имендана
- 203 Писмо руског конзула о царевом имендану
- 204 Писмо руског конзула о истом
- 205 Писмо обшества руском конзулу о поклону новца и подјели
сиротињи
- 206 Окружни трибунал прав. братству о новцу М. Јокића
- 207 Акт градске претуре обштеству о оставштини Л. Ђуровића, А-Б
- 208 Писмо обшества М. Ковачевићу о лихварским пословима
- 209 Писмо православном обштеству у Задару у захвалу за књижицу Г.
Петрановића
- 210 Писмо Намјесништва у Задру капетанату о градњи цркве, А-Б
- 211 Позив на скупштину обшества о новој цркви, А-Ц
- 212 Записник са скупштине о градњи нове цркве, А-Е
- 213 Писмо туторства Божи Бошковићу о градњи цркве, А-Б
- 214 Туторство одбору српске школе о годишњем враћању дуга
- 215 Именик добротвора нове цркве, А-Б
- 216 Владика Стефан туторству о одобрању одбора за градњу цркве
- 217 Новчани износи за трошкове куповине старог театра
- 218 Туторство одбору српске школе о поврату новца
- 219 Писмо господину у вези захвале за пристиглу помоћ од цара, А-Б
- 220 Писмо Б. Бошковића еписк. Стефану о активностима око нове
цркве, А-Б
- 221 Туторство петорици дубровачке господе о активностима за градњу
нове цркве, А-Б
- 222 Туторство одбору српске школе о позајмљеном новцу
- 223 Консистоорија дубровачком туторству, потпис Г. Петрановић, о
новој цркви, А-Б
- 224 Туторство консистоорији о градњи нове цркве, А-Ц
- 225 Записник састанка туторства о куповини старог театра итд., А-Б
- 226 Туторство П. Марићу о сазиву домаћина ради градње нове цркве
- 227 Писмо Б. Бошковића еписк. Стефану о околностима градње нове
цркве, А-Ф
- 228 Захвала обштине за књиге послане од Б. Бошковића

ФАСЦИКЛА: "1876."

- 229 Епископ Герасим туторству о фондацијалном стању парохијалне цркве
- 230 Извод из прихода и расхода за 1876.
- 231 Туторство одбору српске школе
- 232 Владика Герасим туторству
- 233 Туторство консисторији
- 234 Туторство консисторији
- 235 Туторству еписк. Герасим
- 236 Туторству еписк. Герасим
- 237 Обштество фелдмаршалу Јовановићу
- 238 Владика Герасим туторству, А-Ц
- 239 Владика Герасим туторству
- 240 Туторство консисторији
- 241 Владика Герасим туторству

ФАСЦИКЛА: "1877."

- 242 Позив на скупштину о реду ствари за нову цркву, А-Ц
- 243 Јован Ристић туторству, захвала за позив и честитање за нову цркву, А-Б
- 244 Писмо србског обшества Трста, захвала за позив и честитање за нову цркву
- 245 Писмо Тодора Бабића туторству са захвалом на позиву и честитке за нову цркву
- 246 Писмо црквених представника Скрадина за помоћ градњи нове цркве, штампа
- 247 Телеграм митрополита Михаила, честитке за освећење цркве
- 248 Записник са састанка туторства о устројству и раду туторства
- 249 Градска претура представницима православне цркве о тестаменту удовице Пајатине
- 250 Писмо Бокоторске епархије туторству о фондацијалном стању
- 251 Писмо туторства консисторији о новом устројству туторства
- 252 Владика Герасим туторству, одобрење нових татора
- 253 Пуномоћ црквене општ. Никифору Дучићу за подизање новца поклоњеног од Михаила Обреновића
- 254 Састанак туторства о грађевинском уређењу парохијалне зграде, А-Ц
- 255 Писма по протоколу: архимандриту манасти. Савине о књизи П. Могиле ради благослова основа храма
- 256 Протокол: телеграм еписк. Герасиму ради камена темељца

- 257 Протокол: телеграм туторству у Котор ради камена темељца
- 258 Писмо намјеснику Г. Родићу о питањима и проблемима око градње нове цркве, А-Е
- 259 Писмо С. Митрову Љубиши о проблемима око градње храма и тражењима, А-Ц
- 260 Писмо Александру Ковачевићу у Трст о проблемима око градње и тражењу новчане позајмице, А-Ц
- 261 Писмо туторства министру просвјете и црковнијех дјела у Србији о обећаном новцу Михаила Обреновића
- 262 Писмо туторства Србима “од Јадрана до Дунаја” о освећењу нове цркве, А-Б
- 263 Обавијест о спроводу Стјепана Скурле, професора
- 264 О уређењу служби у цркви, звоњења итд, А-Д
- 265 Туторство честита славу манастиру Савини и епископу Герасиму
- 266 Нота Окружног трибунала о тестаменту Јована Милаковића
- 267 Туторству од владичанства у Котору о рачунима за 1876.
- 268 Извод из рачуна за 1877., А-Б
- 269 Владичанство у Котору туторству о рачунима за 1875. и фондацијалном стању
- 270 Туторству епископ Герасим о црковним рачунима за 1876.
- 271 Писмо туторства у Скадру о представнику за освећење нове цркве
- 272 Писмо туторства у Котору
- 273 Намјесништво консисторији у Котор о финансијском стању цркве итд., А-Д
- 274 Дубровачком општеству Шкуљевић из Трста о захвали за позив на освећење цркве
- 275 Браћа Крсмановић Б. Бошковићу, предсј. Општества о захвали за позив на освећење
- КУТИЈА: “Туторски списи од г. 1878. до г. 1891.” (13 фасцикли)
- ФАСЦИКЛА: “Акта туторства за год. 1891. од бр 1 – 40” (снимљено по избору)
- 276 Управи “Слоге” правосл. туторство о немогућности новчане подпоре
- 277 Писмо туторства Лучићу о добијању новца по тестаменту његове сестре
- 278 Манастир Дужи црквено-школској општини у Дубровнику о школи и тражењу помоћи, А-Д
- 279 Писмо туторству од управе Срп. пјевачког друш. “Слога” о давању стана бесплатно, А-Б

- ФАСЦИКЛА: “Туторска акта за год. 1890.”
- 280 Писмо предсједнику туторства од Милаша о инсталацији за епископа, А-Б
- 281 Окружница епископа Герасима о пријавници некретнина и покретнина ради пореза
- ФАСЦИКЛА: “Акти 1887.”
- 282 Стање иметка православне цркве у Дубровнику: куће, обвезнице итд, А-Ф
- ФАСЦИКЛА: “Туторски списи за год. 1879.”
- 283 Туторству од владичанства у Котору о списку набављених црквених ствари
- 284 Туторство Бошковићима, Нику, Марији и Теодори у захвалу за фондацију за женску школу, А-Б
- 285 Туторству Н. Бошковић о заклади Божа Бошковића, А-Ц
- 286 Туторству еписк. Герасим, о заклади Ђ. Николајевића за двије стипендије
- 287 Туторству од владичанства у Котору ради подношења рачуна и иметка за год. 1878.
- КУТИЈА: “Акта српско-православне парохије дубровачке од год. 1880. – 1885.” (Укупно 6 фасцикли)
- ФАСЦИКЛА: “Година 1881.” (Избор грађе)
- 288 Статистички преглед парохије у Дубровнику за 1880.
- 289 Управитељству гимназије о понашању и успјеху православних гимназијалаца с разредбом, А-Б
- 290 Свештеноудовички фонд, преглед прихода и расхода
- 291 Извјештај консисторији о ученицима, успјеху и понашању
- 292 Управи гимназије с разредбом о понашању ученика, А-Б
- 293 Консисторији извјештај о ученицима и другом, А-Б
- 294 Руски конзул пароху о достављеном новцу за цркву
- 295 Признаница руском конзулату о новцу за прославу имендана цара Александра
- 296 Свједочанство о крштењу дјете 1860.
Осим издвојених докумената, парохијски списи се односе на крштења, вјенчања, смрти, свједочанства, школе, владање, удовице итд.

10. јул 2009.

РАСУТА ГРАБА:

- 297 Писмо епископа Живковића обштеству о потребама нове капеле, 1836., А-Б

КУТИЈА: “Туторски списи од год. 1878-1892. (прецртано); 1892-1904 (додано)” (13 фасцикли)

ФАСЦИКЛА: “Акта за год 1892, од бр. 1 до 43”

- 298 Поглаварству о наредбама Намјесништва инжењеру за поправак цркве
- 299 Записник туторске сједнице о рачунима, попуњавању туторства итд.
- 300 Одбор за Гундулићев споменик туторству о подизању споменика и свечаностима
- 301 Записник туторске сједнице о свечаностима за подизање споменика Гундулићу итд., А-Б
- 302 Министарству од туторства о поправку плафона цркве и радовима, А-Б
- 303 Драго Памучина из Трста оставља новац за школу у Слимници у Херцеговини
- 304 Писмо за обнову цркве код Коренице, А-Б
- 305 Српско-православна општина Маглај о отварању школе и молба за помоћ, А-Д

ФАСЦИКЛА: “Туторски списи год. 1894.; бр. 1-45” (Избор грађе.)

- 306 Туторству о заклади Константина Вучковића за “Матицу српску” у Дубровнику
- 307 Котарско поглаварство туторству о потицању мржње према Србима листа “Црвена Хрватска”
- 308 Туторство Намјесништву о систематизирању капелана, А-Ц
- 309 Туторство Топле дубровачком о заступнику закладе К. Вучковића за “Матицу српску”
- 310 Приход-расход парохије за 1893.
- 311 Допис котарског поглаварства туторству о парастосу за руског цара
- 312 Туторство Намјесништву о ширењу мржње ка Србима листа “Црвена Хрватска”, А-Б
- 313 Осмртница Константину Вучковићу

ФАСЦИКЛА: “Списи г. 1896.”

- 314 Приход-расход парохије 1890-93
- 315 Позив српском народу за помоћ градњи цркве, одбор у Бихаћу, штампа, 1894.
- 316 Влахо Матијевић општеству о установљењу “Матице српске”
- 317 Записник са сједнице туторства о рачунима, уређењу гробља, поправке куће итд., А-Ц
- 318 Српска банка православној цркви у Дубровнику, понуда за новчане послове, А-Б
- 319 Епископ Герасим дубровачком туторству о управи имовине и заклада, А-Б
- 320 Туторство консисторији о управљању црквеном имовином
- 321 Српска банка православној општини, позив за новчане послове
- 322 Српска банка у Загребу (штампе), А-Ф
- 323 Кућа парохије дубровачке – план, А-Б
- 324 Трошковник поправка парохијске куће, А-Д
- 325 Прорачун за поправак парохијске куће
- 326 Прорачун за поправак парохијске куће

ФАСЦИКЛА: “Акта туторска од год 1898.”

- 327 Записник сједнице туторства о плафону у цркви, поправци цркве у Бонинову и другом, А-Ц
- 328 Окружном суду Милева Константиновић о српској школи, цркви, “Слоги” итд, А-Б
- 329 Турорству из которског владичанства о избору пароха С. Барбића у одбор српске женске школе
- 330 Туторству из владичанства у Котору о именовану за пароха С. Барбића
- 331 Записник сједнице о избору новог пароха, А-Ц

ФАСЦИКЛА: “Год. 1901”

- 332 Писмо црквеној општини дубровачкој из Опличића ради помоћи у црквеним утварима, А-Б
- 333 Писмо Шкуљевића и Аничића о оставштини Саре уд. Сударевић, А-Ц
- 334 Окружница владичанства у Котору о новој књизи Н. Милаша “Православна Далмација”
- 335 Црквена општина Требиње дубровачкој општини о примљеним олтарским дверима
- 336 Окружница епископа Герасима о Ј. Ђелчићу, конзерватору умјетничких и историјских споменика

- 337 Писмо туторства Намјесништву у вези поправке цркве, А-Ц
 ФАСЦИКЛА: “Туторска акта за год 1904.”
- 338 Извод прихода и расхода за 1903., А-Ц
 339 Консисторија поводом извода прихода и расхода
 КУТИЈА: Нова, недовршена, без ознаке (4 фасцикле)
 ФАСЦИКЛА: “1832.”
- 340 Рачун парохије за 1831.
 341 Окружном капетанату од савјета правосл. братства о рачуну за 1831.
 342 Рачун парохије за 1832.
 343 Епис. Рајачић обштеству о сасудима и вешћима, А-Б
 344 Обштество еписк. Рајачићу о новчаном стању, А-Б
 345 Писмо савјету православног братства од капатаната о пословима парохије
 346 Акт савјета православног братства о новој капели и гробљу, А-Е
 347 Писмо обштества епископу о новој капели и другом, А-Б
 348 Градска управа православној заједници о капели и гробљу на Бонинову, А-Б
 349 Православно обштество епископу о капели на Бонинову, А-Б
 350 Православно обштество епископу о посјети Дубровнику и манастиру Савини, А-Б
 351 Рачун парохије за 1833, А-Б
 352 Писмо еписк. Рајачића обштеству о посјети
 ФАСЦИКЛА: “Л`анно 1835. Dal N 1 al N 21”
- 353 Рачун парохије за 1835, А-Б
 354 Рачун парохије за 1834.
 355 Симо Пупић православној заједници о сребреним канделијерима и другом
 356 Окружном капетанату од Лилиенберга
 357 Г. Гагић савјету братства о двије иконе, поклону Петра Петровића Његоша
 358 Писмо епископу Живковићу о капели
 359 Писмо епископа Живковића о капели
 360 Писмо ординаријату о церемонији освећења
 361 Писмо епископа Мутибарића обштеству о убрзању послова око капеле и гробља
 362 Православном ординаријату у Шибеник од Лилиенберга о капели и гробљу

- 363 Гагићу од православног обшества у вези Његошевог поклона икона
- 364 Писмо епископа Пантелејмона Живковића обшеству о плану капеле и гробља
- 365 Лилиенберг православном ординаријату у Шибеник о гробљу
- 366 Рачуни парохије за 1836.
- 367 Писмо обшества епископу о забранама за градњу капеле, А-Б
- 368 Писмо обшества епископу о капели
- КУТИЈА: “Турски списи од год. 1836. до год. 1846. (1836-1845)”
(9 фасцикли)
- ФАСЦИКЛА: “L`anno 1837. dal N 1 al N 14”
- 369 Нота градоначелника Дубровника о попису терене и кућа
- 370 Дубровачком обшеству протопрезвитер Ј. Поповић о постављању антиминос и освећењу
- 371 Савјет прав. заједнице окружном капетанату о православној капели на Бонинову, А-Б
- 372 Приход-расход парохије за 1836.
- ФАСЦИКЛА: “L`anno 1840. Dal N 1 al N 17”
- 373 Епископском ординаријату од гувернатора о православном катихети у Дубровнику
- 374 Закон о порезима и печату Фердинанда I + Порезна уредба + Распис далматинског владањског председательства, А-Е
- ФАСЦИКЛА : “L`anno 1838. Dal N 1 al N 16”
- 375 Писмо прав. Дубровчана митрополиту Стефану, честитке за ступање на митрополитски престо А-Б
- 376 Приход-расход парохије за 1837.
- 377 Писмо градских власти савјету прав. братства о уговору с И. Бајатовићем за врт код цркве
- 378 Полица осигурања (лицитације?) за изнајмљивање врта православне цркве
- 379 Писмо православном обшеству од митрополита Стефана Станковића благослова и захвале на честиткама
- 380 Писмо обшества православном ординаријату о школи
- 381 Савјет братства далматинској влади о школи, А-Б
- 382 Писмо Ф. Лучићу у Одесу о наруцби икона за иконостас, А-Б (неуспео снимак)
- 383 Србском обшеству у Дубровнику Ф. Лучић о наруцби иконостаса, А-Б

КУТИЈА: “Турски списи од год. 1852. до год. 1862.” (11 фасцикли)

ФАСЦИКЛА: “L`anno 1852-3. Dal N 1 al N 24”

- 384 Помоћ за попа Ковачевића у Грахову похараног од турске војске, А-Б
- 385 Захтјеви општества о дужностима за учитеља Јанковића, А-Д
- 386 Приходи-трошкови парохијалне цркве за 1852., А-Б
- 387 Писмо општеству еписк. Стефана Кнежевића о капелану и учитељу Лукијану Кундаици
- 388 Писмо Р. Ковачевића у име општества еписк. Стефану о новом учитељу, А-Б
- 389 Писмо епископа Ј. Мутибарића о учитељу
- 390 Писмо таторима од Димитрија Мустура о учитељу и школи с молбом за пријем, А-Б
- 391 Писмо општества Димитрију Мустуру о начину одабира учитеља
- 392 Писмо општеству од еписк. Стефана о добрим жељама итд., А-Б
- 393 Писмо еписк. Стефана општеству, позив општеству на иншталацију
- 394 Писмо општества еписк. Стефану о избору учитеља, новом кандидату
- 395 Писмо општества Ђ. Бошковићу у Скадар о средњем спрату куће Х. Лучића због кваритира
- 396 Писмо Ђ. Бошковића општеству о немогућности уступања квартира
- 397 Писмо еписк. Стефана општеству о процедури око новог учитеља и капелана
- 398 Писмо јереја Кирила Жежеља из Врлике о рани од унијатства и тражењу помоћи за сиромашне, А-Б
- 399 Писмо општества еписк. Стефану о учитељу Л. Кундаици
- 400 Писмо еписк. Стефана општеству о слању учитеља Кундаице
- 401 Писмо еписк. Стефана братству о жалби и предлог за учитеља Лазара Ерцеговића, А-Б

11. јул 209.

ФАСЦИКЛА: “1860.”

- 402 Окружница еписк. Стефана о званичном српском језику и писму цркве, братстава и ктитора
- 403 Писмо архимандрита Петрановића општеству о захвали због новца послатог манастиру Драговићу

- 404 Туторство окружном капетанату о рачуну за 1859/60. за потребе ц. к. рачуноводства
- 405 Писмо Иву Вуковићу о закључку туторства да остане на дужности
- 406 Окружница консисторије о помоћи градње цркве у селу Сливно у парохији неретљанској
- 407 Nota Cassa collettiva Дубровник православ. братству о плаћању пореза
- 408 Нота пароха фабрицерији о црквеној служби за војнике
- 409 Писмо Димитрија Илића из Рисна Јовану (Опуићу) о помоћи за поправку цркве у Горњим Леденицама
- 410 Писмо Димитрију Илићу од Ј. Опуића о одзиву за помоћ за цркву у г. Леденицама
- 411 Писмо општеству из православне цркве у Осијеку о сазивању сабора + молба цару, А-Д
- 412 Писмо задарског општества о црквеном сабору и уређењу црквених и школских ствари
- 413 Писмо руском конзулу у Дубровнику о црквеној прослави имендана цара
- 414 Православни Осјечани Дубровчанима о сабору ради црквених и школских ствари, А-Б
- 415 Сумарни рачун парохије за 1858-1859.
- 416 Писмо архимандрита Г. Петрановића о књижици “Повијест манастира Драговића”, са одговором, А-Б
- 417 Foglio ufficiale dell` Osservatore dalmato, А-Ц, 1857.

НЕСРЕЂЕНА ГРАЂА БЕЗ КУТИЈЕ:

- 418 Православна курија паросима и капеланима о декрету поверна, 1819. потпис Кирила Цвјетковића
- 419 Православна курија паросима и капеланима о прослави рођендана Франца И, 1818., потпис Кирила Цвјетковића А-Б
- 420 Списак српске дубровачке омладине, А-Ц (крај 19. в.)

“1836”:

- 421 Православном ординаријату општество о немогућности помоћи неретванској парохији
- 422 Обштество трговцима у Трсту о набавци ствари за цркву на Бонинову
- 423 Извод из трошкова радова за цркву у Бонинову вођених од инжињера Маскарелија
- 424 Писмо савјету братства о радовима на капели вођених од инжињера Маскарелија

- 425 Окружном капетанату од савјета братства о радовима инжињера Маскарелија
- 426 Писмо Т. Продановићу у Трст о набавци црквених ствари, А-Б
- 427 Обштество православног ординаријату о савјету за позив властима на освећење цркве
- 428 Политичка претура православној заједници о околностима градње цркве и другом, А-Е
- 429 Подсјетник политичке претуре о градњи цркве на Бонинову, А-Ц
- 430 Писмо владичанства о дужности извјештаја политичким властима о градњи цркве, архимандрит Тркуља
Међу овом грађом су још: оставштине, читуље, аустријски закони за Далмацију.

КУТИЈА: “Разни списи и исправе” (13 фасцикли)

ФАСЦИКЛА. “Различити документи и телеграми од године 1875.”

- 431 Телеграм С. М. Љубише о аудијенцији код цара због наше цркве
- 432 Рачун осликавања плафона цркве од сликара Zabedea Genini
- 433 Одпис српске народне школе туторству о скупљеном новцу за школу
- 434 Рачун П. Марића за одежде и епитрахиље
- 435 Рачун поправка парохијске цркве у којој стоји парох Ј. Новаковић

КУТИЈА: “Акта Српске православне парохије дубровачке од године 1918 – 1921.”

ФАСЦИКЛА: “1919.”

- 436 Покрајинска влада у Сплиту котарском поглаварству о подацима о становништву
- 437 Котарско поглаварство православ. парохији о рођендану краља и црквеној служби
- 438 Православна црква – позив на прославу рођендана краља Александра
- 439 Парохија консисторији у Котор ради систематизирања мјеста професора катихете за средње школе
- 440 Парохијско звање о прослави државног празника државног уједињења
- 441 Котарско поглаварство парохији о државном празнику уједињења
- 442 Консисторија о државном празнику, служби и истицању значаја
- 443 Писмо С. Барбића оцу Милу о наповједи и општем стању, А-Б
- 444 Парохијско звање котарском поглаварству о годишњици ослобођења Дубровника

- 445 Исказ података о парохији и свештеницима, А-Ц
- 446 Упуство о попуњавању рубрика за исказ података о парохији, штампа
- 447 Парохијско звање котарском поглаварству о православним гробовима на гробљу у Цавтату
- 448 Управа пучке и грађанске школе парохијском звању о ученицама православне вјере
- 449 Котарско поглаварство парохијском звању о одбору за напуштену дјецу
- 450 Парохијско звање консисторији о хришћанском науку ученицима, А-Б
- 451 Од котарских власти прав. звању о сузбијању аналфабетизма, А-Ц
- 452 Молитва за спас руског народа, штампа
- 453 Консисторија парохијском звању о молетвију за спас руског народа
- 454 Котарско поглаварство парохијалном уреду о прослави имендана краља Петра
- 455 Надлештво за умјетност и споменике парохијском звању упућује правила, потпис М. Мурат
- 456 Правила надлештва за уметност и споменике у Дубровнику, министар просвјете, штампа, А-Ц
- 457 Епископ Кирил парохијском звању о прослави Видовдана
- 458 Котарско поглаварство парохијском звању о прослави имендана краља Петра
- 459 Консисторија – циркуларно писмо о администрирању Кирила Митровића, епископа никшићког
- 460 Записник о сликару Игњату Јобу о његовом преласку из католичке у православну вјеру
- 461 Извадак из матице рођених и крштених Игњата Јоба
- 462 Парохијско звање Јадранској дивизијској области о аустријској запљени звона цркава на Посату и Бонинову
- 463 Котарско поглаварство парохијском уреду о удовицама, женама без мужева и ратних инвалида
- 464 Јадранска дивиз. област команданту мјеста о додјели хране
- 465 Православно звање опћинском управитељству о процесији кроз град за Ускрс
- 466 Православно звање команданту мјеста о ускршњој литургији
- 467 Команда јадр. дивиз. области команданту мјеста о издавању хране
- 468 Команда мјеста котарском поглаварству у храни за чиновништво
- 469 Православно звање консисторији о учитељским кандидатима

- 470 Православно звање консисторији о потреби православног учења код ученика средњих школа
- 471 Сава Барбић консисторији о свом ратном хапшењу и затварању, А-Ц
- 472 С. Барбић консисторији о молби митрополиту
- 473 Парохијско звање епархијској консисторији о укидању назива грчко-источни
- 474 Консисторија пароху о присаједињењу Српској православној цркви краљевине Србије
- 475 Консисторија парохијском звању о уједначавању јулијанског и григоријанског календара
- 476 Котарско поглаварство о дочеку заповједника савезничких војски У овој фасцикли и кутији знатан је број личних докумената парохијана различите врсте.

КУТИЈА: “Разни списи и исправе” (наставак прегледа исте кутије)
 ФАСЦИКЛА: “Рачунске исправе српско-православног туторства у Дубровнику за год. 1906. Од бр 1 -58”

- 477 Рачун туторству од С. Барбића, пароха
- 478 Признаница “Слоге” за новац добијен од туторства
- 479 Рачун Стјепе Таране за грађевинске радове на парохијској кући
- 480 Рачун И. Шуберта за поравак и израду црквених ствари
- 481 Српска штедионица туторству, признаница о примљеном новцу
- 482 Рачун српске дубровачке штампарије православној цркви
- 483 Признаница “Слоге” о примљеном новцу од туторства

РУКОПИСНА КЊИГА:

- 484 “Протокол циркулара епископскиа од год. 1831. до 1846. парохие Дубровачке”, А-Б
- 485 Протокол: Писмо јереју о књизи Вука Карацића итд.
- 486 Протокол: Писмо пароху дубровачком од Силвестра Вучковића о смрти Симона Тркуље итд.
- 487 Протокол: Писмо јереју о побачајима
- 488 Протокол: Окружнице С. Тркуље о књижици за цртање грба итд.

РАСУТИ ДОКУМЕНТ:

- 489 Писмо из манастира Завале пароху Николајевићу о помоћи за цркву, 1848.

РУКОПИСНА КЊИГА: “Добровољни приложници за грађевину цркве у граду” са приходима и расходима, од 1869.

- 490 Добровољни приложници за грађевину 1
- 491 Добровољни приложници за грађевину 2
- 492 Добровољни приложници за грађевину 3
- 493 Добровољни приложници за грађевину 4
- 494 Добровољни приложници за грађевину 5
- 495 Добровољни приложници за грађевину 6
- 496 Добровољни приложници за грађевину 7
- 497 Добровољни приложници за грађевину 8
- 498 Добровољни приложници за грађевину 9
- 499 Добровољни приложници за грађевину 10
- 500 Добровољни приложници за грађевину 11
- 501 Добровољни приложници за грађевину 12
- 502 Добровољни приложници за грађевину 13
- 503 Добровољни приложници за грађевину 14
- 504 Добровољни приложници за грађевину 15
- 505 Добровољни приложници за грађевину 16
- 506 Добровољни приложници за грађевину 17
- 507 Добровољни приложници за грађевину 18
- 508 Добровољни приложници за грађевину 19
- 509 Добровољни приложници за грађевину 20
- 510 Добровољни приложници за грађевину 21
- 511 Добровољни приложници за грађевину 22
- 512 Добровољни приложници за грађевину 23
- 513 Добровољни приложници за грађевину 24
- 514 Добровољни приложници за грађевину 25
- 515 Добровољни приложници за грађевину 26
- 516 Добровољни приложници за грађевину 27
- 517 Добровољни приложници за грађевину 28
- 518 Добровољни приложници за грађевину 29 – детаљ о исплати сликару Н. Аспиотију, 1875.
- 519 Добровољни приложници за грађевину 30
- 520 Добровољни приложници за грађевину 31

РУКОПИСНА КЊИГА: “Приходи храма Благовјештења у Дубровнику. Расходи” (од 1840., с прекидима, до 1897.)

- 521 Приходи храма Благовјештења 1
- 522 Приходи храма Благовјештења 2

РУКОПИСНА КЊИГА: "Libro dei lasciti a favore del R. Parroco della chiesa greca", 1843. (књига оставштина)

- 523 Libro dei lasciti 1
524 Libro dei lasciti 2
525 Libro dei lasciti 3

РУКОПИСНА КЊИГА: "Ову књигу почео уређивати 1930. год. парох протојереј ставрофор Божидар Митровић" (унутрашњи натпис)

- 526 Књига парохијана 1
527 Књига парохијана 2

РУКОПИСНА КЊИГА: "Protocollo degli esibiti dall`anno 1811. fino inclusivamente all`anno 1841, 1842,1843, 1844, 1845,1846. 21/5 1847." (протокол поднесених исправа)

- 528 Protocollo – наслов
529 Protocollo – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: Унутра наслов: "Indicazione degl`individui. Componenti la famiglia" (приказ индивидуа)

- 530 Indicazione – страница
531 Indicazione – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: "1907-1909" (садржај се односи на вријеме од 1893. до 1910.) (књига поште)

- 532 "1907-1909" – једна страница
533 "1907-1909" – једна страница

РУКОПИСНА КЊИГА: "Уписник свију списа односећих се закладној женској школи Божа Бошковића. У Дубровнику год 1880."

- 534 Уписник – корице – наслов
535 Уписник – наслов
536 Уписник – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: "Књига дуговања од 1946"

РУКОПИСНА КЊИГА "Главна књига 1954. г."

РУКОПИСНА КЊИГА: Без наслова; садржај: имена, године 1943 и 1944.

- 537 Позив црквене општине за помоћ и обнову – прилог у књизи

РУКОПИСНА КЊИГА: “Књига предбрачних испита”

РУКОПИСНА КЊИГА: “Уписник списа српско-православне парохије у Дубровнику, од 1/И 1926. до 24/4 1932.”

РУКОПИСНА КЊИГА: “Дјеловодни протокол ... 1937-1939.”

РУКОПИСНА КЊИГА: Књига прихода 1953.

РУКОПИСНА КЊИГА: “Протокол од године 1874-1903” (без година 1875-1879)

538 Протокол – наслов

539 Протокол – унутрашња страница

РУКОПИСНА КЊИГА: “Protocollo degli esibiti dal maggio 1847., '47-1873.” (протокол подносилаца)

540 Protocollo – наслов

541 Protocollo – страница

542 Protocollo – страница

543 Protocollo – страница

544 Protocollo – страница

545 Protocollo – страница

546 Protocollo – страница

547 Protocollo – страница

548 Protocollo – страница

549 Protocollo – страница

550 Protocollo – страница

551 Protocollo – страница

552 Protocollo – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: “Именик господе утемељитеља фонда школског установљенога 11. септембра 1862.”

553 Именик утемељитеља фонда – страница

554 Именик утемељитеља фонда – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: “Записник сједница црквено-општинског Савјета у Дубровнику од 1920. – 11. V 1931.”

РУКОПИСНА КЊИГА: “Записник сједница Управног одбора Српско православне црквене општине у Дубровнику 1933. г.”

РУКОПИСНА КЊИГА: “Фондови”

РУКОПИСНА КЊИГА: Именик парохијана 1938. 1940.

555 Именик парохијана – Записник примопредаје предмета руске капеле – документ одложен у књигу

РУКОПИСНА КЊИГА: Без наслова. Садржај: приходи, расходи, 4. Деценија XX вијека

РУКОПИСНА КЊИГА: “Дјеловодни протокол парохије дубровачке 1939-1944”

556 Дјеловодни протокол – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: “Сиротињски дом на Посату”, 1908.

557 Сиротињски дом – страница

558 Сиротињски дом – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: “Записник епископских списа 1890, 1891, 1892”

559 Записник – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: “Записник епископских списа 1903, 1904, 1905, 1906”

560 Записник – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: “Главна књига централне касе српских привредних задруга на приморју”

561 Главна књига – унутрашњи наслов

562 Главна књига – страница

563 Главна књига – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: Без наслова: књига чланарине, 1925. и даље

564 Књига чланарине – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: Без наслова – рачуни

РУКОПИСНА КЊИГА: Без наслова – прилози за сирочад

КЊИГА: Без наслова – именик са занимањем појединаца

РУКОПИСНА КЊИГА: Без наслова – уручивање списа, 1910. и даље

565 Уручивање списа – страница

РУКОПИСНА КЊИГА: “Српска централна банка за приморје”, 1917.

566 Српска централна банка за приморје – наслов

РУКОПИСНА КЊИГА: “Каталог књига 'Српске књижевне задруге'”

567 Каталог књига – страница

12. јул 2009.

ЦРКВА СВ. БЛАГОВИЈЕСТИ

Снимљено више снимака екстеријера и интеријера цркве, иконостаса и појединачне иконе из цркве Св. Благовијести.

Снимио 15-етак снимака.

- 1 Благовијести – западна фасада
- 2 Благовијести – пред црквом
- 3 Благовијести – улаз у цркву
- 4 Благовијести – портал
- 5 Благовијести – главна фасада
- 6 Благовијести – главна фасада
- 7 Благовијести – унутрашњост
- 8 Иконостас
- 9 Св. Никола – престопа икона
- 10 Христ – престопа
- 11 Богородица – престопа
- 12 Св. Сава – престопа
- 13 Иконостас – централна зона са Благовијестима
- 14 Благовијести – икона с трона
- 15 Богородица с Христом и два светитеља – икона на зиду

БОНИНОВО, ЦРКВА СВ. МИХАИЛА, ИКОНОСТАС, ГРОБЉЕ

Снимљена главна фасада и више снимака иконостаса и појединачних икона на њему, као и два гроба у гробљу. 20-етак снимака.

- 1 Св. Михаило – главна фасада
- 2 Потпис Аспиотија на полеђини царских двери
- 3 Царске двери
- 4 Царске двери – детаљ
- 5 Царске двери – детаљ
- 6 Христ, престопа икона
- 7 Богородица с Христом, престопа икона
- 8 Христ, престопа икона
- 9 Арханђео Михаило
- 10 Св. Јован
- 11 Иконостас – централна зона изнад престоних
- 12 Иконостас – ред изнад престоних, сјеверни дио
- 13 Иконостас – ред изнад престоних, јужни дио
- 14 Иконостас – престопа и царске двери

- 15 Иконостас
- 16 Иконостас
- 17 Иконостас
- 18 Иконостас – престоње и царске двери
- 19 Бониново, гробље – споменик породице Бошковић
- 20 Бониново, гробље – гроб Милована Глишића

13. јула 2009.

Снимио сам пар слика и икона из канцеларије црквене општине и депоа.

- 600 Богородица с Христом, Атанасије Поповић
- 601 Арханђел Михаило, А. Поповић (?)
- 602 Благовјештенски сабор, литографија Стефан Вулпе, седма деценија XIX в.
- 603 Поклонство магова, XVIII в.
- 604 Образ Ст. Димитрија ..., XVIII в.
- 605 Образ Ст. Димитрија ..., XVIII в.

КУТИЈА: “Туторски списи од год. 1878. до год. 1892. 1892-1904.”
 ФАСЦИКЛА: “Акта за год 1893. Од бр. 1 до 29”

- 606 Записник туторске сједнице о рачунима за 1892., о сиромасима итд., А-Б
- 607 Записник туторске сједнице о прослави подизања Гундулићевог споменика
- 608 Туторство одбору за Гундулићев споменик о учествовању у свечаности
- 609 Позив одбора за подизање споменика Сими Милутиновићу Сарајлији у Сарајеву, штампа
- 610 Печканска општина дубровачкој о помоћи за запаљену цркву и школу
- 611 Приход-расход парохије за 1892.
- 612 Писмо црквене општине из Вараждина о помоћи за цркву која се гради, А-Б
- 613 Шибенско туторство о ученици Милеви Шурко која учи на препарандији
- 614 Доходак парохије од некретнина, кућа, заклада
- 615 Закладне обавезе закладника
- 616 Изказ дугова цркве за 1893.
- 617 Стање иметка православне цркве, А-Х

618 Писмо епископа Герасима о извјештајима и администрацији

КУТИЈА: “Туторски списи од год. 1863. до г. 1877.”

ФАСЦИКЛА: “1875”

619 Владика Герасим туторству о рачунима цркве за 1872, 1873, 1874.

620 Писмо еписк. Герасима туторству о кратком историјском опису дубровачке цркве

621 Писмо еписк. Герасима туторству о царевом поклону у путиру и дискусу

622 Писмо капетаната православној заједници о новцима за цркву

623 Туторска одлука о дијељењу новца сиромасима

624 Савјет општине изражава руском конзулату захвалност за удијељени новац

625 Руски конзулат Бошковићу, предсједнику о новцу који додјељује цкрви

626 Туторство капетанату о захвали за добијени новац за нову цркву

627 Туторство трибуналу о оставштини Петра Синановића

628 Одбор српске школе туторству о примљеном новцу скупљеном у цркви

629 Епископат у Котору туторству о новцу из државних средстава за нову цркву, А-Б

630 Туторство одбору о скупљеној помоћи за школу

631 Порезни уред православној цркви о легату С. Митровића, А-Б

ФАСЦИКЛА: “Позив за главну скупштину”

632 Позив за скупштину “Слоге”, дописница, штампа, А-Б

ФАСЦИКЛА: “Рачуни, прорачуни и разни проспекти за поправак друштвених просторија `Слоге` год. 1934-1935.”

633 Проспект савијеног намјештаја Антон Коби, штампа

634 “Слога”, писмо епископу о 60. годишњици оснивања и друштвеним питањима, А-Б

635 Проглас “Слоге” о помоћи за просторије и намјештај, А-Б

636 Књига протокола “Слоге” с примитком и издатком

КУТИЈА: “Туторски списи од год. 1811. до год. 1822.” (само 4 фасцикле, неколико недостаје)

ФАСЦИКЛА: “Акта 1826.”

637 Пароху од епископске курије, питање о способности прокуратора, потпис: Спиридон Алексијевић

- 638 Писмо курије свом свештенству о потреби одговора на инструкције, потпис С. Алексијевић
- 639 Писмо православне курије свештенству о побољшању управљања парохијама, потпис С. Алексијевић
- 640 Писмо епископске курије свештенству о молитвама за оздрављење величанства, потпис С. Алексијевић
- 641 Обзнањење намјесника Томашевића о оздрављењу цара, штампа
- 642 Православна курија оцу Симеону о извјештају о броју села, домова и душа, С. Алексијевић
- 643 Православна курија свештенству о наредби за тражене одговоре парохијана свештенству, С. Алексијевић
- 644 Парох инжењеру Лоренцу Вителесту о гробовима и новим споменицима
- 645 Попис православне дјеце оба пола у Дубровнику
- 646 Notifikazione намјесника Томашића о музици, плесовима, театру, машкарама за време извјесних црквених празника
- 647 Писмо православне курије свештенству о весељу за време постова итд., С. Алексијевић
- 648 Писмо православне курије свештенству о смрти војних лица, потпис С. Алексијевић
- 649 Обзнањење намјесника Томашића о реду и печату градова у Далмацији
- ФУТРОЛА: “За православну цркву у Корчули”, 1928.
- 650 Предлог – скица осликавања иконостаса – цртеж оловком, Rajmond Zapp
- 651 Предлог – скица осликавања иконостаса – бојени цртеж, Rajmond Zapp
- 652 Предлог – скица осликавања иконостаса – потпис сликара Rajmod Zapp
- РАСУТИ СПИСИ:
- 653 “Епилог познате преметачине `Српског вјесника`”, опис догађаја у Мостару, 1898., А-Х
- 654 Писмо Јосифу Скрабу о зајапуреним главама у Дубровнику, нејасан потпис, око 1900., А-Д
- 655 Записник сједнице одбора за стипедије, 1911., А-Б
- 656 Писмо Божидара Бубала о стипендији, 1911.
- 657 Свједоцба зрелости Божидара Бубала, 1905., А-Ц
- 658 Писмо Б. Бубала о студентским стварима, 1911., А-Е

- 659 Записник сједнице одбора за стипендије фондације Николе Бошковића, 1905.
- 660 Људевиту Вуличевићу, чланак, потпис: М. П. (на полеђини запис: “Дубровник”), око 1900., А-Е
- 661 Погодба зајма турског и Ј. Тошовића, нотарски спис, 1818., А-Д
- 662 Писмо пароха из Опузена протопресвитеру о црквеним пословима, администрацији, стварима, 1855.
- 663 Неретванском администратору о Зелићевим стипендистима и другом, 1855.
- 664 Епископ Мутибарић протопресвитеру о испитима у елементарним школама, 1848
- 665 Епископ Мутибарић протопресвитеру о банкама, 1848.
- 666 Епископ Мутибарић протопресвитеру о пет стипендија за клирикалну школу, 1848.
- 667 Епископ Мутибарић протопресвитеру о давању главарине, 1848.
- 668 Обзнањење намјесника Turzskog о неопходности плаћања пореза, 1848.

ФАСЦИКЛА СЕПАРАТНА

- 669 Фондацијски акт Г. Николајевића о школовању двоје младића из Дубровника и Котора, 1879., А-Д
- 670 Основно писмо нотара о заоставштини за сиромахе Петра Марића, 1895., А-Д

СЕПАРАТНА ФАСЦИКЛА

- 671 Књига закладе Илије Марића за Дубровник и Слимницу, А-Б

КЊИГА: “Попис књига – књиге”, 1890.

- 672 Запис одакле књиге потичу, 1933.
- 673 Регистар књига – страница

КЊИГА: “Каталог библиотеке Д. Н. Штедионице”

- 674 Каталог библиотека – насловна страна
- 675 Каталог – унутрашња страна

КЊИГА: “Ц. О. Дубровник, Књига инвентара” (некретнине, инвентар све три цркве, епископски штапови итд.)

КЊИГА: “Списак књига библиотеке српске женске закладне школе Божа Бошковића”

- 676 Списак – унутрашња насловна
- 677 Списак – унутрашња страна

КЊИГА: “Матица српска у Дубровнику” (библиотека и друго)

- 678 Матица – печат у књизи
679 Матица – унутрашња страна

КЊИГА: “Именик књига из библиотеке српске мушке школе у Дубровнику”, 1901.

- 680 Именик – насловна страна
681 Именик – унутрашња страна

КЊИГА ПОСЈЕТИЛАЦА МУЗЕЈА ИКОНА, од 31. 7. 1983 до 5. 08. 2005

КНИГА: “Прегледа црквених општина, парохија архијерејског намјесништва требињско-дубровачког”

КЊИГА: “Протокол од храма светог Архистратига Михаила на Бонинову 1837.”

- 682 Протокол – насловна страна
683 Протокол – Историја и протокол цркве Светог Михаила, Г. Николајевић 1
684 Протокол – Историја и протокол цркве Светог Михаила, Г. Николајевић 2
685 Протокол – Историја и протокол цркве Светог Михаила, Г. Николајевић 3
686 Протокол – Историја и протокол цркве Светог Михаила, Г. Николајевић 4
687 Протокол – Историја и протокол цркве Светог Михаила, Г. Николајевић 5
688 Протокол – Историја и протокол цркве Светог Михаила, Г. Николајевић 6
689 Протокол – Историја и протокол цркве Светог Михаила, Г. Николајевић 7

КЊИГА: “Инвентар покретних и непокретних имања парохијске цркве Св. Балговјештења у Дубровнику”, 1909.

- 690 Инвентари – унутрашња страница 1
691 Инвентари – унутрашња страница 2
692 Инвентари – унутрашња страница 3
693 Инвентари – унутрашња страница 4
694 Инвентари – унутрашња страница 5
695 Инвентари – унутрашња страница 6
696 Инвентари – унутрашња страница 7

- 697 Инвентари – унутрашња страница 8
- 698 Инвентари – унутрашња страница 9
- 699 Инвентари – унутрашња страница 10
- 700 Инвентари – унутрашња страница 11
- 701 Инвентари – унутрашња страница 12
- 702 Инвентари – унутрашња страница 13
- 703 Инвентари – унутрашња страница 14
- 704 Инвентари – унутрашња страница 15
- 705 Инвентари – унутрашња страница 16
- 706 Инвентари – унутрашња страница 17
- 707 Инвентари – унутрашња страница 18
- 708 Инвентари – унутрашња страница 19
- 709 Инвентари – унутрашња страница 20
- 710 Инвентари – унутрашња страница 21
- 711 Инвентари – унутрашња страница 22
- 712 Инвентари – унутрашња страница 23
- 713 Инвентари – унутрашња страница 24
- 714 Инвентари – унутрашња страница 25
- 715 Инвентари – унутрашња страница 26
- 716 Инвентари – унутрашња страница 27
- 717 Инвентари – унутрашња страница 28
- 718 Инвентари – унутрашња страница 29
- 719 Инвентари – унутрашња страница 30
- 720 Инвентари – унутрашња страница 31
- 721 Инвентари – унутрашња страница 32
- 722 Инвентари – унутрашња страница 33
- 723 Инвентари – унутрашња страница 34
- 724 Инвентари – унутрашња страница 35
- 725 Инвентари – унутрашња страница 36
- 726 Инвентари – унутрашња страница 37
- 727 Инвентари – унутрашња страница 38
- 728 Инвентари – унутрашња страница 39
- 729 Инвентари – унутрашња страница 40
- 730 Инвентари – унутрашња страница 41
- 731 Инвентари – унутрашња страница 42
- 732 Инвентари – унутрашња страница 43
- 733 Инвентари – насловна страница 44

Друга дјела и покретна културна добра

Осим појединачних уоквирених или неуоквирених старих фотографија, постоје у парохијском фонду три албума старих фотографија. Ријеч је о породичним фотографијама, али и фотографијама јавних личности што одлично кореспондира с архивском грађом.

Бониново, црква Св. Арханђела Михаила. На иконостасу су четири престоње иконе. Христ на престољу, Богородица с Христом на престољу, Св. Јован, Св. Михаило. Први ред изнад престоних има за централну икону Тајну вечеру, а са сваке стране по једног јеванђелисту и по двије слике са по три лика апостола. Други ред у средини има С. Тројицу, а са страна по јеванђелисту. На врху је крст с осликаним Христовим распећем и стојећим ликовима Богородице и Св. Јована богослова. Царске двери садрже слику Благовијести, јеванђелисте у угловима, два анђела и Христово распеће на врху. Двери је сликао, како пише на полеђини, крфски сликар Никола Аспиоти. Иконе по зидовима су серијски радови. Овај иконостас, уосталом као и сама црква, кореспондирају с документима из архива. У том погледу издвајају се двије престоње иконе које је као поклон приложио Петар Петровић Његош.

Црква С. Благовијести. Иконостас има четири престоње иконе: Христ, Богородица с Христом, Св. Никола и Св. Сава. У реду изнад престоних централна је сцена Благовијести а са страна ње су три слике са по двоје, односно троје светитеља. У цркви на издовима има такође старијих икона и новијих слика добре квалитете. И код овог иконостаса, и уопште украшавања цркве постоје у архиву више докумената. Један од њих говори о исплати сликару Николи Аспиотију за осликавању темпла 1875. године.

Албуми старих фотографија:

- 1 Албум старих фотографија 1 - корице
- 2 Албум старих фотографија 1 – страница
- 3 Албум старих фотографија 2 – корице
- 4 Албум старих фотографија 2 – страница
- 5 Албум старих фотографија 3 – корице
- 6 Албум старих фотографија 3 – страница
- 7 Албум старих фотографија 3 – страница
- 7а Столни сат
- 7б Столни сат с библиотеком, канцеларија црквене општине

Иконе из музеја:

- 8 Благовијести, православно барокно сликарство Млетачке Републике, XVIII в.
- 9 Тајна вечера, италокритско сликарство, XVI-XVII в.

- 10 Св. Ђорђе, православно барокно сликарство Млетачке Републике, XVII-XVIII в.
- 11 Христ, критско сликарство, XV-XVI в.
- 12 Богородица с Христом, грчко барокизирано црквено-народно сликарство, XVIII в.
- 13 Богородица с Христом, православно барокно сликарство Млетачке Републике, XVII-XVIII в.
- 14 Тајна вечера, православно барокизирано сликарство Млетачке Републике, XVIII в.
- 15 Успење Богородице, православно барокизирано сликарство Млетачке Републике, XVII-XVIII в.
- 16 Рођење Христово, домаће барокизирано црквено-народно сликарство
- 17 Христово јављање Магдалени, Емануил Ламбардос, XVI в.
- 18 Светитељи и светитељка, бококоторско црквено-народно сликарство
- 19 Богородица умиленије, италокритско сликарство, XVI-XVII в.
- 20 Богородица с Христом, сликар старог бенковачког иконостаса, 2. половина XVIII в.
- 21 Богородица апотоскопо, барокизирано сликарство јонских острва
- 22 Христов пут на голготу, православно барокно сликарство Млетачке Републике, XVII в.
- 23 Васкрсење Христово, православно барокно сликарство Млетачке Републике, XVIII в.
- 24 Имаго пиетатис, круг Николе Зафуриса, XV в.
- 25 Богородица тренодиза, православно барокно сликарство млетачког подручја, XVII-XVIII в.
- 26 Богородица знаменије, руска школа, XVIII в.
- 27 Богородица с христом, барокизирано сликарство млетачког подручја, XVIII в.
- 28 Христ сведржител, руска школа, XVIII-XIX в.
- 29 Распеће са сценама, барокизирано сликарство млетачког подручја, XVIII в.
- 30 Рођење Св. Јована, руско барокизирано сликарство, XVIII в.
- 31 Богородица владимирскаја, руско барокно сликарство, XVIII в.
- 32 Св. Михаило, барокизирано сликарство млетачког подручја, XVIII в. (могући секундарни премази)
- 33 Св. Никола са житијем, руска школа, XVIII в.
- 34 Богородица казанскаја, руска школа, XVIII в.
- 35 Богородица с Христом, руско црквено-народно сликарство, XVIII в.

- 36 Св. Ђорђе, руска школа, XVIII в.
- 37 Св. Илија са сценама из живота, руско барокно сликарство, XVIII в.
- 38 Богородица, руско барокизирано сликарство, XVIII в.
- 39 Св. Никола, руска школа, XVIII в.
- 40 Васкрсење с великим празницима, руска школа, XVIII в.
- 41 Ахтурска Богородица, руска школа, XVIII в.
- 42 Богородица с Христом, касно италокритско сликарство, XVII в.
- 43 Триптих с Васкрсењем – затворен, барокизирано сликарство млетачког подручја, XVIII в.
- 44 Триптих с Васкрсењем – отворен, барокизирано сликарство млетачког подручја, XVIII в.
- 45 Арханђео Гаврило (дио Благовијести), барокизирано сликарство млетачког подручја, XVIII в.
- 46 Св. Спиридон у моштима, барокизирано сликарство млетачког подручја, XVIII в.
- 47 Св. Јован милостиви, Емануил Ламбардос, XVI вијек
- 48 Св. Никола и Спиридон, критско сликарство, XVII в.
- 49 Триптих-Богородица с Христом и светитељима, “призренски триптих”, XIX в.
- 50 Деисис, руско барокно сликарство, XVIII в.
- 51 Богородица живоносни источник, бококторско црквено-народно сликарство, XVIII в.
- 52 Богородица с Христом и Јосиф, бококторско црквено-народно сликарство, XVIII в.
- 53 Богородица с Христом и два светитеља, бококторско црквено-народно сликарство, XVIII в.
- 54 Деисис са светитељима, бококторска школа, XVIII в.
- 55 Христ на престољу, бококторска школа, XVIII в.
- 56 Деисис, бококторска школа, XVIII в.
- 57 Деисис са светитељима, бококторска школа, XVIII в.
- 58 Портрет Руђера Бошковића, 18. в
 Портрети добротвора цркве и народа, Бошковића, Константиновића, Опујића дјела су врло познатог и одличног сликара Влахе Буковца. Налазе се у музеју.
- ГРАЂА УСТУПЉЕНА АРХИВУ СРБА ИЗ ХРВАТСКЕ ИЗ АРХИВА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ У ДУБРОВНИКУ
- Ријеч је о грађи која се у архиву СПЦО у Дубровнику налази у вишеструким копијама од по 3-4 до 10-20 или чак 100-200 и више примјерака. О уступању грађе написан је примопредајни документ.

- 1 “Ваше Господство” – позив СПД “Слога”
- 2 Позивница СПД “Слога”
- 3 Признаница СПД “Слога” за чланарину
- 4 “Слога” – позивница
- 5 Календар за 1934. с портретима
- 6 Портрет Божа Бошковића, народног добротвора
- 7 Портрет проф. Љубомира Вуиновића, народног добротвора
- 8 Портрет краља Александра
- 9 Повеља СПД “Слога”
- 10 Грамата епископа Никодима Милаша
- 11 Повеља о чланству “Српске зоре”

Приједлози за уређење и заснивање рада архива СПО Дубровник

Стицајем околности Архив СПЦО Дубровник представља данас најпотпунији очувани архив те врсте у Далмацији, јер је епархијски архив из Шибеника-Задра смјештен у Државни архив у Задру, а стари и богати архиви црквених општина Задар, Шибеник, Скрадин и других општина дали су данак ратовима и смутњама у 20. вијеку, премда је један дио њихове архивско-библиотечне грађе ипак сачуван. Укупно је ријеч о врло значајној културној и историјској заоставштини српске културе на Јадрану и у непосредном залеђу.

Архив Срба у Хрватској по природи ствари треба помоћи на више начина и одрађивати одређене послове како би се ови архиви централно објединили, затим обрађивали, адекватно смјестили и уредили и увели у архивску мрежу колико Архива Срба из Хрватске толико и били на располагању за рад заинтересираних странака. Од мртвог капитала укупну архивску грађу, тако и дубровачки архив, треба претворити у сређена и адекватно смјештена и доступна културна добра, односно одрадити потребне послове како би постали жив културни капитал. Посао је, очигледно је, велики, али треба с њим почети. У том погледу ево неколико приједлога и размишљања који су ми се наметали радећи с дубровачком грађом:

Стручни послови с архивско-библиотечном грађом на први поглед су: – обезбјеђење адекватног смјештаја грађе, – установљење стручно-административног рада, односно инвентара архива (и библиотеке), – конзервација грађе, – установљење рада странака с архивском грађом и умрежење у мрежу архива итд.

Нисам у овом тренутку сасвим сигуран каква би организација била адекватна за ове замашне послове, али сам сигуран да заинтересиране стране, црквена(е) општина(е) и Архив Срба у Хрватској и Српско културно друштво “Просвјета” требају и могу наћи заједнички језик како би се засновао и усталио рад с овом врстом културних добара.

У недостатку кадрова сваки реални помак ка започињању обављања ових послова у том смислу је добродошао. Да ли се то може остварити у домену прерасподјеле послова постојећих кадрова у Архиву Срба из Хрватске и “Просвјети”, да ли је могуће усталити бар једног стручног радника да ради овакве послове у Далмацији није на мени да одлучим, али је јасно да без сталних, или бар повремено-сталних задужења за одређене стручне људе, од послова и планова сређивања српских далматинских архива тешко да ће ишта бити.

Мислим да би овдје, односно у сваком појединачном локалитету, било потребно установити засебну компјутерску базу података, тако и за укупна покретна добра дубровачке православне заједнице. Исто се односи и на грађу православних заједница Шибеника, Задра, Скрадина, манастира и других локалитета. На тај начин сви појединачни архиви везани за прошлост и културу Срба у Хрватској (у овом случају у Далмацији) били би парцијално сређени и уједно централно повезани у базу. Другим рјечима, добила би се база података свих архива (и других културних добара) који су обрађени и који се обрађују.

Корисно је да она грађа која је у дупликатима и у већем и великом броју примјерака (штампе, графичка дјела и слично) буде по поједином примјерку уступљена Архиву Срба из Хрватске, како је то започето и овом приликом.

Неопходно је направити прави инвентар, односно водич кроз архив, овај дубровачки, тако и за остале споменуте. То није детаљан попис, како је рађено овом приликом, већ се доносе основне информације о кутијама и свежњевима на увид и помоћ истраживачима и странкама.

Неопходно је расути грађу овог архива прикључити тамо гдје припада. Такође је потребно на једно мјесто објединити све кутије и регистре грађе а на друго мјесто све књиге из старе библиотеке.

Неопходно је извршити конзервацију дијела грађе, најприје оног најугроженијег.

Побољшања смјештаја грађе могуће је одрадити и једноставним начином манипулације и смјештаја грађе. Мислим да је приликом будућег сређивања архива потребно да се списи рашире хоризонтално у новим адекватним фасциклама како не би били преклопљени и како би се с њима лакше радило и тако обезбједило да се не оштећују приликом манипулације. Старе ознаке фасцикли, као и ознаке на кутијама треба у потпуности поштовати, а оне саме архивирати.

Реална је могућност да Архив Срба из Хрватске има свој стални радни пункт за Далмацију у Дворима Јанковића у Исламу Грчком. То је изванредна могућност очувања укупне покретне културне баштине,

посебно архивске грађе. У контактима сам закључио да постоји добра воља код породице Десница, власника овог комплекса да се један дио простора уступи за такве сврхе. У том случају би се подаци из дубровачког архива и сличних архива из Далмације, као и дио оригиналне грађе требали ту смјестити и објединити с постојећом архивском грађом Двора Јанковића, која је такође знатна. Такве позитивне тежње ваља усталити и формално установити, што је по природи ствари задатак Архива Срба из Хрватске и “Просвјете”. Подаци из базе података и друге неопходне врсте података биле би у том случају смјештене и у централу Архива у Загребу, а овај архивски пункт у Дворима Јанковића требао би бити устаљен у организационој структури Архива Срба у Хрватској и “Просвјете”.

Због недовољне обавијештености о финансирању нисам сигуран које су могућности реалне да се финансирају замашни послови који би се отворили, као први с дубровачким парохијским архивом. Мислим да садашње снаге, црквена општина и Архив требају учествовати и у финансирању посла. Уосталом, такав приступ укрупњавања снага и складне усмјерености у одређеном циљу био је врло жив у традицији дубровачког општества, као и других далматинских православних заједница. Свакако је могуће понешто одрадити и у садашњим па и скромним околностима финансирања Архива, или, евентуално, такве могућности проширити у скорије вријеме. Можда је могуће да један дио финансија за ове послове долази из министарства за културу, које финансира мрежу архива у Хрватској. Свакако да би “Просвјета” са својим вишеструким интересом за српску културу у Хрватској морала учествовати и у финансирању једног оваквог дугогодишњег посла и архивског пункта. Чини ми се, такође, да би за установљење овога посла могло бити заинтересирано министарство за културу и министарство за дијаспору Републике Србије. То поготово што постоји више претпоставки за почетак и устаљење архивских и других послова с покретним културним добрима и за његово правилно провођење у дугом периоду. Имам на уму и да се на тај начин повремено суфинацирају сличне културне дјелатности дијелова српске заједнице у Хрватској.

У планирању треба узети у обзир да је оставштина културних добара црквене општине Дубровник пребогата, да постоје опремљене цркве, гробље, вредна архитектура, посебно цркве у граду, ансамбли умјетничких дјела као што су иконостаси, десетине појединачних дјела религијског сликарства од којих су нека прворазредне вриједности, много дјела других врста ликовне умјетности, споменута стара библиотека итд. Овдје све указује да је установљење и устаљење стручног рада с архивском и другом покретном заоставштином прворазредни задатак струке и установа, заједница и ширих заједница.

Из хисторије српских институција

Више је разлога за репринт ове брошуре “Српског девојачког интерната”. Прије свега, сасвим прагматично, зграда у којој је он радио у Прерадовићевој 21 и у којој је послије 1945. године радила централа “Просвјете” и “Просвјетина” библиотека, данас је најважнији циљ у правној борби нашег Друштва за поврат имовине. Не једини циљ, али први и најлакше достижан. Одатле и потреба да јавност подсјетимо на то чему је изворно служила та данас дерутна грађевина. Осим тога, ово, некад широко растурано, примијењено издање, данас је права ријеткост. Национална библиографија спомиње свега неколико примјерака у библиотекама ван Хрватске. Добра илустрација како је радикално уништен друштвени контекст у којем је “Интернат” настао и дјеловао; српска заједница у градовима Троједнице.

“Проспект” је данашњем заинтересованом читаоцу понајприје, добро уређен историјски извор. Извор за причу о прошлости града Загреба, њен најдубље запретани и најпажљивије брисани слој и извор за приповијест о прошлости Срба који су живјели и напредовали у њему крајем XIX и почетком XX вијека, и прворазредан извор за социјалну историју оног времена.

(Ч.В.)

Библиотека Матице српске

III 8660

ПРОСПЕКТ СРПСКОГ ДЕВОЈАЧКОГ ИНТЕРНАТА

ЗАГРЕБАЧКЕ ДОБРОТВОРНЕ ЗАДРУГЕ СРПКИЊА
У ЗАГРЕБУ

СА ИЗВЕШТАЈЕМ

О ДВАДЕСЕТПЕТОГОДИШЊЕМ РАДУ ИНТЕРНАТА

ШТАМПАРИЈА

ГЛАВНОГ САВЕЗА СРПСКИХ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА У ЗАГРЕБУ

1927.

~~ССУЗ II 20092~~

И 8660

ПРОСПЕКТ

СРПСКОГ ДЕВОЈАЧКОГ ИНТЕРНАТА

ЗАГРЕБАЧКЕ ДОБРОТВОРНЕ ЗАДРУГЕ СРПКИЊА
У ЗАГРЕБУ

СА ИЗВЕШТАЈЕМ

О ДВАДЕСЕТПЕТОГОДИШЊЕМ РАДУ ИНТЕРНАТА

ШТАМПARIЈА

ГЛАВНОГ САВЕЗА СРПСКИХ ЗЕМЉОРАНИЧКИХ ЗАДРУГА У ЗАГРЕБУ

1927.

Проспект

Српског Девојачног Интерната Загребачке
Добротворне Задруге Српкиња у Загребу.

Наслов и сврха.

Чл. 1.

Заводу је име: Српски Девојачки Интернат Загребачке
Добротворне Задруге Српкиња у Загребу.

Чл. 2.

Загребачка Добротворна Задруга Српкиња основала је
Интернат за Српкиње, које долазе на науке у Загреб, како
би им пружила прилику да се сместе у здравом и зрачном
стану, да се хране здравом и добром храном, да им се
олакша напредак у наукама добром домаћом дисциплином,
да се друштвено образују и науче домаћем реду и тачности,
те да образују своје религијозно и национално осећање.

Упис питомица.

Чл. 3.

У интернат се прима свака Српкиња православне вере,
била из Загреба или ван Загреба, која полази ма коју средњу
школу у Загребу.

Свака питомица треба у одређено време, које ће се у
новинама објавити, да дође у пратњи свога родитеља или
старатеља или заменика њихових, и да се пријави управи
интерната, која ће је на темељу крштенице и сведоштва од
последњег погодишта уписати. Пре него што питомица ступи
у интернат, прегледаће је заводски лечник да ли је здрава.

Догађа се да неко затражи упис и у току школске године.

При упису се плаћа 50 Дин. уписнине, која се плаћа и ако се у току године ступи у интернат.

За лечника се плаћа 20 Дин. месечно.

Чл. 4.

Родитељи или старатељи, који желе да сместе своју кћер или штићеницу у интернат, морају то јавити управи интерната.

Треба да се пријаве раније, т. ј. већ почетком јула, јер се места, којих нема много попуне, а наступа распуст, па се теже води редовна преписка.

Питомице се примају и у току школске године, ако има празних места.

(Види прописану пријаву).

Управа.

Чл. 5.

На челу интерната стоји Загребачка Добротворица За- друга Српкиња. Управни Одбор те задруге надзирава рад и води бригу о интернату.

Чл. 6.

Интернатом управља управитељица, која надзирава питомице и води кућу.

Она пази да се тачно врше дисциплинарни прописи, дневни распоред и кућни ред. Води инвентар, рачунске и друге потребне књиге заводске.

Чл. 7.

Управитељици помажу васпитачице (префекте), којима је дужност да непосредно утичу на дисциплину и марљивост питомица. Оне су одговорне управитељици за напредак и владање питомица.

Васпитачице су дужне да пазе на питомице при учењу, при јелу и у спаваћим собама, као и на уредност и чистоћу питомица.

Чл. 8.

Управа интерната настојаће да се питомице свагда приправљају за науку и за задате им задаће толико, како би потпуно задовољиле школске захтеве, а својим примерним владањем на потребној висини држале свој девојачки углед.

Чл. 9.

Управа интерната даваће родитељима питомица потребна обавештења о напретку у наукама и владању њиховом у интернату.

Услови.

Чл. 10.

Свака питомица плаћа за издржавање у интернату месечно ~~1.2.50~~ Дин. унапред, и то најкасније до трећег дана сваког месеца по новом календару.

Ову своту може управа према приликама повисити или снизити, што ће се за времена јавити родитељима или старатељима питомица.

Потпуно издржавање мора се плаћати и онда, ако која питомица иде својој кући о Божићњем и ускршњем распусту, или ако се школе због какве заразне болести или каквог другог узрока распусте. У тима случајевима, или ма са кога другог разлога, питомица може ићи кући само на писмену жељу својих родитеља или старатеља, а дозволом управитељице.

Чл. 11.

Ако до 10-ог дана у месецу не дође уплата за издржавање, биће родитељи или старатељи опоменути. Ако се уплата не уплаћује тачно, мораће питомица напустити завод.

Чл. 12.

Свака питомица, ступајући у овај завод, треба да собом донесе, осим потребног одела, рубља*) и школских књига, још и постељину, и то: једну струњачу (мадрац, дужина 180 цм., а ширина 80 цм.), два јастука, један покринач (јорган), и један вунени покривач (ћебе), и креветно рубље по списку.

*) Види списак одела и рубља.

Чл. 13.

Питомице интерната уживају у заводу за умерену цену: стан, огрев, осветлење, храну и прање.

Чл. 14.

Родитељи или старатељи питомице набављају о свом трошку материјал за ручни рад и за цртање, школске књиге и остале школске потребе.

Чл. 15.

Ако који родитељ или старатељ, ма са каквог узрока, одустане од своје изјаве, којом је пријавио своју кћер (односно штићеницу) за питомицу интерната и којом изјављује да је споразуман са свима прописима завода, дужан је да плати управи интерната једномесечну уплату као отштету. Ову своту плаћа, ако одјави до 20-ог августа по новом календару. Одјави ли доцније, дужан је да плати двомесечну уплату као отштету.

Чл. 16.

Ако се која пријављена питомица у почетку школске године било којим узроком, задржала са доласком, те је доцније ступила у интернат, мора се ипак платити потпуно издржавање од почетка септембра, као и за све остале питомице, које су тачно на дан у завод стигле.

Исто тако ако која питомица јуна месеца, и у опште кад се школе распуштају, раније оде кући, мора као и остале питомице плаћати потпуно до краја школске године, т. ј. до 1. јула по новом календару.

Чл. 17.

Ако која питомица ступи у интернат у току године, мора се платити за читав месец, у који се улази, ма кога дана у месецу ступила у завод.

Ако пак која питомица у току године ма са кога узрока иступи из интерната, мора се платити управи двомесечна уплата као отштета, јер се течајем године места не могу попунити, а сви редовни трошкови теку даље.

Чл. 18.

Учење свих необавезних предмета плаћају родитељи посебно. За употребу интернатског гласовира плаћа се 20 Дин. месечно.

Чл. 19.

Све што Српски Девојачки Интернат има да прима за издржавање питомица, то се има плаћати у Загребу, као и ако би дошло до тужбе.

Чл. 20.

Сваки се родитељ или старатељ моли, да, прочитавши ове одредбе, при упису свога детета напише оваку пријаву:

Управи Српског Девојачког Интерната
у Загребу.

Молим управу тога завода да упише моју кћер

рођену за питомицу Српског Девојачког Интерната.

Прилажем :

1. Сведоцбу школе, коју је походила.
2. Крштеницу.

Прочитао сам прописе тога завода и пристајем на њих. Ова моја изјава има важност уговора.

Потпис :

Занимање :

Где станује :

Ову пријаву треба препоручено послати.

Чл. 21.

При пријављивању треба родитељи да назначе у писму, коју је школу и у ком месту њихова кћи походила и какав је успех показала, као и то, коју школу у Загребу желе да похађа од идуће школске године.

Ово је врло потребно да се наведе равнања ради и због лакше преписке и за случај, ако је потребан какав споразум са школом.

Чл. 22.

Пријављене питомице могу ступити у интернат од 30. августа.

Уписивање по разним школама је од 30. августа до 1. септембра по новом календару. Сведоцбу и крштеницу треба сваки родитељ раније да пошаље због уписивања у школу и интернат.

Опште напомене.

Чл. 23.

Питомица мора са собом да донесе све ствари тачно обележене почетним словима, јер се иначе квари ред и прави многа дангуба. За мање поправке бринуће се саме питомице под надзором васпитачице.

Ако су поправке веће, или је потребно да се што ново набави од рубља или одела, бринуће се управа, те ће се рачун за то подносити родитељима питомица.

Чл. 24.

У необавезним (необлигатним) предметима, као што су: модерни језици, свирање и играње, поучаваће се питомица само на писмену жељу својих родитеља или старатеља.

Управа интерната ће строго пазити, да питомице одабране предмете исто тако марљиво уче као и сваки други школеки предмет.

Чл. 25.

Питомице доручкују, ручају и вечерају све заједнички у трпезарији.

Управа завода ће се бринути да питомице добију довољно и здраве хране.

Само дозволом управитељице питомице моћи ће примати које јело изван завода.

Чл. 26.

У интернат се примају само здраве питомице. С тога се обраћа пажња родитељима, да добро испитају здравствено стање своје деце и да се саветују с леџником, пре него децу пријаве у завод.

Чл. 27.

У интернату се налазе посебне собе за болеснице са потребним намештајем.

Заводски лечник долази по потреби да надгледа здравствено стање питомица, а у сваком случају болести, ако је потребно, биће нарочито позван.

Ако је болест заразна, пренеће се болесница у болницу. Родитељима ће се јавити о тежим случајевима болести њихове деце, и на њихову жељу биће предана њима на негу. Лекове набавља завод на рачун родитеља.

Чл. 28.

Питомице иду у школу и враћају се из школе под надзором васпитачице.

Исто тако питомице излазе у пратњи васпитачице, кад год време допусти, на заједничке шетње, које су за све обавезне.

Чл. 29.

Лакомислено и хотимично оштећивање заводскога намештаја, мораће кривци, односно њихови родитељи или старатељи накнадити.

За драгоцености, као што су: сатови, прстење или други слични златни или сребрни накити заводска управа не одговара. Млађе питомице не смеју имати накита.

Ствари непотребне, особито оне, које се не слажу с кућним редом, одузеће се и родитељима или старатељима предати.

Чл. 30.

За време великог распуста (ферија), не могу питомице бити у заводу.

Чл. 31.

Родитељи, поверивши своју децу овом заводу уједно се изјављују споразумнима с овим установама.

Чл. 32.

У интересу је родитеља и интерната да се сви заводски прописи најтачније извршују.

Дисциплинарни прописи.

Чл. 1.

Примерно владање и религијозно васпитање спада међу најглавније задаће интерната.

Прописане молитве у јутру, у подне и на вече, вршиће питомице најсавесније, а исто тако приступаће по црквеним прописима и тајни Св. Причешћа, кад надлежни органи ово одредѝ.

Чл. 2.

Питомице овога завода дужне су своје надлежне органе поштовати, а њихове савете и опомене к срцу примати.

Чл. 3.

Питомице треба да негују међу собом сестринску љубав, те да се чувају свега што би могло другу увредити. Не смеју ником наносити штете. Треба да се чувају злобе и неправде, те у миру и љубави да живе, како то доликује чедним и образованим девојкама.

Чл. 4.

Послузи (служавкама, послужитељицама), нема питомица права да заповеда; а ако ко од послуге не врши своје дужности, ваља га јавити управитељици. Пријатељевање са послугом строго је забрањено.

Чл. 5.

Питомице су дужне да пазе на чистоћу своју и својих ствари. Исто тако ствари заводске, као и својих другарица, треба свака да чува као своје, јер ће се свака нанета штета накнадити. Не пронађе ли се кривац, мораће штету све питомице платити.

Чл. 6.

Свака је питомица дужна да редовно полази обавезна и необавезна предавања, у која је уписана, на што ће се најстрожије пазити. Верске и црквене дужности вршиће питомице исто тако уредно.

Чл. 7.

При учењу мора бити највећи ред и тишина. Свака учи у себи а не на глас. Јести за време учења, трчкрати и ходати, забрањено је.

Која не буде хтела да учи према својим душевним способностима, мораће да напусти завод.

Чл. 8.

Управа интерната тражиће сваком приликом обавештаје о владању и напретку питомица од управе дотичне школе.

Чл. 9.

Одређени дневни ред се мора најтачније и најсавесније испуњавати.

Чл. 10.

Код спавања забрањени су разговори, шале и игре. Управа пази да у спаваћим собама влада највећи ред и чистоћа.

Чл. 11.

У просторије, које служе интернату, не смеју улазити стране особе без нарочите дозволе управе. Родбина може посетити питомицу у сате, који су у дневном реду одређени.

Чл. 12.

За сваки излаз из завода треба питомица да тражи дозволу од управе; ако питомица жели некога да походи, мора отићи и повратити се у пратњи дотичне особе.

Чл. 13.

Учити после 9 сати у вече није дозвољено, само у случају највеће потребе, и то дозволом управе.

Чл. 14.

У спаваће собе се не сме без потребе улазити. Своје постеље морају питомице саме да намештају, и то најуредније.

По постељама не сме бити одеће нити других каквих ствари.

Чл. 15.

Одело, рубље и књиге држе се по орманима. Кофери и сандуци држе се на тавану.

Суботом после подне поправљају питомице своје хаљине и рубље и уређују своје ормане.

Чл. 16.

Од шетње не сме нико изостати осим оних које су болесне, или је какав други важан узрок. При шетњи иду у реду по две.

Чл. 17.

Усуди ли се питомица да изађе из завода без дозволе, или закасни ли без оправдана разлога, и учини ли какву погрешку, строго ће бити кажњена, а у поновљеним случајевима и отпуштена.

Чл. 18.

Прекршаји ових правила казниће се према приликама: опоменом, укором, ускраћењем изласка, пријавом родитељима и отпустом из завода.

Списан одела и рубља,

ноје треба свана питомица да има:

- 6—8 кошуља.
- 6—8 рекли (3—4 летње, 3—4 зимње).
- 6 пари гаћица (3 п. летњих, 3 п. зимњих).
- 4 доње сукње летње (2 беле, 2 у боји).
- 2—4 доње сукње зимње (2 порхетасте у боји).
- 8 пари чарапа (6 пари тањих, 2 пара вунених).
- 12—18 цепних рубаца.
- 4 ручника.
- 4 убруса (салвета).
- 2 јорганска чаршава.
- 2 креветња чаршава.

4—6 навлака за јастуке.

4—6 кецеља (2—3 црне, 2—3 у боји, али **угасито**).
Крој кецеља т. з. „Реформ“. Једна црна кецеља са рукавима, а дужина 10 цм. испод колена.

1 вунену мараму за огртање.

2 цицане троугласте мараме беле или светле боје.

2 пара ципела (1 пар високих).

1 пар исечених ципела за кућу

1 пар каљача (галошне).

1 кишобран.

Рукавице зимње и летње.

Кутију с прибором за умивање и чешљање, и четку за одело.

Кутију са прибором за шав (игле, маказе, разни конци, напрстак и комадићи од хаљина, које се собом понесу).

Све ствари треба да су тачно обележене почетним словима.

Хаљине и рубље треба да су сашивени укусно, али врло просто. **Нарочито рубље да буде без икаква украса.**

За зиму боја одела да је угасито плава (тегетхоф) и то једноставан крој. У опште да су боје укусне, а никако шарене. **Црвена се боја не сме носити.** Свилене хаљине се не дозвољавају.

Шешири треба да буду једноставни, без накита осим са траком.

Цвеће на шеширима није дозвољено.

Мора се поднети тачан списак свију ствари.

Моле се родитељи да на овај списак обратe нарочиту пажњу.

Хисторија народа

Управа и питомице Српског Девочишког Интерната у Загребу прилином прославе 25-годишњице интерната 28. марта 1926. год.

Двадесетпетогодишњица Српског Девојачког Интерната у Загребу.

Дне 28. марта 1926. год. у годишњој Скупштини Загребачке Добротворне Задруге Српкиња, под чијим окриљем Српски Девојачки Интернат врши своју васпитну и националну мисију, на смишљен је начин прослављена била двадесетпетогодишњица опстанка истог Интерната.

Чим је председница Загребачке Задруге Српкиња, госпођа Јелисавета Борота отворила многобројно посећену Скупштину, одмах је пред скупштинаркама и интератским питомицама одабраним речима топло честитала заслужној управници Интерната госпођи Мари Велисављевић, истакавши њене неоспорне заслуге за одржање и напредак Девојачког Интерната и захваливши јој у име Управног Одбора Загребачке Добротворне Задруге за благословни јој савесни рад у току толиких минулих година. Честитка госпође председнице изазвала је живо одобравање целе скупштине и скупљених питомица. Затим је једна питомица разборито и топло изговорила поздрав, којим је, како у своје име тако и у име својих другарица изразила захвалност госпођи управници на њеној право материнској бризи и родитељском старању за њихов напредак. И овај је поздрав од стране скупштине био попраћен једнодушним клицањем у славу опће уважене госпође управнице. Након тога је дугогодишњи тајник Загребачке Добротворне Задруге Српкиња, професор г. Јован Грчић прочитао овај историјат постанка и рада Девојачког Интерната:

Славна скупштина :

Српски Девојачки Интернат започео је свој рад 1. септембра 1901. Основала га је Загребачка Добротворна Задруга Српкиња у сврху, да се српска женска деца из ових крајева

не морају више поверавати туђинским заводима, да их васпитају у страном духу, него да се у својој, српској средини образују за добре и ваљане српске домаћице и мајке. Интернат је основан добровољним прилозима, који су, на родољубиво заузимање велезаслужке и незаборавне задружне благајкиње, дичне покојнице Јелене Поповићке, а уз припомоћ господина Ђорђа Велисављевића, генералног директора Српске Банке, прикупљени били међу Србима из свију крајева. Јелена Поповићка и господин Велисављевић згодном су организацијом постигли, да се брзо прикупило до неких 30.000 круна, за оно време доста знатна свота, која је послужила као темељ оснивању Интерната. Уз њих двоје се за остварење Интерната својски биле заузеле и госрође Паулина Владимира Матијевића и Јелена Николе Ђука.

У почетку је Интернат, преко десет година, био смештен у кући господина Фрање Шврљуге на углу Петрињске и Јуришићеве улице, тамо, где је данас палата Српске Банке. У оно је време председница Загребачке Добротворне Задруге Српкиња била покојна бароница Катинка плем. Живковић Фрушкогорска. Прва пак управница била је одмах наша уважена госпођа Мара Велисављевић, која је за минулих двадесет и пет година руководила овај завод, па и данас му стоји на челу. Њојзи је, одмах након оснивања Интерната, као васпитачица, помагала госпођа Маријана Димовић, која, после прекида од неколико година, ево и данас ревно и савесно врши своју племениту дужност у овом Интернату.

Прве своје године имао је Интернат деветнаест питомица, одмах друге године 22 питомице, а после нарастао је број истих на тридесет, а од десетак година амо редовно достиже четрдесет.

Године 1912. Интернат се преселио у тада новокупљену, дозидану и примерено адаптирану кућу ове Задруге у Прерадовићевој улици број 21, где је и данас.

За минулих двадесет и пет година Интернат је однеговао и Српству васпитао преко хиљаду ваљаних Српкиња. Тачан се број, на жалост, не може установити, јер је уписник изгорео приликом недостојних и управо варварских демонстрација год. 1914. тик пред почетак светског рата, кад су попаљени и пустошени били сви предмети у стану госпође управнице и велик део интернатске писарнице.

Пет школских година био је Интернат осуђен на нерад. Госпођа управница је за цело време светског рата остала у интернатској кући и надгледала ју. Од септембра 1915. до краја јуна 1917., дакле две школске године у интернатској је згради смештена била мушка градска основна школа, у коју су пре подне долазила школска деца, а после подне и у вече шегрти. Школске године 1917/18. прорадила је поново у интернатској згради овдашња српска вероисповедна основна школа јер је зграда српске основне школе била узета за болницу, а Српско Певачко Друштво је ту учило и држало пробе за прву светосавску беседу после рата. Једва је најзад, према закључку двадесете главне скупштине ове добротворне задруге од 16. марта 1919. Српски Девојачки Интернат поново прорадио 1. септембра 1919., почетком школ. године 1919/20. На челу му остала је дотадања верна му чуварица госпођа Мара Велисављевић, те се уз њено савесно старање сретно пребродиле све тешкоће, па се брзо опет ушло у стари примерни ред и поредак, који и данас несметано влада у овом Интернату. Уз управницу и уза заслужну њезину толикогодишњу помагачицу госпођу Маријину Димовић-Кантоци, својски се и одано за напредак овог Интернату поверених питомица брину васпитачице госпођице Ангелина Мавреновић и Љубица Поповић, те г-ђа Софија Михаић.

Након сретног по нас политичког преокрета Интернат добија, осим из ближих крајева, много питомица и из даљих предела наше проширене отаџбине, па чак и из Јужне Србије. Највише питомица полазе женску реалну гимназију, па онда грађанску школу, стручну школу и препарандију, а у новије се време одају и трговачким наукама.

Српски Девојачки Интернат солидним је својим радом стекао најлепши глас у српском свету, те се с правом сматра као један од првих завода те врсте у нас. Ко је, ма тек и из прикрајка, пратио рад тога завода, није могао а да не уочи примерни ред и узорну дисциплину, која влада у њему. Све ти ту тече некако лако, гипко, природним својим током. Управница и васпитачице, колико строго, толико и благо, обзирно и праведно бдију над питомицама и упућују их како да се владају, па да буду на дику и себи и својим старијима, па и народу из којег су поникле. Да, да, свом народу да постану одане, ваљане и дичне чланице. То се не може довољно

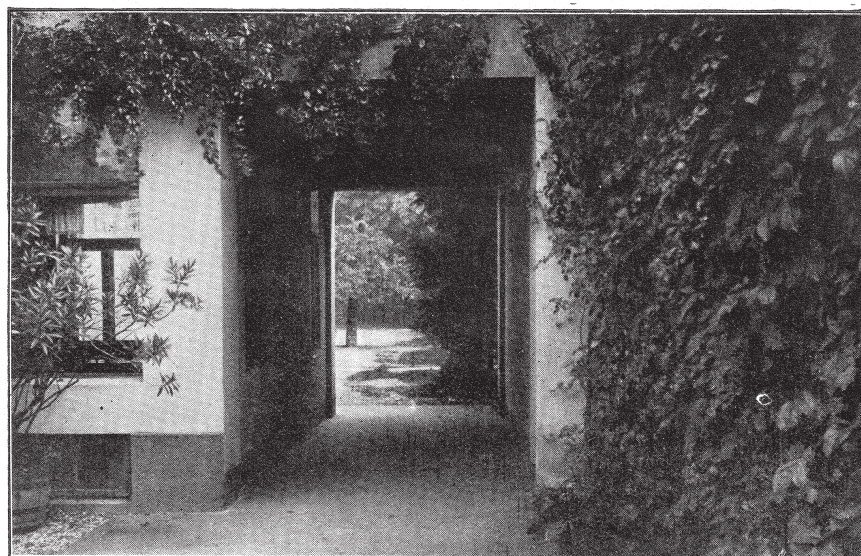
нагласити. Ваља само сваке године о Св. Ваведуњу, о интернатској крсној слави, доћи, па видети и чути, како се миле мале Српкињице одушевљавају својим православљем и Српством, како са пуно детињег пијетета поју наше црквене песме, како им гласићи затрепере у блаженству, кад певају или декламују наше народне и уметничке родољубиве песме. Па не знаш рећи, кад је то било непосредније и силније, да ли у оне дане, кад смо свеђ морали стрепити, да ће се свака, па и најневинија манифестација националне свести тумачити као нелојалност, па можда чак и као велеиздаја, или сад, кад слободно и без зазора смемо дати одушке свему, што нам загрева душу, што нас весели, што нас испуњава поносом.

Што су нашем народу у овим крајевима одгојене биле и одржале се толике честите Српкиње, неоспорна је заслуга овог нашег Интерната и његове вазда исправне управе, а под егидом и на потпуно задовољство данашњег цењеног Управног Одбора Загребачке Добротворне Задруге Српкиња, на челу са врло уваженом председницом госпођом Јелисаветом Боротом.

Много би се још дало рећи о благословном раду госпође управнице нашег Девојачког Интерната у раздобљу за прошлих двадесет и пет година. Но, за овај мах нек буде довољно нагласити, да је тај рад кроз проткан родољубивим заносом и најплеменитијим тежњама, те је с тога и крунисан сјајним успехом. Непосредно уз то ваља додати и на адресу госпође управнице упутити топлу молбу, да своје опробане умне силе и надаље не одрече заводу, којим је она тако успешно управљала кроз толики низ година. Она је посветила том заводу сву своју душевну снагу, сав свој разбор, имајући у виду једино његов напредак, његов лепи глас, који је стекао доследним и солидним радом. У то име, дај Боже и леа срећо српска, да нам уважена госпођа управница још много и много година остане исто тако свежа, вољна и за свој узвишени задатак одушевљена, као што је била за минулих двадесет и пет година. Живела и хвала јој најискреније у назад за досадашње и унапред за одсадашње!

Улаз у Интернат.

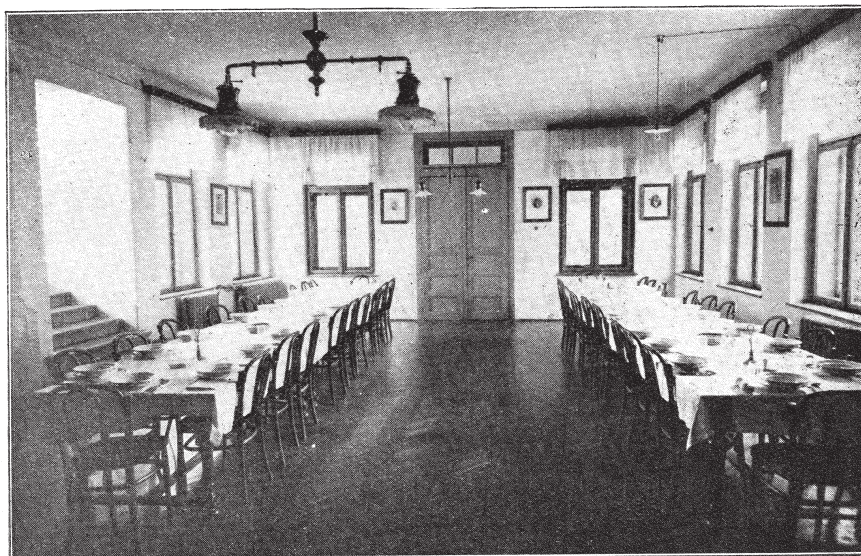
Пролаз у башту.

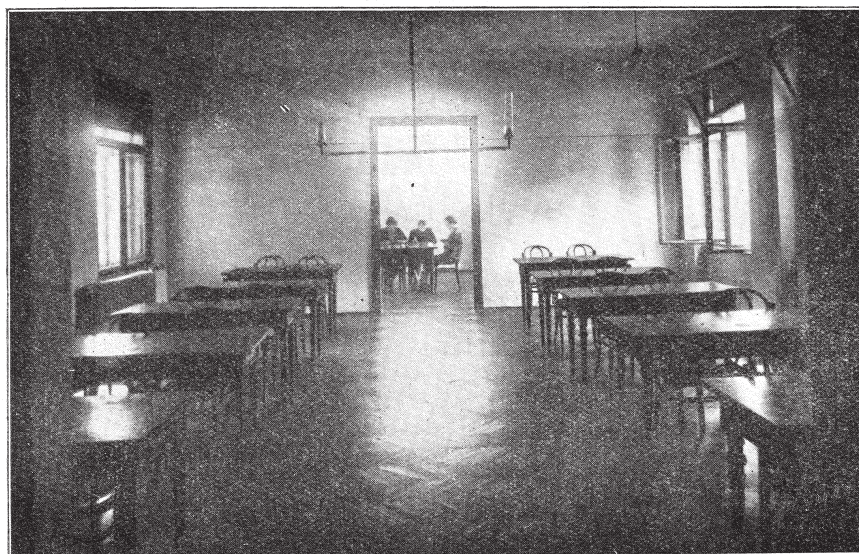
Соба за одмор у приземљу.

Соба за ручни рад у приземљу.

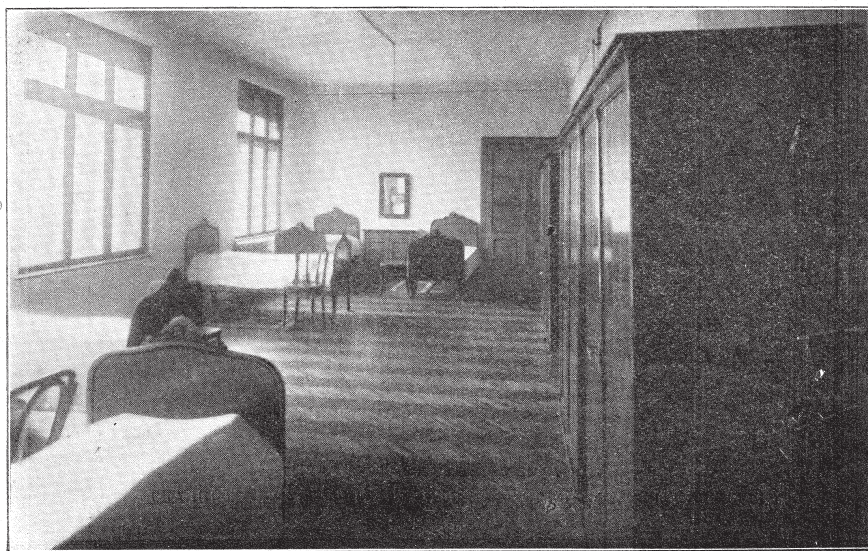
Трпезарија.

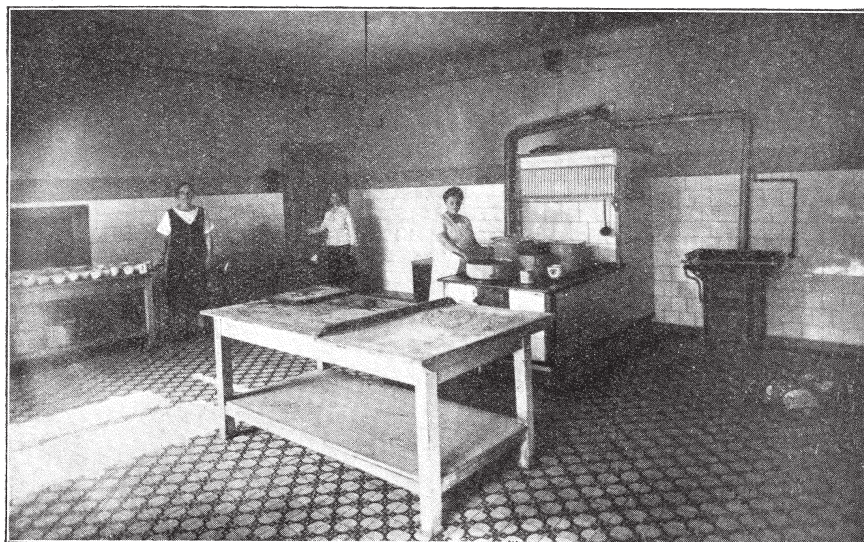
Учионице.

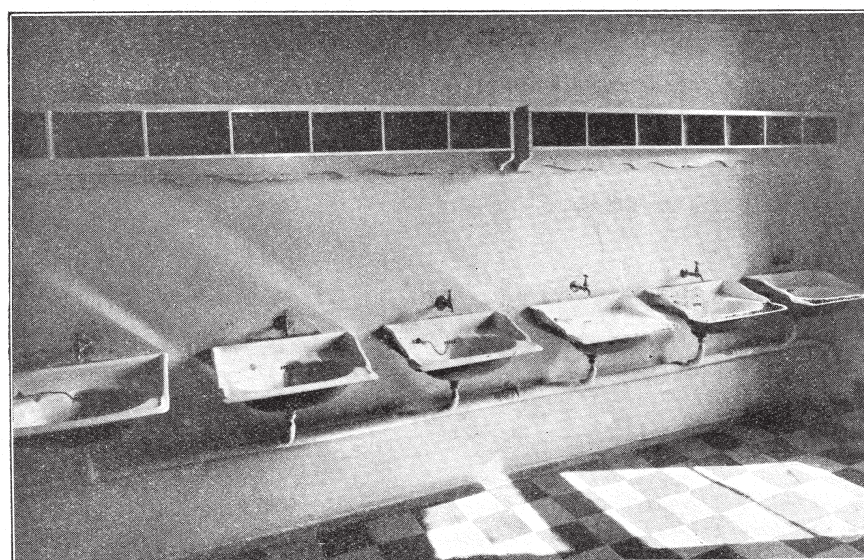
Прва и друга спаваћа соба.

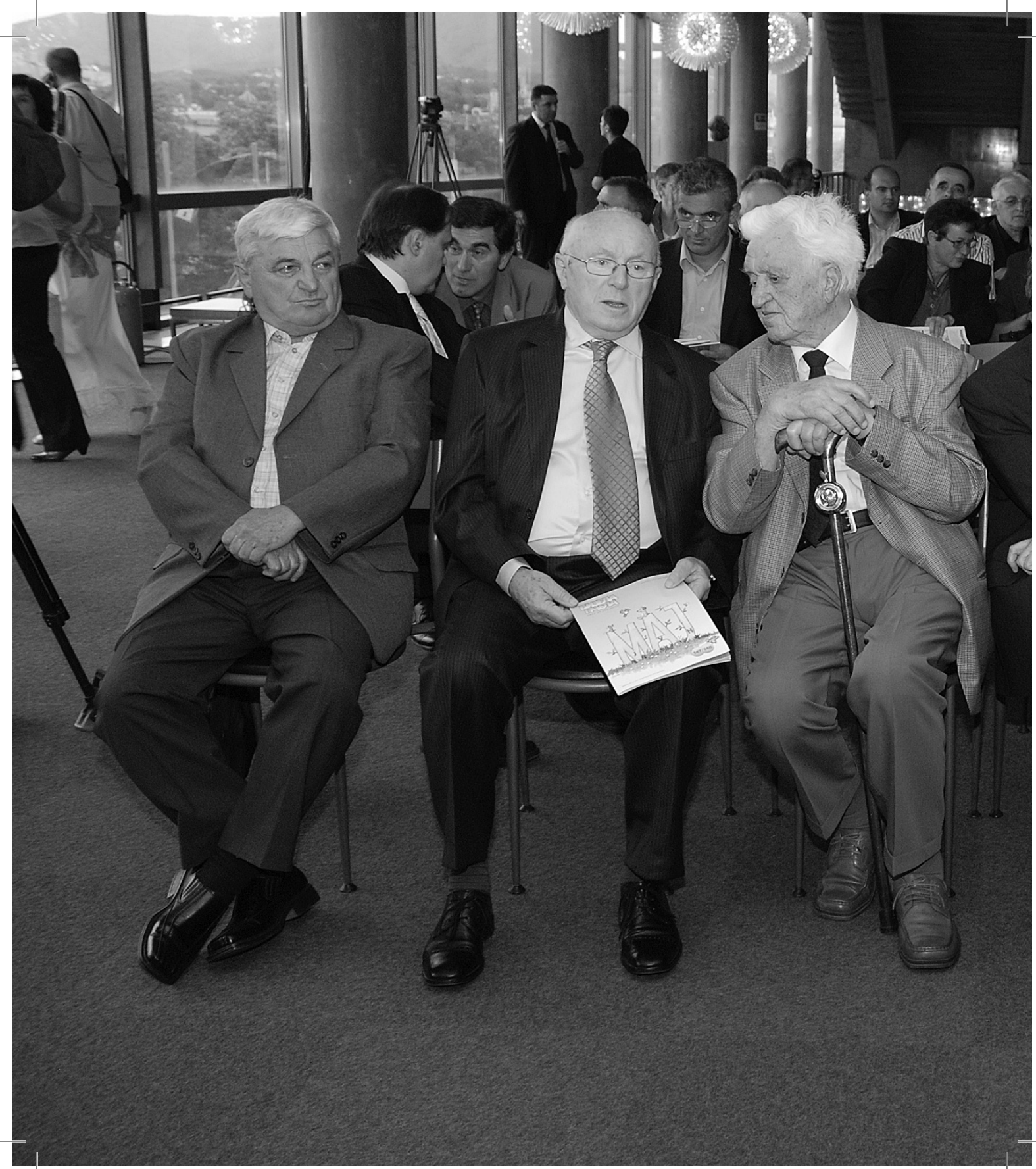
Пета спаваћа соба.

Кухиња.

Умиваоница.

Прилози

Ђорђе Нешић

О Кући

Опроштај с очинским домом

Илузија може имати сласт најлепше стварности, па и више, јер стварност има увек својих горчина... Зато бежим радо од света и тражим уточишта у самоћи и сновима. То ме и доведе овамо у Даљ.

Али сам ово моје пребивалиште затекао у жалосном стању. Дунав, притешњен на другој својој обали новим насипом, кида у своје бесу немилосрдно мој врт. Капије, тарабе и шалукатре мога очинског дома, па и лепо павиљон, труну, напуштени и неодржавани. Кров опустеле куће прокишњава у тајности, а нико то не примећује догод ја не дођем и не видим шта се догодило. Онда морам да мењам рогљеве, олуке и целе делове крова. Одржавање мог очинског дома прекорачује моје приходе, мораћу га продати.

То сам данас увидео и одлучио. Но, пре извршења ове одлуке, хтео сам да се о томе посаветујем и са мојим старима. Зато сам посетио и њихове гробове, и, погнуте главе, дошануо им да сам, тражећи истину, потрошио све земаљско благо које су они стекли и мени га оставили. Замолио сам их да ми то опросте и уваже као олакшавајућу околност да сам им име очувао чисто и подигао му, својим делима, трајнији споменик но што су они камени који стоје на њиховим гробовима. Моји стари су ме саслушали и дали ми, без прекора, свој пристанак и благослов; никоме више немам да одговарам.

Сада седим, можда последњи пут, у павиљону мога врта и пишем ове редове...Иметак може имати различите облике, па не мора увек бити материјалан, него сме да буде и духовни. Ако дозволите и тај његов облик, онда, и као бескућник, нећу бити сиротиња.

Милутин Миланковић: *Успомене, доживљаји и сазнања*, страна 367-369, Београд, 1979.

Хронологија родне куће Милутина Миланковића

— Најстарији дио куће изграђен је средином 18. вијека

Поједини делови куће сазидани су, презиђивани и дозиђивани у разним добима прошлости (19. стл. – нај. прир.), а можда и преишрошлости века (18. стл. – нај. прир.).

/Милушин Миланковић, Успомене, доживљаји и сазнања, стлр. 39., САНУ, Београд, 1979. /

Што сам доцније могао наћи и најисмено, што се још тада на први поглед гало уочити – да је кућа Миланковића најстарија трађевина не само у Даљу, него и у целој околини...

Стара је што кућа, старија, било је очигледно, и од самој, много већеј, монументалној Двора (изтрађеној 1758. год. – нај. прир.), најзајаднијеј православној паиријаршијској здања.

/Ђорђе Оцић, Запис о астроному (Откривање Миланковића), стлр. 411., у: Стваралаштво Милушина Миланковића, САНУ, Београд, 2009. /

— око 1830. Миланковићи купују кућу

Кућу у којој сам се родио наследио је мој ошац од мога деде, а деда је купио почешком тридесетих година прошлости века (19. – нај. прир.), ако се добро сећам, од некаквој Кузмановића или Крсмановића, који је, вероватно, и сам био шртовац, јер цео распоред куће говори да је нарочито сазидана за тај посао.

/Милушин Миланковић, Успомене, доживљаји и сазнања, сџр. 39., САНУ, Београд, 1979./

— **1868. презиђивања и значајне промјене у структури куће**

Први сџраић ше сџаре зџраде, ѓредочен на ѓриложеној мањој слици, ѓрезидан је године 1868. До ѓрезидивања, дошло је збои штоа да би се дрвени доксаи штоа сџраића заменио зидом.

/Исто, сџр. 39/

— **око 1870. дефинирање изгледа млађих дијелова куће**

Остали делови куће млађеи су доба. Свој дефиниџивни облик добише џек седамдесетџих година ѓрошлога сџолећа (19. – нај. ѓрпр.). У џо доба мој оџац био је развио у веђеј мери своју ѓољоѓривредну делатностџ. За његово виноѓрадартџво био му је ѓоџребан дубљи и ѓросџранији ѓодрум но онај џио се налазио ѓод сџаром зџрадом. Затио је целу сџоредну зџраду са улице ѓрезидео, а исџод њених ѓросџорија, означених у ѓриложеном ѓлану са 5 до 15, ѓоложио засвођеен ѓодрум, дуџ ѓреко двадесетџ метџара. У џо доба ѓодићнуџе су или ѓрезидане и остале ѓосѓодартџвене зџраде око авлије, а она ѓаџосана циџлом и сѓојена Дунавом ѓодземно ѓоложеним одводним каналом.

/Исто, сџр. 40./

— **1879. родио се Милутин; изграђен баштенски павиљон**

Своју грађевинску делатност завршио је мој отац и, у неку руку, крунисао подизањем баштенског павиљона...Тај павиљон био ми је вршњак, јер је сазидан исте године када сам се родио. Исте године посађена су и она стабла...а међу њима и она два бора која су ме својим расном десетосируко надмашила.

/Истио, стр. 40./

— **1889. Милутин напушта родну кућу и одлази на школовање у Осијек; од тада ће у родној кући бити гост**

Кад сврших десету годину, морадох поћи у Осек, у средњу школу. На дан мој одласка скупише се у дворишту сви наши млађи, штировачки помоћници, кочијаши, виноградије, кравар, цитлар, подрумар и остала служинчад да се опросте од младог господара. Сви су они, ја и ја сам, били убеђени да ће од мене нешто велико постати. Зато их примих милосиво и опростих се са свима љубазно, но са њуним достојанством. Али кад седох поред мајке у кола, ја бризнух у плач, а они заридаше сви одреда; куварица Роза брисала је силне сузе својом кецељом. Од оног шренушка, који се тако дубоко урезао у мојој памети, ја сам био, све до данас, у ствари, само јоси у свом очинском дому.

/М. Миланковић, Кроз васиону и векове, стр. 196., Завод за уџбенике, Београд, 2008./

— **1889 – 1904. Милутин све љетне распусте проводи у родној кући**

...У очинском дому остадоше само наша мајка, баба, и обе сестре са својом љубавином. Али за време школских распушта, оживе ојет наша кућа. Ми се враћисмо и поведосмо са собом прву партију наших браћућа и вршњака.

/Истио, стр. 198./

— **1909. смрт брата Воје**

Четвртог фебруара 1909. године премину мој брат Воја у Дубровнику, где је...проводио зимске месеце. Мајка отишла с братом Бојаном у Дубровник да оданге пренесе шело покојника у Дал, а ја кренух, после скоро беспрекидног четворогодишњег одсуствовања, у свој ојађени очински дом. Када ја сагледах, срце ми се сшеже, осећајући да ће ускоро сасвим отуђеши. Ни ја ни мој брат Бојан нећемо бити у стању да ја од штога сасемо. Мене је мој позив одвео на групу страну, а Бојан завршавао у оно доба своје студије, ја ће и њега професорски позив бацити далеко од наше родне дома.

Прва дужности која ме у Даљу дочека била је да, пре но што смртни остаци наше Воје стигну онамо, проширим нашу породичну гробницу напуњену дуљком нашим старим покојницима. Дом се обрвавао, а гробница се дозиђивала.

/М. Миланковић, Изабрана дела; Успомене, доживљаји и сазнања, стр. 397., Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997./

— **1910. Мика Алас учи да плива на Дунаву крај Даља**

Онде се окупише и наши рођаци из Осека и Београда, а онде ме посети са својом мајком и мој нови друг Михаило Пешировић. Дошао је мени у школу.

Наш Мика Алас, како су га сви звали, неустрашив рибар који је свој живој провео на Сави и Дунаву, и морском лађом, а између оба поља Земљина, прокрстарио Атлантски и Индиски Океан, није умео да плива и зашто се једанаест пушта давио у Сави и Дунаву, и увек се једва спасао. Зашто га позвах да ми дође у Даљ да га научим пливању, а он се радо одазва мом позиву. У Даљу је било све припремљено за Микин курс пливања: леј нов чамац, саграђен у Вуковару, пливао је, ланцем привезан уз обалу, испод наше баште. Њиме сам са браћом Бојданом свакодневно крстарио по Дунаву, кућао се у његовим шаласима и сунчао се на његовим сјрудовима. На такав један леј чисти сјруд, који се блажим наћибом спуштао у реку, одведох свога ћака да га научим вештини пливања. Мика уђе храбро у воду, али само до колена, ја клекнух у воду, испружих леву руку и рекох му да лејне преко ње. Он показа, иако забринута лица, намеру да ме послуша, но чим окваси шрбух и труди, побеге лавом без обзира. Сав мој шруд да га враћим у реку остаде безусејан. Обрукасмо се обојица: ја, као учишељ, а он, као ћак. Сва срећа што је Мики даљска ружица пријала боље од дунавске воде, а наши излејци у Даљску Планину и у Осек занимаше га више но правила пливања, те нам шај његов борвак у Даљу остаде обојици у лејој успомени.

/Ишто, стр. 421./

— **1914. Аустро-Угарска хапси Миланковића, који се у родној кући налази на свадбеном путовању, и шаље га у логор у Нежидеру**

...И тако се једног јутра појави преда мнош жандар послан из Осека. — Имам — рече — наређење да вас, першуй, отиђраћим у гарнизонски зашвор у Осеку.

/Ишто, стр. 481../

— **1920 . Милутин врши оправке на кући**

...Прикућних зидаре и дунђере, а Тинка женску послују, а набавих и пошребни трађевински материјал. За месец дана кућа би ојрављена и покривена новим кровом, имање зашарабљено, коров искрчен, а шипраї на обали Дунава сакресан.

/Истио, сџр. 527./

— **1922. посјета драгих пријатеља**

...за време шої нашеї боравка у Даљу дођоше мили іосїи за неколико дана боравка. То су биле моје колеге, ірофесори беоірадскої Универзитетїа Павле Појовић и Тихомир Ђорђевић, два ірисна іријатеља.

/Истио, 528./

— **Од 1925. до 1937. Милутин ријетко долази у Даљ; кућу одржава његов брат Богдан, професор романистике у Сарајеву и познати музиколог**

Мој браїи Боідан, који се оженио 1917, живео је у Сарајеву као ірофесор іимназије. Када су му њеіове две ћерчице іорасле, іроводио је све своје леїиње расіусїије у Даљу.

/Истио, сџр. 529./

— **1937. Милутин је у Даљу, на свадби братове кћери**

За време шої свої боравка у очинском дому іреїледах све њеіове ормане, комоде, остїаве, сандуке и уверих се да су сви документи нашеї іородичної архива и разне друге усїомене из давних дана на окују. Нисам хїео да ишїа од шоїа іонесем у Беоірад јер сам желео да іоследње дане свої живоїа іроживим у своме родном дому, а мене да сахране у нашој великој іробници іоред мојих родиїеља и іреминуле браће.

/Истио, сџр. 777./

1941. у кућу се усељава Немачка народна скуїина (Deutsche Volksgruppe) сасїављена од даљских фолксдојчера и іреїивара кућу у свој дом – Deutsches Heim

Ти даљски Немци шїедели су мој дом, а њеіов намешїај нису ошїеїили ни разнели, већ іа сав, какав се заїекао, смесїили у једну собу и чували іод кључем.

/Истио, сџр. 777./

— **1945. кућа је опустошена**

Кад се Немци іовукоше из Даља, наш дом је био оїљачкана рушевина. Сва њеіова унуїрашњосї је разнесена у шоликој мери да онде не остїаде нишїа од њеіова намешїаја, ни креветїнина, ни остїало рубље, ни іосуће,

а од библиотеке и архива не остале ни листић. Са зграде су поскидана и разнесена прозорска крила, а од крова разрабљене њихове преде.

/Истио, сџр. 777./

— **1945. у кући су смјештени њемачки заробљеници, а потом се усељава тракторска станица Земљорадничке задруге “Божидар Масларић”**

...да би се тракторима омогућио улаз у обе баште, оборена је ограда која их је делила од улице. И сва та сџабла која се онде зашекоше морадоше уступити местио тракторима. Наш леи баштенски џавиљон збрисан је са лица земље; када и чијом руком, нисам могао да дознам.

/Истио, сџр. 778./

— **Око 1950. у кућу се усељава Народна милиција**

џоком наредних година Народна милиција врши низ трађевинских захваџа мијењајући излед куће и џрилатођавајући ја својим и народним џошребама (скида кров и сџавља нижи, џод џуџим уџлом, џреџрађује собе, мијења засвођен сџрој равним у бившој џрџовачкој радњи и сл.)

На расџиџивање о сџаџусу своје куће и ко у њој сџанује Народни одбор оџине Даљ (му) је одговорио да се у ... дом уселила народна милиција, а да се он не може џовратиџи власнику јер да је исџу кућу, а дозволом од власника уживао Кулџурбунд ја се сџога смаџра да нема(м) џрава на џовратиџак џе куће.

Овакво образложење одузимања власниџтва моје куће ме је врло изненадило, а и оторчило. Немци нису ни од кога тражили дозволе за своје џосџуџке у окуџираним обласџима. То саоџиџих своме бившем џаку Божидару Масларићу, џоџџредседнику владе Народне Реџублике Хрваџске. На џеџову инџервениџу џризнаџо је мени, мом браџу Боџдану и нашој сесџри Види власниџтво над џим домом, а Народни одбор коџара Осијек оџкуџио ја од нас за суму од 650 хиљада динара.

/Истио, сџр.777./

— **1954. године Милутин Миланковић потписује у Осијеку купопродајни уговор за кућу; постављена спомен-плоча на кућу**

На џовратиџку оданге свраџих у Даљ да се отросџим за навек са својим родним домом... У кућу се уселила народна милиција која ме је џубазно дочекала... Када сџуџих на улицу, уџозорише ме моји џраџиџоци на једну камену џлочу џричврџену на уличном зиџу куће. На њој су уклесане речи да сам се родио у џој кући.

/Истио, сџр. 777./

- 1979. године, о стогодишњици Миланковићевог рођења Регионални завод за заштиту споменика културе Осijek проглашава кућу непокретним спомеником културе под рег. бројем 586; донесена одлука ЈАЗУ и САНУ о обнови куће;
- 1980. из куће се исељава Народна милиција
- од 1980 – до 1989. кућа постаје *ушочиште бескућника, људи и њихових лушалица – незбринутих, социјалних и осталих случајева /Ђ.О./*
- 1989. о 110-тој годишњици Миланковићевог рођења израђен конзерваторски елаборат и трошковник обнове куће; предвечерје рата обуставило све активности
- Од 1991. до 1995. кућа служи као складиште горива војске РСК и магацин оружја с двоструким кључем, у скаду с Венсовим планом
- Од 1994. до 2004. неколико безуспјешних покушаја да се крене с обновом куће; у кући више нико не живи – она постаје опасна по живот чак и за пролазнике
- 2005. начелни договор представника хрватске и српске владе о заједничкој обнови куће
- 2006 – 2007. грађевински радови на кући назидана ограда око цијелог културног добра
- 2008. унутрашње уређење куће
постављање дијела сталне изложбе о животу и дјелу Милутина Миланковића
започети радови на уређењу дворишта – парковне цјелине уз родну кућу Миланковића
у обновљеној кући одржан Међународни научни симпозијум “Стваралаштво Милутина Миланковића”
- 2009. довршен највећи дио сталне поставке изложбе
довршено уређење дворишта
израђена и монтирана сјеница (баштенски павиљон)
обилежена 130-та годишњица рођења Милутина Миланковића
основан Научни и културни центар “Милутин Миланковић”

Од рушевине до културног и научног центра “Милутин Миланковић”

(Запис о дијалектичком материјализму и барокном класицизму)

Ђорђу Оцићу

С Миланковићем се нисам срео током школовања, нити га се могло наћи у новинама, видјети на ТВ, чути на радију... Тај припадник универзитетске “математичке клике” који ће умријети “непоправљив”, не прихватавши дијалектички материјализам, брижно је склоњен из видокруга *ионира малених и злашне младежи*. Чак ни 1976. године, када су Американци, бушећи океанско дно, пронашли потврду његове теорије а часопис *Science* (бр. 194) донио доказе о њеној тачности, након вишегодишњих истраживања у пројекту CLIMAP, који су изнијели Хејс, Имбри и Шеклтон у тексту “Варијације Земљине орбите – пејсмејкери ледених доба”, Миланковић се, изван најужих научних кругова, не спомиње.

Мој први сусрет с Миланковићем десио се 1979. године, при обиљежавању стогодишњице његовог рођења. Случај је хтио да се пар година касније запослим у Даљу. Један стари Даљац се сјећа да му је Божидар Масларић Брато, такође Даљац, шпански борац високог коминтерновског ранга, потпредседник владе Народне Републике Хрватске, за Миланковића говорио да је “по знању међу шет људи на свету”. Убрзо ми је до руку дошао роман Даљца на привременом боравку у Београду, Ђорђа Оцића, “Смрт у Ердабову” који је посвећен Милутину Миланковићу. Читање тог одличног романа увело ме је у свијет научникових *Успомена, доживљаја и сазнања*, који спадају међу најбоља мемоарска дјела српске литературе.

Читање мемоара заинтригирало ме је да видим научникову родну кућу и поглед на Дунав из њене баште које је Миланковић уздигао на митски ниво. Као и увијек, судар фикције и факта био је разочаравајући. Чини се да су огромни габарити спратне куће, у односу на околне приземнице, појачавали утисак ружноће и пропадања. Неореалистични приказ куће, изграђене у барокно-класицистичком стилу, указивао је на три накривљена оцака на кући давно обојеној у окер, гдје се испод малтера отпалог с фасаде указују огољене, влагом нагрижене цигле. Замусана стакла иза гитера, натрула и искривљена улазна врата и мјестимично срушена ограда додатно доприносе жалосном приказу. Из отвора куће вири неколико цијеви шпорета на дрва; двориштем се мувају људи са социјалног дна касног социјализма. Једино је још поглед на Дунав и бачке ритове остао величанствен, онакав каквог га је научник дочарао.

Године 1994. почињем да радим као директор Српског културног центра “Димитрије Исаиловић” у Даљу, што ме доводи у непосредни додир с Миланковићевом кућом и намеће, бар моралну, обавезу да се нешто учини с њеном обновом. Кућа је већ права рушевина – шупаљ кров, без стакала на прозорима, с циглом која се круни с фасаде, с двориштем зараслим у непроходни коров и високо шибље. Једино још стари бор, с импозантне висине, свједочи о некадашњем сјају и слави барокног класицизма и дворишта уређеног по бечким мустрама.

Наредних година с Ђорђем Оцићем водим бескрајне ноћне разговоре о кући и њеној будућности. Маштамо о томе како ће кућа изгледати и чему ће све служити: спомен-собе Милутину и свим значајним Миланковићима (Тодору, Урошу, Милану, Богдану...), спомен-собе свим познатим Даљцима и онима који су у Даљу живјели и стварали, завичајна збирка, етнографски музеј, библиотека... Ђорђе прича да ће кући поклонити своју етно збирку у амбару; да ће цијели амбар пренијети у Миланковићево двориште. Говори о Миланковићевој оставштини у депоу САНУ, о његовој радној соби, о личним предметима који ће сви, једнога дана, наћи своје мјесто у научноковој кући.

Али, требало је да прође готово петнаест година да би дио наших маштарија постао стварност. Драго ми је да је Ђорђе дочекао да види обновљену кућу; фотографију сам одмах увећао и послао му је. Држао ју је изнад стола, поред фотографија Јакова Игњатовића, Милана Кашанина и Милутина Миланковића. Жао ми је што није доживио да види изложбу и што у дворишту, под сјеницом, нисмо попили по чашу вина.

Од 1995. године било је неколико покушаја да се крене с обновом куће. Најагилнија је била група бивших Осјечана, на челу с др Владимиром Јокановићем и Бранком Јеремић. И поред велике енергије, времена и труда, све је остало на мртвој тачки. Из ове акције бар је настала брошура о Миланковићу и биста испред факултета за физику у Новом Саду.

А кућа је ороњавала све више; не само да је постало опасно у њу улазити, него и поред ње пролазити. Показивали смо ову нашу тугу и срамоту свим гостима који су нас посјећивали крајем прошлог и почетком овог миленијума, надајући се да ће наићи неко и развезати овај Гордијев чвор.

Миланковићев “космички Ум” је хтио да се, у септембру 2005., на представљању књиге “Милутин Миланковић и Матица српска” Божидара Ковачека, тада предсједника Матице, нађу Александар Поповић, тадашњи министар науке у Влади Републике Србије, садашњи потпредсједник Владе РХ Слободан Узелац, сада министар знаности, образовања и спорта Републике Хрватске Радован Фукс, државни тајник у МЗОШ Желимир Јањић, неколико значајних научника, политичке вође Срба у Хрватској и

представници локалне самоуправе. Александар Поповић, атлетичар, шампион бивше државе у спринту, хемичар по образовању, пореклом из околине Ђакова, био је добро упознат с Миланковићевим дјелом и угледом у свјетској науци. На основи приче о кући и износу средстава потребних за њену обнову, предложио је да двије владе заједнички обнове научникову родну кућу, што је начелно прихваћено.

Цијела прича потом се свела на то да је залагањем А. Поповића Влада Републике Србије обезбиједила средства за грађевинску обнову куће, с очекивањем да ће Република Хрватска финансирати опремање куће и уређење дворишта. Грађевински радови су започети крајем 2006. а довршени у прољеће 2007. године. Даљње радове на опремању куће и дворишту преузела је на себе општина Ердут, уз скромна средства која су сваке године пристизала из Министарства културе Републике Хрватске. То је знатно успорило довршетак радова – постављање сталне изложбе о животу и дјелу Милутина Миланковића, опремање радног простора у кући, озелењавање и попличавање дворишта, постављање павиљона... Тек залагањем потпредседника Владе РХ Слободана Узелца, у 2009. години, у којој пада 130-та годишњица Миланковићевог рођења, велики дио посла приведен је крају.

Од 24. маја, када је у кући одржан међународни научни скуп “Стваралаштво Милутина Миланковића”, па до јесени 2009. године, организовано је у кући неколико учитељских семинара, књижевних вечери, трибина, округлих столова, представљање пројеката, отворен еколошки инфо-пункт. Сто тридесета годишњица Миланковићевог рођења обиљежена је крајем маја међународним округлим столом о климатским промјенама, представљањем зборника радова “Стваралаштво Милутина Миланковића”, представљањем књиге Александра Петровића Циклуси и записи (Opus solis Милутина Миланковића) и извођењем аудио драме “Путник кроз васиону и векове” Олге Савић, уз музику Вере Миланковић.

У кући је, у приземљу, уређена стална поставка изложбе о Миланковићевом животу и дјелу и Милутинова спомен-соба које је дизајнерски реализовао студио “Мит” из Осијека. На спрату је вишенамјенска сала с педесет мјеста, будућа информатичка радионица и мала научна радионица. У кући је и еколошки пункт с часописима, књигама и аудио-визуелном грађом из науке – астрономије, екологије, географије, геофизике... У плану је да се на погодном мјесту постави телескоп како би посјетиоци могли да посматрају звјездано небо над Дунавом како је то чинио Миланковић, уз тврдњу да је тај приказ *несравњив*.

Крајем августа основан је и почео је с радом Културни и научни центар “Милутин Миланковић”, са сједиштем у научниковој родној кући у Даљу.

Миланковић је желио да проведе старост и умре у својој родној кући. То му, залагањем ондашњих власти, није омогућено. Године 1966. његови посмртни остаци пренесени су у породичну гробницу даљског православног гробља. Овдје почива скупа с родитељима, браћом, сестрама и бројним прецима међу којима је било и сељака и ратника, официра, генерала, дворских савјетника, народних трибуна, проналазача, филозофа...

Милутин Миланковић се вратио, заувјек, и у свој очински дом.

Добро дошао кући!

— **ДОСАДАШЊА УЛАГАЊА У РОДНУ КУЋУ МИЛУТИНА**

МИЛАНКОВИЋА У ДАЉУ

- ВЛАДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ – 1.825.000,00 КН

- ОПШТИНА ЕРДУТ – 779.000,00 КН

- МИНИСТАРСТВО КУЛТУРЕ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ – 350.000,00 КН

- ВЛАДА РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ – 300.000,00 КН

УКУПНО: 3.254.000,00 КН

Бранка Џидић

Фолклорна трађа сакуиљена међу избјеилицама

ШКОЛИЦЕ НА ЗЕЧЈЕМ БРДУ

Средином деведесетих Београд је био препун избјеглица, највише из Крајине, које су овдје стигле за вријеме “Олује” или непосредно послије ње, оставивши за собом срушени свијет, опљачкане, спаљене куће, збрисана села.

Најстарији су се, што је и разумљиво, најтеже сналазили. Отргнути од завичаја, бачени, као с неба, у вреву велеграда, с муком су носили своју тешку, избјегличку тугу.

Кад је 1997. почео да ради београдски *Отворени клуб* Фонда за отворено друштво (у коме се нису окупљала само дјеца и млади, као у другим клубовима сличног типа, већ и старији), долазили су на радионицу *Завичајна ризница*, осмишљену баш за њих, с циљем да се спаси од заборава барем нешто оног блага што су га, у себи, донијели из завичаја. Дружили смо се два пута седмично, најчешће у просторијама ПУЗ *Крајина привредник* и јапанске хуманитарне организације *Јен*.

Испрва стидљиво, с подозрењем, а касније с радошћу, причали су о свему чега су се сјећали: о животу некад, у своме крају, о обичајима, вјеровањима, играма којих су се играли... Ја сам биљежила игре, јер је то био мој дио посла, али и још понешто.

Ово је дио тог материјала.

ИГРЕ

1. ТИТРАЊЕ

Број играча: до десет.

Материјал: седам стабљика папрати или бујади.

Мјесто: на отвореном, ово се играло док се напасала стока.

Одрезе се седам стабљика папрати или бујади. Треба да буду исте дужине. Одреди се два играча, играч који почиње игру и играч који дијели пацке (кажњава). Први играч баца увис свих седам стабљика папрати или бујади и, док су у зраку, брзо окреће дланове (час према земљи, час према небу), колико пута може. Мора да ухвати све стабљике, да не падну на земљу. Броји се колико је пута играч окренуо дланове. Кад му испадне нека од стабљика, добија пацку и игру преузима следећи играч, а овај дијели пацке.

2. ПРЕСКАКАЊЕ

Број играча: није одређен, играју сви који желе.

Материјал: три штапа, крушке, јабуке, ораси и сл.

Мјесто игре: на отвореном.

Нађу се два штапа са рашљама на врху, укопају се на неком одстојању у земљу, а трећи штап се стави поврх, међу рашље.

Играчи прескачу штап, који стоји попријеко. Онај који прескочи, добије награду: јабуку, крушку или орах, а онај који не прескочи – не добије ништа. Али, кад игра кбла (понавља се), онда играч који је добио награду може ту награду да посуди, тј. онај који је добио више награда може да да скок ономе који није добио ништа, да може наставити игру. И девојчице су прескакале дрво, а висина је била прилагођена дјечи.

3. ИГРА ЛОПТОМ

Број играча: није одређен, играју сви који желе, углавном дјеца од 10 до 12 година.

Материјал: лопта.

Мјесто игре: на отвореном, играло се на ливади, обично на испаши блага.

Лопте смо правили од длаке. Родитељи су скупљали длаку, када би чешљали благо, и од длака су нам правили лопте којима смо се играли.

Оштрим штапом, направи се велики круг на земљи. Насред се ископа рупица. Ми сви имамо дрвене палице са квачицама и њима ударамо лопту, да је сатјерамо у рупу. Онај који брани рупу баца лопту увис, да дође међу друге играче и онда настаје трка. Играч који није одбранио рупу излази из игре.

Разбројавало се ко ће чувати рупу.

4. РАЗБРОЈАВАЊЕ

Број играча: сви који желе да учествују у претходној игри.

За разбројавање је био потребан велики штап. Пет-шест, чак и до десет, играча, једном руком, на знак, брзо би хватало штап. Чија рука би била најближа горњем крају штапа, бранио је рупу. Кад тај испадне из игре, онај чија рука је била испод његове био је задужен да чува рупу и тако док се игра не заврши.

5. РАЗБРОЈАВАЊЕ II

Број играча: два или више.

Материјал: марама и прстен.

Један играч узме четири краја мараме и на једна крај навуче прстен. Све скупи у шаку, тако да се прстен не види, а крајеви вире из шаке. Други играч, или више њих, по реду, извуче један крај мараме. Онај који извуче крај на коме је прстен, први почиње игру.

6. КОЗАЊЕ

Број играча: није одређен, играју сви који желе.

Материјал: зрна кукуруза или пасуља.

Мјесто: може и на отвореном и у затвореној просторији.

Сви стану у један ред. Одабере се играч који погађа. Остали добију по зрно пасуља или кукуруза, у једну руку, да други не виде у којој је. Руке држе иза леђа. Онај који погађа долази до играча, који онда пружи руке напријед. Треба да погоди у којој је руци зрно. Ако не погоди, добива ударац по туру, од играча којег раније одреде да дијели казне. Он одлази иза осталих, на крај реда и добија зрно, а следећи играч погађа. Правду дијели нови играч кога одреде остали играчи.

7. ПИЉКАЊЕ

Број играча: два до три.

Материјал: пет пиљака, сваки играч има своје.

Мјесто игре: може се играти свуда гдје постоји равна подлога.

За ову игру треба наћи пет округлих каменчића исте величине. Обично, у игри учествује двоје или троје дјецe. Дјечаци су мање играли, дјевојчице чешће. Ми смо код куће чували најљепше пиљке, тако смо звали те каменчиће.

Свих пет пиљака треба држати у једној руци, један пиљак се баци увис и док је он у зраку, остало камење се проспе испред друге руке. Онда се ухвати бачени камен, прије него падне на тло. Палац и кажипрст прислоне се на тло, тако да направе лук – капију кроз коју треба протјерати

каменчиће Затим се поново баци камен у зрак, кроз капију се протјера један каменчић, па се ухвати онај који је бачен у зрак. Тако још три пута. Први пут се кроз капију протјерују каменчићи један по један. Други пут, два по два, трећи пут три, па један, а четврти пут, четири камена одједном. Онда се онај пети камен баци увис, ухвати и протјера кроз капију.

Играч који погреша препушта игру другом играчу, па кад овај погреша, онај први наставља тамо гдје је стао, односно погрешао.

8. ЖМУРКАЊЕ

Број играча: није одређен, игра ко жели.

Мјесто: отворени простор.

Неко жмурка, а ми трчимо и скривамо се. Скривали смо се у поље, по брдима, иза смреке (смреке) и кукрича (мало дрвеће). Кад те нађу и ухвате, ти жмуркаш. Онда тражиш и ловиш кога можеш. Кад га ухватиш, он жмурка.

9. БУНДЕВЕ

Број играча: није одређен, играју сви који желе.

Материјал: бундеве, свијеће.

Дјеца се подијеле у групе. Издуби се бундева: направе се рупе за очи, нос и уста. Свака група има своју бундеву. Унутра се стави свијећа. Најбоља је она бундева од које се сви највише уплаше. Побјеђује група која има најбољу бундеву.

10. ИГРЕ НА ВОДИ

Ово се играло љети.

Број играча: није одређен, играју се сви који желе.

На купању смо се играли разних игара:

- ко ће више пута скочити у воду,
- ко ће скочити са веће висине,
- ко ће даље (од обале) скочити у воду,
- ко ће дуже остати под водом, зачепљеног носа,
- ко ће први са дна донијети камен.

11. ИГРЕ СА ЉЕШЊАЦИМА И ОРАСИМА

Број играча: није одређен, играју сви који желе, углавном дјеца млађег узраста

Материјал: сито, ораси, љешњаци.

Мјесто: Ову игру играли смо зими у соби, када се нисмо могли играти напољу.

Обично би мајка донијела у ситу љешњаке или орасе и бацила их, просула по соби. Дјеца су се такмичила ко ће више да их укупи. Онај ко је највише укупио морао је дати ономе ко је најмање укупио. Ако би се побунио, морао је за свију да туче орахе и да свакоме да. Обично би се неко побунио. И остали играчи, који су скупили више, морали су да се изравнају с онима који су имали мање, тако да је, на крају, свако имао једнако. Ако се нико не побуни, онда све врате у сито и мајка баца поново. И тако то траје. На крају се ипак све поједе.

12. ТУРКАЊЕ

Број играча: двоје или више.

Мјесто: на отвореном.

Испара (нацрта) се, чавлом на земљи, десет коцака. Ту се баца једна циглица и, скакућући на једној ноzi, турка се кроз сва поља. Ако се стане на црту, или се циглица избаци из коцке, онда наставља други. Побједник је онај који први протурка циглицу кроз сва поља и заврши игру.

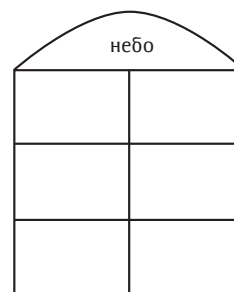
13. КЛЕНДАВАЧА

Број играча: два до осам.

Материјал: камен-плочица

Мјесто игре: на отвореном.

У игри може учествовати двоје и играти свако за себе, а може се играти и у паровима. Нацрта се дрветом или оштрим каменом на земљи шест разреда и небо. На једној ноzi се кленца (скакучући гурка) камен кроз све разреде до неба и онда се враћа. Не смије се стати каменом ни ногом на црту. Кад се погријеши, други играч започиње игру, док не погријеши. Може се играти без камена, али тада се игра затворених очију, са обје ноге. Исто се не смије стати на црту.

14. ИГРА ОРАСИМА

Број играча: пет-шест, узраста од четири до шест година.

Материјал: ораси, сваки играч има по пет.

Мјесто: на отвореном.

Ископа се мања рупа у земљи. Одреди се мјесто за почетак игре. Одатле, један за другим, стојећи у полукругу, играчи руком котрљају орах по земљи. Циљ им је да га што брже убаце у рупу. Послије првог котрљања, игра се понавља. Игра се док сви не убаце све своје орахе у рупу. Побједник је онај који први убаци све орасе у рупу.

15. КУЛА или КУПА

(друга игра орасима)

Број играча: није одређен, играју сви који желе

Материјал: ораси (дугмад)

Мјесто: на отвореном.

Игра се у јесен и углавном по селима која имају ораха. Дјеца која устану рано наћи ће доста ораха који су попадали.

Три ораха се поставе у основу, а четврти на врх, као кулица. По договореном реду, играч чари (гађа) својим орахом кулицу. Ако је погоди, узима све орахе, а ако не погоди кулу – даје свој орах.

16. КОВЧАЊЕ

Број играча: није одређен, сви који желе

Материјал: новчић или дугме.

Мјесто: на отвореном.

Нацртају се двије паралелне црте на земљи. Једна одређује гдје ће стајати играчи, а према другој се бацају новчићи. Побједник је онај који је бацио новчић ближе другој црти. Игру смо отежавали тако што смо другу црту, према којој се баца новчић, цртали све даље.

17. ЛОПТЕ

Број играча: двије групе од по четири или пет играча.

Материјал: клипице (штапићи), лопта.

Мјесто: на отвореном.

На почетку игре одредимо групу играча који крију лопту. То урадимо тако да исјечемо двије клипице различите величине. Вође група извлаче по једну клипицу и онај који извуче дужу, крије лопту.

Моткама се означе границе унутар којих се одвија игра. Група код које је лопта трчи уз границу, сви заједно. Друга група трчи за првом, они не знају код кога је лопта и ко ће их погодити. Кад ухвати прилику, онај са лоптом удари противника. Ако га погоди, противник излази из игре, а ако не, он излази из игре. Кад је погодио и сам мора одмах да бјежи, јер, ако је био договор да други играч може одвратити, онда тај играч зграби лопту и удара онога који је њега ударио и остаје у колу. Али, ако га не погоди, и он бјежи ван.

Онда лопта прелази код друге екипе и тако редом. Побјеђује група која је прва избацила све играче друге групе. Ако остану два играча, гађају се лоптом са одређеног растојања.

18. ПРСТЕНА

Играло се на сијелу.

Број играча: није одређен, игра ко жели.

Двадесетак њих сједи. Један скине прстен, иде од једног до другог и прави се да га свакоме даје, да се не зна коме ће га дати. Остали, редом, погађају код кога је. Ко погоди, узима прстен и игра се понавља.

19. МИШАЊЕ

Ово играју момци, на сијелу.

Број играча: два или више.

Усучу пешкир, да буде тврд. Један узме зрно пасуља и крије га.

– Погоди у којој је руци? – пита другог.

Други погађа. Ако погоди, добије зрно, да га крије, а ако не погоди, добије пацку, ударац пешкиром.

Ако их је више, сви, по реду, погађају. Ако нико не погоди, свако добије по једну пацку.

За то вријеме, жене пјевају.

20. ДРАШКАЊЕ (загонетање)

Број играча: није одређен, играју сви који желе

Један постави загонетку, сви погађају. Ко први ријеши, има право да зада нову загонетку. Нпр.:

1. Црно, малено, сву ноћ цара вара. (Буха)
2. Два лонца, четири поклопца. (Очи са капцима)
3. По крову ходи без ногу и руку. (Дим)
4. Гором иде не шушка, водом иде не брчка. (Хлад).
5. Ја вама, ви мени, и тако више пута. (Ручна пила).
6. Четири брата, једна капа. (Сто).
7. Петеро браће кућу гради, а ниједан у њој становати неће. (Плетеће игле).

21. БУВАЊЕ

Игра се на сијелу.

Момак каже ономе до себе:

– Мрдни, буво!

Овај други каже:

– Нећу. Зашто? Нећу, док ме не пољуби, нпр., Мара!

Мара га пољуби и игра се наставља, тако што неко други каже некоме до себе: “Мрдни, буво!”.

22. БУНАР

Игра се на сијелу.

Момак стане код врата и викне: “Упадох у бунар!” Неко пита:

– Ко да те вади?

Овај каже, нпр:

– Стана.

Стана оде и пољуби га. Ако неће, онда је други наговарају, док не попусти. Гријех је оставити момка у бунару.

23. ЧАКИЦЕ

Број играча: није одређен, играју сви који желе.

Од земље иловаче мијесили смо куглице које смо убацивале у чакице – рупице.

Сваки играч је имао своју посебну чакицу, из које је узимао куглице (одреди се колико куглица има сваки играч) и убацивао их у једну већу, главну рупу. Ко највише куглица убаци у главну чакицу, побједник је.

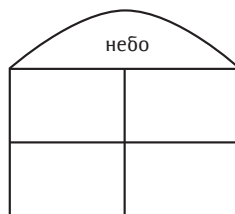
24. ШКОЛИЦА

Број играча: није одређен, играју сви који желе.

Мјесто: игра се на тврдој, равној подлози, на отвореном.

Ми, дјевојчице, састајале смо се свако јутро, код Плочица. Саставимо све овце, саставе се оне саме. Дјевојчице су се одмах одвајале и ишле да играју школице, на Зечје брдо. То је мало узвишено, ваљда је било и зечева. Тамо је било тврде земље и ми смо од ње правили прљуге, подерали смо и земљу и опанке.

По цијели дан смо се играли школице. Плохе смо правили од камена па смо их мало уређивали, да буду глатке. Имали смо округлу и четвртасту школицу. Плоха се убаци у први разред па се, скакућући на једној ноzi, гурне у други, из другог у трећи, из трећег у четврти разред, из четвртог у небо. Затим се, у небо, окрене и врати натраг, истим путем. Како смо ишли у четврти разред основне школе, и наше школице су имале четири разреда. Правило је да ни нога ни плоха не смију стати на црту. Ако се плоха не убаци у разред који је на реду, или се стане на црту, други играч преузима игру. Побједник је онај ко први изигра сва четири разреда.

25. ПЛОЈЕ

Број играча: два.

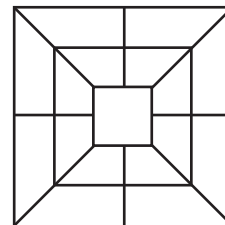
Мјесто: на отвореном.

Три плоје (плочице) поставе се, усправно, на једну страну, једне поредо других, у ред. Одмакну се, да не би једна другу рушиле. Један играч туче крпењачом туђе плоје. Побједник је онај који први сруши све туђе плоје.

26. ТАРА

Број играча: два.

Нацрта се, на земљи, мрежа за игру. Игра се са девет црних и девет бијелих зрна пасуља. Мора се пазити како се игра, да не дођу три зрна исте боје у један ред. То се зове тара. Ако се то деси, онда противнички играч поједе једну фигуру из таре, коју год жели. Таре се праве помјерањем фигура, по црти, за једно мјесто. На крају остану сваком по три зрна. Ко први изађе на три, скаче гдје год жели. Игра завршава кад један од играча дође на два зрна. Тај је поражен.

27. ИГРА ТИШИНЕ

Играло се највише за вријеме рата, кад не смије ништа да се чује.

Мајка нас потјера на таван, у сјено и нареди да не смијемо прозборити ни ријечи. Онда се играмо игре тишине: нико не смије ни шапнути. Побједник је онај ко најдуже издржи.

28. ТОПА КОЊА

Број играча: није одређен.

Мјесто: на отвореном.

Ова игра се игра у прољеће јер се у прољеће лиња стока. Од длаке се направи лопта, невелика, као данашња лопта за тенис. Дуго се, у рукама, ваља говеђа длака. Лопта се, отприлике, направи за један дан. Та лопта се звала ТОП.

Почиње двоје, додају се лоптом, а између њих је трећи, који је хвата. Ако је ухвати, гађа једног од играча, који му је ближи. Ако га погоди, тај излази из игре, а улази други, док се сви не изредају.

29. ОРАСИ – КУЋЕ

Број играча: двоје или четверо дјеце, углавном паран број,
Мјесто: на отвореном.

Свако стави три ораха у темељ и један на врх. То је кућа. Онда свако са својим орахом, који му одговара по тежини и облику, гађа, са договорене црте, кућу. Ако је погоди, узима све орахе, а ако не погоди, гађа други играч. Ако ниједан играч не погоди, гађа се са мјеста гдје се зауставио орах најближи кући. Игра се не прекида док неко не изгуби, јер побједник носи орахе кући.

30. ШУСТЕР

Број играча: два или више.
Материјал: картон, оловка.

Одређене су карте с бројевима: два, три, четири, пет, седам, девет, десет и једанаест. Остале немају бројеве. Карте се направе од обичног картона, а с мастиљавом оловком, која се смочи, на картонима се напишу крупни бројеви. Карата је било тридест двије. Картони су морали бити исти, да се карте не познају.

Седмица је носила све бачене карте, а карта је носила карту. Није било сабирања. Бројале су се пуне карте (оне које имају бројеве), а посљедак је носио десет поена, као и десетка и једанаестица.

31. МИШАЊЕ II

Играло се на сијелу.

Број играча: није одређен.

Мушки играчи сједну у два реда, један ред наспрам другог. Узму неки предмет па га сакрију у једном реду. Један ред крије, други тражи. Ако нађу тражени предмет, узимају га, ако не нађу, они који га крију ударају их кајишем по длану.

32. ВУКОВА

Игра се на сијелу.

Направе се два као да су вуци. Обуку се тумуласто (смеђе-сиво, суро), покрију све, само оставе рупе за очи, да виде. Ходају четвероношке. То они иду у народ, на сијело. Народ се уживи: сви вриште и боје се. Зграбе кога хоће и однесу. Највише би женскадију грабило. Одвуче, па врати. Није се смјело пољубити.

33. ТИКАВА

Број играча: није одређен,
Свако буде тиква. Свака тиква има свој број. Онај ко почиње, каже:
– Ево тикве број три!
– Нисам ја три, него четири. Ево тикве број пет! – каже питани, показујући на некога.
– Нисам ја број пет, него седам, а ово је осам! – каже тај, показујући на неког другог.
И тако редом, увијек погађа онај ко је питан. Кад се погоде сви бројеви, игра се изнова.

34. ЗЕЦА

Број играча: није одређен.
Мјесто: на отвореном.
Играчи се подијеле у двије групе. Једни буду зечеви, други ловци.
Једни се сакривају, други траже. Кад ловци нађу све зечеве, они буду зечеви, а зечеви ловци.

ОБИЧАЈИ, ВЈЕРОВАЊА**35. ПОКЛАДЕ (у марту)****МАШКАРЕ**

За Покладе су ишле машкаре, и дјеца и одрасли. Најприје су ишла дјеца, а потом одрасли. Одрасли су били намашкарани свечано, богато. Пјевало се, плесало. Свако је имао свог пара. Имали су баку-вјештицу и њу су палили на крају. Баки-вјештици су правили другачије зубе и косу.

Мајке су правиле крофне, такмичиле су се која ће љепше дочекати машкаре. Кад почну плесати и пјевати, машкарама се донесе ракија, а онда крофне, јаја, сухо месо и друго. Онда се машкаре скину, у тој кући, раскомоте, а последије се поздрављају од домаћина, поново се облаче и иду даље, од куће до куће.

36. БЛАГОВИЈЕСТИ (7. април)

На Благовијести се ишло око куће, ујутро, прије сунца и лупало се у таве, да се змије растјерају.

37. УСКРС (април)

Велики петак, као и Покладе није на одређени датум, и он шета. И тада је пост и не ради се. На Велики петак се фарбају јаја, али се ништа не дира до суботе поподне. Онда се све носи до Великог крижања и све се показује, дарује, измијеша. Обично је то било око школе, јер је тамо било највише мјеста. Дошли би сви. Плесало се, пјевало. Свирало се на музике (усне хармонике), а послѣје су биле хармонике. Пјесме су биле старе, а послѣје су се измијениле. Одатле се разилазило кућама.

Недјељу дана пред Ускрс је Цвијетна недјеља. Дјевојке су се рано устајале, брале цвијеће, стављале га у воду да преноћи и сутрадан се, прије сунца, умивале у тој води од цвијећа, да остану лијепе. Најчешће су брале жуте ружице, јаглаце, љубичице.

38. ЂУРЂЕВО (6. мај)

Дан прије, 5. маја бабе би врачале да им краве даду више млијека. Неке су ишле око туђих пшеница и чарале, да би њихов род био бољи од рода комшије.

Ујутро рано, 6. маја, прије сунца, ишло се на Ђурђевдански уранак. Ишло се коњима и такмичило се чији ће коњи бити љепше уређени и бржи. Сви су се скупљали на ливадама, а онда су кретали у село, од куће до куће. Газдарице су давале поклоне, китиле, давале пешкире, а навече 5. маја, уочи Ђурђева давале су буков лист, за снагу и напредак. Све се зеленило, и коњи и ограде.

39. ДУХОВИ

Духови су се славили три дана. Гдје је било цркве, ишло се у цркву. Сви свецѣ су били посебно поштовани у народу. За тај дан одавала се вјера у живот, у постојање, рађање. Припремала су се посебна јела, чистило се по кућама. Ујутро нико није хтио да се умије водом која је преноћила, него само свјежом, из бунара.

40. ВИДОВДАН (28. јуни)

Дјевојке су под јастук, навечер, стављале траву коју су претходног дана убрале. Вјеровале су да ће се удати за онога кога те ноћи сањају. Ако се дјевојци свиди онај кога је сањала, зашије ту траву у неки комад робе и чува је, ако не, баци је ујутро низ ријеку, да је ријека однесе. Та трава се зове Видовданска трава, сличи на дјетелину од три пера, само је жута.

41. ИВАЊЕ (7. јула)

За Ивање се од иванчица плету вијенци и стављају се на косу дјевојака. Онда се оне скупе, обично поред високе куће, па пребацују вијенце преко куће. Која успије да пребаци, удаће се те године.

У Топуском се пази да неко не носи 'леба кад се узима вода, јер ако падне мрвица у бунар, он ће да пресуши.

За св. Ивана људи би се облачили у робу и замаскирали се травом паотином (слично лози) и пјевали:

*Прѿоруше одиле
Вазда Боја молиле,
да нам ѿдне кишица росица,
да нам роди ѿшеница бјелица.*

42. ОГЊЕНА МАРИЈА (30. јула)

Тада се није радило ништа. Вјеровало се да, ако загрми Свети Илија, његова сестра, Огњена Марија даје му знак кога треба погодити, зато што не поштује празник. Огњена Марија је ватрени светац и поштује се три дана пред Светог Илију, који пада 2. августа. А послѣје долази Мироносна Марија, која ублажава бијес Св. Илије. Ни тада се не ради, иако пада у вријеме када се лан вади из воде. Код нас се добро пазило да се ни на један од та три дана лан не вади из воде.

43. ПРЕОБРАЖЕЊЕ (19. август)

У нас је било вјеровање да се преображују и гора и вода и да змије излазе из воде, да их више нема у води јер траже мјесто за зимски сан. Тада су и Кршњаци (крсне славе). Само Ускрс и Духови немају крсне славе.

44. СВЕТИ ЛУКА

Говорило се да Св. Лука око куће ћука, тј. да од тада почиње да пуше вјетар. Тада је пуно крсних слава. На Св. Луку се у неким нашим крајевима почињало с клањем свиња. На Банији није, код нас је то било на Св. Арханђела (Аранђела), 21. новембра.

45. СВЕТИ ДМИТАР је 8. новембра.

То је дан растанка хајдука и у народу се говори:

*Ђурђев данак
Хајдучки састѿанак,
Дмиѿров данак
Хајдучки расѿанак,
јер долази зима и сви се сналазе како могу.*

46. БОЖИЋ је 7. јануара

На Бадњи дан се пости, једе се немрсно. Пази се да женско не уђе у кућу јер је женско “шупља репа и кораба”. Увече, како се сав конак намири зарана, прије сунца, фамилија се окупи.

Принесе се сламе у врећи да се не иде међу сијено послије сунца. Скину се свакојака сјемена, стави се жито у сито и около све крме се провуче грана глога – трн. Тако се ради да би крадљивцу сијена крепавала стока преко цијеле године. Фамилија се окупи у кући и газда теше луч. Најприје мора отесати 3 лучке, сваку за себе, а онда три заједно да су у дну састављене, и на крају 9 лучки да су састављене у дну. Три Лучке се зову тројница, а девет – деветача. Лучи се не смију тесати прије Св. Јована.

Све лучке се суше ту вечер, а остале се дижу “за думен”, попречну, најдебљу греду у кући. Сви се изују на преврнутој брадви (сјекири), да их ноге не би сврбиле, и на њу стану босом ногом.

КАЗИВАЛИ:

1. Буро Гутеша, пензионер, рођен 20. IV 1943. у Грачацу, избјеглица из Грачаца.
(22, 23 (20. XI 1997.))
2. Босиљка Гутеша, избјеглица из Грачаца.
(21 (20. XI 1997.))
3. Босиљка Стрика, домаћица, рођена 2. II 1933. у Плашком. Избјеглица из Коренице.
(40, 41 (9. XII 1997.))
4. Невенка Воркапић, домаћица, рођена 17. XI 1930. у Катинцу, код Топуског.
(13, 14, 15, 16 (27. X 1997.); (18, 19, 20 (3. I 1998.))
5. Даринка Котур (дјевојачко Дудуковић), рођена 10. XI 1941. у Вељуну, код Слуња. Избјеглица из Вељуна.
(8, 9, 17 (26. XI 1997.))
6. Душанка Бодрожа, рођена Бабић, рођена 31. XII 1931. у Босанској Каменици, код Дрвара.
(24, 25, 26, 27, 31 (23. II 1978.))
7. Смиља Зорић (дјевојачко Балач), домаћица, рођена 4. IV 1941. у селу Крузи, код Доњег Лапца. Избјеглица из Бихаћа.
(32 (3. I 1998.))
8. Остоја Кисић, рођен 1935. у Ражљеву, код Брчког.
(28, 29, 30 (5. XI 1997.))
9. Љубица Бован (дјевојачко Лозо), домаћица, рођена 1. XI 1929. у селу Кула, код Коњица.
(33, 34, 35 (17. XII 1997.))
10. Ђука Љубичић (дјевојачко Чучковић), рођена 30. IV 1933. у Билинцу, код Глине. Избјегла 13. VIII 1995. из Топуског.
(1, 2, 3, 36, 37, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 47 (12. XI 1997.))
11. Анђа Крњаја, рођена 6. I 1936. у Крупи Велебитској. Избјеглица из Жегара.
(4, 5, 6 (14. III 1978.))
12. Јелена Орешчанин (дјевојачко Манојловић), рођена 23. VII 1936. у Орешком Селу, близу Војнића.
(7 (14. II 1998.))
13. Радојка Момић (дјевојачко Врањковић), рођена 4. XI 1938. у селу Стожишта, код Грахова. Избјеглица из Стрмице.
(9, 10, 11, 40, 41, 42 (28. II 1998.))

Борис Рашета – Марко Грчић

Траума и скривена муза: Југославија између носталгије и ресаншимана

Нешто се, иако рећи преко ноћи, а да то нисмо ни осјетили, дубински преломило у духу времена. “Југославија” – најомрзнутији појам новије хрватске повијести, у којему се концентrirало и сажело све што просјечно колективно мнијење најдубље презире – наједанпут се, у безброј варијација, ошво-рила за слободну расправу. У иренушку док разговарамо с Марком Грчићем (71), једним од хрватских ерудита, луцидним преводиоцем, међу осталим, Борхеса (Borges), Северина Пјева “Србијанку” у Крајујевицу – за то би још јучер била политички изођена, али данас то једва провоцира какву-такву расправу... Грчићева књига *Ријечи, ријечи, ријечи* освојила је двије престижне награде, *Киклоа* и *Мирослава Крлежу*. С Грчићем, бившим уредником најутицајнијих хрватских и југославенских маџазина, разговарали смо јер је, као човјек слободна духа и с великим медијским искуством, без сустезања спреман говорити о најтрауматичнијим питањима наше заједничке повијести.

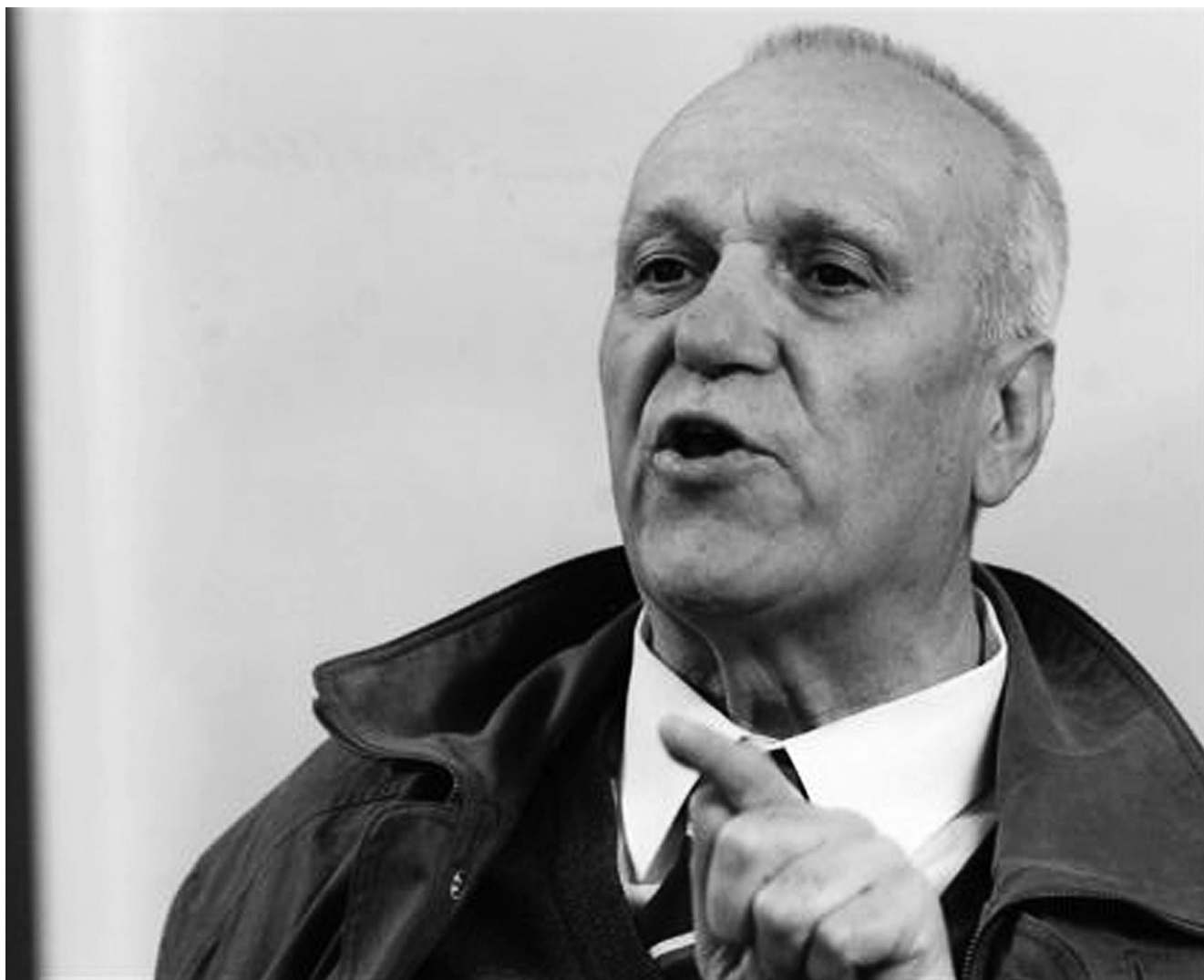

фото: Дарко Томаш

РАШЕТА: Имате ли дојам да су хрватско-српске релације, које су протеклих стотињак година биле конститутивне по идентитет обје нације, након минулих ратова заувјек, да тако кажем, "десупстанцијализиране"?

ГРЧИЋ: На ваше би питање много компетентније могли одговорити повјесничари или политолози попут, с хрватске стране, Душана Биланџића, Иве Банца, Драге Роксандића или најмлађега међу њима, Твртка Јаковине. Ја нисам ни повјесничар ни политолог. Мени је 71 година и од тога сам 45 провео у редакцијама као уредник великих листова *Вјесника у сриједу*, *Старша* и *Глобуса*. Природно је, дакле, да након толикога професионалног искуства можда себи смијем узети право тек да о протеклих стотињак година наше повијести нећу рећи судим него размишљавам као свједок: кад бих се, наиме, одважио да напишем аутобиографију, чак и најинтимнију, не бих из ње могао испустити компоненту нашега заједништва. Најприје да изравно одговорим на ваше питање: минули рат, унаточ траумама које је оставио у сјећањима српског и хрватског народа, није десупстанцијализирао, како ви кажете, све наше међусобне односе: он је скинуо с дневног реда наше *државно* заједништво, док је све друге односе или оставио нетакнутима или отворенима. То је државно заједништво, као што знамо, и српска и хрватска интелигенција, каткад из потпуно опречних разлога, особито након Титове смрти 1980, проказивала као средство насиља над виталним интересима властитих нација. Милошевићевски удар на титовски устрој Југославије, испрва привидно демократским оружјем познатим као један грађанин – један глас, којим се аутоматски осигуравала бескрвна мајоризација и хегемонија већинскога народа, изазвао је различите реакције у конститутивним републикама СФР Југославије, али ни једна, заправо, није, осим саме Србије и Црне Горе, подупрла ту стратегију. Чим су проблеми националних и државних конкуренција у заданим увјетима постали мирољубиво нерјешиви, рат је, на неки начин, постао неизбјежив. Његове су нам државне, националне, емоционалне или политичке посљедице прилично познате, и о њима ћемо, и сами за себе и једни с другима, вјеројатно и убудуће расправљати. Овдје се не можемо у то детаљније упуштати. Уосталом, о томе још суди Хашки суд. Но унаточ свему томе, многе су разине хрватско-српских односа остале практички нетакнуте. Прије свега, ту је велика привредна сурадња која се, на неким подручјима, није прекидала ни док су најжешће грмјели топови: доста је пажљиво прочитати запамћења Хрвоја Шаринића, тадашњег предстојника Уреда предсједника Туђмана, па да се назре прави опсервативни комуникацијски с предсједником Милошевићем. Крупни нафтни биз-

нис није сплашњавао ни на подручјима најзахваћенијима ратом, а да и не спомињемо големе финансијске профите што су се на обје зараћене стране, испрва на хрватској и српској, а потом и на муслиманској, остваривали од промета дроге. Посао међу нама никад није престао цвати, а цвате и данас. Тржиште масовне и поп културе уопће није ни захваћено међунационалним сукобом: хрватска се сцена ори од српскога фолка. Укратко, наши су односи десупстанцијализирани тек државно, али је очито да ни то стање неће трајати вјечно: већ сутра (ово кажем метафорички) наши би се народи опет могли наћи повезани политички, али у саставу који би им свима био надређен, тј. у Еуропској унији. Но, за разлику од претходна два, треће би удруживање било слободно.

РАШЕТА: Дјеца којима је сада двадесетак година више немају никакво искуство Југославије: не знају што је Велика четворка, што је Титова штафета, Дан Републике, итд. Што би то могло значити новим нараштајима?

ГРЧИЋ: То је нама старијима тешко казати: вјеројатно је да ће им два одвојена свијета политичких митологема, карађорђејевске и Титове Југославије, постајати све неразумљивија. Изван Србије и Црне Горе једва ће побудити икакав емоционални рефлекс сјећање на побједу српског оружја у Првоме свјетском рату, што је, у неку руку, био темељ првог уједињавања 1918. године. Бит ће, напосе у Хрватској, све неразумљивија и чињеница да су управо Хрвати најдалекосежније концептуализирали државне митологема краљевине Југославије: наведимо само Ивана Мештровића и његову визију Видовданскога храма и Споменика незнаноме јунаку на Авали, *Карактерологију Југословена* Владимира Дворниковића; *Анџологију југословенске мисли* Виктора Новака итд. Уосталом, панславенска (Јурај Крижанић) и југославенска идеја (илиризам, Гај, Рачки, Strossmayer итд.) хрватски је интелектуални производ: Југославенска академија знаности и умјетности основана је 1866, дакле 63 године прије проглашења Југославије, 1929! Данас је, напосе у Хрватској, мода, чак и међу интелектуалцима, да се одричемо те велике повијесне баштине: као да је без ње разумљива чак и идеја ексклузивнога државотворства à la Ante Starčević. Што се пак тиче митологема Титове Југославије, једина баштина која је, у већој или мањој мјери, повезивала све њене народе и народности (како се тада говорило) била је народнослободилачка борба. Његовање њезиних традиција доиста је у то доба било учвршћивање темеља који су, како-тако, држали на окупу трусну зграду многонационалне државе: Тито и ЈНА били су њезини видљиви симболи. Но, ти су симболи, што је вријеме више одмицало, били и главне препреке њезине модернизације: Тито је, у међу-

времену, о чему се мало говори, постао један од највећих свјетских лифераната оружја а ЈНА големи војно-индустријски комплекс, у који су, неповратно, инвестиране големе количине капитала што се, у коначници, кад данас на то бацимо поглед, показује као једна од најпромашенијих инвестиција: без тог дивљачког финансијског оптерећења држава је могла комотније живјети. Но, чињеница је да је земља уживала међународни углед и прилично поуздану унутарњу стабилност. Кад пак погледамо језик њезиних симбола, узмимо манију да се на сваком кораку подижу скуп споменици и најбезначајнијим епизодама партизанског ратовања – због чега је Отон Глиха Југославију поспрдно назвао *Кийославија* – установит ћемо да то припада совјетскоме идеологијском универзуму који младе генерације више уопће не разумију. Чим је заједнички темељ партизанске борбе доведен у питање, прво у корист четништва у Србији а потом усташтва у Хрватској, било је јасно да је почео распад кохезивних саставница Југославије, и Анте Павелић и Дража Михаиловић засјенили су Тита. То је био крај.

РАШЕТА: С друге стране, у културноме подземљу и данас, на подручју масовне културе, живе, као што смо рекли, нетакнути остаци готово стогодишњег менталитетног заједништва. То заједништво данас, умјесто ригидних средстава државне идеологије, осигуравају, у медију слободе, средства масовних комуникација: тај језик млади добро разумију. Око које се осовине данас врти хрватски национални идентитет? Како се он формира?

ГРЧИЋ: То је страховито комплексна, и осјетљива, проблематика, и покушат ћу је свести, за потребе разговора, на неколико најједноставнијих облика. Почнимо од једне наоко примитивне констатације: Имају ли Хрвати национални хумор? Одговор је: Не, Хрвати немају национални хумор. Они имају изврсне регионалне облике хумора: сјетимо се само ТВ серија *Наше мало мисћо* и *Грунђовчани*. Хрватски је хумор – ово кажем поједностављено – везан за дијалекте. За разлику од Хрвата, Срби имају национални хумор: Радоје Домановић и Бранислав Нушић, да споменем само њих, велики су национални хумористи и сатиричари. Њихов језик готово никада не прелази у дијалект: он варира разине високога и нискога стила, а то је нешто сасвим друго. У модерној хрватској књижевности постоје само два писца с таквим хумористичким и сатиричким талентом, А.Г. Матош и Мирослав Крлежа, али су они, што се често заборавља, свој урођени талент изоштравали у Београду, у тадашњој великој школи слободе и хумора: чак и њихови језични каламбури подсјећају на то подрително. Србија је, као што је познато, од потлачене турске провинције у 19.

стољећу постала империјална сила на Балкану а да, нажалост, није стигла развити своје државне и друштвене установе: чини ми се да је и претежан дио менталитета њезине интелигенције био обиљежен упадљивом експанзивношћу, чак и преко објективно заданих граница друштвенога развоја. То је, дакако, српском националном идентитету пружало осјећај поноса и изразите самоувјерености, што зна бити плодно тло за хумор на властити и на туђи рачун. На крају крајева, Београд је два пута био главни град југославенскога империја. Хрватска, напротив, све до најновијега времена никада није имала јединственога центра, па чак ни главнога града: Загреб је, виртуално, то био тек у двије Југославије а стварно тек у Републици Хрватској. Он је у претежитом дијелу своје повијести био провинцијски градић на рубу Аустро-Угарске, са око 7000 становника почетком 19. стољећа! Његова је фантастична вриједност у томе што је, у другој половини 19. стољећа, са 60-ак тисућа становника имао све политичке, школске и знанствене установе, укључујући Свеучилиште и Академију, па је, према томе, његов политички и културни погон био високо изнад бројчане и економске моћи становништва. С дуге пак стране, још у доба Khuena Héderváryja, тек је око 2 посто становништва, на темељу имовинског цензуса, имало право гласа! Големе сељачке масе, и без етничкога и без националног идентитета, тек, заправо, Стјепан Радић изводи на политичку позорницу; тај је процес завршио тек Тито великим пројектом наобразбе и индустријализације. Парадоксално је, како се мени чини, да је, међу илирцима, прво створен национални идентитет као козмополитски пројект тадашњих интелектуалних елита, а тек се потом почео стварати и етнички идентитет или, боље речено, потрага за њим: та два идентитета у Хрватској још ни до данас нису хомогено повезана. Оба су, на неки начин, као рефлексни пројекти, уперени против конкурентских пројеката Нијемаца, Мађара или Срба. Иван Ловреновић, важан босанско-херцеговачки и хрватски писац и есејист, у 23/24 броју *Сарајевских свески* (2009.) изнио је потицајну мисао да би се Хрвати требали суочити са својим полицентричним идентитетом. По његову мишљењу, Крлежа обухваћа средњоевропски дио, Ујевић медитерански а Андрић босанско-оријентални. Ја бих, уз Андрића, додао још и Диздара и Јерговића. Но, нитко озбиљан не може замислити хрватски културни идентитет без српске компоненте. Мени је, у том погледу, амблематичан случај хрватске химне *Лијепа наша*: премда о томе има друкчијих мишљења, превладава став да је творац њезина текста Хрват Антун Михановић, а аутор мелодије, по узору на један дует из Donizettiјеве опере Lucia di Lammermoor, Србин Јосиф Руњанин (чија улица и данас постоји у Загребу: у њој је Министарство културе). Како је могуће из хрватске културне повијести уклонити Ђуру Даничића, првога

тајника ЈАЗУ (данас ХАЗУ) и првог уредника великога њезина Рјечника? Зар Никола Тесла не повезује српски и хрватски културни и знанствени идентитет? Како је могуће замислити модерну хрватску прозу без Владана Деснице? Како је из велике хрватске знанствене традиције могуће уклонити знамените математичаре Ђуру и Светозара Курепу, итд.? Модерни Хрвати морат ће се, напoкoн, научити да је њихов идентитет, како вели Ловреновић, доиста полицентричан, а увелике и мултиетничан, што је у потпуној супротности с потрагом за неком врстом архаичног племенског минимализма. Процес стварања хрватске нације и националног идентитета још није завршен: оvdје, заправо, још заиста није завршен ни Други свјетски рат. Разумно је претпоставити да ће он бити приведен крају тек у уједињеној Еуроци; глобализација редовито као посљедицу има учвршћење локалних вриједности. Сјетимо се: многе су модерне нације створене тек у Наполеоновој надржави. Но, држава на крају увијек формира и национални идентитет суставом школовања, војном организацијом и модерном прометном повезаношћу. У Хрватској се тај процес, још у вријеме Краљевине Југославије, а напосе у Титовој Југославији, укључила и Католичка црква, и тај фактор нипошто не ваља подцјењивати. Што се тиче Српске православне цркве, она је, што је предобро познато, давно формирала српски и етнички и национални идентитет.

РАШЕТА: Колико је одсућност Срба у Хрватској дезоријентирајућа у том контексту?

ГРЧИЋ: Минули рат претворио је Србе у Хрватској од уставног народа у националну мањину: та далекосежна промјена националног статуса још није у нашој средини темељито процијењена. Није оvdје мјесто да се дубље упуштамо у ту проблематику, али већ на почетку можемо констатирати да то није губитак само за Србе него и за Хрвате: хрватска је држава, вјеројатно заувијек, изгубила стотине тисућа својих грађана, и то с тешким ресантиманима, који ће се, вјеројатно, преносити с покољења на покољење. Је ли до тога доиста морало доћи, и какву су стварну улогу у егзодусу имале једна и друга страна, још није на задовољавајући начин расвијетљено. Ја сам увјерен, унатоц свим реалним оградама, да ће Међународни суд у Нааги припомоћи да се, напoкoн, и та експлозивна проблематика сведе у што реалније оквире и да рачуни буду барем математички чисти, ако нису и морално.

РАШЕТА: Паралелно с повлачењем српскога питања у Хрватској све се више отвара једна нова реконквиста – наша подузећа и банке иду Аустријанцима, Нијемцима, Мађарима, Талијанима... Је ли тај процес, по вашем мишљењу, позитиван или негативан?

ГРЧИЋ: То, можда, најбоље одсликава позната шала да ми још нисмо у Еуропа (мисли се институционално), али је Еуропа одавна код нас. Не познајем довољно свијет бизниса и токове финансијског капитала да бих о томе судио, али ми се чини да смо одавна упали у окове чистога дужничког ропства. Ни једна држава на свијету не би, пропорционално, могла поднијети овакву јавну потрошњу као наша. Ни једна држава на свијету не би могла, без тешких посљедица, поднијети оволику цијену социјалног мира као наша. Не треба бити економист да се види да се ти енормни трошкови могу алиментирати само из три извора: узимањем вањских кредита, распродајом државних добара и дивљачким опорезивањем ионако преопорезоване привреде. Сваки је од та три извора прихода потенцијално смртоносан, а сва три заједно доиста су смртоносни. Једина је утјеха, ако јест утјеха, то што је Хрватска сићушна државица, па како прелако постаје жртвом и најмањег поремећаја у вањској или унутарњој сфери, она се, исто тако, као микросистем, лако може и опоравити. Кад погледате ситуацију у највећим државним подузећима, као што су ИНА, ХЕП итд., видите да су управо она легла најкрупнијега криминала и енормнога приватнога богаћења, па се упитате колико доиста хрватски грађани имају користи од тога што она нису већ приватизирана и предана у стране руке... У нас и данас нормално постоји државно-приватни капитализам с једне стране, и социјална уравниловка с друге. Ја сам за то да се, за почетак, све приватизира.

РАШЕТА: Ви у својој књизи *Ријечи, ријечи, ријечи* говорите о “морлакизираној” елити... Мислите ли да је непостојање трезвене, конзервативне, деснице, умјесто виолентнога динарског менталитета, препрека да земља крене напријед?

ГРЧИЋ: Ја сам, у споменутој књизи, написао опсежан есеј о концепцији “морлакизма” као претходници балканског барбарогенија. Инослав Бешкер обранио је о тој теми опсежан докторат у Италији. Тај појам данас можемо употебљавати, донекле оправдано, само на два начина: као еуропски (талијански) културни конструкт 18. стољећа, или као модерну метафору за становите типове брђанскога, аномијскога, менталитета. Можда је од тог архаизма подеснија ознака коју је прије више година сковао Славен Летица, а видим да циркулира и дан-данас као нека врста културне монете: огњиштарство. Грубо речено, он, барем кад је о Хрватској ријеч,

покрива подручје Динарида а интелектуалну су му супстанцију дали особито Јован Цвијић и Динко Томашић. Ријеч је о дијелу нашега народа који се формирао у појасу турске окупације, или на неодредљивом, и помичном, *limesu* који је одолијевао подручјима османлијског империја и млетачке таласократије и који се, у зони безакоња, понајвише могао ослонити на властите инстинкте самоодржања и на своје најближе: то је у њему развило натпросјечну продорност и мобилност, с јаким интелектуалним потенцијалима, који су у опасној близини архаичнога, готово примитивнога, менталитета. То је зона хајдучије и народне епике, зона аутентичне пучке поспрдне ганге или рере. Можда нитко не утјеловљује та два свијета, свијет велике индивидуалне надарености и свијет архаичних митологема, као Иван Мештровић. Велики је парадфокс наше најновије повијести да су (барем се тако популарно мисли) најжилавији носиоци хрватскога државотворства људи који су стољећима били против сваке државе. Њих обиљежава упадљива црта *лисичије интелегенције*: мораш стално држати на оку само два оријентира, туђи кокошињац и властити брлог. Генерал Љубо Ђесић Ројс то је формулирао бесмртним ријечима: тко је шта јамио, јамио је. Но, ако се суди по урођеним интелектуалним и подузетничким способностима тог свијета, и његовој великој прилагодљивости, он, шире гледано, дугорочно неће бити препрека напретку.

РАШЕТА: Дуго ме мучи питање: је ли Савез комуниста Хрватске доиста, како се мисли, био успјешан у модернизацији земље?

ГРЧИЋ: То је питање за повјесничара или политолога, а не баш за старог новинара какав сам ја. Узмимо само једна примјер. Рудолф Бићанић, познати наш економист и припадник ХСС-а, објавио је, уочи Другога свјетског рата, 1936. и 1939. два свеска капиталног документа под насловом *Како живи народ*: у њему је он, што сâм, што уз помоћ сурадника, истражио и репортажно описао нулто стање хрватскога села на отоцима, у Далматинској загори, Хрватском загорју и Славонији итд. Ти описи данас дјелују као да се односе на најзабаченија подручја Горње Волге, а не дијела Еуропе: готово нам се немогуће уживјети у свијет који уопће не познаје кревет, и у којем жене рађају попут животиња, с големом смртношћу и њих и новорођенчади. У остатку Југославије не само да није било ништа боље него је, често, било још и горе. То је, практички, прави почетак, стартна основа, одакле је кренуо поратни Титов режим с паролом тзв. изградње и обнове. Као што знамо, то је раздобље поратне реторзије и идеолошкога притиска, битке против кулакизације, тј. богаћења инокосних земљопосједника у ионако примитивној пољопривреди, имало катастрофалне посљедице, особито протјеривање стотина тисућа Нијемаца из

житородних подручја Југославије, од чега се још у Славонији нисмо опоравили. Но, догодила се, у друштвеној позадини, дубља револуција: стотине тисућа дјеце и младих људи из депривираних друштвених слојева стекле су средње и високо образовање: готово 80 посто интелектуалних елита данас у Хрватској, а тако ће бити и у Србији и другдје на подручју бивше Југославије, изравно потјече са села или из малих градова, већином сиромашних. Тај образовни замах можда је, дугорочно, био најважнији потез ентузијастичке Партије, која је као побједница изашла из рата: од њега, на неки начин, и данас живимо. СКХ заиста је претворио Хрватску у средњеразвијену земљу, с јаком индустријализацијом, као дијелом југославенске аутаркије. Покојни Бранко Хорват своједобно је, анализирајући крах тзв. привредне реформе из 1965., показао како се Југославија, а у њој и Хрватска, нашла у процијепу из којег није умјела изаћи: нашле су се у сукобу нове подузетничке елите у привреди са застарјелим партијским структурама. Партија је, с катастрофалним посљедицама, и за државу и за себе, на крају победила: извршена је масовна политичка сјеча “техноменаџера”. Укратко: Партија је, као монополист, прво покренула развој, а онда га заковала и напослетку уништила.

РАШЕТА: Колумнист Денис Куљиш ових је дана изнио идеју да би балканске државице у већим дипломатским средиштима заступао један велепосланик (амбасадор): имате ли дојама да се назире тренд поновне југославизације ових простора?

ГРЧИЋ: Куљиш је интелигентан човјек и његова је идеја само наоко бизарна а заправо је веома реалистична и, у будућности, остварива. Колико разумијем, он, износећи је, има пред очима искуство скандинавских земаља, гдје је та пракса прилично раширена, барем кад је о конзуларној служби ријеч. Не разумијем се у дипломатију, али ми се, овако издалека, чини да и ми у Хрватској још живимо у илузији коју је у тадашњим повијеснополитичким односима разумљиво градила несврстана стратегија Јосипа Броза Тита, кад су и његова држава и он особно (не заборавимо: с непроцјењивом каризмом побједника у Другоме свјетском рату и Стаљинова опонента) стекли неупоредиво већи међународни углед него што би се очекивало с обзиром на економску и војну моћ. Предсједник Туђман само је наслиједио ту оријентацију, али већ као голу фикцију, што је такођер донекле разумљиво ако имамо на уму да је био ратни творац државе, без обзира на то што ми о њему и о њој мислили. Данас се хрватска вањска политика титовско-туђмановског типа доима као глупа и неслана шала: дипломатија, особито малих држава, све више постаје дио пословног менаџмента, а њега ионако модерним каналима обављају финансијске и

пословне елите. Оно што остаје чистој, традиционалној, дипломацији доиста би, у будућности, могли обављати заједнички велепосланици, особито ако се сви нађемо под кровом Еуропске уније. Што се тиче југославизације наших простора, ако би се под тим разумијевало стварање треће политичке агломерације, она је смртоносна илузија: не заборавимо да су се обје Југославије распале у крви. Али ако говоримо о културалним и менталитетним предностима преосталих разина заједничког стољетног живота, био би кратковидан, или врло глуп, тко их не би видио: ми можемо много просперитетније живјети као сусједи него као сустанари. Овдје говорим о држави Хрватској и држави Србији, а не о Србима у Хрватској или Хрватима у Србији. Уосталом, није посриједи само Хрватска: пред нама ће ускоро израсти и једна нова Србија, која ће, умјесто катастрофалних империјалних илузија, кончано изградити властиту државу: има енергетске потенцијале, рудна богатства и становништво. С државама се лакше сурађује него с империјима.

РАШЕТА: И, на крају, што мислите о тзв. југоносталгији: зашто се она, особито овдје у Хрватској, тако често проказује готово као непријатељска емоција? Јесте ли ви југоносталгичар?

ГРЧИЋ: Ја особно нисам југоносталгичар, у том смислу да бих превише жалио што је нестало наше заједничке државе, али се каткад уловим у носталгичном расположењу кад призовем у сјећање лијепе успомене које су ме везале, стјецајем околности што сам био новински уредник, с многим припадницима српских, словенских, македонских итд., културних елита. Ми често заборављамо да је Југославија, покрај све ригидности своје идеологије и тајне полиције под популарним и неточним називом Удба, била, ако изузмемо ЈНА и Јосипа Броза Тита као симболе неупитног центра, полицентрична држава: парадокс је да је у том, номинално недемократском, амбијенту новинство било неупоредиво слободније него данас у, номинално демократској, Хрватској. Накладе неких хрватских листова, рецимо ВУС-а и *Шарша*, досезале су астрономске бројке – око 300 тисућа примјерака. *Шарш* се, тако, продавао у Београду колико и у Загребу. Енорман број књижевних, ликовних, глзбених и архитектонских дјела у Хрватској настао је управо у Титовој Југославији. Југоносталгија је и код многих Хрвата, дакле, нормална пратња повијесног сјећања. С друге стране, та је држава, након обрачуна с Хрватским прољећем 1971., осудила десетке тисућа људи на нељудске затворске казне, а да нису скривили, по нормалној судској процедури, никакв злочин. Сјетимо се тешких судбина Марка Веселице, Владе Готовца, Дражена Будише, итд. То је, што се Хрватске тиче, наличје југоносталгије,

плод Титове злогласне препоруке хрватским суцима да се не држе закона као пијан плота. С друге стране, ја покушавам разумјети значајне личности из ове наше средине, као што су Раде Шербеџија, Дубравка Угрешић или, можда, Славенка Дракулић, што се донекле осјећају апатридима, особама које су изгубиле домовину јер је то, на неки начин, чиста истина: не знам да ли погађам бит тога осјећаја кад слутим да су изгубили не толико стварну колико идеалну Југославију, ону која се, по њихову осјећају, још могла изградити. Уосталом, тај би осјећај можда требало истражити, јер је племенит зато што је губитнички. Мислим да се и изванредно надарени Миљенко Јерговић, донекле, чак и крај свих погодности које ужива у Хрватској, осјећа као апатрид: он је, нажалост, изгубио и Босну и Херцеговину своје младости. Не знам да ли прелазим границе доброг укуса кад се усуђујем казати да је пропаст његове домовине не само његова траума, и извор многе наоко неразумљиве огорчености, него и скривена муза његова књижевног дјела. Носталгија и ресантиман двије су супротне, и нормалне, људске емоције, кад је посриједи прошлост. У многим од нас, чим се сјетимо Југославије, нјезина живота и смрти, оне живе успоредо. Треба их само разумјети.

Alain Badiou

“Треба нам народна дисциплина”: Сувремена политика и криза неаktivној

Interview Fillippa Del Lucchesea и Jasona Smitha

Filippo Del Lucchese и Jason Smith: Жељели бисмо да нам појасните однос између филозофије и политике. Када говорите о милитантној филозофији, на примјер, што подразумијевате под њом?

Alain Badiou: Однос према политици је у темељима филозофије од самих њезиних почетака. То није појава настала у сувремености. Платоново најважније дјело, *Република*, потпуно је посвећено питањима града или полиса. Та веза остала је темељна кроз повијест филозофије. Но, мислим да овај однос можемо разматрати на два начина.

Први филозофији приписује одговорност у постављању политичких основа. На темељу тих основа филозофија је позвана у реконструкцију политичког. Ово усмјерење образлаже да је за сваку политику могуће пронаћи етичку норму и да би филозофија прво требала имати задатак њезина реконструирања или именовања, а онда просуђивања односа између те норме и мноштва политичких пракса. У том смислу, идеја политичких основа, као и етичка концепција политичког обнављају однос филозофије и политике. Но, постоји и друга, потпуно другачија оријентација. Она претпоставља да је политика, у одређеном смислу примарна, да је самостална, да претходи филозофији и да се од ње разликује. Политичко би било, да тако кажем, увјет за филозофију. У том би случају однос између филозофије и политике био, у одређеном смислу, ретроактиван. Односно, то би био однос у којем би се филозофија користила у сврху разјашњавања политичких конфликта. Данас, у изнимно нејасној ситуацији опћег система сувремене политике, филозофија може покушати

разјаснити ту ситуацију без икаквих намјера да ју ствара. Филозофија има властите увјете и сагледава конкретне ситуације различитих политичких пракса унутар којих ће покушати пронаћи начине њихова разјашњавања, оправдавања итд. Ово усмјерење озбиљно разматра идеју да је политика сама по себи аутономија мисли, да је то колективна пракса с потпуно властитом интелигенцијом.

Сасвим је јасно да је данас ова тема особито замршена јер више нисмо у ситуацији с јасном разликом између двију опречних политичких оријентација као што је то био случај у двадесетом стољећу. Не слажу се сви о томе која је била права природа тих супротстављених политика, али се сви слажу да је постојала опозиција између класичне демократске буржоаске политике и друге, револуционарне, опције. С револуционарима смо расправљали живо, па чак и жестоко о томе који је био прави политички начин, али не и о самој глобалној опозицији. Данас нема договора о постојању темељне опозиције те врсте, а као резултат је веза између филозофије и политике постала још сложенија и нејаснија. Но, питање је исто. Филозофија покушава појаснити, да тако кажем, умножене ситуације конкретне политике, те оправдати унутар њих учињене изборе.

Del Lucchese и Smith: Дакле Ви своју властиту филозофијску интервенцију видите као улажење у нову ситуацију коју описујете као “сложенију и нејаснију” од класичне сукобљености између двију супротстављених политичких оријентација?

Badiou: Наравно. Ја своју филозофију видим као наследицу и резултат великих борбених покрета шездесетих. У бити моја филозофија је и стасала на тим покретима. То је филозофија преданости и обавезе, па ако хоћете, и одређене вјерности Sartreu или марксизму.

Сматрам да је интелектуалац или укључен у политику и предан људима и радницима, или да је на њиховој страни. Ја настављам ту традицију. Моја филозофија настоји, најбоље што може, очувати идеју да постоји стварна алтернатива доминантној политици, те да нисмо обавезни прихватити консензус који се у коначници састоји у уједињавању глобалног капитализма и репрезентативне, демократске државе. Рекао бих, дакле, да радим под увјетом актуалне политичке ситуације са циљем да филозофијски очувам идеју могућности или отварања према политици коју бих назвао политиком еманципације, али која се такођер може назвати радикалном или револуционарном политиком, терминима који су данас дискутабилни али јединствено представљају могућност супротну доминантној политици.

Del Lucchese и Smith: Споменули сте Sartrea у контексту у којем се могло очекивати име Althussera. Какав је Ваш однос према althusserijanskoj традицији?

Badiou: Althusserijanska традиција је изнимно важна, а ја сам Althusseru посветио неколико текстова. То што сам споменуо Sartrea било је једноставно стога што је моје филозофско стасавање, прије него што сам се сусрео с Althusserom, било сартреанско. Мислим да је althusserijansko усмјерење особито важно јер је дало нови живот и снагу вези између филозофије и политике али на мање идеалистичан начин прихватљивији новој свијести. Наравно, код Сартреа још увијек налазимо класичан модел интелектуалца схваћеног првенствено у терминима његове свијести према којој мора ући у борбу и радничке организације, у њихове синдикате и комунистичке партије. Althusserova се величина очитује у предлагању схеме у којој за однос између филозофије и политике није више потребна психологијска форма свијести као што је то код Sartrea. Althusser почиње с увјерењем да филозофија улази у интелектуалну домену политике. Кад предлаже motto да је “филозофија теоретска организација класне борбе” што под њоме мисли? Да класна борба постоји и да је филозофија сигурно није створила. Она постоји и унаточ интелектуалним изборима. Унутар борбе између тих избора филозофија има посебну улогу. Она је у интервенцији, а тиме и у именовању, нормирању, класифицирању, те коначно у избору у подручју интелектуалне или теоретске класне борбе. Sartre и Althusser су врло различити, чак и супротни. Али можете их у једној точки помирити, наиме у томе да је филозофија бескорисна уколико није повезана с политичком обавезом.

Del Lucchese и Smith: Самог себе сте назвали “комунистом у опћем смислу”. Али сте такођер константно наглашавали неспособност класичне марксистичке теорије да створи истинску комунистичку политику. Како данас “комунизам” може бити “опћи појам” будућности?

Badiou: Мислим да је потребно разликовати марксизам од комунизма. Мислим да није потпуно нужно држати се ријечи *комунизам*. Али мени се она јако свиђа. Волим је јер означава опћу идеју друштва и свијета у којем је доминантан принцип једнакости, свијет који више није структуриран класичним друштвеним односима – богатством, подјелом рада, сегрегацијом, прогањањем од државе, сексуалном разликом итд. То је за мене комунизам. Комунизам у опћем смислу једноставно значи да су сви са свима једнаки унутар многострукости и различитости друштвених функција. Ја сам још увијек потпуно сигуран у нужност радикалне критике подјеле рада. Вјерујем да је то рационално и праведно. Нема разлога

1 Енг. Subtracted.

зашто би уличног сметлара држава прогањала и слабо плаћала, док су интелектуалци у својим књижницама слављени и у миру, те опћенито добро плаћени. То је апсурд. Оно што зовем комунизмом завршетак је тог апсурда. То је идеја друштва које ће пронаћи принцип егзистенције којему ће у потпуности бити “смањена”¹ нарушена мјера односа моћи и богатства, присутна и у осталим расподјелама људске активности. Ја сам у том смислу комунист. И борим се против свих оних који ми говоре да је то немогуће, да је неједнакост природна за ствари као и за људе. Sartre је негдје рекао да ако ова комунистичка идеја не опстане, да људско друштво неће бити пуно боље од мајмуна или од хрпе мрава.

Марксизам је, ипак, нешто друго, посебно када су у питању марксистичке праксе организације и конкретна политика. Те су нам праксе дале невјеројатне резултате, као што је могућност побједоносне народне револуције 1917. или могућност потпуно нове организације радника и сељака у облику кинеске народне војске. Узмемо ли Лењинову “Абечеду комунизма”, према којој су масе подијељене на класе, а партије представљају класе којима управљају вође, то је и даље велика идеја, али данас потпуно бескорисна. Организација маса још је увијек темељна ствар. Но, ако је у питању неорганизирана маса глобалног капитализма, тада не можете закључити јесу ли масе подијељене у класе.

Del Lucchese и Smith: Залажете се за “политику без партије” и нови модел “организације”. Како их и зашто разликујете? И какав је данас однос између политике и државе?

Badiou: Питање организације још је увијек питање од темељне важности чак и за оне, као што је случај с великом анархистичком традицијом, који сматрају да политика не би уопће требала бити организирана. Име *органација* означава колективну димензију политичке акције. Знамо да организација може имати форму покрета, партије, заједнице или слично. То је велика традиција. Ипак, данас смо у ситуацији у којој је преживљен дотрајали модел Лењинове класне, политички и естетски авангардне, партије. То је исцрпљено. Моја процјена лењинистичке партије је да је то модел чија је функција била омогућити побједнички преврат власти. Лењин је био опсједнут крвавим неуспјехом радничких преврата деветнаестог стољећа, особито Паришком комуном. То је било прво искуство диктатуре пролетаријата, да се послужимо Лењиновим језиком, те њезин крвави неуспјех. Он је пропао јер је покрет био недисциплиниран, подијељен и без моћи. Лењин је, дакле, савјетовао да треба постојати висок ступањ централизације радничке моћи у партији да би она била способна водити и организирати друштво. И барем што се

тиче организације доказао је да је то била добра идеја. Револуција 1917. г. је била први побједнички преврат у повијести човјечанства. Корак који је учињен има огромну повијесну важност. Након многих радничких побуна из прошлог стољећа који су сломљени изнимном и крвавом бруталношћу, лењинистички модел је коначно омогућио побједничку револуцију.

Ипак, овај модел није понудио пуно више. С обзиром на питање државе и моћи, те трајања моћи државе, било да се ради о ономе што су троцкисти звали тенденцијом бирократизације, а анархисти идентифицирали с државним тероризмом, било да се ради о маоистима и ревизионизму, модел партије-државе завршио је с озбиљним ограничењима. Сада ништа од тога није важно. Јасно је да је тај модел био погрешан. Гледајући с аспекта преузимања моћи, партија је била побједничка. Али не и с аспекта вјештине моћи. Тако да смо у етапи која је, или би требала бити, изнад преиспитивања партије као модела организације. Тај је модел ријешао проблеме деветнаестог стољећа, али ми морамо ријешити ове из двадесет првога.

По мом мишљењу, данас би форма организације требала бити мање овисна о држави и моћи. Модел централизоване партије омогућио је нову форму моћи која није ништа мање него моћ партије саме по себи. Ми смо сада, да тако кажем, дистанцирани од државе. Ово је прије свега зато што питање моћи није више неодгодиво, тј. нигдје се данас “преузимање моћи” у превратничком смислу не чини могуће. Требамо тражити нову форму. Моји пријатељи и ја у *L'Organisation politique* то зовемо политиком без партије. То је описна и негативна карактеризација садашње ситуације. Једноставно, то значи да не желимо створити форму организације која је у потпуности артикулирана државом. И партијски преврат власти и данашња изборна форма артикулације су државне моћи. У оба случаја, партија је подређена питању моћи и државе. Мислим да морамо прекинути с том подређеношћу и почети укључивати политичку организацију, коју год форму имала, у политичке процесе који су неовисни, са “смањеном” моћи државе. Различито од превратничке форме партије, политика смањивања моћи више није аутоматски деструктивна, антагонистична или милитантна.

Мислим да је лењинистичка партија у бити била милитаристичка. И то с разлогом. Ово није критика. Лењин је био опсједнут једним питањем: како се добива рат? Слично као код војске, основно питање је питање дисциплине. Не можете добити рат ако људи чине што год желе, ако нема јединства итд. Данас је за еманципаторску политику проблем изумити немилитаристички модел дисциплине. Треба нам народна дисциплина. Пуно пута сам говорио, а и сада ћу рећи, да “они који немају ништа, имају само властиту дисциплину.” Сиромашни, они без финансијске или мили-

таристичке важности, они без моћи – сви они имају своју дисциплину, способност да заједнички дјелују. Та је дисциплина већ форма организације. Питање је могули сведисциплине бити редуциране на милитаристички модел који је доминирао првом половицом двадесетог стољећа. Како данас, након свега, у ери експериментирања, можемо пронаћи, створити, увјежбати или искушати немилитаристичку дисциплину?

Del Lucchese и Smith: Можете ли мало боље појаснити што мислите под “дистанцом од државе”?

Badiou: “Дистанцираност од државе” значи да политика није структурирана или подијељена по програму и временској ленти коју је утврдила држава. Примјери су када држава одлучи сазвати изборе, интервенирати у неки конфликт или објавити рат некој држави. Или када држава тврди да економска криза онемогућује неки смјер активности. То су све примјери, да тако кажем, државног сазивања којим држава поставља програм рада и контролира почетак политичких догађаја. Дистанца од државе значи да дјелујете с довољном неовисношћу од државе и према оном што сматрате важним, те одлучујете хоћете или нећете се тако понашати. Та дистанца штити политичке праксе од усмјерености, структурираности и подијељености од државе. Штовише, то је разлог зашто мислим да није посебно важно судјеловати у изборном процесу. То нема никакве везе с оним што је Лењин звао лијевим крилом комунизма. Но, овај процес једноставно није занимљив. Барем за сада, и то зато што представља, неоствариву перспективу за будућност, те у том оквиру и у том смислу не можемо обликовати темељне оријентације. Но, још важније, тај процес организира преусмјерење према држави и њезиним одлукама. То ограничава политичку неовисност. Дистанца од државе значи да би политички процес и његове одлуке требале бити подузимане у потпуној неовисности од државе, према ономе што се сматра важним, те што се одабере за политички оквир. Ја овдје схваћам државу у широком смислу који укључује владу, медије, па чак и оне који доносе економске одлуке. Када дозволите да политички процес буде под доминацијом државе већ сте тада изгубили битку јер сте се унапријед одрекли своје властите политичке неовисности.

Del Lucchese и Smith: Ипак, изгледа да изборни период игра одређену улогу у концепцији политике. Уосталом, написали сте текст који се посебно односи на француски референдум о намјераваном европском уједињењу.

Badiou: У праву сте. Моја позиција није догматска. Али, опћенито, изборно обзорје нема стварних интереса. Примјер који сте споменули је особито чит. Противљење референдуму у бити није имало никакве важности. Већина Француза изјаснила се да је против уједињења. Што се догодило? Влада није пала, председник није одступио, социјалисти су закључили номинацијом кандидата који је био на страни “За” итд. Мало по мало нестао је наочиглед тако спектакуларан утјецај гласа Француза “Против” уједињења. А то је зато што је референдум захтијевала држава, као што је и гласаче окупила. Политичари су се и на лијевој и на десној страни, из различитих разлога договорили за “За” унаточ већинској опозицији која је због пуно својих разлога помирила екстремну лјевицу и екстремну десницу. У бити то је добар примјер онога што бих прије назвао неактивном, а не непостојећом природом овог типа политичке интервенције. Но, за мене несудјеловање у изборима није важан политички принцип. Пуно је важније устрајати у стварању организације неовисне о држави.

Del Lucchese и Smith: У вашој најновијој књизи, *Le Siècle*, изгледа да сте назначили нужност стварања пријелаза од политике “деструкције” коју идентифицирате с “братским насиљем” и “терористичким nihilизмом” до политике “смањивања моћи”. Можете ли објаснити природу ове дистинкције у свом дјелу?

Badiou: Овдје је, поновно, питање истодобно филозофско и политичко те строго повезано с проблемом критике и негације. С филозофске тачке гледишта, дуго времена је симбол свега овога био однос између Хегела и Марха. За Марха, дијалектичка концепција негације дефинира однос између филозофије и политике – што је познато као проблем дијалектичког материјализма. И партија, која је једном имала побједничку превратничку форму данас је застарјела, представља такођер дијалектичку теорију негације. Тако се више не може изразити жива веза између филозофије и политике. Такођер, у покушају појашњења политичке ситуације, требамо истражити нову формулацију проблема критике и негације. Мислим да је нужно, прије свега у подручју политичке акције, ићи даље од концепта негације самостално издвојенога у свом деструктивном и, исправном, негативном смислу. Супротно Хегелу за којег негација негације ствара нову афирмацију, мислим да морамо признати да данас негативност, заправо, не ствара ништа ново. Наравно, она уништава старо али не узрокује ново дјело.

Del Lucchese и Smith: Ипак, изгледа да је Спинозина онтологија она права супротност хегелијанској дијалектици. Како тумачите Спинозу у контексту ове критике хегелијанске дијалектичке логике?

Badiou: У мом дискурсу дистинкција између негације и афирмације нас може, у одређеном смислу, вратити Спинози. Сусрет са Спинозом се може догодити због наше истодобне потребе за стварањем не-хегелијанске категорије негације. Али мој проблем са Спинозом је онтолошки темељ његове мисли у којој је још увијек неумјерена моћ Једнога. Он је аутор чије величанствене тврдње често цитирам: на примјер, да слободан човјек мисли о ничему мање него о смрти или да је најмудрији човјек онај који је најистакнутији међу већином. То су величанствене формулације. Али на онтолошкој разини на којој је Спинозина онтологија једна од великих не-хегелијанских конструкција, мислим да однос између мноштва и Једнога превише нагиње на страну Једнога. Што се мене тиче, схема бесконачне мултиплицираности својстава и изражајност мноштва начина није довољна да објасни сувремену мултиплицираност.

Del Lucchese и Smith: Говорили сте о филозофским импликацијама дистинкције између деструкције и смањивања моћи. Како ти изрази функционирају на политичкој разини, тј. у терминима политичке праксе?

Badiou: С политичког аспекта, свака револуционарна или еманципаторска политика сигурно треба бити прилагођавање или одмјеравање између праве негативне стране негације и дијела који ја зovem смањивањем моћи. Смањивањем моћи које више није овисно о доминантним законима реалности политичке ситуације. Ипак, оно је такођер несводиво и на деструкцију тих закона. Смањивање моћи може оставити законе ситуације доста нетакнуте. Оно што смањивање моћи узрокује питање је аутономије. То је негација, али која не може бити идентифицирана с правим, деструктивним дијелом негације. Тијеком марксистичке и лењинистичке револуционарне традиције двадесетог стољећа превладавајућа идеја је била да је сама деструкција способна започети нову повијест, пронаћи новог човјека итд. Сам је Мао рекао: “Нема конструкције без деструкције.” Наш је проблем данас да деструктивни дио негације не може више бити способан ни за самога себе, ни за друге, производити ново. Треба нам изворно смањење моћи способно да произведе нови простор неовисности и аутономије наспрам доминантних закона ситуације. Стога, смањивање моћи није нити деривирано из деструкције нити је њезина посљедица. Ако требамо предложити нови израз између деструкције и смањивања моћи, тада требамо развити нови тип негације или критике, који се разликује од дијалектичког модела класне борбе у њезином повијесном значењу.

Мислим да је могуће замијетити важне симптоме данашње кризе негације. Редукција политике на демократску опцију, односно на слабу негацију, може се схватити као смањивање моћи које је постало толико одвојено од деструктивне негације да се више не може разликовати од онога што Хабермас назива консензусом. С друге стране, свједоци смо, такођер, безнадног покушаја очувања деструкције као *чистије* фигуре креације и новог. Ова појава често има религијску и нихилистичку димензију. У бити, унутрашње раздвајање негације, тј. дијељење деструкције од смањивања моћи, резултирало је ратом који се на Западу сматра ратом против тероризма, а на страни самих терориста, некршћана, ратом против Запада итд.

Del Lucchese и Smith: Ако дисквалифицирате било коју еманципаторску димензију деструктивне политике гдје је онда, данас, мјесто резервирано за насиље у политици?

Badiou: Овдје се, поновно, дотичемо везе између филозофије и политике. Споменуо сам да је данас питање стварање неовисних простора такво да питање о насиљу добива обрамбени смјер. У том смислу, све могуће форме и искуства постају занимљиви. Прва фаза запатистичког покрета² је конкретан примјер ове обрамбене димензије насиља. Но, постоји и пуно других примјера. Можда је први облик овог типа нађен у почетним фазама анти-совјетског покрета у Пољској почетком 1980-их. То је био раднички покрет који у бити није био ненасиљан и у којем је на примјер, кориштен штрајк као оружје за присиљавање владе на преговоре. То је била ситуација у којој су радници имали потпуну контролу над творницама. Та фаза није трајала предуго, дјеломично захваљујући вањским чимбеницима, попут утјецаја цркве и државног удара генерала Јарузелског.³ Но, то је био тренутак у којем је било могуће опазити, колико год накратко, нову дијалектику између акција које су класично биле схваћене као негативне, штрајкова, демонстрација итд., и нечега као што је стварање аутономије у творницама. Циљ није био преузимање моћи, замјена постојеће моћи, него присиљавање државе да створи нови однос с радницима. Колико год кратак био, тај је експеримент био врло занимљив. И то стога јер није слиједио класични модел окупљања између покрета и државе. С гледишта стварања политичког простора колективна улога му је била политичка дебата радије него подређеност програму рада државне моћи. То је била организација иманентних, али различитих политичких простора.

Немогуће је, стога, рећи да можемо искључити сва уточишта насиља. Узмимо, на примјер, феномен Hezbollahа и рат у Либанону у српњу 2006.

2 Енг. Zapatista movement – мексичка револуционарна војска.

3 Франц. *Coup d'état* – државни удар.

г. Изговор израелске агресије био је јасан; наредили су уништење цијеле земље јер је један војник био заробљен. Без жеље за изравним ратом Hezbollah је срећом био способан пружити учинковит, конзистентан отпор који је израелску агресију учинио неуспјешном. Ипак, замјетљив је проблематичан однос овог покрета с државом. Овдје се враћамо на питање организације. Hezbollah се бори за државну моћ док ипак не понавља превратнички модел. Он остаје у стању полуодметништва, али и конфликтне сурадње с државом. У сваком случају, јасно је да сваки облик негације, укључујући најекстремнију насилну форму, може бити покренут у обрани или заштити нове посебности. Нужно је, стога, имати нове изразе за деструктивне дијелове и дијелове негације смањене моћи тако да се деструкција или насиље појави у облику заштитничке силе способне бранити нешто створено кроз покрет смањивања моћи. Ова је идеја можда већ присутна у слици револуционарног темеља из времена кинеске револуције. Мао је забиљежио бригу о улози војске, иако је и он такођер развио стратегију која је још увијек била оријентирана против преузимања моћи државе. Али однос између оружане силе, тј. силе деструкције и народне организације у том тренутку већ је био комплициран, када су улози војске у заштити народне организације додани још и политички задаци.

Del Lucchese и Smith: У Вашој недавно објављеној књизи *Logiques des mondes* говорите о политичком исламизму у терминима који га повезују с категоријом фашизма. Та је формулација доста чест узор и код љевиче и код деснице. Но, је ли могуће разумјети успјех Hezbollahа и ирачког војног отпора у терминима пуке локалне препирке? Је ли могуће, посебно у случају Hezbollahа, видјети необичну форму политичке организације која наступа под теолошким значењем на које се не редуцира?

Badiou: Када говорим о исламизму, исламистичком тероризму, фашистичким скупинама религијског карактера итд., не мислим на велику скупину народних организација као што су Hezbollah или Хамас или чак на многе групе које подупиру актуални Иран. Ми говоримо о крајње сложенем свијету, уређеном од слика које су истодобно националне и народне. То није случај с al-Qaeda која је дјеломично производ самог Запада. Скупине на које реферирам представљају чисте и одјелите фигуре деструкције и практикују тероризам који није лоциран, у којем је потпуно немогуће опазити било коју конструктивну особу. На примјер, напади 11. рујна нису били праћени ниједним политичким дискурсом упућеним читавом свијету или било каквом објавом рата као увјетом за

политику. Оно што имамо умјесто тога је насилна дестабилизација чији је концепт неразумљив. Једини концепт који је услиједио био је потпуно укоријењен у религијски партикуларизам који сматрам искључиво негативним. Не желим имати ништа с тим типом активности. Не мијешам ту појаву с теолошким карактером одређених масовних организација као што је Hezbollah на Средњем истоку. Али мислим да чињеница, да су организације које су најактивније и најукоријењеније у “народу” овог типа, представља дио онога што зовем савременом кризом негације. У том случају религија представља саму себе као сурогат за нешто што још није откривено, нешто што би требало бити универзализирано, што би се требало бити способно искоријенити из религијске партикуларности. Мислим да из тог разлога Marx још увијек изгледа актуалан. Комунизам је, према Марху, у свом карактеру есенцијално интернационалан. Религијски догматизам, у овом случају Shi Islam, суочава нас с колективним месијанизмом којег познајем и признајем да је моћан, али и да је истински ограничен. Требамо размотрити те феномене путем њихових властитих термина, али и разумјети њихова ограничења. Мислим да ти покрети на врло широк начин представљају пут свједочења о ограничењима наше мисли о проблемима негативног, критике и политичке организације. Морамо прихватити тај пут поздрављајући његову енергију (ја сам сасвим сретан што је организирана и популарна сила Hezbollaha била способна успјешно зауставити израелску агресију), као и разумјети да, иако та “рјешења” дјелују унутар локалних контекста, с поштовањем према могућности универзализације тих искустава она су у темељу ограничена. То је захтјевно, али нужно. И споменуо сам да је тренутна ситуација резултат прекида или слома револуционарног покрета у цијелости 1980-их, с колапсом Совјетског Савеза и одсуством икакве обнове марксизма.

Примјери народне организације које данас познајемо су, или крајње експериментални и локализовани (као што је запатистички покрет) или теолошко-политички (као што је Hezbollah). Савремена разноликост оријентација, с њиховим секташтвом и партикуларизмом, такођер је била присутна и у Мархово вријеме, у посљедњим револуционарним периодима прве половине деветнаестог стољећа. То је вјероватно типично за периоде у којима постаје нужно започети нову повијест, као у нашој властитој ситуацији. Морају се размотрити сва та искуства и експерименти, укључујући оне који изгледају помало чудни или страни, јаки али и ограничени.

Del Lucchese и Smith: Различито од многих ваших колега, у *Le Mondeu* сте осјећали да је нужно интервенирати о субјекту револта француског предграђа⁴. Пресудили сте: “Имате изгреде које заслужујете.” Која је

данас, уочи предсједничких избора “постколонијална” ситуација француског предграђа? Опћенито, како видите однос између политике и насиља у “свијету – предграђа” који је Mike Davis недавно назвао “планетом сиротиње” која је у двадесет првом стољећу и сама у процесу глобализације?

Badiou: Овдје се суочавамо с проблемом који, у лењинистичкој традицији, можемо назвати проблемом масе. А то је, како политичко може стварно бити организирано или присутно међу масама свијета? Темељно питање је како можемо ући у односе с том огромном масом, с популацијом која је неорганизирана и каотична, сиромашна и ускраћена од свега, те често приклоњена криминалним организацијама, религијском месијанизму и неукротивом деструктивном насиљу. То је позив и задатак сваке сувремене еманципаторске политике. Напокон, говоримо о билијонима људи; или се требамо припремити за овај проблем или ће наше обзорје остати преуско. У деветнаестом стољећу проблем је био долазак нове пролетерске масе на политичку сцену; у двадесетом стољећу то је била политичка еманципација колонизираних људи. У првом случају имамо раднички покрет, Паришку комуноу и, коначно, револуцију 1917. г.; у другом ратове за национална ослобођења, Алжир, Вијетнам и Кинески народни рат. Но, данас више не можемо говорити или о радничким масама, скованима творничком дисциплином, или о сељаштву, локализираном и организираном на темељу аграрних односа. Масе о којима говоримо су изнимно атомизирани капитализмом. Оне су, већим дијелом, изручене егзистенцијалним увјетима који су несигурни и каотични. Они су колективна фигура која још увијек нема име. Категорија субпролетеријата не функционира у овом случају, будући да она још увијек претпоставља постојање организираног пролетаријата који не постоји. Ове масе нису организиране према традиционалним класним категоријама и тако су засад више-мање препуштене ниҳилизму капитализма.

Овдје веза с француским предграђем постаје јасна. Смањена је важност разлике између Трећег свијета и развијених земаља. Имамо свој Трећи свијет унутар развијених земаља. То је разлог зашто нам је такозвано питање имиграције постало важно. На примјер, Сједињене Америчке Државе, народ имиграната, данас стварају зид и јачају свој гранични сигурносни сустав против имиграната, а то је политика у великој мјери одобрена од Демократа. У Француској је реторика тренутно на неко вријеме затрвала политички живот. Она бодри екстремну десницу, но, у коначници се и левича увијек уклопи у ту реторику. То је врло занимљива појава јер показује да неструктуриране масе, сиромашни и ускраћени од свега, смјештени у непролетеризираним урбаном околишу, творе један од

главних видика будуће политике. Дакле, те су масе важан фактор у појави глобализације. Ако је могуће, данас истинску глобализацију треба наћи у организацији тих маса, чији су егзистенцијални увјети есенцијално исти на свјетској разини. Тко год живи у предграђу Бамака или Shanghaiа не разликује се пуно од некога тко живи у предграђу Париза или у гетима Chicago. Они могу бити сиромашнији и у лошијим увјетима, али нису битно различити. Њихово политичко постојање карактеризирано је дистанцом од државе, од државе и њезиних клијената, доминантне класе, али и средњих класа које настоје одржати ту дистанцу. О том политичком проблему имам само непотпуне идеје. То је питање које је проблематично као и проблем организирања радника у деветнаестом стољећу. Увјерен сам да је то темељни данашњи проблем.

У овом подручју је било важних политичких експеримената, као на примјер с илегалцима⁵ у Француској. Али то је само један дио проблема који је изнимно велик. Немамо однос с младим револтираним људима из предграђа. То је, опет, димензија кризе негације. За овај тип популације требали бисмо бити потпуно способни промишљати форму смањивања моћи, ма колико малу. На примјер, они би требали имати неки облик минималне радничке организације будући да често раде у ресторанима или у грађевини. Зато је могуће створити напредак у њиховој борби. Отворен је и важан проблем спола, и то са женама предграђа које имају врло посебне одговорности у друштвеним структурама тих сусједстава. Учињен је и одређени напредак. Али већина проблема је још увијек изнимно тешка. Настојања невладиног покрета “антиглобалиста”⁶, на примјер, била су подузета на изнимно уском друштвеном темељу, тј. никада се нису дотакла широких народних маса цијелог свијета. То је, уствари, малограђански покрет, чак и ако га хвалим у његовој активности. Али његова организацијска способност на разини глобалне ситуације је изнимно ограничена.

Del Lucchese и Smith: Подржавајући идеју смањивања моћи и ову ситуацију, је ли могуће разумјети емиграцију као смањивање моћи или нешто политичко што имплицира стављање властитог живота у ризик у циљу замишљања или стварања нове животне могућности?

Badiou: Да, то је без сумње чин смањивања моћи. Али ја бих је дефинирао као предполитичку. Ово појашњавају потешкоће артикулације политичког гласа које имигранти имају у земљама у које емигрирају. Чин без сумње имплицира предувјет за политику јер има елементе ризика, премјештања, одласка. То је чин сличан оној радника, из творница покрајина, двадесетог стољећа који су дошли на Сјевер, иако је то данас Африка

5 Франц. *Sans-papiers* (илегалци, особе без легалних дозвола за боравак).

6 Франц. *Altermondialiste*.

више него југ Италије. То је, дакле, чин смањивања увјета моћи, локалних али распршених диљем планете. Они који преузимају тај ризик могу бити на удару политике. Различит је и чак комплициранији случај младих људи који су рођени у држави у коју су њихови родитељи емигрирали, као на примјер у Француској. Они имају подијељен субјективитет. С једне стране, ти су људи искључени из политичког живота. Али с друге стране, они сами нису створили тај чин са свим ризицима које она имплицира. Дио популације је спреман радити оно што им преостаје, чак и када то значи излагање понижењу, корупцији итд. Немири у студеном 2005. г. су врло значајни, али ништа није кренуло од њих. Остали су као горко и негативно искуство, искуство остављености; млади људи предграђа су били препуштени сами себи, затворени према било коме другоме. То не може бити политичко. Ако се вратимо Спинози ситуација је без сумње она у којој су масе потонуле, како он то зове, у тугу с превладавајућим негативним аспектом. Политичко је, умјесто тога, усмјерено против нечега различитог. И то је битан увјет. Одједном у оба смјера. Послије свибња '68. г. покушао сам покренути раднике на конверзацију која је захтијевала прихваћање овог типа усмјеравања против неког другог. Ово недостаје с младима предграђа, ушутканима у колективној изолацији. Ствари ће се вјеројатно промијенити, али за сада то је разлог зашто ништа није произашло из тих немира. И, за сада, све што они могу је стварати немир. Углед тих немира, као што је био случај у великим америчким градовима 1960-их, не може бити стварање ни једне политике.

Del Lucchese и Smith: Споменули сте предграђа *Bamaka*, *Shanghaija* и *Parisa*. Али постоје два друга предграђа која су, из различитих разлога и са специфичним карактеристикама, данас у пожару: *Hezbollahova* јужна предграђа *Beiruta* и Садров покрет на истоку *Baghdada*. У оба случаја налазимо масовну популацију *Shiita* која је дошла процесом унутрашње миграције с југа *Либанона* или *Ирака*, која експериментира с новим формама друштвене и политичке организације као и са специфичном оружаном димензијом. Је ли могуће укључити та два предграђа у глобалну појаву о којој расправљате?

Badiou: Свакако. Могуће је чак рећи да су млади људи који живе у тим предграђима пронашли рјешење за саме себе. Али то нису млади људи препуштени сами себи. Они имају воље. И, у одређеном смислу, пронашли су једну форму рјешења проблема о којима смо расправљали – како млади и сиромашни, они који живе у предграђима и гетима великих градова, могу постати политички организовани? Да би постали, они морају започети дијалог и прихватити организацију одређених интелектуалаца,

одређених “мудрих” људи; Shiitske вође су, коначно, помало попут филозофа који су постали активисти. Али постоје унутрашња ограничења унутар тих покрета због њиховог религијског партикуларизма. Чак није проблем ни у религији опћенито, јер је и, коначно, сам Robespierre био заговорник апстрактног створитеља. Проблем је сепаратизам. Да се вратимо вашем питању, рекао бих да диљем свијета можемо препознати уобичајену ситуацију у којој су дивовске масе људи препуштени предграђима и гетима великих градова и гдје стари принципи пролетерске организације више нису дјелотворни. Сви експерименти морају бити учињени из близа, укључујући оне које је Hezbollah чинио на југу Beiruta или Moktada al-Sadr на истоку Baghdadada. У сваком случају проблем је овај: какав ће бити њихов однос према држави? Још увијек не знамо које ће одлуке донијети.

Los Angeles, 7. вељаче 2007. г.

Пријевод: Свјетлана Јанковић-Паус

ALAIN BADIOU предаје филозофију на École Normale Supérieure и аутор је књига “Битак и догађај” (2005), “Етика” (2001), и “Бесконачна мисао” (2003).

FILIPPO DEL LUCCHESI је стипендист стипендије Marie Curie на Université de Picardie “Jules Verne” у Amiensu и на Occidental College у Los Angelesu. Аутор је књиге “Бука и “срџба”: Сукоб, право и масе код Мацхиавелија и Спинозе” (2004). Тренутно ради на пројекту под називом “Политичка тератологија: Окрутност као политички концепт у раном модерном периоду”.

JASON SMITH предаје филозофију и естетику на Art Center College of Design у Пасадени у Californiji, те тренутно ради на цјеловитој студијској књизи о Derridinom односу према марксизму.

Зоран Богнар

Орфејско завештање

Поводом 75-годишњице од рођења Бранка Миљковића

Када говоримо о Бранку Миљковићу (1934-1961) морамо бити свесни да су постојала противуречна мишљења о његовом доприносу нашој књижевности. Говорило се да је то натпросечни таленат, да је у нашу поезију унео нови дух, да је створио нови песнички језик, да је поезији дао филозофска обележја. Око њега су стварани митови и легенде, уздизан је у врхове песничког мишљења, али је исто тако био омаловажаван и потцењиван...

У песничку авантуру Бранко Миљковић је пошао са сасвим одређеним претпоставкама: "Човек загледан у свет, има пред собом две алтернативе: или да осети своју ништавност, или да се диви... Дивљење нас изједначује са оним чему се дивимо. Поезију сам почео да пишем из страха." Тако је почео, то је био принцип његовог певања и мишљења – тако је и завршио. Истраживао је феномен страха, њему је и подлегао; неки демон окренуо га је против самога себе. Но, иако је, како сам каже, почео да пише поезију из страха, страх ипак није суштинско обележје његове поезије, он је присутан у њој, дубоко је прожима, али је његова песничка мисао сва заокупљена преображајима човекове егзистенције. Ватра је централни мотив његове поезије, она је принцип живота и трајни извор светлости и тоpline. Тим мотивом хтео је не само да обнови тај сугестивни мит већ и да га на посебан начин осавремени, да кроз њега дубље обележи суштинске карактеристике свога времена.

Са поезијом Бранка Миљковића наша је књижевност добила нови савремени мит о ватри као праизвору свега. Тиме је овај песник својој поезији поставио веома комплексне захтеве, јер ју је ангажовао да трага за новим смислом света и живота. Из тог настојања да кроз своју песму објави ново виђење и осећање човековог света произашао је веома важан Миљковићев књижевни принцип: тражити што сложенији смисао за човека, ронити што дубље кроз мисли и емоције, заћи и с оне стране свести и докучити шта се тамо збива, непрекидно отворати просторе за човека али и просторе у њему самоме. У том смислу Бранко Миљковић се веома дубоко нагнуо над празнином, над непознатим и над недогледом света и ваљда га је та бесконачност и немогућност апсолутног сазнања свега што постоји у човеку и око њега на изврстан начин и поразила. Имао је само двадесет и шест година кад се предао смрти, кад је из непознатих разлога схватио да не може даље... Но, иако је опус Бранка Миљковића релативно мали, његова поезија ипак снажно делује својом комплексношћу. Када се из ње критички и аналитички издвоји оно што представља њено историјско, уметничко, етичко и психичко биће – она може постати принцип певања и мишљења. Она то добрим делом и јесте јер су је прихватили његови савременици, а нарочито су је прихватили млађи песници који га са много разлога сматрају својим бардом и правим зачетником модерног певања и мишљења у нас.

Извесно је, ипак, да је Бранко Миљковић хтео и настојао да трага за тајнама живота. Већ од његових првих песама појављује се неколико симбола који означавају елементарну суштину живота и преко којих се песник везује за класичну античку филозофску визију трајања и одгонетања егзистенцијалних померања живота у неискитано и непознато. Ти симболи су Ватра, Вода, Земља, Цвет, Камен, Смрт и други. Ако ове симболе разложимо на њихова суштинска значења и ако их обележимо као дијалектичке функције песникових мисли и осећања, онда нужно морамо доћи до закључка да Миљковићева поезија у својим битним токовима представља филозофско поимање природе и човековог света, које је лирски оплемењено и надахнуто. Критички и есејистички текстови Бранка Миљковића вишеструко оправдавају ову тврдњу, јер оно што овај песник није рекао песмом као суштином свога говора, он је то исказао у критичком или теоријском размишљању о особеностима песничког говора. О томе говоре и главни симболи Миљковићеве поезије, који у његовој критичкој визији света имају тачно одређене функције: ватра је симбол светлости и преображавања; вода је симбол несигурности и лабилности у животу; камен је симбол чврстине, постојања, поуздања и одлучности; цвет је израз радости, нежности и топлине; земља је симбол истрајности, рађања, снаге и

уточишта. Супротно овим симболима који исказују снажна оптимистичка одређења, осим, можда воде – над читавом се Миљковићевом поезијом надвила страшна и поразна авет смрти, потмуло га разарала и сатански изазивала. У свакој песми у којој је присутан феномен смрти види се да се Миљковић с много снаге одупирао, и успевао, макар и за тренутак, да се извуче... у живот и у будућност, у коју је страствено веровао. У тим ретким тренуцима светлостима својих мисли и емоција успевао је да запева пуним и мужевним гласом, мудро и дубоко, страствено и понесено, надахнуто и снажно. Тада је његова песма постајала изазов будућности, постајала је својеврсно орфејско завештање. Таквих песама у Миљковићевом песништву нема много, можда двадесетак, али оне по дубини мисли и емоција, по свом високом артизму сигурно улазе у најбоља песничка достигнућа нашег језика.

Са таквим схватањима и осећањима настао је и циклус песама “Утва златокрила”. Песме овога циклуса су, без сумње, суштина и лирско језгро свега онога што је овај песник написао у стиху и у прози. Намера овога циклуса, по речима самога песника, била је да на националним симболима изгради аутентичну поезију нашег језика. Симболе које је песник употребио схватио је тако “да одразе једно прочишћено народно искуство и да својом сугестивношћу судбински преуреде народну уобразиљу”. Историјски и уметнички смисао овога циклуса изражен је и у песничковој жељи да наш језик, нашу књижевну мисао, нашу националну поетику растерети туторства хеленско-римске и романске симболике која, по његовом дубоком уверењу, не одговара паганској основи нашега сензибилитета. Дакле, Бранко Миљковић је страствено желео да наш језик и наша књижевна мисао изговарају нашу судбину, наше страсти и наше снове, желео је да покаже да ми имамо своја снажна обележја у свим токовима, да имамо своју бурну и значајну историју, у свему дијалектички осмишљену. На тим је одређењима овај песник инсистирао, то му је била страст и преокупација, на тим је мотивима концентрисао своје јаке песничке мисли и емоције. Због тога, вероватно, свака од песама из циклуса “Утва златокрила” делује као медаљон, свака зрачи у дубину, експресивна је и савршена и као структура, и као језичко и стилско остварење. Свака је широко отворени свет, а све заједно су израз националног и својеврсног интернационалног човековог бића. Песма “Слуга Милутин”, чини ми се, најилустративније представља лирско-филозофску суштину читавога циклуса, јер је сва произашла из бића света и нације, сва је израз људске драме и јаких унутрашњих човекових бојева да се изађе из тамног вилајета свести и подсвести. Ова песма показује колика је моћ поезије, докле допире њена радијација, колико може да утиче на промену човекове свести; ова песма пока-

зује и нове моћи језика, његову креативну жестину, муњевитост у спрегавима, флуидност у музичкој и ликовној експресији. Мало је у нас песника који су тако осмислили и продубили биће песме, који су пронашли такве могућности у језику да помоћу њега досегну и у оне слојеве човековога бића који значе нове одреднице у вредновању живота као људске категорије.

*Предавање одржано у просторијама СКД „Просвјеша” – Загреб,
Пододбор Борово, 18. августа 2009, Борово*

Зоран Богнар

Песник изузетне чулности

Поводом 100-годишњице од рођења и 20-годишњице
од смрти Оскара Давича

У време када су се јављале, песничке књиге Оскара Давича (1909-1989) увек су примане и тумачене као модерна обнова српске поезије и поезије уопште, као својеврсно искушење нашега језика и, као нови продор имагинације у поезији. За Давича као песника основно стваралачко питање било је како да кроз песму искаже човека, односно како да досегне и учини видљивим ону реалност коју осећа у њему. Да би то остварио уложио је огромну енергију, у стварање песничке језичке масе, у стварање специфичног песничког речника из кога се ствара поезија, а преко које се даље ствара, усложњава и модернизује и песнички језик и језик уопште. Тиме је овај песник досегао оно чему тежи сваки велики стваралац – пронашао је како да увек на нов начин искаже човеков згуснут мисаони и емотивни свет. Зато је Давичова поезија увек примана са радозналошћу као могући начин модерног певања и мишљења, а била је и критеријум према коме су се оријентисали посебно млађи песници. Давичо је приман и тумачен, посебно у области љубавног и родољубивог песништва, као песник изузетне чулности, као песник изражајне снаге, као натпросечни стражник и визионар који је своју песму претварао у чудо живота, као песник који ни у једном тренутку није признавао компромисе, који се сам у себи бунио, стално се раслојавао, умножавао, престојавао и разгртао нова жаришта у језику, у мислима и емоцијама. За своје песничке рефлексије и асоцијације Давичо је увек успевао да пронађе и створи нове, изражајније и јаче протоке у времену, успевао је да размакне обале својој песничкој бујици

и непрекидно је подизао углед поезији. Тиме је далеко иза себе остављао многа модерна догађања у европској и светској поезији а нашој поезији је отварао могућност да постане узор модерног певања и мишљења...

Сада када обележавамо 100 година од рођења и 20 година од смрти овог великог песника прилика је да још једном видимо колико је Давичово песничко дело обимно (објављено својевремено у београдској “Просвети” у осам томова, 1979. године) и као стваралачки чин изазовно. Сигуран сам да нећу бити претенциозан ако кажем да у историји наше новије књижевности нисмо имали тако разноврстан и тако амбициозан песнички подухват какав је био Давичов.

С обзиром на чињеницу да се Давичо никад није поновио као песник, него је у свакој својој књизи био нов по мотивима и нарочито по начину доживљавања и по обликовању доживљаја а посебно по употреби језика, то су се са појавом сваке његове књиге јављала изразито противуречна мишљења о његовој поезији, о томе колики су и какви стварни њени уметнички домети. Одушевљавали су се њоме они који су као и Давичо мислили и осећали авангардно, који су у његовој поезији препознавали будуће човекове светове и будући језик којим ће човек мислити и говорити. Посебно су се одушевљавали они који су веровали у његово схватање да “песници не пишу да би се ослободили поезије у себи, већ да је створе у простору и времену који објективно постоји око њих и у њима”. Веровали су у Давичову поезију и у његовом песничтву видели стваралачке напоре да изрази осебујности свога времена. Волели су Давичову поезију и они који су у њеној мисаоној и емотивној напрегнутости препознавали песничко настојање да бићем песме буде што ближи својој револуционарној епохи, заправо – како каже Давичо – оном што представља силовитост њених превратничких врења и узлета. Међутим, Давичову поезију порицали су они који су претежно били заокупљени традиционалистичким инспирацијама и који нису имали машту за ново и за ризике који се у борби за ново нужно појављују. Давичо је, независно колико је прихватао или одбијао, од свега тога био довољно независан, што би се рекло, сигуран у себе и у своја трагичка опредељења. Поседовао је модерне уметничке страсти и револуционарне идеје, јаку имагинацију и изразито јасно формулисану дијалектичку мисао о свету и животу за чије се преображаје борио. То је била суштинска претпоставка за његово песничко одређење и уверење да “поезија и слобода постају једно с будућношћу, коју узалуд искушава прошлост”. “Песник се не пита – каже Давичо – шта ће бити будућност. Он је зна.”

Са таквом претпоставком о налогу поезије у савременом свету Оскар Давичо је ушао у песничку авантуру. Он је још на почетку својих лирских

тражења знао да поезија никад не треба и не сме да почиње од старог начина певања, не сме да се ослања на нешто што је и садржајно и формално исцрпљено и експлоатисано. Нов и модеран песник, веровао је Давичо, увек треба да се огласи смелијим и сугестивнијим темама, одважнијим, богатијим, вибрантнијим и комплекснијим језиком и осмишљенијом и изражајнијом структуром стиха. У том смислу, Давичова је девиза увек била да се модеран, авангардни и ангажовани песник користи стваралачки до крајњих граница слободом тражења: “Поезија – каже Давичо – одувек и заувек, јесте и у непонављању већ написаног, већ реченог раније.”

То су неке од битних карактеристика које су мотивисале ангажована и авангардна опредељења у поезији Оскара Давича и оне су више него присутне у свим његовим поетским књигама које овде наводимо хронолошким редом: *Песме, Хана, Вишња за зигом, Зрењанин, Дејинство 1958, Насињане очи, Флора, Каирос, Снимци, Човеков човек, Три М, Процишани језик, Тело шелу, Веверице – лејшири или нагойис обојеној жбуна...*

Сигурно је да све што се стекло у овим књигама, макар колико било амбициозно, савремено и модерно, није у подједнакој мери уметнички вредно. У овом великом опусу има инфлације и правог расипања речи, има мутних и тешко развојних асоцијација, слика и симбола, експериментисања и језичких егзибиција... Али, с друге стране сасвим је сигурно да у Давичовим књигама има много блиставе и у нашем језику непоновљиве поезије, има бриљантног лирског трагалаштва и изразито смелих и изражајних откровења у могућностима креативне употребе језика. У сугерисању тих нових путева ка свету који тек треба да се оствари, да се ослободи и дозове из маште снова, Давичо је као песник учинио најреволуционарније продоре, јер је у свим фазама свога развоја и у свим својим књигама био свестан да су и песници и песме “позвани да буду, то значи да делују, да изазивају, да мењају, да ослобађају”. Давичо је у свом схватању поезије и њене функције ишао и даље од тога: поезија, по његовом мишљењу, својом слободном визијом требало би да ослобађа свет од страха који га евентуално чека у новоствореном свету.

С обзиром да је Давичо био антитрадиционалист, он је својом поезијом покушавао да револуционише људску свест, да је ослободи притисака које на њу врши већ склеротична традиција и да је усмери ка изазовима будућности. Са тог становишта гледано, у бити интегралног Давичовог певања и мишљења налази се оштра критика човекове неспремности да се ослободи традиције која је “одавно ритуализована и испражњена од садржајних мотивација”. У том смислу највећи број Давичових књига у свим својим емотивним и мисаоним слојевима има добру намеру да човека учини слободним и савременим. У том настојању Давичу је, чини

ми се, много помогло прихватање надреалистичког покрета који је за њега био и остао "рационалистички освајачки покрет, јер је желео већ од почетка да схвати и рационалним учини богате просторе ирационалности".

Све то показује да је Давичова поезија у свим својим развојним фазама имала одређене циљеве, имала је свој програм, увек је образлагала хумане и револуционарне идеје, борила се за веће и смелије слободе и као таква увек се налазила у трагичким искушењима. И сада, када је посматрамо са оволике временске дистанце, амбиције Давичове поезије су још увек изражајне и још увек се намећу као незаобилазни стваралачки изазов, као уметничка дијалектичка компонента која ангажовано учествује у свестраном преображају човека.

*Предавање одржано у просторијама СКД "Просвјеша" – Зајреб,
Погодбор Борово, 18. августа 2009, Борово*

Душан Иванић

Поводом огласка Роксанде Његуш

(Дрниш, Далмација, 1915 – Београд, 2009)

У оквиру се још једна богата и драматична животна прича, типична и за генерацију Роксанде Његуш, и за људе краја из којег је потекла. Прије Другог свјетског рата, већ студенткиња Филозофског факултета у Загребу, осуђена је због ангажовања у комунистичком покрету (Шибеник, 1935 -1936), потом је остала под присмотром полиције; 1941. усташе су јој убиле брата Душана; од 1941. до 1943. је била у италијанском логору, одакле је побјегла у партизане. Послије рата је била новинарка у Београду, као уредник или члан редакција (*Радио-Београд, илустровани часопис*, 1945 - 1947; *Књижевне новине*, културна рубрика *Борбе*). Имала је запажену улогу секретара издања Југославенског лексикографског завода за Србију (1952 - 1963), потом уреднице у београдској “Просвети” (1963 - 1974). Прва јој је књига *Нормирац у срицу* (Београд, 1949), за коју је коричну страну и један дио илустрација израдио Пјер Крижанић, а један дио Зуко Џумхур. Биле су то репортаже о “новим људима” у обнови земље, борцима, ударницима и задругарима, на радним акцијама, у рудницима, сеоским задругама, с огромним еланом и неограниченим повјерењем у будућност земље. Потом је, у пуној зрелости, лаганим, дводеценијским, ритмом објавила три романа: *Кудање* (Београд, 1959), *Столице на киши* (Београд, 1978) и *Ошћисани из Ружичасте зоне* (Београд, 1998). За то вријеме је један од најагилнијих и најпризнатијих преводилаца словеначких аутора – прозаика и пјесника као што су, између осталих, Цанкар, Жупанчич, Злобец, Космач, Стрниша, Козак, Потрч, Зајц, Коцбек; преводила је и научне монографије

као што је *Структурализам* Бориса Мајера. Сачинила је запажену антологију словеначке приповијетке (Београд, 1966) и словеначке поезије (са Десанком Максимовић, Београд, 1968). Преводила је такође с италијанског проброне писце старијег и новијег доба (Алберто Моравија, Луиђи Капуана, Ђозуе Кардучи).

Интензивно везана за завичај и судбину своје генерације, Роксанда Његуш је језгро романескне прозе засновала на аутобиографској грађи, било да се тицала револуционарног покрета међу проминским рударима, партизанске борбе у околини Дрниша, боравка у италијанском логору, живота у Београду по ослобођењу, било пропасти социјалистичке Југославије, како се одвијала у Хрватској, у подручју Републике Српске Крајине. Њен први роман (*Кигање*) тематизује се око скојевског/комунистичког покрета и животних прилика међу проминским рударима (Сиверић) 30-их година 20. вијека. То је прича о одрастању и ангажовању, самоспознаји, савлађивању препрека, поред слика из тешке социјалне збиље, темељена на искуствима модерне литературе (одличне евокације кризних стања), а отворена, можда више него што се од романа очекује, према документу. Дјело је наишло на широк одзив међу критичарима (Мирко Ковач, Бошко Петровић, Драшко Ређеп, Момчило Миланков и др.). За Ређепа то је “зрела и у тој зрелости до праве аскетске сведености доведена књига”, у којој је “звездани тренутак” уводни дио романа (ЛМС, 1960). Други су истицали животност, добру композицију, непосредност и топлину, замјерајући на повременим прејаким вербализацијама психолошких прелома (М. Миланков у *Делу*, 1960). Роман *Столице на киши* обједињују формирање, криза и распад комунистичког морала, раслојавање унутар партијских и државних редова, први кораци самоуправљања. Писан у контрапунктирању сјећања (партизанско вријеме у завичају, логор у Италији) и збивања у послјератном Београду (новинске и радио-редакције, живот политичке и државне елите, брачни односи, синдикални покрет), роман преобликује аутобиографско искуство у сиже о потрази за смислом живота, односно пропадању љубави и етичких вриједности револуције. Оба романа имају посвете жртвама борбе за радничка и националноослободилачка права, а то говори само по себи. Оба романа су фрагментарне структуре, у гласовима, евокацијама, преплитањима/ контрапунктирањима и имплицитним поређењима времена/искустава. Тај поступак доминира у роману *Столице на киши*, тексту дубљег или барем тежег смисла, сложеније технике приповиједања и сложеније садржине, сугестивне атмосфере душевних стања и јаке критичке ноте о друштву које почиње да се раслојава, живи од привилегија и напушта старе идеале и норме.

Зачуђује актуелност прозног штива Роксанде Његуш: она се међу првим српским писцима огласила на пропаст Крајине и изгон Срба из Хрватске романом *Описани из Ружичасије зоне* (1998). У оквирима љубавне приче о двоје младих пред искушењима одређивања и избора пута истовремено се оживљавају међуратни и ратни односи између двају народа и покрета који су их раздвајали и повезивали, до слика појединаца који се пробијају из непријатељског окружења у Хрватској до избјегличке колоне кроз Босанску крајину. Тим романом Роксанда Његуш је уоквирила своју романескну трилогију, која почиње с процесима сазријевања младе активисткиње комунистичког покрета међу дрнишким рударима (скојевке, гимназијалке Данке), наставља судбином нове јунакиње за вријеме рата (партизанка, италијанска логорашица, новинарка-активисткиња у ослобођеном Београду), те судбином те генерације и њихових потомака у вријеме распада Југославије, 90-их година прошлог вијека. Бирајући погодан појам да се именује веза између ова три романа, могло би се говорити о романуриједи, роману генерација, а најбоље би можда било говорити о циклусу романа повезаних судбином идеје социјалног ослобођења, равноправности и братства међу народима у једном геополитичком простору. У томе циклусу ова идеја се, унутар српске заједнице дрнишког краја (ако останемо при тематици романа Роксанде Његуш), уз кризе, узлете и падове, коначно обликује као повијест пропасти и распада људских вриједности и идеала.

Чак и онај дио рада Роксанде Његуш који је наишао на велика јавна признања (пored других награда и повеља добила је за преводе са словеначког најугледнију награду за преводилаштво, "Милош Ђурић") данас је прилог некој врсти приче о распаду: ти су преводи сада у запећцима јавних библиотека, ако нису, због старости издања или одсуства потражње, намијењени отписивању. Школски програми једва да имају неког словеначког писца (као што је и са српским писцима у словеначким и хрватским школама). Други дио дјела Роксанде Његуш, њена романсијерска проза, заслужује у српској средини много више пажње, било да се иде од регионалних изучавања традиције Срба у Хрватској, било од изучавања српског романа, посебно аспеката који улазе у тзв. женско писмо. Иако смо то могли рећи не чекајући посљедње редове, језик прозе Роксанде Његуш необично добро чува залихе локалне лексике, која се, послје свега што се десило, још једино може наћи у књигама. Та гола чињеница нас само онеспокојава, али против ње се тешко може наћи лијек, као ни против поворке смрти која потврђује нашу пролазност, пролазност којој се, надамо се бар, одупиру добра дјела. Роксанда Његуш их је остварила као млада комунистичка активисткиња, партизанка, преводилац, новинарка, уредница, романсијерка, на свим пословима које је радила.

Чедомир Вишњић

Симо Мраовић

(1966-2008)

Крајем прошле године умро је наш пријатељ Симо Мраовић. Кордунаш, француске биографије, неколико књига пјесама и један аутобиографски роман, отишао је крајем првог животног полувремена, а напатио се пред крај као да је цијелу утакмицу одиграо. Данас, двије године касније, управо је сјећање на први болнички посјет на онколошком одјелу једне загребачке болнице, моје најтеже сјећање на њега. Посјет таквим мјестима ледено је искуство за данашњег човјека, као примицање линији испадања, један лош и непоштен осјећај након којег се не успијеваш лако опрати ни повратити. Као некаква слика Страхa нашег времена, а тако то значи изгледа!?

Кад смо ушли у собу Симу нисмо у први мах угледали, био се потпуно склупчао под покривач, иако је био врућ љетни дан. Око њега су лежала два старца, у поодмаклој фази пропадања. Један је изгубљено буљио у зид, други је баш покушавао нешто јести, из безубих уста су му по бради и покривачу испадале громуљице риже. Изашли смо ван, запалио је цигарету и испричао нам причу о фудбалској утакмици, скоку, након којег је вриснула бол у кичми. Ускоро ће се показати да су заправо издали бубрези, овај пршљен који је заболио већ је био метастаза. Слиједило је потом годину и пол дана безбројних кемотерапија, операција, лутања тешке болести од органа до органа, стицања пред врата оног свијета па повратка, борио се за живот онако како се бори млад човјек, али га је и бољело онако како боли четрдесетогодишњака. Навикли смо се тада на његов нови јавни

лик, још мршавији, без косе, и даље је глумио стручњака за секс и љубав, често прихватајући учешће у емисијама у којима је могао причати што му падне на памет. Још и прије болести тешко се и упорно борио за љубав околине и новац, а сад и за живот.

Чинио је све што је могао да буде вољен у овом граду, неријетко му подилазио и само донекле успијевао. Његов Константин непоновљиво свједочи о томе и садржајем и обраћањем публици, која је то разумјела и дијелом наградила. Живот, такав какав је имао, “подарио” му је још једну тему са маргине, само овај пут ширу и свјетску. Да је успио привести крају прозу коју је започео кад му је дана, ону о болести и боловању, био би то пуно сигурнији погодак, и за њега и за његове читаоце, од “мањинског романа”!

Крхотине које нам је оставио свједоче да би и овај пут његов лежерни документарни стил дао књигу и за плажу и за кабинете. И те крхотине, уосталом, најувјерљивије у реченицама које говоре о болу, говоре колико је патио и како му се живот распао; “Бол више није бољела. Она је владала мноме. Испочетка, бол бих привремено зауставио таблетом. Но, након неколико дана бол се опет повећала. Гутао сам све могуће таблете против боли, али њихово дјеловање је било све слабије. Бол је сада већ постала несносна, свака три дана сам губио по килограм, тако сам изгубио дванаест килограма за мјесец дана, а од сна бих уловио можда двадесетак минута. Сањао сам тако покојну баку и дједа...” Да је ову књигу успио доживјети, можда би остварио једну од својих тежњи, завољеле би га и старије госпође загребачке, а не само младе опозиционарке и дјевојчице које нису ништа разумјеле.

Данас је већ заборављено како се тешко борио за новац. Био је мајстор преживљавања с минималним количинама. Сви су радо примали његову сарадњу, али га нису звали “у кућу”. Како је то изгледало пред сам крај читамо у опроштајном тексту; “Године 2006. крајем липња радио сам за двије телевизијске продуцентске куће. За “Плави филм” под равнањем легендарног Пезе писао неку серију за њега, они су задали и ликове и радњу, моје је било да то све само укусно уобличим. Многе ноћи сам пробдјео уобличујући туђе идеје. Такођер сам радио у “Другом плану” на talk showu “Вечерас с Јошком Локасом”. Био сам у екипи која је смишљала питања, а онда бих навечер то саставио у сценариј за емисију. Осим тога писао сам секси колумне на *T portalu*, писао за *Cosmo*, колумну у *Вјеснику*, снимао ТВ колумну за Нову ТВ – за емисију *Red carpet...*, и имао сваке друге недјеље “Каву и колаче”. За живо чудо осјећао сам константно умор...” Био је тих задњих година у дословном смислу интелектуални пролетер, исцрпљивао се послом, далеко од оних ударних добро плаћених

мјеста, завараво се осјећајем слободе и лакоће коју су му ти послови појединачно нудили, осјећајем који му је помогао да одржи маску забављача нације. Испод које је он крио оно што је сматрао важним.

Био је необичан саговорник, кадар дуго шутјети уз ручно смотану цигарету и кратку каву, и савршен слушалац. Није се морало рећи све до краја, знао је завршити туђу започету реченицу, тек назначену мисао, и кад се није очекивало да познаје тему. Они који су га иоле познавали знали су да зна много више него што је говорио његов несретни јавни имиџ, да је прочитао много више неголи се то могло закључити на темељу његових учешћа у чудним ТВ емисијама. Нарочито је држао до поезије, покушавао и преводити, дуго брусио стихове да постигну жељену лакоћу и једноставност.

Био је трпни субјект политике, кретао се у атмосфери и друштву натопљеном њоме, писао о тим људима, па ипак од политике је зазирао. Али, барем у разговорима са нама “просвјетарима” та се тема није дала избјећи. Он је јако добро знао с ким има посла, али средина у којој је живио и писао за њега је била без алтернативе. При спомену појма и политике “идентитета”,

увлачио је главу у рамена и затварао се као корњача. Наши су разговори о тим питањима сви сличили један на други. Ја сам га покушао извући из оклопа, он се није дао. Говорио ми је овако некако: Бураз, ми ћемо пуно тога направити, само паметно и опрезно! Хтио је бити присутан на различитим странама, под условом да једна не искључује другу. Српску књижевност је познавао онолико колико се то могло очекивати од Загрепчанина његових година. Признао ми је једну своју скривену жељу; да му једног дана књига изађе у црвеним корицама едиције “Реч и мисао”!

Задњи наши контакти су били непосредно пред његов крај. Видјевши да је остало мало времена, одлучили смо преговарати с њим о намјери “Просвјете” да му додјели награду Сава Мркаљ. Није му било тешко проникнути у наше мотиве, нећкао се, говорио да за њега још има времена, продужавао је временску линију испред себе, да хоће да му књига изађе,

па онда.... На крају смо договорили да он напише образложење за Драгу Кекановића као другог кандидата, наручио је за читање Драгин “Панонски диптих” и Николишевог “Саву Мркаља”, књиге смо набавили, али било је већ касно. Идућа криза била је без повратка. Образложење за посмртну додјелу награде написао је за њега Драго Кекановић. Тада смо сазнали и да је то једина књижевна награда коју је добио!

Задњих је тједана договарао са оцем Јовом изглед свог надгробног споменика. Одлучио је да буде сахрањен у очевом родном селу Козарац, код Вргинмоста. Тако је и било. Споменик је финансирао заслужни славонски Србин, бивши министар у београдским владама, г. Александар Поповић. Библиотека у Вргинмосту ускоро би требала понијети његово име. Морамо наћи начина да му објавимо књигу у Београду. Док је жив, док је ведрио по овом граду, имао је много пријатеља, тапшали су га по рамену и клели се у њега. Сада је наступила ваљда неизбјежна тишина, нема нас више много, али вриједност и значај Константина и његових пјесама велика је и непролазна.

Данко Перић

О Сими Дубајићу *post mortem*, неколико иуша у улојама ренејаша

На Новом бежанијском гробљу у Београду, 13. јула 2009. године (на сабор светих 12 апостола, односно Павловдан у календару Српске православне цркве), почасна палба испратила је Симу Дубајића, а опијело су служила тројица свештеника. Почасном палбом покојнику је одата почаст као носиоцу Партизанске споменице 1941. године и официру у пензији.

Симо Дубајић је умро 8. јула; прву вијест објавиле су “Вечерње новости”, а тек три дана касније и новинске агенције, међу којима једна од највећих и најутицајнијих на свијету Asosieted Press (АП). АП је пренијела изјаву полицијског званичника да је у 86. години, природном смрћу, умро мајор бивше Југославенске армије Симо Дубајић против којег је у Хрватској покренута истрага за масовна убиства послје Другог свјетског рата. Том оптужницом Дубајић се теретио да је 1945. године издао наредбу за убијање око 13.000 Хрвата, присталица нацизма и цивила.

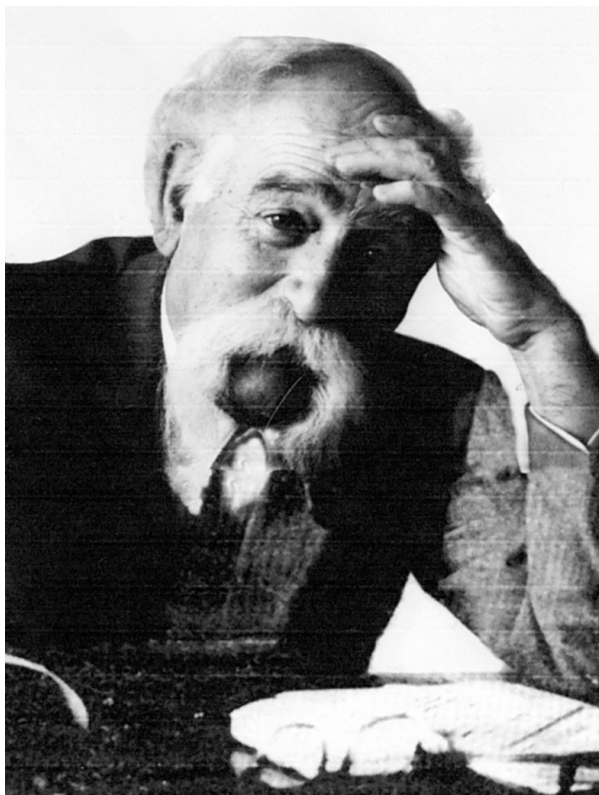
Истражни судија загребачког Жупанијског суда Крешимир Девчић покренуо је крајем марта 2009. истрагу против Дубајића, одредио му притвор и расписао међународну потјерницу на основу сазнања да је осумњичени живио у Београду. Хрватска је тако постала прва земља бивше Југославије која је расписала потјерницу за једним партизаном, што је и у Србији покренуло истраживање дотадашње табуиране теме о злочинима комуниста.

Загребачки медији су током прољећа јављали да постоји могућност да Хрватска, јер је по свој прилици уважила аргумент да је Дубајић био

тешко болестан, преда документацију о њему судским органима Србије. То је била пракса у више случајева везаних за ратне злочине из деведесетих година, на основу чега је покренуто 14 кривичних гоњења, а седам случајева одбијено. У више новинских текстова поводом покретања оптужнице против Дубајића наведено је да је хрватско тужилаштво сачинило, између осталог на основу података из његових новинских интервјуа (прије свих београдском “Ауто свету” из 1993), ауторове аутобиографске књиге “Живот, грех и кајање” и исповјести на РТВ Словеније из 2005. године (аутор ТВ прилога је, како је у поједим написима наведено, познати београдски новинар Миомир Марић). У књизи и интервјуима Дубајић, који је на завршетку Другог свјетског рата био командант механизованог одреда 4. армије Југослаvensке војске навео је да су наводни непосредни егзекутори злочина извршених између 26. маја и 5. јуна 1945, били Динко Периша и Перо Божиновић официри 11. далматинске НОУ бригаде. Према његовим ријечима, у покољима је судјеловало још људи, али се њихових имена више није сјећао. Дубајић је у аутобиографији написао и да су раније његове изјаве о десетинама хиљада ликвидираних претјеране, па је навео да је ријеч о 13.000 погубљених ратних заробљеника. Као наредбодавце покоља теретио је Ивана Матију Мачека, Макса Баћу и Јову Капичића. За учешће у покољу теретио је и комесарку те партизанске бригаде Милку Планинц. Њено дјевојачко презима Малада, Дубајић погрешно наводи као Мелада. Планинчева, која је осамдестих година прошлог стољећа била предсједница Савезног извршног вијећа Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, у једином обраћању поводом објављивања навода жупанијског тужилаштва, негирала је било какву кривицу у ликвидацима с којима је Дубајић повезао у својој аутобиографији, а у хрватској као и српској јавности се стекао утисак да је, што се ње тиче, све стављено *ad acta*.

Симо Дубајић је рођен у Кистањама, тада бенковачки котар, 31. августа 1923. године. Послије основне школе коју је завршио у Кистањама намјеравао је, како је сам записао, да учи за свештеника. Патријарх српски господин Варнава то му је у манастиру Крка, крајем тридесетих година, и обећао, али се ипак одлучио за Дубајићевог исписника и земљака Јову Угрчића, каснијег распопа а непосредно пред политичке промјене деведесетих година предсједника Сабора Социјалистичке Републике Хрватске, јединог Србина на тој функцији у другој половини 20. вијека.

О свему томе Дубајић пише у аутобиографији чији је први том с поднасловом “Од Кистања до Кочевског Рога”, објављен 2006. године у Франкфурту на екавици, латиницом (издавач је Нида Верлаг из њемачког мјеста Бад Видбел, који је штампао и књигу “Книн је пао у Београду” генерала

Војске Југославије Милисава Савића а суиздавач франкфуртско-београдски дневни лист за дијаспору “Вести” који је претходно објавио и фељтон). Ови библиографски подаци су битни и зато јер је аутор, како је у аутобиографији такође написао, четрдесетак година раније разбио једну латиничну фирму у Кистањама, гдје је на Савиндан 1967, навео је, његовим залагањем усвојен захтјев да се у српским селима саобраћајне ознаке мјеста пишу ћирилицом.

Из аутобиографије се сазнаје и да је Дубајић гимназију завршио у Шибенику, граду гдје се нешто раније, по потреби очевог посла преселила читава породица. Они су у примјетно сиротињским условима живјели у стамбеном блоку покрај епархијског дома и православног гробља у том граду, али су и на томе били захвални Далматинској епархији. У књизи је Дубајић навео да се, када су му се тешко болесни отац и мајка вратили у Кистање и није имао ко да спрема јело, бесплатно хранио код часних сестара у римокатоличком сјеменишту.

Дубајић пише да му је послѣ мале матуре, на сами Видовдан (по свој прилици 1939. године), прото Милан Мацура (отац његовог партијског друга и касније партизанског саборца Слободана – Бонда Мацуре), у име епископа далматинског Иринеја (чувени др Иринеј Ђорђевић) саопштио да је примљен у богословију. Дубајић је, на протино изненађење одлучио, ипак, да настави да похађа шибенску гимназију. У то вријеме је примљен у Савез комунистичке омладине Југославије (СКОЈ). Са Владом Деспотом, за којег пише да је од њега боље цртао и да га је учио тој вјештини (податак је за аутора битан јер се Дубајић касније бавио и стриповима), оснивао је нове организације СКОЈ-а у буковачким мјестима Колашцу, Парчићима и Кистањама. У аутобиографији Симо Дубајић је записао да му је његов отац Спиридон (Шпиро) који је био неизљечиво болестан од галопирајуће туберкулозе, два мјесеца прије смрти, рекао: “Симо, сине, у слабо си се коло ухватио”. Како је син записао, оцу је обећао да “никада, никада више к њима неће одлазити”. Али, у самом дану очеве сахране то је, како је записао, погазио. Дубајић је у кукњави пришао да са мртвог оца скине бијели чаршав, али је тада

“угледао своју смрт, гдје га гледа, с оне стране гроба”. “Ухвати ме неки подмукли страх са страшном потребом да се одупрем суровом порицању Бога и вечног живота. Све се уклапало у атеистичке идеје мог новог учитеља, проповедника здравог разума Васе Пелагића. Напамет сам научио да смо сви само ‘жртве средине и неправедног класног друштва’. Као суманут почео сам викати: ‘Да има Бога, Он не би убио оца толике породице. Он би убио туберкулозу! Бака, ђедо, стричеви, сви околу које од своје хистерије нисам ни приметио, молили су и преклињали: ‘Немој, Симо, срамота је то шта радиш!’ (...) Коначно савладан умором, сасвим људски сам изведен у авлију, да тамо наставим своју будалаштину. Кад неко рече да долази игуман (манастира Крка) Никодим Опачић, мене опет ухвати малопређашњи напад просветитељског лудила Доситеја Обрадовића: ‘Доситеј има право! Ко ме он треба, нерадник и просјак. Долази само да узме који динар!’ (...) Док је читано опело у кући, ништа нисам ни чуо ни видео, од неке јадне сујете и стида због лудачког понашања. Тргнем се и приђем да носим дрвени мртвачки ковчег у којем је лежао посмртни остатак мог доброг, драгог оца. На смене сам га носио до гроба и опет правих глупости. У цркву нисам ушао, ни једном се нисам прекрстио (...) Шест месеци после овог болесног афекта, моје ће се мисли и дела вратити оцу и прађедовима, баш онако како би они пожелели. Одлучио сам да се оружјем борим против усташа, а не против режима монархије, чиме смо се заносили као будућа војска револуције”, исповједа се Симо Дубајић.

Дубајић је једно поглавље књиге насловио са “Момчило Ђујић”, наводећи да је дотадашњи стрмички парох (почетком друге половине 1941. године у Кистањама) сазвао главни одбор српског збијега и постао им вођа, као и да је “затим прихватио антикомунистичку сарадњу с фашистима” (нешто прије распада СФРЈ, у вријеме изручења једног од првака НДХ Андрије Артуковића Загребу, правосудни органи тадашње СРХ поновили су захтјев из доба ФНРЈ за његово изручење из САД, теретећи команданта четничке Динарске дивизије за ратне злочине, али до изручења није дошло услјед распада бивше СФРЈ и Ђујићеве смрти 1999. године)

Симо Дубајић је, у (идућем) поглављу, под називом “Јамари са Промине”, цитирао службени документ италијанских карабињера из Кистања (његово родно мјесто се нашло под италијанском окупацијском управом), 7. јуна 1941: “Док ово пишем, јављено ми је, од особе којој се може веровати да су ноћас стрељана тридесет два мушкарца, ухапшена у Книну. Тројица су се успела спасити, пребегли су, и данас се налазе код породице *Dubaic Simeone fu Simeone*, у Кистањама”. Ријеч је о Тоди Новаковићу Ђурину, Тоди Новаковић Илијину и Марку Марићу Илијину; прва двојица су била из Книноског Поља а трећи из Голубића код Книна.

“Неко је тројицу преживелих из јаме, које смо потом назвали јамари, довео право у кућу мог ђеде Сише. Сместа и без колебања дао сам им све до последње лире, које сам држао као благајник 'црвене помоћи'... Негде из дубине повређеног срца, као јека је одзвањала осветничка мука безбожне памети: 'Мратовски јамари су моја судбина!' Звали су ме да њихову крв наплаћујем, док трајем, као цариник на граници новог пакла, у којем је, бачена на колена, први пут у мом животу умирала моја мила Српска Крајина. Четири године касније, мене ће прст божији довести у Аустрију, и одатле у подножје Кочевског Рога, да тамо командујем у егзекуцији крвника заробљених током бежања у Аустрију. (...) Инспирација тој епопеји били су ми мратовски јамари”, написао је Симо Дубајић.

Како је у књизи написао, у љето 1941, предложио је одмазду за масовна мратовска и касније свирепо убиство свог партијског друга и земљака – правника Јове Цвјетковића, нападом на карабињере код ХЕ “Манојловац” и хрватско село Мратово у близини мјеста усташког злочина. На састанку одржаном у Шибенику избачен је из Комунистичке партије и постао, како је записао, “троцкиста у блокади”, успио је да избјегне хапшење у које се упутила група италијанских карабињера. У тој групи је био, пише Дубајић, и један који му је раније понудио да ће му испословати општинску стипендију за студирање у Падови (Дубајић је касније, заиста, студирао у Италији, и то режију).

“Од кистањских скојеваца сам тражио да се наоружавају како знају”, додаје Дубајић. Потом се у његовој књизи описују прве, неорганизоване, понекад и трагичнокомичне акције устаника (пустоловни напад на хрватско насеље Рупе у Далматинској загори и борбе око Тањгине главице у српском селу Оћестово у Буковици). Аутор је навео да су се групи војника резервог поручника Живка Брковића, трговца и љотићевца, која се три дана повлачила преко Плавна, Међугорја и Калдрме ка Ресановцима, прикључили и добровољци книнског скојевца Владе Деспота, под командом правника Николе Вранчића. Нешто касније чланови Мјесног комитета КПХ из Кистања нашли су се с Брковићем у Бенковцу, који им је, како Симо Дубајић пише, пренио да се “у Јагодњи састао руски амбасадор Плотњиков са (устаником) Стевом Зечевићем, (...) да се у Србији спрема устанак и да је ради тога понудио сарадњу Зечевићевим људима, а они је одбили”.

У књигама о партизанском покрету у Далмацији Драге Гиздића (Дубајићев ратни друг, писац историје НОБ и касније привредни руководилац), пише да је Дубајић крајем маја 1942. био члан Котарског комитета КПХ Буковица, а да је октобра 1942. именован за замјеника команданта првог батаљона Друге далматинске бригаде... Сам Дубајић

тврди да је у рату предлаган за народног хероја, а да је то својеручно поцијепао високи партизански функционер Пеко Дапчевић.

Дубајић, који је одмах послѣ рата завршио Војну академију (Општевојни факултет ВА у Београду), доказивао је и ту пословичну непослушност тенком је у пијаном стању једном приликом, како је написао, кренуо и да “уговори рандеву” због чега умало (поново) није избачен из Комунистичке партије. Демобилисао се већ 1950. године, на лични захтјев. Имао је тада 27 година и чин потпуковника ЈА а ускоро је требао добити пуковнички.

Симо Дубајић је, како је навео у књизи, затражио пензионисање на наговор двојице колега свјесних да би се тај непредвидљиви и хировити борац могао окренути против свог врховног команданта Јосипа Броза Тита и тако завршити на Голом отоку или неком другом казамату. У једном, каснијем, писму партизанском генералу Бошку Шиљеговићу (у којег је имао много повјерења и у том допису му се обраћа са: “добročинитељу мој”), објављеном у аутобиографској књизи, Дубајић је тврдио да су га, чим се вратио у Кистање (високи партијски функционер, једно вријеме министар правосуђа Хрватске, а потом министар здравља, Србин родом из Шибеника) Никола Бунко Секулић наредио да га “превентивно ухапсе његови удбаши” и да је у затвору био од 29. јануара до 3. марта 1951. године. У писму је и податак да га је из затвора извадио маршал Јосип Броз Тито, на Шиљеговићеву интервенцију.

Дубајићу у то вријеме није удовољено молби да студира историју умјетности у Скопљу, гдје је до демобилисања био у војној служби (тридесетак година касније, како је навео у књизи, и његовом сину није било омогућено да полази Војну академију), па се уписао на Загребачко свеучилиште. Симо Дубајић је филмску режију усавршавао у Риму, како се у Книну својевремено говорило – у једној од првих послѣјератних генерација чувеног филмског студија Чинечита (Cinecitta). У престижном загребачком “Јадран филму” режирао је документарце “Посљедња лубара” и “Ријека мога завичаја”. Према властитом казивању у аутобиографији, написао је и сценарио за филм “Зир караула”. У књизи је написао да је у пљачкашким акцијама, Зир у рату постао пусти планински пријевој који повезује Далмацију и Лику, а судећи по наводима жупанијског тужилаштва из Карловца, које је 1993. године расписало потјерницу за Дубајићем, негдје на том подручју су биле барикаде из 1990. године за чије постављање га је тужилаштво теретило.

Дубајић је асистирао режисерима неколико играних филмова, међу којима је “Не окрећи се, сине”, снимљен у другој половини педесетих, на основу сценарија Арсена Диклића и Бранка Бауера, и у Бауеровој режији.

У овом *post mortem* тексту о Дубајићевом животу, интересантни су тема и вријеме о којем тај филм говори – ратне прилике 1943. године у Загребу, главном граду тадашње Независне Државе Хрватске. Из транспорта ратних заробљеника у усташки логор Јасеновац побјегао је један антифашиста, који се враћа у Загреб у потрагу за сином и налази га у усташком “одгајалишту” за сирочад... У том, као и раније у филму “Сињи галеб” (сниман 1953. године) режисера Бранка Бауера на основу сценарија по дјечјем роману словеначког књижевника Тоне Селишкара, Дубајић је, као епизодиста, и глумио.

Записано је и да је “учествовао у снимању филма ‘Динара’”, о чему нема детаљнијих података. Својевремено популарни загребачки лист за млађе генерације “Плави вјесник” је, 1955. године, у више наставака објављивао стрип “Хајдучка пјесма” а у библиографским подацима је наведено да је настао: “по народној пјесми, сц. Симо Дубајић”. Он у аутобиографији пише да је према том сценарију и стрипу, режирао документарни филм “Ријека мога завичаја”.

Симо Дубајић је аутор прве најавно-одјавне шпице Телевизије Загреб, којом се тај програм оглашавао више од десет година. У појединим београдским медијима је недавно написано да је та шпица била можда и најбоља у историји најстарије телевизије у овом дијелу Европе.

Педесетих година објавио је (у “Задарској ревији”, али и другим часописима) неколико пјесама. Од краја педесетих па идућих 30-так година Дубајић је живио у родним Кистањама, далеко од очију јавности, могло би се рећи чак и самотнички, чувао је стадо коза и оваца, а уобичајена релација били су му одласци у сусједну Лику у вријеме љетњих испаша блага. У једном од писама пензионисаном генерал-пуковнику Бошку Шиљековићу која су, без ознаке датума, објављена у књизи, Дубајић му пише да се “вратио назад у наивну, стару веру предака” “...Чувам по пашњацима благо, волим своје жене, децу, унучад. Радујем се Божићу, славим Светог Ђорђа и посећујем православне славе! Тамо не бивам провоциран и друге не изазивам. Не гуше ме парфеми и детерџенти. У вери Толстоја – иако га је Победоносцев анатемисао, и Достојевског – који се покајао, у мирису тамјана донешеног са Хиландара, у слатком православљу, чини ми се да нема у мени више мржње. Зато не мрзим, нити волим иједан – *изам* нити иједну власт. Бежим од њих у молитву, да се не сусрећемо. Да им не сметам, и да ми не загорчавају старост. Нема тих идеала којима моја деца треба да буду жртве!”, навео је у том писму.

Бошко Шиљековић је, како се може сазнати из текста из београдских “Вечерњих новостии” објављеног 17. априла 1975, чије наводе је пренио Симо Дубајић у својој књизи, о Дубајићевој улози у заробљавању владе Независне

Државе Хрватске, рекао новинарима да се “мала трупа наших официра, међу којима су били и џуковник Гецо (Гедеон) Боџановић и пошћуковник (на друћим мјестима се наводи, мајор) Симо Дубајић, са савезничком прећходницом пробрјала из Толмина преко Крањске Горе према Целовцу. Пред Целовцем су сусрели колону аућомобила и пошћуковник Симо Дубајић зауставио је целни аућо” (....) Наредио је џућнику да изађе. Овај је послушно извршио наређење и Симо Дубајић је у њему прећозна усташкоћ злочинца (пошћредсједника владе НДХ) Цафера Куленовића. После краћећ саслушања, Куленовић је рекао да је у колони, која је већ била прећ Целовцем, пошћово чићшава влада НДХ (...) Пошћуковник Симо Дубајић је замолио за помоћ новозеландске официре са којима се трупа наших официра довезла из Толмина. Објаснили су им да су у колони, која се краћко време зауставила исћред Целовца, мноћбројни раћни злочинци. Новозеланћани су одмах поћудили помоћ. Тако су ћри јућословенска официра, уз помоћ новозеландских официра, поћели да разорућавају џућнике из усташке колоне, и да их смећћају у заробљенички лоћор, који су на брзину имћровизовали у згради једне школе. Тако су ухваћили и прећседника владе НДХ Николу Мандића, вице министара, међу којима је био и Миле Будаћ, усташкоћ џуковника Јуцу Рукавину и мноће друће ‘ућледне’ личности по злу чувене НДХ. Поћлавник Анће Павелић је за длаку поћећао. Заћленили су само један од аућомобила којим је прећвозио своју имовину. У њему су нашли више изузећно драћоцених ловачких џушака, цићаретћа, одликовања, лично рубље и друћо”, навео је новинарима Бошко Шиљећовић.

Симо Дубајић би у општински центар Книн, док је живио у Кистаћама, најћешће одлазио да кћиге (у двије платнене СМБ торбице) замијени новима у Градској кћижници Центра за културу, у којој је био можда и најрећноснији читалац. Они који би се ту задесили могли су да се увјере колико је знао о Достојевском, Толстоју, као и Моцарту, тајнама филмске умјетности...

Окружни суд у Задру га је 1968. године осудио на годину дана затвора, условно на три године. Према његовим наводима, у јесен 1968. “непосредно иза светосавске побуне у Кистаћама и у експанзији Маспока у Хрватској”, у вријеме чехословачке кризе и, како је написао “хрватског авангардизма на репу читавог света” пензионисани генерал ЈНА Шиме Ивас пријавио га је због критике кћиге “Социјализам и рат” Едварда Кардеља Опћинском комитету СКХ у Задру. Ивас га је, како је Дубајић записао, денунцирао да се “крајње омаловаћавајуће понио и према дјелу и према другу Кардељу”, додавши да Симин утицај у Буковици и Равним Котарима може нанијети штету. “То постављам само ради тога што Дубајићева мрежа може стићи и до тамо”, написао је тада генерал Шиме Ивас.

Из Кистања се Дубајић иселио крајем осамдесетих година, када је добио држављанство Србије и стан на Новом Београду гдје му се преселио дио породице (из три брака имао је 13 дјеце). Како је написао у аутобиографији, у фокус јавности доспио је крајем фебруара 1989. године када се у Книну, “десио митинг” а пензионисани генерал ЈА Павле Јакшић га је на ТВ снимцима тог скупа, препознао. Јакшић је “објавом у листу ‘Политика’(...) да се ради о човеку који је ‘заробио Фон Лера и комплетну усташку власт, осим поглавника’, изазвао различита реаговања”, пише Дубајић у аутобиографији. Поводом тог “Политикиног” интервјуа (аутор је новинарка Јулијана Мојсиловић, примједба аутора) он је у књизи навео и реаговање Секције бораца 11. далматинске бригаде, која је поручила да је “ради популарисања личности са ТВ екрана на митингу у Книну” Сими Дубајићу “приписан низ заслуга из тих дана рата, које он својим дјеловањем није ни извео ни заслужио”.

На то би се могла надовезати и констатација, из (непотписаног) пропратног текста на корици Дубајићеве књиге да га, почетком деведесетих година, ни “нове српске вође нису хтеле у својој близини, па је протеран из Крајине”.

Милосав Самарцић, у београдским круговима познат по публицистичким текстовима о крајњој десници код Срба, написао је недавно да му је Дубајић, када га је (деведесетих година прошлог стољећа) интервјуисао за крагујевачке “Погледе” одговарао на питања о масовном убиству на Кочевском Рогу, “одавао утисак човека који се искрено каје и који неизмерно тугује због учешћа у масовним убиствима”. Причао је, пише Самарцић, да су му то били најтежи тренуци у животу, “да је данима био у крви до кољена, да је пио чак и шпиритус, само да би побјегао од стварности”. Дубајић је казао Самарцићу да се “наређење Јосипа Броза морало извршити, или би успјели ликвидација”. Тито је, како је пренио Дубајић Самарцићу, читаву јединицу наградио одмором на Бледском језеру и ручним сатовима. Више партизана из те јединице је полудјело од крви, а неколико је завршило суицидом, пренио је тај публициста Дубајићеве наводе.

У кратком поговору књиге, Дубајић је написао, међутим, да “нема намеру да брани своју личност ауторитетом ‘бакарске водице’ са Кочевља” (у књизи је навео да је тих дана, иако пословични антиалкохоличар, много пио чувено вино које су партизани заплијенили тог прољећа), да је “чист јер га брани Јехова, Господ промишљу својом да је усташе требало одмах казнити, по мери њихових ужаса. Зато их је предао мени, као некад аждају мојој крсној слави Светом великомученику Георгију: за ископане дечије живе очи, одрезане топле мајчинске дојке, одсечене седе главе оронулих

стараца, поломљене руке и ноге уморних домаћина и распорене утробе њихових породиља!...”

Још неколико новинара и публициста у Србији се последњих 20-ак година бавило темом Дубајић у рату и последице завршетка Другог свјетског рата. Против неких од њих – Милована Бркића, Вање Булића и Тамаре Огњевић и редакције некадашњег београдског листа “Он”, како је у књизи записао, подносио је тужбе Првом београдском суду због кривичног дјела клевете, али је суд све то прећутао.

У љето 2009. године (непосредно пред Дубајићеву смрт, као и нешто касније), НИН се у неколико наставака, последице интервјуа са високим функционером ХДЗ-а др Андријом Хебрангом бавио компарацијом Јасеновац – Блајбург. НИН (број 3035, 23. јула 2009) је пренио реаговање Славка Голдштајна из загребачког магазина “Глобус” из којег је посебно истакнут Голдштајнов навод да “Јасеновац и Блајбург по већини карактеристика сигурно нису исто. Јасеновац је био геноцидни злочин над припадницима трију ‘неподобних’ народа. Блајбург је био ратни злочин над разоружаним војницима непријатељских постројби које су четири године ратовале на страни Зла”. “Војска која је у свибњу 1945. године капитулирала на Блајбургу није се борила ‘за хрватске интересе’, већ пуне четири године против тих интереса у служби Адолфа Хитлера и Трећег рајха (...) Али кривња једне војске не значи и кривњу човјека појединца, припадника те војске. Свако је убојство без судског поступка злочин, без обзира на то што би сваки суд неке од тако убијених осудио, али многе и ослободио...”, написао је Голдштајн.

У истом броју НИН-а Љубо Рубен Вајс, обратио се Хебрангу, у рубрици реаговањима читалаца: “Слажем се с тобом у једном: жао ми је сваког који је без суђења скончао свој живот или у Блајбургу или на Крижном путу, али морам те упозорити да су на тисуће њихових жртава добиле метак, маљ, нож или чак били резани пилом, не видјевши суда ни суце прије бруталних убојстава само зато што су били Роми, Жидови, Срби а да претходно, наравно, нису служили квислиншком режиму или окрвавили руке као дио у каотичној послеријатној ситуацији погубљених људи. Посебно ми је жао сваког цивила, дјете, старих и болесних. Не заборавимо, знатан број Хрвата – антифашиста такођер су жртве Јасеновца...”, пише Рубен Вајс.

И у другим београдским новинама, више него раније, у последње вријеме се пише о злочинима комуниста првенствено над Србима који су извршени последице октобра 1944, када су партизанске јединице (међу којима и Шеста личка дивизија – коју поједини Београђани у том контексту много чешће наводе него остале), ослободиле Београд, а објављено је и

неколико књига. Срђан Цветковић у студији “Између српа и чекића, репресија у Србији 1944-1953” објављеној исте године када је Дубајић штампао први том аутобиографије (2006), наводи име Симе Дубајића. “Мајор Симо Дубајић ислијеђивао је Павла Милошевића и још 11 логораша из Матхаузена, махом официра Југославенске војске у отаџбини”. Цветковић је навео да су они ухапшени јула 1945. приликом репатријације у Крањској Гори, а потом послати у Београд, гдје су држани и мучени у затвору ОЗН-е на Косанчићевем вијенцу. “Већина њих осуђена је на знатне временске казне, док је Сава Божовић, припадник покрета Драже Михаиловића и логораш из Матхаузена, изведен пред Окружни суд у Шапцу стрељан због издаје 1945. године”, написао је тај историчар. (С. Цветковић “Између српа и чекића, стр. 177)

У београдским новинама се наводи да је у Кочевљу, Новом Месту, Зиданом Мосту, Техарју, Шент Виду, Радовљици, Шкофјој Локи и другим мјестима, у крашким јамама остао велики број црногорских и других четника (изузев припадника Динарске четничке дивизије под командом Момчила Ђујића – која је успјела да напусти словеначке просторе и потом Италију). По подацима многих аутора у Србији и Црној Гори убијено је од 4.000 до 20.000 црногорских четника које је предводио Павле Ђуришић, припадника Недићеве Српске државне страже и Љотићевог Српског добровољачког корпуса. Као и остале жртве Блајбурга, Крижног пута и околних мјеста они су, послје званичног краја Другог свјетског рата убијени без суда, суђења и пресуде.

Хисторичар Бојан Димитријевић наводи да су на Кочевском Рогу жртве већином биле словеначки домобрани, потом хрватске усташе и домобрани, а страдало је између 2.000 и 2.400 Љотићевих добровољаца и око 900 четника Павла Ђуришића из Црне Горе. Он сматра да улога Симе Дубајића није претјерано значајна, јер је одлуке доносио Тито са руководством републичких ОЗНА (...) Нико до сада, иако постоје живи актери, није поставио питање ликвидације главне групације Драже Михаиловића на Зеленгори, двије недјеље прије Кочевског Рога, када је побијено 9.500 људи. За жаљење је то што српска наука и власт таква питања нису раније отварали. Деведесетих сам писао о томе, али поједине моје старије колеге нису жељеле да чују овакву истину, јер су били партијски историчари, а не професионалци” (Пресмагазин, број 126, Београд, 5. април 2009)

Смрћу Дубајића, који је за разлику од многих важних или пак актера-епизодиста, написао књижевну исповијед о томе, отишао је још један из реда свједока немирних времена. Стекла се временска дистанца у којој би хисториографија, као и виктимологија, криминологија и друге научне дисциплине (у Дубајићевом случају и филмски теоретичари), требало њима да се баве на много професионалнији начин него досад.

A black and white photograph of three people in a room with wood-paneled walls. On the left, a man with glasses and a dark suit is smiling. In the center, a man with glasses and a dark suit is looking towards the right. On the right, a woman with dark hair, wearing a light-colored sleeveless top and a pearl necklace, is smiling. The background features wood paneling, a round light fixture, and a large, ornate chandelier. The word "Прикази" is overlaid in white text in the lower center of the image.

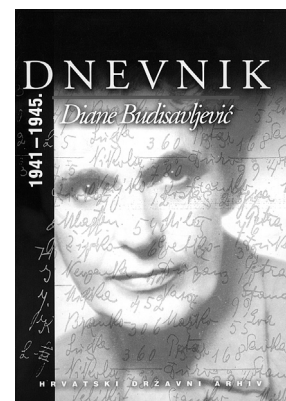
Прикази

Чедомир Вишњић
О Заширању

Диана Будисављевић: *Дневник*
 Загреб, 2004.

Истина, која се о Злу говори изнутра трајна је истина. Таква су свједочанства ријетка “по природи ствари”; културе нам се заснивају и трају на заборау и накнадној памети. О Добру, таквих свједочанстава углавном ни нема, Добро не наводи на писање, довољно је само себи, не производи културу. Таква свједочења, па и њихово публикување, додатно значење добијају у периодима реafirмације зла. Тада то више нису тек добре књиге, већ и друштвено љековита дјела.

Десет година Туђманове владавине Хрватском снажно је обиљежио предан и организован рад на ревизији хрватске, јужнославенске, па донекле и европске историје. Политичко клатно двадесетог вијека им је ишло на руку, у његовој сјенци та се бротија угњездила и сачекала побједу. Постојао је само један контролни фактор у том, Туђманова политичка моћ и манипулативан однос према причи о прошлости. Крајњу границу ревизије представљала је његова биографија; партизанска, официрска, опозиционарска, повјесничарска. Док је био млађи партијски су шефови манипулисали с њим и његовим отпадништвом, послије је он руковао свима њима, маргинализирао их и донекле чувао. Био је довољно интелегентан, да осјети тренутак у којем конопац може затегнути до краја, водио је колоне свог народа све даље у једном смјеру, и да им онемогући повратак и да истовремено учврсти своју власт. Била је то карикатурална комбинација: генерал – историчар – владар, са свим

реалним полугама власти у својим рукама. Самолегитимацијски круг тог времена – врач и поглавица.

Ваља рећи, истине ради, да се службено није толико ишло за афирмацијом старог усташтва, пораз и срамота су ипак оставили дубок траг, и њихова је успомена препуштена пучкој култури. Озбиљно се радило на мржњи према онима који су били против усташа, чији је живот био оличење усташког слома, њихово се уништење наметнуло за главни циљ. На првом су мјесту, дакако, били овдашњи Срби. Туђману је у свему при руци била сервилна већина националне интелигенције. Било као борбени припадници његовог круга, било као они који су иако у салонској опозицији, мирно примали и прихватили резултате његове борбе.

Доминантну атмосферу ревизије помјериле су и промијениле двије књиге; једва оправдано популарисана и коментирана “Концлогор на Сави” Илије Јаковљевића, и друга, неоправдано али знаковито прешућена, “Дневник” Диане Будисављевић. Прикључиће им се касније у причи о Другом свјетском рату моћна и увјерљива, “1941” Славка Голдштајна. Та ће три свједочења, хрватско, условно српско и јеврејско, изнова разоткрити слике НДХ, рестаурирати је у старом сјају, али са новим досад непознатим преливима и наносима боје. Овдје ћемо рећи коју о заборављеној Диани Будисављевић, њеној “акцији” и дневнику којег је успут и нередовито, на жалост, водила тих ратних година.

Основна дилема и проблем којег пред нас данас поставља рад Диане Будисављевић; да одмах претекнемо сваку анализу, – жене која заслужује да буде памћена и поштована међу пречанским Србима, данас и док их буде; та дилема гласи: колико има смисла покушавати и колико је могуће “поправити” злочиначки режим хуманитарним радом? Чиме се плаћа улазница и што су коначни резултати? Диана Будисављевић, родом Њемица из Аустрије, удала се за др Јулија Будисављевића, професора хирургије на загребачком Медицинском факултету, сина великог жупана и признатог књижевника Буда Будисављевића, који своје мјесто има и у хрватској и у српској књижевности и култури, и брата, јавности познатијег Срђана, истакнутог прибићевићевца, у ратно вријеме члана емигрантских влада у Лондону. Припадница социјалне елите, поријеклом у значајној мјери заштићена удајом, презименом и својом савјешћу нашла се једним дијелом и међу припадницима народа у Павелићевој држави осуђеног на уништење. Ничим присиљена одлучила је помагати на најтежем и најосјетљивијем мјесту, ужаснута стварношћу времена и земље у којој је живјела. Већ у уводној биљешци из 1941. године дефинише се битан дио проблема: “За прогоњене припаднике православне вјере није у Загребу постојала никаква акција помоћи. Моји приједлози неким госпођама из

православних кругова да се организира таква помоћ нису наишли на интерес.” Реално, лакше је нама данас разумјети речене госпође него Диану, оне су погнуте главе живјеле и настојале преживјети у Павелићевом Загребу (атмосферу је мајсторски описао Славко Колар), заштићене ко зна којим удадбеним фактором и старом заслугом, свјесне да код Диде Кватерника трајне заштите и сигурности, нема. Она је била Будисављевићка и Њемица, њеном одлучношћу акција је ипак кренула и око ње ће се с временом окупити дио преживјеле српске елите; Лађевиће (бивша Српска банка), Омчикусе (краљевски конзул склон Прибићевићима)... Помагало се женама и дјечи, о Србима мушкарцима бринула се усташка војница и њемачки радни логори. Таква је била полазна позиција хуманитарног рада крајем прве године рата. Први напор и успјех ове екипе било је скупљање новца и куповина врећа и сламе, да затворенице у женском логору не спавају на голом бетону! Мјесто на ком се морамо вратити дилеми с почетка. Логично је да су им се подсмјевали сви из пирамиде чувара логора, а цијела је Хрватска тих дана била баш то. Њима је све било јасно. Хисторичар се мора питати о темељу и извору морала једног времена, мора на исто мјесто довести; оне жене које су спавале на голом бетону, припаднице пораженог грађанског слоја, које су им искрено жељеле помоћи, партизана који је спавао на шумском лишћу и имао право мислити како свако “поправљање” усташког режима значи његово помагање, да усташког чувара логора са његовим увјерењима ни не спомињемо.

Иако је врло брзо разумјела што то усташе раде и да на овај начин не може ништа битно промијенити, да тек отупљује њихове ножеве, Диана је устрајавала на свом људском позиву. И даље се сусретала са “врло заплашеним православцима који су и кад су давали помоћ њеној акцији, тражили да им се имена не записују, њен муж Јулије је захтијевао да прекине са својим радом, јер постоји опасност да њега и своје сураднике одведем у логор.” Њемство јој је било не само од практичне, него и од спознајне помоћи, па је она тада видјела нешто што већина и данас нерадо спомиње: “Увијек се нашао нетко да помогне Жидовкама и комунистичкињама, док се за православке нитко није бринуо.” Такав је однос тек једна од илустрација потпуне катастрофе танког српског, пречанског, грађанског слоја и његове политике. Наравно, у оваквом надметању не треба заборавити Роме. У НДХ, Јевреје и њих идеолошки су “дужили” Нијемци, Србе – Хрвати. Зато се данас њемачки дио рачуна тако лако и широко признаје. Кад смо код тог градирања у злу вриједан је дугог памћења један детаљ из Завода за глухонијеме у који је доспјела група болесне дјеце из логора Лобор-град. То је једна од оних група којима је Диана Будисављевић

успјела помоћи, дио је пребачен за Србију, а овима који су болесни доспјели у Загреб, послали су нешто најнужнијих потрепштина и отишли их посјетити; “Директор нас је позвао у своју канцеларију и приговорио да се за дјецу превише бринемо. Тамо је он одговоран и није у реду да се дјечи доносе намирнице. Приговорио је што смо послали лимуне. Како се може толико давати православној дјечи док муслиманска дјеца која се тамо налазе морају бити задовољна оним што добију. Сво особље се већ узрујава што се на тај начин поступа...” До овакве је сцене вјероватно и дошло због протеста “особља” које је заједно са својим равнатељем било законито чедо Хрватске свог времена. Њихово несретно понашање, њихова вулгарна педагогија, отвара једно тешко и болно питање; што је то, осим страха, што код људи омогућава безобзирност чак и према болесној дјечи доведеној из логора? Цијена људског живота има и историјски и тржишни карактер, а онда то вриједи и за дјецу и за хуманитарне принципе. Вриједност живота српске дјеце Козаре и Кордуна, дјеце побијених родитеља и попаљеног завичаја, била је близу нуле и равнатељ је то знао. Један од најдраматичнијих докумената из архиве Диане Будисављевић је описни попис умрле мале дјеце којој нису знали имена, а више им то није имао ко рећи. А судбину малих муслимана, ту посебну крваву фарсу, тешко је и коментирати, осим да су овдје гадно и тужно злоупотребљени.

Ствар је до краја оголио Макс Лубурић. Био је идеалан за то. Наиме, и у Јасеновац је успјела ући Дианина екипа и одвести му дио полумртве дјеце у Загреб. То је произвело сцену вриједну још једног спомињања: “Прије подне је био дошао и Лубурић. Био је бијесан што мора предати дјецу. Казао је да има довољно католичке дјеце која у Загребу расту у биједи. Нека се за њих бринемо. Његова мајка је своју дјецу такођер морала одгајати у најтежим околностима, у највећој биједи итд...” Штета што јој је ова слика само скицирана јер представља једно од најјачих мјеста овог изузетног свједочанства. Напокон негдје Макса Лубурића сусрећемо као човјека, њега, оличење црног усташтва.

Вјероватно је госпођа Будисављевић тек успут и накнадно згрожена записала оно чега се сјетила од његових ријечи, дакле према документу овог типа морамо бити врло опрезни. Али и овако сув, он је изузетно занимљив и говори нам дуго и пуно. Зашто бринуте за српску дјецу, трошити на њих оскудне резерве хране, одјеће и љубави, кад ни многи мали католици то немају. Теоријски гледано, није јасно мисли ли он тиме рећи да би се можда нешто и могло учинити за Србе кад и задње хрватско дијете буде опскрбљено, можда су неки вјеровали у то, кад је Макс у питању, он је себе дао за фазу прљавих послова у револуцији. Зато је

вјероватније да је он на то гледао усташки рационално, да је у смањењу броја једних видио већу шансу за преживљавање других. Логично је да је презирао хуманитарце који су му кварили рачун и логику. Њих иде други дио његове изјаве, о мајци која је и њега одгајала у биједи, па гле какав је испао, као да им каже! И још као да каже да би се овом лубурићевском педагогијом могао од малишана створити још који шеф и чувар логора, или нешто слично. И он је заиста, и Диани Будисављевић је то морало бити јасно, смисао њиховог рада привео крајњој граници. Злочинци имају све предности у чињењу. Али, ако ништа друго, Макс је у својој успутној изјави сажео један слој суштинског извора и значења усташтва за хрватски народ; огорчена и безобзирна борба сиромашних за ресурсе, техником затирања својих комшија. (Ову маргиналну вриједност Срба у хрватском друштву многи ће данас препознати у државној политици запошљавања: кад и задњи Хрват добије солидну државну службу...)

Међутим, није ова лубурићевска логика била и једина с којом су се спасиоци сусрели приликом извлачења дјецe из Јасеновца. Наша ауторица се не бави њиховим смјештајем у Јастребарском, који отвара бројна додатна питања, али дојмови из Загреба који јој улазе у оквир теме, говоре све: "Дозвола за довођење дјецe била је тако невољко дана. Усташе нису стварно жељеле да се дјецa спасе. И министар удружбе је невољко дао одобрење за смјештај и бригу за дјецу, уз усмену препоруку да се доведе што је могуће више непознате дјецe, која ће се онда одгајати у усташком духу." И то су били граничници усташке бригае за српски подмладак. Средишњи дио тог фронта према православним Србима представљао је и према овој књизи, Каритас Надбискупије загребачке. Укратко, они су помогли да дио дјецe буде физички спашен, не доводећи ничим усташки систем у питање. Диана је тако неколико пута о помоћи овој дјеци разговарала са надбискупом Степинцем. Први запис из 1942-е године је негативно интониран, видјела је у њему човјека разочараног чињеницом што на политичку власт нема реалног утјецаја и ни један му туђи проблем није био раван томе, а понајмање недаће малих православаца. Све накнадне спознаје говоре да је такав њен дојам био тачан, људски и политички. Већ идуће године његова је реакција на њено тражење помоћи била људскија и љепша. У оваквом отворенијем приступу Степинчевом лику и дјелу, какав назначује и овај дневник, вјероватно је једини могући излаз за озбиљне истраживаче прошлости. Излаз из данашњег интерпретативног паралелизма, у којем једни, не желећи до краја признати своје ревизионистичке мотиве, од надбискупа производе свеца, а други, с озбиљним аргументима сумњичави, сматрају га суодговорним за настанак и трајање једног од најодвратнијих европских режима 20. вијека. Једино

се тим путем конкретне анализе поступака и без накнадних страсти, може доћи до истине која ће вјероватно потврдити како, дакако, није ријеч о свецу, али ни о класичном злочинцу, већ о надбискупу свог хрватског стада, средином 20. стољећа. То је онодобна прича о НДХ као о “остварењу вјековних тежњи...”

И све то помало пише у скромном и сведеном дневнику Диане Будисављевић. Он нам својим драгоцјеним фрагментима говори како, поред осталог, до данашњег дана немамо озбиљну, критичку историју Независне Државе Хрватске, као злочина, политике менталитета, културе, свакодневице, институције... Југославенско-комунистичка историографија је била инструментално једнострана, њихови насљедници из туђмановског легла злоупотребљавају њихове гријехе и кроз парцијализацију тема шверцају ревизију. Озбиљније бављење овом темом остаје задатак за будућност, задатак подједнако занимљив хрватским и српским историчарима, да тему ослободе стега политике и поновно је испричају.

Иако Диана Будисављевић није изразити литерарни таленат, нити јој је у записивању стало до било каквих ефеката, књига је пуна трагичних детаља. Неизбјежно, ријеч је о нечему што је тешко и појмити, о дјечи у логорима. Болесни, исцрпљени, бебе без родитеља (пожељно! – каже министар удружбе), гладни, осуђени на умирање. Када бисмо ипак, као посредници између књиге и читаоца, морали изабрати посебно тешке читалачке тренутке и дојмове, морали би издвојити барем два. Превоз влаком оне измучене дјеце из Лубурићевог логора, њихово умирање током пута, избацивање грабљама читавих клупка глиста које су напуштале умирућа дјечја тијела, и оно мало дјетешце које је склупчано на поду вагона у бунилу молило, “дедо покри ме, покри ме дедо, мени је хладно”. Други је одвођење дјеце од мајки из логора у Млаки. Диана је знала да не смије узимати дојенчад, да су им шансе без мајки никакве; мајке дјеце, оставши у логору без млијека, настојале су свим силама дјечи пружити бар некакву шансу за преживљавање. И та је трагична дилема, потпуно незаслужено, пала на леђа Диане Будисављевић и медицинских сестара у њеној пратњи.

Много је туђе дјеце сахранила, али је и много преживјелих њена заслуга. Па ипак, вријеме након 8. маја 1945. није било вријеме велике захвалности људима каква је била ова “српска снаха”. Одмах по ослобођењу сусрела се и са људима из “Просвјете” који су се тада ангажовали око дјечјих домова и бриге за ратну сирочад. Била су то ипак два свијета и договор није био могућ. Диана Будисављевић никада није ни имала моћ, “Просвјета” је као национална институција била без изворне снаге. Ова нам споредна околност нимало не замрачује слику једне од најзанимљи-

вијих ратних фигура ових простора. Данас јој свако поштен мора признати да је “спасила душу”, иако реалног утјецаја на стварност Павелићеве државе није ни могла имати. Она је спасила све што је могла, па и више од тога, они су побили готово све што су могли и хтјели. Вријеме је да јој овдашњи Срби признају људску величину и заслуге. Ако већ не у Загребу, заслужила је своју улицу у Вргинмосту. Или, тамо негдје. А књига јој није случајно оволико чекала да угледа свјетло дана. Њемица на страни Срба. То ни данас не иде.

“Дневник” је важна и тешка књига. Књига која снагом изворног свједоштва говори против манипулације жртвама. Против политике и историографије која је само оцрњивање и гађење, посезање за великим бројевима, одсуство стварног интереса за тему, биле то убице било жртве, у крајњој инстанци политике која је кориштење туђег злочина за властиту добробит. Против оних бројних у хрватској интелигенцији, који су ову употребу историје користили за властити покварени конформизам, и бијег од суочавања са оним дјететом, однекуд из Босне, које је позивало, “покри ме дедо”. Против етаблираних, крутих фронти националних интелигенција и политика. Тако она на најбољи начин потврђује репутацију, данас заборављене, породице Будисављевић. Свекар јој је био класични примјер високо позиционираног крајишког Србина, који је од пуне интеграције у хрватски културни круг у настајању, о чему је оставио вриједну књигу аутобиографских записа, еволуирао ка југославенству свог времена и прихватању српског ентитета у његовом оквиру. Мужевљев брат Срђан тих је ратних година свакодневно иритирао своје србијанске колеге у емигрантској Влади, чак и једног Милана Грола, својом упорном обраном југославенског програма и тражењем заједничке основице за будући живот с Хрватима. Унаточ, већ прецизним вијестима из земље о усташким злочинима и моралном и политичком врдању Кошутића и Крњевића. У сваком случају, Будисављевићима се мора признати да су сложено и породично јединствено настали у међупростору двију сукобљених политика и на тај начин снажно обиљежили једну моралну и политичку позицију.

Диани ту припада посебно часно мјесто.

Дубравка Богутовац

Производња доживљаја

(Владан Десница: *Хоџимично искуство*)

Књига *Хоџимично искуство* – дискурзивна проза Владана Деснице, настала и објављена поводом стогодишњице Десничина рођења, обухваћа досад објављене, али дијелом и необјављене нефикционалне текстове овога аутора – есеје, полемике, казалишне, ликовне, гласбене и филмске критике, интервјуе, огледе, расправе, приказе итд. У књигу су уврштени и текстови (или дијелови текстова) из Десничине кореспонденције и заоставштине, који имају дискурзивни карактер. Богатој грађи коју доноси ова књига њезин је приређивач др. sc. Душан Маринковић приложио вриједне додатке: *Биографију Владана Деснице*, *Попис кућне библиотеке Владана Деснице*, *Попис садржаја мајнеџофонских вртици Владана Деснице*, *Библиографију дискурзивних радова Владана Деснице*, *Библиографију радова о дискурзивној прози Владана Деснице*, *Абецедариј аутора* и *Десничин појмовник*. На тај начин омогућен је увид у контекст у којем се формирала ауторска личност Владана Деснице. У том смислу, особито је занимљив *Десничин појмовник*, који на готово стотину страница пописује појмове који у Десничиним текстовима имају метајезичну улогу. Оваква каталогизација појмова омогућује читатељу преиспитивање окамењених значења уобичајеног метајезичног репертоара, који је код овога аутора подвргнут бројним интервенцијама – ишчитавањем значења ових појмова у контексту Десничиних дискурзивних текстова читатељ добива координате ауторове теоријске позиције. Ту оријентацију могли бисмо назвати крочеанском, али уз неке ограде. Наиме, као што је већ истицано у стручној критици,

“Десница није само крочеанац – а и то је више начелно знанствено-теоријски него у практичној дневној критици – него је и бергсоновац, него је и дилтајевац, односно барчевац, него у његовој методи налазимо и елементе позитивистички, социологистички, психологистичко-антрополошки оријентиране критике.” (Усп. Цвјетко Милаћа, *Теоријско-критичка позиција Владана Деснице*, у: Зборник радова о Владану Десници, СКД “Просвјета”, Загреб, 2004.)

Хошимично искуство – дискурзивна проза Владана Деснице књига је која обухваћа два свеска. Први свезак објављен је 2005., а други 2006. године; оба у издању СКД-а “Просвјета” и В.Б.З-а. Грађа у њима организирана је по цјелинама: први свезак доноси *есеје, студије и расправе*, слиједи *књижевне, филмске, ликовне, казалишне критике; прикази и оцјене*, а потом и *полемике*; свезак се затвара *приказима, оцјенама и ставовима*. Друга књига обухваћа *интервјуе, разговоре* и текстове *из заоставшине*. Издање садржи и CD, на којем се налазе иначе текстова, фотографије из Десничиних фотоалбума, фонозапис интервјуа с Н. Дреновцем, као и *Разговор са писацелом Владан Десница*, који је пронађен кад је други свезак већ био преломљен.

Књига се отвара есејом *Један поглед на личности Доситејева* (објављен у Магазину Сјеверне Далмације, Сплит, год. I, бр. 1, 1934, стр. 110-124, ћирилица). Овај својеврсни трактат у 12 поглавља структурира ново критичко читање Доситеја, причему је нагласак на апоричности Доситејевог персоналиности и духа просвијећености у којему је дјеловао. Доситејево мјесто у контексту националне књижевности и културе овдје бива подвргнуто преиспитивању и превредновању методом која инсистира на уочавању парадокса. Есеј који га слиједи (*Мирко Королија и његов крај*; Магазин Сјеверне Далмације, Сплит, год. II, 1935, стр. 117-129, ћирилица) утемељен је на методолошким претпоставкама које имплицитно афирмирају модернистичку поетику. Језик као медиј књижевности налази се у средишту критичког интереса, а оваква заокупљеност добит ће своју теоријску аргументацију есејом *Ријечи “на врху језика”* (Вјесник, Загреб, год. XII, бр. 2355, 26. X 1952, стр. 4-5, латиница). Поднаслов овога текста јест *Прилој дискусији* – ради се о полемички интонираном тексту који проблематизира питање импресије/експресије у књижевности. Притом се језик поима као *мишљење*, а књижевни облик као мисаони садржај. Дистинкција између израза и садржаја, као и импресије и експресије, није проведена у потпуности: литераризирање есеја поступак је који код Деснице превладава формалистички филозофски дискурс. *Записи о умјешности*, подналова *Искусва и рефлексје* (Кругови, Загреб, год. I,

бр. 4-5, 1952, стр. 365-370; бр. 6, стр. 455-460; бр. 7, стр. 582-587; латиница), фрагменти су есејистичкога карактера, који тематизирају широк спектар феномена, као што су, примјерице, *искреносћ* и употреба тога појма у књижевноме стварању; *лијеносћ* као естетски “филтер”; појмови *модерноћ* и *сћароћ* (аутор их назива “перспективом обмане”); питање *сћила*, које је за Десницу “битно и суштинско питање: ако је не изразити оно што се је хтјело, или изразити мјесто тога нешто друго, више или мање или чак нимало слично, трица и ситничавост и ствар која се не тиче самог садржаја, питамо се што је тад битно и гдје се је и у чему испољио и отјеловио садржај?” Занимљиво је да аутор, у овом запису из 1952., поставља питање које је у потпуности актуално и данас, а тиче се књижевне критике: истиче да се у критикама, приказима и оцјенама никад не спомиње стил неког писца, као да се ради о “некој малој формалистичкој срамотици” или “малограђанској самодопадној слабости”. Овај запис, као и остали фрагменти *Зайиса о умјетносћи*, стилски је врло ефектан: духовите поанте које аутор успоставља рачунају с ефектом зачудности.

Проблем *сћийичноћа* аутор тематизира у есеју *Један закашњели йрилоћ дискусији о “сћийичноме”* (Живот, Сарајево, год. III, књ. 5, св. 22-23, 1954, стр. 601-608, латиница). Написан је у облику филозофске расправе, под снажним утјецајем Стросеове естетике. На примјеру Дон Quiјотеа као *сћийи* аутор упућује на значајке којима умјетност говори о универзалноме путем конкретнога. Питања естетике и “естетских истина” за Десницу су “у исти мах и најлакше и најтеже схватљива међу свим људским истинама” (*На шему: дело и кришћика*, Политика, Београд, год. LV, бр. 16115, 23. III 1958, стр. 17; *Култура-уметност*, год. II, бр. 50, стр. 3, ћирилица). Најважнији аспект умјетничког дјела за овога аутора је мјера и ранг поетскога удјела у њему – сви остали аспекти подређени су поетскоме. Суштина умјетничког стварања тема је *Марћиналија о ирационалном* (Задарска ревија, Задар, год. XVII, бр. 1, 1968, стр. 1-6, латиница). У овоме есеју постављена је теза о двама врстама умјетника и два начина умјетничког процеса, међусобно опозитних смјерова: први се односи на рационализацију ирационалнога, док други ирационализира рационално. Ирационална компонента је незаобилазна у умјетничкоме процесу, али према Десници, рационалност као метода стварања има предност пред ирационалним, јер “умјетност је продирање рационалним у ирационално; а продирање ирационалним у рационално зове се конфузија”. Апострофирана је идеја о *оригиналносћи* као темељној потреби сваке умјетности, те лажној оригиналности која је непријатељ умјетности. Ауторово схваћање појма умјетности експлицирано је и у есејима *О реализму*, *Иншениционалносћ* у *умјетносћи* и *Хошмично искусћиво* (Књижевне новине, Београд, год. XXV,

бр. 412, 1. ИВ 1972, стр. 8, ћирилица). Према Десници, реалистичност књижевног дјела (онаква каквом је схваћају руски теоретичари) ирелевантна је за естетски суд о књижевном дјелу јер је ирелевантна за његову естетску вриједност. Појам реализма стога треба проширити, подати му естетски смисао. Захтјев реализма истовјетан је са захтјевом *искрености*; реалистично у умјетности није само оно што опстоји у историјској збиљи, него и “све оно што промислимо, што желимо, што дочаравамо, што сањамо.” Природи умјетности непримјерена је свака интенционалност, наставља аутор, идеја и фабула књижевног дјела требају се “родити” истодобно, на начин да умјетник у неком садржају из живота “сагледа” идеју – најбоља гаранција неуспјеха јест *хотимично* бирање теме, сижеа и средине. У том контексту, посебан случај интенционалности у умјетничком раду јест оно што аутор назива “хотимичним прибирањем искуства”. Десница заговара моћ несвјесног опажања и индивидуалност доживљаја као права полазишта умјетничког процеса. Овакво стајалиште имплицитна је критика реалистичке технике писања, али и апологија естетике доживљаја. Ауторово тумачење појмова *лијепога*, *есетичке* и *доживљаја* изложено је есејом *Примијењена умјетност* (Уметност и критика, Београд, год. II, бр. 2, 20. II 1954, стр. 4, латиница), у којему се критизира дефиниција естетике као знаности о лијепоме, а појам *ћраћичности* држи непримјереним у контексту умјетности, јер је извањско оно што је ирелевантно за естетски суд. *Умјетничко* је увијек особно, битно и унутрашње.

Посебну важност имају Десничини есеји посвећени питањима језика и специфичног односа језика и књижевности (*Поводом “ћријевога”, “ћријејиса” итд. Прилог за дискусију*; Република, Загреб, год. V, бр. 4, 1949, стр. 313-316, латиница; *Књижевник и језик*; Летопис Матице српске, год. СХХХ, књ. 373, св. 3, 1954, стр. 189-196, ћирилица; *Неућућност или нелојалност?*; Живот, Сарајево, год. III, књ. V, бр. 25, 1954, стр. 157-163, латиница). У првоме тексту аутор се противи одредби деветога издања Боранићева *Правописа* (1947.) у којој се правилним ијекавским облицима сматрају само *ћријевог*, *ћријејис*, *ћријенос*, *ћријевоз*, а облици попут *ћревод*, *ћрејис*, *ћренос*, *ћревоз* сматрају се екавским. Десница тврди да таква одредба није у складу са стварним стањем и да се ради о тврдоглавости: било живота, било службеног правописа. Мишљења је да у рјешавању оваквих проблема велику помоћ може пружити драгоцјено оруђе *осјећаја за смијешно*. Посљедњи наведени текст одговор је Косоровим приговорима Десничиним књижевном језику, у којему се Десница чуди критеријима Косорове просудбе, јер језик некога писца треба удовољавати захтјевима изражајности и функционалности, а не формалних појединости. Десница брани право књижевника на осебујан идиом и даје му предност пред норматив-

ности којом је кодифициран стандардни језик. У тексту *Књижевник и језик* аутор даје низ луцидних запажања о природи језика и функционалним стиловима, с посебним нагласком на књижевноумјетнички функционални стил. Разликује језик као средство споразумијевања и изражавања логичке мисли од језика којим се изражава интуитивни, естетски доживљај. Особито му је важно питање ефикасности и пластичности језика, моћи његових акустичних својстава – нагласак је на изражајним могућностима језика као медија. Улога књижевника јест управо *проширивање границе изрецивоћа*. Десница притом није заговорник језичне анархије, него инзистира на разликовању формалне и естетске знаности о језику. Он је врло упућен познаваатељ језикословне проблематике, који заговара језичну аутономију књижевне умјетности упозоравањем на особености белетристичког стила хрватског стандардног језика. Унаточ томе што ови Десничини текстови немају карактер лингвистички прецизних формулација, него их карактеризира литерарна асоцијативност, припадају најзанимљивијим, и свакако најпотпунијим написима који проблематизирају књижевноумјетнички стил и појам функционалног стила уопће. Аутор није склон говору о специфичностима хрватскога односно српскога стандарднога језика, за што постоји неколико разлога: о том питању није било препоручљиво изравно говорити, а и сам је грађу за своје књижевно стварање преузимао и из хрватскога и из српскога стандардног језика, као и изван њих (примјерице, из новоштокавских органских говора задарскога залеђа); употребљавао је и крајње србизме (*нико, ваздух, прећруписашти, подозрив, остърво, васиона, доцније* и др.) и изразито обиљежене кроатизме (*сућуиш, иовијестш, брзојавишши, руйчић, особа, уљућен* и др.). Десничин језик вриједи проматрати као осебујан идиосинкратичан амалгам хрватскога стандарднога идиома, српскога стандардног језика и српских органских говора задарскога залеђа. У том контексту, проблем ауторове *припадности* могли бисмо овако поставити: у писмима Матици хрватској (1961.), на упит тајника МХ, Јоже Хорвата, сматра ли себе хрватским или српским писцем, Десница одговара да се сматра *југославенским* писцем, што додатно појашњава: за њега то значи “у исти мах и хрватским и српским”. С друге стране, на упит о локализацији његових дјела, аутор је посвједочио да не поставља никакве границе, ни националне, ни регионалне – његови јунаци би, по његову суду, могли живјети у било којој другој земљи, једнако као и овдје. Био је склон употреби појма “круг”, када би се постављала питања о припадности. Сматрао је да припада и хрватском и српском *крућу*. Најприкладнији коментар овога проблема вјеројатно је почетак његова полемичког текста *Без наслова* (Књижевне новине, Београд, год. I, бр. 22, 10. VI 1954, стр. 6, ћирилица): “За писца заиста нема веће части од те да

се о њ отимљу пуци и народи, земље и градови. Нарочито у нашим југословенским условима нешто значи кад је један писац прерастао уже националне оквири до те мјере да га осјећају својим сви наши народи, укратко да је постао опће југославенски писац. Та је част уистину резервирана само оним највећима.”

Заједничка значајка есеја окупљених у књизи *Хошимично искуство* јест њихова двострука интенционалност: с једне стране, имају аутопоетички карактер, али њима се истодобно успоставља дијалог с туђим писмима и поетикама.

Други дио првога свеска *Хошимичног искуства* обухваћа текстове критичког и полемичког карактера. Критике обухваћају подручје књижевности, филма, ликовне умјетности и казалишта, па тако Десница, примјерице, пише о Cavalcantiju, de Sanctisu, Vesaasu, Paulhanu, Леопардију, Царићу, Видасу, о талијанским пријеводима “Горског вијенца”, о антологији новије хрватске поезије на талијанском, о талијанској критици “Антологије југословенске поезије”, о “Талијанско-хрватско-српском рјечнику”, о Foscolou, о Samusu, али и о премијерама казалишних представа у ХНК (“Оток мира”, “Недорасли”, “Allons enfants!”, “Мале лисице” итд.), гостовањима страних ансамбала, казалишним фестивалима и многим другим феноменима казалишног живота; пише о филмовима који закупају његову пажњу (“Црвене ципелице”, “Незаборавна пјесма”), а интерес овога аутора за филм видљив је и из есеја *Ефемерности филма, Сценаристи и писци, Мало објашњење, Волиће ли филм?, Је ли филм умјетности?, А је ли филм, збиља, умјетности?, Омнибус-филм (Жанр будућности – Предности и слабе стране – Три најизразитије врсте)*. Десничино искуство филма као умјетности у овим се текстовима исказује као искуство емоције, специфичног стања које именује *теоретским стањем*, према којему има особит однос, истовјетан ономе који заузима према естетским фактима, дјелима умјетности. Познато је да је Десница аутор сценарија за филм “Концерт” Бранка Белана – занимљиво је читати његове записе о *сценаристи и писци*, у којима се јасно успоставља дистинкција између “књижевних” и “сценских” захтјева комплексних прозних жанрова и сценарија.

Тема филма једна је од многих преокупација о којима аутор проговара у интервјуима, објављенима у другом свеску *Хошимичног искуства*. Десничини одговори у интервјуима подцртавају тезе изнесене у есејима, студијама, расправама, критикама, полемикама, приказима и оцјенама, али и освјетљавају њихова аутора из неких других аспеката, па тако добивамо заокружену слику о његову хабитусу. Особито важним сегментом корпуса интервјуа чини се одговор на питање о властитој мотивацији за

писање: “Ствар увијек почиње одатле: човјеку се чини да има да саопћи нешто што је вриједно тог труда. Често то поприма интензитет једног императива. Понекад вид једне етичке дужности. Открити и формулирати неке истине о човјеку и око њега, и тиме, у коначној линији, од своје стране нешто допринијети вјечитом циљу: очовјечењу човјека – у томе је крајња сврха и дубљи смисао сваке књижевне дјелатности.”

Преглед Десничине дискурзивне прозе у *Хоџимичном искуству* завршава текстовима из његове заоставштине. Особито је занимљив последњи текст, *Владаново писмо Ксенији*, којим је приређивач одлучио заокружити слику о Владану Десници. Овдје се Десница освједочује као усамљени градски ходач, који у интимном писму својој жени описује сате који му пролазе у разгледавању скандинавских знаменитости. Жудња за контактом нескривено проговара из овог интимистичког дискурса, о чему је и сам писао у тексту *Инџимистичка лиџераџура*, који је такођер објављен у овој књизи, као дио из заоставштине. Читава интимистичка литература, држи Десница, има “коријен у осјећају усамљености, изолираности, дисхармоније са средином, или чежње за неким другим, иако имагинарним, сроднијим и погоднијим духовним поднебљем.” Писање писама има психолошку основу у тежњи за компензацијом, самообраном. Аутор истиче потребу за афирмацијом и бијегом, као и *жудњу за надживљењем*, која лежи у подлози овакве врсте писања. Парадокс који се јавља у времену данашње човјекове усамљености у жрвњу вреве друштва јест свођење преписке на практичну мјеру, замирање интимистичке форме кореспонденције. Десница поставља занимљиво питање: није ли нужно да се “нешто теоретскије настројени интелектуалац забрине над све јачом стиском и несташицом времена у сасвим блиској будућности?” Закључује да је данашњица страхан материјалист, а заузетост собом значајка нашег времена којој треба придати пажњу, јер се опасност крије управо у докидању жеље да се проникне у садржаје других *крујова*.

Разумјети другога, према Diltheyu, значи удомаћити туђост његове културе и свјетоназора, освијестити његове “изразе живота”. Притом је управо *доживљај*, један од централних појмова Десничина дискурса, најаутентичнији и најпотпунији израз живота за који је способна једино умјетност. Умјетничка дјела својеврсна су складишта јединствених, цјеловитих и сврховитих доживљаја живота – омогућују судјеловање у својој духовној супстанци као медију заједништва. Оно се остварује продором до краја властите доживљајне супстанце; то је једино мјесто гдје се она препознаје увјетованом сједиштем у животу које спонтано дијели с другима. Једини пут до себе тако води преко доживљаја смисла,

циљева и вриједности других. С друге стране, ако идентитет разумијевамо као сједиште сукоба, доживљај се очитује као разликован учинак који настаје на пресецишту субјектних положаја. На тај начин доживљај се исказује као нешто што је увијек већ интерпретација и уједно изискује интерпретацију. Оно што именујемо доживљајем није изравно, него увијек *сиорно* и посљедично – *йолишично*.

Могли бисмо рећи да се ова изузетна књига креће управо овим широким спектром, обухваћајући и његове крајности, као и све профињене нијансе које *нехошнице* оцртава.

Љиљана Вукашиновић

Изложба "Славонија, Барања и Сријем - врела еуропске цивилизације"

У Кловићевим дворима у Загребу, једном од кључних мјеста стварања и презентације културне политике у Хрватској, од априла ове године траје изложба *Славонија, Барања и Сријем - врела еуропске цивилизације*. Након прошлогодишње изложбе *Далматинска зајора - неизнана земља* представља други у низу културолошких мегапројеката, иницираних од стране министра културе и под покровитељством тадашњег предсједника владе. Као изнимно скупи пројекти-говори се о вишемилијунским износима, ова политичка саставница свакако је била од пресудног значаја за њихово остварење, но при том се неминовно импостира питање методолошко-критичког постава истих.

С евидентном намјером актуализирања ових крајева, њихова представљања у другачијем, изнимно репрезентативном издању, с више-мање успјелим одабиром најупечатљивијих и препознатљивијих артефаката, постају према рјечима једног сплитског публицисте *ода или реквијем* једној свакако поноснијој и сјајнијој прошлости. Протежући се кроз четири ката Кловићевих двора излошци у релативном хронолошком слиједу презентирају интеракције и мијене бројних културолошких слојева, које су допринијеле огромном диверзитету културне баштине, али и темељном идентификацијском проблему који наслеђујемо до данас. Тектонски дотицаји различитих етничких, конфесионалних и културних кругова кроз вијекове, обиљежили су и предетерминирали судбину њихове и не тако давне прошлости. Ратови који су свако толико мицали границе, управљали судбинама људи, затирали трагове друштвеног и духовног

живота, чинили су то на овим просторима уредно и редовито од памтивијека. Турбулентна граничарска прошлост најочитија је повезница ових, не само земљописно, диспаратних дијелова земље.

Посјет изложби *Славонија, Барања и Сријем...* оставља нешто хладнији дојам од прошлогодишњег постава. Да ли је разлог том мањи број изложака, помало конфузне поједине тематске цјелине или сама чињеница да нам Славонија дјелује ближа, тиме и познатија од Загоре, која је пак представљена у свјетлу још неоткривене-*terrae incognitae*, остаје споредним. Питање је остало у којој мјери, и да ли је уопће успјела промијенити хрпу увријезаних стереотипа о релативно примитивној, земљи аутохтоних барбарогенија. Нагласак који је био стављен на богатство античких и средњовјековних налаза далматинског залеђа, у Славонији су замијенили јединствени артефакти претхисторије и замах барокне реконквисте. Тако је најувјерљивији дио изложбе управо онај почетни, у подрумским просторијама галерије, гдје су између осталог у ширем контексту древних старовјековних цивилизација представљени налази *вучедолске културе* са најстаријим европским *идеограмима*, протумаченим од професора А. Дурмана као прва појава календара. Касноантички период исток земље дочекује као провинција Савска Панонија. Крај који је дао чак два римска цара, оставио је релативно скроман број налаза тог периода, углавном ситнијих металних предмета.

Изложба се наставља у приземном дијелу пратећи хронолошки раздобље сеобе народа, што приказује и електронски заслон уз дојмљиву звучну кулису. Занимљиво да о измјени народа која се на овом простору дешавала уистину великом брзином, свједоче готово искључиво налази из гробних цјелина, што претпоставља суставна затирања насеља живих. Оснивање средњовјековних бургова представљен је богатом збирком предмета из рушевина Ружица града, недалеко Ораховице. Турске провале већ почетком XV вијека увјетовале су појаву ренесансе тек у траговима, на изложби назначених детаљима архитектонске пластике и гробне скулптуре, те *Илочким сћаишутом* приписаном још младом минијатуристи Јулију Кловићу. Добу османске владавине посвећена је завршна просторија приземља са ефектним увећањем графичких приказа Мохачке битке и паљења Сулејмановог моста на Драви.

Након краћег сегмента посвећеног граничарском систему Војне крајине, највећи дио првог ката заузима бесконачно низање барокних скулптура, дијелова великих олтарних цјелина, углавном непознатих аутора и просјечне умјетничке квалитете. Очито се посебно желио нагласити значај католичке послижетридентске обнове преко горљивог рада исусоваца и фрањеваца, који су предано ..“ширили мирис шамјана”... и пресвлагачила Славонију ..“из райничких у мисна одијела“, уз увијек снажног савезника у

лику аустријског владара. То је вријеме појаве бројних племићких обитељи које у Славонији добивају властелинства, било као заслужни појединци или куповином. Тако у знак захвалности папи Inocentu XI за пружену моралну потпору римски кнез Livio Odescalchi добива сријемски Илок, церничко властелинство Мах Petraš, вођинско гроф Caraffa, а ту су и познате обитељи Hillebrand von Prandau, Eltz, Khuen-Belassi, Esterhazy и друге, које су условиле формирање домаћег племства. На изложби су представљени репрезентативни предмети обитељи Пејачевић, углавном квалитетни импорти из западне Европе, док су бројни портрети ?? радови страних путујућих сликара.

Етнографски сегмент постава започиње реконструкцијом сеоског интеријера, са већим бројем примјера богато украшеног покућства традицијске израде. Уз преглед народних ношњи, предмета сељачког рукотворства и свег оног што је у цјелини дефинирало сеоску културу живљења, кроз атрактиван аудио-визуалан излагачки приступ, ово је један од најуспјелијих дијелова изложбе.

Деветнаестивијекпредстављен је као доба поступне индустријализације која доноси замах у развоју градова (слободних краљевских као и оних муниципалних) и формирању снажнијег грађанског слоја, а посебно је истакнут друштвено-културни рад бискупа J. J. Strossmayera. Предмети грађанског живота настали у том периоду на тлу Славоније естетски су можда мање ефектни, но ипак стилски показују хватање прикључка текућим европским трендовима

Помало збуњује завршни дио постава гдје се читава једна просторија посвећује квалитетном пејзажисти, али мање познатом сликару славонских шума Adolfu Waldingeru, док су величине наше модерне Краљевић и Бецић представљени с једним или два дјела. Насупрот ових умјетника смјестила се олтарна пала из XIX вијека, што код просјечног посјетитељу може изазвати одређене хронолошко-стилске недоумице. Низ познатих умјетника од Ивана Тишова, Драгана Алексића, Вање Радауша, Славка Копача и Јулија Книфера, преко Златка Боурека, Дубравка Матаковића, до Edite Scubert, Антуна Марачића, Дамира Сокића и младог сликара Стјепана Шандрка, укључује Славонију, барем на умјетничком плану, у актуалне европске тенденције.

Засебне цјелине на изложби заузимају пропагандни постави рестаураторских и конзерваторских служби, представљених поред осталог обновама у Вуковару и открићима постигнутим модерним техникама у проучавању Краљевићевих дјела *Аушћоршреш с њом* и *Женски акт на сћолцу*.

Промишљајући о овим крајевима из наслова изложбе, један од основних појмова који нам се наметне је *разноликост*. Богатство остатака материјалне културе последица је управо вјековног преслијавања скупина различитих друштвених, културних и умјетничких обиљежја. Неминовно, као последица сусрета с другим и другачијим, славонска историја дефинирана је и историјом великих сукоба, брисањем трагова појединих култура и честим враћањима на цивилизацијске почетке. Жеља да се изложбом овај крај одмакне од увријеженог препознавања искључиво преко етнографске баштине, и проведе нас кроз црквени, племићки и грађански живот Славоније, уз одређене осцилације у највећој мјери је и остварен.

Оно што након обиласка постава постаје евидентним је искључивост/недостатак приступа у приказу богатства и разноликости етно-конфесионалних скупина, које вијековима живе и дефинирају тај простор заједно с данас већинским становништвом. Ново доба које на западу доноси културни и друштвени препород на овом простору обиљежено је провалама и освајањима Османлија, стављајући га у положај главног мјеста обране тихистихвриједности. Знајући размјере цивилизацијског дисконтинуитета изазваног њиховом појавом, једна читава просторија приземља посвећена је релативно малобројним остацима исламске културе, која се на овим просторима развијала углавном у градовима. Селећи се пред Османлијама, спорадично од XV а све учесталије од XVI вијека простор Горње и Доње Славоније насељава релативно велик број српског становништва, које ће временом прелазити на аустријску страну поставши важан фактор у обрани границе. Од средине XVI вијека постоји и развијена црквена организација у виду Пожешке митрополије, чије средиште је највјеројатније било у манастиру Ораховица. Трајни је значај овог манастира с краја XVI вијека, специфичне традиционалне архитектонике у виду тролита с куполом као и најзападнијег фреско циклуса с приказом лозе српске средњовијеквне династије Немањића. Био је то и центар са изнимно развијеном преписивачком дјелатности, у који су долазили бројни умјетници и обртници, а данас нажалост зјапи празан. На изложби је пак презентираан једном мањом зрачном фотографијом и легендом – *Манастир Ораховица*. Други важан центар православног живља у Славонији био је манастир Пакра, којег су обновили монаси манастира Милешеве, избјегли пред турским одмаздама 1690. године. Данашња црква подигнута је 1765. године, док је иконостас рад познатог барокног новосадског сликара Василија Остојића.

Стара црно-бијела фотографија Пакре, настала очито прије страдања у II. свјетском рату и она његовог иконостаса прије обнове, уз поменуто манастира Ораховице, репрезентира живот и културу Срба Славоније,

Барање и Срема. Чињеница пак да су те три фотографије уклопљене у Османлијски сегмент увјетује очито њихова синхрона појава.

Пакрац који од XVIII вијека постаје центар епископије, са репрезентативним храмом св. Тројице, владичанским двором, зградом Богословије основаном 1810, једном од највриједнијих библиотека и збирки владичанских портера, није пак ни поменут. Проблем свакако предстваља недостатак сачуване архивске грађе, фотографија, а о предметима једва да може бити говора. Опћенито, обнова црквеног живота у XVIII вијеку донијела је замах и у градњи православних храмова. Подигнуто је безброј барокних и барокно-класицистичких крајишких цркава, од којих је до данас изнимно мален број сачуван у изворном облику. Између даруварске цркве св. Тројице на западу и вуковарске св. Николе на истоку подигнуто је преко 120 објеката, чија је репрезентативност овисила о могућностима заједнице, но врло често са изнимно вриједним и занимљивим умјетничким инвентарима. Како је готово сваки од тих објеката претрпио неку врсту демолирања у прошлом или последњем рату, та баштина је готово ишчезла, с нешто преживјелих уломака по музејим и галеријама Загреба, Београда, Сремских Карловаца. Посебно пак мјесто заузимају појединци рођени у том крају – умјетници, књижевници, знанственици, важни не само за српску заједницу Славоније, а споменут ћу Захарију Орфелина и Милутина Миланковића.

Овакав начина презентирања културе славонских Срба представља корак унатраг с обзиром на прошлогодишњи постав Далматинске загоре, гдје је изложено готово тридесетак картефаката православне провинције. Оно што ипак треба истакнути је врло исцпан рад у пратећем каталогу изложбе, о духовном и културном животу славонских Срба између XVI и XVIII вијека, ауторице Александре Кучековић.

Грађански живот Славоније тешко је замислити и без пропулзивних жидовских заједница, које се еманципирају у правном погледу тек од средине XIX вијека. Можда најрепрезентативније домете хисторицистичке архитектуре представља архитектура синагога, чији је највећи број подигнут управо у Славонији, у Осијеку (горњоградска и доњоградска), Вировитици, Земуну, Дарувару, Пакрацу, Ђакову, Броду на Сави, Вуковару, Пожеги, Валпову, Нашицама, Новој Градишки, Ораховици и Кутини. Нажалост њих више нема, но засигурно постоји сачувана архивска и фото-грађа. Ту је још низ етничких група које генерацијама обогаћују живот ове плодноне равнице, Мађари, Нијемци, Чеси, Словаци. Истина, у етнографском дијелу налазе се изложене словачка и мађарска ношња...

Изложба *Славонија, Барања и Сријем – врела еуропске цивилизације* успјела је једним модернистичким културолошким приступом представити разноликост прошлости, питање је у којој мјери је успјела то са садашњости – а она нам је свима попудбина за будућност.